

УДК 811.161.2'367.4'367.625

МОДЕЛІ ВИРАЖЕННЯ ОBOB'ЯЗКОВИХ ПРИДІЄСЛІВНИХ БЕЗПРИЙМЕННИКОВО-ІМЕННИКОВИХ / ЗАЙМЕННИКОВИХ КОМПОНЕНТІВ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ

Стаття присвячена розгляду основних моделей вираження обов'язкових придієслівних безприйменниково-іменникових / займенникових компонентів формально-синтаксичної структури речення. У статті розглянуто 4 моделі вираження обов'язкових придієслівних безприйменниково-іменникових / займенникових компонентів формально-синтаксичної структури речення: придієслівні безприйменниково-іменникові обов'язкові компоненти у знахідному відмінку; придієслівні безприйменниково-іменникові обов'язкові компоненти в родовому відмінку; придієслівні безприйменниково-іменникові обов'язкові компоненти в давальному відмінку; придієслівні безприйменниково-іменникові / займенникові обов'язкові компоненти в орудному відмінку. Описано особливості функціонування цих моделей, а також охарактеризовано синтаксичне значення обов'язкових придієслівних безприйменниково-іменникових / займенникових компонентів формально-синтаксичної структури речення. Крім того, у статті визначено умови обов'язковості придієслівних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Ключові слова: дієслова релятивної семантики, прислівний компонент, модель вираження, денотат, синтаксичне значення.

Постановка наукової проблеми. У дієслівній сполучуваності вчені (І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський, Й.Ф. Андерш, Н.Л. Іваницька, А.П. Загнітко) вбачають основу структурної організації речення. У результаті врахування сполучувальних властивостей повнозначного слова при дослідженні структури простого речення є диференціювання в україністиці неголовних формально-синтаксичних компонентів на детермінанти і прислівні компоненти (залежні від слова). Учені наголошують, що детермінанти не зумовлені категорійними властивостями окремого слова, а виступають як особливий компонент, що поширює речення загалом [6, с. 67-70; 1, с. 191-192; 3, с. 135; 2, с. 100]. Серед прислівних компонентів розмежовують обов'язкові прислівні компоненти формально-синтаксичної структури речення і факультативні прислівні компоненти формально-синтаксичної структури речення (І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, К.Г. Городенська, Н.Л. Іваницька, Н.І. Кухар та ін.). Прислівні обов'язкові компоненти характеризують два основні параметри: граматичний (морфологічний) та семантичний (синтаксична семантика компонента). У взаємозв'язку цих ознак виокремлено різні типи прислівних обов'язкових компонентів і розглянуто основні моделі вираження обов'язкових прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Мета статті – охарактеризувати моделі вираження обов'язкових придієслівних безприйменниково-іменникових / займенникових компонентів формально-синтаксичної структури речення та визначити особливості цих моделей. **Предмет** дослідження – обов'язкові придієслівні безприйменниково-іменникові / займенникові компоненти формально-синтаксичної структури речення. **Об'єкт** дослідження – моделі вираження обов'язкових придієслівних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Придієслівний безприйменниково-іменниковий / займенниковий обов'язковий компонент являє собою іменникову / займенникову словоформу непрямого відмінка, вживану в сильній позиції, прогнозовану синсемантичним дієсловом, що «спеціалізується» на вираженні переважно об'єктної синтаксичної семантики.

Вираження таких обов'язкових компонентів реалізують безприйменникові іменникові / займенникові словоформи в родовому, знахідному, давальному та орудному відмінках. Таким чином розрізняємо 4 моделі придієслівного безприйменниково-іменникового / займенникового обов'язкового компонента:

1. Придієслівні безприйменниково-іменникові обов'язкові компоненти у знахідному відмінку.

2. Придієслівні безприйменниково-іменникові обов'язкові компоненти в родовому відмінку.
3. Придієслівні безприйменниково-іменникові обов'язкові компоненти в давальному відмінку.
4. Придієслівні безприйменниково-іменникові / займенникові компоненти в орудному відмінку.

Першій групі належить основне місце серед усіх інших придієслівних обов'язкових компонентів, виражених безприйменниковими формами непрямих відмінків.

Для обов'язкових придієслівних компонентів формально-синтаксичної структури речення цієї групи типовими є двохелементні та трьохелементні семантичних єдностей із синсемантичними перехідними дієсловами, у реченнєвих структурах, за традиційною термінологією, ці компоненти виконують роль прямого додатка при дієсловах, що виконують функцію дієслівного присудка.

Безприйменниково-іменникова форма знахідного відмінка у придієслівній позиції відображає у свідомості носії мови відношення між фактами оточуючого людину світу, а саме: залежні зв'язки предметів із діями. Така «залежність» є найвищою на шкалі вияву ознак синсемантизму повнозначних слів, зокрема дієслів, у семантичних єдностях, складові яких номінують процесуальний (дієслово) та предметний (іменник) денотати [4].

Тенденція пов'язувати центральність / периферійність безприйменникового знахідного відмінка із синтаксичним значенням [5, с. 106] не завжди корелює з обов'язковістю іменникового придієслівного компонента в знахідному відмінку. Це зокрема стосується придієслівних компонентів обставинної семантики із значенням часу (іменникових компонентів, що позначають пори року, дня, години). Так, наприклад, залежний від дієслова *займався* компонент *рік* можна вважати факультативним, тоді як у позиції при дієслівній формі у структурі *позаймався рік* цей компонент отримує статус обов'язковості. Те ж саме: *пролежати вихідні, просидіти вечір*. У цих і подібних структурах іменники разом із дієсловами утворюють семантичні єдності: дієслівні форми *позайматися, пролежати, просидіти* «активізують» синсемантизм, на відміну від автосемантизму безпрефіксальних форм. Пор.: *Хтось займається і Хтось позаймався + якийсь (певний) час*. Вищезазначені структури не можна ототожнювати з семантичними єдностями, в яких обов'язковий компонент виражає об'єктне значення, хоча формально не відрізняється від попередніх: *Він переждав ще тиждень – нічого не чувати* (І. Франко).

Тісний постійний зв'язок іменника в знахідному відмінку з перехідним дієсловом веде до утворення семантичних єдностей (двох- чи трьохелементної структури), в яких формується обов'язковий придієслівний компонент, здебільшого з об'єктним значенням. При такому найтіснішому зв'язку іменника в знахідному відмінку з перехідним дієсловом іменник як типова форма придієслівного компонента є обов'язковим при дієсловах: без іменника дієслово не може виражати значення дії (стану), здатної до реалізації, а речення не може виконувати своєї комунікативної функції.

Придієслівні безприйменниково-іменникові компоненти в західному відмінку мають здатність утворюватись у структурі трьохелементних семантичних єдностей (найчастіше з синсемантичними дієсловами фізичної дії): *встромити щось у щось, накинути щось на щось (когось), збити когось з чогось, пов'язувати щось з чимось, захопити когось (щось) у щось, складати щось у щось: Обіцяють перетворити «Парк ракет» (в що?) в об'єкт доволі скандальний (З газ.); Спробуйте придушити тут місцевий капітал і приєднати Україну (до чого?) до ЄС на правах молодших європейців (З газ.); Тоді Ірод бачить, що вже нічого для них важкого немає, вихопив меча і наказав тягти Івана та його супутників (куди?) на залізний тік* (Нар. казки).

Розмежовуються безприйменниково-іменникові обов'язкові придієслівні компоненти закритої та відкритої структури. Закритими бувають здебільшого однослівні компоненти, виражені автосемантичними іменниками / займенниками: *І посадила стара мати чотирьох синів-соколів батька поминати* (І. Багрянний); *А я піду в сад зелений, в сад криниченьку копати* (Нар. тв.); *Дніпропетровська молодь відродила «мертве» село у Синельниківському районі* (З газ.); *Чи ви ж доглядали її, батеньку?* (Марко Вовчок). Відкриту структуру утворюють обов'язкові придієслівні компоненти, виражені синсемантичними іменниками, семантику яких реалізують різні морфологічні словоформи (найчастіше – іменники в родовому відмінку та

інфінітив): *Тлумачиши назви свого краю, гір і долин, річок і нив.* (Д. Білоус); *Апокрифічна література любить зниження священних осіб і подій* (О. Білецький); *Мешканці села отримали можливість самостійно вирішувати питання доріг* (З газ.).

Іменникові компоненти в знахідному відмінку виявляють досить високу активність функціонувати в позиції при перехідних дієсловах, що виконують роль різних (головних) та неголовних компонентів речення. Найчастіше вони вживаються при дієсловах у функції присудків: *Ходить осінь долами, розвиває гілля, все шукає посагу на моє весілля* (А. Малишко); *Я ненавиджу брехню у всякій одежі* (М. Рильський); *Фемінативи, як відомо, реалізують комунікативну функцію слова максимально* (А. Загнітко). Крім цього, такі компоненти вживаються також при дієсловах (інфінітивних формах) у ролі підметів: *Найскладнішим виявилось змайструвати трійник* (З газ.); *Встановити семантичні кореляції означало наполовину розв'язати проблему* (О. Мельничук). Менш уживаним (хоча й можливим) є функціонування цих компонентів у позиції, утвореній дієсловами, що виконують роль неголовних компонентів речення: *Їм нагадали про зобов'язання провести відповідні реформи вчасно* (З газ.).

З-поміж семантичних єдностей «дієслово + іменник у знахідному відмінку» закритої структури виділяються структури з однозначним лексичним заповненням сильної придієслівної позиції на зразок *заплющити очі, зціпити зуби*, в яких тісне поєднання процесуального та предметного денотатів доповнюють також їхні однозначні лексичні номінації, властиві українській мові. Відрізняються від таких структур фразеологізми (*задрати ніс, прикусити язик*), які номінують процесуальні денотати і виступають одним компонентом формально-синтаксичної структури речення.

Обов'язкові придієслівні компоненти, виражені безприйменниково-іменниковими словоформами в знахідному відмінку, типізує синтаксичне значення об'єкта: (1) безпосередній об'єкт, що зазнає впливу спрямованої дії: конструктивної (*кип'ятити воду, зачісувати волосся*); деструктивної, що призводить до деформування, ліквідації чогось (*розбити вікно, обдерти стіну*), деструктивно-конструктивної, що виявляється в позбавленні когось або чого-небудь попереднього стану (*полоти грядку, доїти корову*); (2) частина об'єкту, каузована процесуальною спрямованістю дії: частини об'єкту невідчуженої належності (назви волосяного покриву, частини тіла) (*розчісувати гриву, стригти волосся, голити бороду, пудрити щоки, закутувати голову*); частина об'єкту відчуженої власності (*знімати сорочку, розшнуровувати черевики*); (3) об'єкт (ціле) як результат деформуючого процесуального впливу (*пробити отвір, проколоти дірку*); (4) об'єкт як результат з'єднання (роз'єднання) частин цілого (*зав'язувати торбину, розв'язувати мотузок, застібати гудзики, зачиняти двері*); (5) об'єкт із значенням місця, вмісту чи вмістилища, на який спрямована фізична дія (*нагрівати чайник, кип'ятити самовар, розпалювати піч*); (6) об'єкт як похідний результат цілеспрямованого впливу процесуального денотата: а) об'єкт впливу, що означає сировину, напівфабрикат, вихідний продукт для чого-небудь (*молоти пшеницю, зерно, варити курку, мотати пряжу*); б) об'єкт із значенням поверхні, в межах якої реалізується процесуальний денотат (*копати землю, намивати ґрунт*); в) об'єкт як предмет зображення (*фотографувати дівчину, малювати пейзаж*); (7) об'єкт як функція каузації процесуального денотата (*вмикати рубильник, світло*).

Такий класифікаційний поділ, зрозуміла річ, є надто спрощеним, оскільки в багатьох випадках дієслівні значення зазнають різних метонімічних нашарувань, що більшою чи меншою мірою можуть спричиняти синкретичні явища в семантичних класифікаціях. Так, наприклад, типова семантика зовнішнього об'єкта фізичної дії (*Хтось шие костюм* може бути «зміщена» через включення опосередкованого суб'єкта дії: *Він шив собі костюми тільки в ательє на Печерську* (В. Крижанівський).

Обов'язковість придієслівного безприйменниково-іменникового компонента в родовому відмінку пов'язана з такими основними умовами: вживанням у сильній позиції при одновалентних дієсловах єдиноможливої форми імені в родовому відмінку: *боятися* (кого?) *ворога*, (чого?) *грози*, *цуратися* (кого?) *батька*, *очікувати* (чого?) *грипу*; дієслівною валентністю в заперечній конструкції (у стверджувальних конструкціях форма родового співвідноситься з формою знахідного): *Згаяного часу і конем не вернеш* (Нар. тв.); безособовістю заперечної конструкції з дієсловом *бути*: *Не було щастя з малку, не буде його й до останку* (Нар. тв.).

Безприйменниковий родовий імені є морфологізованою формою вираження цього обов'язкового компонента. В усіх випадках обов'язкові придієслівні безприйменниково-іменникові компоненти виражають об'єктну семантику. Вони позначають відповідні предметні денотати, повністю охоплені процесуальним денотатом, не залежно від лексичних значень синсемантичних дієслів.

Неоднозначними є думки вчених щодо давального відмінка: йому приписують статус «периферійності», «напівобов'язковості», «часткової обов'язковості». Досліджуючи обов'язкові придієслівні безприйменниково-іменникові / займенникові компоненти у давальному відмінку, ми послуговуємося прийнятим нами загальним критерієм – синсемантизмом повнозначного слова (у даному випадку – дієслова), його здатністю утворювати сильні позиції для заповнення їх обов'язковими прислівними компонентами і перевіркою відповідних структур способом елімінування.

Виявлено, що в сильних позиціях при дієсловах із значенням давання, допомоги в переважній більшості речень (97%) першу придієслівну позицію заповнює іменниковий придієслівний обов'язковий компонент у давальному відмінку, «відсуваючи» на другий план придієслівний безприйменниково-іменниковий компонент у знахідному відмінку: *Розум, терпіння, сила волі та віра в Бога дають людині величезну силу, забезпечують кардинальні зміни в житті* (3 журн.); *Пропоную Вашій увазі текст захисної молитви* (3 журн.).

Аналізований компонент може утворюватися також на базі трьохелементних семантичних едностей «дієслово + іменник (займенник) у давальному відмінку + іменник в орудному відмінку»: *Він доводиться йому тестем*. В основі творення такого обов'язкового компонента перебуває ситуація, що складається з трьох денотативних реалій: процесуальний денотат, виражений синсемантичним дієсловом *доводитися*, два предметні денотати, пов'язані між собою процесуальним. Характерно, що компонент в орудному відмінку, виявляючи обов'язковість стосовно придієслівної позиції, водночас тісно пов'язаний із компонентом у давальному відмінку, без якого перший не може функціонувати самостійно в сильній придієслівній позиції.

Дещо «віддаленими» в плані обов'язковості можуть виступати іменникові компоненти в орудному відмінку з обставинним значенням, яке зумовлюють великою мірою прикметникові словоформи: *Він подивився на неї пильним поглядом = подивився (на неї) як? – пильним поглядом = пильно*. У таких уживаннях відбувається своєрідна нейтралізація іменникового слова, натомість посилюється інформативність прикметникового у вираженні обставинної семантики способу дії обов'язкового придієслівного компонента *пильним поглядом*.

Природа обов'язкових придієслівних компонентів, виражених займенниками, співвідносна з денотативною, як і з граматичною «предметністю» іменника, зі «статичною ознаковістю» прикметника чи з поняттям «кількісності» числівника. У функції придієслівного обов'язкового компонента найчастіше виступають займенники, що вказують на «предметність», із синтаксичним значенням об'єкта: *Я щось йому повинна сказати* (Панас Мирний); *Приходить їжак до зайця та й каже йому* (Нар. казки); *Музиканти мої, заграйте мені* (Нар. казки).

Частовживані словоформи особових займенників у давальному відмінку можуть втрачати семантику адресатного об'єкта, виконуючи роль підсилення процесуальної спроможності синсемантичним дієсловом: *Розмінійте мені ці гривні* (3 газ.); *Треба ж мені віддячити хоч чимось* (Панас Мирний); *Я тобі зараз такої заспіваю...* (У. Самчук).

У сучасній українській мові є велика кількість дієслівно-іменникових словосполучень, у яких залежне від дієслова слово має форму безприйменникового орудного: *їхати саньми, орати плугом, копати лопатою, махати руками, показувати пальцем, хитати ногами* і т.д. У сфері таких підрядних дієслівних словосполучень утворюються придієслівні формально-синтаксичні компоненти, виражені безприйменниково-іменниковими формами в орудному відмінку.

Обов'язковість / факультативність таких компонентів визначає семантичний потенціал дієслівних лексем, здатних прогнозувати сильні / слабкі позиції для залежних від них слів: *Ластівка крилом розтинає тінь* (М. Рильський) – на базі невластне-словосполучення *розтинає крильми* утворюється факультативний придієслівний компонент. *Командувати дивізією в той час було надзвичайно складно й небезпечно* (3 газ.) – на базі власне-словосполучення, що являє собою двохелементну семантичну єдність *командувати дивізією*, утворюється придієслівний обов'язковий компонент.

Придієслівний іменниковий компонент в орудному відмінку найчастіше виражає об'єктне значення. М.Я. Плющ зауважує: «Орудний об'єкта, позначаючи субстанцію, яка повністю охоплена дією, виступає засобом детермінації дієслова, і, як будь-який інший об'єктний відмінок, формально зумовлений дієсловом: *Тимко хитає головою* (М. Зарудний) [5, с. 125]. *Хлопець давно цікавиться політикою* (З газ.). Утворені на базі семантичних єдностей *хитати головою, цікавитись політикою*, іменникові компоненти *головою, політикою* є обов'язковими придієслівними компонентами об'єктної семантики.

Виділяємо такі семантичні типи придієслівних безприйменникових іменникових обов'язкових компонентів в орудному відмінку: (1) об'єкт володіння, керівництва: *володіти нерухомістю, відати книгосховищем, керувати оркестром, розпоряджатися грішми, управляти банком*; (2) об'єкт, що його каузують процесуальні денотати психічного впливу на предметні субстанції: *гидувати соусом, дорожити ім'ям, зловживати терпінням, нехтувати довірою, тішитися компліментом*; (3) об'єкт, каузований процесуальним денотатом із значенням вихваляння: *бравувати вчинком, пишатися сином*; (4) об'єкт як результат каузованого інтересу до предметного денотата: *займатися спортом, користуватися успіхом, милуватися картиною*; (5) об'єкт із значенням обміну, заміни: *озиватися піснею, обмовитися словом, ділитися майном*; (6) об'єкт руху, каузованого процесуальним денотатом: *трусити головою, розводити руками, клацати зубами*; (7) об'єкт, спричинений раптовою фізичною реакцією людини: *вибухнути реготом, залитися сльозами, розсипатися компліментами*.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, обов'язковий придієслівний безприйменниково-іменниковий / займенниковий компонент виражається за допомогою чотирьох моделей: дієслово + іменник / займенник у родовому (давальному, знахідному орудному відмінку). Безприйменниково-іменникові / займенникові компоненти у вищезазначених відмінках виступають обов'язковими придієслівними компонентами, в яких дія (стан) знаходить свою семантичну та формальну реалізацію. Усі обов'язкові компоненти утворюються в семантичних єдностях із стрижневим синсемантичним дієсловом. Найчастіше вживаними в усіх стилевих різновидах української мови є речення з придієслівним безприйменниково-іменниковим компонентом у знахідному відмінку. **Перспектива** дослідження полягає у подальшому вивченні прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення та моделей вираження обов'язкових прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамец И. Трансформация, синтаксическая парадигматика и члены предложения / И. Адамец, В. Грабе. – Slavia. – 1968. – Ses. 8. – С. 185 – 192.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник / Вихованець І.Р. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис / Загнітко А.П. – Донецьк, 2001. – 662с.
4. Іваницька Н. Л. Повнозначне слово в його проекції на денотат : [посібник для аспірантів, магістрантів, науковців-філологів] / Іваницька Н. Л. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2007. – 82 с.
5. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / Плющ М. Я. – К. : Вища школа, 1986. – 176 с.
6. Шведова Н.Ю. К спорам о детерминантах: обстоятельственная и обстоятельственная детерминация простого предложения / Н.Ю. Шведова // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1973. – №5. – С.66 – 77.

Лебедь Ю. Модели выражения обязательных приглагольных беспредложно-именных / местоименных компонентов формально-синтаксической структуры предложения.

Статья посвящена рассмотрению основных моделей выражения обязательных приглагольных беспредложно-именных / местоименных компонентов формально-синтаксической структуры предложения. В статье рассмотрены 4 модели выражения обязательных приглагольных беспредложно-существительных / местоименных компонентов формально-синтаксической структуры предложения: приглагольные беспредложно-существительные / местоименные обязательные компоненты в винительном падеже; приглагольные беспредложно-существительные / местоименные обязательные компоненты в родительном падеже; приглагольные беспредложно-существительные / местоименные обязательные компоненты в дательном падеже; приглагольные беспредложно-существительные / местоименные обязательные компоненты в творительном

надеже. Описаны особенности функционирования этих моделей, а также охарактеризовано синтаксическое значение обязательных приглагольных беспредложно-существительных / местоименных обязательных компонентов формально-синтаксической структуры предложения. Кроме того, в статье определены условия обязательности приглагольных компонентов.

Ключевы слова: глаголы релятивной семантики, присловный компонент, модель, денотат, синтаксическое значение.

Lebed' Yu. The Models of Expression of Obligatory Verb Nonprepositional-substantival / Pronominal Components in Formal Syntactic Sentence Structure.

The paper is devoted to consideration of basic models of expression of obligatory verb nonprepositional-substantival / pronominal components of formally-syntactic structure of sentence. We consider 4 models of expression of obligatory verb nonprepositional-substantival / pronominal components of formally-syntactic structure of sentence: verb nonprepositional-substantival obligatory components in an accusative; verb nonprepositional-substantival obligatory components in a genitive case; verb nonprepositional-substantival obligatory components in a dative case; verb nonprepositional-substantival / pronominal obligatory component in an instrumental case. The features of functioning of these models are described, and also the syntactic value of obligatory verb nonprepositional-substantival / pronominal components of formally-syntactic structure of sentence is described. In addition, the terms of obligatoriness of verb components are certain in the article.

Key words: relative verbs, word component, model, expression referents, syntactic value.

Олександр Леонідов
(Кіровоград)

УДК 811.111'04

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ
КОНСТРУКЦІЇ ACCUSATIVUS CUM INFINITIVO
В СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ**

Розглянуто структурно-семантичні та функціональні особливості інфінітивних конструкцій accusativus cum infinitivo в середньоанглійській мові, обґрунтовано доцільність вважати акузативно-інфінітивну конструкцію редукованим підрядним реченням і структурою вторинної предикації. Здійснене дослідження базується на матеріалі середньоанглійських текстів. Середньоанглійський період позначений розширенням граматичних функцій інфінітива та активним використанням інфінітивних конструкцій. У статті виявлено основні семантичні групи керуючого дієслова, що комплекментується конструкцією accusativus cum infinitivo, розкрито структурні особливості конструкції та моделі організації порядку слів в інфінітивному підрядному реченні, а також окреслено деякі особливості функціонування конструкції в середньоанглійському періоді.

Ключові слова: інфінітивна конструкція, структура вторинної предикації, accusativus cum infinitivo, семантичні групи дієслів, моделі порядку слів.

Середньоанглійський період є знаковим в історії англійської мови. Протягом кількох століть усі підсистеми мови зазнали відчутних змін, що спричинило не лише перехід від синтетичного до аналітичного типу, а й суттєву реінтерпретацію окремих мовних одиниць.

Постановка наукової проблеми. З-посеред інших питань історичного розвитку англійської мови значною кількістю наукових студій відзначається діахронічний синтаксис в цілому (Ф. Віссер, Д. Лайтфут, І. Робертс, Б. Мітчел, А. Крох, В.М. Ярцева, О.І. Смирницький, О.М. Мороховський, І.Р. Буніятова) та проблема становлення й функціонування інфінітивних конструкцій зокрема (О. Фішер, Дж. Цейтлін, А. Кеменаде, В.І. Нодь, І.Є. Снісаренко). Інфінітивні конструкції як структури вторинної предикації вважаються перспективним напрямом синтаксичних досліджень у галузі англістики, а потреба комплексного вивчення їх структурно-семантичних та функціональних особливостей обумовлює **актуальність** дослідження.

У фокусі нашої уваги перебуває конструкція *accusativus cum infinitivo* в середньоанглійській мові як одиниця вторинної предикації з двоїстою природою.

Середньоанглійська конструкція розвинулася з давньоанглійської конструкції та зазнала впливу латинської мови. Її функціонування в XII-XV століттях зафіксоване після кількох семантичних груп керуючого дієслова, а структура зазнає змін у зв'язку з переходом мови до SVO-моделі порядку слів.

Відтак, **метою статті** є дослідити структурно-семантичні та функціональні особливості конструкції *accusativus cum infinitivo* в середньоанглійській мові на матеріалі пам'яток XIV-XV ст. *The Testament of Love* та *The Dicts and Sayings of the Philosophers*, у яких відобразилися зміни, що відбулися в мові пізнього середньоанглійського періоду.

Для дослідження семантики та структури інфінітивної конструкції нами вирішено такі **завдання**: окреслено статус конструкції *accusativus cum infinitivo* як структури вторинної предикації у складі складнопідрядного речення, виокремлено групи дієслів, після яких вживалася досліджувана конструкція, з'ясовано основні структурні особливості конструкції та досліджено її функціонування в середньоанглійських пам'ятках XIV-XV ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку більшості вітчизняних мовознавців, предикативність є основоположною властивістю мови відображати об'єктивну реальність у формі висловлювань (І.П.Іванова, В.В.Бурлакова, М.П.Кочерган, Г.Г.Почепцов). Речення може вважатися структурою первинної предикації, якій властиве узгодження підмета та присудка в поверхневій структурі. Із позицій традиційної граматики, складнопідрядне речення є поліпредикативним утворенням, що складається з двох (або більше) предикативних ліній, які реалізують ознаку предикативності. Наявність вторинної предикації виявляється, коли дієслівний елемент підрядної частини виражений неособовою формою дієслова, яка не є модально навантаженою і граматично не узгоджується з іменним елементом конструкції. У структурах вторинної предикації наявність суб'єкта отримує вираження на імпліцитному рівні та в глибинній структурі речення, проте експліцитно цей елемент речення не виражений, що перетворює останнє на структуру вторинної предикації [2].

Інфінітивні конструкції у складі складнопідрядного речення доцільно вважати редукованим підрядним реченням, яке наділене вторинною предикацією, хоч до цього часу питання їх структурної організації лишається недостатньо вивченим, незважаючи на стрімкий розвиток новітніх синтаксичних розвідок Ноама Хомського та його послідовників. Аналіз структури вторинної предикації з інфінітивом передбачає виявлення дієслова, від якого залежить підрядна структура, іменних компонентів, що доповнюють семантику інфінітива, інфінітивних маркерів та моделі порядку слів в інфінітивній конструкції [1, с. 21; 60].

У складнопідрядному реченні із нефінітною структурою вторинної предикації розрізняють два типи пропозицій: пропозиція, що утворюється головним дієсловом, та пропозиція, яку утворює інфінітив. Залежно від того, чи збігаються суб'єкти цих пропозицій, розглядають суб'єктні та об'єктні інфінітивні пропозиції. У випадку першої підмет головного речення одночасно є суб'єктним аргументом двох пропозицій. Таким чином, дієслово, суб'єкт дії якого контролює імпліцитний суб'єкт інфінітива, визначається як дієслово з контролюючим суб'єктом. Якщо цю дію виконує об'єкт дієслівної дії, у реченні реалізується принцип об'єкт-контролю, до сфери вжитку якого й належить конструкція *accusativus cum infinitivo* [3, с. 208].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Середньоанглійський період позначений розширенням граматичної валентності інфінітива, що стимулює активне використання інфінітивних конструкцій. Протягом XII-XV століть розширюється кількість семантичних груп дієслів, після яких використовувалася акузативно-інфінітивна конструкція. Наше дослідження, проведене на матеріалі пам'яток *The Testament of Love* та *The Dicts and Sayings of the Philosophers*, виявило кілька найпоширеніших груп дієслів:

а) дієслова каузативної семантики (*leten, maken, causen*) – 83% та 76% у кожному з досліджуваних текстів відповідно: (1) *Who hath caused worthy folke | to voyde vyce and shame? / Хто спонукає гідних людей уникати злості й сорому?* (*The Testament of Love*, 180-181); (2) *Whanne a man excuseth himself of his blame ofte, it makith him recorde error / Коли людина часто вибачається за свою провину, це змушує її запам'ятати свою помилку* (*The Dicts and Sayings of the Philosophers*, 1: 172).

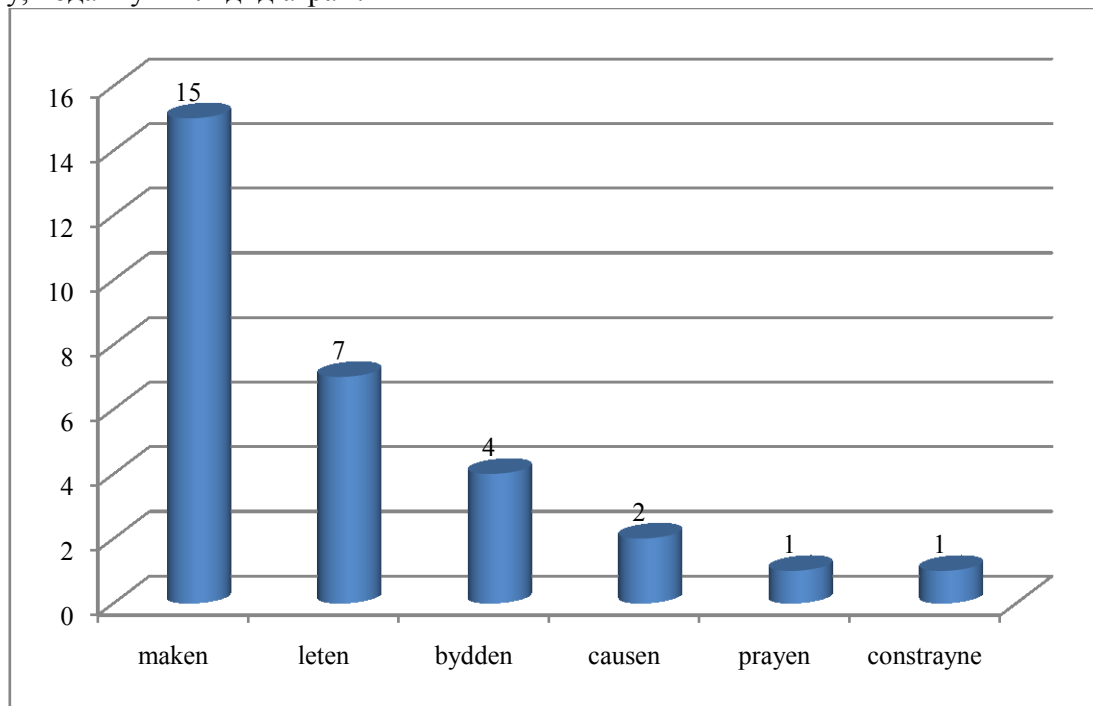
б) дієслова імперативної та індуктивної семантики (*commaunden, bidden, prayen*) – 17% та 23%: (3) *The aungel bade Joseph take Marye his spouse and to Egypte wende / Янгол благав Йосифа*

забрати дружину Марію та відвести її до Єзипту (The Testament of Love, 913); (4) *And yf so be that thu **commaunde** thi people to do anythinge, loke thu serche secretly whedir thei do it lyke as thu haste commaunded hem* / І якщо ви наказуєте своїм людям зробити щось, ви таємно стежите, чи роблять вони усе так, як ви їм наказали (The Dicts and Sayings of the Philosophers, 1: 243-244).

в) дієслова на позначення фізичного/розумового сприйняття (*sen, heren, felen, beleue, knewen*) – 1% у тексті пам'ятки XV ст: (5) *And whanne **Alysaundre had herde hem speke**, he made alle his knyghtes for to tarye* / І коли почув Олександр, що вони говорять, він велів усім лицарям зібратися (The Dicts and Sayings of the Philosophers, 13: 344).

Згідно з О. Фішер, найменш уживаною семантичною групою дієслів, після яких вживалася акузативно-інфінітивна конструкція, були дієслова із семантикою говоріння та декларування (так звані *verba declarandi et sentiendi*), однак в проаналізованих нами текстах їх не виявлено. Приклади таких конструкцій зустрічаються у пізньому середньоанглійському періоді та в текстах, перекладених із латини. Тенденція до вживання конструкції *accusativus cum infinitivo* після дієслів із семантикою говоріння вважається запозиченням із латинської мови [4, с. 97].

Результати вибірки дієслів, після яких конструкція *accusativus cum infinitivo* використовувалася в текстах проаналізованих середньоанглійських пам'яток лондонського діалекту, подані у вигляді діаграм.

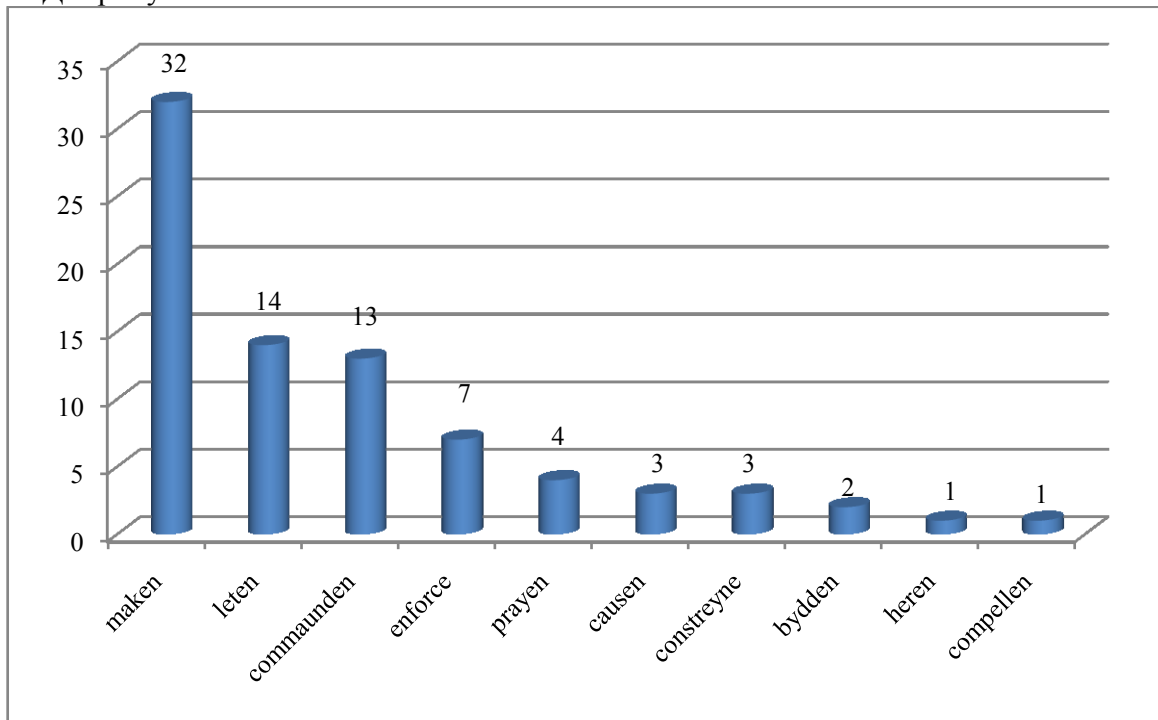
Діаграма 1. Частотність використання конструкції *accusativus cum infinitivo* у середньоанглійській пам'ятці *The Testament of Love* після дієслів різних семантичних груп.

Як бачимо з Діаграми 1, конструкція *accusativus cum infinitivo* найчастіше використовувалася після дієслів каузативної семантики *maken* (50%), *leten* (23%), *causen* (7%), *constraayne* (3%). Семантика імперативності/спонукання представлена дієсловами *bydden* (14%) та *prayen* (3%). У тексті не зафіксовано випадків вживання конструкції з дієсловами говоріння, фізичного/розумового сприйняття.

У тексті пізнього середньоанглійського періоду *The Dicts and Sayings of the Philosophers* зафіксовані подібні результати, однак перелік дієслів, які комплементуються інфінітивною конструкцією, зростає. Це свідчить про більшу практику реалізації конструкції в мовленні, порівняно з твором попереднього століття. Відібрані дієслова належать до груп дієслів каузативної (*maken* – 40%, *leten* – 18%, *enforce* – 9%, *causen* – 4%, *constreyne* – 4%, *compellen* – 1%) та імперативної семантики (*commaunden* – 16%, *prayen* – 5%, *bydden* – 2%), однак

зафіксовано один приклад інфінітивної конструкції після дієслова фізичного сприйняття (*heren* – 1%). Див. Діаграму 2.

Діаграма 2. Частотність використання конструкції *accusativus cum infinitivo* у середньоанглійській пам'ятці *The Dicts and Sayings of the Philosophers* після дієслів різних семантичних груп.

За результатами обстеження вказаних джерел ілюстративного матеріалу можна зробити висновок, що після дієслова *leten* інфінітив використовується без десемантизованої наприкінці давньоанглійського періоду частки *to*, а у випадку з дієсловом *taken* у середньоанглійському періоді допускаються обидва варіанти вживання конструкції, що не впливає на семантику речення. У пам'ятці XIV ст. інфінітивний маркер *for to* не вживається, проте у тексті пам'ятки XV ст. нами зафіксовано 20 випадків використання *for to*, що становить 25% від загальної кількості конструкцій.

У середньоанглійському періоді акузативно-інфінітивна конструкція зазнала змін у зв'язку із втратою системи відмінків. Редукція відмінкових закінчень означала можливість реінтерпретації речень із дієсловами, які приєднували два і більше компленти. Якщо головне дієслово за умови давньоанглійської парадигми відмінків комплементувалося іменниковою фразою в давальному відмінку та інфінітивною фразою, остання не мала ознак предикативності і виконувала функцію комплента. Коли ж іменникова фраза вживалася в знахідному відмінку, конструкція з інфінітивом поєднувала риси об'єктної і предикативної одиниці.

Тлумачення конструкції з іменниковою фразою у знахідному відмінку допускало два варіанти: підрядне речення з інфінітивом або комплемент, керований безпосередньо головним дієсловом. Якщо після деяких семантичних груп дієслів інфінітив та іменникова фраза керувалися головним фінітним дієсловом нарізно, вони згодом були реінтерпретовані в єдиний керований конститuent (інфінітивну конструкцію). Після редукції відмінкових флексій відрізнити іменникові фрази з давальним і знахідним відмінками було неможливо, що сприяло їх функціональній уніфікації в межах інфінітивної конструкції *accusativus cum infinitivo* [5, с. 146-148; 169].

На нашу думку, реінтерпретація конструкції *accusativus cum infinitivo* в пізньому середньоанглійському періоді була обумовлена ще й зміною базового порядку слів від SOV до SVO. Середньоанглійська мова отримала фіксований порядок слів: домінувати почав SVO-тип розташування конститuentів речення, що вплинуло на позиціонування вершини фрази (ініціальне або фінальне) відносно її комплементів. У структурі інфінітивної кострукції

відбувається правостороннє переміщення комплементів, адже у мовах із SVO-моделлю порядку слів ад'єктивний елемент передує номінативному, а вершина дієслівної фрази завжди вживається перед її комплементом [6, с. 182].

У розглянутих пам'ятках домінує VO-модель організації порядку слів в інфінітивній конструкції, що забезпечує чітке позиціонування усіх конститuentів складного речення та усуває можливість тлумачення іменникової фрази перед нефінітним дієсловом як його комплементу. Агент дії, вираженої інфінітивом, представлений імпліцитно (унаслідок піднесення інфінітивного підмета в позицію об'єкта головної частини речення – *subject-to-object raising*). У тексті пам'ятки XIV ст. *The Testament of Love* нами зафіксовано 4 випадки давньоанглійської OV-моделі порядку слів у конструкції *accusativus cum infinitivo*, що становить 13% від загальної кількості. Див. речення (6): (6) *What cause han ye women to dispyse?* / *Що ж тоді змушує тебе зневажати жінок?* (*The Testament of Love*, 276).

У тексті пам'ятки *The Dicts and Sayings of the Philosophers* 100% інфінітивних конструкцій мають VO-модель порядку слів з інфінітивом в ініціальнойній позиції відносно свого комплементу, що свідчить про повне витіснення з мови давньоанглійської моделі.

Середньоанглійська мова зберігала шляхи альтернативного вираження семантики конструкції *accusativus cum infinitivo*, а впровадження конструкції не було стрімким. На матеріалі розглянутих нами пам'яток можемо зробити висновок, що інфінітивна конструкція не вживалася у пасивному стані, а її відповідником слугувало підрядне речення з фінітним дієсловом та комплементаризатором *that*. Див. речення (7): (7) *He commaunded that thei shulde be taken and to bynde here handes behynde hem and made oon pulle oute a swerde, lyke as he wolde have smeten of here heedis* / *Він наказав забрати їх та зв'язати їм руки за спиною, а одному велів витягти меча, щоб здавалося, ніби він збирається постинати їм голови* (*The Dicts and Sayings of the Philosophers*, 13: 140-143).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, у процесі виконання дослідження було роз'яснено статус конструкції *accusativus cum infinitivo* як структури вторинної предикації та конкретизовано її роль редукованого підрядного речення у складі складнопідрядного. Середньоанглійська мова позначена інтенсивним розвитком інфінітивних конструкцій, структурно-семантичні та функціональні особливості яких були досліджені на матеріалі кількох середньоанглійських пам'яток XIV-XV ст. За результатами аналізу виявлено, що конструкції *accusativus cum infinitivo* використовувалися після таких семантичних груп дієслів: дієслова каузативної семантики (83% та 76% у двох текстах відповідно), дієслова імперативної та індуктивної семантики (17% та 23% відповідно), дієслова на позначення фізичного сприйняття (0% та 1%). Структура конструкцій *accusativus cum infinitivo* зазнала змін завдяки втраті відмінкових флексій, зникненню системи давньоанглійських відмінків та реінтерпретації синтаксичних моделей порядку слів. У результаті зазначених змін комплемент нефінітного дієслова було переміщено в позицію після інфінітива (VO-модель порядку слів), що сприяло активному впровадженню аказативно-інфінітивної конструкції в мові середньоанглійського періоду. Проведене дослідження відкриває подальші перспективи для висвітлення розвитку семантики інфінітивних конструкцій середньоанглійської мови та вивчення їх структурних особливостей з позицій генеративного синтаксису.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бродович О. И. Структуры со вторично-предикативной связью между элементами в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук (663) / Ольга Игоревна Бродович. – Л., 1972. – 27 с.
2. Карамішева І. Д. Структурні та функціональні особливості вторинної предикації в сучасній англійській мові. Дис. ... канд. філ. наук: 10.02.04 / Національний університет «Львівська політехніка» / Ірина Дамірівна Карамішева. – Львів, 2005. – 320 с.
3. Снісаренко І. Є. Підрядне інфінітивне речення, оформлене прийменником FOR, у функції адвербіального ад'юнкта мети в середньоанглійській мові / Ірина Євгенівна Снісаренко // Вісник КНЛУ. Серія: Філологія. – 2001. – Т. 4, № 1. – С. 206-211.
4. Fischer O. The fortunes of the Latin-type accusative and infinitive construction in Dutch and English compared / Olga Fischer // Trends in Linguistics. Studies and Monographs. – Berlin; N.Y.: Mouton de Gruyter. – 1994. – Vol. 73. – P. 91-134.
5. Fischer O. The origin and spread of the Accusative and Infinitive construction in English / Olga Fischer // Folia Linguistica Historica. – 1989. – Vol. VIII, № 1-2. – P. 143-217.

6. Roberts I. *Diachronic Syntax* / Ian Roberts. – New York: Oxford University Press, 2007. – 508 p.

Леонидов А. Структурно-семантические и функциональные особенности конструкции *accusativus cum infinitivo* в среднеанглийском языке.

*В статье рассматриваются структурно-семантические и функциональные особенности инфинитивных конструкций *accusativus cum infinitivo* в среднеанглийском языке, обоснована целесообразность определения аккузативно-инфинитивной конструкции как редуцированного подчиненного предложения и структуры вторичной предикации. Проведенное исследование базируется на материале среднеанглийских текстов. Среднеанглийский период ознаменовался расширением грамматических функций инфинитива и активным использованием инфинитивных конструкций. В статье обозначены основные семантические группы правящего глагола, который комплементируется конструкцией *accusativus cum infinitivo*, раскрыты структурные особенности конструкции и модели организации порядка слов в инфинитивном подчиненном предложении, а также описаны некоторые особенности функционирования конструкции в среднеанглийском периоде.*

Ключевые слова: инфинитивная конструкция, структура вторичной предикации, *accusativus cum infinitivo*, семантические группы глаголов, модели порядка слов.

Leonidov A. Structural, Semantic and Functional Peculiarities of the *Accusativus Cum Infinitivo* Construction in the Middle English Period.

The paper deals with structural, semantic and functional peculiarities of the accusative-with-the-infinitive constructions in Middle English. The reasons for defining the accusative-with-the-infinitive construction as a reduced clause and a secondary predication structure are given. The study is based on the material of the Middle English texts. The Middle English period is marked by the expansion of the grammatical functions of the infinitive and the active use of infinitival constructions. The paper indicates the main semantic groups of the governing verb that is complemented by the accusative-with-the-infinitive construction, reveals the structural peculiarities of the construction and the word order models in the infinitival clause, and describes some functional peculiarities of the construction in the Middle English period.

Key words: infinitive construction, secondary predication structure, *accusativus cum infinitivo*, semantic groups of verbs, word order models.

Лілія Мартинова
(Вінниця)

УДК 81'367.622

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ РОЗРЯДИ ОДНИННИХ ІМЕННИКІВ: СКЛАД ТА ПРИНЦИПИ РОЗМЕЖУВАННЯ

Розглянуто питання, пов'язані з принципами розмежування та складу лексико-граматичних розрядів однинних іменників у сучасній українській мові. Уточнено лексичну наповненість кожного з лексико-граматичних розрядів, встановлено їхні меж, напівпериферійні та периферійні зони. З'ясовано, що збірність є сферою не лише модифікаційного словотвору, але й предметного; доведено, що деривати зі збірним значенням становлять лексичні деривати, тоді як форманти – словотвірні. Указано на те, що на словотвірному рівні речовинні імена демонструють здатність виступати мотивувальною базою низки похідних і створювати усі види комплексних словотвірних одиниць – пару, ланцюжок, парадигму, гніздо. Доведено, що на морфологічному зрізі простежується більш тісний зв'язок між речовинними та абстрактними назвами, які в цьому випадку разом протистоять збірним іменам. Простежено, що за морфемною будовою абстрактні назви, так само як і збірні, членуються на два нерівновеликі класи похідних та непохідних слів. Однак на протизвагу збірним абстрактні імена в абсолютній більшості є мотивованими, при цьому переважає мотивація дієсловами.

Ключові слова: однинні іменники, лексико-граматичний розряд, абстрактні іменники, збірні іменники, речовинні іменники., словотвірний потенціал.

Постановка наукової проблеми. Однинні іменники (сингулятиви, *singularia tantum*) – це обсягова, динамічна у своєму розвитку, відкрита царина словника усіх слов'янських мов. Їхній поділ на абстрактні, збірні та речовинні віддавна становить мовну універсалію. Тетрарне протиставлення цих розрядів є настільки адекватним як мовній, так і позамовній картині світу, що до останнього часу не викликало заперечень з боку дослідників. Однак на особливу увагу заслуговують критерії їхнього розмежування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класично розряди іменників розглядають у межах категорії числа (див. праці Д.І. Арбатського [2], Л.А. Булаховського [6]). В останній час з'явилися і нові підходи – семантичний (О.І. Москальська [19]; Р.З. Мурясов [20]), функціональний (А.В. Бондарко [4]; Л.В. Борте [5]), які підводять під існуючу класифікацію іменників комплексну, структурно-семантичну основу. Запропонований навіть інший термін – “структурно-семантичні розряди” натомість “лексико-граматичні розряди” [19, с. 252-261]. Кожний із розрядів неодноразово, досить детально і різнобічно вивчався дослідниками. Щоправда, найбільш активні дослідження в цій області припадають на період 60-80-х років. Проблеми лексико-граматичних розрядів іменника торкається Виноградов В.В. у своїй монографії “Русский язык” [7]; присвячує статтю Ковалик І.І. “Слова з конкретними і абстрактними значеннями” [15]; у більшому чи меншому обсязі, на матеріалах різних мов це питання розглядається у працях О.О.Реформатського [25]; О.О.Холодовича [27]; В.Г.Адмоні [1]. Однинні іменники вивчаються і на матеріалах української мови (див.праці Л.Недбайло [21]; Н.Г.Озерової [22]). Є чимало й більш спеціалізованих досліджень , присвячених вивченню окремих розрядів іменників: збірних – В.І.Дегтярьов [11].

Попри велику кількість робіт у цій галузі, типологія однинних іменників продовжує традиційно подаватися тільки у загальних рисах і зазвичай зводиться до переліку основних лексико-граматичних розрядів. При цьому здійснюється орієнтація тільки на центри розрядів, сутність яких не викликає суперечок. Так, звісно, що лексеми типу *слава, любов, сум* відносяться до абстрактних іменників; лексеми типу *метал, золото, вода* – до речовинних; *студентство, малеча* - до збірних. Але кожний з цих розрядів має свою периферію, де основні ознаки центру нівелюються, змішуються з ознаками периферій інших полів, інших систем, і тому периферійні одиниці є більш проблемними щодо їх природи та наступної класифікації. При цьому периферія кожного розряду також не є однорідною, є периферія, більш близька до центру (“напівпериферія”, за термінологією А.П. Загнітко), є більш відділена, в якій акумулюються найбільш проблемні одиниці. Периферійні мовні явища, як правило, не знаходять відображення у загальних працях по граматиці, рідко стають об'єктом вивчення навіть у вузьких спеціалізованих працях. Та саме вони є найбільш складними і потребують цілеспрямованих самостійних досліджень.

Метою статті є проблеми, пов'язані з принципами розмежування та складу лексико-граматичних розрядів однинних іменників у сучасній українській мові. Відповідно до цієї мети визначаються конкретні **завдання**, а саме: уточнення лексичної наповненості кожного із лексико-граматичних розрядів; встановлення їх меж, напівпериферійних та периферійних зон між ними.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. “У системній організації словотвору важливу роль відіграє морфологія... Система у словотворі – це сукупність усіх частиномовних підсистем” [26, с. 9]. Такими окремими морфологічними підсистемами іменника є лексико-граматичні розряди абстрактних, речовинних та збірних іменників, які розрізняються цілим рядом різнорівневих характеристик і разом з тим мають спільну базу. Нею є семантика предметності із відповідними семантичними категоріями абстрактності, речовинності, збірності тощо. Цей поділ здійснюється за онтологічною, або денотативною, ознакою. Однак логічна картина відображення світу не адекватна лінгвістичній внаслідок несиметричності знака і поняття: “Поняття, матеріалізуючись у слові, лінгвістично перетворюється у мовний лексичний або граматичний зміст” [10, с. 120]. Тому лінгвістичного статусу семантичні категорії набувають не лише за семантичними, а й за формально-граматичними характеристиками [17, с. 25]. Слід зазначити, що й семантична база однинних іменників, незважаючи на її онтологічну спільність, містить цілий ряд відмінностей та ознак, характерних тільки для одного розряду і ні для якого іншого.

Розглянемо характеристики кожного розряду окремо.

Речовинні іменники на семантичному рівні тяжіють до конкретності, тобто у їх значеннях переважає денотативний компонент, який і співвідносить лексеми із відповідними реаліями навколишнього світу. Їх референтам властива однорідність, недискретність (нерозчленованість), кількісна невизначеність, можливість квантитативної актуалізації у певних мовних ситуаціях. Саме на ці характеристики вказують дослідники категорії речовинності. Заслугове на детальний розгляд бінарне протиставлення сем ‘дискретність / недискретність’ (у іншій термінології - ‘розчленованість / нерозчленованість’, ‘переривність / непереривність’).

Розуміння референтів речовинних іменників як недискретних не викликає сумнівів, але супроводжується суттєвим доповненням: референти речовинних іменників мають потенційну можливість до розчленування, до поділу на частини, яким властиві всі ознаки цілого. На цьому базується сема ‘злічуваність / незлічуваність’, яку деякі дослідники висувають навіть на перший план, характеризуючи речовинні іменники: “визначальним чинником об’єднання речовинних іменників у лексико-граматичний розряд є їх відношення до опозиції ‘злічуваність / незлічуваність’ і класифікаційна парадигма морфологічної категорії числа” [12, с. 35-36].

Сема ‘дискретність / недискретність’ характерна також і для референтів збірних імен, які також не можуть бути поділені на частини. Більш того, референти збірних імен не мають ні найменшої потенційної можливості до поділу на частини, які були б носіями всіх ознак цілого (пор. цілий і поділений на складові частини референт лексем *апаратура* чи *мускулатура*). Такий поділ призводить до втрати категорією збірності її сутності, до її трансформації у свою протилежність – раховану конкретність. Отже, поняття збірності ні в логіці, ні в граматиці не сумісне з поняттям дискретності – реальної чи умовної.

На граматичному рівні речовинні іменники характеризуються тим, що вони здатні називати тільки неістоту, неособу, (пор.: *бронза, вугілля, граніт, крейда, оксамит* та ін.) мають дефектну числову парадигму з потенційною спроможністю до її компенсації. Останнє виявляється у фактах утворення форм множини, семантично відмінних від форм однини. У множині речовинний іменник набуває конкретного значення різновиду (гатунку, марки тощо) вказаної речовини: “Граніт України суттєво відрізняється від тих, що добуваються у інших частинах світу”(журн.); ”Хмільницькі радони” (заголовок газетної статті, в якій йдеться про радонові джерела м.Хмільника).

Назви рослин та атмосферних опадів, вживаючись у формах множини, формують крім вказаної, ще й специфічну семантику – “територія, площа, зайнята, вкрита тим, що називає твірна основа”: *пшениці, коноплі* та ін., пор: *З одинокої на ціле татарське село кав’ярні дуже добре видно було і море, і сірі піски берега* (М. Коцюбинський).

Іншим граматичним виявом речовинної семантики є форма родового відмінка іменників чоловічого роду другої відміни: *свинцю, кисню, ситцю, крєпдешину* тощо. Вживання іменників цієї семантичної групи з флексією –а можливе тільки у переносному значенні та у фразеологічних зрощеннях, тоді як для конкретних іменників у родовому відмінку однини флексія –а є основною. Отже, незважаючи на хитання у вживанні закінчень –а та –у в родовому відмінку однини іменників II відміни, можна вважати, що семантика речовинності досить виразно підтримується граматичним рівнем мови.

На словотвірному рівні речовинні імена демонструють здатність виступати мотивувальною базою цілого ряду похідних і створювати усі види комплексних словотвірних одиниць – пару, ланцюжок, парадигму, гніздо. Важливо й те, що речовинні іменники – це частково характеризований розряд або, за визначенням А.П. Загнітко [12] розряд напівпериферійного типу. Це означає, що у більшій частині словникового складу лексико-граматичного розряду речовинних іменників семантика речовинності формально не виражається, пор.: *шоколад, майонез, кисіль, крохмаль, спаржа, вода, нафта* та ін. Проте інша частина лексем (здебільшого термінологічно маркована) оформлюється постійними і достатньо регулярними морфемами та терміноелементами, які можна вважати формальними виявами категорії речовинності. До них можуть бути зараховані такі морфемні відрізки, як –ій-, - ит-, - ил-, - ен-, - атор-, - езій-, - ин-, - ол-, - ал-, - ид-, -ан-, - ат-, - он- та деякі інші на позначення хімічних речовин та ліків, пор.: *курчатовій, кордит, етил, нафтен., стимулятор, магнезія, амідотрин, валідол,*

трогенал, хлорид, амфоглюкан, уретан, гідрат, аргон; -ит-/-іт- - на позначення мінералів, пор.: *лабрадорит, молібденіт, платиніт, ураніт, хроміт* та ін.; -он-, -ен-, -ин- на позначення тканин, пор.: *бостон, кримплен, габардин, ратин* та под.

Збірні іменники також виділяють на комплексній основі. На семантичному рівні їм властиві: сема множинності, яка вказує на те, що у складі денотата більше одного елемента [24, с. 105 та ін.]; сема сукупності (збірності), яка характеризує цю сукупність як нерозчленовану множинність однакових / подібних предметів (елементів), уявлених як єдине ціле; сема однорідності, властивої денотату; сема нерозчленованості (недискретності), що свідчить про цілісність денотату, не здатного розділятися на компоненти. “Семантичним інваріантом категорії збірності є значення нерозчленованої предметної множинності”; “нерозчленованої сукупної множинності” [3, с. 135]. Такий процес призводить до певного ступеня абстрагування і недаремно існує думка про те, що збірні імена за своєю семантикою ближчі до абстрактних, ніж до конкретних, тому що їх значення співвідносяться не стільки з конкретними предметами, скільки з поняттям про єдність цих предметів у дійсності.

На граматичному рівні збірні іменники є назвами неістот, неосіб; вони мають дефектну числову парадигму, але, на протигагу речовинним, без потенційної здатності її компенсації.

Відрізняються вони від речовинних і на словотвірному рівні. Збірні іменники становлять ядро словотвірно характеризованих лексико-граматичних розрядів іменника. Це означає, що лексеми, які входять до розряду, оформляються одним із суфіксів збірності: - ств- / -цтв- (*селянство*); -іј- (*братія*); -инн¹- (*картоплиння*); -ин- (*озимина*); -ур- / -атур- (*апаратура*); -ат- (*ректорат*); -от- (*біднота*); -ј- (*верб'я*); -ітет- (*генералітет*); -ив- (*паливо*); -изн- (*білизна*); -еч- (*малеча*); -вор- (*дітвор*); -н- (*комарня*); -в- (*листва*); -ич- (*галич*); -аж- (*літраж*); нульовий суфікс (*молодь*).

Проте є й інший погляд на збірність як більш широку і об'ємну категорію, яка вміщує не тільки афіксальні деривати, але й найменування, що набувають значення сукупності лексико-семантичним шляхом. В такому разі до збірних належатимуть лексеми, що називають сукупності людей (*кафедра 2* – “викладачі”); виробів із певних речовин (*кришталь 2* – “вироби із кристалу”); плодів рослин (*горох 2* – “плоди гороху”).

Ще більш розширюється поле збірності, коли до нього зараховують лексеми, у яких збірність є чисто семантичною: *букет, посуд, одяг, Запоріжжя* та под. При такому підході ряди слів із значенням сукупності, скажімо, людей чи рослин, стають практично необмеженими, слабо структурованими, їх неможливо проаналізувати з єдиних позицій. Без сумніву, що лексеми *професура, генералітет, кафедра 2, актив, еліта, кліка, натовп, квартет* та подібні на семантичному рівні об'єднані спільною семою сукупності. Але, як ми вважаємо, цього не досить, щоб усі вони були віднесені до лексико-граматичного розряду збірних іменників. По-перше, сема “сукупність” повинна відповідати вимогам цілісної, нерозчленованої, однорідної множинності; по-друге, немає відповідності граматичним ознакам, тобто різним є відношення перерахованих слів до категорії числа; по-третє (і це особливо суттєво для нашої роботи) всі ці лексеми зовсім по-різному поводять себе, виступаючи у ролі вершин словотвірних парадигм. Тут необхідно підкреслити таку специфічну властивість словотвірних парадигм, як здатність об'єднувати чи розрізняти лексико-граматичний та лексико-семантичний статус лексем при їх об'єднанні у певні класи. Нами помічено, що семантична однорідність – неоднорідність вихідного матеріалу проявляється у структурі словотвірних парадигм. Слова, об'єднані за однією засадою, дадуть близькі за структурою (а може й однакові) СП; слова, об'єднані за різними принципами, створять і різні за структурою парадигми. У цьому виявляється зв'язок між парадигматичними сторонами лексики і словотвору. Саме структурна близькість СП лексем *професура, клієнтура, генералітет* (усі вони створюють нульову СП) дозволяє віднести їх до одного лексико-граматичного об'єднання лексем, решту слів (*еліта, букет, одяг* та под.) – до якогось іншого (певніше всього – до конкретних іменників). Саме на цій підставі (єдність-різноманітність структури СП) ми змушені у цій роботі керуватись вузьким підходом до збірних імен як до лексико-граматичного дериваційно характеризованого класу слів.

Із цієї позиції ми підходимо до групи спірних найменувань плодів рослин злакових, овочевих, ягідних культур типу *горох, жито, овес, агрус, виноград морква* та ін., до яких

приєднуються поодинокі назви будівельних матеріалів (*дранка, черепиця*); палива (*дрова, хмиз*) та відходів (*попіл, сміття*). Перераховані назви декотрими джерелами трактуються як збірні іменники [9, С.155]. Проте у погляді на лексико-граматичну природу цих слів ми приєдуємося до більшості дослідників, які вважають їх речовинними іменниками [9, с. 131]. Доцільність першого рішення підтверджується нашими дослідженнями на рівні словотвірних парадигм цих слів, ідентичних словотвірним парадигмам речовинних, а не збірних імен.

Щодо категорії збірності є ще цілий перелік нерозв'язаних питань. Немає єдності у визначенні того, до якого типу, мутаційного чи модифікаційного, відносяться збірні утворення, який характер збірного словотвірного значення і яку функцію виконує формант у збірних іменниках. Всі ці питання взаємопов'язані між собою, і відповідь на них дозволяє більш повно охарактеризувати категорію збірності.

Унаслідок наших досліджень ми дійшли висновку, що збірність є сферою не тільки модифікаційного словотвору, але й предметного; деривати із збірним значенням відносимо до лексичних дериватів, форманти – до словотворчих, а не формотворчих.

Абстрактні імена протиставляються речовинним і збірним на семантичному рівні відповідно тому, як денотативні значення противажать сигніфікативним. “Здатність співвідноситись з денотатом і / чи сигніфікатом є важливою типологічною ознакою іменника і може служити основою для протиставлення конкретних і абстрактних імен” [16, с. 56].

За морфемною будовою абстрактні назви, так само як і збірні, членуються на два нерівновеликі класи похідних та непохідних слів. Однак на противагу збірним абстрактні імена в абсолютній більшості є мотивованими, при цьому переважає мотивація дієсловами та прикметниками, а не іменниками чи прикметниками, як серед збірних іменників. В полі збірності зона синтаксичної деривації порівняно невелика, тоді як серед абстрактних імен виразно переважають саме синтаксичні деривати – сотні віддієслівних похідних із суфіксами – ння- / -ення- / -іння- / -ття, що незмінно супроводжують кожне дієслово не тільки узуального, але й оказіонального плану.

Зону синтаксичної деривації абстрактних іменників складають також багато менш продуктивних або зовсім непродуктивних словотвірних типів з суфіксами -к-(а), -аж-, -тв-, -щин-(а), -ія- та ін. “Найбільш яскраво категорія абстрактності виражається у словотворчих елементах мови” [7, с. 139]. Тому вона відноситься дослідниками до частково характеризованих (напівпериферійних) лексико-граматичних розрядів іменника. До словотворчих ознак розряду ми відносимо й здатність його членів бути вершинами гнізд та парадигм. З цього погляду абстрактні імена, що мають значну словотворчу потужність, зближаються також з речовинними, а не збірними іменами.

Семантика абстрактності нерідко поєднується у межах однієї лексеми із збірністю. Остання може бути також семантичною (пор. такі слова, як *природа, всесвіт* та ін.) або заявленою морфемно (*космонавтика, філологія*). Різні аспекти близькості збірних та абстрактних імен свого часу знаходили відображення в науковій літературі. Так, німецькі вчені К. Бругман та Б.Дельбрюк вказували на причини семантичного зближення категорій збірності та абстрактності і вбачали її причини в тому, що обидві категорії “піднімаються над одиничним, передаючи зазвичай властивість, що однаково притаманні багатьом” [23, с. 121-125].

На морфемну близькість зазначених категорій звертали увагу автори “Історії української мови” [14, с. 66]: “категорія збірних слів в значній мірі поповнювалась внаслідок використання словотвірних засобів, спільних, як правило, з формантами для утворення абстрактних іменників”. На граматичному рівні такі назви мають ознаки сингулятивів – дефектну числову парадигму, неможливість рахунку, поєднання з кількісними числівниками тощо.

Збірність може поєднуватись не тільки з абстрактною семантикою, але й з семантикою речовинності. Саме така інтеграція характеризує назви плодів злакових, овочевих, ягідних культур та назви деяких будівельних матеріалів на зразок лексем *пшениця, жито, овес, ячмінь, квасоля, смородина, малина* тощо.

Такі суперечливі перетинання різнорівневих засад у слові свідчать про складні і мало вивчені зв'язки сигніфікативного та денотативного значень у понятійній структурі слова, про їхні неоднозначні прояви у граматиці мови. Вивчення цих складнощів не входить до завдань

даної роботи. Але її мета та завдання вимагають чіткої визначеності щодо обсягу та кількості вихідного матеріалу, адже кожна лексема, що входить до складу певної лексико-семантичної групи у межах певного лексико-граматичного розряду іменників, - це одночасно і вершина конкретної словотвірної парадигми, від лексичної наповненості якої залежить словотворчий потенціал об'єкту.

Наші словникові матеріали містять а) лексеми, що органічно поєднують семантику абстрактності, речовинності чи збірності із граматичними ознаками сингулятивів; б) лексеми, зміст яких суперечить їх граматичному оформленню. За лінгвістичною традицією серед них можна визначити абстрактно-конкретні іменники, в яких поєднується семантика абстрактності з граматичними ознаками конкретних імен, що змінюються за числами, напр.: *доба, кілограм*, тощо; в) лексеми змішаної абстрактно-збірної семантики: *мораль, етика, теорія*; г) речовинно-збірні іменники: *гречка, кукурудза, горох, овес* та ін.

Такий розподіл лексичного масиву сингулятивів свідчить про їх польову природу, де є центр з максимальним числом диференційних ознак і є периферія, що характеризується "синкретизмом одиниць, їх перехідним характером, не досить чіткою кількісною та якісною визначеністю".

У центрі сингулятивного поля української мови знаходяться лексеми, зазначені вище в пункті а), тобто абстрактні, речовинні та збірні іменники, семантика яких не викликає двозначних тлумачень і які граматично оформлені відповідно до вимог поля сингулятивності. Решта груп – абстрактно-конкретні, абстрактно-збірні та речовинно-збірні - розміщується на периферії *singularia tantum*.

Дослідження лексичного складу центру та периферії кожного з лексико-граматичних розрядів сингулятивів виявили, що у перехідних, периферійних зонах знаходяться лексеми тематично незорганізовані; обсяг багатьох лексико-семантичних груп не перевищує декількох слів, пор.: назви косметичних засобів у складі речовинних іменників, до яких відносяться слова *пудра, помада, рум'яна*; у назвах пір року всього 4 лексеми, дві з яких мають повну числову парадигму (*зима, весна*), дві інших належать до сингулятивів (*літо, осінь*). Подібних мікрогруп чимало в кожному із розрядів, і розглянути їх усі в рамках однієї роботи важко. Механічно приєднувати їх до об'ємніших лексико- семантичних груп неможливо через те, що це порушить структуру останніх і структуру словотвірних парадигм та їх бази.

У зв'язку з цим вважаємо доцільним керуватися тезою О.В. Бондарко, який писав, що в подібних випадках важливо орієнтуватися перш за все на центр поля, і вказував, що дослідження, присвячені одночасно як центровим, так і периферійним явищам, програють у змістовності [17, с. 215].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, до розгляду залучаються насамперед лексеми з центру поля сингулятивів, тобто такі одиниці кожного з розрядів одиниць іменників, семантика і категоріальна оформленість яких чітко вказують на належність до *singularia tantum*. Окрім цього ми робимо виняток для так званих речовинно-збірних імен, речовинна природа семантики яких є для нас досить переконливою і підтримується на рівні словотвірних парадигм. Такий підхід є традиційним і зафіксованим у працях О.О.Шахматова, В.В.Виноградова, Л.А. Булаховського та ін., а також практикується у сучасних граматиках української мови [7; 28; 57]. Розуміння сутності лексичної, семантичної та граматичної природи категорії абстрактності, речовинності та збірності є важливим для встановлення границь між ними у сингулятивному полі. Проте цього недостатньо для того, щоб сформулювати конкретні списки іменників того чи іншого розряду. Лексичний склад лексико-граматичних розрядів сингулятивів неможливо укласти, не аналізуючи семантичної структури багатозначних лексем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адмони В.Г. Основы теории грамматики / В.Г. Адмони. – М.-Л. : Наука, 1964. – 105 с.
2. Арбатский Д.И. Множественное число со значением разнородности (неоднородности) предметов / Д.И. Арбатский // Ученые записки Казанского пединститута. Вопросы теории и методики изучения русского языка. - Сб. 7. – 1971. – С. 152-158.
3. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії / О.К. Безпояско. – К. : Наукова думка, 1991. – 170 с.
4. Бондарко А.В. Теория морфологических категорий / А.В. Бондарко. – Л. : Наука, 1976. – 255 с.

5. Бортэ Л.В. Референтно-грамматические разряды основных категориально-грамматических классов / Л.В. Бортэ // Изучение языкового строя в свете ленинской теории отражения. – Кишинев, 1984. – С. 31-40.
6. Булаховський Л.А. Вибрані праці в 5-ти т. Т.3 / Ред. І.К.Білодід та інші. – К.: Наукова думка. – 1978. – 552 с.
7. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В.В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 614 с.
8. Гвоздев А.Н. Современный русский язык. Ч.1. / А.Н. Гвоздев. – М.: Просвещение, 1973. – 431 с.
9. Дегтярев В.И. Основы общей грамматики / В.И. Дегтерв. – Ростов-на-Дону, 1973. – 255 с.
10. Дегтярев В.И. Формирование категории вещественности / В.И. Дегтярев // Вопросы языкознания. – 1971. – №6. – С.54-62.
11. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Морфологія / А.П. Загнітко. – Донецьк, 1996. – 437 с.
12. Історія української мови / Винник В.О. та ін. – К.: Наукова думка, 1983. – 743 с.
13. Ковалик І.І. Слова з конкретним та абстрактним значенням / І.І. Ковалик // Українська мова та література в школі. – 1977. - №4.
14. Лебедева Л.Б. Семантические типы существительных и структура именных сочетаний / Л.Б. Лебедева // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. Т.40. – 1981. - №1. – С. 57-66.
15. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова . морфологія / М.В. Леонова – К.: Вища школа, 1983. – 261 с.
16. Маевская Н.И. О собирательных именах существительных / Н.И. Маевская // Русский язык в школе. – 1968. - №6. – С.92-95.
17. Москальская О.И. Структурно-семантические разряды слов в составе части речи / О.И. Москальская // Вопросы германского языкознания: Сб. статей. / под ред Н.Ярцевой. – М.-Л., 1961. – С.251-261.
18. Мурысов Р.З. О словообразовательном значении и семантическом моделировании частей речи / Р.З. Мурысов // Вопросы языкознания. – 1976. - №5. – С.126-137.
19. Недбайло Л. Грамматическая категория числа в современном украинском языке : автореф. дис.. ... канд. филол. наук. – К., 1968. – 18 с.
20. Озерова Н.Г. Лексическая и грамматическая семантика существительного / Н.Г. Озерова. – К.: Наукова думка, 1990. – 188 с.
21. Олійник В.О. Співвідношення категорії збірності та абстрактності в готській та старослов'янській мовах. Семасіологія і словотвір : зб.наук. статей. – К.: Наукова думка, 1989. – С.121-125.
22. Ревзин И.И. Так называемое «немаркированное множественное число» в современном русском языке / И.И. Ревзин // Вопросы языкознания. – 1969. - №3. – С.102-109.
23. Реформатский А.А. Число и грамматика /А.А. Реформатский // Вопросы грамматики. Сб.статей к 75-летию акад. И.И.Мещанинова. – М.-Л., 1960. – С.384-400.
24. Тихонов Н.А. Организующая роль морфологии в системе комплексных единиц словообразования / Н.А. Тиховано // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках. – Гродно, 1986. – С.9-11.
25. Холодович А.А. Опыт теории подклассов слов / А.А. Холодович // Вопросы языкознания. – 1960. - №1. – С. 32-43.

Мартынова Л.Б. Лексико-грамматические разряды сингулятивов и принципы их разграничения.

Рассмотрены вопросы, связанные с принципами разграничения и состава лексико-грамматических разрядов сингулятивов в современном украинском языке. Уточнена лексическая наполняемость каждого из лексико-грамматических разрядов, установлены их границы, полупериферийные и периферийные зоны. Обнаружено, что собираемость является сферой не только модификационного словообразования, но и предметного; доказано, что дериваты с собирательным значением составляют лексические дериваты, тогда как форманты - словообразовательные. Указано на то, что на словообразовательном уровне вещественные имена демонстрируют способность выступать мотивировочной базой ряда производных и создавать все виды комплексных словообразовательных единиц - пару, цепочку, парадигму, гнездо. Доказано, что на морфологическом срезе прослеживается более тесная связь между вещественными и абстрактными названиями, которые в этом случае вместе противостоят сборным именам. При исследовании морфемного строения обнаружено, что абстрактные названия, так же как и сборные, делятся на два неравных класса производных и непродеривированных слов. Однако, в противовес сборным, абстрактные имена в абсолютном большинстве являются мотивированными, при этом преобладает глагольная мотивация.

Ключевые слова: сингулятивы, лексико-грамматический разряд, абстрактные существительные, собирательные существительные, вещественные существительные, словообразовательный потенциал.

Martynova L.B. Lexical and Grammatical Classes of Singularia Tantum Nouns and Principles of their Differentiation.

The article focuses on the questions related to the principles of distinction and lexical and grammatical classes of singularia tantum nouns in the modern Ukrainian language. It is discussed the members of each lexical and grammatical class and set their boundaries, semi-peripheral and peripheral zones. It was found that the collection nouns can be applied not only to modification of word formation, but also to the objective one. It is proved that derivatives with collective meaning are lexical derivatives while formative derivatives represent word formation. It is pointed out that at the formation level real names demonstrate the ability to be a motivating base for the number of derivatives and create all types of complex word-building units - a couple, a chain, paradigm, slot. It is proved that morphologically the links between real and abstract names are stronger. While studying the morphemic structure it was found that abstract nominations, as well as composite, are divided into two unequal classes of derivative and non-derivative words. However, as opposed to collective nouns, abstract names in the vast majority are motivated, predominantly by verbal motivation.

Key words: *singularia tantum nouns, lexical and grammatical class, abstract nouns, collective nouns, real nouns, word-formation potential.*

Катерина Онасенко
(Київ)

УДК 811.133.1'36

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІМЕННОЇ СИНТАГМИ КІЛЬКІСНОГО
ЗНАЧЕННЯ З ІМЕННИКОМ-КВАНТИФІКАТОРОМ «NOMBRE»
(НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ)**

Проаналізовано визнані класифікації, характеристики “вищого” та нижчого порядків іменників-квантифікаторів та їх місце серед інших іменників у сучасному мовознавстві. Дослідження проведено на матеріалі французького публіцистичного дискурсу. Автор звертає увагу на існуючу невизначеність семантичних значень іменників у складі іменної синтагми кількісного значення і намагається провести функціонально-семантичний аналіз окремо взятої структури з французьким іменником “nombre”. Автор досліджує зміну семантичного значення іменної синтагми кількісного значення на рівні речення за вживання різних означальних слів та у більш широкому контексті, підкреслюється вплив контекстуального фактора на іменники-квантифікатори при формуванні кількісного смислу. Автор накреслює перспективи подальшого дослідження даної структури з врахуванням її граматичної функції.

Ключові слова: *іменники-квантифікатори, іменна синтагма кількісного значення, контекстуальний фактор, дискретні одиниці*

Постановка проблеми. Проблема дослідження іменної синтагми кількісного значення знаходилася в центрі уваги як французьких вчених [18; 12; 25; 26; 27], так і вітчизняних [8; 1; 3; 10; 5]. Більшість дослідників відносить іменники-квантифікатори до класу збірних іменників або ж до класу неозначених займенників [11; 4; 2]. Так, О. Єсперсен відносить іменники-квантифікатори до класу збірних іменників. Цей вчений один з перших поділив досліджувану групу на єдності “вищого” та “нижчого” порядків. Єдностями “вищого порядку” є іменники-квантифікатори типу: *декада, дюжина, пара* тощо. Вони передають значення єдності ряду предметів, які є дискретними сутностями і які можна “порахувати”. До єдностей “нижчого порядку” датський лінгвіст відносить іменники, які позначають “сукупність предметів/ осіб, яка сприймається як єдине ціле: *сім'я, духовенство, нація*” [4, с. 224]. Таким чином, у даній класифікації О. Єсперсен розмежував іменники кількісного та збірного значення, але про чіткі принципи такого розмежування не йдеться. Водночас збірні іменники займають місце між злічуваними і незлічуваними іменниками [6, с. 67].

У лексико-семантичному плані іменники-квантифікатори, на відміну від збірних іменників, є словами, які дають тільки кількісну характеристику ряду предметів чи індивідів. Поняття кількості щодо іменників зумовлює обов'язкову наявність злічуваних і вимірюваних

об'єктів матеріального світу. У цьому полягає основна відмінність між іменниками-квантифікаторами та збірними іменниками. Ця відмінність полягає в тому, що збірні іменники характеризуються граматичною та семантичною незалежністю: “*Imitera-t-il la plèbe dans sa manière de parler pour la séduire et devenir populaire?*” [24, с. 70].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До класу іменних синтагм кількісного значення лінгвісти відносять різні за семантикою одиниці [12; 25; 26; 27; 1; 3; 10; 5]. Так, Ф. Брюно до них зараховує тільки *une quantité de, un nombre de, force de*, яке не часто використовується [12, с. 112]. Для таких слів характерною ознакою є перманентне позначення кількості, яке модифікується під впливом детермінативів-специфікаторів у бік загального поняття великої / малої кількості предметів та індивідів [9, с. 32].

На думку бельгійського мовознавця М. Вільме, квантифікатори мають прості (*aucun, chaque, quelque*, тощо) і складні форми. Складні форми квантифікаторів мають дві конфігурації: квантифікатор + *de* і квантифікатор + *du, de la, des*. Перша конфігурація має шість варіантів вираження:

- 1) прислівник + *de*: *assez de, beaucoup de*;
- 2) прикметник + *de*: *petit de, gros de*;
- 3) іменник + *de*: *nombre de, quantité de, pas de*;
- 4) займенник + *de*: *que de*;
- 5) дієслівний зворот + *de*: *(tout) ce qu'il faut de*;
- 6) детермінатив + іменник + *de*: *une troupe de, la masse de, ce morceau de*.

Друга конфігурація має три варіанти вираження:

- 1) прислівник *bien* + *de* + *le, la* або *les*;
- 2) вищий ступінь порівняння + *de* + *le, la* або *les*: *le plus gros du/ de la/ des*;
- 3) детермінативи + іменник + *de* + *le, la* або *les*: *une petite majorité des députés* [27, с.178-179].

Проте, залишається нерозв'язаним питання про семантичні особливості іменників як складових іменної синтагми кількісного значення.

У даному дослідженні ми маємо на меті розглянути іменник-квантифікатор моделей: *nombre de* (третій варіант першої конфігурації) та детермінативи + іменник + *de* + *le, la* або *les*: *une petite majorité des députés* (третій варіант другої конфігурації), за класифікацією М. Вільме.

Спільний розгляд третього варіанта першої конфігурації іменник-квантифікатор + *de* та третій варіант другої конфігурації: детермінативи + іменник + *de* + *le, la* або *les* [27, с.178-179] базується на наявності однієї основної, первинної моделі іменної синтагми кількісного значення: $N + de$, яка обумовлює існування варіантної моделі: $Dét + N + de + le$ (*la, les*), між якими існує відома ієрархія. На нашому ілюстративному матеріалі підтверджується думка польського лінгвіста Е. Куриловича про те, що часткова зміна форми А ($N + de$) формою В ($Dét + N_1 + de + le, la, les$) призводить до встановлення відношення деривації між А і В [7, с. 59], що дає підставу для одночасного розгляду даних варіантів.

Мета нашої розвідки – функціонально-семантичний аналіз іменної синтагми кількісного значення $N_1 + de + N_2$ та її варіанта $Dét + N_1 + de + N_2$, в якій $Dét$ – детермінатив, N_1 – іменник-квантифікатор, de – прийменник, N_2 – іменник, здійснений на матеріалі французького публіцистичного дискурсу. **Завдання** статті полягає в тому, щоб з'ясувати структурні та семантичні особливості іменної синтагми кількісного значення з іменником-квантифікатором *nombre*.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Наявність у мові іменника-квантифікатора *nombre* свідчить про її здатність передавати ідею кількості завдяки її кодуєчій функції. У рамках речення-висловлення даний іменник-квантифікатор виражає ідею кількості в найбільш узагальненому вигляді: “*Dans nombre de pays, le problème de la suite à donner aux violations massives des droits de l'homme suscite de vifs débats*” [17, с.19]; “*Prague qui a, de tout temps, inspiré nombre d'artistes et d'intellectuels européens*” [19]. Узагальнений зміст “кількість” вимагає подальшого уточнення на рівні речення-висловлення за допомогою додаткових лінгвістичних факторів. Результати аналізу ілюстративного матеріалу свідчать, що переважна роль у формуванні смислів, конкретизуючих узагальнений зміст “кількість”, належить контекстуальному фактору.

Іменник-квантифікатор *nombre* без детермінатива може поєднуватись з дискретними та недискретними іменниками і виражати значення неозначеної кількості: “*Et ce faisant a choqué nombre de paroissiens*” [23, с. 11]; “*Nombre d’observateurs en doutent*” [15, с. 32]; “*Nombre de fatwas [avis religieux] de ce savant ont été discutées ou remises en question par d’autres intellectuels*” [16, с. 44]. Іменник-квантифікатор *nombre* під впливом контекстуального фактору формує такі значення: невизначена кількість об’єктів, неозначено-велика кількість об’єктів, декілька об’єктів, певна кількість об’єктів.

Смисл “невизначена кількість об’єктів” формується, коли іменник-квантифікатор *nombre* вживається з означеним артиклем в складі сполучення *le nombre de + N*. Актуалізація даного смислу в рамках речення-висловлення забезпечується під впливом контекстуального фактору, а саме, позицію N_2 займає іменник на позначення істот: “*Le nombre d’Américains dépourvus d’assurance santé atteint aujourd’hui 45 millions*” [14, с.164]; “*Mais le nombre de prisonniers remis en liberté n’a pas excédé la dizaine...*” [17, с. 22].

Неозначено-велика кількість дискретних одиниць (*discontinus*, термін Г. Гійома) в складі іменної синтагми кількісного значення виражається за допомогою даного іменника-квантифікатора на позначення класу осіб або інших істот, а також предметів оточуючого світу [20, с. 14]: “*Cela nous permet de quadrupler le nombre d’infirmières chargées de découper et d’implanter les greffons par rapport aux cliniques parisiennes*” [14, с. 100]; “*La gestion responsable du bois permet de maintenir ou même d’augmenter le nombre d’arbres d’une forêt*” [13, с. 52].

У даних прикладах сполучення *le nombre d’Américains*, *le nombre de prisonniers* виражають ідею кількості взагалі, тобто формують значення “невизначена кількість індивідів”.

Значення “декілька об’єктів” формується в рамках речення-висловлення завдяки сполученню *un nombre de N*, в якому *N* – іменник предметної семантики у формі множини. Для актуалізації даного значення необхідною умовою є детермінатив перед іменником *nombre*, наприклад: “*Depuis, la philosophie maison n’a pas varié: un nombre de produits limité, fabriqués avec la même recette et vendus sous la même marque dans le monde entier*” [14, с. 34].

Текстологічні спостереження показують, що детермінатив являє собою смислоутворюючий елемент контексту. Сполучення *un nombre de produits* передає значення “декілька видів товарів”.

Іменник-квантифікатор *nombre* набуває значення “певна кількість об’єктів” в реченні-висловленні під впливом контекстуального фактору. Останній передбачає вживання даного іменника зі складним детермінативом *un certain*, який виступає смислоутворюючим елементом даного значення: “*Un certain nombre de hauts responsables ont été écartés ou au moins privés de leurs prérogatives*” [19, с. 6]; “*En référence à votre article du 22 septembre 2008 intitulé “Retour sur Terre”, la banque Pichet and Cie souhaite corriger un certain nombre d’amalgames*” [22, с.4].

У наведених прикладах сполучення *un certain nombre de hauts responsables / d’amalgames* виражає смисл “певна кількість високопосадовців/ певна кількість направлень”. Значення “неозначено-велика кількість” може формуватися за допомогою прикметника *grand*, який вимагає вживання неозначеного артикля:

– із дискретними іменниками: “*Les soirées de tirs permettent d’éliminer un grand nombre d’adultes sans nuire aux autres habitants des étangs*” [13, с. 75]; “*Les enquêteurs y ont découvert un grand nombre d’ossements*” [21, с. 10];

– із недискретними іменниками: “*En réalité, quand une telle affaire se produit, les pouvoirs publics ont un grand nombre de moyens à leur disposition pour rétablir le calme*” [15, с. 26].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. При інтерпретації моделі $Dét + N_1 + de + N_2$, як правило, застосовується формальний принцип роздріблення моделі на безпосередньо складові; прийменник *de* у даному випадку поєднується з квантифікатором. Прийменник *de* як показник семантичного відношення між кількісним визначником і субстантивним показником пов’язує обидва компоненти $Dét + N_1 + de + N_2$, тобто має самостійну функцію. У семантичному плані поєднання *de* з іменником позбавлене сенсу (*de gens*). Також не має сенсу й словосполучення *nombre de*. Тільки за наявності обох компонентів можливе завершення словосполучення. Це ще раз підтверджує смислову злитність $Dét + N_1 + de$

+ N₂. У перспективі відкривається можливість дослідження синтагми кількісного значення N1 + de + N2 з граматичними функціями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Референция и проблемы квантификации / Татьяна Булыгина, Алексей Шмелев // Референция и проблемы текстообразования. – М. : Наука, 1988. – С. 5-18.
2. Вопросы теории частей речи (на материале языков различных типов) / под ред. акад. В.М. Жирмунский, док. филол. наук О.П. Суник. – Л. : Наука, 1968. – 344с.
3. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка: учебник-пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 “Иностр. яз.” / В.Г. Гак. – М.: Добросовет, 2000. – 832 с.
4. Есперсен О. Философия грамматики / Отто Есперсен. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1958. – 404 с.
5. Засоби квантифікації: лінгвокогнітивні аспекти: монографія / [С.О. Швачко, С.В. Баранова, І.К. Кобякова, О.М. Медвідь, Н.І. Чернюк]; За ред. проф. С.О. Швачко. – Суми: Вид-во СумДУ. – 203 с.
6. Категория количества в современных европейских языках: монография / [В.В. Акуленко, С.А. Швачко, Е.И. Букреева]; под ред. В.В. Акуленко; АН УССР каф. иностр. языков. – К. : Наукова думка, 1990. – 284 с. – Библиогр.: с. 267-278.
7. Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая // Очерки по лингвистике. / Ежен Курилович. – М., 1962. – С. 57-70.
8. Уфимцева А.А. Лексическое значение (Принцип семиологического описания лексики) / А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1986. – С. 104-138.
9. Чапля О.С. Синтагма N₁ + N₂ у функції квантифікатора у сучасному французькому художньому мовленні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.05 “Романські мови” / О.С. Чапля. – Львів, 2003. – 188 с.
10. Чапля О.С. Референційна картина іменних квантифікаторних груп / О.С. Чапля // Іноземна філологія: Зб.наук.пр. / За ред. академіка А.Й. Паславська. – Вип.113. – Львів : Світ, 2004. – С. 93-103.
11. Щерба Л.В. О частях речи в русском языке / Л.В. Щерба // Избранные работы по русскому языку. – М. : Учпедгиз, 1957. – С. 63-84.
12. Brunot F. La pensée et la langue / Ferdinand Brunot. – P.: Masson, 1936. – P. 112-115.
13. Ça m'intéresse, №331.
14. Capital, №157.
15. Courrier International, №923.
16. Courrier International, №968.
17. Courrier International, №965.
18. Damourette J. Des mots à la pensée. Essai de grammaire de la langue française / Jacques Damourette, Édouard Pichon. – P.: D'Arthey, 1911-1927. Т. 1. – P. 350-468. – Т. 2. – P. 424-455.
19. GEO [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.geo.fr/voyages/vos-voyages-de-reve/republique-tcheque-voyage-prague>
20. Guillaume G. Le problème de l'article et sa solution dans la langue française / Gustave Guillaume. – P.: Delagrave, 1919. – 150 p.
21. Le Monde, №3154.
22. Le Monde, №19819.
23. Le Nouvel Observateur, №2258.
24. Le Nouvel Observateur, №2355.
25. Milner J.-Cl. Quelques opérations de détermination en français. Syntaxe et interprétation / Jean-Claude Milner. – Université de Lille III, 1976. – 484 p.
26. Tamine J. L'interprétation des métaphores en “de” (Le feu de l'amour) / Joelle Tamille // Langue française. – P.: Hachette, 1976. – №30. – P. 34-43.
27. Wilmet M. Grammaire critique du français / Marc Wilmet. – Bruxelles: De Boeck, 2007. – 758 p.

Онасенко К.В. Структурно-семантические особенности именной синтагмы количественного значения с существительным-квантификатором *nombre* (на материале французского публицистического дискурса).

В статье рассматриваются признанные классификации, характеристики “верхнего” и “нижнего” порядка существительных-квантификаторов и их место среди других существительных в современном языкознании. Исследование выполнено на материале французского публицистического дискурса. Автор обращает внимание на существующую неопределенность семантических значений существительных в составе именной синтагмы количественного значения и пытается провести функционально-семантический анализ отдельно взятой структуры с французским существительным “nombre”. Автор исследует изменение семантического значения именной синтагмы количественного значения на уровне высказывания с употреблением разных детерминативов и в более широком смысле, подчеркивается влияние

контекстуального фактора на существительные-квантификаторы при формировании количественного смысла. Автор намечает перспективы последующего исследования данной структуры с учетом ее грамматической конструкции.

Ключевые слова: существительные-квантификаторы, именная синтагма количественного значения, контекстуальный фактор, дискретные единицы

Onasenko K.V. Structural and Semantical Peculiarities within the Nominal Syntagm of Quantitative Meaning with Noun Quantifier Nombre (based on the French publicistic discourse).

With research based on French publicistic discourse, the article addresses the established classifications, characteristics of "higher" and "lower" orders of noun quantifiers, as well as their position among other nouns in modern linguistics. The author draws attention to current interminacy of semantic meanings of nouns within the nominal syntagm of quantitative meaning and undertakes a functional and semantic analysis of a specified structural pattern with the French noun "nombre". The author looks into the change of the semantic meaning of a nominal syntagm of quantitative meaning at the sentence level with the use of varied determiners and in a broader context, emphasizes the influence of the contextual factor on noun quantifiers in establishing their quantitative meaning. The author outlines the prospects of the pattern's further research with the regard to its grammatical function.

Key words: noun quantifiers, nominal syntagm of quantitative meaning, contextual factor, discrete units

Роман Познанський
(Івано-Франківськ)

УДК 811.161.2'373.611

**СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ТИПОВОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПАРАДИГМИ
УКРАЇНСЬКИХ ДІЄСЛІВ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ
«АГРАРНЕ ВИРОБНИЦТВО (РОСЛИННИЦТВО)»**

У статті представлено аналіз типової словотвірної парадигми дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» в українській мові. Встановлено набір семантичних позицій, простежено тенденцію їх реалізації дериватами різної семантики. У результаті проведеного дослідження виявлено словотворчу спроможність дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)», яка реалізується в тридцяти трьох семантичних позиціях типової словотвірної парадигми. При цьому засвідчене превалювання внутрідієслівного словотвору, що виявляється передусім у найбільшій протяжності вербального блоку словотвірних парадигм (двадцять дві семантичні позиції) та глибині низки семантичних місць. Це все протиставляє вербальний блок словотвірних парадигм дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» іншим блокам – субстантивному та ад'єктивному. Аналіз похідних девербативів показав, що універсальним засобом словотворення девербативних іменників і прикметників виступає суфіксація, у внутрішньодієслівній деривації – префіксація, зрідка – конфіксація. Віддієслівні похідні характеризуються різноманітністю дериваційних афіксів.

Ключові слова: віддієслівний словотвір, лексико-семантичне поле «аграрне виробництво (рослинництво)», типова словотвірна парадигма, девербатив.

Постановка наукової проблеми. Актуальність сучасних дериватологічних досліджень визначається основоцентричним підходом до інтерпретації структурно-системної і функціональної організації словотвору, при якому засобом типологізації і класифікації є твірна основа. Одним із пріоритетних завдань сучасної основоцентричної дериватології є вичерпна й всебічна характеристика словотвірної спроможності усіх можливих класів твірних слів, яка якнайповніше виявляється при аналізі їх словотвірних парадигм. Важливим аспектом цього аналізу є дослідження семантичної структури словотвірних парадигм, яке насамперед передбачає встановлення континууму словотвірних значень, реалізованих похідними від різних класів твірних слів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці словотвірні парадигми лексико-граматичного класу дієслів, їх дериваційний

потенціал уже неодноразово були предметом наукового аналізу. Однак такі дослідження здійснювалися переважно на матеріалі російської мови [2; 4; 9; 11; 14; 15; 23; 24 та ін], на матеріалі ж української такі розвідки нечисленні [5; 18; 22; 21; 19; 16 та ін.]. Словотвірні парадигми українських дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» з позицій семантичного аналізу ще не були об'єктом спеціального наукового огляду, що зумовлює актуальність і новизну нашого дослідження.

Словотвірну парадигму визначають як набір похідних, мотивованих однією твірною основою, на одному ступені творення. Однак необхідність абстрагуватися від конкретного лексичного матеріалу й урахування двоплановості словотвірної парадигми спричинили до впровадження в науковий обіг Л. Дюровичем, О. Земською, Р. Маначуряном поняття типової словотвірної парадигми, яка є тільки одиницею плану змісту, на відміну від конкретної словотвірної парадигми, що є одиницею плану змісту й вираження. «Типову парадигму, – пише О. Земська, – одержуємо, абстрагуючись від конкретних способів вираження тих чи інших дериваційних значень. Типову парадигму формують конкретні парадигми, в яких наявний однаковий набір дериваційних значень» [8, с. 73]. Типову словотвірну парадигму можна визначити і «як сукупність словотвірних категорій, які формуються похідними на базі твірних тих чи інших класів» [3, с. 18].

Мета статті. У нашій статті ставиться завдання встановити континуум словотвірних значень похідних від дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» в українській мові. Виявлення семантичної структури типових словотвірних парадигм українських дієслів окресленої семантики має важливе значення для всебічного опису дериваційної системи української мови, адже «розуміння системності словотвору буде однобічним, неповним, якщо його не доповнити результатами внутрішньоструктурної типології, в основі якої лежать як вихідні дериваційні величини словотвірна парадигма, словотвірний ланцюжок, словотвірне гніздо» [3, с. 19].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У структурі словотвірних парадигм виділяються блоки, тобто сукупності словотвірних значень, що виражаються дериватами одного й того ж лексико-граматичного класу. Типова словотвірна парадигма дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» має триблокову структуру: у ній виокремлюють вербальний, субстантивний та ад'єктивний блоки. Твірні дієслова здатні реалізовувати в похідних тільки ту семантику, яка передбачена їхньою валентністю. «Не підлягає сумніву, що основні напрямки внутрішньодієслівного словотвору так або інакше регулюються семантичними ознаками вихідних груп лексики і окремими компонентами цих груп» [23, с. 104].

Найбільш широко репрезентований у віддієслівній деривації внутрідієслівний словотвір вербативів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)». Це виявляється передусім у найбільшій протяжності вербального блоку словотвірних парадигм, що зумовлене реалізацією різноманітних валентних характеристик твірного дієслова – результативних, векторно-об'єктних, темпоральних, квантитативних, дистрибутивних. Тільки дієсловами дериваційно реалізуються аспектно-результативна валентність та валентності, які передбачають ознаки дії, що виражені у реченні прислівниками. Це все протиставляє вербальний блок словотвірних парадигм дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» іншим блокам – субстантивному та ад'єктивному.

Таке превалювання внутрідієслівного словотвору характерне загалом для всього масиву віддієслівної деривації в українській мові: словотворча спроможність дієслів української мови найбільшою мірою виявляється в утворенні похідних вербативів. Про це свідчать дослідження словотвірних парадигм і інших лексико-тематичних груп дієслів. Так, наприклад, І. Джочка, досліджуючи словотворчу спроможність дієслів конкретної фізичної дії із семантикою створення об'єкта, відзначає, що «найбільшою дериваційною продуктивністю аналізовані вербативи відзначаються у породженні дієслів» [5, с. 89]. На матеріалі іншої дієслівної твірної бази такого ж висновку доходить і Н. Пославська: «Характерною особливістю вербативів із семою руйнування об'єкта як мотиваційної бази є активне генерування дієслів. Вербальний блок

протиставляється іншим блокам типової словотвірної парадигми конститuentів поля деструкції великою протяжністю та глибиною місць» [18, с. 111].

Твірні дієслова хоч і належать до одного лексико-семантичного поля, однак в межах цього поля утворюють низку мікрополів, при цьому конститuentи таких мікрополів¹ по-різному виявляють свій дериваційний потенціал в утворенні похідних різних частин мови, при цьому заповненість усіх тридцяти трьох семантичних позицій не властива жодному твірному дієслову. Водночас найвищим словотворчим потенціалом володіють дієслова рільництва (мікрополе 1), які утворюють деривати із 30 різними словотвірними значеннями, дієслова на позначення процесів догляду за рослинами (мікрополе 4), збирання урожаю (мікрополе 5) та завдання шкоди господарству (мікрополе 7) заповнюють, відповідно, 27, 26 та 25 семантичних позицій типової словотвірної парадигми. Дещо менший словотворчий потенціал зафіксовано у твірних дієслів на позначення процесів садіння чи сіяння (мікрополе 3), дієслів насінництва (мікрополе 2) та дієслів на позначення процесів підготовки реманенту (мікрополе 6), які продукують похідні, відповідно, у 23, 21 та 20 семантичних позиціях типової словотвірної парадигми. Найнижча ж словотворча спроможність властива дієсловам 8 та 9 мікрополів – на позначення процесів, що здійснюються без активної участі людини, та дієсловам загальної семантики, – похідні від яких зафіксовані тільки в 14 та 12 семантичних позиціях типової словотвірної парадигми відповідно.

Похідні вербативи репрезентовані в 22 семантичних позиціях типової словотвірної парадигми. Дієсловам більшості мікрополів властива темпоральна валентність, яка реалізується у семантичних позиціях “почати виконувати дію”, “виконувати дію якийсь час”, “закінчувати виконувати дію”, при цьому якщо семантика завершальності дії та її часової тривалості реалізована в похідних дієсловах, мотивованих твірними усіх мікрополів, то значення починальності дії властива тільки поодиноким дериватам. У цілому невелика кількість дериватів із темпоральними модифікаціями пояснюється, поряд з іншими причинами, також тим, що в українській мові такі модифікації доволі часто передаються аналітично за допомогою слів *почати* чи *закінчити* (*завершити*), які поєднуються в підрядні словосполучення з дієсловами лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)»: *почати сіяти, завершити садити, почати поливати, закінчити сапати* тощо.

На периферії темпоральних модифікацій перебуває об’єктно-часове значення дієслів “виконувати дію над об’єктом повторно”. Семантика таких дериватів передбачає повторне виконання дії після її завершення, відновлення дії після закінчення усіх фазових етапів (початку, тривання, завершення), додаткове проходження одночасно трьох фаз. Похідні із значенням повторного виконання дії актуалізовані у семантичній позиції “виконати дію над об’єктом ще раз, повторно, заново або по-іншому” (*переворати, перекопувати, пересаджувати* та ін.). Дієслова такої семантики засвідчені в словотвірних парадигмах твірних не всіх мікрополів, хоча вони є потенційно можливими. Це зумовлено, на нашу думку, існуванням дериватів із префіксом *пере-* (саме цей словотворчий формант є єдиним виразником семантики «повторюваності» в аналізованому нами матеріалі) з іншою лексичною семантикою (пор.: *перерубати, перерізати* – ‘поділити об’єкт на дві частини’ (пор. синоніми *розрізати, розрубати на двоє*), *перетоптати* ‘випотпати все’ тощо).

Валентність ступеня інтенсивності дії і міри виконання дії, яка передбачає поєднання дієслова з прислівниками ступеня інтенсивності дії на зразок *сильно, легко, ледве, ретельно, старанно* тощо і прислівниками міри на зразок *багато, мало, трохи, недостатньо, надміру* і т.д., транспонується в дієслова, що позначають квантитативні (кількість та інтенсивність) та квантитативно-дистрибутивні (розподільність) модифікації дії. Дієслова, що позначають власне кількісний вияв дії, характеризують її, здебільшого, з погляду визначеної кількості і можуть виражати однократність, багатократність дій, дії, в результаті яких здійснюються різні етапи сільськогосподарського виробництва. Лексеми із вказаними значеннями актуалізовані у

¹ Ми виокремлюємо 9 таких мікрополів: 1. Дієслова на позначення процесів обробітку ґрунту. 2. Дієслова на позначення процесів обробітку насіння (дієслова насінництва). 3. Дієслова на позначення процесів садіння чи сіяння насіння. 4. Дієслова на позначення процесів догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання. 5. Дієслова на позначення процесів збирання урожаю. 6. Дієслова на позначення процесів підготовки реманенту. 7. Дієслова на позначення процесів завдання шкоди аграрному господарству. 8. Дієслова на позначення процесів, які безпосередньо не здійснюються

семантичних позиціях: “виконуючи дію, створювати певну або велику кількість чого-небудь”, “виконати дію один раз”, “виконувати тривалу переривчасту дію”.

На периферії кількісних модифікацій, як вказує у своєму дослідженні також й І. Джочка, «знаходяться похідні, які реалізують семантичні позиції “виконуючи дію, виготовляти необхідну кількість предметів”, “виконуючи дію, витратити певну кількість чогось”, “виконуючи дію, заробити що-небудь”, “виконуючи дію, відробити позичені кошти, борг”, “виконуючи дію, одержувати, добувати якісь речовини”» [5, с. 108]. У структурі словотвірних парадигм дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» названі семантичні позиції зазнають певних модифікацій, зокрема не зафіксовано дериватів зі словотвірним значенням “виконуючи дію, виготовляти необхідну кількість предметів”, “виконуючи дію, одержувати, добувати якісь речовини” та “виконуючи дію, заробити що-небудь”, окрім того словотвірні значення похідних дієслів “виконуючи дію, витратити певну кількість чогось” та “виконуючи дію, відробити позичені кошти, борг” зафіксовані в невеликій кількості похідних. До кількісних модифікацій дії такі девербативи зараховуємо умовно, оскільки кількісна характеристика стосується не так самої дії, як об’єктів, що пов’язані з цією дією. Семантика аналізованих похідних містить додаткові семи, які пов’язані з екстралінгвальними факторами. У результаті вторинних номінацій дієслова набувають нових значень, які загалом не є характерними для одиниць подібної структури у мовленнєвій діяльності людини.

Квантитативні модифікації дії репрезентовані віддієслівними похідними, що реалізують валентність ступеня інтенсивності дії. Її репрезентують семантичні позиції “трохи або злегка (іноді додатково) виконувати дію”, “інтенсивно, ретельно, старанно виконувати дію”, “виконувати дію недостатньо (не завершувати)”, “виконувати дію надміру”. Схематично градацію квантитативних ознак у дієслів аналізованого лексико-семантичного поля можна зобразити так: недостатність виконання дії (*недокопати*) – звичайна інтенсивність виконання дії (*копати*) – інтенсивність дії (дієслова цього типу характеризуються семою “багато, вдосталь зробити що-небудь”) (*покопати*) – вичерпність дії у заперечному аспекті (“в процесі дії перейти до яких-небудь неприємних, небажаних наслідків”) (*перекопати*) [Пор.: 10, с. 139]. Початковий і кінцевий ступені градації квантитативних ознак реалізовані похідними, які належать до семантичних позицій “виконувати дію недостатньо (не завершувати)” і “виконувати дію надміру”. Квантитативні модифікації дії передають і дієслова розподільної та багатократно-дистрибутивної дії, які “вказують на розчленування дії, поширеність її на кілька об’єктів, повторюваність, тривалість її перебігу та інше” [12, с. 9]. Таке значення виявляється у семантичній позиції типової словотвірної парадигми “виконувати дію, поширюючи її на багато об’єктів”.

Здійснюючи будь-яку дію, людина здебільшого прагне досягнути результату. Цілеспрямована дія завершується тільки тоді, коли досягнуто певний результат. Тому й результативне значення є характерним для аналізованих дієслів, які позначають трудову цілеспрямовану діяльність людини в сільському господарстві. Аспектно-результативна валентність реалізується дієсловами, що виражають результативне завершення дії, не ускладнене різними обставинами (вказівкою на рух усередину певного об’єкта, навколо нього, на повторне виконання дії) [1, с. 202], наприклад, *копати* – город (результат – “підготовлений під посівну, скопаний город”, аспект – “виготовити певний об’єкт, довести дію до певного чи бажаного результату”) – *викопати* город. Майже усі твірні реалізували словотвірне значення “виконуючи дію, довести її до результату”. Принагідно зазначимо, що аналізоване значення характеризується й найбільшою глибиною місць, або позицій парадигми. Мотивувальними девербативів із такими словотвірними значеннями виступили дієслова усіх мікрополів.

Окремий пласт девербативів, мотивованих дієсловами ЛСП «аграрне виробництво (рослинництво)» становлять дієслова з постфіксом *-ся*. За словотвірною семантикою вони репрезентують такі словотвірні позиції: “виконуючи дію, переводити щось із стану об’єкта в стан суб’єкта”, “бути придатним для виконання певної дії”, “виконувати дію для себе”, “з’являтися, поставати, створюватися в результаті виконання дії”, «надмірним виконанням дії довести себе до виснаження». Такі похідні на дериваційному рівні реалізують валентність об’єкта [13, с. 88].

Семантичною передумовою утворення таких похідних, окрім валентності вихідного дієслова, виступає також специфіка суб’єктно-об’єктних відношень під час будь-якої дії чи

процесу. Будь-яку ситуацію можна описувати як з позиції діючої особи-суб'єкта, так і з позиції об'єкта, над яким виконують дію. Займаючи проміжне становище між дією і станом, пасив виступає ланкою, яка пов'язує сферу дії людини із сферою стану предметного світу і живих істот. Аналізовані нами дієслова допускають семантичні зрушення, котрі відображають такі зміни в позамовній діяльності, при яких “деяка “первинна” ситуація, названа дієсловом, зазнає таких змін, що перетворюється в нову ситуацію з новим складом учасників” [6, с. 73]. Внаслідок цього лексема дієслова, що називає цю нову ситуацію, набуває зовсім іншого денотативного значення порівняно з першою лексемою, пор.: *сіялося* жито, *косилося* сіно тощо. Аналізовані деривати, які мають пасивно-каузативне значення, утворюються тільки від дієслів недоконаного виду за допомогою постфікса **-ся**. Приєднуючись до дієслова, частка **-ся** “позбавляє його зв'язку з об'єктом, усуваючи його різними способами, таким чином зосереджуючи в самому собі” [25, с. 245]. Утворення девербативів на **-ся** – це постійний живомовний процес, причому, за спостереженнями учених, доволі активний [15, с. 19-21].

Найчисленнішими постфіксальними конструктами є деривати зі словотвірним значенням “виконуючи дію, переводити зі стану об'єкта в стан суб'єкта”, які “виступають опозитивними утвореннями до форм актива, тобто є носіями категоріального значення пасива” [7, с. 29]. Семантичні зрушення між твірними і похідними незначні, “дієслова пасивного стану протиставляються дієсловом активного стану за відношеннями суб'єкта до об'єкта і за спрямуванням дії” [20, с. 277]. Приєднуючись до вербатива, частка **-ся** “знімає” суб'єкт дії і стає засобом передачі об'єктного змісту дієслівної лексеми” [10, с. 85]. Інакше кажучи, при постфіксальному девербативові суб'єктом виступає об'єкт дії базового дієслова. Зазначимо, що такі деривати не утворюються від дієслів на позначення процесів, які безпосередньо не здійснюються людиною. Очевидно, це можна пояснити тим, що такі дієслова маркують ситуації, в яких відсутній активний суб'єкт дії: *рости*, *буйнішати*, *вибуяти*, *бубнявіти* та ін. Більше того, чимало дієслів цього мікрополя уже первинно мають у своїй структурі постфікс **-ся**: *брунькуватися*, *витися*, *кущитися*, *корчуватися* тощо. Такі постфіксальні дієслова або загалом без **-ся** не живаються (наприклад, відсутнє в українській мові слово *кущити*, хоча натомість зафіксовано дієслово *кущитися*), або ж мають лексичне значення, не пов'язане з лексико-семантичним полем «аграрне виробництво (рослинництво)» (наприклад, *витися* та *вити*).

Векторна валентність, яка передбачає поєднання дієслова з просторовими прислівниками на зразок *знизу*, *зверху*, *збоку*, *навколо*, *всередину*, транспонується в дієслова, що позначають просторові модифікації дії. Ця валентність найбільш характерна для дієслів на позначення руху. У “чистому” вигляді вона не є властивою для дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)». Просторові модифікації аналізованих твірних відображають одночасно і векторну, і об'єктну валентності. Дії, які позначають такі похідні, маючи локальну спрямованість, одночасно впливають і на об'єкт. При цьому у більшості випадків відбувається зміна об'єкта. Похідні з просторовими модифікаціями актуалізовані у семантичних позиціях: “виконувати дію, спрямовуючи її навколо або на всю поверхню об'єкта”, “виконувати дію, відокремлюючи щось від чого-небудь або частину від предмета” та “додатково або трохи виконувати дію”.

Структуру субстантивного блоку типової словотвірної парадигми можна спрогнозувати, враховуючи, що будь-яке виробництво як певним чином організований процес чи комплекс технологічних процесів складається з окремих структурних компонентів, які позначаються в мові відповідними лексемами чи, рідше, кількаслівними найменуваннями. До таких компонентів (чи структурних елементів) можна віднести: виробник, споживач, виріб, матеріал, інструмент, місце (де виробляє), спосіб (як виробляє), мета (для чого виробляє), час (коли виробляє), міра (скільки виробляє). Виходячи з цього, похідні іменники реалізуються в 8 семантичних позиціях, зокрема: “виконавець дії” (людина та пристрій), “знаряддя дії” (інструмент), “спосіб дії”, “матеріал для дії”, “результат дії”, “місце дії”, “час дії”, “опредметнена дія”. При цьому найбільш регулярно актуалізуються деривати у семантичній позиції “виконавець дії”. Високою словотворчою продуктивністю відзначилися аналізовані твірні також у породженні імен-назв опредметненої дії.

У віддієслівних прикметниках по-різному виокремлюють словотвірну семантику, що зумовлене, з одного боку, тим, що у семантичній структурі похідного прикметника можуть

суміщатися різноманітні словотвірні значення, а з іншого боку, тим, що семантика прикметника повною мірою може ідентифікуватися тільки в контекстному оточенні. В ад'єктивному блоці словотвірних парадигм дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» ми виокремлюємо тільки три семантичні позиції: “який виконує або може виконувати дію”, “на який поширюється дія або який придатний для виконання дії”, “який призначений для виконання дії”.

Універсальним засобом словотворення девербативних іменників і прикметників виступає суфіксація, у внутрішньодієслівній деривації – префіксація, зрідка – конфіксація. Віддієслівні похідні характеризуються різноманітністю дериваційних афіксів. Найбільша кількість формантів засвідчена у дериватах субстантивного та вербального блоків. Водночас один і той самий словотворчий афікс може характеризуватися різною продуктивністю у межах кількох словотвірних значень, наприклад, суфікс *-ни(я)* та його варіанти (основний – у словотвірному значенні “опредметнена дія”, вторинний – у словотвірному значенні “результат дії”).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, аналіз словотвірних парадигм українських дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» засвідчує високу словотворчу активність дієслів названої семантики, їх неоднорідність у вияві словотворчого потенціалу. Пропонована стаття доповнює й розширює здійснені дослідження девербативних похідних у сучасній українській мові на засадах основоцентричної дериватології. Для встановлення повної типології українського дієслівного словотвору потрібне подальше дослідження дериваційного потенціалу інших груп твірних дієслів. Виявлення семантичної структури типових словотвірних парадигм усіх класів твірних слів дозволить створити типологію українського словотвору за семантичним критерієм, що суттєво доповнить існуючу структурно-семантичну класифікацію дериваційного матеріалу на основі словотвірних типів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О. К. Граматика української мови / Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. – К. : Либідь, 1993. – 394 с.
2. Бразаускене Е. М. Словообразовательный потенциал префиксальных глаголов современного русского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Е. М. Бразаускене / Рос. ГГУ. – М., 1991. – 22 с.
3. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Грещук. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – 208с.
4. Грушко Н. Е. Глагол как мотивирующая база производных существительных : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Н. Е. Грушко. – Томск, 1983. – 18 с.
5. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ. – 2003. – 194 с.
6. Долинина І. Б. Маркировка субъектных отношений у валентностных категорий английского глагола / И. Б. Долинина // Категория субъекта и объекта в языках различных типов. – Л. : Наука, 1982. – С.65-101.
7. Загнітко А. П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова / Анатолій Загнітко. – К.: НМК ВО, 1990. – 64 с.
8. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании / Е. Земская // Русский язык: Вопросы его истории и современного состояния: Виноградовские чтения I-VIII. – М.: Наука, 1978. – С.63-77.
9. Земская Е. А. Структура именных и глагольных словообразовательных парадигм в русском языке / Е. Земская // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент: Укитувчи, 1982. – С. 14-17.
10. Кильдибекова Т. А. Глаголы действия в современном русском языке: Опыт функционально-семантического анализа / Т. А. Кильдибекова. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1985. – 160 с.
11. Кудрявцева Л. А. Семантические особенности отглагольного агентивного словообразования / Л. А. Кудрявцева // Активные процессы в русском словообразовании. – Алма-Ата: КазПИ, 1987. – С. 69-75.
12. Мединська Н. М. Структура семантичного поля дієслів багатократно-дистрибутивної і розподільної дії : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01/ Н. Мединська. – К., 2000. – 18 с.
13. Морозова Т. С. Синтаксические свойства глагола и его словообразовательный потенциал / Т. Морозова // Проблемы структурной лингвистики 1982. – М.: Наука, 1984. – С. 80-94.
14. Морозова Т. С. Структура словообразовательных парадигм русского глагола: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02 // Т. Морозова / Институт русского языка АН СССР. – М., 1980. – 20 с.
15. Обнорский С. П. Возвратные глаголы на -ся в русском языке / С. П. Обнорский // Известия Академии Наук СССР. Отделение литературы и языка. - Т. XIX. - Вып. 1. - М., 1960 - С. 19-21.
16. Пелехата О. Універсальна поняття категорія простору і словотворчий потенціал дієслова у слов'янських мовах / Олена Пелехата // Семантика мови і тексту : зб. статей VIII Міжнар. наук. конф. 22-24 жовтня 2003 р. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – С.404-406.

17. Познанський Р. В. Дієлова лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» в українській мові: критерії ідентифікації та типологія / Роман Познанський // Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького національного університету. – Вип. 9. – Кривий-Ріг, 2013. – С. 334-343.
18. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта / Н. М. Пославська : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Івано-Франківськ, 2006. – 20с.
19. Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / Л. В. Сегін / Донецьк. нац. ун-т. – Донецьк, 2003. – 20с.
20. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с. – С.277.
21. Тишківська Н. Я. Словотворчий потенціал дієслів почуття / Надія Тишківська // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Вип. 1. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – С. 82-88.
22. Чепуріна І. В. Емотивні дієслова як база іменного словотвору (семантико-функціональний аспект): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / І. В. Чепуріна / Таврійський нац. ун-т. – Сімферополь, 2003. – 20с.
23. Черепанов М. В. Лексико-семантическая группа как производящая база внутриглагольного словопроизводства / М. В. Черепанов // Теория слова и функционирования словарных единиц : межвуз. сб. научн. тр. – Саратов, 1981. – С. 103-112.
24. Чиканцева Т. В. Словообразовательные парадигмы непроизводных глаголов современного русского языка: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Т. В. Чиканцева. – Л., 1984. – 22 с.
25. Янко-Триницкая Н. А. Возвратные глаголы в современном русском языке / Н. А. Янко-Триницкая. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1962. – 247 с.

Познанский Р. Семантическая структура типовой словообразовательной парадигмы украинских глаголов лексико-семантического поля «аграрное производство (растениеводство)».

В статье анализируется типовая словообразовательная парадигма глаголов лексико-семантического поля «аграрное производство (растениеводство)» в украинском языке, в частности устанавливается набор семантических позиций, прослеживается тенденция их реализации деривативами различной семантики. В результате проведенного исследования выявлено словообразовательные способности глаголов лексико-семантического поля «аграрное производство (растениеводство)», которые реализуются в тридцати трех семантических позициях типовой словообразовательной парадигмы. При этом засвидетельствовано превалирование внутриглагольного словообразования, что проявляется прежде всего в самой протяженности вербального блока словообразовательных парадигм (двадцать две семантические позиции) и глубине ряда семантических мест. Это все противопоставляет вербальный блок словообразовательных парадигм глаголов лексико-семантического поля «аграрное производство (растениеводство)» другим блокам - субстантивному и адъективному. Анализ производных deverбативов показал, что универсальным средством словообразования deverбативных существительных и прилагательных выступает суффиксация, во внутриглагольной деривации – префиксация, изредка – конфиксация. Отглагольные производные характеризуются разнообразием деривационных аффиксов.

Ключевые слова: отглагольное словообразование, лексико-семантическое поле «аграрное производство (растениеводство), типовая словообразовательная парадигма, deverбативив.

Poznansky R. Semantic Structure of Typical Word Building Paradigm of Verbs of Lexical and Semantic Field “Agricultural Production (Crop Production)”.

The article deals with typical word building paradigm of verbs of lexical and semantic field “agricultural production (crop production)” in the Ukrainian language. In particular, a set of semantic positions has been determined; the tendency of their implementation by derivatives of various semantics has been traced. The implemented research enabled to find out the word building power of verbs of lexical and semantic field “agricultural production (crop production)” which is materialized in thirty-three semantic positions of typical word building paradigm. The above research showed the predominance of intraverbal word building which is first and foremost revealed in the largest extension of a verbal set of word building paradigms (twenty-two semantic positions) and the extend of semantic places. All the above mentioned contrasts a verbal set of word building paradigms of verbs of lexical and semantic field “agricultural production (crop production)” with other sets – substantive and adjective. The analysis of verbal derivatives showed that a universal way of word building verbal nouns and adjectives is suffixation, in intraverbal derivation – prefixation, occasionally – confixation. Verbal derivatives are characterized by a variety of derivation affixes.

Key words: verbal word building, lexical and semantic field “agricultural production (crop production)”, typical word building paradigm, verbal derivative.

УДК 81'367.335

ТИПИ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ У ВІРШОВОМУ МОВЛЕННІ

Результати вивчення віршового мовлення щодо частоти вживання типів складного речення засвідчили перевагу підрядного зв'язку. Широке використання конструкцій із підрядним зв'язком – тенденція книжних стилів сучасної літературної мови, оскільки цей тип зв'язку забезпечує передусім інформативність мовлення. За ознакою інформативності складнопідрядні конструкції протиставлені безсполучниковим і складносурядним, які широко побутують у художніх описах. Менша частотність складносурядних одиниць у поетичному тексті компенсована продуктивністю безсполучникового зв'язку. Тобто у віршовому мовленні конструкції, які забезпечують інформативність та описовість, представлені практично в однаковому співвідношенні. Це пов'язуємо зі специфікою художнього стилю: він виражає літературну мову в цілому та з метою реалізації зображальної функції мови у функціонально зміненому вигляді використовує можливості всіх стилів.

Ключові слова: типологія складного речення, центральні/периферійні моделі, віршове мовлення.

Постановка наукової проблеми. Аналіз складного речення в різних функціональних стилях сучасної української мови з метою виявити в його структурі й семантиці стилістичний компонент актуалізує один із найважливіших напрямів сучасної вітчизняної лінгвістики – багатоаспектне дослідження синтаксичних категорій. Таке вивчення передбачає передусім встановлення центральних/периферійних моделей і варіантів моделей, оскільки саме моделі відображають типові ознаки речень і виявляють системність синтаксичних зв'язків.

Система моделей (типів) речення перебуває в центрі синтаксичної науки. А. М. Мухін послуговується поняттям «модель» як таким, що визначене складом предикативних одиниць і може бути застосоване лише щодо простого речення [8, с. 215]. Дослідниця складного речення у функціонально-стилістичному аспекті Н. І. Формановська використовує термін «структурна схема» [10, с. 4]. К. Ф. Шульжук із зазначеної проблеми зауважив, що значно рідше термін «модель» використовують при дослідженні складного речення і при цьому не завжди враховують його багатоаспектні виміри та ієрархічні відношення у складному багатокомпонентному реченні, а нерідко беруть до уваги різнорівневі ознаки [11, с. 4]. Термін «модель» при дослідженні складносурядних речень використав А. П. Грищенко, який виділив три структурно-семантичні моделі єднальних складносурядних речень, дві структурно-семантичні моделі зіставно-протиставних складносурядних речень і дві моделі розділових складносурядних речень [5]. І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська розглядають складне речення як сполучення моделей простих речень, «однак наявність моделей складних речень, що відрізняються від моделей простих речень, свідчить про те, що з граматичного погляду складне речення становить нову якість порівняно з простим реченням» [9, с. 418–419]. На думку Г. Ф. Гаврилової, моделі складного (елементарного і неелементарного) речення – це абстраговані зразки, які стоять за всіма реченнями, вживаними в мовленні [4, с. 119]. Як «зразок побудови поліпредикативних конструкцій з властивою лише йому організації частин і компонентів, що дозволяє відрізнити його від інших» визначив модель складного багатокомпонентного речення К. Ф. Шульжук [13, с. 24–32]. В. А. Белошاپкова оперує терміном «структурна схема», розуміючи так «абстрагований зразок, за яким побудовані мінімальні конструкції складних речень того чи того типу», що повинен вказувати на вид синтаксичного зв'язку між компонентами та засоби зв'язку, на синтаксичну будову компонентів, на порядок розміщення компонентів [2, с. 173–174]. Ми використовуємо терміни «тип речення», «модель речення» як взаємозамінні.

Аналіз досліджень із проблеми. Різні підходи до вивчення складного речення, які розвинулися в слов'янському мовознавстві, виявилися в класифікаціях, запропонованих прибічниками тих чи тих лінгвістичних шкіл. Такий стан у синтаксичній науці зумовив певні труднощі в процесі створення єдиної типології. Свого часу закріпилася структурно-семантична

класифікація, у межах якої виділяють три типи складного речення: складносурядне, складнопідрядне, безсполучникове. І. Р. Вихованець відзначає недосконалість такого поділу, здійснення його «не на одній логічній площині» [3, с. 292].

Аналізуючи систему складного речення, В. А. Белошапкова стверджує, що для розмежування типів складного речення важливі такі ознаки: 1) потенційний кількісний склад (відкритість/закритість структури); 2) особливості структури предикативних одиниць, що конструюють складне речення, межі їхнього лексичного наповнення; 3) засоби поєднання частин складного речення і вираження відношень між компонентами; 4) можливості розташування компонентів у межах складного речення [1, с. 46–47].

К. Ф. Шульжук запропонував типологію складного речення, в основі якої передусім формально-синтаксичні параметри (наявність/відсутність сполучників і сполучних слів на межі предикативних компонентів складного речення). Мовознавець виділив такі типи сполучникового складного речення: складносурядні (елементарні, багатокомпонентні); складнопідрядні (елементарні, багатокомпонентні); з сурядним і підрядним зв'язком (багатокомпонентні). Типи складних сполучникових речень він диференціював із урахуванням структурно-семантичних ознак. Беручи до уваги структурно-семантичні характеристики, серед безсполучникових конструкцій науковець виділив такі типи: з однорідними частинами (елементарні, багатокомпонентні), з неоднорідними частинами (елементарні, багатокомпонентні), з однорідними і неоднорідними частинами (багатокомпонентні). Сполучниково-безсполучникові типи: з сурядністю і безсполучниковим зв'язком; з підрядністю і безсполучниковим зв'язком; з сурядністю, підрядністю і безсполучниковим зв'язком [12, с. 10].

Мета дослідження – встановити моделі складних елементарних і неелементарних конструкцій у віршовому мовленні, визначити серед них центральні/периферійні, що послугує базою для подальших спостережень із метою виявити стильові ознаки на синтаксичному рівні.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У поетичному мовленні переважають складні елементарні речення, серед них центральними є складнопідрядні конструкції (44%). Це пов'язане зі специфікою таких одиниць (основний зміст часто зосереджений у підрядному компоненті; зв'язок між компонентами тісніший, ніж в інших типах складного речення; є можливість передати різноманітні відношення). Як засвідчив досліджений матеріал, більшість складнопідрядних елементарних речень становлять синтаксичні одиниці з детермінантним зв'язком (54,6%): *Коли розступаються гони – то ти через прірву ступай* (В. Стус); *А небо виливало дощів зелений келих, щоб остудити голову збентежену мою* (А. Малишко). Питома вага підрядних прислівних становить 45,4% від кількості двокомпонентних складнопідрядних речень: *Вас чарує небесна блакить, що, цяцькуючи блиском вірші, часом очі вам надто сліпить, болячки закриває найгірші* (П. Грабовський); *Я побачив, що в тебе згинаються ноги, і від подиву ледве не вмер* (В. Симоненко). Мотивувати деяку кількісну перевагу складнопідрядних одиниць із детермінантом можна тим, що останні здебільшого непередбачувані, у них слабкий вияв синтаксичного зв'язку, а це дає можливість виразити несподіваний поворот думки. Крім того, різновидів складнопідрядних речень із детермінантними компонентами значно більше.

Регулярні також елементарні безсполучникові речення ($\approx 39\%$ від кількості складних елементарних), серед них одиниць із однорідним зв'язком між компонентами близько 68%: *В вечірнім полі тануть лебеді, палають листом клени молоді* (А. Малишко); *Для всіх ти мертва і смішна, для всіх ти бідна і нещасна, моя Україно прекрасна, пісень і волі сторона* (О. Олесь). Неоднорідна безсполучниковість найчастіше властива стислим реченням, що фіксують безапеляційну думку, або конструкціям, друга частина яких коментує першу, пояснює її. Такі одиниці за характером смислових відношень між компонентами уподібнюються до складнопідрядних: *Виспали запорожці – лиман човни вкрили* (Т. Шевченко).

Найменше представлені в поезії складносурядні елементарні речення, хоча й вони регулярні (17% серед складних елементарних одиниць). Більшість таких конструкцій, зафіксованих у поетичному мовленні, належать до єдналих: *Озиме пишно зеленіло, і лист у лузі гомонів* (І. Манжура).

Системне функціонування складносурядних речень і безсполучникових конструкцій у поетичному мовленні цілком закономірне, оскільки вони переважають у описах [7, с. 213, с. 217].

Широко представлені у віршовому мовленні багатокomпонентні речення (35,4% від загальної кількості аналізованого матеріалу). 3-поміж СБР (складних багатокomпонентних речень) центральною моделлю є складнопідрядна неелементарна конструкція (31,8%): *Але коли хата звелася нова, і заміж дочку видає удова, і пісня весільна лунає з двора, – то, значить, на щастя підкова стара* (П. Воронько); *Як хороше радіти без причини, коли на місто сутінь опада і чується, як тихо, безупинно дзюрчить у стоки весняна вода* (В. Симоненко).

Подібно до центральної позиції складнопідрядного елементарного речення в системі складних одиниць мінімальної будови, складнопідрядне багатокomпонентне речення становить центральний тип у системі СБР сучасної української мови. Зіставляючи типологію СБР російської та української мов, Г. Ф. Калашникова звернула увагу на те, що в українському прозовому мовленні переважають КПП (конструкції з послідовною підрядністю) і конструкції з сурядним і підрядним зв'язками, рідше представлені КОС (конструкції з однорідною супідрядністю) [6, с. 42]. За нашими спостереженнями, у поетичному мовленні КОС і КПП реалізовані часто, проте відчутно переважає різновид із однорідним підпорядкуванням компонентів (відповідно $\approx 36\%$ та $\approx 28\%$ від кількості СПБР – складнопідрядних багатокomпонентних речень): *Де Болдині дримали тихі гори, де плавав сіверський рибалка Круть, б'ють молоти, нові часи кують і будять лугу займище просторе* (М. Зеров); *Ніколи я не знав, як тяжко жити без солов'я, що в пісні аж тремтить тільцем своїм маленьким і гарячим...* (М. Рильський).

Регулярні КНС (конструкції з неоднорідною супідрядністю) і контаміновані складнопідрядні одиниці – відповідно 20% і 14% серед СПБР: *А як місяць, злізши із стодоли, бравсь гострити шаблю до світанку, він ішов на узбережжя поля, що котило тирсу на Диканьку* (Б. Олійник); *Хто виліз по сніпках на схилену комору, хто на вершок на грушу – і дивляться туди, де два ряди стоять, схилившись для удару, в очах леліючи покару і лютий гнів на всіх царів* (І. Драч).

У системі СБР віршового мовлення центральну позицію посідають сполучниково-безсполучникові моделі з підрядним компонентом (26,6%): *Ваша в тім правда: з безцінних фото, перед якими безсилий час, усміх його у кутиках рота враз оживе і сяє на вас* (Г. Світлична). Належне місце в поетичному мовленні посідають багатокomпонентні безсполучникові речення ($\approx 12,5\%$ від кількості СБР). Серед них кількісно виокремлюється різновид моделі з однорідним і неоднорідним зв'язками між компонентами: *Одне я хочу: старій швидше, зів'яльсь очима і лицем, хай самота тебе допише нестерпно сірим олівцем* (М. Вінграновський). Регулярні конструкції з сурядністю і безсполучниковістю та складні речення з сурядністю і підрядністю (відповідно 9,8% і 9,1%): *І так мені не терпиться сказати: тобі – іще у вересні рости, а нам – іще у жовтні сумувати* (Г. Чубач); *Та коли захлинались сичі, насміхались зорі з Кирила і, пробивши сорочку вночі, знов кипіли пружинисті крила* (І. Драч).

Складносурядне багатокomпонентне речення в поетичному мовленні, як і в сучасній літературній мові в цілому, є периферійною моделлю (лише 4,4% серед СБР) і протиставлене в системі складного речення складнопідрядному багатокomпонентному: *Буде в нас і кохання, і сльози, а комусь не забракне і мук, та ніякі вітри і морози не погасять тепла наших рук* (В. Симоненко). На периферії щодо вживання в поетичному мовленні перебувають також моделі складного речення із сурядністю, підрядністю, безсполучниковістю та складного речення з підрядністю і сурядністю.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Результати вивчення поетичного мовлення щодо частотності використання типів складного речення засвідчують, що серед складних елементарних і багатокomпонентних одиниць переважають моделі з підрядним зв'язком, також кількісно вагомі СБР, у яких підрядний зв'язок комбінується з іншими видами зв'язку. Найпродуктивнішими є складнопідрядне елементарне й безсполучникове елементарне речення. Широке використання конструкцій із підрядним зв'язком, їхня перевага над складносурядними одиницями – тенденція книжних стилів сучасної української літературної мови, оскільки цей тип зв'язку забезпечує передусім інформативність

мовлення. За цією ознакою складнопідрядні конструкції протиставлені безсполучниковим реченням із однорідними компонентами та складносурядним конструкціям єднального типу, сфера застосування яких – художній опис. Менша частотність складносурядних одиниць, за нашими спостереженнями, у віршовому мовленні компенсується продуктивністю безсполучникового зв'язку, який за умови однорідності компонентів виконує функції, схожі до функцій сурядності. Художній стиль є «своєрідним концентрованим вираженням літературної мови», що у функціонально зміненому вигляді використовує всі мовні стилі з метою реалізувати зображальну функцію мови в художньому творі [7, с. 11]. На синтаксичному рівні ця стильова ознака проявилася в тому, що моделі, які забезпечують інформативність та описовість, представлені практично в однаковому співвідношенні. Специфікою віршового мовлення є також широке використання КОС, паралелізм структури яких сприяє організації віршової строфи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белошапкова В. А. Сложное предложение в современном русском языке / В. А. Белошапкова. – М. : Просвещение, 1967. – 160 с.
2. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1977. – 248 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Гаврилова Г. Ф. Усложненное сложное предложение в русском языке / Г. Ф. Гаврилова. – Ростов-н / Д : Изд-во Ростовського ун-тета, 1979. – 228 с.
5. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові / А. П. Грищенко. – К. : Наукова думка, 1969. – 155 с.
6. Калашникова Г. Ф. Про типологію поліпредикативних складних речень у російській та українській мовах / Г. Ф. Калашникова, Т. П. Стаканкова // Мовознавство. – 1988. – № 3. – С. 41–45.
7. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – [3-є вид., доп. і перероб.]. – К. : Вища школа, 1987. – 349 [3] с.
8. Мухин А. М. Лингвистический анализ. Теоретические и методологические проблемы / А. М. Мухин. – Ленинград : Наука, 1976. – 282 с.
9. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
10. Формановская Н. И. Стилистика сложного предложения [изд. 2-е, стереотип.] / Н. И. Формановская. – М. : КомКнига, 2007. – 240 с.
11. Шульжук К. Ф. Проблема моделювання складного речення / К. Ф. Шульжук // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-тету. – Рівне, 2008. – Вип. 16. – С. 3–8.
12. Шульжук К. Ф. Проблеми типології складного речення / К. Ф. Шульжук // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-тету. – Рівне, 1999. – Вип. 7. – С. 10–13.
13. Шульжук К. Ф. Складні багатоконпонентні речення в сучасній українській мові / К. Ф. Шульжук. – К. : Вища школа, 1986. – 184 с.

Рычагивская Ю. Типы сложного предложения в поэтической речи.

Результаты изучения поэтической речи засвидетельствовали преобладание подчинительной связи, что в целом является тенденцией книжных стилей современного литературного языка, поскольку этот тип связи обеспечивает информативность речи. Сложноподчиненные предложения противопоставлены бессоюзным и сложносочиненным, преобладающим в художественных описаниях. Периферийность сложносочиненных единиц компенсируется продуктивностью бессоюзной связи. Таким образом, в поэтической речи украинского языка синтаксические единицы, обеспечивающие информативность и описательность, представлены практически в равном соотношении. В этом проявляется особенность художественного стиля, поскольку он выражает литературный язык в целом и с целью реализации художественной функции использует возможности других стилей речи.

Ключевые слова: *типология сложного предложения, центральные/периферийные модели, поэтическая речь.*

Rychahivska Yu. Types of Complex Sentences in Poetic Speech.

The research on the frequency of usage of different types of complex sentences in poetic speech has shown that subordinate type of connection prevails. That can be explained by the fact that subordinate sentences are more informative, thus they are so widely used in the contemporary literary language. In this meaning, subordinate constructions can be opposed to asyndetic and coordinate ones, which are widely used

in the artistic descriptions. Lower frequency of subordinate units is compensated by higher productivity of asyndetic connection. Therefore, structures that convey informative and descriptive features in poetic speech are represented in the same ratio, which is connected with the specifics of belles-lettres style: it expresses literary language in general and uses possibilities of all language styles with some functional changes.

Key terms: complex language typology, central/peripheral models, poetic speech.

Сергій Топачевський
(Житомир)

УДК 81'367.335.3:659.131.1

РЕАЛІЗАЦІЯ ТАКТИКИ АТРАКТИВНОСТІ В ЕТИКЕТИЗОВАНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЯХ АНГЛОМОВНИХ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ

Особливості синтаксичної будови англомовних рекламних текстів розглядаються з точки зору їхньої ролі в реалізації тактики атрактивності в рекламному дискурсі, суть якої полягає в приверненні уваги адресата. Засобами реалізації тактики атрактивності є синтаксичні побудови рівня речення і надфразової єдності: номінативні та еліптичні речення, парцельовані, сегментовані та паралельні конструкції, єдності «питання-відповідь», а також варіювання розташування членів речення – інверсія та винесення обставини в препозицію до основної предикативної групи. Виокремлені синтаксичні побудови розглядаються як етикетизовані, оскільки їх використання спрямоване на полегшення сприйняття рекламних текстів і характеризує прагнення до поліпшення перебігу англомовної рекламної комунікації з огляду на фактор колективного адресата. Функціональний аналіз етикетизованих синтаксичних структур пояснює їхню роль у поліпшенні сприйняття рекламних текстів.

Ключові слова: етикетизація англомовного рекламного дискурсу, стратегія, тактика, рекламний текст, номінативні речення, еліптичні речення, єдності «питання-відповідь», сегментовані конструкції, паралельні синтаксичні конструкції, надфразова єдність.

Постановка наукової проблеми. Реклама є потужним засобом впливу на свідомість споживачів у сучасному світі, у зв'язку з чим вона стає об'єктом детального розгляду з позицій функціонального підходу до вивчення мовних одиниць. **Аналіз останніх досліджень** рекламного дискурсу показує, що значна увага приділяється вивченню синтаксичної організації рекламних текстів (РТ) [6, 9, 10 та ін.], прагматичним аспектам функціонування реклами [11, 18, 20 та ін.], а також взаємозв'язку синтаксичної та прагматичної сторін рекламного тексту [3, 16 та ін.]. Одною із малодосліджених сторін вивчення рекламного дискурсу в контексті прагматики є розгляд його етикетизації [15], оскільки поняття етикетизації дискурсу, запропоноване О. М. Ільченко [7], є відносно новим, і комплексно висвітлене лише на матеріалі англомовного наукового дискурсу [7].

Етикетизацію англомовного рекламного дискурсу розглядаємо як дискурсну категорію, що характеризує поліпшення перебігу англомовної рекламної комунікації та досягнення цілей колективного адресанта з огляду на фактор цільового адресата [15, с. 7]. Засобами реалізації цієї категорії є різноманітні мовні одиниці, серед яких у РТ важливе місце займають синтаксичні конструкції експресивного і розмовного характеру.

Мета статті полягає у виявленні ролі синтаксичних побудов експресивного і розмовного характеру у приверненні уваги адресата РТ. **Завданнями** статті є: визначити поняття стратегії і тактики рекламного дискурсу; розкрити суть тактики атрактивності англомовного рекламного дискурсу; визначити перелік синтаксичних побудов, які виступають засобами реалізації цієї тактики у англомовних РТ.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Услід за І.Є. Фроловою [17, с. 242-245], *стратегію* розуміємо як макроінтенцію адресанта, реалізовану у вербальній формі з метою досягнення цілі комунікації, а *тактики* – як добір вербальних засобів відповідно до їх функціональних властивостей у рамках певної стратегії.

Атрактивність розуміється як властивість певного елемента привертати увагу [5, с. 154], що дозволяє нам розглядати *тактику атрактивності* як таку, що реалізується у прийомах

привернення уваги і виділення інформації у тексті. Етикетною функцією різноманітних засобів акцентуації є допомога адресату сконцентрувати увагу на елементах повідомлення, які є, на думку автора, особливо важливими, що сприяє полегшенню сприйняття тексту.

Привернення уваги у РТ досягається за рахунок компресованого подання тільки необхідної інформації, опускаючи формально надлишкові зрозумілі з контексту елементи, які позначають адресанта РТ або об'єкт рекламування. На синтаксичному рівні це проявляється у використанні номінативних і еліптичних речень.

Номінативні речення використовуються з цією метою у: заголовку: *New Online Masters Programme (University of Liverpool, www3.interscience.wiley.com)*; основному тексті: *About 100 digital cable channels / Unlimited local and nationwide long distance calling / Visual voice mail (www.comcastinfo.com)*.

Еліптичні речення мають ширше використання у РТ і представлені у таких структурно-композиційних елементах РТ як: заголовок: *More Power to You (Bank New York Mellon, FT July 9, 07: 3)*; *Open All Year (Pembroke Castle, IB Apr/May '07: 33)*; основний текст: *Like the original fit, only slimmer. (www.wrangler.com)*; *Bringing The World's Financial Market To You. (Quote.com, FTE Friday July 6 '07: 14)*; кода: *Available at selected larger Boots & Superdrug stores. (L'Oreal, C Sept. '09: 14)*; *More branches than any other international bank. (Santander, FTCM July 9 '07: 15)*.

Синтаксичним засобом виділення інформації в РТ є **парцеляція**, при якій парцелят набуває статусу вторинної реми [1, с. 57; 3, с. 26; 10, с. 93; 13, с. 312], фокусуючи увагу адресата на необхідній частині повідомлення [2; 4, с. 61; 16]: *Low fares. Even at the last minute. (AirTran Airways, рекламне відео)*; *The Issues that Matter. And why. (America Votes 2008, CNN, анонс)*.

Єдності “питання-відповідь” також використовуються для акцентуації уваги на головних особливостях рекламної пропозиції [6; 9, с. 154; 10, с. 63-70; 11, с. 173; 20, с. 67 та ін], як от: *<...> Dial-up is just too slow to even compare. Want speeds up to 100x faster than Dial-up? You're going to need Comcast Internet. Not Comcast DSL, but Comcast high-speed internet service. It makes Dial-up look like "8-track" cassettes. <...> (www.comcastinfo.com)*.

Сегментовані конструкції з препозитивним і постпозитивним сегментованим компонентом (ПСК) сприяють акцентуації інформації [18], а також сприяють створенню у свідомості реципієнта позитивного образу, іміджу товару [9, с. 135], наприклад текст рекламного відеоролика мобільного телефону: *Stunning video, mp3 sound, broadband speed, Internet and e-mail – all working flawlessly together in one ultra-thin device. The new Black Jack. Only from Cingular. (Cingular, Black Jack, відеоролик)*.

Сегментовані препозитивні номінативи називають технічні параметри телефону, який демонструється у відеоряді, привертаючи увагу адресата і повідомляючи йому найважливішу інформацію – характеристики пристрою, які і є основними аргументами цього РТ, а, отже, і рематичною частиною у комунікативній перспективі повідомлення. Завдяки сегментації, адресант досягає акценту на елементах, які у звичайному реченні стояли б у позиції, характерній для теми (пор. *Stunning video, mp3 sound, broadband speed, Internet and e-mail are working flawlessly together in one ultra-thin device.*). Сегментація дозволяє експлікувати рематичні елементи завдяки тому, що невербальний елемент рекламного тексту – ілюстрація із зображенням товару – функціонує як тема повідомлення. Сегментована конструкція у цьому випадку розглядається як компресований варіант передачі інформації, яка відповідає такому тексту: **The telephone you see has such features as stunning video, mp3 sound, broadband speed, Internet and e-mail. All these features are working flawlessly together in one ultra-thin device, named BlackJack, developed by Cingular.*

Два ПСК-конкретизації (*The new Black Jack. Only from Cingular.*) мають на меті сконцентрувати увагу адресата відповідно на назві об'єкта рекламування і назві його виробника.

Винесення у початкову позицію елементів, які вимагають логічного наголосу, функціонально подібне до інверсії, наприклад: *Coming up now on Disney Channel – it's "American Dragon", followed by "Kim Possible" and later – "Kid VS Kat". <...> (анонс на каналі Disney Channel)*. **Інверсія** широко розуміється як порушення нормативного порядку слідування членів речення [14, с. 148; 24, с. 160-161; 25] і використовується в РТ, зокрема, для акцентуації інформації. У літературі це пов'язують з процесом “топікалізації” [19, с. 195-201; 22, с. 390],

результатом чого є висловлення з виразною або контрастивною темою / ремою (“contrastive topic”, “emphatic topic” [24, с. 159-160], “contrastive focus” [23]).

Початкова і кінцева позиції у тексті розглядаються як такі, що сприяють емпізі елементів, що там знаходяться [12, с. 231], і ефективно підкреслюється синтаксичною інверсією. Інверсія в таких випадках виконує етикетну функцію привернення уваги адресата до важливих елементів повідомлення. Акценту зазнає член речення винесений у нетипову для нього постпозицію – у кінець основного тексту рекламного повідомлення, наприклад: <...> *We know you have it in you. Waiting just beneath what's dry, flaky and rough is **your smoothest, youngest, most radiant looking skin.*** (Clinique, IS Febr. '08: 9).

У наведеному вище прикладі речення з інвертованим порядком слів є останнім реченням основного тексту і тому винесення підмета у фінальну позицію речення поєднується з тим, що інформація, яку несе підмет, зазнає логічного виділення завдяки психологічному “ефекту краю”. Останнє, що адресат дізнається з основного тексту, є демонстрацією результату від використання рекламованого об'єкта (*your smoothest, youngest, most radiant looking skin*), що має великий прагматичний потенціал, адже акцентує вигоду для адресата, змушує його запам'ятати переваги використання рекламованого товару.

Акценту може зазнавати і елемент, вжитий у нетиповій для нього початковій позиції в реченні: <...> **Also Available** / “The Known World” deluxe edition and the National Book Award Finalist, “Lost in the City” (“All Aunt Hagar’s Children” by Edward P. Jones, NY, Sept. 11, '06: 7). Наведений уривок РТ є останньою надфразовою єдністю (НФЄ), яка несе інформацію про можливість придбання інших книжок автора, окрім книжки, яка є об'єктом рекламування (“All Aunt Hagar’s Children”). Акцент робиться саме на інформації про доступність інших робіт автора, а не про наявність у автора інших книжок, що досягається винесенням предикативу (*Also Available*) у препозицію до підметів, а також – невербальними засобами: більшим розміром шрифту і виділенням у окремий абзац.

Винесення певних елементів у нетипову для них початкову позицію часто поєднується з початком всього РТ, як от: **Next on Hard Talk – Sir Ian McKellen.** From Gendalf to Waiting for Godot. He's one of Britain's greatest actors. But he's also been a tireless campaigner for gay rights. Actor or advocate for change? Watch Hard Talk. (Hard Talk, BBC World News)

Інверсія у першому реченні – винесення у препозицію до підмета предикатива і обставини – одразу ідентифікує в анонсі телепрограми її назву (*Hard Talk*) з метою привернути увагу цільової аудиторії. Подальша інформація сприймається як зміст телепрограми, що видається логічним і підсилюється останнім реченням-закликом, яке також містить назву програми і яке у групі з першим реченням утворює певну “рамку”. Окрім тактики атрактивності, інверсія сприяє розгортанню комунікативної перспективи повідомлення, темою якого є професійна і суспільна діяльність гостя студії. Постановка елемента, який позначає гостя студії (*Sir Ian McKellen*), у фінальну позицію в першому реченні сприяє підкресленню рематичності цієї інформації, яка потім стає наскрізною темою тексту.

Синтаксична інверсія сприяє виділенню важливої інформації, яка стає ремою речення. Забезпечується послідовність розгортання тема-рематичної прогресії, що є також полегшує сприйняття інформації: <...> **Also available are grates, fire-backs and fenders, and a range of architectural and decorative antiques for the interior and exterior.** All are displayed in the vast interior of an English Heritage Grade I-listed former church. <...> (Westland London, St Michael's Church, WI Jan. '09: 76). Інверсія є характерною для жанру телеанонсу, в якому інформація про час ефіру передачі має першочергове значення, наприклад: *Up next / Your World Today* (анонс на каналі CNN); *This month on the Screening Room Extra – Woody Allen in Manhattan.* <...> (The Screening Room Extra, анонс на каналі CNN).

Прийомом полегшення сприйняття у РТ є **винесення обставини у препозицію до предикативної групи** [9: 92], як от: **On this week's Fast Track with me, Roger Gatcov, on BBC World News** we look at how the troubled world has turned upside down. (Fast Track, анонс на каналі BBC).

Початкова позиція типова для обставинного детермінанта, що пояснюється необхідністю включення факту, про який повідомляється у первинній предикації, у певний контекст. Для обставин місця і часу ступінь контекстуальної зумовленості є мінімальним і, тому, новизна

препозитивної обставини у висловленні є закономірною [8: 266]. Обставинний детермінатив у препозиції маркує початок нової НФЄ [21, с. 123-124], наприклад: *Skin around the eyes is thinner and creases more easily. It needs specialist care. In UltraLift Eye anti-wrinkle firming cream, we've captured pure essence of ginger using a specialised high-pressure extraction process. <...> (Garnier, Red March '07: 55).*

У наведеному прикладі виділення інформації про об'єкт рекламування досягається графічним (використанням жирного шрифту) і синтаксичним способом – винесенням обставини місця у препозицію до предикації, що маркує початок НФЄ в основному тексті. Темою нової НФЄ є об'єкт рекламування і, таким чином, адресант досягає акцентування уваги на ньому.

Часто таким способом акцентується інформація про адресанта РТ, який виступає об'єктом рекламування, наприклад: *The unstable market and business environment influences your balance sheet. At ING, we've experienced this first-hand – and learnt that now more than ever is the time to optimise your balance sheet to meet short-term requirements while securing your long-term goals. We call this Balance Sheet Optimization. (ING Wholesale Banking, E Nov. 14-20, '09: 62); Here at Breitling, we are driven by a single passion, a single obsession: to create ultra-reliable instrument watches... (Breitling, N April 02, '07: 12-13).*

Таке винесення у препозицію до предикативної групи інформації про адресанта повідомлення або об'єкт рекламування розглядаємо як функціональний еквівалент сегментованим конструкціям з номінативом теми у препозиції. Винесення обставини у препозицію до предикативної групи полегшує сприйняття РТ, маркуючи початок нової НФЄ.

Паралельні синтаксичні конструкції, завдяки протиставленню певних ідей у заголовку РТ, сприяють приверненню уваги адресата до нього, наприклад: *Stop Talking / Start Doing (IBM, NG June '08: 6-7); Your comfort. Our business. (Singapore Airlines, NY, June 11 & 18, '07: 51).*

Висновки дослідження полягають у тому, що синтаксичними проявами реалізації тактики атрактивності у рекламному тексті є номінативні і еліптичні речення, парцеляція, єдності “питання-відповідь”, сегментація, інверсія, винесення обставини у препозицію до предикативної групи і паралельні синтаксичні конструкції. **Перспективою подальших наукових розвідок** є розгляд україномовних рекламних текстів з метою виокремлення етикетизованих синтаксичних конструкцій, виявлення їхнього тактичного потенціалу, а також компаративний аналіз англійськомовних і україномовних рекламних текстів на предмет особливостей реалізації категорії етикетизації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова О. В. Проблемы экспрессивного синтаксиса. На материале английского языка : учеб. пособие / О. В. Александрова – М. : Высш. шк., 1984. – 211 с.
2. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке : учеб. пособие [Электронный ресурс] / Н.С. Валгина – Режим доступа : <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook050/01/index.html>
3. Гурочкина А. Г. Взаимодействие номинативного и коммуникативного аспектов в парцелированных полипредикативных предложениях с отношением тождества / А. Г. Гурочкина, Н. К. Филонова // Слово и предложение в структурно-семантическом аспекте : межвузовский сборник. – Вып. 5. – Ленинград : Изд-во ленинградского университета, 1985. – С. 25-30.
4. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация [пер. с англ. / сост. В. В. Петрова ; под ред. В.И. Герасимова] / Т. А. ван Дейк – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
5. Дмитрук О. В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англійській комунікації (на матеріалі текстів друкованих та Інтернет-видань 2000–2005 років) : дис. ... канд. філол. наук. : 10.02.04 / Дмитрук Ольга Вікторівна. К., 2005. – 229 с.
6. Донская М. М. Английский язык в мультимедийном пространстве рекламного дискурса : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / М. М. Донская. – М., 2007. – 19 с.
7. Ільченко О. М. Етикетизація англо-американського наукового дискурсу : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 / Ольга Михайлівна Ільченко. – К., 2002. – 421 с.
8. Ковтунова И. И. Структура художественного текста и новая информация [Электронный ресурс] / И.И. Ковтунова // Синтаксис текста : сб. науч. трудов / отв. ред. Г. А. Золотова. – М., 1979. – Режим доступа : <http://philologos.narod.ru/ling/kovtunova.htm>. – Заголовок з екрану.
9. Козина Т. А. Синтаксис рекламного объявления как средство реализации основных функций рекламы : дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.19 / Козина Татьяна Анатольевна. – Саратов, 2008. – 178 с.
10. Кораблева Е. А. Экспрессивные синтаксические средства создания рекламного текста на английском языке : дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Кораблева Екатерина Алексеевна. – М., 2008. – 201 с.
11. Лившиц Т. Н. Реклама в прагматическом аспекте / Т. Н. Лившиц. – Таганрог, 1999. – 214 с.
12. Партико З. В. Загальне редагування: нормативні основи : навч. посіб. / З. В. Партико. – Л. : ВФ Афіша, 2006. – 416 с.

13. Приходько А. М. Лінгвосинергетичний механізм парцеляції синтаксичних одиниць / А. М. Приходько, О.В. Пустовар // Лінгвістичні студії : [зб.наук.праць / наук. ред. Анатолій Загнітко] – Вип. 15. – Донецьк : ДонНУ, 2007. — С. 312-318.
14. Стилистика английского языка / [Мороховский А. Н., Воробьева О. П., Лихошерст Н. И., Тимошенко З.В.]. – К. : Вища школа, 1984. – 274 с.
15. Топачевський С. К. Синтаксичні засоби етикетизації англомового рекламного дискурсу : автореф. дисс. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / С. К. Топачевський. – Х., 2011. – 20 с.
16. Федорова М. А. Функции парцелированных конструкций в рекламе [Электронный ресурс] / М.А. Федорова, С. Н. Замятина // Язык и литература. – Вып. 11. – Режим доступа: <http://frgf.utmn.ru/last/No11/text10.htm>. – Заголовок з екрану.
17. Фролова І. Є. Дискурсивна стратегія як організуючий конститuent вербально-соціальної інтеракції / І.Є. Фролова // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи / НАН України Центр наук. дослідж. і викладання інозем. мов ; [ред. кол.: А. Д. Белова (голов. ред.) та ін.]. – К. : Логос, 2009. – С. 242-249.
18. Шаззо А. А. Лингвистические приемы воздействия на адресата продовольственной рекламы : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / А. А. Шаззо. – Майкоп, 2008. – Режим доступа : http://www.adynet.ru/nauchrab/uchrab_new/nauchres/docs/shazzo.doc. – Заголовок з екрану.
19. Aarts B. English Syntax and Argumentation / Bas Aarts. – Second edition. – New York : Palgrave, 2001. – 312 p.
20. Caples J. Tested Advertising Methods / John Caples. – 5th ed., rev. and enl. – New Jersey : Prentice Hall, 1997. – 278 p.
21. Cumming S. Discourse and Grammar / Susanna Cumming, Tsuyoshi Ono // Discourse studies: A multidisciplinary introduction : in 2 vol. / [Ed. by T. A. van Dijk]. – L., etc. : Sage, 1997. – Vol. 1. – P.112-137.
22. Dalrymple M. Lexical Functional Grammar [Електронний ресурс] / Mary Dalrymple // Syntax and Semantics. – Vol 34. – Academic Press, 2006. – 484 p. – Режим доступа : <http://www.englishtips.com>. – Заголовок з екрану.
23. Gundel J. K. Topic and focus [Електронний ресурс] / Gundel Jeanette K., Thorstein Fretheim // The Handbook of Pragmatics. Blackwell Reference Online. December 28, 2007 / [Horn Laurence R. and Gregory Ward (eds)]. – Blackwell Publishing, 2005. – Режим доступа : http://www.blackwellreference.com/subscriber/tocnode?id=g9780631225485_chunk_g978063122548510.
24. Leech G. Communicative Grammar of English / G. Leech, J. A. Svartvik. – М. : Просвещение, 1983. – 303 p.
25. Ward G. Information Structure and Non-canonical Syntax [Електронний ресурс] / Gregory Ward, Betty Birner // The Handbook of Pragmatics. Blackwell Reference Online. December 28, 2007 / [Horn Laurence R. and Gregory Ward (eds)]. – Blackwell Publishing, 2005. – Режим доступа : http://www.blackwellreference.com/subscriber/tocnode?id=g9780631225485_chunk_g97806312254859.

Топачевский С. Реализация тактики атрактивности в этикетизованных синтаксических конструкциях англоязычных рекламных текстов.

Особенности синтаксической организации англоязычных рекламных текстов рассматриваются с точки зрения их роли в реализации тактики атрактивности в рекламном дискурсе, суть которой составляет привлечение внимания адресата. Средством реализации тактики атрактивности являются синтаксические построения уровня предложения и сверхфразового единства: номинативные и эллиптические предложения, парцелированные, сегментированные и параллельные конструкции, единства «вопрос-ответ», а также вариации порядка членов предложения – инверсия и постановка обстоятельства в препозицию к основной предикативной группе. Перечисленные синтаксические построения рассматриваются как этикетизованные, так как целью их использования является желание облегчить восприятие рекламных текстов, что характеризует стремление адресанта к оптимизации процесса рекламной коммуникации с учетом фактора коллективного адресата. Функциональный анализ этикетизованных синтаксических структур объясняет их роль в улучшении восприятия рекламных текстов.

Ключевые слова: *этикетизация англоязычного рекламного дискурса, стратегия, тактика, рекламный текст, номинативные предложения, эллиптические предложения, единства «вопрос-ответ», сегментированные конструкции, параллельные синтаксические конструкции, сверхфразовое единство.*

Topachevskiy S. Etiquette Syntactic Structures as a Means of Attraction Tactics in English Advertising Discourse.

The characteristic features of syntactic organization in English advertising texts are treated as a means of attraction tactics in English advertising discourse. The investigated syntactic units are used to attract the attention of addressee and structurally are the units of sentence and supra-phrasal unit levels,

namely: nominative and elliptical sentences, parceling, segmentation, syntactic parallelism, question-answer unities, as well as variations of word order – inversion and prepositioning of adverbial modifier to the main predicative complex of a sentence. The syntactic constructions under study are treated as etiquette, because they are used in advertising texts to facilitate the process of perception, therefore characterizing the addressor's wish to take into consideration the addressee while creating advertising texts. Functional analysis of etiquette syntactic constructions explains their role in facilitation of English advertising text perception.

Key words: *English advertising discourse etiquettization, strategy, tactics, advertising text, nominative sentences, elliptical sentences, parceling, segmentation, syntactic parallelism, question-answer unities, supra-phrasal unit.*

Ярослава Хижун
(Київ)

УДК 811.111'366.57

ДІЄСЛОВА РУХУ І РОЗТАШУВАННЯ ТА ЇХ СИНТАКСИЧНА ФУНКЦІЯ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Розглянуто функцію дієслів руху та розташування в поєднанні їх із прикметниками і можливість віднесення їх до певного типу присудка, синтезовано погляди різних вчених на цю проблему, проаналізовано останні публікації; відстежено послаблення сутнісного значення дієслів-зв'язок, виконання ними здебільшого службових функцій. Продемонстровано, що розглянуті групи дієслів систематично виступають у ролі зв'язки. Доведено, що при сполученні дієслів руху та розташування з прикметниками, останні є головними, домінуючими елементами предикації, а дієслова руху і розташування відіграють допоміжну роль. У цих поєднаннях граматичне значення дієслів руху і розташування домінує над їхнім лексичним значенням. Доведено семантичну невіддільність дієслів, що розглядаються, від предикату; досить часту спорідненість із різними типами предикатів; внесення часового плану в іменний присудок; можливість віднесення дієслів to go, to come, to sit, to stand, to lie до повнозначних дієслів-зв'язок.

Ключові слова: *дієслова руху та розташування, дієслово-зв'язка, синтаксична функція, граматичне значення, предикат, англійська мова.*

Постановка наукової проблеми. Дієслова руху та розташування – це слова, що означають механічне переміщення чи знаходження одних тіл відносно інших у просторі і часі у певному напрямку, певним способом, певним темпом і в певному середовищі. Термін «дієслова руху» є традиційним у лінгвістиці, категорія руху знайшла своє найвиразніше втілення у такій частині мови, як дієслово. В. Русанівський зазначає, що „дієслово є виразником змінних, динамічних ознак. Дієслово – це носій руху серед інших частин мови. Воно покликане відтворити світ, бо дієслово – це рух, а в світі немає нічого, крім рухомої матерії” [6, с. 40].

Уперше повно виділив лексико-семантичну групу дієслів руху О. Шахматов, який описав їх словотвірні та семантичні характеристики. Лексико-семантична група дієслів руху була предметом дослідження і таких російських лінгвістів, як: Ю. Апресяна, Н. Аругюнової, Л. Васильєва, В. Гака, Р. Гайсіної, Г. Золотової, С. Кацнельсона, Н. Шведової. Зокрема ці дієслова аналізували з погляду їх синтаксичної поведінки (А. Атрощенко, Ю. Гордєєв, І.Новицька, Н. Сергєєва, Г. Хабургаєв), словотвірних можливостей (В.Ібрагімова, Л. Муравйова), синонімічного потенціалу (В. Розанова), діахронічних змін (А. Кузнєцова). В українському мовознавстві цю лексико-семантичну групу розглядали такі українські лінгвісти, як В. Русанівський, Т. Усатенко, К. Городенська, М. Степаненко, В. Заханевич, Т. Орлова.

Серед дієслів-зв'язок, які виступають у поєднанні з різними видами предикатів, загальноновизнаними є дієслова-зв'язки існування певної ознаки (такі, як *to be, to feel*), становлення та збереження ознаки (*to become, to remain* і т.п.). Усі вони володіють доволі широким кругом предикатів, з якими утворюють присудок. Для вищевказаних дієслів-зв'язок є характерним послаблення їх сутнісного значення (а натомість посилення граматичного), виконання ними в основному службових функцій. На практиці дуже часто аналогічне поєднання імені з

дієсловами, дещо відрізняються своїм значенням – з дієсловами руху та розташування – *go, come; sit, stand, lie*. Найчисельнішими є приклади сполучення їх з прикметниками, як з одним з видів предикату. Аналіз подібних поєднань зазвичай викликає труднощі при віднесенні їх до певного виду присудка.

Мета цієї статті якраз і полягає в тому, щоб розглянути функцію дієслів руху та розташування (надалі ДРР) у поєднанні їх із прикметниками і можливість віднесення їх до певного типу присудка. Адже в науковій літературі існують найрізноманітніші точки зору. Питання про поєднання такого типу, як *stood silent, came pale* потребують детального та спеціального розгляду.

У вивченій нами західній літературі з даного питання існує глибокий аналіз цього граматичного явища – це поєднання не розглядається в широкому синтаксичному плані, не виявляються функції компонентів, їх взаємодія і вплив на синтаксичну характеристику всього речення загалом. Західні лінгвісти не заперечують предикативні зв'язки прикметників з підметом, але не цікавляться природою складових частин словосполучення. Деякі лінгвісти розуміють під семантичною спустошеністю дієслова відсутність в нього значення взагалі, перехід його у формальне слово. Тоді з цього випливає, що зв'язки не мають ніякого значення в мові. Але з цим не можна погодитись, адже, якщо існує форма слова, то існує і слово з його своєрідним значенням. Навіть у випадку максимального наближення до найточнішого вираження предикації, при дієслові-зв'язці *to be*, ми стикаємось з сильно послабленим його лексичним значенням, але не з повою його втратою. Будь-яке службове дієслово дещо неповнозначне в лексичному плані, але як виразника предикації його значення безсумнівне і він, безперечно, є основною ланкою в структурі присудка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглянемо погляди деяких вчених на поєднання подібного типу. Деякі відносять такий вид присудка до подвійного, інші виділяють його в особливий клас, при цьому виключаючи його з складного присудка. Так, Г.Н. Воронцова [1,3] в подібних словосполученнях присудок розглядає як вторинний предикат, пропонуючи навіть термін “слитное сказуемое”, так як він, на її думку, найліпше передає смисл словосполучення, в якому дієслово і прикметник тісно поєднані. Підкреслюючи той факт, що вторинний предикат не виступає у реченні присудком, вона вбачає в цьому можливість його співвіднесення не тільки з підметом речення, а й з іншими його членами, наприклад, додатком.

Професор А.І.Смирницький [5, с. 112-117], розглядаючи речення типу *The moon rose red*, відзначає, що тут передається не лише процес, як в дієслівному присудку, а мова йде ще і про певну ознаку предмета. Присудок такого типу він пропонує назвати «процесно-кваліфікативним». Далі він зазначає, що такі дієслова, як *to sit, to stand*, що виражають розташування в просторі, не є достатньо повнозначними, але, як правило, мають якесь доповнення.

В останньому виданні граматики англійської мови В.Л. Каушанської [3, 237] відзначається той факт, що основним моментом граматизації дієслова є можливість узагальнення, абстрагування його значення. Тобто дієслово розрізняється не лише за його граматичним значенням, а й за ступенем втрати його лексичного значення. Найбільш часто вживані в поєднанні з прикметниками дієслова із значенням руху *to go, to come* чи розташування у просторі *to stand, to sit, to lie*.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Перша група дієслів, які ми розглядаємо – неперехідні дієслова руху, які мають близьке значення: *to go, to come*. Друга підгрупа – дієслова, які виражають розташування, фізичний стан: *to stand, to sit, to lie*. Спільна риса, що об'єднує дієслова другої групи – це певне розташування у просторі, адже вжиті самостійно ці дієслова означають зовсім відмінні один від одного стани: лежати, стояти, сидіти. Проте всі ці розбіжності в семантиці майже зникають як тільки ці дієслова потрапляють в сполучення з прикметником (чи іншим предикатом) і починають виражати часову форму існування останнього. Аналізований матеріал демонструє, що групи дієслів, які розглядаються, систематично виступають в ролі зв'язки. Наведемо приклади: (1) *It stands to reason the sea hereabouts is too cold for mermaids; for women here don't go half-naked on account o' climate.* (Gaskell); (2) *One of the door hinges had broken off and the swelling note of a hymn came clear through the party opened door way.* (Maltz); (3) *With a memory of tears in Irene's eyes, and*

*of a smile on her lips, they went away extremely **silent**, ... (Galsworthy); (4) ...she **came cool**. (Galsworthy); (5) *All along it **came natural** to love folk though now I am what I am. (Gaskell); (6) Presently the paint on the palette gave out and the two antagonists **stood breathless** regarding each other. (Wells); (7) Alice **sat weak and patient** with her dimmed eyes and gentle look, trying to see and to hear, but never complaining. (Gaskell); (8) John seized her hand in gratitude, and they **sat silent**, with the world well lost...* (Galsworthy).*

Із вищенаведених прикладів чітко прослідковується, що кожне з наведених дієслів, у сполученні з прикметником, більше зберігає своє конкретне значення, чим дієслово-зв'язки *to be*, *to become*, *to grow*, *to keep* та ін. Якщо ми розглянемо, наприклад, дієслово-зв'язку *to grow*, то воно значно втрачає своє лексичне значення, і це яскраво демонструє можливість поєднання цього дієслова з предикатом – прикметником із значенням, яке є несумісне із значенням самого дієслова-зв'язки. Це є свідченням повної граматизації дієслово-зв'язки становлення ознаки і передачі ним граматичних категорій часу, особи, що є характерним дієслово-зв'язці. Наприклад: (1) ... *the rush of bubbles outside **grew slower and slower**, and the hissing diminished. (Wells); (2) She had fits of crying, which alternated with fits of anger, but the latter **were growing weak**. (Dreiser).*

Досить часто дієслова руху та розташування вживаються зі словами категорії стану. Наприклад: (1) *The whole world **had come alive** again, was going as fast as we were... (Wells); (2) John, on the other hand, **sat awake** at his window with a bit of paper and a pencil. (Galsworthy); (3) *Perhaps as he **was lying awake** then; his life way has passed before him... (Thackeray).**

Утворенню такого роду єдності, очевидно сприяє близькість семантична, – обидва компоненти складного присудка виражають не активні дії, а стани.

Дієслова руху та розташування, на які цілком справедливо вказує Н.А.Кобрина [4, с. 235], як на дієслова, які наділені «широкою семантикою», передають поняття про рух загалом, про перебування в певному стані і не можуть самі передавати конкретне значення, якщо поруч стоїть прикметник. А конкретність в абстрактне значення дієслів руху і розташування саме вносить прикметник – предикат. Якщо ми знову розглянемо всі вищезгадані приклади сполучення ДРП з прикметниками, то побачимо, що прикметники, які передають конкретне поняття, є головними, домінуючими елементами предикації, а дієслова руху і розташування відіграють біля них допоміжну роль. В цих поєднаннях граматичне значення дієслів руху і розташування домінує над їх лексичним значенням.

Потенційно будь-яке дієслово може виступати у функції дієслова- зв'язки, у випадку поєднання предмету з його ознакою. В словосполученнях *to sat motionless*, *to stood impassive*, *to came cool* це значення дозволяє дієсловам руху і розташування бути зв'язкою складного іменного присудка. Обидва компоненти такого сполучення утворюють нероздільну семантичну групу, і основний зміст речення міститься в самій ознаці прикметника. ДРП передають абстрактне поняття існування ознаки, яка виражається предикатом – прикметником.

Крім того, як справедливо зазначає Почепцов Б. Г. [2, с. 167], дієслова руху, які виконують функцію зв'язки, часто передають не стан руху, в якому знаходиться суб'єкт, а швидше перехід з одного стану в інший, їх зміну, таким чином, наближаючись до основного значення дієслова-зв'язки *to become*. Наприклад: (1) *She thought Eugene **had gone crazy**, ... (Dreiser); (2) When her voice **went low** and she whispered ... (Wells); (3) Suddenly as they turned, one of her skates **came loose**, and she hobbled and exclaimed about it. (Dreiser).*

Як вже зазначалося раніше, ДРП, що вживаються у функції зв'язок, набувають функції подвійності, тому у визначенні функцій цих дієслів у їх поєднанні з прикметниками велике значення відіграє контекст. Наведемо приклади, де чітко прослідковується різниця в ступені збереження і втрати дієсловом-зв'язкою лексичної значущості, залежно від контексту: (1) *The intervening bay was a dull sheen of molten metal, whereon sailing craft **lay motionless** or drifted with the lazy tide. (London); (2) Across the swing-bridge, along the pier, and they **stood breathless** by a magnificent dock, where hundreds of ships **lay motionless** during the process of loading and unloading. (Gaskell).*

У першому реченні, крім того, що дієслово-зв'язка *to lie* в присудку *lay motionless* виражає звичайне розташування суб'єкту, тобто дієслово розташування *to lie* є майже синонімічним до дієслова-зв'язки *to be*, його значення ще послаблюється смисловою одноманітністю всього речення в цілому. В другому реченні, навпаки, рух суб'єкту, який

передається перерахуванням перешкод, які зустрічаються йому на шляху – *across the swing-bridge, along the pier* – раптово переривається – *they stood breathless* – вони зупинилися – відбулася зміна суб'єкта і іменна ознака – *breathless* вже не така вагома, однак лише разом *stood breathless* вони дають характеристику суб'єкту. Тобто тут контекст підсилює семантичну значимість дієслово-зв'язки.

Цікавим є те, що при перекладі на українську мову можливе випущення значення дієслово-зв'язки розташування без будь-якого спотворення смислу висловлювання. Для порівняння: (1) *She sat stiffly upright in the chair and beamed at him.* (Carter) – *Вона пантом випрямилась, неначе пружина, і широко усміхнулась професору...*; (2) *He sat up straight on the stone steps and took both her hands.* (Carter) – *Він сів рівно на сходах, і взяв обидві її руки в свої.*

Автор передає змінений стан суб'єкту, не вказуючи його попереднє положення – *sit*, що, проте ніяк не утруднює розуміння сказаного. Це зайвий раз підтверджує той факт, що в поєднанні з прикметниками ДРР виступають зв'язками.

Відомо, що ознака суб'єкту, який виражений прикметником, є непостійною, бо ім'я не має часової категорії і тільки завдяки присутності дієслова руху ознака – прикметник належить до якогось певного часового плану. Внесення часового плану до іменного підмета і є однією з найважливіших функцій зв'язки. Як зазначає академік А.А. Шахматов [7, с. 183], і ми з ним погоджуємось, у випадку тісної взаємодії дієслів руху і розташування з прикметниками між цими елементами починається «боротьба», в результаті якої ДРР зазвичай залишаються переможеними і перетворюються в характеристику іншого слова – прикметника, яке не може самостійно утворювати присудок. Відмежування одного з компонентів неминуче спричиняє збідніння, а інколи навіть зміни смислу речення. Але разом з тим у випадку подібних сполучень змістова значення присудка ділиться дещо нерівномірно: один з його компонентів виражає основну ознаку суб'єкту, і це виражається навіть фонетично – більш сильним наголосом, інший семантично допоміжний, він уточнює ознаку попереднього і практично ненаголошений. Але як б не було співвідношення компонентів, лексична змістова присудка складається з суми значень, які є одним цілим; тільки обидва компоненти у взаємодії характеризують суб'єкт речення. У сполученнях ДРР з прикметниками ми зіштовхуємось з усталеною формою відтворення в англійській мові – дієслово-зв'язка + ім'я. Крім цього обидва компоненти представляють собою неподільну семантичну групу, тобто надають зміст присудку. Певні форми та зміст надають змогу віднести такі сполучення до складного іменного присудка.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. На основі сказаного вище можна зробити наступні висновки про синтаксичну функцію дієслів руху та розташування в сучасній англійській мові: (1) їхня семантична невіддільність від предикативу (звідси впливає і синтаксична невіддільність); (2) досить часта спорідненість з різними типами предикативів (прислівники, слова категорії стану, прийменникові-іменні сполучення); (3) можливість заміни дієсловами *to be, to become* і можливість випущення їх при перекладі без суттєвої зміни смислу. (4) внесення іменного плану в іменний присудок; (5) деяке фонетичне ослаблення дозволяє вважати ДРР *to go, come, sit, stand, lie* в поєднанні з прикметниками повнозначними дієсловами-зв'язками. Повнозначні вони тому, що більшою мірою, ніж дієслово-зв'язки *to be, to become, to grow* та ін., зберігають своє повноцінне значення. У синтаксичному ж плані взаємодія ДРР із прикметниками утворює складний іменний присудок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронцова Г.Н. Вторичный предикат в английском языке / Г.Н. Воронцова // Ин.яз. в школе. - 1950. - №6.
2. Иванова И. П. Теоретическая грамматика английского языка / Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Б.Г. – М.: Высш. школа, 1981. – 285 с.
3. Каушанская В.Л. Грамматика английского языка. Пособие для студентов педагогических вузов. Морфология / В.Л. Каушанская. – М., 2006. – 320 с.
4. Кобрина Н.А., Корнеева Е.А., Оссовская М.И., Гузеева К.А. Грамматика английского языка. Морфология. Синтаксис. – Союз, 1999. – 496 с.
5. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка / Александр Иванович Смирницкий. – М.: Эдиториал УРСП, 2007. – 296 с.
6. Русанівський В.М. Дієслово – рух, дія, образ / В.М. Русанівський. – К.: Рад. школа, 1977. – 111 с.
7. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов // М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с.

Хижун Я.В. Глаголы движения и положения и их синтаксическая функция в современном английском языке.

В статье рассматривается функция глаголов движения и положения в сочетании их с именем прилагательным и возможность отнесения их к определенному типу сказуемого, изучаются взгляды разных ученых на эту проблему; анализируются предыдущие и последние публикации; прослеживается ослабление значения глаголов-связок, исполнения ними в основном служебных функций; продемонстрировано, что рассматриваемые группы глаголов систематически выступают в роле связки. Доказано, что в сочетании глаголов движения и положения с именем прилагательным, последние выступают главными элементами предикации, а глаголы движения и положения играют вспомогательную роль. В этих сочетаниях грамматическое значение глаголов движения и положения доминирует над их лексическим значением. Доводится семантическая неотделимость рассматриваемых глаголов от предикатива; частая сочетаемость с различными типами предикативов; внесение временного плана в именное сказуемое; возможность отнесения глаголов to go, to come, to sit, to stand, to lie в сочетании с прилагательными к полнозначительным глаголам-связкам.

Ключові слова: глаголы движения и положения, глагол-связка, синтаксическая функция, грамматическое значения, предикат, английский язык.

Khyzhun Y.V. Verbs of Movement and Arrangement and theirs Syntactic Function in Modern English.

The article is dedicated to the function of movement and arrangement verbs in their connection with adjectives and possibilities of ascribing them to the definite type of predicate; the different scientist's views about this problem are investigated, were analyzed the previous and the last scientists works; were considered decrease of substance meaning of link verbs and their fulfillment of syntactic function; it was shown that observing verb groups regularly come out in the function of link. It was proved that in verbs of movement and arrangement connection with adjectives, the last ones are the main predominate elements of predicativity, and the verbs of movement and arrangement play the auxiliary function. Grammar meaning of the verbs of movement and arrangement predominates on their lexical meaning in these combinations. It is proved the semantic considered verbs inseparability from the predicate; rather often connection between different kinds of predicates; entering time description into the noun predicate; possibility of attributing the verbs to go, to come, to sit, to stand, to lie to full meaning link verbs.

Key words: verbs of movement and arrangement, link verb, syntactical function, grammar meaning, the predicate, English.

Ірина Шаповал
(Івано-Франківськ)

УДК 81'367.323

БАЖАЛЬНІСТЬ ЯК ОСНОВА МОВНОЇ КАТЕГОРІЇ ОПТАТИВНОСТІ

Проаналізовано основні підходи до трактування категорій оптативності (як самостійного типу ірреальної модальності) та бажальності (як способу вираження відношення до дійсності як до бажаного перебігу подій) у сучасному вітчизняному та зарубіжному мовознавстві. Когнітивний простір сфери бажання в мовній системі визначаємо в межах семантичної зони поля оптативності, під якою розуміємо групи, класи і категорії різнорівневих мовних елементів, які представляють категоріальну семантику бажальності. Виділено граматично та лексико-синтаксично виражену бажальність, або предикативну та предикатну бажальність. Визначено, що оптативність як категорійне значення має бінарну структурну організацію. У статті також проаналізовано категорії волевиявлення, імперативності, адресованості, апелятивності та їх співвідношення з досліджуваними феноменами.

Ключові слова: оптативність, бажальність, ірреальна модальність, предикативний, предикатний.

Постановка накової проблеми. Оптатив є складним лінгвістичним явищем, витоки якого зустрічаємо в санскриті, шумерській та давньогрецькій мовах, що свідчить про давню ментальну потребу та лінгвальну можливість людини передавати бажання співрозмовнику, про вагоме місце бажання у концептосфері мовної особистості. Безперечно, «в багатьох випадках в основі стану, дій, емоцій, висловлювань людини лежать причини та мотиви пов'язані з її бажаннями» [2, с. 436].

Одним із перших у вітчизняній науці вираження бажального значення умовним способом дієслова аналізував О.О. Потебня. Він стверджував, що початкова форма умовного способу була «бажальною допустовою», що переходить від умовності так само, як і наказовий спосіб [9, с. 270]. Це підтверджував і факт переносного вживання дійсного способу, а саме – дієслова у формі минулого часу, у функціях бажального способу й майбутнього часу: «бажання, яке розглядається незалежно від словесного вираження, здійснення <...> є подією майбутньою» [там само].

Аналіз сучасних лінгвістичних визначень оптатива засвідчив неоднозначність трактування цієї категорії мовознавцями. Оптатив переважно ідентифікують з бажальним способом дії тобто «модальним значенням можливості (ймовірності) здійснення бажаного, що висловлюється у вигляді відтінка значення умовного способу» [3]. Оптативні речення також визначають як «бажальні речення, модальний різновид речення, комунікативне завдання якого полягає у вираженні суб'єктом мовлення бажання, щоб відповідна дія реалізувалася, стала фактом дійсності» [13, с. 439].

У різних мовах засоби вираження значення бажальності відрізняються, як відмінними є і концепції оптатива, що підтверджується науковими розвідками О.В. Алтабаєвої, Л.В. Умрихіної, С.В. Скомаровської, П. Грош, А. Азаріна, К. Шкловські та ін.

Метою розвідки - визначення статусу та значення бажальності в межах теорії оптативності. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: (1) проаналізувати підходи до вивчення категорії оптативності у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві; (2) розглянути співвідношення категорій бажальності та оптативності, оптативності та імперативності; (3) визначити основні характеристики предикативної та предикатної бажальності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У вітчизняному мовознавстві відомі спроби виокремлення бажального способу як своєрідної підкатегорії в діапазоні певного дієслівного способу. Автори «Граматики української мови», пропонуючи таку способову класифікацію: дійсний, умовний, наказовий, не заперечують проти можливості виділення бажального й спонукального способів на основі функціонування умовного способу в незалежних реченнях [4].

Досліджуючи семантику оптатива та засоби його вираження в українській мові Л.В. Умрихіна стверджує, що для вираження бажальної модальності в українській мові призначений виокремлений серед дієслівних способів бажальний спосіб. Правомірним дослідниці видається закріплення цього терміна на означення дієслівного способу, який є головним виразником бажальної модальності, на заміну терміна латиномовного походження «оптатив», оскільки в українській мові він повністю не відбиває своєї граматичної сутності. Лише частка *би*, яка є обов'язковим формантом бажального способу, зберігає ще старе оптативне значення [14].

Отже, визначальними поняттями в теорії оптативності є бажальність і оптативність. О.В. Алтабаєва тлумачить їх співвідношення як «те, яке означається» та «те, яке означає» [1]. Бажальність, як така, що означається, виражає відношення до дійсності як до бажаного перебігу подій чи явищ (бажана модальність), тоді як оптативність, як така, яка означає, є сукупністю засобів вираження бажальності в мові.

О.В. Алтабаєва вводить поняття «зони категорії оптативності», під яким розуміє фрагмент мовної системи, в якому перетинаються і об'єднуються різні групи, категорії та елементи різних мовних рівнів, які несуть граматичну чи лексичну семантику оптативності. Ці елементи мають чітку організацію і співвідношення між собою. Зона оптативності існує в мові виключно завдяки мовленнєвій реалізації суб'єктивно мотивованого стану людини, зумовленого його потребами, а саме бажаннями особистості.

У російській мові, як твердить О.В. Алтабаєва, немає спеціальних граматичних показників для вираження бажальності у системі способів дії. Немаркований показник –б, який передає разом з дієсловом, що закінчується на –л спектр значень в межах загальної граматичної системи гіпотетичності, виступає представником бажальності тільки у визначених контекстах [1, с. 23].

С.В. Скомаровська, узагальнюючи основні підходи до вивчення речень зі семантикою бажальності в українській мові наголошує, що в лінгвістиці відомі два основних підходи до витлумачення бажальних речень, які умовно називають «вузьким» та «широким». Суть «вузького» полягає в тому, що бажальність трактують як неадресоване волевиявлення (адресованим волевиявленням є спонування). «Вузький» підхід обмежений лише вираженням бажання в конструкціях із суб'єктом-мовцем. За «широкого» підходу суб'єктом бажальних речень може бути не тільки мовець, а й будь-яка інша особа чи предмет, тому їх зараховують до конструкцій із суб'єктом-займенником 2-ї або 3-ї особи, а також із предметним суб'єктом [11, с. 6].

З точки зору латинської граматики, оптатив є функціональною (або семантичною) категорією. Найбільш характерним є використання оптатива для позначення вживання латинського кон'юнктива (див. детальніше [7, с. 75]). Термін «оптатив» застосовується також для одного зі вживань англійського кон'юнктива, а точніше для його вживання в ідіоматичних конструкціях, наприклад: *Long live the Queen!* [17, с. 155].

П. Грош, досліджуючи граматичні характеристики оптативних конструкцій англійської мови, трактує останні як речення, які виражають бажання, надію або прагнення без їх прямої лексичної номінації, наприклад *If only I had told them both a year ago!, If I could just make them understand my point of view!* [16, с. 13].

Існує думка, що домінанта семантичної категорії оптативності в англійській мові бінарна. Її дефініційні ознаки розподілені між двома функціонально-семантичними показниками – бажання та волі. До сем, які входять до категорії оптативності та тією чи іншою мірою інтегрують семи бажання та волі, належать семи надія, намір, прохання, благословення, прокляття, веління [там само, с. 48].

Отже, загалом лінгвісти сходяться у тому, що бажання є основою категорії оптативності. Бажальний спосіб – це окремий спосіб дієслова, що поєднує лексичний і граматичний аспекти. Бажальний спосіб взаємодіє з дієслівними категоріями часу, стану, персональності/імперсональності. Він експлікує (не)бажані, а не реальні дії чи стани, виділені в площині ірреальності, а тому часові форми слугують для вираження різних відтінків бажальності.

У контексті розгляду співвідношення бажальності та оптативності варто також проаналізувати категорію волевиявлення. Волевиявлення не містить інформації про об'єктивну дійсність, оскільки передає вольовий намір мовця, а отже, відповідна синтаксична конструкція фіксує світ бажаний, такий, що повинен та може стати фактом дійсності, але після комунікації і за умови позитивного її сприйняття адресатом мовлення.

Одним із варіантів опису семантики оптативності можна вважати досвід реконструювання лексико-семантичного поля волевиявлення. Функціонально-семантичне поле волевиявлення має бінарну структуру, яка мотивована обов'язковістю/факультативністю здійснення потенційної дії її суб'єктом з точки зору мовця. З іншої точки зору, бінарність зумовлюється адресованістю/неадресованістю волевиявлення мовця [10, с. 37]. Адресоване волевиявлення відповідає спонукальності, а неадресоване – бажальності.

Так, у системі мови науковці теж виділяють функціонально-семантичне поле волевиявлення, яке структурують два мікрополя – мікрополе імперативності та мікрополе оптативності. Конституентом мікрополя імперативності є спонукальні висловлювання типу *Підійдіть! Давайте зупинимось! Go! Let's do it!*, які поєднують різнорівневі засоби представлення імперативної семантики. Конституентом другого мікрополя є висловлювання типу *Якби можна було це зробити! If only I could do this!*, які поєднують різнорівневі засоби представлення оптативної семантики.

І.В. Іванова наголошує, що в межах функціонально-семантичного макрополя волевиявлення вирізняють два поля: імперативної модальності та оптативної модальності [6, с. 48]. На думку Є.В. Кобукова, імперативність та оптативність формують дві різні модальності: імперативну модальність та волюнтативну модальність. До імперативної модальності

мовознавець пропонує вносити власне неповні речення зі значенням спонукальності та вокативні речення-заклики, до волюнтаривної – речення псевдоадресації [8, с. 87]. Імператив наділений потенційністю та часовою проекцією в майбутнє, а реалізація бажаної дії повністю залежить від адресата мовлення, якого стосується волевиявлення. Саме особа адресата є ланкою, що сполучає дію, передану імперативом чи його функціонально-семантичним еквівалентом, з реальністю насамперед в момент волевиявлення та, можливо, після комунікації.

На нашу думку, можна виокремити волюнтаривну модальність, в межах якої варто вирізняти різні синтаксичні конструкції та морфологічні засоби, які «вживають для передання волевиявлення, до якої входили б імперативність та оптативність» [12, с. 83]. Семантична межа між ними може проходити по такій ознаці як передання/непередання адресованості, за якою волюнтаривна модальність поділятиметься на підвиди – імперативний та оптативний.

Імперативні й оптативні висловлювання є самостійними модальними типами, однак вони мають певні спільні ознаки. Передусім, вони є ірреальними різновидами інваріантного модального значення волевиявлення [1, с. 141]. Спільними є також невизначеність темпоральної референції, яка залежить від ситуації висловлювання і може бути встановлена в умовах аналізу контексту. Однак між цими видами висловлювання є ряд відмінностей. Передусім це пряме спонукання до дії в імперативних висловлюваннях, тоді як в оптативних конструкціях мовець не нав'язує своєї волі адресату. Також важливим аспектом диференціації цих висловлювань є адресованість та апелятивність, що може стати предметом окремого наукового дослідження. Власне адресованість та апелятивність/неапелятивність і їх вплив на семантику ядерних конструкцій оптативних висловлювань є показником тісного поєднання імперативної та оптативної модальності в умовах реалізації ситуації висловлювання, а також засобом кваліфікації ситуації як оптативної чи імперативної.

У структурному відношенні мікрополе бажальності організовується у двох модальних аспектах – предикативної бажальності і предикатної бажальності. Перше модальне значення належить усій ситуації висловлювання, наприклад: *Прийшла б вона вчасно*, друге – позначає оцінку мовця, відношення предиката до суб'єкта, як-от: *Вона хотіла прийти вчасно*.

Загалом, межі оптативності можна достатньо чітко диференціювати. У висловлюваннях з предикативною бажальністю прослідковуємо схему «мовець – семантична ситуація, яка є бажаною», тоді як у висловлюваннях з бажальністю предиката знаходимо ситуацію «мовець – предикативна ознака, яка приписується ним суб'єкту висловлювання як бажану для останнього». Кожному з аспектів притаманна певна спеціалізація мовних засобів.

Аналіз категорії бажальної семантики показав, що ядром функціонально-семантичного поля оптативності є оптативні висловлювання з предикативною, граматично вираженою бажальністю, а периферією – висловлювання з предикатною бажальністю, висловленою лексико-синтаксично. Перехідною зоною поля оптативності, на думку О.В. Алтабаєвої, є імперативні висловлювання у їх позаграматичному, оптативному вживанні типу *Поможи йому бог* [1, с. 147].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, бажальна семантика проявляється в різних модальних аспектах і може передаватися різними способами. Можна виділити та провести чітку межу між граматично вираженими та лексико-синтаксично вираженими різноаспектними модальними значеннями, між оптативністю як основною модальністю речення та оптативністю як модальністю предиката, тобто предикативною бажальністю та предикатною бажальністю. Так, оптативність як категорійне значення має бінарну структурну організацію і, відповідно, проявляється на різних рівнях системи мови. З огляду на результати розвідки перспективним вважаємо порівняльне дослідження категорії оптативності на матеріалі близькоспоріднених та неблизкоспоріднених мов з урахуванням особливостей вираження предикатної та предикативної модальностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алтабаєва Е.В. Категория оптативности в современном русском языке : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Алтабаєва Елена Владимировна. – М., 2003. – 485 с.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Ю.Д. Апресян // Избранные труды. – Т. I. – М. : Языки русской культуры, 1995. – 464 с.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов [Электронный ресурс] / О.С. Ахманова. – Режим доступа : http://classes.ru/grammar/174.Akhmanova/source/worddocuments/_51.htm

4. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія : Підручник / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
5. Загнітко А.П. Теретична граматики української мови : Синтаксис : Монографія / Анатолій Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
6. Иванова И.В. Модальность волеизъявления и ее актуализация в неметких прескриптивных текстах / И.В. Иванова // Функционирование грамматических категорий. – М., 1989. – С. 48-53.
7. Ирреалис и ирреальность / Ред. Ю.А. Ландер, В.А. Плунгян, А.Ю. Урманчиева. – М. : Гнозис, 2004. – 476 с.
8. Кобуков Е.В. Семантика падежных форм в современном русском литературном языке / Е.В. Кобуков. – М., 1986. – 117 с.
9. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – Т. 1-2. – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.
10. Распопов И.П. Очерки по теории синтаксиса. – Изд. 2-е, доп. / И.П. Распопов. – М. : Либроком, 2009. – 224 с.
11. Скомаровська С.В. Вербалізація бажальної модальності в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С.В. Скомаровська. – К., 2010. – 20 с.
12. Теория функциональной грамматики : Темпоральность. Модальность. – Л. : Наука, 1990. – 263 с.
13. Українська мова: Енциклопедія / [Редкол.: Русанівський В.М. та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія», 2004. – 822 с.
14. Умрихіна Л.В. Семантика оптатива та засоби його вираження в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л.В. Умрихіна. – Х., 2007. – 20 с.
15. Asarina A. Optativity in English and Other Languages [Електронний ресурс] / А. Asarina, К. Shklovsky. – Режим доступу: <http://web.mit.edu/alya/www/optativity-handout.pdf>
16. Grosz P. On the Grammar of Optative Constructions / P. Grosz. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2012. – 346 p.
17. Quirk R. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech. – London ; New York : Longman, 1985. – 1779 p.

Шаповал И. Желательность как основа языковой категории оптативности.

В статье проанализированы основные подходы к пониманию категорий оптативности (как самостоятельного типа ирреальной модальности) и желательности (как способа выражения отношения к действительности как к желательному течению обстоятельств) в современной отечественной и зарубежной лингвистике. Когнитивное пространство сферы желания в языковой системе определяем в рамках семантической зоны поля оптативности, которая в нашем понимании включает в себя группы, классы и категории разноуровневых языковых элементов, представляющих категориальную семантику желательности. Выделена грамматически и лексико-синтаксически выраженная желательность, или предикативная и предикатная желательность. Установлено, что оптативность как категориальное значение имеет бинарную структурную организацию. В статье также проанализированы категории волеизъявления, императивности, адресованности, апеллятивности и их соотношение с исследуемыми феноменами.

Ключевые слова: оптативность, желательность, ирреальная модальность, предикативный, предикатный.

Shapoval I. Desirability as the Foundation of the Language Category of Optativity.

The article analyzes the main approaches to the interpretation of the category of optativity (as the independent type of the irreal modality) and desirability (as the way of rendering the attitude to the reality as the desirable course of events) in the contemporary domestic and foreign linguistics. The cognitive space of the sphere of wish in the language system is define within the limits of the semantic zone of the optativity field, which is understood as the groups, classes and categories of the language elements of different levels representing the categorical semantics of desirability. The grammatically and lexico-syntactically expressed types of desirability, or predicativity and predicate desirability, are singled out. It is determined that the optativity as the categorical meaning has a binary structure. The article also focuses on the categories of will, imperativeness, addressing, appealing and their correlation with the phenomena under study.

Key words: optativity, desirability, irreal modality, predicative, predicate.

III. ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ. ТЕОРІЯ НОМІНАЦІЇ.

Ганна Багрій
(Хмельницький)

УДК 81'373.45

ІНТРА- ТА ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ЧИННИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ АНГЛОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СЛОВНИКОВОМУ СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Проаналізовано особливості вживання англомовних запозичень як засобу збагачення словникового складу сучасної української мови. Автором узагальнено внутрішньомовні та позамовні чинники виникнення та укорінення англомовних запозичень, описано основні тенденції та закономірності їх входження в лексичний склад української мови. Значну увагу приділено процесу адаптації англомовних запозичень в лексиці сучасної української мови. З'ясовано, що засвоєння переважної частини новітніх англійців здійснюється в межах традиційно визначених аспектів – набуття ними звукових, морфологічних і семантичних рис слів мови-реципієнта. Зроблено висновок, що процес запозичення іномовних слів неоднозначно впливає на розвиток української мови. З одного боку, відбувається її збагачення, але, з іншого боку, витісняються власні елементи, що замінюються на слова з подібним значенням.

Ключові слова: асиміляція, запозичення, англійцизм, інтралінгвальні чинники, екстралінгвальні чинники, мова-реципієнт, глобалізація.

Постановка наукової проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характеризується активізацією науково-технічного прогресу, перетвореннями в суспільно-політичному, економічному, культурному житті України, що знаходить своє відображення в мові. Завдяки глобалізації зростає присутність англійської мови в інформаційно-комунікативному просторі України, що пояснюється активізацією мовних контактів. Очевидно, що одним із основних різновидів глобалізації є мовна. Із набуттям англійською мовою статусу глобальної ще більш активізувався процес глобалізації української мови англомовною лексикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У мовознавстві проблема збагачення мови численними іномовними словами розглядається у багатьох дослідженнях, присвячених змінам у її лексичному складі. Серед них слід виділити роботи Б. Ажнюка, О. Ахманової, У. Вайнрайха, О. Дьолог, Ю. Жлуктенка, Ю. Зацного, Л. Крисіна, Л. Лисиченко, О. Муромцевої, І. Огієнка, О. Потебні, С. Семчинського, Т. Смілик, Ю. Сорокіна, Е. Хаугена, О. Чередниченка, Л. Чернікової, А. Янкова. Освоєння іномовних запозичень у наукових терміносистемах досліджують О. Лисенко, Г. Сергеева; питання словотвірного освоєння запозичень є об'єктом уваги С. Рижикової, Л. Чурсіної. Д. Мазурик, О. Стишов і О. Тодор розглядають запозичення слів як ефективний сучасний спосіб збагачення лексичного складу мови. Лексико-семантичну рецепцію іномовних слів в українській мові аналізує В. Симонок.

Питання про місце нових слів у лексичній системі мови, про принципи їхньої класифікації, про способи організації та функціонування досліджуються у різних аспектах: з точки зору їхнього залучення у мовну систему, з точки зору реалізації в них потенційних можливостей мовної системи, з точки зору їхньої співвіднесеності з економічними, політичними, культурними процесами. Проте, на жаль, недостатньо вивченими є причини засвоєння запозичень в українській мові.

Мета статті полягає в з'ясуванні взаємодії внутрішньомовних та позамовних чинників у процесі запозичення англійських лексем українською мовою.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. До української мови протягом 90-х років ХХ ст. та на початку ХХІ ст., як правило, через засоби масової інформації було запозичено приблизно 750 слів (без урахування вузькоспеціалізованих термінів, насамперед банківсько-фінансової сфери, інформатики і комп'ютерної техніки), що становить 91% від усіх попередніх запозичень з англійської мови. Частка англійцизмів щодо всіх

іншомовних слів збільшилася нині до 8% з 3% у 70-ті роки. Натепер 80% запозичень з англійської мови потрапляють до української мови безпосередньо усним і письмовим шляхом. Здебільшого це іменники (понад 90%), невелика частина прикметників і дієприкметників (приблизно 5%), дієслів (майже 2%) та інших частин мови.

Всього за кілька років до складу активної лексики української мови увійшли слова англійського походження, що не тільки позначають нові явища культурного та суспільного життя, а й витісняють власні елементи з аналогічним чи близьким значенням. Це знаходить свій вияв у всіх сферах життя.

Процес виникнення та укорінення іншомовних запозичень, зокрема англіцизмів, зумовлений розмаїттям екстралінгвальних чинників, об'єктивних і суб'єктивних: розвитком економічних зв'язків, впливом стилю американського життя, модою на іноземні слова, досягненнями англійських країн в окремих сферах діяльності, пошвавленням культурних зв'язків, двомовністю, умовами функціонування української мови, зрушеннями комунікативно-прагматичного характеру, престижем англійської мови, вживанням англіцизмів для демонстрації освіченості або неординарності та внутрішньомовними потребами (необхідністю назв для нових предметів, процесів, понять (*пейджер, хакер, пейнтбол, модем*), прагненням мовної економії (*копірайт* – авторське право, *лейбл* – товарна етикетка з фірмовим знаком, *дартс* – метання дротиків, *чил-аут* – місце для відпочинку у танцювальних закладах), потребою поповнити експресивні засоби (*бакси, унс, о'кей*), уточнити, деталізувати поняття (*хайтек-компанія, медіа-ринок, веб-дизайнер*), поділ сфери семантичного впливу (*бейдж* – посвідчення особи на конференціях, форумах, з'їздах, *рентинг* – короткотермінова оренда машин, *постер* – плакат у періодичному виданні, *рієлтер* – агент, торговий посередник з продажу нерухомого майна) [2].

Вивченням причин запозичення іншомовних слів займався багато лінгвістів ще на початку двадцятого століття. Російський дослідник Л. Крисін основною причиною запозичення слів вважає необхідність називати предмети, явища і поняття [3, с. 40]. Так само він називає мовні, соціальні, психічні, естетичні й інші причини, а саме потреба в нових мовних формах, у визначенні понять, в різноманітності засобів, в повноті, в стислості і ясності, в зручності засобів тощо. Учений вказує, що процес мовного запозичення пов'язаний з культурними контактами двох різних мовних суспільств [3, с. 85].

Варто також звернути увагу на пояснення інтралінгвальних чинників засвоєння запозичень з англійської мови лінгвістом М. Брейтером [1]. На його думку, існує кілька причин виникнення запозичень:

1. Відсутність відповідного поняття в мові, в яку переходить слово. У словник ділової людини 90-х років увійшли такі англіцизми, як *бейдж* в значенні знак, символ, класифікатор, *ноутбук* і його нові різновиди: *аудіобук* в значенні аудіокнига та *пауербук* в значенні портативна версія ноут-бука; органайзер в значенні персональний комп'ютер; *пейджер, холстер, таймер, біпер* в значенні сигнальний пристрій; *оверхед* в значенні накладні витрати, *плоттер* в значенні змовник; *сканер, тюнер* в значенні настроювач, механізм настройки; *тонер* в значенні тонік, фарбувальну речовину та інші.

2. Відсутність в українській мові відповідної, більш точної назви предмета або його менш престижна назва у порівнянні з іншомовним запозиченням. М. Брейтер відзначає, що близько п'ятнадцяти відсотків англіцизмів запозичуються у зв'язку з відсутністю відповідного найменування українською мовою [1, с. 42]. До таких англіцизмів він відносить: *детектор* в значенні машина для перевірки якості валюти, *топ-модель, brand name, віртуальний, інвестор, дайджест, спічрайтер, спонсор, спреї*. Різниця між цією і попередньою причинами незначна, так як іноді неможливо зрозуміти чи є поняття новим для української мови, наприклад, *інвестор, топ-модель*. До цієї групи М. Брейтер відносить також англіцизми, які з певних причин витісняють споконвічно українські слова. Це такі слова, як *прайс-лист* замість список цін, преїскурант, *імідж* – замість образ. Причини запозичення часто обумовлюють функції англіцизмів. Якщо в українській мові рівноправно існують і запозичена, і українська назва предмета або явища, то запозичена назва означає західну реальію, а українська назва описує українську дійсність [1, с. 42]. Наприклад, слова фільм жахів і *хоррор*.

3. Бажання забезпечити стилістичний ефект.

4. Бажання висловити всі позитивні або негативні значення запозиченого слова, якими не володіє його український еквівалент. Саме з цією метою рекламодавці часто використовують англіцизми в рекламі. Тому серед українців поширене уявлення про те, що іноземні технології є більш прогресивними, ніж українські, іноземні банки більш надійні, іноземні товари більш високоякісні [1, с. 36].

Варто вказати й на такі інтралінгвальні чинники укорінення англіцизмів, як: потреба в найменуванні нової речі, нового явища; необхідність розмежувати близькі за змістом, але все ж різні поняття; необхідність спеціалізації понять у тій чи іншій сфері, для тих чи інших цілей; сприйняття мовцями іншомовного слова як більш престижного, милозвучного, а також комунікативно актуального [3, с. 58].

Практично в кожній сфері людської діяльності є англіцизми, більша частина з яких запозичена українською мовою, тому що в ній не було підходящої назви для нового предмета, поняття або явища [5]. У зв'язку з поширенням в Україні американських фантастичних фільмів, в українській мові з'явилося два англіцизми: *кіборгізація*, яке можна перекласти як заміна окремих органів людини кібернетичними пристроями як науково-технічна проблема і *кіборг*, яке перекладається як людина, піддана кіборгізації.

Велика різноманітність косметики, невідомої раніше українцям, стала причиною запозичення з англійської мови слів типу: *мейк-ап* від слова *make up* – макіяж, *консилер* від слова *concealer* – олівець-коректор, *пілінг-крем* від слова *peeling-cream* – крем, що прибирає ороговілі клітини шкіри, *ліфтинг-крем* від слова *lifting-cream* – крем, що підтягує шкіру, *вейніш-крем* від слова *vanish-cream* – крем, що прибирає капілярні сітки. Разом з раніше запозиченим англіцизмом *сендвіч* у мовленні українця кінця 90-х років ХХ століття функціонують англіцизми: *гамбургер*, *фішбургер*, *чізбургери*, *чікенбургер*, що виконують функцію диференціації. Лексема *сендвіч* несе узагальнене значення, а інші слова даного синонімічного ряду конкретизують значення слова *сендвіч*: *гамбургер*, *фішбургер*, *чізбургери*, *чікенбургер*.

Багато лінгвістів вказують на престижність англійського слова в деяких ситуаціях в порівнянні з українським. Лінгвісти називають таке явище «підвищенням у ранзі»: слово, яким в англійській мові називають звичайний об'єкт, в українській мові належить до об'єкта, більш значного і престижного [3, с. 62]. Так, в українській мові словом *шоп* називають не будь-який магазин, а лише такий, у якому продають престижні товари.

Серед інтралінгвальних причин входження англіцизмів в українську мову можна назвати і комунікативну актуальність поняття та відповідного йому слова [3, с. 63]. Якщо поняття зачіпає важливі сфери діяльності людини, то слово, що позначає це поняття, стає вживаним, легко утворює похідні на українському ґрунті, свідомо вживається людьми. З часом актуальність слова може втрачатися і навпаки, слово, запозичене на початку століття, може досягти піку свого вживання в кінці століття.

Відомий український науковець О. Чередниченко наголошує, що у випадку, коли запозичення сприяють збагаченню національних мов і культур, розширюючи їхню концептуальну базу, немає жодної загрози в їхньому використанні. Однак серед запозичень є й такі, які жодним чином не збагачують мови-реципієнта, а навпаки, руйнують її специфіку, працюючи на витіснення власних мовних одиниць [4].

На нашу думку, запозичення виправдані за умови, коли є необхідність пояснити або назвати будь-яке явище сучасного життя, якщо це явище є безеквівалентним у рідній мові або не може передати точно вкладену в іншомовне слово семантику. Тому дуже сильного впливу зазнала молодіжна культура. В активному словнику підлітків нараховується велика кількість іншомовних слів, що позначають різноманітні течії та стилі сучасної музики, нові явища молодіжної моди: *хіп-хоп*, *скінхед*, *панк*, *байкер*, *скаут*, *реп*, *рейв*, *боді-арт*, *пірсінг* і т. д.; спортивна сфера: орієнтація на здоровий спосіб життя, дуже популярна в західних країнах, вплинула і на наше суспільне життя. Досить звичними явищами стали заняття *шейпінгом*, *бодібілдингом*, відвідування *фітнес-клубів* тощо.

Виникнення жаргону з використанням англійських запозичень є результатом не стільки експансії самої англійської мови (покращення і збільшення вивчення іноземної мови в школі, поширення літератури англійською мовою, інтенсифікація міжнародних зв'язків), скільки

популяризацію західного способу життя, бажання молодих людей бути схожими на героїв популярних кінофільмів, телепередач, а звідси – часто спостерігається механічне перенесення англійських лексем на український ґрунт.

Висновки дослідження. Таким чином, процес запозичення відбувається постійно, віддзеркалюючи нові реалії нашого життя, даючи їм нові найменування. Але не можна допустити, щоб такі процеси проходили стихійно, невмотивовано, оскільки досить часто яскрава та приваблива запозичена лексема є зовсім непродуктивною в системі сучасної української мови. Однак, за умови збереження комунікативності і функціонально-стилістичних обмежень запозичення стає одним із джерел поповнення словникового складу української мови. Тому певний арсенал запозичених одиниць поступово стає частиною загальноновживаної лексики. **Перспективами подальших наукових розвідок** є аналіз особливостей вживання англомовних запозичень у сучасних засобах масової інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брейтер М. А. Англицизмы в русском языке: история и перспективы: пособие для иностранных студентов-русистов / М. А. Брейтер. – Владивосток: Диалог, 2004. – с. 132-135.
2. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 288 с.
3. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современной жизни веков / Л. П. Крысин // Русский язык конца 20 века – М.: 1996. – С. 233-240.
4. Чередниченко О. І. Мова і культура у контексті глобалізації [Електронний ресурс] / О. І. Чередниченко // Українознавство : Електронне наукове фахове видання. – 2011. – Режим доступу : <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=493>. – Заголовок з екрана.
5. Чернікова Л. Ф. Англицизмы в сучасній українській мові / Чернікова Л. Ф., Смілик Т. І. // Филологические науки. – № 9. – К., 2008. – С. 129-133.

Багрий А. Интра- и экстралингвальные факторы функционирования англоязычных заимствований в словарном составе украинского языка.

В статье проанализированы особенности употребления англоязычных заимствований как средства обогащения словарного состава современного украинского языка. Автором обобщены внутриязыковые и внеязыковые факторы возникновения и укоренения англоязычных заимствований, описаны основные тенденции и закономерности их вхождения в лексический состав украинского языка. Значительное внимание уделено процессу адаптации англоязычных заимствований в лексике современного украинского языка. Выяснено, что усвоение большей части новейших англицизмов осуществляется в пределах традиционно определенных аспектов – приобретение ими звуковых, морфологических и семантических характеристик слов языка-реципиента. Сделан вывод, что процесс заимствования иноязычных слов неоднозначно влияет на развитие украинского языка. С одной стороны, происходит ее обогащение, но, с другой стороны, собственные элементы вытесняются словами с подобным значением.

Ключевые слова: ассимиляция, заимствования, англицизм, интралингвальные факторы, экстралингвальные факторы, язык-реципиент, глобализация.

Bahriy A. Intra- and Extralingual Factors of the English Borrowings Functioning in the Vocabulary of the Ukrainian Language.

The article analyzes the peculiarities of the English borrowings usage as a means of enriching the contemporary Ukrainian vocabulary. The author summarizes the intra- and extralingual causes of the English borrowings and describes the main tendencies and regularities of their penetration into the lexical composition of the Ukrainian language. Much attention has been paid to the process of adaptation of English borrowings in the contemporary Ukrainian vocabulary. It has been found that the absorption of most of the latest anglicisms traditionally carried out within certain aspects – the acquisition of their sound, morphological and semantic characteristics of the words in the language of the recipient. It is concluded that the process of borrowing has ambiguous effect on the development of the Ukrainian language. On the one hand, it enriches language, but, on the other hand, its own elements are being displaced by the words with similar meaning.

Key words: assimilation, borrowing, anglicism, intralingual factors, extralingual factors, the language of the recipient, globalization.

Тетяна Володіна
(Київ)

УДК 81'1

ЛІНГВІСТИЧНИЙ ТЕРМІН ЯК МОВНИЙ ФЕНОМЕН (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Професійна мова – сукупність усіх мовних засобів, які використовуються в спеціально окресленій комунікативній сфері з метою досягнення розуміння між всіма фахівцями даної галузі. Функціонування професійної мови обумовлюється чітко окресленою термінологією. Терміни – найбільш часто вживані мовні одиниці професійного тексту. Питання специфіки лінгвістичних термінів, завжди займали особливе місце у мовознавстві та перекладознавстві. Зроблено спробу опису мовних характеристик такого феномену як лінгвістичний термін. Розкрито особливості функціонування лінгвістичних термінів сучасної німецької мови в науковому тексті, висвітлено питання синонімії, антонімії, полісемії, омонімії лінгвістичних термінів сучасної німецької мови, а також вказано на активні способи словотвору досліджуваних термінів.

Ключові слова: *терміносистема, лінгвістичний термін, мовний феномен, фахова мова, терміни-синоніми, терміни-антоніми, терміни-полісеманти.*

Постановка наукової проблеми. В останні десятиріччя стрімко зростає інтерес лінгвістів та спеціалістів різних галузей науки та техніки до проблем окремих галузевих терміносистем, що можна пояснити підвищенням потоку наукової інформації, процесами інтеграції, стиків наук, посиленням процесів термінотворення. Проблеми термінології часто обговорюються у зв'язку з автоматизацією інформаційних процесів, залученням комп'ютерної техніки для створення банків термінологічних даних, автоматизованих словників. Об'єктом дослідження фахових мов є особливості мови певної галузі науки. При цьому фахова мова до певної міри протиставляється загальноновживаній мові, хоча словниковий запас першої бере початок саме з другої. Але якраз проблеми, пов'язані зі специфічною лексикою фахових мов, породили необхідність виділення окремої науки – термінознавства [4, с. 57–71]. У той час, як наука про фахові мови має на меті дослідження власне мови певної сфери науки й техніки, предметом дослідження термінознавства є не мова як така, а саме термін як єдність поняття і назви у нашому випадку лінгвістичний термін.

Аналіз літератури з термінознавства показав як велика кількість визначень *терміна*. Спільність поглядів на термін обмежується лише співвіднесеністю мовного знака зі спеціальним поняттям. Відмінності у визначеннях пояснюються не тільки багатолікістю цього поняття, а й різними підходами до його вивчення. Вітчизняною термінологічною школою, наприклад, накопичений великий досвід у дослідженнях терміна (К.Я. Авербух, О.С. Ахманова, Н.В. Васильєва, Г.О. Винокур, М.Н. Володіна, В.Г. Гак, А.С. Герд, Б.Н. Головін, В.П. Даниловко, Т.Л. Канделакі, Л.А. Капаназде, В.М. Лейчик, Д.С. Лотте, Р.Г. Піотрський, А.А. Реформатський, А.В. Суперанська, В.А. Татарінов, Т.Р. Кияк, О.М. Шаблій та ін.). Напрямки в дослідженнях термінів і терміносистем різноманітні: аналізуються когнітивно-інформаційна природа терміна (М.Н. Володіна), досліджуються питання взаємодії термінології та фразеології (Є.А. Нікуліна, І.Р. Шейнін), розглядається взаємодія термінологічної та побутово-розмовної лексики (В.А. Собяніна), терміносистеми вивчаються в соціолінгвістичному аспекті (О.А. Зяблова), зіставляються термінології двох і більше мов (В.Ю. Бондаренко, Н.П. Глинська, О.А. Казачкова, Т.І. Орел, Л.В. Полубіченко, С.П. Хижняк та ін.), досліджуються термінологічні дефініції в термінологічних текстах (Є.А. Шилова). Особливий внесок у розробку поняття терміномови для спеціальних цілей зробили зарубіжні лінгвісти (Th. Bungarten, L. Drozd, W. von Hahn, H.-R. Fluck, D. Hartmann, L. Hoffmann, J. Heur, D. Möhn, W. Otto, R. Pelka, W. Seibike). Недивлячись на те, що на нинішньому етапі вивчення терміносистем різних галузей знань спостерігається багатоплановість підходів до її розгляду, природа саме лінгвістичного терміна як мовного, так й соціокультурного феномена дотепер не знайшла повного висвітлення у лінгвістиці, оскільки немає жодного монографічного дослідження із запропонованої проблематики статті, тому **актуальність** її є безперечною. **Об'єктом** слугують лінгвістичні термінологічні одиниці німецької мови. **Предметом** статті є особливості функціонування

лінгвістичних термінів сучасної німецької мови у науковому тексті. **Мета** дослідження полягає у визначенні мовних особливостей лінгвістичних термінів сучасної німецької мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Лінгвістичний термін має ряд ознак та параметрів, на базі яких може бути запропонована його дефініція. Питання про *мовні* ознаки лінгвістичного терміна та їх кількість є неоднозначним (пор.: Г.О. Винокур, В.П. Даниленко, А.С. Герд, С.В. Гриньов, Л.А. Капанадзе, Д.С. Лотте, О.І. Моїсєєв, Є.П. Сергєєва, Н.-R. Fluck, L. Hoffmann, E. Schulze та ін.). У даній статті ключовою властивістю терміна вважаємо *позначення спеціального поняття*. Від властивостей терміна слід відрізнити вимоги, які висуваються до нього як мовної одиниці, тобто характеристики, що є важливими для лінгвістичного термінотворення. Вимог, як і властивостей термінів, існує велика кількість, і кожне з них має право на буття, однак, до найбільш суттєвих відносимо такі: *однозначність, системність, модальність, експресивну та стилістичну нейтральність*.

Вимога однозначності є найбільш спірною, оскільки очевидно, що в терміносистемах присутні як багатозначні терміни, так й терміни-синоніми і омоніми. У лінгвістиці найбільшого поширення набули терміни-синоніми: *Ad-hoc-Bildung* = Gelegenheitsbildung = okkasionelle Bildung = Augenblicksbildung; *Affixoid* = Halbaffix; *Definitheit* = Determination; *Deklarativsatz* = Aussagesatz; *Derivation*=Ableitung; *Konjunktion* = Bindewort; *Präposition* = Fallfügeteil= Verhältniswort= Vorwort; *Präsens* = Gegenwart = Gegenwartstempus; *Psycholinguistik* = Sprachpsychologie та ін. На ознаку терміна бути елементом системи одним з перших вказав Д. Лотте: наукова термінологія повинна представляти не просту сукупність слів, а систему слів або словосполучень, які певним чином пов'язані між собою [7, с. 72–73].

Проблема виявлення й лінгвістичного аналізу лексико-семантичних відношень, зокрема полісемії між одиницями певної терміносистеми, належить до дискусійних у загальній теорії термінології в цілому. Функціонування багатозначних слів у загальнолітературній мові і в термінології має певні відмінності, а отже, доцільність їхнього використання визначається порізному. У загальнолітературній мові полісемія сприймається як закономірність, як органічна властивість мови, натомість у термінології – як небажане, не властиве їй явище, оскільки “невід’ємною частиною нормативної термінології має бути однозначність” як одна з визначальних терміна на відміну від загальноновживаного слова [10, с. 25]. Багатозначність, або полісемію, визначають як наявність у семантичній структурі мовної одиниці двох і більше значень, тобто віднесеність її до двох чи більше об’єктів позначення [12, с. 465].

Розвиток полісемії зумовлений не законом “*економії зусиль*” і не прагненням до зменшення числа означених, а зовсім іншими причинами: по-перше, потребою засвідчити у мові відношення, які існують у навколишній дійсності; по-друге, закріпити наслідки абстрагувальної та аналізованої роботи мислення; по-третє, особливостями формування асоціативних зв’язків і умовами функціонування слова у мові, в тому числі впливом постійного контексту [11, с. 8].

Полісемія терміноодиниць у тій чи тій терміносистемі – це здатність термінів *мати одночасно в межах однієї семантичної структури кілька значень, що групуються навколо загального семантичного центру* [9, с. 84]. Питанню визначення ролі полісемії у термінотворенні й формуванні терміносистем у сучасному мовознавстві присвячено низку наукових досліджень, серед яких праці Д.С. Лотте, М.П. Муравицької, Б.Н. Головіна, Ф.О. Нікітіної, Л.О. Симоненко, Л.Д. Малевич, О.І. Павлової, Т.В. Лепехи, Т.П. Кравченко, Л.В. Туровської. У сучасній лінгвістиці сформувалися різні погляди на роль полісемії у термінології. Д.С. Лотте вважав, що багатозначність створює неточність терміносистеми, тому особливу увагу слід звертати на усунення всіх багатозначних слів або на закріплення за тим чи іншим терміном одного значення [7, с. 15]. На думку В. С. Марченка, багатозначність термінів – негативне явище, що зумовлює труднощі при користуванні науковою літературою, порушує взаєморозуміння, обмежує можливість обміну досвідом, призводить до хиткості уявлень. Тому “необхідно домагатися, щоб кожен термін був однозначним” [6, с. 113]. За спостереженнями Б.М. Головіна, у багатьох галузях знань склалась несприятлива термінологічна ситуація, пов’язана з явищем багатозначності та нечіткості термінів [2, с. 6]. В. П. Даниленко виправдовує явище полісемії в термінології, “яке виявляється головним чином як категорійна багатозначність на основі метонімічного і синекдохного перенесення значень” [3, с. 205]. На думку Ф.О. Нікітіної, “різні

прояви полісемії термінів свідчать про те, що полісемія є універсальним явищем у мові” [8, с. 18]. Т.П. Кравченко стверджує, що “багатозначні терміни в оптимальній кількості не дестабілізують терміносистеми, а, навпаки, є елементами її систематизації та уніфікації” [5, с. 47]. Л. В. Туровська вважає, що полісемантичні процеси в термінології є, з одного боку, свідченням розвитку поняттєвої системи певної галузі знань, з другого – виявом мовної економії [13, с. 111].

Основною причиною виникнення полісемії у терміносистемах різноманітних галузей науки і техніки Ф.О. Нікітіна вважає синтез наук, перетин їх окремих галузей [8, с. 9]. Полісемічні *лінгвістичні терміни* є, на нашу думку, елементами систематизації та уніфікації терміносистеми, наприклад, *Syntagma* (auch: Wortgruppe; syntagmatisch), [1] syntaktisch zusammengehörige Wortgruppe im Satz, die nicht selbst Satz oder Teilsatz ist; [2] sprachliche Zeichen im Satz mit engerer Zusammengehörigkeit, die als Gruppe die Stellung im Satz ändern kann; *terminal*, am Ende stehend, [1] in der Generativen Grammatik bei der Konstituentenanalyse die nicht weiter teilbaren Endkonstituenten, [2] der fallende, die Grenze eines Aussagesatzes signalisierende Tonhöhenverlauf, або *Thesaurus*, Schatzhaus einer Sprache: [1] ein auf Vollständigkeit einer Sprache hin angelegtes Wörterbuch, [2] Wörterbuch, das nach Sachgebieten beziehungsweise Bedeutungsähnlichkeit gegliedert ist.

Термінологічна інформація – це понятійна (семантична) інформація, що має мовну природу. Термін має двоєдину сутність – він акумулює загальномовну і спеціальну інформацію та є одиницею мовного та професійно-наукового знання [1, с. 23]. Загальномовна інформація, що відображена в мовній свідомості людей, які відносяться до одномовного колективу, може піддаватися асоціативно-образним переосмисленням в процесі професійно-наукової діяльності, перетворюючись на інформацію термінологічну. Так сталося, наприклад, з іменником *das Register* (список, покажчик, перелік; індекс; реєстр; реєстраційна запис; реєстрова книга), який отримав крім основного загальномовного ще й термінологічне значення в соціолінгвістичних дослідженнях (Bezeichnung für den spezifischen funktionalen Sprachgebrauch, der charakteristisch für eine bestimmte Berufs- oder soziale Gruppe ist (Eltern gegenüber Kindern, Angestellten gegenüber Vorgesetzten), або *das Symbol* (символ, умовна позначка), у лінгвістиці розглядається як стилістичний засіб (Zeichen, bei dem der Bezug zum Referenzobjekt ausschließlich auf Konvention beruht (Beispiele: Verkehrszeichen oder die Taube als Symbol des Friedens).

Термін принципово займає позицію поза експресією, так як остання передбачає вибір між «добре-погано», «сумно-весело», «серйозно-жартівливо». Лінгвістичні терміни, наприклад, *das Adjektivkompositum* (ад’єктивна композиція), *die Kongruenz* (конгруентність), *die Nasalassimilation* (назальна/носова асиміляція) в переважній більшості абсолютно стилістично нейтральні і не володіють експресивністю. Термін, безумовно, має текстову природу, тобто виконує в тексті функцію дефініції та вводиться в текст як її замісник. Термін не просто вбудований у певний науковий лінгвістичний текст, він утворюється в результаті породження тексту, і термінотворення при цьому задовольняє потребам самого тексту.

Аналіз текстів із лінгвістики показав, що для них властивим є такий підхід, при якому в самій статті терміну дається тлумачення, і тим самим він вводиться в обіг. Після того, як термін вже введений в обіг, він починає існувати і, як показало дослідження експериментального корпусу лінгвістичних текстів, не вимагає дефініції у наступних текстах, де він з’являється. У цьому і проявляється роль терміна бути замісником іншого тексту.

Із точки зору словотвору термінів існує п’ять типологічно значущих груп лінгвістичних термінів: прості терміни, афіксальних (деривати), терміни-композиції, терміни-словосполучення і терміни-аббревіатури.

До продуктивних способів словотворення відносяться терміни-словосполучення, які утворені комбінацією двох слів (*Thema-Rhema-Gliederung; Type-token-Relation; Wackernagel-Position; Bedingter Lautwandel*) та аббревіатури, що слугують закону економії в мові лінгвістики: *API* (auch: Association Internationale Phonétique, International Phonetic Association (*IPA*), *Basilekt* (Bezeichnung in der Soziolinguistik für die Sprachvarietät einer Sprachgemeinschaft, die im Gegensatz zum Akroлект als sozial sehr niedrig eingestuft wird und mit dem kleinsten Prestige versehen ist), *EQUI-NP-Deletion* (in Generativer Transformations grammatik Tilgungstrans formation, die vollzogen werden kann, wenn das Subjekt eines eingebetteten Satzes mit dem Subjekt oder Objekt des

einbettenden/übergeordneten Satzes identisch ist), *IC-Analyse* (unmittelbare Konstituenten analyse, indem komplexe sprachliche Einheiten nach und nach in ihre Bestandteile (Konstituenten) von oben nach unten aufgelöst werden), *L-Varietät*, Sprachvarietäten, die nur in informellen Situationen wie zum Beispiel in der Familie oder beim Sprachgebrauch zwischen Freunden und Mitschülern benutzt werden (*Low Variety* = *L-Varietät*), *SOV-Sprache*, in der Wortstellungstypologie Sprache, deren Grundwortstellung: Subjekt-Objekt-Verb ist та ін.

Проаналізувавши отримані висновки щодо основних системних (мовних) ознак терміна, спробуємо визначити лінгвістичний термін так: *лінгвістичний термін* – це мовний знак, що співвідноситься з поняттям і предметом професійної сфери лінгвістики та на основі цього співвідношення входить до її терміносистеми як невід'ємний елемент останньої. Під співвідношенням слід розуміти "взаємний зв'язок" між знаком, поняттям та предметом.

Висновки дослідження. Отже, ми переконуємося в тому, що терміни не ізольовані, незалежні, "обрані" одиниці загальновоживаної мови які володіють лише їм характерними рисами, а складають повноцінну частину загального складу мови, де властивості слів виявляються більш виразно, регламентовано, відповідаючи вимогам професійного спілкування і взаєморозуміння. Вони вступають у парадигматичні та синтагматичні відносини, є активними із точки зору словотвору. До найбільш суттєвих властивостей термінів відносимо: однозначність, системність, модальність, експресивну та стилістичну нейтральність. *Перспективами подальшого розвитку* проблематики вважаємо розгляд лінгвометодологічних основ перекладу лінгвістичного терміну сучасної німецької мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Володина М. Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой информации) / М. Н. Володина. – М. : Филолог. фак-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 2000. – 128 с.
2. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах: [уч. Пособие для филол. спец. вузов] / Б.Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высш. школа, 1987. – 104 с.
3. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания: [уч. пособ. для гос. ун-тов и пед. ин-тов] / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
4. Кияк Т. Р. Семантичні аспекти нормалізації термінологічних одиниць / Т. Р. Кияк, О. І. Каменська // Мова і культура. Серія «Філологія». – К. : Наукове вид-во, 2008. – Вип. 3. – Т. 1, ч. 2. – С. 57–71.
5. Кравченко Т. П. Формування терміносистеми економіки АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Т. П. Кравченко. – Миколаїв, 2006. – 20 с.
6. Крижанівська А. В. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А. В. Крижанівська, Л.О. Симоненко, Т. І. Панько та ін.: ред. [А. В. Крижанівська]. – К.: Наук. думка, 1984. – 196 с.
7. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики / Д.С. Лотте. – М.: АН СРСР, 1961. – С. 72–73.
8. Нікітіна Ф. О. Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології / Ф. О. Нікітіна. – К. : Вища школа, 1978. – 30 с.
9. Письмиченко А. Формування індустріально-будівельної термінології української, російської та англійської мов / А. М. Письмиченко // Українська термінологія і сучасність: матеріали II Всеукр. конференції. – К., 1997. – С. 82–85.
10. Симоненко Л. О. Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології / Л. О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 2007. – Вип. VII. – С. 21–25.
11. Солдатова Л. П. Розмежування явищ повної лексичної омонімії та полісемії (словниковий та функціонально-стилістичний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Л. П. Солдатова. – К., 2007. – 23 с.
12. Тараненко О. О. Полісемія / О. О. Тараненко // Українська мова: Наукові записки. Серія "Філологічна" енциклопедія: [ред. В. М. Русанівський та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 465.
13. Туровська Л. В. Військові звання та посади в Україні: [монографія] / Л. В. Туровська. – К. – Ірпінь : Перун, 2005. – 160 с.

Володина Т. Лінгвістический термин как языковой феномен (на материале современного немецкого языка).

Профессиональный язык – совокупность всех языковых средств, используемых в специально обозначенной коммуникативной сфере с целью достижения понимания среди всех специалистов данной области. Функционирование профессионального языка обуславливается четко очерченной терминологией. Термины – наиболее часто употребляемые языковые единицы профессионального текста. Вопрос о специфике лингвистических терминов, всегда занимал особое место в языкознании

и переводоведении. В статье была сделана попытка описания речевых характеристик такого феномена как лингвистический термин. Автор статьи попыталась раскрыть особенности функционирования лингвистических терминов современного немецкого языка в научном тексте, высветила вопросы синонимии, антонимии, полисемии, омонимии лингвистических терминов современного немецкого языка, а также указала на активные способы словообразования исследуемых терминов.

Ключевые слова: терминосистема, лингвистический термин, языковой феномен, профессиональный язык, термины-синонимы, термины-антонимы, термины-полисеманты.

Volodina T. Linguistic Term as a Linguistic Phenomenon (on the basis of the modern German language).

Professional language is a set of language tools that are used in specifically outlined communicative sphere to achieve understanding among all professionals of this field. Functioning of professional language is determined by well-defined terminology. Terms are the most frequently used linguistic units of professional text. Questions about the specific character of linguistic terms have always taken special place in linguistics and translation studies. The article was an attempt to describe the linguistic characteristics of such phenomenon as linguistic terms. The author of the article tried to explain peculiarities of the functioning of linguistic terms of modern German language in a scientific text, highlighted the issue of synonymy, antonymy, polysemy, homonymy of linguistic terms in modern German language, and pointed out the active methods of word-formation of researched terms.

Key words: the term system, linguistic term, linguistic phenomenon, professional language, synonymic terms, antonymic terms, polisemantic terms.

Віктор Дворянкін
(Маріуполь)

УДК 811.161.2'282.2'373

ЛЕКСИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ СЕМ 'ГЛАДКИЙ' І 'ГЛАДУН' В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРКАХ ПІВДЕННОЇ ДОНЕЧЧИНИ

Розглянуто особливості лексичного вираження сем 'гладкий' і 'гладун' у новостворених українських східностепових говірках Південної Донеччини, зокрема виявлено відповідні репрезентанти й визначено їх функціональну активність, виділено мотиви номінації непомірно повного чоловіка, з'ясовано лексико-семантичні паралелі з іншими діалектними масивами. Виявлено, що оновлення оцінного номінаційного репертуару проаналізованих сем відбувається найчастіше за рахунок вторинної номінації, а також дериваційних процесів. Засвідчено фонетичні (у т. ч. акцентні) і словотворчі варіанти. Установлено, що окремі найменування (не завжди з аналогічною семантикою) властиві не лише східностеповому континууму, а й іншим суміжним і просторово віддаленим українським говіркам. На основі виділених мотивів номінації непомірно повного чоловіка в досліджуваному мовному ландшафті визначено найпоширеніші – 'подібність до тварин' і 'подібність до предметів побуту'.

Ключові слова: українські східностепові говірки, сема, репрезентант, маніфестант, мотиви номінації, лексика на позначення рис людини.

Постановка наукової проблеми. Системний опис різних тематичних груп лексики новостворених говірок залишається одним з актуальних питань вітчизняної лінгвістики. Словниковий склад українського діалектного континууму потребує ґрунтовного дослідження в семантичному, етимологічному, лінгвогеографічному та інших аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні лексика українського новожитнього простору, яка перебуває в активному словнику діалектоносіїв, представлена у працях В.В. Леснової [5], А.О. Скорофатової [7], Ю.В. Абрамян [1] (східнослобожанські говірки), Л.М. Тищенко [8] (південнослобожанські говірки), Р.Л. Сердеги [6] (центральнослобожанські говірки), Н.Г. Загнітко [2], М.С. Кушмет [4] (східностепові говірки), Т.П. Кукси [3] (українські говірки Криму) та ін. Східностепові говірки як мовний ландшафт

нової формації недостатньо вивчені, зокрема й у галузі лексики на позначення рис людини, що й зумовлює актуальність запропонованої розвідки.

Метою статті є аналіз лексичної реалізації сем 'гладкий' і 'гладун' в українських східностепових говірках Південної Донеччини, що передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) виявити відповідні маніфестанти й визначити їх функціональну активність і структурно-семантичні особливості; 2) виділити мотиви номінації непомірно повного чоловіка; 3) з'ясувати лексико-семантичні паралелі з іншими діалектними ареалами.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Сема 'гладкий' у досліджуваних говірках виражена прикметниками *тоўс'тий* (і варіантами *тоўстий* і *толстий*), *глад^мкий* (і варіантом *глад^мкий*), *сп'раўний*, *жирний*, *поўний*, *пузатий*, *у'питаний*, *бр'ухатий*, *плотний*, *кре^ммезний*, *м'ах'кий* та фразеологічним зворотом *хоч' л'аж^м на по'душку*. Найбільш функціонально навантаженою є лексема *тоўс'тий* (70 н. пп.: 1–3, 5–7, 11–13, 15–21, 23, 24, 26, 27, 29, 30–38, 40, 42, 43, 45, 47, 48, 50, 54–60, 62, 63, 65–71, 73–76, 78, 80, 81, 83, 85, 87–94); менш поширена номінація *глад^мкий* (14 н. пп.: 10, 14, 22, 28, 41, 51, 60, 64, 69, 72, 77, 82, 84, 86). Не характеризуються високою частотою вживання лексеми *жирний* (6 н. пп.: 5, 44, 53, 61, 63, 65), *сп'раўний* (5 н. пп.: 5, 9, 25, 28, 51), *поўний* (4 н. пп.: 8, 52, 73, 84), *пузатий* (4 н. пп.: 4, 13, 63, 65), *у'питаний* (1 н. п.: 40), *бр'ухатий* (1 н. п.: 17), *плотний* (1 н. п.: 51), *кре^ммезний* (1 н. п.: 88), *м'ах'кий* (1 н. п.: 28), акцентні варіанти *тоўстий* (3 н. пп.: 46, 53, 79) і *глад^мкий* (1 н. п.: 65), фонетичний – *толстий* (1 н. п.: 49) та фразеологізм *хоч' л'аж^м на по'душку* (1 н. п.: 39).

Сема 'гладун' представлена 44 маніфестантами, серед яких:

1) іменники: а) які сягають твірної основи *тоўст-/толст-* (*тоўс'тун* – н. пп. 2, 20, 31–34, 37, 40, 47, 50, 57, 60, 65, 69, 74, 80, 88, 91, 93; *тоўс'т'ак* – н. пп. 30, 37, 93; *толс'т'ак* – н. п. 49), *глад-* (*гладун* – н. п. 61), *пуз-* (*пузан'* – н. пп. 40, 50, 60, 76, 90; *пузач'* – н. пп. 13, 63, 93; вторинна назва *пуздо* – н. пп. 13, 78), *бр'ух-* (*бр'ухан'* – н. п. 90, *бр'ухач'* – н. п. 50); б) лексема (розмовний елемент) *о'пец'ок* – н. п. 47, 51; в) вторинні номен (*о'пудало* – н. п. 77; *буз'івок* – н. пп. 21, 70; *ка'бан* – н. п. 80);

2) субстантивовані прикметники: *тоўс'тий* – н. пп. 1, 3, 5–7, 11, 12, 15–19, 23, 29, 35–38, 40, 42, 43, 48, 50, 54, 56, 59, 62, 63, 66–68, 70, 71, 73, 75, 78, 83, 85, 87, 89, 92 (і варіант *тоўстий* – н. пп. 46, 53, 79); *глад^мкий* – н. пп. 10, 14, 22, 28, 41, 51, 60, 64, 69, 84, 86; *сп'раўний* – н. пп. 5, 9, 25, 28, 51; *у'питаний* – н. п. 40; *пузатий* – н. п. 4; *жирний* – н. пп. 5, 44, 53, 61; *кре^ммезний* – н. п. 88; *поўний* – н. пп. 8, 52, 73, 84; *плотний* – н. п. 51; *м'ах'кий* – н. п. 28 (останні дві назви є вторинними);

3) атрибутивне словосполучення (вторинний номен) *страш'не пузело* – н. п. 4 (відтінок несхвалення та обурення передається з допомогою лексеми *страш'не* й посилюється суфіксом *-ел-*; слово *пузело* може вживатися й самостійно, без прикметника *страш'не*);

4) стійкі атрибутивні словосполучення, що використовуються як вторинні назви: *ко'пиц'а горхова* – н. п. 77; *кол'хозна ски'р'да* – н. п. 63 (хоча найчастіше остання номінація вживається на позначення повної жінки);

5) стійкі одно- й багатокомпонентні порівняння, окремі з яких у мовленні можуть мати формальний варіант – однослівний (рідше – двослівний) вторинний номен: *йак сви^{ел}'а* (і *сви^{ел}'а*) – н. пп. 24, 39, 45, 55, 58, 81; *глад^мкий йак сви^{ел}'а* (і *сви^{ел}'а*) – н. п. 72; *здоровий йак сви^{ел}'а* (і *сви^{ел}'а*) – н. п. 26; *тоўс'тий йак сви^{ел}'а* (і *сви^{ел}'а*) – н. п. 37; *тоўс'тий йак ка'бан* – н. пп. 13, 26, 27, 35, 94; *йак бороў* – н. п. 78; *глад^мкий йак ч'уч'ї'ло горхове* (і *ч'уч'ї'ло горхове*) – н. п. 82; *к'руглий йак клубок* – н. п. 90; *йак пе^м'рина* (і *пе^м'рина*) – н. п. 39; *йак лантух* – н. п. 13; *йак м'їшок* – н. п. 13;

6) фразеологізми (пропозитивні номен): *роздайс'а / море / жаба л'їзе* – н. п. 4; *ма'хан* (= м'ясо) *поне'ре^д себе по'н'їс* – н. п. 38.

Найуживанішим в аналізованому діалектному ландшафті є субстантивовані прикметники *тоўс'тий* (41 н. п.), акцентний варіант *тоўстий* (3 н. пп.) трапляється рідко. Для номена *глад^мкий* (11 н. пп.) характерна порівняно невисока функціональна активність.

Інші субстантивовані прикметники вживаються в аналізованих говірках спорадично: *сп'раўний* (5 н. пп.), *жирний* (4 н. пп.), *поўний* (4 н. пп.), *пузатий* (1 н. п.), *у'питаний* (1 н. п.), *м'ах'кий* (1 н. п.), *плотний* (1 н. п.), *кре^ммезний* (1 н. п.).

Серед іменників високочастотною є лексема *тоўс¹тун* (19 н. п.); репрезентанти *тоўс¹т'ак* (3 н. п.), *толс¹т'ак* (1 н. п.), *пу¹зан'* (5 н. п.), *пу¹зач'* (3 н. п.), *пузд¹ро* (2 н. п.), *бр'ухан'* (1 н. п.), *бр'ухач'* (1 н. п.), *глад¹дун* (1 н. п.) використовуються носіями східностепових говірок рідко.

На підставі проаналізованих репрезентантів семи можна виділити такі п'ять мотивів номінації гладуна: 1) 'подібність до тварин' (назви *буз'івок*, *йак сви¹н'а*, *сви¹н'а*, *глад¹кий йак сви¹н'а*, *здоровий йак сви¹н'а*, *тоўс¹тий йак сви¹н'а*, *кабан*, *тоўс¹тий йак кабан*, *йак бороў*, *роздайс'а / море / жаба л'ізе*); 2) 'подібність до предметів побуту' (*опудало*, *йак пе¹рина*, *пе¹рина*, *круглий йак клубок*, *йак лантух*, *йак м'ішок*, *колхозна ски¹рда*, *махан* (= м'ясо) *поне¹ре¹д себе по¹н'іс*); 3) 'подібність до казкової або вигаданої самим діалектоносієм істоти (предмета)' (*глад¹кий йак ч'уч'їло горохове*, *ч'уч'їло горохове*, *копниц'а горохова*); 4) 'подібність до фізичних характеристик предмета' (метафоричний перенос 'дотикова характеристика' > 'назва на позначення фізичної риси людини': *м'ах¹кий*, *плотний*); 5) 'подібність до частини тіла людини' (метонімічний перенос 'назва великого, товстого живота людини' > 'назва товстого чоловіка': *страш¹не пузело*, *пузело*, *пузд¹ро*).

Частина засвідчених лексем – маніфестантів семи – функціонує не тільки в говірках Південної Донеччини, а і в інших українських діалектах, наприклад, іменники *тоўс¹тун*, *тоўс¹т'ак*, *пу¹зан'*, *бр'ухан'*, *глад¹дун* відомі з аналогічним значенням і у східнослобожанських говірках [ЛС, с. 56, 49, 11, 16]. АЗП подає лексеми *гладун¹* 'товста людина', *гладун²* (із ремаркою «бот.» – «ботаніка (назва рослини)») 'парило звичайне; *Agrimonia eupatoria* L.', *пузач* (із ремаркою «зневажливе») 'той, хто має великого живота' [АЗП I, с. 91; II, с. 104], ГГ – номінацію *гладун* для передачі семантики '(Natrix natrix) вуж' (із позначкою «зоологічне») [ГГ, с. 46]. ЄР фіксує субстантивований прикметник (акцентний варіант) *гладкий* 'добре вгодований кабан', іменники *пузань* і *пузач* 'непомірно повний чоловік' [ЄР, с. 55, 106], ЧНН – слова *бр'ухач'* 'черевань, гладун', *пузач'* 'пузань' і *пузело* 'великий, товстий живіт' (до останнього номена подано ремарку «іронічне») [ЧНН I, с. 108; III, с. 297], СУСГ маркує назву *пузело* 'живіт' позначкою «зневажливе» [СУСГ, с. 179]. Лексема *бузівок* засвідчена СП зі значенням 'річне теля' [СП, с. 14], ЧНН (разом із демінутивом *буз'івоч'ок*) – з аналогічною семантикою: 'однорічне теля; назимок' [ЧНН I, с. 110, 111], СУСГ – зі значеннями 'річний бичок', 'гладун' [СУСГ, с. 33], ЛС – із семантикою 'гладун' (як і в аналізованих говірках) [ЛС, с. 11]. У ЛС зафіксовано й вторинний номен *кабан* як зневажливу назву здоровила [ЛС, с. 27]. УФД подає цілий ряд виразів із компонентом *як мішок* (фразеологізми включають до своєї структури поширювачі), що передають різні значення, зокрема 'товста людина' [УФД, с. 160].

Кількість маніфестантів розглянутої семи в кожному н. п. різна: у 60 н. п. засвідчено один відповідник, у 19 н. п. – два, у 8 н. п. – три, у 5 н. п. – чотири, у 2 н. п. – п'ять.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Як бачимо, репрезентанти сем не однорідні за своєю фонетичною та морфологічною структурою, емоційно-експресивним забарвленням і функціональною активністю. Оновлення оцінного номінаційного репертуару описаних сем відбувається здебільшого за рахунок вторинної номінації, а також дериваційних процесів. Засвідчено фонетичні (у т. ч. акцентні) і словотворчі варіанти; деякі назви (не завжди з тим самим значенням) характерні не тільки для східностепових, а й для інших суміжних і просторово віддалених українських говірок. Серед виділених мотивів номінації непомірно повного чоловіка найпоширенішими в обстежуваному обширі виступають мотиви 'подібність до тварин' і 'подібність до предметів побуту'. У майбутньому вважаємо за доцільне лінгвогеографічне дослідження маніфестантів розглянутих сем, вивчення ареальної поведінки відповідних мотивів номінації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамян Ю.В. Динаміка номінацій традиційного сільського виробництва в українських східнослобожанських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю.В. Абрамян ; Держ. закл. «Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ, 2011. – 20 с.
2. Загнітко Н.Г. Назви їжі, напоїв у східностепових говірках Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.Г. Загнітко ; Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2011. – 21 с.

3. Кукса Т. Назви лілійних (цибулевих) рослин в українських говірках Криму / Тетяна Кукса // Мовознавчий вісник : [зб. наук. праць / МОНМС України. Черкаський нац. ун-т імені Богдана Хмельницького ; відп. ред. Г.І. Мартинова]. – Черкаси, 2011. – Вип. 12–13. – С. 125–129.
4. Кушмет М. Фонетичні особливості сільськогосподарської лексики донецьких говірок / Марія Кушмет // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т ; наук. ред. А.П. Загнітко]. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Вип. 24. – С. 186–189.
5. Леснова В.В. Номінація рис людини в українських східнословобожанських говірках : [монографія] / Валентина Володимирівна Леснова. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 193 с.
6. Сердега Р.Л. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини) : [монографія] / Руслан Леонідович Сердега. – Х. : Монограф, 2012. – 218 с.
7. Скорофатова А.О. Ономазіологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східнословобожанських говірках : [монографія] / Анна Олександрівна Скорофатова. – Луганськ : Елтон-2, 2009. – 369 с.
8. Тищенко Л.М. Структурна організація й динаміка побутової лексики південнословобожанських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.М. Тищенко. – К., 2002. – 19 с.

ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АЗП – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г.Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1. – 354 с. ; Т. 2. – 458 с.

ГГ – Гуцульські говірки : короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.

ЄР – Євтушок О.М. Короткий словник говірок Рівненщини // Євтушок О.М. Вивчення лексики говірок Рівненщини : [навч. посіб.] / О.М. Євтушок. – Рівне, 1997. – С. 38–138.

ЛС – Леснова В.В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини : Людина та її риси / В.В. Леснова. – Луганськ : Шлях, 1999. – 76 с.

СП – Сизько А.Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини : [навч. посіб.] / А.Т. Сизько. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1990. – 99 с.

СУСГ – Словник українських східнословобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко та ін. – Луганськ, 2002. – 234 с.

УФД – Ужченко В.Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 263 с.

ЧНН – Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. / В.А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1. – 324 с. ; Т. 3. – 303 с.

СКОРОЧЕННЯ

н. п. – населений пункт

н. пп. – населені пункти

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

(усі населені пункти розташовані в Донецькій обл.)

1) с. Іскра Великоновосілківського району; 2) с. Червона Зірка Великоновосілківського району; 3) с. Новоукраїнка Великоновосілківського району; 4) с. Олександрівка Великоновосілківського району; 5) с. Андріївка Великоновосілківського району; 6) м. Курахово Мар'їнського району; 7) смт Старомихайлівка Мар'їнського району; 8) с. Комар Великоновосілківського району; 9) с. Федорівка Великоновосілківського району; 10) с. Успенівка Мар'їнського району; 11) с-ще Грабське Амвросіївського району; 12) с. Благодатне Амвросіївського району; 13) с. Катеринівка Мар'їнського району; 14) с-ще Новомиколаївка Волноваського району; 15) с. Обільне Старобешівського району; 16) с-ще Родники Амвросіївського району; 17) смт Велика Новосілка; 18) с-ще Новоукраїнка Мар'їнського району; 19) смт Оленівка Волноваського району; 20) с. Времівка Великоновосілківського району; 21) с. Микільське Волноваського району; 22) смт Старобешеве; 23) смт Войковський Амвросіївського району; 24) с-ще Урожайне Великоновосілківського району; 25) с. Новомайорське Великоновосілківського району; 26) смт Новотроїцьке Волноваського району; 27) с. Старомлинівка Великоновосілківського району; 28) м. Комсомольське Старобешівського району; 29) с. Василівка Амвросіївського району; 30) с. Новопетриківка Великоновосілківського району; 31) с-ще Степне Волноваського району; 32) с. Кирилівка Волноваського району; 33) с. Петрівське Старобешівського району; 34) с. Кумачове Старобешівського району; 35) с. Рибинське Волноваського району; 36) с. Красна Поляна Великоновосілківського району; 37) с. Старогнатівка Тельманівського району; 38) с. Вершинівка Тельманівського району; 39) с-ще Хлібодарівка Волноваського району; 40) с. Калініне Волноваського району; 41) смт Андріївка Тельманівського району; 42) с. Гранітне Тельманівського району; 43) с. Мічуріне Тельманівського району; 44) с. Черевківське Тельманівського району; 45) с. Кузнецово-Михайлівка Тельманівського району; 46) с. Котлярівське Тельманівського району; 47) с. Краснівка Волноваського району; 48) с. Старомар'ївка Тельманівського району; 49) с. Нова Мар'ївка Тельманівського району; 50) с-ще Труженка Володарського району; 51) с-ще Привільне Волноваського району; 52) с. Кальчинівка Володарського району; 53) с. Малоянисоль Володарського району; 54) с. Назарівка Володарського району; 55) с. Кирилівка Володарського району; 56) с. Чермалик Тельманівського району; 57) с. Приморське Новоазовського району; 58) с. Свободне Тельманівського району; 59) с. Конькове Тельманівського району; 60) с. Новокраснівка Володарського району; 61) с. Новоянисоль Володарського району; 62) с. Старченкове Володарського району; 63) с. Ксенівка Володарського району; 64) с. Сергіївка Володарського району; 65) с. Республіка Володарського району; 66) с. Октябрь Новоазовського району; 67) с. Красноармійське Новоазовського району; 68) с. Козацьке Новоазовського району; 69) с. Лугове Володарського району; 70) с. Паннівка Володарського району; 71) с. Новогригорівка Володарського району; 72) смт Володарське; 73) с. Гнута м. Маріуполя; 74) с. Заїченко Новоазовського району; 75) с. Митьково-Качкарі Новоазовського району; 76) с. Захарівка Першотравневого району; 77) с. Суженка Володарського району; 78) с. Бойове Володарського району; 79) смт Старий Крим м. Маріуполя; 80) с. Шародубівка Першотравневого району; 81) с. Бердянське Першотравневого району; 82) с-ще Агробаза Першотравневого району; 83) с. Широкине Новоазовського району; 84) с. Безіменне Новоазовського району; 85) м. Новоазовськ; 86) с. Комишувате Першотравневого району; 87) с-ще Дем'янівка Першотравневого району; 88) смт Мангуш (Першотравневе); 89) с. Іллічівське Першотравневого району; 90) смт Седове Новоазовського району; 91) с-ще Бабах-Тарама Першотравневого району; 92) с. Урзуф Першотравневого району; 93) смт Ялта Першотравневого району; 94) с. Мелекине Першотравневого району.

Дворянкин В. Лексическая реализация сем 'толстый' и 'толстяк' в украинских восточностепных говорах Южной Донетчины.

В статье рассмотрены особенности лексического выражения сем 'толстый' и 'толстяк' в новообразованных украинских восточностепных говорах Южной Донетчины, в частности выявлены соответствующие репрезентанты и определена их функциональная активность, выделены мотивы номинации неумеренно полного мужчины, выяснены лексико-семантические параллели с другими диалектными массивами. Выявлено, что обновление оценочного номинативного репертуара проанализированных сем происходит чаще всего за счет вторичной номинации, а также деривационных процессов. Засвидетельствованы фонетические (в т. ч. акцентные) и словообразовательные варианты. Установлено, что отдельные наименования (не всегда с аналогичной семантикой) свойственны не только восточностепному континууму, а и другим смежным и пространственно отдаленным украинским говорам. На основе выделенных мотивов номинации неумеренно полного мужчины в исследуемом языковом ландшафте определены самые распространенные – 'сходство с животными' и 'сходство с предметами быта'.

Ключевые слова: украинские восточностепные говоры, сема, репрезентант, манифестант, мотивы номинации, лексика для обозначения черт человека.

Dvoryankin V. Lexical Realisation of Semes 'stout', 'corpulent man' in Ukrainian Eastern Steppe Dialects of the South Donetsk Region.

The article highlights specific features to express semes 'stout' and 'corpulent man' in the newly formed Ukrainian eastern steppe dialects of the South Donetsk region as well as reveals correspondent representants and their functional activity, defines the reasons to nominate an excessively fat man, clarifies lexico-semantic parallels with other dialectal forms. The author claims that the updating of evaluative nominative repertoire of the semes analysed become frequent due to secondary nomination and derivation processes. Phonetic (including accentual) and word-forming variants are identified. Some names (not always with analogical semantics) are claimed to be peculiar not only to eastern steppe continuum but also to other contiguous and spatially distant Ukrainian dialects. On the basis of motives nominating an excessively fat man within the language landscape investigated the author accentuates on the most widespread ones, i. e. 'similar to animals' and 'similar to the articles of domestic life'.

Key words: Ukrainian eastern steppe dialects, seme, representant, manifestant, reasons for nomination, the vocabulary to nominate characteristic features of a person.

Ольга Дунаєвська
(Луцьк)

УДК 811.111'42

ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАЦІЇ ПЕРВИННОГО АГЕНСА ЯК АГЕНТА ТИПОВОЇ СИТУАЦІЇ «ХРЕЩЕННЯ ДИТИНИ» (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО РЕЛІГІЙНОГО ДИСКУРСУ)

У запропонованому дослідженні основотворчим твердженням є те, що з-поміж найбільш актуальних сучасних лінгвістичних досліджень усе частіше зустрічаються ті, котрі висвітлюють факт впливу позамовних чинників на акт комунікації у вигляді номінативних просторів. У межах лінгвокогнітивної парадигми вкрай мало досліджень, які об'єднують елементи аналізу номінативних просторів понять релігійної тематики. У роботі запропоновано вивчення ритуалу Хрещення дитини, який функціонує в рамках однойменної типової ситуації (ТС), побудованої на основі релігійного та світського сценаріїв, де основним елементом організації подій є акціональний фрейм. У рамках дослідження аналізу підлягають компоненти акціональних фреймів – слоти, наповнені певними лексичними одиницями, що формують відповідні номінативні згущення. Запропоновано аналіз найбільш громіздкого за лексичним наповненням номінативного згущення «Первинний агент», яке номінує однойменного агента ТС «Хрещення дитини». У ході дослідження було встановлено, що аналізований лексичний матеріал представлений мікрофункціонально-семантичним полем «Первинний агент», а його номінації об'єднуються у так звані функціональні ніші, що позначають різні аспекти Первинного агента.

Ключові слова: ритуал хрещення дитини, типова ситуація, номінативний простір, семантичне поле, функціонально-семантичне поле, функціональні ніші.

Постановка наукової проблеми. Сучасні лінгвістичні дослідження все частіше тяжіють до залучення позамовних чинників впливу на акт комунікації, що спричиняє виникнення тенденцій представлення знань у вигляді номінативних просторів. Особливостями останніх є поєднання мовних, прагматичних та культурних рис [5, с. 2]. Одним із пріоритетних аспектів дослідження номінативного простору є різні роботи лінгвокогнітивного плану, наприклад лінгвокультурологічного, когнітивно-семантичного спрямування та ін. Наше дослідження, функціонуючи в рамках лінгвокогнітивної парадигми, направлене на поєднання елементів релігієзнавства та лінгвістики у розгляді релігійного ритуалу хрещення дитини в англіканській церкві і висвітлює аспекти організації номінативних одиниць типової ситуації (ТС) «Хрещення дитини» як способу організації вищезазначеного ритуалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Масштаби ніші лінгвокогнітивних досліджень є досить широкими, де лінгвокогнітивний напрямок представлений роботами Л. Белехової, А. Левицького, Дж. Лакоффа, В. Карасика, О. Кубрякової, І. Недайнової та ін. З аналізу основної кількості робіт, спрямованих на опис лінгвокогнітивного аспекту певного номінативного простору можна зробити висновок про вкрай малу кількість праць суміжної релігійної та когнітивної тематик. Тому в рамках нашого дослідження, основним матеріалом якого є релігійні тексти, ми намагаємося встановити процеси омовнення ТС «Хрещення дитини» шляхом аналізу однієї із частин номінативного простору останньої, що є **метою** нашої статті. Досягнення зазначеної вище мети передбачає вирішення наступних **завдань**: 1) встановити базовий компонент ТС «Хрещення дитини»; 2) виокремити лексичні одиниці, що вербалізують елементи базового компоненту ТС «Хрещення дитини»; 3) визначити особливості способів організації лексичного матеріалу ТС «Хрещення дитини» загалом та її окремих частин зокрема.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Основним елементом організації подій у рамках розвитку релігійного та світського сценаріїв типової ситуації (ТС) «Хрещення дитини» є акціональний фрейм [3, с. 58]. Кожен акціональний фрейм містить окремі слоти, наповнені лексичним матеріалом. Для роботи з результатами аналізу вербального вмісту слотів, що наповнюють фрейми релігійного та світського сценаріїв, були застосовані елементи контент-аналізу як кількісно-якісного методу дослідження текстів, а саме кількісний підрахунок вживання окремих лексичних одиниць у аналізованих текстах, що вербалізують фрейми ТС «Хрещення Дитини». Таким чином, ми отримали можливість встановити можливі угруповання виокремлених лексичних одиниць та їх вплив на функціонування і структуризацію номінативного матеріалу кожного фрейму. У роботі з базовими релігійними текстами «Book of Common Prayer», «Christian Initiation», «Baptism Leaflet», «Becoming a Godparent Leaflet» (Book of Common Prayer, pp. 298 – 314; Christian Initiation, pp. 50 – 102; Baptism Leaflet, pp. 2 – 22) нами були виокремлені контент-категорії лексичного номінативного простору «Хрещення дитини». Контент-категорії сформовані згідно з тенденціями до об'єднання лексики або номінативними згущеннями в рамках послотового наповнення фреймів релігійного та світського сценаріїв. Сформовані номінативні згущення розподілено за частиномовним принципом, що дасть змогу систематизувати суцільний лексичний матеріал та встановити основні тематичні сектори даних ланок як складових номінативного простору «Хрещення дитини». Найбільшою серед виокремлених нами контент-категорій є номінативне згущення «**Первинний агент**», що має секторну організацію. В основі посекторного розподілу номінативних одиниць лежить принцип частиномовної приналежності. На підставі останнього ми виокремлюємо наступні сектори: **дієслівний сектор**: *to receive, to call, to accept, to put trust, to renew, to reaffirm, to witness, to support, to claim, to deliver, to restore, to lead, to present, to pour, to die, to rise, to hear, to answer, to give, to suffer, to rise, to ascend, to come, to judge, to tell, to give, to make, to guide, to strengthen, to reign, to renew, to come, to live, to make, to keep, to move, to lead, to anoint, to sanctify, to bring, to cleanse, to continue, to establish, to settle, to remain*; **іменниковий сектор**: *God, Christ, Saviour, The Holy Spirit, the Son, Almighty, Lord, the Father, Christ's Church, Church, community of faith, way of Christ, baptism, saints, light, glory journey, life, worship, joy, light, way, truth, Spiritual forces, grace, love, power, faith, image of glory, obedience, the riches of grace, inheritance of the saints, Jesus, way, power of Spirit, love, fullness of piece and glory, resurrection, creator of heaven and the earth, only Son, communion of Saints, the*

forgiveness of sins, the resurrection of the body, Kingdom of Heaven, Heavenly Father, unity of Holy Spirit; прикметниково-прислівниковий сектор: anointing, internal, almighty, crucified, buried, marvelous, always, against, again, everlasting, the third day, the right hand, now and forever, in light; займенниковий сектор: him, his own, who, he.

За допомогою результатів аналізу формування частиномовних секторів, які вербалізують фрейми в рамках релігійного та світського сценаріїв ми маємо змогу створити попередній образ організації досліджуваної ланки номінативного простору «Хрещення дитини». Керуючись твердженням, що основними механізмами утворення номінативних просторів є номінативні техніки, за допомогою яких відбувається омовнення фактів позамовної дійсності [11, с. 42 – 45], даний розподіл ми спостерігаємо через омовнення ментальних одиниць, що відносяться до певної ситуації або поняття; в такий спосіб формується номінативний простір останніх. Застосовуючи таку модель процесу омовнення при описі моделі ТС «Хрещення дитини», ми схильні вважати, що перша охоплюватиме весь омовнений матеріал даного поняття [6, с. 183]. Тому на основі отриманих результатів аналізу лексичного матеріалу, яким наповнені відповідні слоти акціональних фреймів ТС «Хрещення дитини» (на прикладі номінативного згущення «Первинний агенс»), ми припускаємо, що виокремлені нами номінативні сектори є структурними складовими певного елемента номінативного простору «Хрещення дитини» з власними тенденціями, організацією, типом відносин між його частинами. Це дає підставу припустити, що ми маємо справу з певним різновидом поля, як фрагменту номінативного простору «Хрещення дитини». Отже, у описі номінативного матеріалу на позначення Первинного агенса ми, насамперед, керуємося поняттям «поле». Детально у мовознавстві поняттям «поле» займались: О. Бондарко, Г. Щур, В. Адмоні, О. Гулигіна, М. Гухман, І. Мещанніков та ін.

Структурно поле є ланкою, об'єднаною певною ознакою та функцією [12, с. 97; 9, с. 50–52]. Воно побудоване на основі ядерно-периферійного принципу поєднання елементів. Перехід від ядра до периферії є плавним, оскільки всі периферійні елементи складають зони з різною віддаленістю від ядра [7]. Структурно поле, як правило, є сегментованим на окремі мікрополя з відносною самостійністю. До основних характеристик поля можна віднести: наявність взаємопов'язаних елементів, семантичну однорідність складових, певну різнорядність елементів, ядерно-периферійний принцип побудови з перерозподілом функцій ядра і периферії, нечіткість межі між ядром і периферією, присутність спільних конститuentів ядра і периферії (йдеться про елементи, які можуть належати обом зонам одночасно), нашарування полів, різницю у типології полів [8, с. 55–78].

Лексичний матеріал, на основі якого проходить вербалізація релігійного та світського сценаріїв ТС «Хрещення дитини», об'єднаний в рамках певного семантичного поля, яке являє собою сукупність мовних одиниць, що функціонують на основі спільності значень, що демонструє понятійну, функціональну або предметну подібність позначуваних ними явищ [1]. У такому випадку не є чіткою рівнева приналежність складових такого поля та можливість проведення лексичного або граматичного аналізу. Тому універсальним інструментарієм для опису як граматичного так і лексичного плану ТС «Хрещення дитини» є аналіз, запропонований А. Левицьким у дослідженні функціонально-семантичних полів з урахуванням функціональної сторони мовних одиниць. Вчений вказує на доцільність залучення функціонального елемента семантичного поля, оскільки саме такий підхід дозволяє «об'єднати в рамках одного поля елементи різних рівнів мови». Тобто, у подальшому дослідженні ми опиратимемось на визначення функціонально-семантичного поля (ФСП), як фрагменту номінативного простору «Хрещення дитини» [4, с. 21].

Враховуючи вищезазначене і беручи до уваги системний характер ТС «Хрещення дитини» [3, с. 59], ми маємо підстави провести дослідження номінативного простору «Хрещення дитини» як певної системи на основі здійснення його попереднього розподілу на певні структурні компоненти у вигляді відповідних функціонально-семантичних полів та аналізу їх структурних елементів. Серед структурних компонентів номінативного простору «Хрещення дитини» найбільш громіздким є номінативне утворення «Первинний агенс», що об'єднує лексичні одиниці, які використовуються для позначення агента однойменної типової ситуації, тобто особи, яка є актантом і виконує певні дії відносно об'єкта хрещення. Як актанти, агенти

мають свої певні статичні характеристики у вигляді атрибутів або фізичних / духовних якостей, та функції, успішне досягнення яких забезпечує відповідний результат [10, с. 256]. Тобто, ФСП «Первинний агент» становить частину ФСП «АГЕНТ / AGENT», яке, в свою чергу, є поєднанням вузких ланок, тобто мікро ФСП. Такі угруповання, функціонуючи в межах лінгвокультурного контексту ТС «Хрещення дитини», з одного боку формують тенденції до об'єднання лексики слотів, що входять до складу акціональних фреймів, а з іншого – є певними орієнтирами в розподілі лексичних одиниць номінативного простору «Хрещення дитини».

Одним із пріоритетів нашого дослідження є розгляд функціонального боку аналізованих фрагментів номінативного простору «Хрещення дитини». Традиційно функціональний аспект функціонально-семантичного поля встановлюється за допомогою вивчення явища взаємодії елементів різних рівнів, що розкривається в повному обсязі у мовленні [2, с. 21; 4, с. 19], але в рамках нашого дослідження особлива увага спрямована на дещо інші прояви функціональності. Зокрема, ми схилиємося до опису функціонального аспекту функціонально-семантичного поля на основі утворення лексичними одиницями певних парадигм в рамках того фрагменту номінативного простору, де вони залучені. Підставою для останнього є семантична роль учасників аналізованої ТС (або в контексті, що описує цю ситуацію) або ними названі реалії, які згодом формують семантичний компонент функціонального значення [5, с. 56–57]. У такому випадку мова йде про виокремлення функціонального компоненту на основі семантичних одиниць, які виконують певну функцію в межах аналізованого функціонально-семантичного поля в рамках номінативного простору «Хрещення дитини». Застосовуючи даний підхід у аналізі поданих вище частиномовних секторів, ми отримуємо змогу сформулювати основний принцип організації та взаємодії лексичного матеріалу в рамках мікро ФСП «Первинний агент» на підставі виконання номінаціями певних функцій, а саме позначення агента (Первинного агента), позначення засобів агента, позначення дії агента, метою яких є досягнення певного ефекту. Це схематично матиме наступний вигляд:

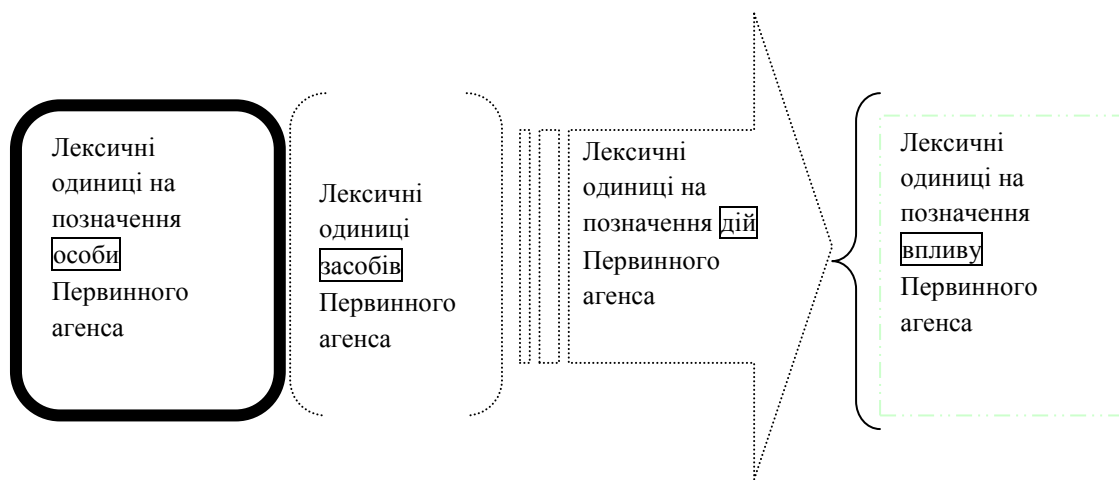

Рис. 1. Функціональні ніші номінативного матеріалу мікро ФСП «Первинний агент»

Вищенаведене розташування ніш, що містять лексичні одиниці в рамках мікро ФСП, «Первинний агент» є не випадковим і включає два основних акценти: 1-й – формує каркас для логічного розподілу лексичного матеріалу, за допомогою якого кожна номінація отримує своє місце і відповідну роль згідно позначуваного нею елемента ТС «Хрещення дитини», 2-й – показує взаємодію лексичних одиниць (та їх денотатів), їх призначення у позначенні учасників ТС «Хрещення дитини».

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Узагальнюючи поданий вище матеріал, ми маємо змогу зробити висновок про те, що особливості номінації Первинного агента як агента ТС «Хрещення дитини» зумовлюються присутністю певних функціональних ніш, які об'єднують відповідні номінативні одиниці та визначають характеристики, котрі при проектуванні у площину релігійного та світського сценаріїв позначають специфіку фреймів, де вони функціонують.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боштан А. В. Методика побудови функціонально-семантичного поля атрибутивності в художньому стилі сучасної німецької мови [Електронний ресурс] / А. В. Боштан // Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації. – Острог, 2012. – Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/2012/metodyka-pobudovy-funktsionalno-semantychnoho-polya-atrybutyvnosti-v-hudozhnomu-styli-suchasnoji-nimetskoji-movy/> – 20.06.13
  2. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1983. – 192 с.
  3. Дунаєвська О. В. Концепт «Хрещення дитини» у Британській лінгвокультурі / О. В. Дунаєвська // Когнітивна лінгвістика та прагматика. Філологічний випуск – Острог, 2012. – № 29. – С. 57 – 61
  4. Левицкий А. Э. Функционально-семантическое поле квалификации степени проявления признака в современном английском языке: дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / Левицкий Андрей Эдуардович. – Киев, 1991. – 185 с.
  5. Недайнова І. В. Номінативний простір «Ігровий вид спорту» в сучасній англійській мові: лінгвокогнітивний та лінгвокультурний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Недайнова Ірина Василівна. – Луганськ, 2004. – 233 с.
  6. Недайнова І. В. Функціонально-семантичні основи польової організації одиниць номінації ігрових видів спорту в сучасній англійській мові / І. В. Недайнова. – Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2005. - № 23. – С. 180 – 181.
  7. Нижегородцева-Кириченко Л. А. Лексико-семантическое поле «Интеллектуальная деятельность»: опыт концептуального анализа (на материале существительных современного английского языка): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Лариса Алексеевна Нижегородцева-Кириченко – К., 2000. – 357 с.
  8. Попова З. Д. Полевые структуры в системе языка / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1989. – 198 с.
  9. Сальникова О. О. Функціонально-семантичне поле як спосіб дискрипції мови [Електронний ресурс] / О. О. Сальникова // Лінгвістичні студії: [зб. наук. пр.] / наук. ред. А. Загнітко. – Донецьк: 2006. – Вип. 14. – С. 49 – 52. – Режим доступу: litmisto.or.ua/?page_id=7602 – 15.05.13
  10. Хименко С. А. Особливості моделювання концептуального поля актанта-матері як інформативного ядра концепта «МАТЕРИНСТВО» (на матеріалі сучасної англійської мови) / С. А. Хименко. – Вісник Житомирського державного університету, 2004. – № 17. – С. 256 – 259.
  11. Шишкина Т. А. Интерпретационный потенциал номинативной модели / Т. А. Шишкина // Материалы Второй научной конференции. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. университета, 2001. – С. 42 – 45.
  12. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике / Г. С. Щур. – М.: Наука, 1974. – С. 88 – 98.
- Джерела ілюстративного матеріалу**
13. Baptism leaflet. – National Society & Church House Publishing, 1998.
  14. Becoming a Godparent leaflet [Electronic resource]. – National Society & Church House Publishing, 1998. – Access mode: www.churchofengland.org/ – 25.10.12
  15. Book of Common Prayer [Electronic resource]. – Access mode : www.bcponline.org/ – 18.02.13
  16. Christian Initiation [Electronic resource]. – pp. 59 – 102. – Access mode : <http://www.churchofengland.org/media/1190836/holy%20baptis m.pdf> – 12.06.12

Дунаевская О. Особенности номинации Первичного агенса как агента типичной ситуации «Крещение ребёнка» (на материале англоязычного религиозного дискурса).

В предложенном исследовании основополагающим является факт, который констатирует то, что направления современных лингвистических исследований все чаще расширяются в сторону воздействия внеязыковых факторов на акт коммуникации в виде номинативных пространств, что способствует возникновению ряда работ лингвокогнитивного направления. В рамках лингвокогнитивной парадигмы отмечается очень маленькое число исследований, которые представляют собой элементы анализа номинативных пространств понятий с религиозной тематикой. Наше исследование предусматривает изучение ритуала крещение ребёнка, который функционирует в рамках одноименной типичной ситуации (ТС), основывающуюся на религиозном и светском сценариях, где основным элементом организации событий является акциональный фрейм. В рамках исследования анализу подлежат компоненты акциональных фреймов – слоты, наполненные определенными лексическими единицами, которые представляют собой номинативные сгущения. В статье предлагается анализ наиболее широкого с точки зрения наполненности лексическим материалом номинативного сгущения «Первичный агенс», которое обозначает одноименного агента ТС «Крещение ребёнка». В ходе исследования было замечено, что анализируемый лексический материал представлен в качестве микро функционально-семантического поля «Первичный агенс», номинации которого, в свою очередь, объединяются в так называемые функциональные ниши, в соответствии с аспектами Первичного агенса.

Ключевые слова: ритуал крещение ребёнка, типическая ситуация, номинативное пространство, семантическое поле, функционально-семантическое поле, функциональные ниши.

Dunayevska O. The peculiarities of Prime Agent's Nomination as the Typical Situation of Infant Baptism' Agent.

One of the shape forming issues of the article is that the directions of modern linguistic investigations spread gradually towards highlighting the nonlinguistic communicative act's aspects. This tendency offers the vast amount of works on cognitive linguistics. In terms of cognitive paradigm one can find not promising number of investigations covering the religious elements in spaces of nomination. Our work presupposes the religious ritual of Infant Baptism' study, that functions in borders of the typical situation (TS) under the same name. TS of Infant Baptism is organized with the help of religious and secular scenarios that are made of actional frames. In the prime focus of our investigation are the frame parts or slots' lexical contents, which can be described as one that includes some unities of nomination. The article offers the analyses of one of the biggest unities of nomination «Prime Agent», that verbalizes Prime Agent, one of the agents of Infant Baptism TS. While the investigation the lexical material belonging to the discussed unity is given in the form of functional-semantic field «Prime Agent» and its nominations form the functional loci that mark different aspects of Prime Agent.

Key words: ritual of Infant Baptism, typical situation, space of nomination, semantic field, functional-semantic field, functional locus.

Ірина Задорожна
(Чернівці)

УДК 811.112.2'373.7

**ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ КОНОТАТИВНОГО ЗНАЧЕННЯ
НІМЕЦЬКОМОВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
ІЗ КОМПОНЕНТАМИ-ІМЕННИКАМИ «LIEBE» І «HASS»**

Досліджено шляхи формування конотативного значення німецькомовних фразеологічних одиниць (далі ФО) з компонентами - іменниками «Liebe» і «Hass». Унаслідок аналізу виявлено, що у мові існує (зафіксована у словнику) значно більша кількість ФО з позитивно конотованим іменником «Liebe», що пояснюється також і значно ширшою семантикою цього іменника у порівнянні з негативно конотованим «Hass». Однак це не означає кількісного переважання позитивно конотованих ФО. Навпаки, негативні явища та досвід викликають сильніші емоції і, відповідно, знаходять частіше та яскравіше відображення в мові й особливо у фразеології. Виявлено, що на конотацію ФО (яка складається з оцінного, емотивно - експресивного та стилістично - функціонального компонентів) впливають в першу чергу власні конотативні особливості лексем - компонентів ФО. Хоча іменники «Liebe» і «Hass» (які можна вважати основними (стрижневими) компонентами ФО) головним чином впливають і на образність ФО, і на їх конотативний (у тому числі оцінний) потенціал, лексичне оточення цих іменників може як змінити конотацію ФО з «позитивним» чи «негативним» стрижневим компонентом, так і підсилити конотативний потенціал цих компонентів у складі ФО. Евфонічні та синтаксичні засоби творення конотації ФО (на відміну від лексичних) є допоміжними, служать перш за все творенню емотивно - експресивного забарвлення ФО і є особливо характерними для німецькомовних прислів'їв. Значна кількість прислів'їв серед ФО з компонентом - іменником «Liebe» свідчить як про важливість почуття «любові (кохання)» в житті індивідуума та, відповідно, суспільства, так і про значний, накопичений народом століттями (в першу чергу негативний) досвід.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологічне значення, конотація, емотивність, прислів'я.

Постановка наукової проблеми. Фразеологія, не зважаючи на інтенсивність наукових досліджень, починаючи з II пол. XX ст. особливо в радянському [2; 4; 11; 13; 16; 19; 23; 24; 27; 31 та інші] та пострадянському мовознавстві [3; 5; 8; 14; 21; 22 та інші], викликає й надалі постійний інтерес дослідників різних мов. Не можуть вважатися остаточно вирішеними

«класичні питання» фразеології: визначення її обсягу та одиниць, створення дієвих та універсальних класифікацій і, особливо, розкриття природи та механізмів утворення фразеологічного значення. Особливий інтерес сучасних науковців викликають особливості фразеологічних одиниць (далі ФО) у світлі когнітивних [напр., 1; 3; 15; 20, с.161] та лінгвокультурологічних досліджень [напр., 14; 29], оскільки ФО по - особливому фіксують процеси пізнання і відображення свідомістю об'єктивної дійсності та є одночасно своєрідним кодом перетворення, зберігання і накопичення культурною спільнотою інформації про світ, досвіду існування в ньому [29, с. 29] і свого ставлення (*оцінки*) до предмету пізнання.

У цьому контексті *фразеологічне значення* (у якому крім денотативного і сигніфікативного компонентів є ще *конотативний*, на думку багатьох вчених домінуючий, визначальний компонент [12, с. 22; 20, с. 146; 21, с. 19]) знаходиться і сьогодні в центрі уваги фразеологів[8; 14; 22 та інші].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча *конотація*, під якою розуміють найчастіше додаткові системно - зумовлені складники значення (оцінку, емотивність, експресивність і функціонально - стилістичну забарвленість) [26, с. 249] неодноразово досліджувалася мовознавцями [напр., 18; 25; 28; 30; 32; 34], вважати остаточно вирішеним питання про шляхи формування конотативного значення ФО не можна, оскільки більшість досліджень присвячені або проблемам конотації в мові взагалі [напр., 9; 25; 28; 30; 34], або окремим її компонентам [напр., 1; 6; 8; 10; 17; 18; 32].

Мета статті. Таким чином, **метою** нашого дослідження є виявлення шляхів творення конотативного значення ФО на прикладі німецькомовних фразеологічних одиниць з компонентами - іменниками, які позначають протилежні поняття і мають яскраво виражену власну конотацію, «*Liebe*» і «*Hass*».

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**: (1) порівняти кількісні параметри зафіксованих у «Німецько - українському фразеологічному словнику» В.І. Гаврися і О.П. Пророченко [7] ФО з компонентами-іменниками «*Liebe*» і «*Hass*»; (2) проаналізувати оцінні характеристики (позитивний, негативний або нейтральний оцінний потенціал) ФО з досліджуваними компонентами; (3) виявити вплив лексичного оточення іменників «*Liebe*» і «*Hass*» та їх власну роль у творенні загального конотативного значення ФО та окремих його компонентів (оцінного, емотивного, експресивного та функціонально - стилістичного); (4) дослідити інші (можливі) шляхи формування конотації ФО (евфонічні, граматичні, синтаксичні).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У згаданому вище фразеологічному словнику [7] зафіксовано 28 ФО з іменником-компонентом «*Liebe*» і лише 4 ФО з компонентом «*Hass*». Переважання позитивно конотованої лексики є характерним не лише для цієї пари іменників. Помічено, що позитивно конотовані лексичні одиниці (винятками можуть слугувати, напр., пари «*dumm*»–«*klug*», «*schwarz*»–«*weiß*») фіксуються частіше, як у вільному, так і у фразеологічному вживанні [12, с. 141, 167].

Але це не означає, що більшість ФО в мові є позитивно конотованими. Якраз навпаки, відомим і доведеним кількісними підрахунками є той факт, що позитивне сприймається людиною як нормальне, звичне, до того ж позитивна інформація менш актуальна для виживання, адаптації [21, с. 111] і розвитку людини, а негативна – викликає значно сильніші емоції і знаходить, відповідно, яскравіше, різноманітніше і кількісно частіше маркування у мові й особливо у фразеології, оскільки основна функція ФО – вираження емоцій, експресії, оцінки.

Так, серед 28 ФО з іменником – компонентом «*Liebe*» *позитивними* є 15 ФО (напр., «*alte Liebe rostet nicht*», «*j-m zu Liebe und Ehre*», «*j-n vor Liebe fressen können*»), *нейтральними* – 3 ФО (напр., «*eine Liebe ist der der n wert*», «*der Liebe und dem Feuer soll man beizeiten steuern*», «*Liebe und Husten lassen sich nicht verbergen*») і *негативно конотованими* – 10 ФО (напр., «*Liebe und Verstand geh n selten Hand in Hand*», «*Liebe und Gesang leidet keinen Zwang*», «*Liebe macht blind*»).

Що ж до ФО з іменником - компонентом «*Hass*», то усі 4 ФО є *негативно оцінними*: «*Hass gegen j-n fassen*», «*Hass gegen j-n haben / hegen*», «*den Hass gegen j-n, etw. impfen / säen*», «*vor Hass glühen*».

Кількісне переважання ФО з іменником «*Liebe*» (28 ФО) над ФО з іменником «*Hass*» (4 ФО) можна пояснити також значно ширшою семантикою іменника «*Liebe*». Так, у словнику

Duden [33] іменник *«Hass»* має лише 1 значення, а *«Liebe»* є багатозначним іменником, одне із значень якого «послуга» актуалізується у 4 ФО: *«eine Liebe ist der andern wert»*, *«tun Sie mir die Liebe»*, *«j-m etw. Zu Liebe tun (j-m die Liebe tun)»*, *«j-m zu Lieb und Ehren»*.

Іменники *«Liebe»* і *«Hass»* у складі ФО можна вважати основними (стрижневими) компонентами цих ФО, які не тільки головним чином впливають на образність ФО, але й на її оцінний потенціал. Особливо це помітно у випадку з іменником *«Hass»*: усі 4 ФО мають негативне оцінне забарвлення, а інші компоненти ФО його тільки підсилюють. Так, у ФО *«Hass gegen j-n fassen»*, *«Hass gegen j-n haben / hegen»*, *«den Hass gegen j-n, etw. impfen (säen)»*, прийменник *«gegen»* підсилює «негативність» цих ФО. І навіть «позитивне» дієслово *«hegen»* та нейтральні *«haben»*, *«säen»*, *«impfen»* і *«glühen»* (у ФО *«vor Hass glühen»*) не покращують загальну конотацію своїх ФО, а навпаки сприяють посиленню образності та разом з тим «негативності» ФО з іменником - компонентом *«Hass»*.

Що ж стосується ФО з іменником - компонентом *«Liebe»*, то, як зазначено вище, серед 28 ФО лише 3 ФО є нейтральними. У двох (*«der Liebe und dem Feuer soll man beizeiten steuern»*, *«Liebe und Husten lassen sich nicht verbergen»*) кохання порівнюється з «вогнем» і з «кашлем». Неоднозначна конотація іменника «вогонь» і негативна іменника «кашель» разом з повчальним змістом (I ФО) або судженням, що є узагальненням багатовікового досвіду (II ФО), разом із образністю цих прислів'їв і створюють їх умовно нейтральну загальну конотацію.

У третій «нейтральній» ФО з компонентом *«Liebe»* (*«eine Liebe ist der andern wert»*) загальне значення ФО (укр. «послуга за послугу») є умовно нейтральним, хоча компоненти *«Liebe»* і *«wert»* можна вважати умовно позитивними.

Якщо ж розглянути 15 позитивно конотованих ФО з іменником - компонентом *«Liebe»*, то помітно, що лексичне оточення цього іменника або має нейтральну конотацію (напр., *«tun mir die Liebe»*, *«j-m etw. Zu Liebe tun»*, *«die Augensind der Liebe Pforten»*, *«Liebe er wirbt Liebe»*, *«j-m seine Liebe zuwenden»*), що в поєднанні з позитивно конотованим іменником *«Liebe»* створює загальну позитивну конотацію ФО, або підсилює своєю позитивною конотацією (*«j-m zu Lieb und Ehren»*) позитивність ФО з компонентом *«Liebe»*. Хоча дієслово *«fressen»* не можна вважати позитивно конотованим, так само як і дієслова *«erglühen»*, *«entbrennen»*, образність ФО, яка виникає в результаті переосмислення сполучення слів *«j-n vor Liebe fressen»* (або *auf fressen können* (або *wollen*) та *«in Liebe zu j-m erglühen* (або *entbrennen»*) посилює загальну позитивну конотацію цих ФО.

Цікавим є той факт, що серед ФО з іменником - компонентом *«Liebe»*, які мають позитивну оцінність, є ФО, на «позитивність» яких впливає заперечення (заперечний займенник *«kein»* або частка *«nicht»*): *«das tut der Liebe keinen Abbruch»*, *«das macht der Liebe kein Kind»*, *«wo die Liebe treibt, ist kein Weg zu weit»*, *«der Liebe ist kein Wind zu kalt»*, *«Liebe scheut keine Dornen»*, *«alte Liebe rostet nicht»*.

На прикладі цих ФО помітно, що вплив негативно конотованої лексики (напр., *«Abbruch»*, *«weit»*, *«kalt»*, *«scheuen»*, *«Dornen»*, *«rosten»*) на загальну конотацію ФО «нейтралізується» саме займенником *«kein»* або часткою *«nicht»*.

Як вже зазначалося вище, кількість ФО з «позитивним» іменником - компонентом *«Liebe»*, які мають негативний оцінний потенціал, є значною (10 ФО).

У складі всіх цих ФО є помітною наявністю лексичних одиниць з негативною власною конотацією: прикметника *«blind»* у прислів'ї *«Liebe macht blind»*, дієслова *«zanken»* у ФО *«Liebe will gezankt sein»*, іменника *«Zwang»* у прислів'ях *«Liebe und Gesang leidet keinen Zwang»*, *«Liebe du ladet keinen Zwang»*, дієслова *«(er)zwingen»* (*«Liebe, lässt sich nicht erzwingen»*, *«erzwungene Liebe tut Gott leid»*, *«zur Liebe kann man niemand zwingen»*, *«gezwungene Liebe und gemalte Wange dauern nicht lange»*), прислівника *«selten»* (*«Liebe und Verstand gehen selten Hand in Hand»*), дієслова *«zerbrechen»* (*«Lieb' ohne Gesicht garleicht zerbricht»*).

Цікавою є ФО *«erzwungene Liebe tut Gott leid»*, де є два позитивно конотованих іменника *«Liebe»* і *«Gott»* та два негативно конотованих дієслова (*«erzwingen»* і *«leidtun»*), які конотують негативно усю ФО, оскільки словосполучення *«erzwungene Liebe»* і *«etw. Tut Gottleid»* є негативно конотованими.

Отже, на основі проведеного аналізу можна стверджувати, що оцінна конотація ФО залежить від оцінної конотації лексичних компонентів ФО. Слід також зауважити, що хоча на

загальну конотацію ФО значний, а подекуди і вирішальний (як у випадку з іменником «*Hass*») вплив має конотація стрижневих іменників – компонентів ФО, лексичне оточення цих ядерних компонентів може або змінювати загальну конотацію ФО, або підсилювати конотативний потенціал стрижневих компонентів.

Як зазначалося вище, крім оцінного компонента у конотативному значенні ФО виділяють емотивний, експресивний (емотивно - експресивний) та функціонально - стилістичний компоненти, які є тісно взаємопов'язаними та взаємозалежними. Саме тому оцінна конотація лексичних компонентів ФО та їх емотивність (складник конотативного компонента у семантичній структурі мовної одиниці, який репрезентує емоційне ставлення носіїв мови до позначеного [26, с. 143]) впливають і на емотивно - експресивний та стилістично - функціональний компоненти конотативного значення усієї ФО.

Емотивності та експресивності надають ФО також поєднання у межах ФО одного й того ж слова («*Liebe er wir bliebe*») або слів однієї частини мови, пов'язаних синонімічно: «*j-mzu Liebe und Ehren*», за причинно - наслідковим зв'язком «*das macht der Liebe kein Kind*», за схожістю певних ознак «*Liebe und Gesang leidet keinen Zwang*», «*Liebe und gemalte Wange dau ern nicht lange*», «*der Liebe und dem Feuer soll man beizeiten steuern*», «*Liebe und Husten lassen sich nicht verbergen*», за традиційними уявленнями «*erzwungene Liebe tut Gott leid*».

Сильним емоційно - експресивним засобом є і поєднання антонімів у межах однієї ФО: «*Liebe und Verstand gehn selten Hand in Hand*».

Цікавим у цій ФО є також наявність у її складі іншої ФО «*Hand in Hand*», що також сприяє додатковій експресивності.

Для досліджуваних прикладів значною є роль *евфонічних* засобів творення емотивно – експресивного забарвлення ФО, а саме *рими* (в основному кінцевої): напр., «*Hast sieg enghegen*», «*Liebe und Ges an gleit entkeimen Zwang*», «*gezwungene Liebe und gemalte Wange dauern nicht lange*», «*wo die Liebe treibt stein Weg zu weit*», «*der Liebe und dem Feuersoll man beizeiten steuern*», «*Liebe und Verstand gehn selten Hand in Hand*», «*Liebe ohne Gesichtg arle icht zerbricht*»; *редукція голосних* у кінці слів: «*j-m zu Lieb_ und Ehren*», «*Liebe und Verstand gehn selten Hand in Hand*».

Серед *синтаксичних* засобів творення емотивності та експресивності ФО зафіксовано один випадок структурно – синтаксичної фігури «*хіазм*»: «*wo die Liebe treibt, ist kein Weg zu weit*», а також випадки зміни звичного порядку слів: «*Liebe ohne Gesicht gar leicht zerbricht*», «*die Augen sind der Liebe Pforten*».

Помітно, що серед досліджуваних ФО значною є кількість прислів'їв (18 ФО, усі з іменником – компонентом «*Liebe*» і жодного з «*Hass*»), що також свідчить про важливість почуття «кохання» («любові») в житті людини і, відповідно, значний накопичений народом досвід, що і відображається у прислів'ях. Для порівняння: з іменником «*Leben*» у словнику [7] зафіксовано лише 2 прислів'я з 49 ФО.

Так, серед прислів'їв з іменником «*Liebe*» існує 6 синонімічних прислів'їв з негативною оцінкою «вимушеної (насильницької) любові»: «*Liebe und Gesang leidet keinen Zwang*», «*Liebe lässt sich nicht erzwingen*», «*erzwungene Liebe tut Gott leid*», «*Liebe du ldetk einen Zwang*», «*zur Liebe kann man nie man dzwingen*», «*gezwungene Liebe und gemalte Wan gedauern nicht lange*».

Зафіксовано також три синонімічні позитивно конотовані прислів'я, які відповідають українському «до милої небоги нема далекої дороги»: «*wo die Liebe treibt, ist kein Weg zu weit*», «*der Liebe ist kein Wind zu kalt*», «*Liebe scheutk eine Dornen*».

Структурна будова прислів'їв у німецькій мові має свої особливості, що надають їм експресивно – емоційного забарвлення. Серед досліджуваних нами прислів'їв виділяється своєю частотністю модель: «іменник «*Liebe*» у називному відмінку» + «інший іменник у називному відмінку» + «дієслово» + ... «*Liebe und Gesang leidet keinen Zwang*», «*gezwungene Liebe und gemalte Wange dauern nicht lange*», «*Liebe und Verstand gehn selten Hand in Hand*», «*Liebe und Husten lassen sich nicht verbergen*». Зафіксовано також ще одну схожу модель: «іменник «*Liebe*» у давальному відмінку» + «інший іменник у давальному відмінку» + «дієслово» + ... : «*Liebe und dem Feuersoll man beizeiten steuern*».

Слід зауважити, що серед 18 прислів'їв з іменником-компонентом *«Liebe»*, три є «нейтральними», п'ять – «позитивними» і десять – «негативними», що також доводить факт більш частого фіксування саме негативного досвіду у вигляді прислів'їв.

Оцінний та експресивно - емоційний компоненти конотативного значення ФО пов'язані та впливають на стилістично – функціональний компонент ФО, який також залежить від стилістично – функціональних особливостей лексичного наповнення ФО. Так, у ФО *«j-n vor Liebe fressen (abo auffressen) können (abo wollen)»*, яка маркується у словнику як «розм. фам.» (тобто «фамільярна» за емоційно – експресивним забарвленням і «розмовна» за стилістично – функціональними особливостями), «фамільярною» і вже відповідно до цього «розмовною» робить її дієслово з відповідною конотацією *«fressen» («auffressen»)*, яке у словнику [33] маркується як «derb», «abwertend» (укр. «грубе, брутальне, «осудливе»).

Як «жартівливі» маркуються 2 ФО: *«das tut der Liebe keinen Abbruch»* і *«das macht der Liebe kein Kind»*, (укр. «це справді не зашкодить»), експресивність яких пов'язана саме з метафоричним переосмисленням речень, в яких йдеться про негативні сценарії розвитку любовних справ (а саме про розрив стосунків між закоханими або про небажане народження дитини).

Таким чином, серед 32 досліджуваних ФО, словникові позначки зафіксовано біля 21 ФО, але лише 3 ФО маркуються за стилістично – функціональними та емотивно - експресивними характеристиками («розм. фам.» і «жарт.»). Інші 18 ФО маркуються за видом ФО як прислів'я («присл.»). Така значна кількість прислів'їв про кохання, як зазначалося вище, пов'язана як з важливістю кохання в житті людини, так і, відповідно, з великою кількістю накопиченого народом досвіду стосовно цього питання (у першу чергу негативного). Відсутність словникових позначок біля 11 ФО пояснюється також і відсутністю у компонентному складі ФО відповідно забарвлених лексичних одиниць, які б впливали на емотивно - експресивне та стилістично - функціональне забарвлення ФО. Слід згадати у цьому контексті і недосконалість фразеологічних словників, особливо стосовно відповідного маркування ФО.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, внаслідок проведеного дослідження можна стверджувати: (1) У мові існує значно більша кількість ФО з позитивно конотованим іменником-компонентом *«Liebe»* у порівнянні з негативно конотованим *«Hass»*, що пояснюється також і значно ширшою семантикою «позитивного» іменника. (2) Значною є кількість негативно конотованих ФО (навіть серед ФО з «позитивним» стрижневим іменником - компонентом ФО), оскільки негативні емоції та досвід яскравіше і частіше фіксуються у мові. (3) На конотацію (та усі її компоненти) ФО впливає в першу чергу власна конотація лексем - компонентів ФО. (4) Евфонічні та синтаксичні засоби є допоміжними, служать в першу чергу творенню емотивно – експресивного забарвлення ФО і є особливо характерними для прислів'їв. (5) Значна кількість прислів'їв серед ФО з компонентом - іменником *«Liebe»* свідчить як про важливість «кохання» («любові») в житті індивідуума та суспільства, так і про значний накопичений народом (перш за все негативний) досвід, що як правило і фіксується у прислів'ях. Перспективним вважаємо вивчення конотативних характеристик ФО у різних контекстах, тобто залежно від комунікативної ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверина Н.Н. Эмоциональный компонент значения слова как отражение когнитивной модели мира в лексиконе / Н.Н. Аверина // Концептуализация и когнитивное моделирование мира: сб. науч. тр. – М.: Моск. гос. лингв. ун-т, 1995. – Вып. 439. – С. 66 – 75.
2. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології / М.Ф. Алефіренко. – Харків: Вища школа, 1987. – 136 с.
3. Алефіренко Н.Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм. Монография / Н.Ф. Алефіренко. – М.: ООО Изд - во «Элпис», 2008. – 271 с.
4. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии / Н.Н. Амосова. – Л.: Изд - во ЛГУ, 1963. – 208 с.
5. Фразеологія: знакові величини / [Баран Я.А., Зиморя М.І., Білоус О.М., Зиморя І.М.]. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 256 с.
6. Болдырева Л.М. К вопросу функционально-стилистической характеристики фразеологических единиц / Л.М. Болдырева // Учёные записки МГПИИЯ им. М. Тореза. – М.: МГПИИЯ, 1968. – Т.42. – с. 428 – 454.
7. Гаврись В.І. Німецько-український фразеологічний словник у 2 т. /В.І. Гаврись, О.П. Пророченко. – К.: Радянська школа, 1981. – 1 т. – 416 с. – 2 т. – 382 с.
8. Гамзюк М.В. Емотивний компонент значення у процесі творення фразеологічних одиниць: на матеріалі німецької мови. Монографія / М.В. Гамзюк. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2000. – 256 с.

9. Говердовский В.И. История понятия коннотации / В.И. Говердовский// Филологические науки, 1979. – №2. – С. 83–86.
10. Городникова М.Д. Эмотивные явления в речевой коммуникации: Текст лекций / М.Д. Городникова. – М. : МГПИИЯ им. М. Тореца, 1985. – 70 с.
11. Денисенко С.Н. Фразообразование в немецком языке: фразеологическая деривация как системный фактор фразообразования/ С.Н. Денисенко. – Львов: Высшая школа, 1988. – 194 с.
12. Задорожна І.П. Семантичні та сполучувальні властивості компонентів фразеологізмів у німецькій мові: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 / Ірина Петрівна Задорожна. – Чернівці, 2003. – 267 с.
13. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія / Р.П. Зорівчак. – Львів : Вища школа, 1983. – 175 с.
14. Ковшова М.Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: Коды культуры / М.Л. Ковшова. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 456 с.
15. Когнитивные факторы взаимодействия фразеологии с смежными дисциплинами: сб. науч. тр. по итогам III Междунар. науч. конф. (Белгород, 19 – 21 марта 2013 года) / отв. ред. проф. И.Ф. Алефиренко. – Белгород : ИД «Белгород» НИУ «БелГУ», 2013. – 520 с.
16. Копыленко М.М. Очерки по общей фразеологии. Фразеосочетания в системе языка / М.М. Копыленко, З.Д. Попова. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – Изд. 2 - е. – 192 с.
17. Космеда Т.А. Структурно-семантична категорія оцінки та її види в статичній та динамічній / Т.А. Космеда // Проблеми зіставної семантики. Доповіді та повідомлення міжнародної наук. конференції з проблем зіставної семантики. – К.: КДЛУ, 1997. – С. 352 – 354.
18. Кузьмин В.П. Оценочность в английской фразеологии и контекст: дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / В.П. Кузьмин. – М., 1980. – 200 с.
19. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1986. – 336 с.
20. Левицкий В.В. Лексикология немецкого языка / В.В. Левицкий. – Черновцы : Книги XXI. – 2010. – 376 с.
21. Мізін К.І. Компаративна фразеологія : монографія / К.І. Мізін. – Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2007. – 168 с.
22. Мізін К.І. Людина в дзеркалі компаративної фразеології : монографія / К.І. Мізін. – К.–Кременчук, 2011. – 448 с.
23. Мокиенко В.М. Славянская фразеология / В.М. Мокиенко. – М. : Высшая школа, 1980. – 207 с.
24. Рейхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии / А.Д. Рейхштейн. – М. : Высшая школа, 1980. – 183 с.
25. Ризель Э.К. К вопросу о коннотации/ Э.К. Ризель// Сб. науч. тр. Моск. гос. пед. ин. - та иностр. яз. им. М. Тореца. – М., 1978. – Вып. 125. – С. 9–18.
26. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Дозвілля – К, 2006. – 716 с.
27. Солодухо Э.М. Теория фразеологического сближения: на материале языков славянской, германской и романской групп / Э.М. Солодухо. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – Изд. - е 2 - е, доп. – 304 с.
28. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия: отв. редактор А.А. Уфимцева; АН СССР. Институт языкознания. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
29. Фразеологизм и слово в национально - культурном дискурсе (лингвистический и лингвометодический аспекты): Международная научно - практическая конференция, посвящённая юбилею д.ф.н., проф. А.М. Мелерович (Кострома, 20 – 22 марта 2008 г.). – М. : ООО Издательство «Элпис», 2008. – 615 с.
30. Харченко В.К. Разграничение оценочности, образности, экспрессивности и эмоциональности в семантике слова / В.К. Харченко // Русский язык в школе. – 1976. – №3. – с. 66 – 71.
31. Чернышова И.И. Фразеология современного немецкого языка / И.И. Чернышова. – М. : Высшая школа, 1970. – 200 с.
32. Шаховский В.И. Значение и эмотивная валентность единиц языка и речи / В.И. Шаховский // Вопросы языкознания. – 1984. – №6. – с. 97 – 103.
33. Duden: Deutsches Universalwörterbuch / hrsg. von der Dudenredaktion – 4, neu bearbeitete und erweiterte Auflage. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2001. – 1892 S.
34. Schippan T. Zum Problem der Konnotation // Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. – 1979. – Bd. 32. – H. 26. – S. 679 – 684.

Задорожна І. Средства создания коннотативного значения немецкоязычных фразеологических единиц с компонентами-существительными «Liebe» и «Hass».

В статье исследуются способы образования коннотативного значения немецкоязычных фразеологических единиц (далее ФЕ) с компонентами - существительными «Liebe» и «Hass». В результате анализа выявлено, что в языке существует (зафиксировано в словаре) значительно большее количество ФЕ с позитивно коннотированным существительным «Liebe», что объясняется также и более широкой семантикой этого существительного в сравнении с негативно коннотированным «Hass». Однако это не означает количественного превосходства позитивно коннотированных ФЕ. Наоборот, негативные явления и опыт вызывают более сильные эмоции и,

соответственно, находят более частое и яркое отображение в языке и особенно во фразеологии. Выявлено также, что на коннотацию ФЕ (которая состоит из оценочного, эмотивно-экспрессивного и стилистически-функционального компонентов) влияют в первую очередь собственные коннотативные особенности лексем-компонентов ФЕ. Несмотря на то, что существительные «Liebe» и «Hass» (которые являются основными (стержневыми) компонентами ФЕ) главным образом влияют и на образность ФЕ, и на их коннотативный (в том числе и оценочный) потенциал, лексическое окружение этих существительных может как изменить коннотацию ФЕ с «позитивным» или «негативным» стержневым компонентом, так и усилить коннотативный потенциал этих компонентов в составе ФЕ. Эвфонические и синтаксические средства создания коннотации ФЕ (в отличие от лексических) являются вспомогательными, служат прежде всего созданию эмотивно-экспрессивной окраски ФЕ и особенно характерны для немецкоязычных пословиц. Значительное количество пословиц среди ФЕ с компонентом-существительным «Liebe» свидетельствует как о важности чувства «любви» в жизни человека и, соответственно, общества, так и о значительном накопленном народом веками (в первую очередь негативном) опыте.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеологическое значение, коннотация, эмотивность, пословица.

Zadorozhna I. Means of Creating connotative Meaning of German Phraseological Units with Nominative Components “Liebe” and “Hass”.

The article examines how the connotative meaning of German phraseological units (hereafter PUs) with the nominative components Liebe and Hass is generated. The analysis has revealed that PUs with positively connoted noun Liebe prevail in the language which is fixed in the dictionaries. This explains wider semantics of this noun in comparison with negatively connoted Hass. However, this does not mean quantitative superiority of positively connoted PUs. Conversely, negative phenomena and experience arouse stronger emotions and accordingly are more frequent and vivid in the language, particularly in phraseology. It has also been ascertained that the PUs connotation (consisting of evaluative, emotive-expressive and stylistic-functional elements) is primarily affected by the connotative peculiarities of their lexical components. Despite the fact that nouns Liebe and Hass (being the main (root) PU components) exercise major influence upon both the PUs imagery and their connotative (including evaluative) potential, the lexical distribution of these nouns may change the PUs connotation with “positive” or “negative” root component as well as enhance the connotative potential of these components in PUs. Euphonic and syntactic means of creating the PUs connotation (as opposed to lexical ones) are complementary, for the most part intensifying the emotive-expressive colouring of PUs and are especially common for German proverbs. A great number of proverbs among PUs with nominative component Liebe attests both to the importance of the feeling of “love” in the life of an individual and society, and to a significant century-long human experience, which is primarily negative.

Key words: a phraseological unit, phraseological meaning, connotation, emotiveness, a proverb.

Валентина Зубченко
(Київ)

УДК 811.161.2'374

ПРО СПРОБИ «КОДИФІКАЦІЇ» УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ МОВИ

Висвітлено особливості становлення та подальшого розвитку української лексикографії в 20-х рр. ХХ ст. Нагальна потреба у виробленні національної наукової мови постала разом із впровадженням української мови у статус державної. Унормування єдиної української термінології, необхідної для шкільного вжитку, державного управління та засобів масової інформації стало провідною діяльністю науковців, а лексикографічна праця набула централізованого характеру. Укладачі словників, прагнучи подати українські відповідники для запозичених термінів, використовували загальнонавживані слова, застосовуючи їх у фаховому розумінні, а також новотвори, побудовані за законами української мови. До інтернаціональних термінів наводились українські відповідники.

Ключові слова: українська лексикографія 20-х рр. XX ст., українська термінологія, українська наукова мова, термінологічні словники, загальні перекладні словники.

Постановка наукової проблеми. Для українського мовознавства нині актуальним є дослідження закономірностей історичного розвитку мови, пізнання її традиційних рис та інновацій. Визначальним етапом у розвитку української науки є 20-ті рр. XX ст., адже це період становлення українського мовознавства, який детермінують як внутрішньомовні, так і позамовні чинники. Політичні події сприяли зміні статусу й забезпечили функціонування української мови в усіх сферах життя держави. Дослідження лексикографічної спадщини 20-х рр. XX ст., забороненої в 30-х рр. XX ст., сприятиме формуванню об'єктивного уявлення про закономірності розвитку українського мовознавства.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблеми української лексикографії 20-х рр. XX ст. представлені в працях С. Бевзенка, П. Горещького, М. Жовтобрюха, Т. Зайцевої, А. Москаленка, І. Процик, Ю. Шевельова. Суттєві розбіжності в оцінці лексикографічних праць 20-х рр. XX ст. мовознавцями вказують, що в українській радянській лінгвістиці їх потлумачено як „буржуазні” через невідповідність марксистсько-ленінській методології, що породжувало однобічний класовий підхід у висвітленні. Використання нових, раніше заборонених чи невідомих джерел, дозволило сучасним науковцям по-новому трактувати розвиток української лексикографії в 20-х рр. XX ст.

Яскравим прикладом політичного впливу на українське радянське мовознавство були слова Т. Зайцевої: «Тільки політичною короткозорістю одних і свідомим шкідництвом других можна пояснити те, що 1924 р. в Радянській країні міг вийти словник сучасної мови без слів большевистский, большевичка, партком» [6, с. 101].

У працях із історії української лексикографії П. Горещького [4] й А. Москаленка [12] словники 20-х рр. XX ст. схарактеризовано також щодо вимог часу. П. Горещький зазначав, що основна лексикографічна робота, зосереджена у мовознавчих установах ВУАН УСРР, перебувала на низькому рівні й була більшою чи меншою мірою прийнята шкідливими настановами «буржуазного націоналізму», внаслідок чого в словниках було немало вигаданої або перекрученої української термінології [4, с. 193]. Хоч учений упорядкував «Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування», проте не проаналізував його, а лише подав у переліку термінологічних словників.

Праця «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус» [20] Ю. Шевельова вирізняється окресленням об'єктивної картини внутрішнього розвитку української мови в першій половині XX ст., зокрема історії лексикографічної теорії та практики. До панівних серед радянських попередників міркувань щодо лексикографічних праць 20-х рр. XX ст. схилялись С. Бевзенко [1] й М. Жовтобрюх [5].

Лексикографічну роботу 20-х рр. XX ст. І. Процик охарактеризувала як «золоте десятиріччя», стверджуючи що «це дало змогу протягом кількох десятиліть сформувати наукову мову високого рівня, зокрема, було досягнуто вагомих успіхів у розробленні термінології. Якби не позамовні чинники (якими перекреслено працю цілого покоління науковців), то на кінець 30-х рр. ми б мали в українській мові повністю уніфіковану національну термінологію і подальше її повноцінне функціонування» [14, с. 79–80].

Мета статті - виявити головні тенденції становлення української лексикографії в 20-х рр. XX ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Поширення функцій української мови у всіх сферах державного управління, виробничої та культурно-освітньої діяльності висунули серед низки актуальних проблем українського мовознавства проблему впорядкування української термінології.

У різних виданнях з'являлися статті, що охоплювали проблематику від принципів побудови і практики укладання словників до використання окремих термінів. Наприклад, Н. Максимейко в розвідці «Об украинской юридической терминологии» рекомендував джерелом творення української юридичної термінології обрати правничу термінологію староукраїнських юридичних документів: «Литовський статут третьої редакції», «Акти литовської метрики»,

документи козацьких судів та інші [11]. Аналогічні погляди висловлював і З. Висоцький, вважаючи, що для уникнення зайвих запозичень з інших мов потрібно користуватись українською правничою термінологією XVI–XVIII ст. та осучаснити її [2].

Уже в 1928 р. актуальні теоретичні й практичні проблеми термінологічної справи висвітлювали у спеціальному «Віснику Інституту української наукової мови». Теоретичні та методологічні засади роботи в галузі термінології узагальнено в інструкціях Інституту української наукової мови [7; 8] та статтях Я. Лепченка [10], О. Янати [21], Т. Секунди [16]. Провідною тенденцією у термінотворенні 20-х рр. XX ст. було створення самобутньої української термінології.

Інструкція для укладання словників Інституту української наукової мови [7] складалася з трьох розділів. У першому визначено поняття терміна та термінології, окреслено, які слова потрібно включати до реєстру та викладено сутність роботи над термінологією, яка полягає в тому, що термінолог: а) використовує лексичний матеріал живої мови та літературних джерел і з кількох синонімів вибирає такі слова, що найкраще дають змогу вирізнити в цілому комплексі уявлень, зв'язаних з розумінням цього слова, певний специфічний для даної наукової галузі відтінок, фіксує в нім потрібне наукове розуміння; б) якщо в матеріялах живої мови дане розуміння не має синонімів, що можуть віддати потрібний відтінок значення, термінолог поширює комплекс зв'язаних із загальним словом уявлень, утворюючи омоніми; в) творить нове слово-термін (новотвір) з кореневих мовних основ, надаючи йому, згідно з законами словотворення мови, звичайно за допомогою відповідних приростків та наростків, того відтинку в значенні, що саме його бракує для потрібного наукового розуміння; г) врешті, термінолог позичає чуже слово з термінологічного матеріялу іншої чужої мови, де, очевидно, ця галузь діяльності самостійно й повно розвинена, цеб-то з першого джерела, і тоді або перекладає його на українську мову, або просто пристосовує чуже слово-термін, не перекладаючи його, до законів і правописних норм своєї мови» [7, с. 66-67].

У другому та третьому розділах були рекомендації для філологічного опрацювання термінологічного матеріялу (подання гнізда термінів, синонімічного ряду, новотворів та спеціальні позначки при них; вказівки на джерела термінів; використання пояснень, ілюстрацій; наведення відповідників до українських термінів іншими мовами; використання в реєстрі складених термінів, фразеологізмів та ін.).

Лексикографічна праця набула централізованого характеру. Словники, опубліковані словниковими комісіями Інституту української наукової мови (далі – ІУНМ), були лише проектами і потребували, за словами М. Гладкого, «іще не абияких корективів» [3, с. 9]. У передмові до «Словника технічної термінології» К. Туркала і В. Фаворського зазначено: «Словники доводилося складати нашвидку, одночасно виробляючи методу термінологічної роботи... З цих саме причин ці словники не можна вважати за остаточно оброблені й опоряджені» [17].

Оскільки головним завданням, що стояло перед упорядниками, було узгодження термінологічних потреб як учнівської молоді (потребували легкозрозумілих термінів), так і спеціалістів (необхідна загальноприйнята міжнародна термінологія та пріоритетність наукового принципу). Компромісом у проектах словників ІУНМ було представлення як українських термінів, так і міжнародних. Укладачі словників, прагнучи подати українські проекти до чужомовних термінів, використовували загальноновживані слова, застосовуючи їх у фаховому розумінні, а також новотвори, побудовані за законами української мови. До міжнародних інтернаціональних (поширених у кількох мовах) термінів наводились українські відповідники.

Майже всі словники, видані в ІУНМ, були перекладними (російсько-українськими, а деякі включали німецькі, французькі, англійські відповідники) та містили рекомендовані до вжитку варіанти термінів, виділені, зазвичай, курсивом й синонімічні матеріяли із авторитетних джерел.

У передмовах до словників та в окремих публікаціях було наголошено, що «Словники, що їх укладає ІУНМ є тільки проекти. Випускаючи їх у світ, сподіваємося на критику, уваги й поради словом і народними матеріялами. Тільки добре використавши джерело народної мови, ми зможемо укласти словники, що матимуть з нею розбіжностей що-найменше. Та, щоб дати остаточно раду тому народному матеріялові, звести його в певну систему та найповніше й найдоцільніше його використати, треба буде, очевидно, спитатися поради і в ширшого кола

природників України, що зібралися б на з'їзд у котромусь із культурних осередків України» [10, с. 29]. Словники містили звернення до користувачів із проханням надсилати свої думки, поради, зауваження, виправлення, уточнення та, по можливості, народні й літературні термінологічні матеріали для подальшої роботи.

Серед важливих питань, пов'язаних із укладанням термінологічних словників, була проблема новотворів. Вона стала предметом обговорень і дискусій у комісіях і секціях Інституту української наукової мови, а принципи довільного «кування» нових термінів визначились у процесі розробки конкретних галузевих термінологій. Термінологічні словники, які уклали поза академічними установами, ґрунтувалися на тих же методологічних засадах, що й академічні.

Обговорення варіантів технічних термінів і замітки про розробку термінології різними організаціями друкували у часописі Українського технічного товариства у Львові «Технічні вісти». Проблема технічної термінології на сторінках цього журналу присвятили статті І. Кандяк [9] та М. Чайковський [19]. У статті «Завдання української наукової й технічної термінології» М. Чайковський вказував на великі розбіжності української термінології, спричинені об'єктивними умовами, простежував шляхи її розвитку та вважав, що кожний науковий термін повинен відповідати двом вимогам: 1) з мовного боку для всіх людей співвідноситися з одним поняттям, 2) повинен бути утворений згідно з духом української мови та законами її словотвору. Він акцентував увагу на необхідності компромісу при творенні термінології: «посереднього шляху між обидвома крайностями: не впроваджувати без потреби надміру чужих слів до наукової мови, а з другого боку не силкуватися теж непотрібно на переклади за яку б то не було ціну» [19, с. 11].

Теоретичні засади термінотворення та практичні рекомендації щодо проведення термінологічної роботи обґрунтував І. Кандяк. На думку автора, термінологічна робота полягала у виписуванні термінологічного матеріалу з друкованих джерел, збиранні народної термінології та публікації термінологічних матеріалів для подальшого обговорення й опрацювання [9].

Оглядові термінологічної справи в Україні присвячені статті Г. Холодного [18] та М. Гладкого [3]. Серед загальних перекладних словників найбільшої уваги заслуговує «Російсько-український словник», укладений Постійною Комісією словника живої української мови під головуванням А. Кримського. Цей словник виходив друком частинами протягом 1924–1933 рр. і був укладений на замовлення видавництва «Шлях Освіти» при НКО в 1923 р., оскільки була гостра потреба в практичному російсько-українському словникові. Завдання, якими керувалась Комісія, зазначені у «Передньому слові»: «1. дати відповідний потребам часу реєстр слів російських; 2. вичерпати як-мога глибше багаті і мало ще досліджені лексичні скарби української мови» [15, с. VI].

В основі російського реєстру слів були словники російської мови, що мали вже застарілий склад для того часу й не містили значної кількості загальноновживаних слів. Перший том Словника мав велику кількість лексичного матеріалу, цитат-ілюстрацій до українських слів, однак переважна більшість їх була з етнографічних джерел та творів дореволюційних письменників. До російського гасла подавали прямий український відповідник, а далі фразеологічний матеріал та ілюстрації з українських текстів. Вже у наступних томах (другому та третьому) подано повніше синоніміку українського відповідника, через те цей Словник можна охарактеризувати й як синонімічно-фразеологічний.

Редакція зверталася до користувачів із проханням відзначати недогляди та пропуски потрібних російських слів та подавати свої зауваження, які будуть враховані в подальших виданнях. Перекладний «Українсько-російський словник», що базувався на лексиці літератури й преси, без використання архаїзмів, діалектизмів та провінціалізмів уклав А. Ніковський [13].

Із початком 1930 р. наукові дослідження в царині мовознавства поступались низьковартісним розвідкам за марксистсько-ленінською методологією. У термінологічній сфері, за дорученням НКО УСРР починається робота над складанням термінологічних бюлетенів, які мали знешкодити і виправити вже опубліковані термінологічні словники. Укладачів термінологічних словників, що вийшли друком у 20-х рр. ХХ ст. звинуватили у зведенні наукової термінології на шляхи провінційності: вилученні запозичених термінів, що потрапили з російської мови в українську, спільних слів для української та російської мов, а також у заміні

загальновідомих термінів незрозумілими, штучно вигаданими словами. У 1934 р. вийшли друком Математичний та Медичний бюлетені. Одночасно з виданням бюлетенів, уклали термінологічні словники відповідно до засад марксоленінської методології.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, 20-ті рр. ХХ ст. можна вважати початком систематичної роботи над усталенням української термінології та наукової мови. Окрім збирання та систематизації української термінології, розроблено її теоретичні й методологічні засади, зорієнтовані на автохтонну термінологію. Не всі терміни зі словників 20-х рр. ХХ ст. функціонують у сучасній українській літературній мові, але основи термінології й вироблені принципи термінотворення залишилися актуальними. Перспективою подальших розвідок стане порівняльне дослідження лексикографічної роботи 30-х рр. ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови : [навч. посібник] / Степан Пилипович Бевзенко. – К. : Вища школа, 1991. – 231 с.
2. Висоцький З. Українська правничка термінологія. (В зв'язку з українізацією органів юстиції) / З. Висоцький // Червоне право. – 1926. – № 14–15. – С. 702–705.
3. Гладкий М. Інститут української наукової мови ВУАН / Микола Гладкий // Вісник Інституту української наукової мови. – 1930. – Вип. 2. – С. 6–10.
4. Горещкий П. Й. Історія української лексикографії / Петро Йосипович Горещкий. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 244 с.
5. Жовтобрюх М. А. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918–1941) / Михайло Андрійович Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1991. – 260 с.
6. Зайцева Т. В. 40 років української радянської лексикографії / Тетяна Варфоломівна // Дослідження з мовознавства в Українській РСР за сорок років. – К. : Вид-во АН Української РСР, 1957. – С. 93–121.
7. Інструкція для укладання словників Інституту української наукової мови // Вісник Інституту української наукової мови. – 1928. – Вип. 1. – С. 66–72.
8. Інструкція до збирання мовного матеріалу з галузі природничої термінології та номенклатури // Вісник Інституту української наукової мови. – 1928. – Вип. 1. – С. 50–65.
9. Кандяк І. Термінологічний куток / Іван Кандяк // Технічні вісти. – 1925. – Ч. 10–12. – С. 79–80.
10. Лепченко Я. За якими принципами укладає тепер Інститут української наукової мови українську природничу номенклатуру / Я. Лепченко // Вісник Інституту української наукової мови. – 1928. – Вип. 1. – С. 25–29.
11. Максимейко Н. Об украинской юридической терминологии / Н. Максимейко // Вестник советской юстиции. – 1924. – № 21 (31). – С. 698–702.
12. Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії / Артем Амвросійович Москаленко. – К. : Радянська школа, 1961. – 163 с.
13. Ніковський А. Українсько-російський словник / Андрій Ніковський. – К. : Горно, 1926. – 864 с.
14. Процик І. Українська фізична термінологія на зламі ХІХ–ХХ століть / Ірина Процик – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 252 с.
15. Російсько-український словник / [гол. ред. акад. А. Кримський; ред. В. Ганцов, Г. Голоскевич, М. Грінченкова]. – К. : Червоний шлях, 1924. – Т. І: А–Ж. – 290с.
16. Секунда Т. Принципи складання української технічної термінології / Т. Секунда // Вісник Інституту української наукової мови. – 1930. – Вип. 2. – С. 11–21.
17. Туркало К. Словник технічної термінології. Комунальне господарство. (Проект) / К. Туркало, В. Фаворський. – К.: ДВУ, 1928. – 172 с.
18. Холодний Г. До історії організації термінологічної справи на Україні / Г. Холодний // Вісник Інституту української наукової мови. – 1928. – Вип. 1. – С. 9–20.
19. Чайковський М. Завдання української наукової й технічної термінології / М. Чайковський // Вісти укр. техн. т-ва у Львові. – 1923. – Ч. 1. – С. 2–12.
20. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус / Юрій Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 207 с.
21. Яната О. За яким принципом треба укласти українську природничу номенклатуру / О. Яната // Вісник Інституту української наукової мови. – 1928. – Вип. 1. – С. 21–24.

Зубченко В О попытках „кодификации” украинского научного языка.

В статье освещены особенности становления и дальнейшего развития украинской лексикографии в 20-х гг. XX в. Насущная потребность в выработке национального научного языка появилась вместе с введением украинского языка в статус государственного. Нормирование единой украинской терминологии, необходимой для школьного обихода, государственного управления и средств массовой информации стало ведущей деятельностью ученых, а лексикографическая работа

приобрела централизованный характер. Составители словарей, стремясь представить украинские соответствия для заимствованных терминов, использовали общеизвестные слова, применяя их в профессиональном смысле, а также новообразования, построенные по законам украинского языка. К интернациональным терминам приводились украинские аналоги.

Ключевые слова: украинская лексикография 20-х гг. XX в., украинская терминология, украинский научный язык, терминологические словари, общие переводные словари.

Zubchenko V. About the Attempts "to codify" the Ukrainian Scientific Language.

There has been ascertained the peculiarities of establishing and further development of Ukrainian lexicography in the 20s of the XXth century in the article. Urgent need for the national scientific language creation has appeared at the period of Ukrainian language becoming state. The main task of scientists involved standardizing of unique terminology, needed for school usage, state governing and mass media. And lexicography has become prominent. Lexicographers, trying to give Ukrainian equivalents for borrowed terms, used common words, using them professionally and newly made words, formed according the rules of the Ukrainian language. There has been given Ukrainian equivalents for international terms.

Key words: Ukrainian lexicography of the 20s XX century, Ukrainian terminology, the Ukrainian scientific language, term dictionaries, common translation dictionaries.

Ольга Ільчук
(Київ)

УДК 811.112.2

**СЛОВОТВІРНА МЕТОНІМІЯ ПОХІДНИХ
СУФІКСАЛЬНИХ ІМЕННИКІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ**

Статтю присвячено дослідженню словотвірної метонімії похідних іменників німецької мови. Розглянуто принципи семантичної класифікації словотвірних метонімів у сучасній лінгвістиці. Встановлено, що метонімічне значення на словотвірному рівні утворюється внаслідок взаємодії лексичної та словотвірної семантики твірного та похідного слова. Запропоновано семантичну класифікацію типів словотвірної метонімії похідних суфіксальних іменників німецької мови за типами перенесення значення. Представлено семантичні схеми метонімії, властиві відіменниковим та відприкметниковим іменникам, а також віддієслівним іменникам німецької мови. Серед типів метонімічних перенесень, властивих похідним суфіксальним іменникам німецької мови, виокремлено каузальні, локальні, атрибутивні, синекдохічні та комбіновані типи метонімічних відношень. Кожен тип метонімічних відношень представлений у вигляді окремих метонімічних схем на рівні дії, суб'єкта, об'єкта, характеристики об'єкта та суб'єкта, місця тощо, які конкретизовані у метонімічних типах. Зазначено, що метонімічні переноси мають місце у семантичній структурі афікса між його лексико-категоріальними значеннями.

Ключові слова: словотвірна метонімія, словотвірний метонім, метонімічна схема, похідні іменники, каузальні, атрибутивні, локальні, синекдохічні типи метонімії, німецька мова.

Постановка наукової проблеми. Традиційно метонімія розглядається як лексичне явище, як спосіб формування нових значень, механізм розвитку вторинних значень, стилістичний засіб. Питання про багатозначність та переносне значення слів вивчалось різними авторами (Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, В.Г. Гак, О.В. Падучева, О.О. Тараненко, В.М. Телія, Д.М. Шмельов, та ін.). Лексична метонімія була предметом дослідження зокрема Н.Д. Арутюнової, М.В. Бондаренко, Р.С. Гінзбург, Н.Т. Шиппан тощо, сьогодні широко досліджується когнітивна метонімія, функціонування метонімії у тексті і т.д. Проте метонімія виражається словотвірними структурами, семантика яких визначається взаємодією лексичного і словотвірного рівнів системи мови. Значення суфіксальних метонімів залежить від метонімічних лексико-категоріальних значень суфіксальних формантів і від метонімічного значення твірної основи або від одного із словотвірних конститuentів похідного слова. З'ясування шляхів отримання похідними метонімічних властивостей визначає **актуальність** даної розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метонімія базується на заміні основного поняття іншим на основі логічних відношень: просторових, часових, речовинних, символічних, кількісних та інших. Такі відношення суміжності між предметами, ознаками, діями, станами, відношеннями різних типів (кількості, приналежності, часовими, просторовими тощо) типово відображають дійсність у її взаємозв'язках та взаємовідношеннях.

За семантичним типом відношень, які лежать в основі метонімії, можна виокремити такі типи метонімії, як предметну, атрибутивну, дієслівну, фразеологічну, словотвірну та логічну метонімію.

До поширених у мові метонімічних моделей належать такі:

- причина замість наслідку або навпаки: *Viel Lärm um nichts (Streit)*;
- виробник замість виробу (зокрема ім'я людини на відкритий ним предмет або твір замість його автору): *Goethe lesen (seine Bücher)*;
- власник замість власності: *der Nachbar ist angebrannt (sein Haus)*;
- колективне абстрактне ім'я замість конкретного у множині: *Jugend (junge Leute)*;
- матеріал замість виробу з нього: *Silber verdienen (Silbermedaille)*;
- посудина, місце, країна, час замість їх вмісту, а саме:
  - країна замість жителів або правителів: *Berlin entscheidet (die Regierung)*;
  - приміщення замість людей, які в ньому знаходяться: *das Theater applaudierte (die Zuschauer)*;
  - епоха замість людей, якій в ній жили: *das Mittelalter glaubte (die Leute)*;
- з матеріалу на результат дії, здійсненої з його застосуванням: *Papier als "Material" und "Schriftstück", "Ausweis, Personaldokument"*;
- з місця, населеного пункту на його населення або подію, що там сталася;
- з організації, установи на його колектив і займане ним приміщення: *Die Firma arbeitet viel. In der Firma ist die Renovierung*;
- з події, заходу на його учасників: *Die Konferenz findet diesen Herbst statt. Die Konferenz traf eine Entscheidung*;
- з місця на ту дію, для якої воно призначено, або на час дії: *Weg als "Streifen" und "Gang, Fahrt"*;
- з дії на її результат, місце, час або залучений в дію предмет (суб'єкт, об'єкт, знаряддя): *Bewachung als Handlung und als Person*;
- із матеріальної форми на зміст: *dickes Buch (über den Gegenstand) und interessantes Buch (über den Inhalt)*;
- з предмета науки на галузь знання: *Grammatik als wissenschaftliche Darstellung und als Teil der Sprachwissenschaft*;
- з місця походження на те, що там з'явилося;
- з явища, ознаки, якості на їх володаря тощо.

Синекдоха як вид метонімії заснована на кількісних відношеннях, а саме: вживання однини замість множини: *Der Deutsche isst gern Würstchen (alle oder die meisten Deutschen)*; власного імені замість загального; частини замість цілого або навпаки: *aus 10 Köpfen bestehen (aus 10 Personen)*.

На основі типу предикативного зв'язку у семантичній структурі слова між висхідним і метонімічним значенням виділяють певні типи метонімічних конструкцій (Є.Л. Гінзбург). Зокрема для іменників властиві наступні метонімічні конструкції: результативна, причинна, інструментальна, об'єктна, місцева та посесивна. Предикатами результативної метонімічної конструкції є: «це результат», «це наслідок», «походити від», «бути з»; предикатами причинної конструкції, яка протиставляється результативній, є: «це джерело», «це причина», «це мотив» і т.д. Предикати інструментальної конструкції - «служити», «це інструмент», «це спосіб», «це засіб», «бути для»; предикати її опозиційної пари, направляючої (об'єктної) конструкції - «вимагає», «передбачає», «це мета», «це об'єкт». Предикати місцевої конструкції - «бути в», «перебувати в», «відбуватися під час», «брати участь в»; предикати її опозиційної пари, посесивної конструкції - «це місце», «мати» [4].

Інша класифікація метонімів пов'язана з виявленням логічно-семантичних зв'язків між суміжними поняттями, згідно з якою метоніми поділяються на такі, що базуються на локальних (просторових), темпоральних, атрибутивних, каузальних (причиново-наслідкових) семантичних відношеннях [1, с. 8].

Подібна класифікація типів метонімії базується на аналізі сем, які входять до семантичної структури метоніма, на логічних зв'язках, згідно з якими виділяють такі види метонімії: каузальну (або причинно-наслідкову, семи “дія”, “стан”, “процес”, “подія”, “об'єкт дії” та “інструмент для дії”), атрибутивну (семи “якість”, “властивість”, “ознака”), локальну (семи “територія”, “місце”, “приміщення”), темпоральну (семи “час”, “період”), синекдоху (або кількісну метонімію) та комбіновану (поєднує різні типи метонімії) [3, с. 5-6].

Мета статті – здійснити семантичну класифікацію типів словотвірної метонімії похідних суфіксальних іменників німецької мови за типами перенесення значення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Метонімія може бути реалізована на словотвірному рівні як один зі способів семантичного словотворення. З одного боку, метонімічні переноси на словотвірному рівні відбуваються між категоріальними значеннями слів, такими як, наприклад, дія - предмет (об'єкт, результат), предмет - його якість тощо, з іншого боку, для словотвірної метонімії властиві ті ж види метонімічних переносів, що й для лексичної метонімії, оскільки похідне слово є лексичною одиницею.

Типи метонімічних відношень, властиві для словотвірної метонімії, визначаються взаємодією категоріальної семантики висхідного та похідного слів. Словотвірна метонімія може утворюватися у структурі похідного слова внаслідок переходу похідної основи в інший категоріальний клас порівняно з твірною основою (напр., *abstrakt* “абстрактний” - *Abstraktum* “абстракція”) та при збереженні категоріальної належності твірної основи у структурі похідного слова внаслідок додавання афікса, який містить у своїй структурі метонімічний компонент: напр., похідне слово *Belletristik*, як і мотивуюче слово *Belletrist*, належить до класу іменників, проте внаслідок додавання афікса мотивоване слово переходить з класу осіб до класу предметів, тобто має місце словотвірна метонімія за типом “особа – предмет”.

Нами проаналізовано 650 суфіксальних похідних іменників німецької мови, відібраних шляхом суцільної вибірки зі словника, серед яких переважають віддієслівні іменники (450). На основі аналізу встановлено, що для суфіксальних похідних іменників німецької мови властиві каузальні, локальні, атрибутивні, синекдохічні та комбіновані типи метонімії. До групи метонімів на основі атрибутивних та синекдохічних відношень можна віднести лише відіменникові та відприкметникові іменники, тоді як інші групи притаманні як іменникам, утвореним від іменних частин мови, так і віддієслівним іменникам.

Спочатку представимо групи та типи метонімічних відношень, властиві для відіменникових та відприкметникових іменників. У межах групи каузальних відношень можливі зокрема такі метонімічні схеми: суб'єкт → об'єкт, об'єкт → суб'єкт, дія → суб'єкт, суб'єкт → дія. Метонімічна схема “суб'єкт → об'єкт” реалізується у вигляді таких типів:

- людина, що займається певною діяльністю → об'єкт/результат діяльності людини: *Bibliograph* “бібліограф” → *Bibliographie* “бібліографія”;
- людина, що займається певною діяльністю → сфера (професійної) діяльності людини: *Diagnost* “діагност” → *Diagnostik* “діагностика”.

Метонімічна схема об'єкт → суб'єкт реалізуються у вигляді таких типів:

- об'єкт діяльності → людина, що займається цією діяльністю: *Diät* “дієта” → *Diätetik* “дієтетика (наука про харчування)”;
- інструмент дії → суб'єкт дії: *Bratsche* “альт (музичний інструмент)” → *Bratscher* “альтист”;
- сфера діяльності → людина, що займається цією діяльністю: *Botanik* “ботаніка” → *Botaniker* “ботанік”.

Прикладом схеми “дія → суб'єкт” є: *Abenteuer* “пригоди” → *Abenteurer* “авантюрист; шукач пригод”; прикладом схеми “суб'єкт дії → дія (подія, вчинок)”: *Dieb* “крадій” або *dieben* “красти” → *Dieberei* “крадіжка, розкрадання”.

У межах групи метонімів з атрибутивними відношеннями можливі такі типи метонімічних переносів:

- властивість, стан → людина/ люди, наділена/наділені цією властивістю/цим станом: *autoritär* “авторитетний” → *Autorität* “авторитет, корифей (у якійсь науці)”;
- людина → властивість людини: *Barbar* 1) “варвар, дикар”; 2) “повний невіглас” → *Barbarei* 1) “варварство, дикість, жорстокість”; 2) “невігластво, безкультур'я”;
- предмет → людина, яка володіє цим предметом (відношення приналежності): *Aktion* “акція” → *Aktionär* “акціонер”;
- ознака предмета → предмет, який має цю ознаку: *baulich* “будівельний” → *Baulichkeit* “споруда”;
- властивість абстрактного предмета → абстрактний предмет, який має цю властивість: *abstrakt* “абстрактний” → *Abstraktum* “абстракція”;
- ознака явища → явище, якому притаманна ця ознака: *dispers* “дисперсний” → *Dispersion* “дисперсія (фізичне явище)”;

Локальні відношення представлені метонімічними схемами місце → суб'єкт дії, суб'єкт → місце дії, об'єкт → місце зберігання об'єкта.

Схема “місце → суб'єкт дії” реалізується через метонімічний тип “місце діяльності/проживання людини → людина, що займається певною діяльністю/проживає у певній місцевості”: *Bibliothek* “бібліотека” → *Bibliothekar* “бібліотекар” або *Ausland* “закордон” → *Ausländer* “іноземець”.

Схема “суб'єкт → місце дії” представлена метонімічним типом “людина, що займається певною діяльністю → місце діяльності людини”: *Abt* “абат” → *Abtei* “абатство”.

Приклади метонімічної схеми “об'єкт → місце зберігання об'єкта”: *Delphin* “дельфін” → *Delphinarium* “дельфінарій” або *Depositen* (Pl) “депозити” → *Depositär* (*Depositär*) “депозитарій (спеціалізований заклад для зберігання цінних паперів)”.

До групи метонімів з синекдохічними відношеннями належить метонімічна схема “однина → множина (група людей)”: *Diplomat* “дипломат” → *Diplomatie* “дипломати, дипломатичний корпус”. Одиначним випадком представлена схема “множина (група людей) → однина”: *Artillerie* “артилерія, артилерійські війська” → *Artillerist* “артилерист”.

До групи з комбінованими відношеннями слід віднести метоніми на основі метонімічного переносу “властивість → поведінка людини”: *böse* “злий, сердитий” → *Bosheit* “злий вчинок” або *aufmerksam* “уважний, люб'язний” → *Aufmerksamkeit* “знак уваги, послуга”.

Для віддієслівних іменників властиві групи метонімів з каузальними та локальними відношеннями, причому каузальні метонімічні схеми чисельно значно переважають локальні метонімічні схеми.

Каузальні відношення представлені наступними схемами: дія → об'єкт, дія → суб'єкт, дія → характеристика людини/предмета. Метонімічна схема “дія → об'єкт” включає такі метонімічні типи:

- дія → конкретний предмет: *bescheinigen* “посвідчувати, підтверджувати, свідчити (письмово)” → *Bescheinigung* “посвідчення, свідоцтво, розписка, квитанція” або *anweisen* переводити, перераховувати, зокрема → *Anweisung* “(грошовий) переказ, чек, ордер”;
- дія → назва транспортного засобу: *aufliegen* мор. “стояти на приколі (про судно)” → *Auflieger* мор. “судно, що стоїть на приколі”;
- дія → назва тварин: *angeln* “діставати, виловлювати, вивуджувати (що-небудь)” → *Angler* “морський чорт (риба)”;
- дія → абстрактний предмет: *bedingen* “обумовлювати, спричиняти” → *Bedingung* “умова, передумова”;
- дія → засіб, інструмент дії. Метонімічний перенос “дія → інструмент дії” реалізований у вигляді трьох моделей:
- дія → технічні пристрої, що використовуються у промисловості та сільському господарстві: *auslesen* “відбирати, вибирати; розбирати, сортувати; перебирати (картоплю, фрукти тощо)” → *Ausleser* с.-г. “трієр, зерносортувальна машина”;
- дія → технічні пристрої, що використовуються в суспільному житті: *beschildern* “обладнати дорожніми знаками” → *Beschilderung* “дорожні знаки, покажчики”;

- дія → пристрої для повсякденного життя, для домашнього господарства: *bürsten* “чистити щіткою, пригладжувати щіткою” → *Bürste* “щітка; йоржик (для миття посуду)”; або *anspitzen* “точити (олівець)” → *Anspritze* “точилка (для олівців)”.

Метонімічна схема “дія → суб’єкт” включає метонімічні типи, які по-різному характеризують діяча:

- дія → діяч за професійною діяльністю: *dichten* “складати, творити, писати (вірші)” → *Dichter* “поет, письменник”;

- дія → діяч за оказіональною дією: *begleiten* “проводжати; супроводжувати” → *Begleiter* “супровідник, провідник, супутник”;

- дія → діяч за соціально (морально) неприйнятною дією: *dicktun (sich dicktun)* розм. “хвалитися, зазнаватися, чванитися” → *Dicktuer* розм. “хвалько, зазнайка”;

- дія → діяч за його моральними переконаннями: *beschirmen* “захищати, оберігати, охороняти, прикривати” → *Beschirmer* “покровитель, захисник”;

- дія → діяч за його майновим та суспільним становищем: *anliegen* “прилягати, межувати” → *Anlieger* “власник прилеглої [сусідньої] ділянки, сусід”.

Метонімічна схема “дія → характеристика людини та предмета” представлена такими типами:

- дія → властивість, характерна риса людини: *bummeln* розм. 1) “(бездіяльно) фланірувати, гуляти, хитатися”; 2) “бути недбалим [ледачим]”; 3) “повільно працювати, копатися”; → *Bummelei* розм. 1) “повільність, копання”; 2) “недбальство, халатність, лінощі”.

- дія → стан людини, який виник внаслідок дії: *abhärten* загартовувати (когось, організм) та (sich) загартовуватися (фізично) → *Abhärtung* загартованість, гарт;

- дія → властивість, ознака предмета: *abplatteln* “робити плоским, сплющувати, розрівнювати” та (sich) *abplatteln* “робитися плоским, сплющуватися” → *Abplattung* “сплющеність”.

Метонімічна схема “дія → процес”: *durchforschen* “досліджувати (все до кінця)” → *Durchforschung* “дослідження, розслідування”. У межах локальної метонімічної схеми “дія → місце дії” можна виокремити метонімічні переноси, які конкретизують місце дії:

- дія → приміщення: *Buch* “книга” → *Bücherei* “бібліотека, книгосховище”;

- дія → територія, відкритий простір: *ansiedeln* “селити, поселяти” → *Ansiedelung* “поселення, селище”.

Подвійна похідність деяких іменників обумовлює метонімічний перенос у двох можливих напрямках, напр., “дія – сфера діяльності” або “людина – сфера діяльності” для слова *Bäckerei*, мотивованого субстантивною основою *Bäcker* або дієслівною основою *back+en*, тому лексико-семантичний варіант “ремесло пекаря” є мотивований значенням “пекар” та/або значенням “пекти, випікати”.

Нерідко декілька лексико-семантичних варіантів похідного слова утворені внаслідок метонімічних переносів: напр., похідний іменник *Aufnahme* має два значення, утворених шляхом метонімічної транспозиції: значення “запис (на плівку), знімок” згідно з метонімічним типом “дія → предмет (об’єкт) як результат дії”, утворене від дієслова *aufnehmen* у значенні “знімати, фотографувати; записувати (на плівку)” та значення “приймальня, приймальне відділення”, згідно з метонімічним типом “дія → місце дії” утворене від дієслова *aufnehmen* у значенні “приймати”.

Метонімічний перенос може мати місце у семантичній структурі афікса між його лексико-категоріальними значеннями. Напр., у семантичній структурі суфікса *-keit* наявні три значення, а саме: 1. значення якостей, властивостей, ознак живих і неживих предметів; 2. значення збірності (у відношенні осіб), рідко значення особи; 3. значення зазвичай негативних дій людини, а також збірності; ці значення на загальнокатегоріальному рівні перебувають у метонімічних відношеннях “якість, властивість, ознака → особа зі значенням збірності → дія”. У семантичній структурі суфікса *-nis* наявні два значення, а саме: 1. значення дії або результату дії; 2. значення стану і явища, для яких можливою метонімічною схемою є “дія → стан, явище”.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Якщо лексична метонімія виражається засобами лексичної системи, то словотвірна метонімія твориться засобами словотвірної системи у результаті семантико-словотвірних процесів, зокрема структурно-семантичної взаємодії мотивуючої та формантної структур похідного слова. Подальшого вивчення потребує питання про участь твірного слова та суфікса в утворенні

метонімічного значення похідного, а саме дослідження семантичних ознак похідних іменників, які перенесені до його семантико-словотвірної структури від твірного слова та від суфікса.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зайцева В. В. Метонімія як спосіб вторинної номінації у мові друкованих засобів інформації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «Українська мова» / Зайцева Вікторія В'ячеславівна. – Дніпропетровськ, 2009. – 22 с.
2. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка // [под ред. Марии Дмитриевны Степановой]. – 2-е изд. – М. : Русский язык, 2000. — 536 с.
3. Удинська А. Г. Метонімічні переноси каузального типу на позначення людини в англійській та українській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17. «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Удинська Алла Геннадіївна. – Донецьк, 2007. – 19 с.
4. Шелестюк Е.В. Метонимия как способ семантической деривации (о типах метонимических конструкций в семантической структуре английских существительных) // Актуальные проблемы языкознания и методики обучения иностранным языкам. – Челябинск : Изд-во ЧГПУ, 2002.- С.38-40.
5. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / Thea Schippan. - 2. unveränd. Aufl. - Tübingen : Niemeyer, 2002.
6. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer; Irmhild Barz. Unter Mitarb. von Marianne Schröder. - 3., unveränd. Aufl. - Tübingen: Niemeyer, 2007.
7. Das Wörterbuch Duden online. – [електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.duden.de/woerterbuch>

Ильчук О. А. Словообразовательная метонимия производных суффиксальных существительных немецкого языка

Статья посвящена исследованию словообразовательной метонимии производных существительных немецкого языка. Рассмотрены принципы семантической классификации словообразовательных метонимов в современной лингвистике. Установлено, что метонимическое значение на словообразовательном уровне образуется в результате взаимодействия лексической и словообразовательной семантики исходного и производного слова. Предложена семантическая классификация типов словообразовательной метонимии производных суффиксальных существительных немецкого языка по типам переноса значения. Представлены семантические схемы метонимии, присущие отыменным и отадективным существительным, а также отглагольным существительным немецкого языка. Среди типов метонимических переносов, присущих производным суффиксальным существительным немецкого языка, выделены каузальные, локальные, атрибутивные, синекдохичные и комбинированные типы метонимических отношений. Каждый тип метонимических отношений представлен в виде отдельных метонимических схем на уровне действия, субъекта, объекта, характеристики объекта и субъекта, места и т.д., которые конкретизированы в метонимических типах. Отмечено, что метонимические переносы имеют место в семантической структуре аффикса между его лексико-категориальными значениями.

Ключевые слова: словообразовательная метонимия, словообразовательный метоним, метонимическая схема, производные существительные, каузальные, атрибутивные, локальные, синекдохичные типы метонимии, немецкий язык.

Ilchuk O. A. Derivational Metonymy of Derivative Suffixed Nouns of German.

The article studies the derivational metonymy of derivative nouns in German. It is considered the principles of semantic classification of derivational metonyms in modern linguistics. It is found out that metonymic meaning of derivational level is formed by the interaction of lexical and word-building semantics of derivative base and derived words. A semantic classification of types of derivational metonymy of derivative suffix nouns in German by type of transfer meaning. It is presented semantic schema of metonymy inherent to denominal and deadjectival nouns and to verbal nouns in German. Among the types of metonymic transfers inherent to derivative suffix nouns in German, are determined causal, local, attribute, synekdochic and combined types of metonymic relations. Each type of metonymic relations is represented as separate metonymic schemes at the level of action, subject, object, object and subject characteristics, locations, etc., which are specified in metonymic types. Indicated that metonymic transfers take place in the semantic structure of affixes between the lexical-categorical meanings.

Key words: derivational metonymy, derivational metonym, metonymic scheme, derived nouns, causal, attribute, local, synekdochich types of metonymy, German.

Ольга Клименко
(Запоріжжя)

УДК 811.111–26'373.43

ОКАЗІОНАЛІЗМИ В АНГЛІЙСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ

З'ясовано особливості використання okazіональних слів у сучасній англійській художній літературі. Встановлено, що лінгвістичний статус okazіональних одиниць визначається їх мовленнєвою природою, виникнення та функціонування okazіоналізмів зумовлено комунікативними потребами – номінативними та прагматичними, при домінуванні останніх. Okazіональні слова, в яких найбільш повно відображається креативний потенціал автора художнього твору, проаналізовано в структурному та функціональному аспектах, виявлені основні функції okazіоналізмів, створених в результаті індивідуально-авторської словотворчості на базі іншомовних слів, визначено їх роль в структурі та концептуальній системі літературного твору: в художньому мовленні okazіональні слова виступають засобом реалізації цільової настанови автора, спрямованої на здійснення впливу на читача, є засобом вираження художньо-естетичного задуму автора.

Ключові слова: okazіоналізм, авторське новоутворення, художнє мовлення, комунікативні потреби, номінативна та прагматична функції, структура, система, словотворчість, естетичний задум.

Постановка наукової проблеми. Okazіональні одиниці посідають особливе місце в художньому мовленні серед багатства мовних засобів емоційно-експресивного вираження та емоційного впливу. Хоча в лінгвістичній літературі існують розбіжності у визначенні поняття okazіоналізму, більшість авторів, що займаються цим питанням [1–6], виділяють наступні риси, характерні для мовленнєвих авторських новоутворень: належність до мовлення; нерегулярність вживання та функціональна одноразовість; утворюваність; ненормативність та позасистемність; індивідуальна авторська належність; контекстуальна залежність; новизна та незвичність незалежно від часу створення; словотворча похідність; номінативна факультативність; прагматична маркованість та значний прагматичний потенціал. Дослідники відзначають «інгерентний характер» okazіональної експресивності [3, с. 101]: okazіональні одиниці є експресивними за природою, в силу особливостей будови, міра експресивності неоднакова: чим менше порушень нормативності (формального чи семантичного плану), тим менш okazіональним (та експресивним) є слово.

Ефект новизни та удавана «неправильність» в художньому мовленні мають характер запланованості та є комунікативно і естетично значущими. Це зумовлює інтерпретативність абсолютної більшості okazіональних утворень в контексті художнього твору. **Метою** даної статті є визначення особливостей функціонування англійських okazіональних авторських утворень в художньому тексті, їх формально-змістової структури та комунікативно-функціональних характеристик. **Об'єктом** дослідження виступають okazіональні одиниці англійської мови як результат авторської словотворчості та ключовий елемент при створенні стилістичних та естетичних характеристик художнього твору. **Предметом** є структурні та функціональні характеристики авторських okazіоналізмів в романі Е. Берджесса «*The Clockwork Orange*».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Okazіональні лексичні одиниці в англійському романі Е. Берджесса були створені на базі іншомовної лексики. Лексичні одиниці російського походження, асимільовані за законами англійської мови, використані автором okazіонально, створюють своєрідну систему спілкування британських підлітків. Створена Е.Берджессом мова, отримала в романі назву «надсат» (*nadsat*) –модифіковане закінчення російських числівників від «одинадцяти» до «дев'ятнадцяти». Така назва пояснюється тим, що носіями «надсата» в романі є підлітки (*nadtsatyje*) – «тінейджери» («*teenagers*») — буквально «надцятилітні»; або скорочено — «тіни» («*teens*»). О.В. Ребрій називає такі створені авторами художніх творів штучні мови «квазімовами», а окремі елементи таких мовних систем – «квазілексемами» [5, с. 536]. Сама назва мови підлітків «надсат», також вигадана самим Е. Берджессом. Використання автором вигаданої мови мало не тільки естетичну, але й прагматичну мету. Автору необхідно було, щоб мова його героїв була

унікальною та залишалась нестаріючою та незвичною, тим самим підкреслюючи байдужість молоді до суспільних норм й правил та незалежність молодіжної субкультури від решти суспільства [8, с. 2].

На нашу думку, саме прагнення досягти максимального емоційно-експресивного стилістичного ефекту лежить в основі використання оказіональних одиниць в художньому мовленні. Художні твори повинні приваблювати увагу читачів. Тому автори намагаються використовувати мовні засоби, які відрізняються яскраво вираженою експресією. Експресивним є те, що є незвичним, що порушує норми (словотвору, стилістики, лексичної сполучуваності, тощо), і тому привертає увагу. Свідоме використання автором ним самим вигаданих слів завжди є змістовним, естетично-значущим та експресивним. Створюючи оказіоналізми, автори прагнуть відкрити в слові нові смислові грані, мовними засобами створити неповторний образ. При цьому автор не ставить перед собою завдання зробити ці слова узуальними, ввести їх до широкого вжитку. Призначення цих одиниць інше – служити виразним засобом у контексті одного конкретного твору [3, с. 100].

У художньому мовленні роману «*The Clockwork Orange*» необхідність створення нового засобу номінації була зумовлена прагненням автора концептуалізувати в новій формі зміст, вже відомий в англomовному суспільстві, який традиційно реалізується за допомогою узуальних засобів. Оказіонально-авторські інновації, створення яких було обумовлене номінативними потребами, можуть бути поділені на дві групи: 1) оказіоналізми - синоніми узуальних лексичних одиниць, напр.: ...*with her was this chelloveck who was her moodge, youngish too with horn-rimmed otchkies on him...* (Burgess, p.21); 2) оказіоналізми – аналоги синтаксичних конструкцій, напр.: ...*And we went to a nice patch of street dark to watch through the window what was ittying on* (Burgess, p.57).

Із точки зору прагматичного аспекту необхідність нового засобу номінації викликана бажанням мовця вплинути на адресат, регулювати його поведінку, прагненням відобразити особливий стан мовця за допомогою прагматичного компоненту. Прагматичний компонент складають експресивні, оцінні, емоційні елементи значення, які обумовлюють доречність появи нового слова як засобу реалізації комунікативних стратегій мовця: переконання, схвалення, осуд, привернення уваги, тощо. Довільний характер виникнення новоутворень та притаманна їм тенденція передавати зміст, вже відомий у даному мовному суспільстві, визначають домінуючу позицію прагматичних факторів у процесі створення оказіоналізмів.

Необхідно вказати, що перевага прагматичного компонента відображається і на структурному рівні. Це пояснюється тим, що оказіональна словотворчість загалом орієнтована на застосування таких словотворчих способів та моделей, що посилюють прагматичний потенціал новоутворень. Як показують результати дослідження, домінуючими у створенні оказіональних одиниць в досліджуваному художньому творі були такі способи словотворення:

1. Афіксація. Найбільш продуктивними є префікси *under-* (*underveshch, underveck*), *ex-* (*ex-droog*); суфікси: *-ful* (*rookerful, rotful*), *-er* (*rabbitter, morder, rooker, goober*), *-ness* (*skorriness*); *-less* (*yarbleless*); *-ie* (*droogie*). Слід відзначити суфікс «-у», який утворює прикметники (*grahzny, grazzy, gloopy, bezoomny, dobby, nadmenny, oozhassny, vonny, bolnoy, cally, shooty, oomny, choodesny, polezny, droogy, skorry, sladky, bugatty, nochy, plushy, zooby*), іменники (*bratty, krovvy, nochy, domy*) та дієслова (*to gooly, jeezny, to vidy, to slooshy*).

2. Конверсія. У більшості випадків зустрічається перехід дієслів до іменників (*having a good loud peet of chai, a man-size crast, a very close smot*) та іменників до прикметників (*a nochy air, a krovvy face*).

3. Словоскладання (*bogman, glazlid, glazball, cell-droog, nadsat-talk, krovvy-red, disk-bootick, cat-tolchock, hen-korm*), інколи поєднується з афіксацією (*krovvy-covered, rooker-bones, shop-crasting*).

4. Скорочення. Особливо складними для сприйняття і розуміння є оказіональні слова, частину (часто початкову) яких автор відкидає, залишаючи лише скорочену (останню) частину (*veck – chelloveck, cheena – zhenshcheena, bratchny – vnyebrachnyi, nazz – nazad*). Так, створюється висока експресивна навантаженість та яскравий стилістичний ефект (*cheest, drat, sloochat, smot, skvat, osoosh, biblio, zammechat, veck, cheena, chasso, bratchny, nazz*).

Відзначимо, що серед проаналізованих оказіоналізмів переважають іменники у той час як кількість дієслів та прислівників незначна. Використання багатьох прикметників пояснюється

інтенцією автора концептуалізувати ознаки, найбільш типові для описуваного об'єкту. Закономірність такого творення okazіональних інновацій в художньому мовленні обумовлена, на нашу думку, впливом тенденції до номіналізації.

Особливість функціонування okazіоналізмів в досліджуваному художньому творі визначається специфікою актуалізації їх головних функцій – номінативної та прагматичної. Аналіз номінативної функції індивідуально-авторських okazіональних одиниць, утворених на базі лексики іншомовного походження, вказує на перевагу антропоцентричності в характері їх номінації. Це підтверджує той факт, що найбільш репрезентативними є тематичні групи, пов'язані із людською істотою, її діяльністю та характеристиками:

“Body” – *brooko, tally, lapa (“hand”), voloss, glaz (glazzy), glazlid, glazball, gorlo, ooko, shiyah, keeshka, litso, morder, yahzick, rooker (rook), rooker-bones, cluve (“nose”), pletcho, goober, noga, gulliver, goloss, mozg, rassoodock, plott, krovvy, rot, yahma (“rot”), groody (goodies), zoobies, yarbles (yablokos), pol.*

“Human being” – *devotchka, malchick (malchickwick), droog (droogie), moodge, pyahnitsa, chelloveck, veck, cheena, baboochka, ded, lewdies, ptitsa (“a girl or a lady”), forella (“an old lady”), brat (bratty), zheena, nadsats, under-vecks, cell-droogs, prostoopnick, prestoopnick, chasso, plenny, soomka (about old women), dama, rabitter, shoot, nazz, rozz (“a policeman”), millicent, bratchny.*

“Positive qualities” – *dobby, horrorshow, oomny, zammechat, choodesny, polezny, droogy, skorry, sladky, bugatty, sammy.*

“Negative qualities” – *grahzny, grazzy, gloopy, bezoomny, merzky, nadmenny, oozhassny, vonny, bolnoy, cally, shooty.*

“Action” – *to rabbit, a rabitter, rabbit, to cheest (up), to kopat, to sobirat, to lovet, to brosat, to privodeet, to kupet, to sloochat, to nachinat, to lubbilubb.*

Прагмасемантичний аналіз досліджуваних одиниць показує, що більшість з них поєднує в своїй семантичній структурі низку прагматичних сем, що потенційно сприяють посиленню їх впливу на адресата (читача). В прагматичній функції можна виділити експресивну та оціночну. За допомогою експресивного навантаження okazіоналізмів автор привертає увагу читача та намагається зацікавити його. Дія оціночної функції обумовлена наявністю оціночних сем, що входять до складу семантичної структури більшості okazіональних одиниць. Наприклад, лексична одиниця «yahma» в контексті роману позначає «рот людини»: *Then he let out a very shoomny smeck – pretending to start wiping his yahma with it... (Burgess, p.7).*

Слово «soomka» в романі ймовірно вживається за аналогією до російського розмовного варіанту «кошелка», який у сполученні з прикметником «старая» використовується для образливого позначення «літньої жінки»: *So then I creeched: “You filthy old soomka.” (Burgess, p.64).*

Додатковим засобом прагматичного впливу виступає сема образності, що підсилює експресивність okazіональних одиниць. Переважну більшість авторських okazіоналізмів в романі складають зооморфні метафори, які базуються на переносі особливостей та характеристик тварини на людину, наприклад: «lapa» означає «руку людини», «cluve» – «людський ніс», «forella» від рос. «форель» – «жінку літнього віку», «ptitsa» – «жінку будь-якого віку»: *And he launched a bolshy tolchok right on my cluve, so that red red nose-crovvy started to drip drip drip (Burgess, p.150); ...and there was this nasty vindictive starry forella with her wattles ashake and grunting as she like tried to lever herself up from the floor (Burgess, p.63); The starry old baboochkas were still there...so we rang the collocoll and ordered whatever the old ptitsas wanted (Burgess, p.11).*

Для створення певного прагматичного ефекту інколи основою авторських okazіоналізмів стають слова російської мови високого, книжного стилю, які в словниках мають позначку застарілих або книжних, а в романі входять до лексику підлітків-правопорушників. Так, слово «moodge» використовується не тільки в значенні «одружений чоловік», але і в застарілому значенні «будь-який чоловік у зрілому віці»: *“What is this, then?” I said, picking up the pile like of typing from off of the table, and the horn-rimmed moodge said... (Burgess, p.31).*

Для позначення людини без одягу використовується не звичне для всіх російське слово «голий», а книжне слово «nagoy»: *Then I pulled the lovely Ninth out of its sleeve, so that Ludvig was now nagoy too, and I set the nidle hissing on to the last movement, which was all bliss (Burgess, p. 150).*

Замість лексеми «тело» на позначення «організму людини в його зовнішніх фізичних формах» вживається його застарілий варіант «*plott*»: *I cursed and panted climbing, being tired in plott if not so much in brain (Burgess, p.31).*

Сучасні підлітки в романі п'ють із звичайних келихів, а називають їх «*chasha*», носять звичайний одяг, а називають його застарілим словом «*platties*», що має значення «будь-якого одягу, що носиться поверх білизни»: *After I had been given a nice chasha of real horrorshow coffee and some old gazettas and mags to look at while peeting it, this first veck in white came in (Burgess, p. 97); With my britva I managed to slit right down the front of one of Billyboy's droog's platties, very neat and not even touching the plott (Burgess, p.31).*

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. На нашу думку, таке оказіональне використання застарілих та книжних слів іншомовного походження в мові підлітків надає тексту ще більшої незвичності, оригінальності та відображає художньо-естетичний задум автора. Вважаємо важливим підкреслити, що оказіональні лексичні одиниці інтегровані до тканини художнього твору, є невід'ємною частиною цього твору, але не зустрічаються у позатекстовому мовному середовищі. Оказіоналізми в художньому мовленні є результатом авторської творчості, мають непередбачуваний, індивідуальний характер та створюють певний стилістичний ефект, який може стати перспективою подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бейрахова К. Оказионализмы в книгах для детей и фантастике / К.Бейрахова // English. – 2001. – №23. – С. 1–8.
2. Карпіловська Є.А. Неузале словотворення: правила "три без правил" / Є.А. Карпіловська // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. Філологія. – 2005. – Том 8. – №1. – С.106–117.
3. Косович О.В. Оказионализмы у французькому художньому мовленні / Косович О.В. // Нова філологія. – 2006. – Вип. 25. – С. 98 – 103.
4. Молодчая Н.С. Когнитивный аспект семантических окказионализмов / Н.С. Молодчая // Вчені записки ХГІ «Народна українська академія». – Харків: Око, 2002. – Т. 8. – С. 465 – 471.
5. Ребрий О.В. Особенности перевода окказиональных элементов квазиязыков / О.В. Ребрий // Вчені записки ХГІ «Народна українська академія». – Харків: Око, 2002. – Т. 8. – С. 534 – 543.
6. Янко-Триницкая Н.А. Оказиональное словообразование / Н.А.Янко-Триницкая // Словообразование в современном русском языке. – М.: Индрик, 2001. – С.462–482.
7. Burgess A. The Clockwork Orange. – New York and London: W.W. Norton and Company, 1986. – 192 p.
8. Hymn S.E. Nadsat speak. – [http:// www.soomka.com](http://www.soomka.com). – 2004. – 5 p.

Клименко О. Оказионализмы в английской художественной речи.

Выявлены особенности употребления окказиональных слов в современной английской художественной литературе. Установлено, что лингвистический статус окказиональных единиц определяется их речевым характером, возникновение и функционирование окказионализмов обусловлено коммуникативными потребностями – номинативными и прагматическими, при доминировании последних. Оказиональные слова, в которых находит наиболее полное воплощение креативный потенциал автора художественного произведения, проанализированы в структурном и функциональном аспектах. Определены основные функции окказионализмов, созданных в результате индивидуально-авторского словотворчества на базе иностранных слов, их роль в структуре и концептуальной системе литературного произведения: в художественной речи окказиональные слова выступают средством реализации целевой установки автора, направленной на оказание речевого воздействия на читателя, и являются средством выражения художественно-эстетического замысла автора.

Ключевые слова: *оказионализм, авторская инновация, художественная речь, коммуникативные потребности, номинативная функция, прагматическая функция, структура, система, словотворчество, эстетическое воздействие.*

Klimenko O. Nonce-words in Modern English literature.

The article focuses on complex study of nonce-words, which are widely used in Modern English literature. Linguistic status of nonce-words is determined by their speech character. The origin and functioning of nonce-words in fiction are stipulated by communicative needs: nominative and pragmatic, the latter being the dominant one. Nonce-words revealing the creative potential of the author's creative activity are analyzed as to their structural and functional aspects. The study distinguishes main functions of nonce-

words created on the basis of foreign units, used as a material for creative activity and individual word-formation, and determines their role in the structural and conceptual system of literary work: the nonce-words serve as a means of realization of the author's intention aimed at exercising speech influence on the reader to satisfy certain stylistic and aesthetic purposes of the author.

Key words: *nonce-word, author's innovations, literary work, communicative needs, nominative function, pragmatic function, structural and conceptual system, individual word-formation, aesthetic purpose.*

Оксана Коваль
(Львів)

УДК 81'37:796.342

СТРУКТУРНІ, СЕМАНТИЧНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТЕНІСУ

Стаття присвячена комплексному аналізу термінології тенісу на структурному, семантичному, та функціональному рівнях. Семантична структура терміна тенісу проаналізована з урахуванням ієрархії: термінологічного поля, мікрополя, термінологічних груп. Аналіз семантичного поля здійснено методом компонентного аналізу та словникових дефініцій, що уможливило виокремлення термінів макрополя та відмежування мікрополя. Досліджено різні способи термінотворення, серед яких продуктивними виявлено процеси метафоризації та метонімізації, в морфологічному - афіксацію, у синтаксичному - терміни словосполучення, морфолого-синтаксичному - терміноскладання. Також акцентовано увагу на функціональних особливостях терміна тенісу.

Ключові слова: *термінологічне поле, процеси термінотворення, значення-смысл, сема, спортивний медіа-дискурс.*

Постановка наукової проблеми Спорт належить до невід'ємної частини професійного, культурного, економічного, соціального та політичного життя суспільства. Будь-який вид спорту, у тому числі теніс, представлений притаманною йому термінолексикою, що зумовлює необхідність усебічного дослідження та лексикографічного опису. Такі ігрові види спорту, як: теніс, настільний теніс, бадмінтон, привертають не тільки увагу засобів масової інформації, а також дослідників-термінологів. Теніс як спортивна гра, представлена декількома її видами (настільний, пляжний, великий теніс), який об'єднує представників різних професій. Характерними рисами термінології тенісу є його поліфункціональність та семіотична насиченість [9, с. 6].

В Україні англійська термінологія тенісу ще не була предметом окремого дослідження. Тому потреба такого дослідження пояснюється актуальністю як вивчення його структурних, семантичних та функціональних особливостей, так і укладенню вузькоспеціальних галузевих словників термінології тенісу. У Росії за останні роки вийшло декілька спеціалізованих праць, серед яких особливої уваги заслуговує "Теннисный лексикон" В.І. Ліховцевої (2010).

Актуальність статті зумовлена по-перше відсутністю комплексного дослідження структурно - семантичних та функціональних параметрів терміносистеми тенісу; по-друге необхідністю системного вивчення спеціальної англійської спортивної термінології підмови тенісу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Серед українських дослідників спортивної термінології, слід відзначити праці М.М. Паночка, та О.В. Боровської, які зосередили свої дослідження на співвідношенні національного та інтернаціонального у ракурсі перекладу спортивних термінів. Вивченню термінології тенісу присвячені також праці російських дослідників, зокрема: Д.Н. Нурсєвої (термінологія тенісу в англійській та російській мовах), К.Л. Полонської (особливості функціонування тенісної спортивної терміносистеми в англійській мові).

Мета статті полягає у тому, щоб комплексно проаналізувати англійську спортивну термінологію тенісу, основні шляхи і способи її терміноутворення у сучасному англійському спортивному дискурсі як на структурно-семантичному, так і функціональному рівнях. **Завдання** статті визначені її метою, та полягають у наступному: (1) описати джерела виникнення та

становлення термінології тенісу в англійському спортивному дискурсі; (2) здійснити структурно-семантичну характеристику термінів тенісу; (3) проаналізувати продуктивні термінотвірні моделі термінів тенісу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Комплексне дослідження будь-якої термінології передбачає тісну співпрацю із спеціалістами цієї галузі. В.П. Даниленко так і зазначає, що «спеціалісти відповідної сфери знань аналізують будь-яку термінологію з точки зору її змісту [3, с. 5]», тобто мовознавці досліджують лінгвістичний аспект термінології з огляду на те, що вона формується засобами загальнонаціональної мови.

Інший дослідник С.В. Гриньов стверджує, що з метою кодифікації та стандартизації термінології необхідно здійснити аналіз кожного її терміна на рівні синхронії та діахронії, оскільки поява термінів, назв понять пов'язана із виникненням науки [2, с. 179].

Динаміка становлення спортивної термінології відбувалася паралельно із розвитком спорту. Вважаємо за потрібне тут здійснити короткий екскурс в історію розвитку тенісу. Ігри, як історично складене явище, виникли в глибокій давнині, і значною мірою свого розвитку людина завдячує саме грі. З глибокої давнини вважалось, що м'яч для різних ігор був створений на зразок сонця, якому люди поклонялись. Тому ігри з м'ячем, що віддалено нагадують теніс та бадмінтон відомі ще у Древній Греції та Римі [1, с. 16]. Середньовічний теніс був відомий як *real tennis* – *справжній теніс*, і бере свій початок з 12 століття у Франції. Додамо, що гра у теніс набула великої популярності серед британських монархів, зокрема Генріха V та Генріха VII. Поява сучасної версії тенісу відома як *lawn tennis* – *теніс на галявині*, термінологія якого вперше датується 1873 роком. Уолтер Вінгфілд вперше запатентував гру під назвою «*lawn tennis*», та збірку правил до нього. Значну кількість термінів, Вінгфілд запозичив із французької мови, а саме назву: *tennis* – від франц. слова *tenez* (лови); *racquet* – від (*raquette*), що походить від арабського *rakhat* (долоня); *diесе* – від *a deux le jeu* (коли обидва гравці мають однакову кількість очок) [12, с. 74-76].

Вивчення спортивної термінології вимагає визначення її місця у структурі сучасної англійської мови. Так В.П. Даниленко вважає, що природним середовищем для термінології є функціональний різновид літературної мови, тому її основу складає лексика, словотвір, граматики літературної мови, на основі якої утворюються лексична, словотвірна, граматична підсистеми мови науки [3, с. 8, 11]. Поділяємо думку дослідниці про те, що у мові науки виокремлюються відносно самостійні пласти: 1) нетермінологічна лексика (*fair play* - *чесна гра*); 2) загальнонаукова лексика - скажімо (*court* – *спорт., юр.*; *draw* – *спорт, тех.*); 3) термінологічна (*backspin* - *зворотній оберт м'яча*, *smash* - *удар над головою*, *drop shot* - *укорочений удар*).

У запропонованій статті термін тенісу розглядаємо як знакову одиницю на структурному, семантичному та функціональному рівнях.

Опираючись на дефініції дослідників, під *терміном тенісу* розуміємо слово, або словосполучення, що виражає поняття відповідної сфери, та входить у склад спортивної термінології, в межах якої є інформативним, змістовним, та однозначним (розрядка наша).

Однозначно можемо стверджувати, що термінологія тенісу є близька до загальноновживаної, та черпає із неї головню свій спеціальний фонд. Саме через те більшість термінів тенісу зрозумілі для неспеціалістів, та зустрічаються у побутовому спілкуванні. Для прикладу слова: *serve* – *подавати*; *net* - *сітка* і т.д. Р.І. Дудок визначає такі терміни як загальноновживані, які не входять до складу однієї термінологічної системи, а вживаються у різних галузях знань [4, с. 180].

Принципова відмінність між загальноновживаним словом і терміном на думку А.В. Суперанської полягає в тому, що для загальноновживаного слова притаманний зв'язок із названим предметом, а для терміна суттєвим є зв'язок із поняттям, денотатом [11, с. 30].

Отож, основною відмінністю слів загального вжитку є наявність у дефініції терміна тенісу узагальненого компонента - інваріанта, що надає йому статусу терміна, та робить його зрозумілим у сфері спорту.

На наше переконання, складність терміна полягає у тому, що зберігаючи зовнішню форму, він повністю різниться за змістом, оскільки у терміні виокремлюємо план вираження та план змісту. З лінгвістичної точки зору, у терміні виокремлюємо змістову і формальну сторони.

Щодо змісту, акцентуємо увагу на узагальненому значенні, яке дає можливість виступати йому в ролі терміна. Як справедливо зазначає С.В. Гриньов, семантика терміна є комплексом взаємодії лексичного і понятійного значень [2, с. 90]. У свою чергу, А.С. Дяков також зазначає, що з лінгвістичної точки зору, значення є вихідним для створення поняття, його стабільним інваріантом [5, с. 59].

За нашими спостереженнями, для більшості термінів тенісу їх значення є вторинним, утворене шляхом метафоризації та метонімізації, наприклад: **delivery** - *a ball that is thrown (м'яч, який кидають, подають) - подача* [14, с. 43]; **exhibition** - *a contest played purely as a display of skill and an entertainment for spectators, with no prizes or competition points at stake (змагання, що проводиться як показ майстерності та розваги для глядачів без грошової винагороди) - показові змагання* - утворені способом метафоризації [15, с. 88]. Наведімо ще приклади: **bullet** - «маленький свинцевий або сталевий снаряд для стрільби з ручної вогнепальної зброї та кулеметів, що є передньою частиною бойового патрона», та (спорт.) «сильний удар, який надає м'ячу польоту, високої швидкості», де вбачаємо узагальнену спільну сему-інваріант «швидкість» з якою летить куля, та відповідно м'яч після подачі; **bandage** - «бинт, матеріал для перев'язки», та «перев'язка» - утворені метонімічним способом за моделлю предмет-процес [13, с. 40, 243].

Зазначимо, що терміни утворені метафоричним способом мають внутрішню вмотивованість, адже такі терміни краще запам'ятовуються, виявляють асоціативні зв'язки з іншими термінами [5, с. 89]. Коли лексичні одиниці стають, образно висловлюючись, «зрілими» елементами терміносистеми, їх «нове» термінологічне значення стає незалежним від попереднього нетермінологічного, а експресивна, образність наповнює конотацію терміна. Таким чином, є усі підстави стверджувати, що термінам притаманна мовна мотивація, як семантичний зв'язок між планом змісту та планом висловлення [8, с. 36, 74].

У нашій праці досліджувану термінологію тенісу трактуємо як систему номінативних одиниць різного походження, які спеціалізовані лексично (створені, або запозичені терміни). А саме семантично (на основі загальноживаних слів, навантажених спеціалізованим змістом) і фразеологічно, для вираження спортивних понять.

Виходячи із основної характеристики терміна - системності, терміни тенісу аналізуємо у межах відповідного термінологічного поля. На доцільність досліджувати слова у межах окремих замкнених груп слів (тематичних групах), або семантичних полях наголошував ще М.А. Кронгауз [7, с. 79]. Термінологічне поле тенісу складається із низки елементів, системні зв'язки яких залежні один від одного. Як одне ціле, термінополе досліджуваної термінології включає термінологічну систему, термінологічний ряд та термін, що знаходяться у системних відношеннях. Для дослідження термінополя залучено методи: словникових дефініцій, польовий метод, і «значення-смісл», який дозволив порівняти групи термінів із спільною семантичною ознакою, з метою виокремлення узагальненого семантичного компонента-інваріанта.

Аналізуючи семантичне поле *tennis court (тенісний корт)* за допомогою методу компонентного аналізу, та словникових дефініцій, доходимо висновку, що дане макрополе налічує 50 термінів, серед яких виокремлюємо 4 мікрополя. Перше поле з інтегральною семою *line - лінія*, налічує 12 термінів, друге - з інтегральною семою *court - корт* - 19 термінів, третє з інтегральною семою *surface - поверхня* - 14 термінів, до четвертого - з інтегральною семою *pace - швидкість* - 5 термінів. Схематично зазначене поле зобразимо наступним чином (див. рис.1 на наступній сторінці).

У схемі 1, жирним шрифтом виокремлена архілексема, ядро термінополя, з яким терміни об'єднані інтегральними семами *line, court, surface, pace* утворюють центр поля (мікрополя). Як видно із схеми, два мікрополя *court, surface*, за допомогою диференційних сем *left/right, soft/hard* – поділяються на мікрополя гіпонімічного рівня, де диференційні семи стають інтегральними. Назвемо це периферією ближчого рівня, дальню периферію складають номени і жаргонізми.

Аналіз термінології тенісу засвідчив, що продуктивними способами термінотворення тут виступають семантичний, морфологічний, синтаксичний, морфолого-синтаксичний, та аббревіація.

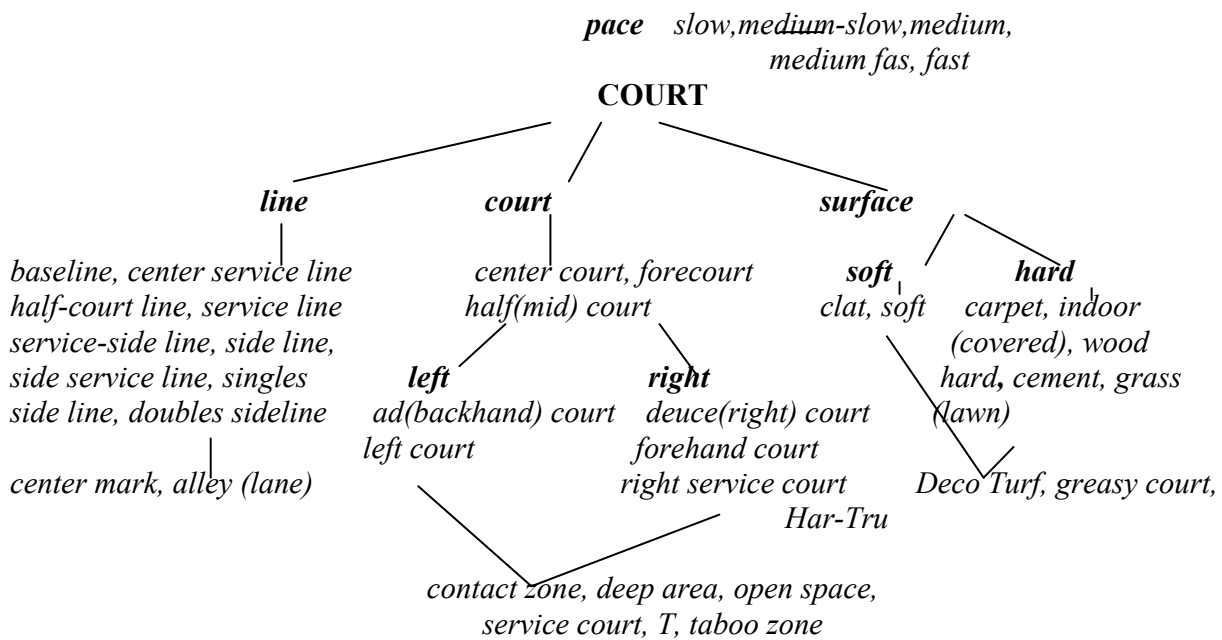

Рис. 1. Термінологічне поле court

Семантичне термінотворення представлено головно процесами метафоризації, наприклад: **dead ball** - «м'яч, який суперник не може відбити»; **kill shot** – «виконання нападаючого удару», та метонімізації, наприклад: **asphalt** - «чорна смолиста маса природного походження або штучно виготовлена з бітуму і тонкоподрібнених мінеральних матеріалів», та «асфальтоване покриття корту», а також засобами вторинної номінації **Roland Garros**- «тенісний комплекс в Парижі, на кортах якого проходить один з турнірів Великого Шолома», та «відкритий чемпіонат Франції». Морфологічне термінотворення здійснюється словотвірними афіксами, які шляхом додавання до основи змінюють їх внутрішню форму. Як засвідчують результати аналізу в афіксальному способі найпродуктивнішими суфіксами є: **-er, -ing**, наприклад: *chopper* (захисник), *ranking, rating* (оцінювання), однак префіксальні моделі є малочисельними, та представлені префіксами **-re, -anti, -de**, наприклад: *anticipation* – прогнозування дії суперника, *defender* – захисник, *receive* – приймати удар; найменшу групу виявили суфіксально-префіксальні утворення. Загалом способом афіксації із 1079 одиниць утворено 16% термінів підмови тенісу.

Синтаксичне термінотворення представлено термінами-словосполученнями, серед яких найчисельнішими є двокомпонентні атрибутивні терміносполуки, наприклад: **N+N** (*air cushion* – повітряна подушка), **Adj+N** (*bad bounce* – поганий відскік м'яча), **V+N** (*change ends*- мінятися сторонами). Таким чином, можемо стверджувати, що основу термінотворення складають двокомпонентні моделі, як базові для утворення інших багатоконпонентних терміносполучень.

Останній морфолого-синтаксичний спосіб термінотворення включає словоскладання - як виявилось є найпродуктивнішим у цьому типі термінотворення. Так само найпродуктивнішими серед моделі слів-комполітів є: **N+N** - *cannonball* (надзвичайно швидка та сильна подача), **Adj+N** - *newcomer* (новачок), **V+Adv-** *putaway* (удар навиліт), **N+prep+N** - *back-to-back* (кількість зіграних підряд матчів, турнірів, сезонів), **Num+N** - *fifteen-love* (по п'ятнадцять – виголошення рахунку, коли кожен з суперників виграв в геймі по одному очку).

Абревіація представлена здебільшого акронімією, якою утворені назви змагань, тенісних асоціацій. Наприклад: **WTA Tour**=*Women's Tennis Association Tour* (серія турнірів тенісисток-професіоналів, яка розігрується щорічно під егідою жіночої тенісної асоціації).

Ключові аспекти морфологічного термінотворення (афіксація), синтаксичного (словосполучення), та морфолого-синтаксичного способів (словоскладання, абревіація) представимо у вигляді таблиці.

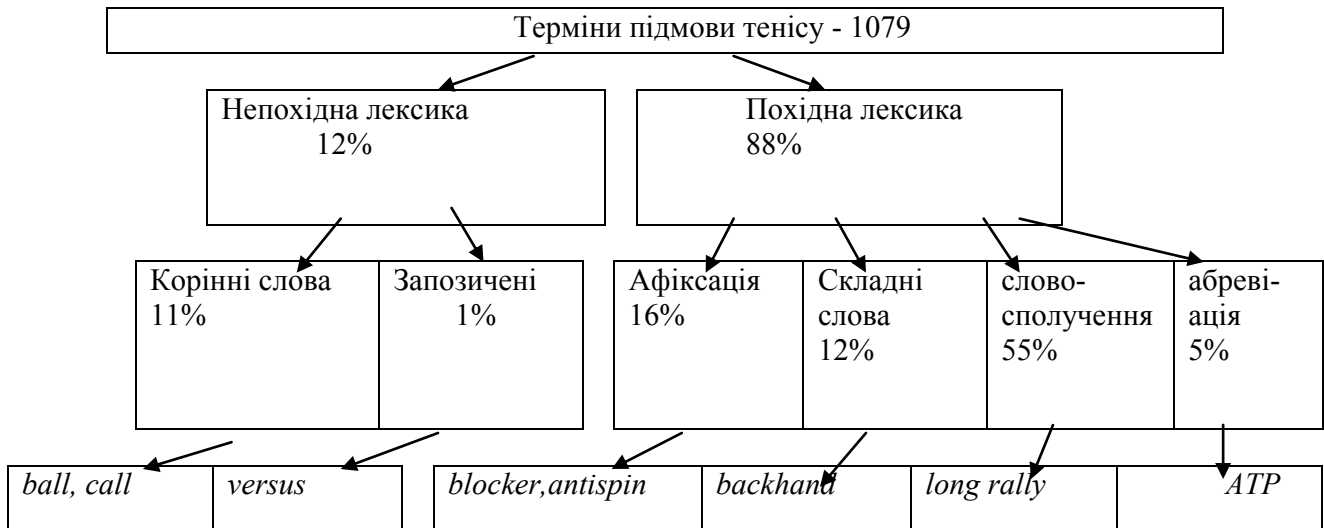

Рис. 2. Ключові способи термінотворення термінів тенісу

У дослідженні семантики терміна тенісу головно акцентуємо увагу на його понятійній частині (сміслі). Аналіз за допомогою методу «значення - смисл» довів тісний семантичний зв'язок категорій значення та смислу, де значення - узагальнений стабільний інваріант, закріплений за знаком зміст, а смисл - мінливий диференційний компонент. Змінний компонент смисл розглядаємо як один із компонентів семантичної структури значення терміна на мовленнєвому рівні. Семи у свою чергу поділяємо на родові та видові.

Згідно запропонованого поділу у термінології тенісу виокремлюємо: **дві класи** – *tennis technology* (техніка гри), та *tennis strategy* (стратегія гри), та **три підкласи** *tennis equipment* (тенісне спорядження); *style of play* (стиль ведення гри); *tennis score* (рахунок). **Родові семи:** *racquet* (ракетка); *strings* (струни); *balls* (м'ячі); *tennis court* (тенісний корт); *players* (гравці); *grip* (хватка); *point* (очко); *tournaments* (турніри); *tennis match* (матч); *officials* (судді); *shots* (удари), при подальшому поділі виявляють видові семи.

Детальний аналіз лексико-семантичних процесів в термінології тенісу виявив також їх синонімію, та антонімію. Проте, обсяг цієї статті не дозволяє розглянути усі зазначені семантичні явища, які будуть висвітлені в окремій розвідці, тому акцентуємо нашу увагу лише на окремих синонімічних прикладах. Дослідження виявило, що джерелом синонімії є запозичені терміни, сучасний та застарілий аналоги. Поряд із існуванням абсолютних синонімів, до яких відносимо формальні варіанти, та дублети, виокремлюємо ще й відносні, які є різнокореновими формальними варіантами, як це проілюстровано на таких прикладах :

- графічні варіанти - *racket- racquet* (ракетка);
- слововірні варіанти - *slice-slider* (різаний удар, що надає м'ячу в польоті зворотній оберт, за рахунок чого траєкторія його руху подовжується);
- синтаксичні варіанти - *code of dress - dress code* (дрес код);
- еліптичні варіанти - *kick serve – kicker* (сильно кручена подача із високим відскоком різко в бік);
- дублети - *all-comers* (заст.) - *open* (відкритий турнір), *veteran* (Am) - *senior* (Br) - (ветеран);
- відносні синоніми (різнокореневі) - *backstop-fencing* - огорожа, сітка або інша перешкода, яка перешкоджає заочуванню м'яча).

Порівняно з синонімами, антоніми, не відзначаються такою частотністю в термінології тенісу. Наприклад: *lose-win* (програвати-перемогати); *open throat - closed throat* (відкрита шийка ракетки- закрита шийка).

Щодо функціональних особливостей терміна тенісу залуцаємо поняття «спортивний дискурс». З цього приводу погоджуємось із думкою О.А. Казеннова, що дискурс - це процес, а текст - результат цього процесу [6, с. 9]. Услід за К.В. Снятковим під спортивним дискурсом розуміємо мовленнєву діяльність, що транслює смисли, які лежать в основі спортивної діяльності [10, с. 21].

На нашу думку, спортивний дискурс - це багатоплановий та багаторівневий комунікативний конструкт, що відбиває комунікативні наміри суб'єктів спорту - спортсменів, тренерів, суддів змагань, уболівальників як реальних глядачів, та спортивних коментаторів, що буде в перспективі розглянуто в окремій статті, та розділі дисертаційного дослідження.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Підсумовуючи висловлене, спортивний дискурс трактуємо як різновид медіа-дискурсу, так званий медіа-дискурс. Особливої уваги у перспективі заслуговує розгляд газетного та телевізійного спортивного дискурсу. Отже, викладене у статті дає можливість дійти наступних висновків: (1) Застосування комплексного структурно-семантичного та функціонального підходів дало можливість розкрити та доповнити певні прогалини у дослідженні структури, семантики та функціонуванні спортивного терміна сфери тенісу. (2) У статті представлено результати теоретичного аналізу й вивчення понять термінології тенісу, запропоновано його власну дефініцію. (3) Проілюстровано продуктивні шляхи термінотворення з особливим акцентом на метафоризацію та метонімізацію; вивчено системні зв'язки та ієрархію сем у межах відповідного термінологічного поля. (4) Акцентовано увагу на виокремленні узагальненого компонента інваріанта, та його змінних компонентів смислів, що дали змогу трактувати численні спеціальні контексти. (5) Ключові способи термінотворення та структуру термінологічного поля *court* із виокремленням ядра та периферії подано у двох зведених таблицях. Отримані результати також дають змогу систематизувати терміни тенісу та впорядкувати їх, уклавши в перспективі англійсько-український галузевий словник термінів тенісу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барчукова Г.В. Теория и методика настольного тенниса: учебник для студ. высш.учеб. заведений / Г.В. Барчукова, В.М. Богущас, О. В. Матыцин: под ред.: Г.В. Барчуковой - М.: Издательский дом "Академия", 2006. – 528 с.
  2. Гринев С.В. Терминоведение: учеб.пособие для студ.высш.учеб.заведений. – М. : Издательский центр "Академия", 2008. – 304 с.
  3. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания; Академия наук СССР, Институт русского языка. – М. : Наука, 1977. – 242с.
  4. Дудок Р.І. Лінгвопрагматика англословного гуманітарного терміна/ дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. – Львів, 2011 – 422с.
  5. Дяков А. С. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти/ А.С. Дяков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2000. – 218с.
  6. Казеннова О. А. Функционирование фразеологизмов в устном дискурсе (на материале спортивных репортажей) /диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук. - Москва, 2009 – 426 с.
  7. Кронгауз М. А. Семантика: Учебник для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений / Максим Анисимович Кронгауз. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 352 с.
  8. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. Изд 3-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 256с.
  9. Нуреева Д.Н. Терминология тенниса в русском и английском языках : диссертация ..... к. филол. Наук / Н.Д. Нуреева. – Казань, 2001. – 216с
  10. Снятков К.В. Коммуникативно-прагматические характеристики телевизионного спортивного дискурса/ диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук .- Череповец, 2008. – 246 с.
  11. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории/ А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н.В. Васильева; Отв.ред. Т. Л. Канделаки; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1989. – 243 с.
  12. Kolby McHale A beginner's guide to the sport of tennis: understanding the terminology and techniques of the game/ Webster's Digital Services USA, 2011 – 152p.
- Джерела ілюстративного матеріалу*
13. Теннисный лексикон / В.И. Лиховцева. - М.: Русский Кубок, 2004. - 272с.
  14. Dictionary of Sports and Games Terminology/Adrian Room Edited by Mc Farland and Company Inc. – Jefferson, North Carolina, and London 2010 – 188p.
  15. Dictionary of Sport and Exercise Science/ A & C Black _ London 2006 – 258p.

Коваль О. Структурные, семантические и функциональные особенности спортивного термина тенниса.

Статья посвящена комплексному анализу терминологии тенниса на: структурном, семантическом, и функциональном уровнях. Семантическая структура термина тенниса проанализирована с учетом иерархии: терминологического поля, микрополя, терминологических групп. Анализ семантического поля сделано методом компонентного анализа и словарных

дефиницій, что позволило выделить термины макрополя, и микрополя. Исследованы различные способы терминообразования, среди которых продуктивными определены метафоризация и метонимизация, в морфологическом - аффиксация, синтаксическом - терминосочетания, морфолого-синтаксическом - терминосложения. Также внимание акцентируется на функциональных особенностях термина тенниса.

Ключевые слова: терминологическое поле, процессы терминообразования, значение-смысл, сема, спортивный медиа-дискурс.

Koval O. Semantic, Structural and Functional Peculiarities of SportsTennis Term.

The article deals with the complex analysis of tennis terms arranged on the structural, semantic and functional levels. The semantic structure of a tennis term has been studied in accordance with hierarchy of the term field, microfield, terminological groups. The analysis of a semantic field applying the component analysis method and the definition method reveals the terms that constitute the macrofields and microfields. Different term forming methods have been analysed, among them the metonymy and metaphor, in morphological - affixation, syntactic - term combination, morpho-syntactic - complex terms. The stress has been made on the functional peculiarities of a tennis term.

Key words: terminological field, term formation process, meaning-sense, seme, sports media-discourse.

Олена Коляденко
(Київ)

УДК81'373:811.111:811.161.2

**ТЕРМІНОПОНЯТТЯ «СТРАХ» У ПСИХОЛОГІЧНІЙ
МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ: ЛЕКСИКОГРАФІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ**

У статті з позицій когнітивної лінгвістики описано термінопоняття «страх», яке є домінантою ментально-мовної структури наукового концепту, його раціональною основою в психологічній науковій картині світу. На матеріалі словників психологічних термінів проаналізовано дефініції базового репрезентанта досліджуваного наукового концепту – лексеми страх, встановлено ступінь її термінологічності, виокремлено родові та видові ознаки позначуваного нею поняття. Розглянуто парадигматичні зв'язки, в які вступає досліджувана лексема з іншими одиницями терміносистеми: гіперогіпонімію, синонімію, антонімію, партонімію, семантичну похідність. Окрему увагу приділено термінологізації як процесу, що відіграє визначальну роль у формуванні одиниць на позначення емоції страху, її типологічних різновидів в українській психологічній термінології.

Ключові слова: термінопоняття «страх», психологічна картина світу, психологічна термінологія, мовна картина світу, емоційний концепт, науковий концепт, лексикографічна репрезентація, термінологізація.

Постановка наукової проблеми. Підвищений інтерес до людського чинника в мові, зумовлений виникненням нової антропоцентричної парадигми, стосується також реалій внутрішнього світу людини – емоцій, їхньої рефлексії в свідомості, вербальної репрезентації, ролі в поступальному розвитку людства. Емоції та почуття як ментальні образи, інтеріоризовані емоційним досвідом індивіда й соціуму загалом формують на ментальному рівні емоційну концептосферу, компонентами якої є емоційні концепти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістиці існує чимало досліджень, присвячених вивченню ментальної репрезентації емоційних концептів та особливостей їхнього вербального вираження засобами різних мов. Основні теоретичні положення висвітлено в працях А. Вежбицької [23], З. Ковечес [22], М.О. Красавського [8], В.І. Шаховського [19] та ін. Окремі емоційні концепти як феномени лінгвокультури на матеріалі різних мов досліджено О.О. Борисовим [1], О.О. Бутенко [2], С.Г. Воркачовим [3], С.В. Зайкіною [4], М.О. Красавським [8], Є.Є. Стефанським [13], Г.А. Огарковою [12], Ю.Ю. Шамаєвою [18] та ін. Попри численну бібліографію, в Україні досі немає фундаментальних праць, присвячених вивченню вербальної репрезентації емоційних концептів засобами української мови.

Одним із найважливіших концептів у структурі емоційної концептосфери, який потребує докладного опису, є концепт «страх» – комплексне культурно та соціально детерміноване когнітивне утворення, яке концентрує інформацію про одну з базових людських емоцій та способи й засоби її вербальної репрезентації. Емоція страху відіграє надзвичайно важливу роль у житті людини, тому мова має величезний арсенал засобів для її вираження. Відповідно до типу свідомості, що рефлексує емоційний досвід, концепт «страх» розглядаємо як фрагмент наївно-побутової, художньої, релігійної та наукової концептуальної та мовної картин світу, що мають свою специфіку, яка виявляється через аналіз лексичної семантики засобів його вербальної репрезентації.

Як зазначає В.Л. Іващенко, однією із суттєвих рис концепту «є його «калейдоскопічність», поліструктурність та поліморфність як властивість інтегрувати найрізноманітніші форми знання за принципом домінування одних ментальних утворень на тлі інших» [6, с. 281]. Відповідно, в різних картинах світу в структурі концепту будуть домінувати різні ментальні одиниці. У науковій картині світу такою домінантою є поняття.

Мета статті. У пропонованому дослідженні зупинимось на одному з найменш вивчених аспектів ментальної та вербальної репрезентації концепту «страх» – розглянемо його як компонент української наукової (психологічної) мовної картини світу. Отже, метою статті є реконструювання поняттєвої структури наукового емоційного концепту «страх», яке здійснюємо через аналіз системних зв'язків його базового репрезентанта – терміна *страх*.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Страх як одна з базових людських емоцій, що має визначальний вплив на біологічне та соціальне життя індивіда, є предметом зацікавленості багатьох наук: філософії, психології, педагогіки, соціології, фізіології, лінгвістики тощо. У межах різних наукових парадигм емоція страху як об'єкт наукового осмислення функціонує як науковий концепт (концепт «страх» – компонент конкретно-наукових психологічної, філософської, фізіологічної та інших картин світу).

На вербальному рівні концепт представлено в наукових мовних картинах світу терміном. Термін *страх* – базовий репрезентант, ім'я відповідного наукового концепту, є компонентом різних терміносистем, знакових моделей теорій спеціальних областей знань, структура яких відповідає структурі понять цих теорій [10, с. 129].

Для аналізу обрано терміносистему психології. Вибір цієї галузі знань зумовлено статусом терміна *страх*, який за типологією В.М. Лейчика визначаємо як основний, тобто такий, що «позначає основне, ключове поняття цієї галузі знань» [10, с. 126], про що переконливо свідчить його послідовна фіксація у відповідних галузевих термінологічних словниках і наукових текстах. Зазначмо, що терміноодиниця *страх* є корелятом загальноновживаного слова. Тому вважаємо за необхідне схарактеризувати ступінь її термінологічності.

Важливим методологічним прийомом для визначення термінологічності лексичної одиниці, що функціонує в мові спеціального призначення, на думку В.Ф. Новодранової, є аналіз її дефініцій – оскільки саме він дозволяє визначити статус слова як терміна: «якщо в дефініції слова використано неспеціальні знання, зрозумілі наївній свідомості, то таке слово є словом загального вжитку, якщо в дефініції слова використано спеціальні знання, таке слово, ймовірно, вже стало терміном» [11, с. 17]. Схожі міркування висловлює С.Д. Шелов, який зазначає, що терміни, використані у дефініції, свідчать про ступінь термінологічності одиниці, яку вони визначають [21, с. 188].

Матеріалом аналізу слугували 7 дефініцій лексеми *страх*, дібрані з 13 україномовних психологічних словників та енциклопедій з 1983 по 2012 роки. Зазначимо, що істотних змін у структурі дефініції досліджуваної лексеми впродовж зазначеного терміну не відбулось, про що свідчить однаковий набір сем у словнику за ред. В.І. Войтка 1983 р. та, приміром, словника «Психологія: терміни, поняття, визначення» за заг. ред. Г.В. Ложкіна, який побачив світ у 2011р. Отже, словники визначають *страх* так: «негативна емоційна реакція людини (чи тварини) на справжню чи уявну (мниму / удавану) небезпеку» (Войтек, с. 184–185; ПС, с. 243; Чапка, с. 240; УПТ, с. 253; ПТПВ, с. 80), «емоція, що виникає в ситуаціях загрози біологічному або соціальному існуванню індивіда і спрямована на джерело дійсної чи уявної небезпеки» (СППВШ, с. 188; ПТСНТ, с. 509–510), «негативний емоційний стан, який з'являється при одержанні суб'єктом інформації про можливість загрози його життєвому добробуту, про уявну чи реальну

небезпеку» (Скрипченко, с. 161, КСПТ, с. 158), «негативний емоційний стан, що виникає у людини при появі уявної або реальної загрози для життя чи життєвого благополуччя» (СВП, с. 74; ПЕ, с. 346), «найбільш біологічно обумовлена реакція як відображення потреби уникнути небезпеки в основі якої лежить пасивно або активно оборонний рефлекс, який визначає його стеничний або астеничний вияв» (Бродовська, с. 350), «емоція, яка сигналізує про реальну небезпеку» (Кириленко, с. 244).

Таким чином, у формуванні дефініції лексеми *страх* беруть участь такі психологічні терміни: емоція – «психічне відображення у формі безпосереднього упередженого переживання змісту життєвих явищ і ситуацій, обумовленого відношенням їхніх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта» (ПТСНТ, с. 127), емоційний стан – «специфічний вид психічного стану, вияв емоційного настрою у формі настрою, афекту, пристрасті тощо» (Кириленко, с. 240), реакція – «відповідь організму на будь-які зовнішні впливи чи внутрішні зміни в ньому» (ПЕ, с. 295), індивід – «людина як одинична природна істота, представник виду» (Кириленко, с. 242), оборонний рефлекс – «реакція організму на руйнівні впливи, яка здійснюється через нервову систему» (ПТСНТ, с. 450), емоції стеничні – «емоції, переживання яких посилює життєдіяльність організму, що виявляється в підвищеному збудженому стані» (ПЕ, с. 121), емоції астеничні – «негативні емоційні переживання пригніченості, суму, пасивної боязливості та ін., за яких знижується тонус м'язів» (ПЕ, с. 121), сигнал – «процес чи явище (зовнішнє чи внутрішнє, усвідомлюване чи неусвідомлюване), що несе повідомлення про якусь подію й орієнтує живу систему щодо цієї події» (ПТСНТ, с. 484), ситуація – «система зовнішніх стосовно суб'єкта умов, які спонукають і опосередковують його активність» (ПТСНТ, с. 496), загроза – «усвідомлення людиною того, що її конструктивна система перебуває на грані рішучих змін» (ПТСНТ, с. 133), реальність – «об'єктивно існуюче явище; те, що є в дійсності; дійсність» (ПТСНТ, с. 444), уява – «психічна діяльність, що полягає у створенні подумки уявлень та ситуацій, котрі ніколи не переживалися людиною в дійсності» (ПТСНТ, с. 586), потреба – «стан індивіда, зумовлений необхідністю певних об'єктів для його існування і розвитку, є джерелом активності» (Кириленко, с. 243), філософський термін біологічне та соціальне існування, а також спільний для кількох галузей знань (інформатики, кібернетики, фізики, біології тощо) термін *інформація*. Крім зазначених вище термінологічних одиниць у формуванні термінологічного значення лексеми *страх* беруть участь і слова загального вжитку: *людина, небезпека, джерело, добробут, уникати* та ін.

Послання в дефініції досліджуваної лексичної одиниці термінів різних галузей знань із загальноживаними словами, а також істотні відмінності у структурі дефініції свідчать про неоднорідність її семантики та дають підстави кваліфікувати її як терміноід, який за А.Д. Хаютиним визначаємо як особливий тип терміна, який позначає недостатньо усталене (несформоване) поняття, яке не має чітких меж, а відповідно, і чіткої дефініції [15].

Цю особливість лексеми *страх*, на нашу думку, можна пояснити кількома чинниками. По-перше, недостатнім теоретичним осмисленням об'єкта пізнання – феномена людської психіки. По-друге, співіснуванням різних точок зору на той самий об'єкт пізнання. Як зазначають укладачі словника психологічних термінів, «у психології немає єдиної парадигми – провідної теоретичної і практичної системи, яка визначає науку загалом (...) у ній співіснують багато підходів, напрямів, теорій, не в усьому взаємно погоджених, а іноді важко співвідносних, оскільки засновані вони на різних філософських системах, з різним поняттєвим апаратом, різними пояснювальними принципами» (ПТСНТ, с. 389). По-третє, тим, що психологія як самостійна галузь знань сформувалася на теренах України порівняно нещодавно, перші словники психологічних термінів з'явилися лише в 20-х–30-х рр. минулого століття, а отже, зважаючи на онтологічну складність самого об'єкта номінації, українська психологічна термінологія все ще перебуває на стадії становлення, термінологія цієї галузі знань ще не достатньо випрацювана та сформована. Попри те, що лексема *страх* є власне українською за походженням та функціонувала в мові з прадавніх часів на позначення феномена емоційного буття істоти, наукового осмислення відповідний феномен зазнав нещодавно.

Аналіз дефініцій лексеми *страх* дає змогу виділити інтегральні ознаки відповідного термінопоняття, якими є: родова ознака: 'емоція'; видові ознаки: 'негативний', 'справжня

небезпека», «уявна небезпека», «біологічне існування», «соціальне існування», «людина», «тварина», «стенічний прояв», «астенічний прояв», «сигнальна функція».

Розширити уявлення про науковий концепт «страх» дає змогу лексико-семантичний аналіз статей психологічних словників енциклопедичного типу, на основі якого виділяємо такі додаткові видові ознаки: «інтенсивний ~ слабкий, помірний, сильний», «тривалий ~ короткочасний, стійкий», «невпевненість», «неспокій», «незахищеність», «засіб виховання», «служує самозбереженню», «позбавляє можливості свідомо керувати своїми діями», «внаслідок повторення може перерости в боязливість». Виділяємо також видову ознаку «позитивна оцінка», імпліцитно представлену через функцію самозбереження.

Оскільки поняття реалізується в системних відношеннях та відображається на вербальному рівні парадигматичними зв'язками терміна, розглянемо гіперогіпонімію, синонімію, антонімію, партонімію, семантичну похідність терміна **страх** для того, щоб установити його місце в межах відповідної терміносистеми.

Досліджуваний термін, на основі родової ознаки «емоція», корелює з іншими термінами, вступає з ними у відношення підпорядкування щодо відповідного родового поняття. Зауважимо, що в психології існує широке і вузьке розуміння емоцій: «термін **емоція** вживається в широкому розумінні для позначення будь-яких можливих душевних переживань, і у вузькому, коли емоцією називають тільки переживання нижчих видів, які ґрунтуються на безумовному рефлексі, інстинктивних виявах психіки» [Войтек: 1984, с. 52; ПТСНТ, с. 127–129]. Таким чином, у вузькому значенні термін **емоція** є еквівалентом терміна **базова / базальна емоція**: «природжена емоція, на базі якої розвиваються більш складні соціально детерміновані емоційні процеси, стани і емоційно-особистісні якості» (ПС, с. 81). У широкому розумінні термін **емоція**¹, крім базових, позначає також інші психічні явища, що їх, відповідно до тієї чи тієї диференційної ознаки, типологізують на: 1) **афекти** – «сильні, відносно короткочасні нервово-психічні порушення, емоційні стани, пов'язані з різкою зміною важливих для суб'єкта життєвих обставин» (ПТСНТ, с. 34) (диференційні ознаки: «інтенсивний ~ сильний», «короткотривалий», «різкозмінний»; приховані: «ситуація», «тварина»); 2) **почуття** – «суб'єктивні переживання людиною подій, позитивні або негативні емоційні ставлення до предметів і явищ дійсності, які відзначаються відносною сталістю і мають велике значення в регуляції поведінки і діяльності людини» (ПС, с. 174) (диференційні ознаки: «людина», «усталене ставлення до чого-небудь»); 3) **настрої** – «порівняно тривалі, стійкі психічні стани помірної чи слабкої інтенсивності як позитивне або негативне емоційне тло психічного життя індивіда» (диференційні ознаки: «порівняно тривалий», «усталений», «інтенсивний ~ помірний або слабкий», «тло психічних процесів») (ПТСНТ, с. 268). Отже, залежно від того, яке розуміння емоції лежить в основі, широке або вузьке, варіативною буде кількість і склад когіпонів до терміна **страх**. Щоправда, говорити про відношення несумісності як таке, що є обов'язковою характеристикою когіпонів [7, с. 103], щодо номінативних одиниць, які репрезентантують емоції, ми навряд чи можемо. Це зумовлено природою емоційної сфери буття людини, в якій емоції в чистому вияві трапляються дуже рідко [5, с. 13].

Аналіз україномовних лексикографічних джерел дозволяє виділити від 9 до 39 когіпонів лексеми **страх** (таб. 2). Термінопоняття «емоція» / «базальна емоція» у вузькому розумінні є спільною родовою ознакою / родовим поняттям для таких одиниць: «страх», «відраза», «гнів», «інтерес», «образ», «подив» / «здивування», «презирство», «провина», «радість», «сум»; в широкому значенні – для термінопонять: «антипатія», «вдячність», «відраза», «відчай», «ворожість», «гідність», «гнів», «горе», «дружба», «жах», «задоволення», «зздрість», «закоханість», «захопленість», «ейфорія», «екстаз», «інтерес», «кохання», «лють», «ненависть», «нудьга», «образ», «патріотизм», «паніка», «переляк», «подив» / «здивування», «презирство», «прив'язаність», «провина», «радість», «ревнощі», «симпатія», «сором», «співчуття», «страх», «сум», «тривога», «туга», «щастя».

Відзначимо, що родо-видовий принцип побудови термінології є надзвичайно складним. Так, у зв'язку з подальшим розвитком наукової думки, видові поняття часто набувають більшої

¹ Часто термін **емоція** в широкому значенні синонімізується з терміном **почуття**, наприклад: «до психічних станів відносять прояви **почуттів** (настрій, тривога, афект)» [ПЕ, с. 341].

наукової ваги та, з їх розвитком, поступово стають родовими поняттями щодо інших [17, с. 118–119]. Так, термінопоняття «страх» є родовим щодо 12 одиниць, засвідчених в українських лексикографічних джерелах, які типологізуємо за диференційною ознакою на такі, що вказують на:

- каузатор емоції: **страх оцінки** – «викликаний тим, як має оцінити його інший» (Скрипченко, с. 161); **страх успіху** – «переживання людини щодо ймовірної негативної оцінки результатів її діяльності з боку соціального оточення» (ГП, с. 186); **страх кастрації** – «страх, який відчуває маленький хлопчик через те, що батько каструє його з причини сексуального суперництва через матір» (ПТСНТ, с. 510); **страх бути з'єднаним** (ГП, с. 191), **страх смерті** – «один із основних видів страху; за З. Фрейдом розуміється як процес, у ході якого Я занадто широко витрачає запас свого нарцисичного лібідо, як щось, подібне кастраційному страху» (ПТСНТ, с. 511); **страх дитячий (інфантильний)** – «страх, що спочатку є проявом того, що бракує коханій людини (...) у дорослих як страх невротичний, породжений безпосереднім перетворенням лібідо на страх» (ПТСНТ, с. 510); **страх первинний** – «страх, що виникає в дитини через емоційне занурення (емпатію) у переживання матері, яка сама відчуває невротичний страх» (ГП, с. 191), **афаніз** – «термін, уведений Джонесом для опису страху перед повною втратою здатності до задоволення» (Бродовська, с. 27).

- умотивованість страху: **страх реальний** – «раціональне вираження інстинкту самозбереження як нормальна реакція на сприйняття зовнішньої небезпеки» (ПТСНТ, с. 511), **невротичний страх** – «за З. Фрейдом, різноманітні форми «безцільного страху» невротиків; виникають через відволікання лібідо від нормального застосування або через відмову психічних інстанцій» (ПТСНТ, с. 510–511) та його підтипи: «1) **страх вільний** — загальна невизначена боязкість; 2) різноманітні **фобії**, коли страх міцно пов'язується з певними змістами уявлень; 3) **спонтанні напади страху**, що виявляються при істерії та інших формах важких неврозів, а також у будь-яких умовах збудження, у вигляді афекту страху чи нападу вільного страху, які або супроводжують симптоми, або ж виступають незалежно від будь-яких умов і без видимої обумовленості зовнішньою небезпекою» (ПТСНТ, с. 510–511).²

- експерієнцера: **страх дитячий (інфантильний)** – «страх, що виникає в дитини через емоційне занурення (емпатію) у переживання матері, яка сама відчуває невротичний страх» (ГП, с. 191).

Базові номінанти емоцій мають лінгвістичний статус гіперонімів щодо інших вербальних репрезентантів емоції спільної онтології, виявляючи, таким чином, відношення синонімії між одиницями сусідніх рівнів ієрархії. Така позиція ґрунтується на тому, що, «на відміну від об'єктів навколишнього світу, які, завдяки своїй конкретності, вписуються у природну таксономію олюдненого свідомістю буття, емоції, що не мають дискретної природи, характеризуються дифузністю, мінливістю своїх ознак, перетіканням у інші стани, а значить, складністю свого усвідомлення та іменування» [1, с. 45]. Відповідно, лексема *страх* є синонімом щодо інших термінологічних одиниць, які, крім родової семи 'страх', містять у свої структурі диференційні ознаки. Отже, базовий репрезентант наукового концепту синонімізується з такими лексемами: **жах** – «почуття сильного страху» (ПС, с. 87) (диференційна ознака: 'сильний'); **переляк** – «стан у ситуації раптової, несподіваної небезпеки. Переляк підкреслює дію небезпеки, коли не було готовності до страху» (ПТСНТ, с. 328) (диференційна ознака: 'раптовий'); **тривога** – «емоційний стан, що виникає в ситуаціях невизначеної небезпеки та проявляється в очікуванні неблагополучного розвитку подій» (СВП, с. 76) (диференційні ознаки: 'невизначена небезпека', 'очікування несприятливого розвитку подій'); **паніка** – «страх, сум'яття, що раптово охоплює людину або масу людей» (ПТСНТ, с. 32) (диференційні ознаки: 'раптовий', 'масовий'); **фобія / фобії** – «нав'язливий страх / нав'язливі страхи, які людина не в змозі переборювати» (Войтек, с. 204) (диференційні ознаки: 'нав'язливий', 'непереборний').

² Укладачі «Психологічного тлумачного словника найсучасніших термінів» у статті «Страх» виділяють три основні різновиди страху: *страх реальний*, *страх невротичний* і *страх совісті* (ПТСНТ, с. 529), дефініції перших двох розміщені в зазначеному словнику, дефініції терміна *страх совісті* не засвідчено ані в зазначеній лексикографічній праці, ані в інших із переліку опрацьованих, ані в працях З. Фрейда, який, власне, є творцем класифікації. Натомість у своїх працях учений широко використовує термін *моральна тривога*.

Щодо походження одиниць зазначимо, що лексеми *жах*, *переляк* та *тривога*, як і базовий репрезентант концепту, витворені на загальноукраїнському мовному ґрунті шляхом спеціалізації позначуваних ними понять. Лексема *паніка*, яка має грецьке походження (ЕС, с. 276), спочатку увійшла до загальномовного словника, а потім, внаслідок термінологізації, до мови спеціального призначення. Інтернаціональна лексема *фобія*, яка також є запозиченням з грецької, прийшла в українську мову на позначення нового наукового поняття «нав'язливий страх».

Синоніми терміна *страх* є гіперонімами до значної кількості інших одиниць, які, відповідно, відбивають відношення опосередкованого підпорядкування до досліджуваного термінопоняття. Так, лексема *фобія* / *фобії* є гіперонімом до одиниць, які позначають її типологічні різновиди за фабулою, тобто відрізняються причиною виникнення емоційного стану. Назвемо лише декілька найбільш поширених та зазначимо, що до аналізу було залучено понад 300 одиниць, засвічених в українських наукових джерелах (за даними Т. В. Тритенко, одиниць із терміноелементом *-фобія* у клінічній психології існує понад 1000 [14, с. 13]): *акрофобія* – «паталогічний страх людини перед висотою» (ПС, с. 13), *демофобія* – «хворобливий страх, боязнь великого скупчення людей» (ПС, с. 49), *нозофобія* – «паталогічний страх захворювання» (ПТСНТ, с. 571–572), *еретофобія* – «боязнь людини почервоніти перед співбесідником, зняковілість в громадських людних місцях» (ПС, с. 85), *клаустрофобія* – «остраха закритих приміщень» (ПТСНТ, с. 571–572) тощо. Когіпонімами є переважно терміни-композиції з залежними відношеннями компонентів (наприклад: *антропофобія* – «страх людей і юрби» (ПТСНТ, с. 26), які мають грецьке (*алгофобія*, *айхмофобія*, *клімакофобія* тощо) та латинсько-грецьке (*аблютофобія*, *інсектофобія*, *соціофобія* тощо) походження та увійшли до міжнародного лексичного фонду на позначення нових понять. Деякі одиниці, гіпоніми до лексеми *фобія*, є гіперонімами до інших одиниць. Так, наприклад, термін *зоофобія* конкретизується у значеннях таких когіпонімів, розташованих на одній горизонталі: *алекторофобія* («нав'язливий страх курей»), *айлуорофобія* («нав'язливий страх котів»), *кінофобія* («нав'язливий страх собак»), *анифобія* («нав'язливий страх бджіл») тощо.

Щодо терміна *фобія* та деяких похідних одиниць, які позначають його типологічні різновиди, останнім часом спостерігаємо процес детермінологізації, про який свідчить їх уведення до загальномовних словників, а також широке використання в художньому та публіцистичному стилях української мови. Так, наприклад, термін *фобія* / *фобії* у засобах масової інформації й у художній літературі функціонує як синонім до лексеми *страх* (зі спрощеним компонентним складом значення), наприклад: «Мало не два століття франкомовні боролися за права своєї мови. І *фобії* були такі самі – мовляв, це порушить цілісність держави, знищить англійську у франкомовних провінціях, призведе до від'єднання Квебеку» (журнал «Країна» №124 за 31.05.2012), «Нервові напруження почало спадати, дівчина вже подумки дорікала собі: це ж *фобії*, безтілесні примари страху обступили її душу, а вона піддалася...» (В. Бережний. Естафета життя), водночас, терміноелемент *-фобія*, який на сьогодні характеризується надзвичайною продуктивністю, в різних типах дискурсу конструє лексеми з різними відтінками у значенні від страху до неприязні, ненависті (у засобах масової інформації фіксуємо такі новотвори: *народофобія*, *майданофобія*, *тимошенкофобія*, *роботофобія* тощо).

Термін *тривога* позначає спільне родові поняття для таких лексичних одиниць: *тривога базальна* – «інтенсивне і всепроникливе відчуття людиною небезпеки й самотності» (ПС, с. 256) (диференційні ознаки 'самотність' 'інтенсивність'); *тривога реалістична* – «емоційна відповідь, викликана загрозою або сприйняттям реальних небезпек у зовнішньому оточенні» (ПТСНТ, с. 577) (диференційними ознаками є 'загроза' 'реальна небезпека', відповідно термін, цей типологічний різновид тривоги синонімізується з терміном *страх*); *тривога невротична* – «емоційна відповідь у вигляді страху, якого зазнає індивідуум, коли його его перебуває під загрозою непідвладних контролю інстинктивних бажань (побоювання, що імпульси, які надходять від Ід, завдадуть его неприємностей)» (ПТСНТ, с. 577) (диференційна ознака 'неусвідомлюваний каузатор'); *тривога моральна* – «почуття провини і сорому, яких зазнає індивідуум, коли його его загрожує покарання з боку суперего» (ПТСНТ, с. 576) (диференційна ознака 'неусвідомлюваний каузатор'). Внаслідок непослідовного уведення до психологічних словників термінів психоаналізу (напрямку психології, започаткованого З. Фрейдом),

спостерігаємо поляризацію родового та видових термінопонять за диференційною ознакою *‘відсутній чітко визначений каузатор’* – *‘неусвідомлюваний каузатор’*. Термінопоняття *«тривога»* є концептуально багатозначним. У психоаналізі цей термін позначає *«страх, викликаний неусвідомлюваною небезпекою»: «тривога, яка відбиває неусвідомлювану небезпеку, відрізняється від страху, який є реакцією на усвідомлювану та реальну зовнішню небезпеку»* (ПТП, с. 236) (диференційна ознака *‘неусвідомлюваний каузатор’*). Отже, за умови введення до словника психологічних термінів, лексем, що позначають у психоаналізі типологічні різновиди тривоги, обов’язковою є дефініція, яка відбивала б її ознаки саме в цьому значенні. Це дозволить уникнути небажаного протиставлення.

Термін *паніка* є гіперонімом до терміна *масова паніка*, яке позначає: *«вид поведінки натовпу, що виявляється в переживанні великого страху, який охоплює людей, і породжує нестримне, неконтрольоване прагнення до втечі як засобу уникнення загрози»* (ПЕ, с. 242).

Отже, сукупність лексичних одиниць, які позначають різновиди тривоги, фобії, паніки, опосередковано підпорядкована терміну *страх*.

Слідом за Е. В. Кузнєцовою, М. В. Нікітіним та ін. мовознавцями окремо виділяємо партитивні відношення, які на вербальному рівні маніфестують зв’язок «частина – ціле». Такий зв’язок пов’язує лексему *страх* із одиницями, що позначають більш складні психічні феномени, обов’язковим компонентом яких є емоція страху. До таких одиниць належать, наприклад: *бар’єр психологічний* – *«інтенсивні емоційні переживання, частіше негативного плану (сором, почуття провини, страху, занепокоєння, низька самооцінка тощо), що перешкоджають ефективному виконанню певної діяльності чи дії, спілкуванню, реалізації особистісних потенцій»* (ПС, с. 29); *комплекс кастрації* – *«своєрідна дитяча реакція на приписуване батькові сексуальне залякування або на пригнічення ранньої інфантильної сексуальної діяльності; також страх за пеніс у хлопчика, заздрість у дівчинки через пеніс у хлопчика»* (ПТСНТ, с. 191) тощо.

Кореляція «частина – ціле» представлена також у межах складного поняття «страх». Її, на нашу думку, маніфестують лексичні одиниці, що йменують структурні елементи ситуації «страх», а саме: 1) каузатор страху: *загроза* – *«усвідомлення людиною того, що її конструктивна система перебуває на грані рішучих змін»* (ПТСНТ, с. 133), *психічна атака* – *«назва атаки, розрахованої на залякування, пригнічення волі, психіки того, хто захищається»* (ПТПВ, с. 67), *залякування* – *«погроза у письмовій або усній формі або інші дії з наміром викликати страх»* (СППВ, с. 14–15) тощо; 2) експерієнцер страху: *легкодухість* – *«риса характеру особистості, яка виявляється у боязні труднощів і пасуванні при зустрічі з ними»* (ПЕ, с. 184); *боязкість ананкастична* – *«внутрішня невпевненість у собі»* (ПС, с. 33) та ін., які вступають в антонімічні відношення з термінами, які маркують протилежну рису характеру суб’єкта емоційного реагування, а саме: *мужність* – *«якість, риса характеру, яка проявляється у здатності зберігати самовладання у скрутних і небезпечних ситуаціях, показуючи при цьому хоробрість, відвагу, героїзм»* (ПТПВ, с. 52), *безстрашність* – *«якість особистості, яка пов’язана з умінням придушити свій інстинкт самозбереження, подолати страх, що об’єктивно виникає у всіх людей в екстремальних умовах»* (ПС, с. 31) тощо; 3) зовнішній прояв страху: *тремор* – *«мимовільні ритмічні м’язові скорочення, що викликають тремтіння кінцівок тулуба (...) є виявом сильних емоційних переживань»* (Войтек, с. 194), *логорея* – *«беззв’язний мовленнєвий потік як прояв мовленнєвої активності при сильному хвилюванні»* (Кириленко, с. 244) та ін.

Указуючи на антонімічне протиставлення термінів, мовознавці беруть за основу логічне протиставлення наукових понять – бінарний принцип зображення фактів або явищ дійсності, і вважають, що сама природа наукового поняття містить передумови для створення антонімічних опозицій. Обов’язковою умовою для антонімічного протиставлення вважається наявність у їх компонентному складі інваріантної семи, яка передає загальну для певної антонімічної пари ознаку, та диференційних сем, між якими існує імплікація заперечення [16, с. 222]. Детальне вивчення дефініцій лексем, які репрезентують досліджуваний концепт у науковому мовному просторі, дозволяє виділити серед них такі, що перебувають у відношеннях антонімії до терміна страх або його системних синонімів.

Вочевидь, у контексті аналізованої проблеми потребує коментарів зв'язок лексеми *страх* із лексемою *безстрашність*, похідною від базового номінанта концепту, витвореної шляхом додавання заперечного префікса *-без*, який «вказує на відсутність, виключення певних властивостей, ознак» [20, с. 140]. Термінографічні джерела пропонують таке визначення лексеми: «*якість особистості, яка пов'язана з умінням придушити свій інстинкт самозбереження, подолати страх, що об'єктивно виникає у всіх людей в екстремальних умовах*» (ПС, с. 31). Зв'язок зазначених одиниць здійснюється через лексему *легкодухість*, яка у науковій мовній картині світу маніфестує кореляцію частина – ціле, оскільки позначає «*рису характеру особистості, яка виявляється у боязні труднощів і пасуванні при зустрічі з ними*» (ПЕ, с. 184), тобто вказує на експерієнцера та зовнішній прояв страху, а не актуалізує всі обов'язкові ознаки поняття *страх*.

Відповідно зазначена лексема вказує тільки на якість особистості, на її здатність контролювати зовнішній вияв емоції, тобто корелює з лексемою *страх* як частина цілого, оскільки зовнішній вияв емоції та є антонімом до лексеми боязкість, яка відбиває по відношенню до лексеми *страх* партитивний зв'язок.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, домінантою ментально-мовної структури наукового емоційного концепту «страх», його раціональною основою є термінопоняття, ознаки якого встановлено через аналіз парадигматичних зв'язків з іншими одиницями терміносистеми психології як основної сфери функціонування знань про емоційну сферу буття людини. Зміст термінопоняття репрезентує об'єктивний смисл структури концепту «страх». У перспективі подальших пошуків залишається опис-моделювання інших ментально-мовних структур, що беруть участь у формуванні наукового концепту «страх», а також вивчення його структури в наївно-побутовій, художній, релігійній картині світу, що передбачає опис інших національно-мовних форм його вираження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисов О.О. Мовні засоби вираження емоційного концепту страх: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англійської художньої прози): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / О. О. Борисов. – Донецьк, 2005. – 209 с.
2. Бутенко Е.Ю. Концептуалізація поняття «страх» в німецькій і російській лінгвокультурах : автореф. дис. канд. філол. н. : 10.02.20. – Тверь, 2006. – 16 с.
3. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С.Г. Воркачев. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2004. – 236 с.
4. Зайкина С.В. Эмоциональный концепт «страх» в английской и русской лингвокультурах: Сопоставительный аспект : автореф. дис. ... канд. філол. н. : 10.02.20. – Волгоград, 2004. – 24 с.
5. Изард К. Э. Психология эмоций / [пер. с англ. В.Мисник, А.Татлыбаева]. – СПб. ; М. ; Нижний Новгород; Воронеж; Ростов на Дону : Питер, 2008. – 460 с.
6. Іващенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія / В.Л. Іващенко. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
7. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика: учебник для студ. ф-тов филол. профиля / Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Филологический факультет. – Изд. 4-е – М.: URSS. Либроком, 2009. – 350 с.
8. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Н.А. Красавский. – Москва : Гнозис, 2008. – 374 с.
9. Кузнецов М.А. Шкільні страхи: види, умови прояву та шляхи подолання: [монографія] / М.А. Кузнецов, І.В. Бабарикіна; Харків. Нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х.: ХНПУ, 2012. – 227 с.
10. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – Изд. 3-е. – М.: URSS. ЛКИ, 2007. – 254 с.
11. Новодранова В.Ф. Методы когнитивного анализа в исследовании языков специальных целей // Терминология и знания. Материалы III Международного симпозиума (Москва, 8–10 июня 2012 года) / отв. ред. С.Д. Шелов. – М., 2013. – С. 11–18
12. Огаркова Г.А. Вербалізація концепту кохання в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсивний аспекти: дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Огаркова Г.А. – К., 2004. – 221 с.
13. Стефанский Е.Е. Концептуалізація негативних емоцій в міфологічному і сучасному мовному свідомстві: на матеріалі російського, польського і чеського мов: автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.19 / Е.Е. Стефанский. – Волгоград, 2009. – 44 с.
14. Тритенко Т.В. Міфологічні образи в мові клінічної психології : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.19 / Т.В. Тритенко. – Москва, 2011. – 21 с.
15. Хаютин А.Д. Термин, терминология, номенклатура: Учебное пособие. – Самарканд: Изд-во Самаркандского гос. ун-та, 1972. – 129 с.

16. Холодїй І.О. Антонімія як категорія протилежності в соціологічній термінології сучасної англійської мови // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки. – № 22 (247): Філологічні науки. Мовознавство – 2012. – С. 222–227.
17. Чернышова Л.А. Отраслевая терминология в свете антропоцентрической парадигмы. – М. Изд-во МГОУ, 2010. – 206 с.
18. Шамаева Ю.Ю. Когнитивная структура концепта «радость» (на материале английского языка): дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – Х., 2004. – 260 с.
19. Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций: монография / В. И. Шаховский. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.
20. Шевченко М. Антонімія в організації лексико-семантичних відношень терміносистеми цивільного права // Українська термінологія і сучасність: 36. наук. Пр. – К.: КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 137–141.
21. Шелов С.Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения. – СП : Филологический фак-т СПбГУ, 2003. – 279 с.
22. Kövecses Z. Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 223 p.
23. Wierzbicka A. Emotions across Languages and Cultures: Diversity and universals. – Paris : Cambridge University Press, 1999. – 340 p.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Бродовська	Бродовська В.Й. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів / В.Й. Бродовська [та ін.]; Південнослов'янський ін-т Київського славистичного у-ту. – К.: Професіонал, 2007. – 512 с.
Войтек	Психологічний словник / за ред. Войтка В.І. – К.: Вища школа, 1982. – 216 с.
ГП	Словник психологічних термінів (з глибинної психології) / пер. з рос. Г.В. Гладуш; уклад. Б.Г. Херсонський, С.Г. Уварова; ред. С.І. Рясенко; Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді, Українська асоціація психоаналізу, Міжнародний ін-т глибинної психології. – К.: Держсоцслужба, 2006. – 260 с.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. О.С. Мельничук [та ін.]; АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. – Т. 4: Кора-М / уклад. Р.В. Болдирев [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1989. – 549 с.
Кириленко	Кириленко Т.С. Короткий словник термінів // Кириленко Т.С. Психологія: емоційна сфера особистості. – К.: Либідь, 2007. – С. 238–244.
КСПТ	Короткий словник психологічних термінів / уклад. Г.Г. Петренко [та ін.]; Академія пожежної безпеки України. – Х.: [б.в.], 2003. – 184 с.
ПЕ	Психологічна енциклопедія: А–Я / авт.-упоряд. О.М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
ПС	Психологічний словник / авт.-уклад. В.В. Синявський, О.П. Сергєєнкова; ред. Н.А. Побірченко. – К.: Науковий світ, 2007. – 274 с.
ПТПВ	Психологія: терміни, поняття, визначення: слов.-довід. / Г.В. Ложкін, І.Я. Коцан, В.А. Бараннік, В.В. Подляшаник; [за заг. ред. Г. В. Ложкіна]; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Волин. нац. ун-т ім. Л. Українки. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Л. Українки, 2011. – 186 с.
ПТСНТ	Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів: близько 3 000 слів / В.О. Олефір [та ін.]; ред. В.Б. Шапарь. – Х.: Прапор, 2009. – 672 с.
СВП	Словник військового психолога / авт.-уклад. М.А. Коваль [та ін.]; Департамент гуманітарної політики Міністерства оборони України, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України. – К.: Золоті ворота, 2009. – 353 с.
Скрипченко	Скрипченко О.В. Довідник з педагогіки та психології: навч. посіб. для викладачів, аспірантів та студ. пед. навч. закл. Навч. посіб. розрахований і для шкільних психологів та вчителів / О.В. Скрипченко. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2001. – 216 с.
СППВШ	Словник-довідник з педагогіки і психології вищої школи / Н.С. Герасимова, Н.В. Касярум, В.М. Король, О.П. Савченко. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – 212 с.
УПТ	Українська психологічна термінологія: слов.-довід. для студ. та викл. вищ. навч. закл. / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України; [авт.-уклад. С.І. Болтівець та ін.]. – К.: ДП «Інформ-аналіт. агентство», 2010. – 301 с.
Чапка	Чапка М. Соціально-психологічний словник: [навч. посіб. для студ. і викладачів навч. закл.] / М. Чапка, У. Контни; Гурносльоньська вищ. шк. пед. мені Кардинала Августи Хлонда в Мисловіцах. – Мисловіце: [Piktor], 2010. – 518 с.

Коляденко Е. Терминопонятие «страх» в психологической картине мира: лексикографическая репрезентация.

В статье с позиций когнитивной лингвистики описано терминопонятие «страх», являющееся доминантой ментально-языковой структуры научного концепта, его рациональной основой в психологической картине мира. На материале словарей психологических терминов были проанализированы дефиниции базового репрезентанта исследуемого концепта – лексемы с т р а х , установлена степень ее терминологичности, выявлены родовые и видовые признаки обозначаемого ею понятия. В статье рассмотрены парадигматические отношения, в которые вступает лексема с т р а х с другими единицами терминотесты: гиперогипонимия, синонимия, антонимия,

партонимия, семантическая производность. Большое внимание уделено терминологизации – процессу, играющему ведущую роль в формировании единиц на обозначение страха, его типологических разновидностей в украинской психологической терминологии.

Ключевые слова: терминопонятие «страх», психологическая картина мира, терминология психологии, языковая картина мира, лексикографическая репрезентация, эмоциональный концепт, научный концепт, терминологизация.

Koliadenko O. Term-concept “Fear” in the World Image of Psychology: Lexicographic Representation.

The paper describes the terminological notion “fear” as the dominant of the mental structure of scientific concept and its rational basis towards cognitive ways of terminology studying. Definitions of the lexical units representing concept “fear” in psychological terminological dictionaries are analyzed; the genus and differentia features of the term-concept are determined. Paradigmatic relations such as synonymy, antonymy, semantic derivation, hyponymy, hypernymy with the other terms of psychological term-system are examined. Special attention is paid to the terminologization as an important process in the terms denoting emotions formation in the Ukrainian psychological terminology.

Key words: term-concept “fear”, psychological world image, psychological terminology, lexicographic representation, emotional concept, scientific concept, terminologization.

Алла Коханська
(Хмельницький)

УДК 811.16.2'373.2(477.43)

ГІДРОНІМІЯ БАСЕЙНУ РІЧКИ СЛУЧ

Розглянуто лексико-семантичну структуру власних назв протічних вод басейну річки Случ (найбільшої правої притоки Горині) у межах Хмельницької області. Особливу увагу приділено визначенню етимології гідроніма Случ. Проаналізовано всі варіанти походження цієї назви, етимологічні гіпотези як вітчизняних, так і закордонних мовознавців. Також наведені коротка географічна характеристика річки та довідка про її роль у контексті історії краю. Як словникові статті подано інформацію про етимологію, семантику твірної основи, мотивацію гідронімів, особливості словотвору та екстралінгвальні відомості про власні назви приток річки Случ, які зафіксовані у «Словнику гідронімів України», краєзнавчих матеріалах та зібрані експедиційним шляхом.

Ключові слова: гідронім, апелятив, дериват, етимологічна гіпотеза, мотивація назви, відойконімна назва, квалітативна назва, географічний термін.

Постановка наукової проблеми. Серед усіх видів топонімів увага ономастів досить часто зосереджувалася на дослідженні назв водних об'єктів. Це зумовлено тим, що гідроніми належать до найдавніших за часом виникнення і найстійкіших власних назв, завдяки чому вони є одним з найбільш достовірних джерел лінгвістичної та історико-етнографічної інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній вітчизняній гідроніміці виразно простежуються зацікавленість регіональною проблематикою вивчення цих власних назв. До цього часу гідронімія басейну не була предметом системного наукового дослідження. Гідроніми або залишалися поза увагою ономастів, або залучалися до наукового аналізу лише як додатковий матеріал при вивченні інших класів географічних назв. Етимологія окремих власних назв рік висвітлена у працях С. Д. Бабишина, О. П. Карпенко, В. А. Никонова, Н. М. Торчинської і М. М. Торчинського, М. Т. Янка та інших топонімістів.

Метою нашого дослідження є аналіз лексико-семантичної структури, визначення етимології та мотиваційних особливостей гідронімів басейну Случі у межах Хмельницької області. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: (1) зафіксувати власні назви гідрооб'єктів (протічних вод), які належать до басейну річки Случ на території Хмельниччини; (2) визначити етимологію досліджуваних гідронімів та їхні дериваційні особливості;

(3) дослідити семантику твірної основи; (4) з'ясувати мотиваційні особливості гідронімів басейну річки Случ.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Случ – найбільша права притока Горині. Її загальна довжина становить 451 км, а в межах Хмельницької області – 119 км. Площа річкового басейну – 5020 км². Басейн Случі розташований майже в центрі області. Свій початок річка бере на схилах Верхньобузської височини поблизу села Червоний Случ Теофіпольського району, протікає через смт. Базалію, села Малі Зозулинці, Моньки, Волицю, Кузьмин, місто Старокостянтинів, села Сахнівці, Самчики, Старий Остропіль і Коржівку. Від витoku до с. Кузьмин Случ має східний напрямок течії, а далі повертає на північний схід. Водозбір річки проходить територіями Теофіпольського, Краси́лівського та Старокостянтинівського районів [2, с. 65].

Перші згадки про Случ заходимо ще у працях давньогрецького історика Геродота. За результатами археологічних експедицій у басейні річки Случ (сс. Самчики, Губин, Калинівка, Остропіль), поселення поблизу неї існували ще із часів трипільської культури (V–II тисячоліття до н. е.). Інші знахідки (наприклад, уламки грецької амфори поблизу Губина) також свідчать про торгівельне значення ріки – купці з давніх-давен возили нею різні товари до Чорного моря. Починаючи з першої половини XII століття, на березі Случі почали з'являтися замки-фортеці, залишки яких збереглися до наших днів біля сіл Чернятин, Красносілка, Губин, Остропіль та ін. За свідченнями істориків, на територію басейну Случі здійснювали набіги кочівники із Причорноморських степів, а пізніше – татаро-монголи. За часів козаччини поблизу Случі стояли війська Северина Наливайка, Богдана Хмельницького та ін.

Існує чимало гіпотез щодо походження гідроніма Случ. Найпоширенішою і, ймовірно, найточнішою є етимологія від сл. **сьл жць* – «кривий, вигнутий» (М. Фасмер), від *слокми* – «згорблений, горбатий» чи *слоковатыи* – «кривий» (І. Срезневський), тобто назва вказує на форму річки, а саме на наявність у неї багатьох загибів [див.: 14; 16]. М. Янко прасл. **Slъokъjъ* – «суковата» стосовно гідроніма *Случ* трактує зі значенням «мочариста річка з багатьма закрутами» [19, с. 396]. В іншій гіпотезі назва виводиться від прасл. основи **-lok-/*-luk-*, яка, як і в основі слів *сьлучати* чи *лучыты*, має значення «з'єднувати» (С. Роспанд, О. Преображенський) [див.: 5; 11]. Відомо, що в давньоруській державі з Галичини у Київське Подніпров'я возили сіль так званим «Соляним шляхом», а також іншими дорогами, прокладанню яких сприяло розташування річок. До верхів'я Случі підходили три судноплавні річки – Збруч, Смотрич та Південний Буг із притокою Бужок, із якими Случ об'єднувалась кількома волоками. Отже, вона виконувала з'єднувальну роль, тобто роль *с-лучі*. На думку Т. Лер-Сплавінського, назва походить від **slukъ* – «вологий» [див.: 19]. Ще одна гіпотеза виводить назву від прасл. **slukъ* – «чистий» або дієслова **sluti* – «чистити, змивати» (Мошинський) [див.: 5]. Одним із варіантів назви річки є Південна Случ (Южная Случь) [СГУ], на противагу Північній Случі – лівій притоці Прип'яті, яка протікає у Білорусії. Останнім часом з'явилася гіпотеза про балтійське походження цієї назви, але більшість учених схиляються до думки, що річці все-таки дали назву слов'яни.

Словник гідронімів України фіксує 18 приток річки Случ. Етимологія, семантика твірної основи, мотивація гідронімів, екстралінгвальні відомості про їхні денотати подаються у вигляді словникових статей.

1. **Білка**– р., л. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра; протікає через с. Огіївці, Писарівка, Іршики, Яремичі, Райки, Старий Остропіль (Ск). Варіанти н.: **Білка Случька**, **Велика Білка** **Большая Бѣлка**, **Wielka Białka** [СГУ], **Белка**, **Белуга** (1992). Н. – суфіксальний дериват від прикметника на означення кольору води, можливо, зоофорна н., що мало ймовірно. Друга н. – сл.-сп. із суфіксального деривата від прикметника на означення кольору води та присвійного прикметника (на відміну від р. Білки Хоморської – п. притоки р. Хомора); третя н. – сл.-сп., що складається із квалітативного прикметника та суфіксального деривата від прикметника на означення кольору води.

2. **Вербородинка** – р., п. Случі п. Горині п. Дніпра; протікає через н. п. Вербородинці, Гнатки, Ємці, Баглаї, Лажєва, Ладиги і Губин (Ск). Варіант н.: **Жаданка** (1899); «при ручьѣ **Вербородинке** (иначе **Жаданкѣ**)» [СГУ]. Відойконімна назва, утворена суфіксальним способом. Варіант н., можливо, мотивований дієсловом *жадати*.

3. **Греді́лька** – р., л. *Случі* (у верхів'ї) п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра*; протікає через н. п. *Базалія* (Тф). Варіант н.: **Hredelka**. Етимологічні гіпотези: 1) можливо, н. вказує на форму русла р. і походить від апелятива *граділь* – «частина плуга, в якій закріплюють чересло» [3, т. 1 с. 321], *граділь* – «вал, балка» [ЕСУМ, 6, т.1]; 2) від прізвища Греділь.

4. **Дереві́чка** – р., л. *Случі* п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра*; протікає через н. п. *Демківці*, *Раїтівка*, *Великі і Малі Мацевичі* (Ск), *Білецьке*, *Кустівці*, *Москалівка*, *Онацьківці*, *Бражинці*, *Кіпчинці* (Пл) тощо. Варіанти н.: **Луска**, **Деревная**, **Derewiczka** [СГУ]. Довжина – 53 км [КРВУ]. Етимологічні гіпотези: 1) відойконімна демінутивна н. (с. *Великі Деревичі* на Житомирщині) [15, с.159]; 2) відойконімна н. (с. *Мала Деревичка* Любарського району Житомирської області [2, с. 41]; 3) від слов'янського слова «дрегва, дрегвичка» – болото, болітце [18, с. 135], оскільки річка дійсно була лісовою, болотистою, із заболоченим дном. Паралельна назва **Деревна** мотивована тим, що річка витікає з лісових гущавин і тече поміж дібров і борів. Паралельна н., можливо, мотивована ГТ *ліс*, *ліски* [15, с. 159]

5. **Десні́вка** – р., л. *Случі* п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра*; протікає через с. *Моньчинці*, *Чернелівка* (Кр). Варіант н.: «с. *Моньчинці* при рч. **Десновкн**» [СГУ]. Н. мотивована ст.-сл. *desn – «правий» [18, с. 143].

6. **Жи́лка** – р., п. *Случі* п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра*; протікає через н. п. *Цимбалівка* (Сс), *Йосипівка*, *Левківка* і *Сербинівка* (Ск). Варіанти н.: **Жилча**, **Мишанецька Руда**, «с. *Юзефовка* при р. **Жилкн**» [СГУ]. Довжина – 18 км [КРВУ]. Етимологічні гіпотези: 1) від апелятива *жила* – «жила мінеральна, жиля води підземна» [3, 1, с. 484], можливо, н. – вказівка на дрібність гідро об'єкта; 2) н. виникла на основі асоціації р. з відповідним апелятивом, пор. *жилка* – «стовщення у вигляді нитки» [13]; 3) пор. також у говорах Закарпаття *жиля* – «джерело». Паралельна н. складається з ад'ектоніма (с. *Мшанець*) та ГТ *руда* зі значенням «болотиста лука; пасовище; висихаюче, вкрите рослинністю болото; долина зі стоячою неглибокою водою; заболочена рівнина, низовина тощо» [1, с. 45].

7. **Зайчи́к** – р., л. *Случі* п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра*; протікає через с. *Дворик*, *Мала Клітна*, *Кошелівка*, *Велика Клітна* (Кр). Варіант н.: **Zajaczek** (XIV ст.). Етимологічні гіпотези: 1) зоофорна н., яка мотивована великою кількістю зайців у навколишніх лісах [1, с. 45]; 2) відантропонімна родова н.; пор. ос. н. *Заєць* (1420), *Заец* (1567) [15, с. 189].

8. **Зозу́линський** – потік, п. *Случі* п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра*; протікає через с. *Великі і Малі Зозулинці* (Кр). Довжина – 16 км (ідентифікується без назви) [КРВУ]. Відойконімна назва, в основі якої – ад'ектонім.

9. **Ікопо́ть** – -і, ж.; р., л. *Случі* п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра*; протікає через н. п. *Федорівка*, *Малі Пузирки*, *Тріски*, *Антоніни*, *Кременчуки* (Кр), *Малий і Великий Чернятин*, *Пашиківці*, *Старокостянтинів* (Ст). Варіанти н.: **Икопоть**, **Икопеть**, **Исороѡ**, **Исорот'**, **Исорот**, **Корот'** (*над Коротиц*) [СГУ]. Довжина – 45 км [КРУ]. Н. можна вважати як похідну від *Кобудь* (давня назва міста Старокостянтинів). Вперше в Іпатіївському літописі під датою 1242 рік є запис: «...*Случ і Кобудь*...» Можемо припустити, що місто розкинулося на березі однойменної річки *Кобудь*, яку разом з її побратимом назвали «*Случ і Кобудь*». З часом річка здобула видозмінену назву *Ікопоть*.

10. **Коритни́ця** – р., п. *Случ* п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра*; протікає через н. п. *Половинники*, *Киселі*, *Решнівка*, *Губин* (Ск). Імовірно, н. походить від ГТ *корито* – «русло річки; міжгірна долина; долина з пологими берегами; довга западина» [4, с. 56].

11. **Котеля́нка** – р., л. *Случі* п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра*; протікає через с. *Котелянка* (Пл) [СГУ]. В основі н. – ГТ *котел* – «яма, котловина, заглибина круглої форми; долина на гірському пасовищі» [9, с. 233], *котелевина* – «ввійджена яма на дорозі, вибоїна» [6, т. 3, с. 401].

12. **Корчи́к** – р., л. *Случі* п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра*; протікає через н. п. *Романів*, *Корчик* (Шп), *Хоровець*, *Гориця*, *Берездів*, *Селичів*, *Печиводи*, *Тростянець*, *Піддубці*, *Веселинівка* (Сл) та інші н. п. Рівненщини. Варіанти н.: **Курчикъ**, **Когсзук**, **Кигсзук**, **Корчикъ** (1888) [СГУ]. Довжина – 85 км [Говорун]. Етимологічні гіпотези: 1) відойконімна н. (м. *Корець Рівненської області*); 2) від давньосхіднослов. *кърчиши*, *корчиш* – «коваль» [18, с. 76], 3) від *корч* – «розгалужене коріння дерев, кущів тощо», що вказує на особливість дна [15, с. 241].

13. **Ладіжж**ка – р., п. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра; протікає через с. Рідкодуб (Сс), Ладиги, Губин (Ск). Варіант н.: *Ладыжж*ка [СГУ]. Довжина – 39 км [КРВУ]. Довжина – 23 км [КРВУ]. Відойконімна н.

14. **Майків**ка – р., л. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра; протікає через с. Вишнопіль (Ск). Варіант н.: «с. Вишнопіль при рч. *Маковк*х близь р. Случи» (1893) [СГУ]. Етимологічні гіпотези: 1) *маковиця* – «вершина купола церкви, вершина гори» [3, т. 2, ст. 400]; *маки, макі* – «зарослі вічнозеленого чагарнику» [6, т. 3, с. 478].

15. **Осіра** – р., л. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра; протікає через с. Северини (Ск). Варіанти н.: *Осыра, Носира, Osira* (СГУ). Довжина – 20 км [КРВУ]. Етимологія н. невідома. Можливо, в її основі – зоолексема *носар* зі значенням «йорж, бубир» [6, 4, с. 121].

16. **Під Зайчиком** – яр, л. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра; західна частина Хмельницької обл. Варіанти н.: *Пидзайчиком, Яр Пидзайчиком* [СГУ]. Об'єкт локалізований біля с. Кошелівка (Кр). Локативна н. (*Зайчик* – прізвисько мешканця села, за оселею якого знаходиться денотат найменування). Варіант н. включає до її складу ГТ.

17. **Попів**ка – р., п. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра; протікає через с. Мишанець, Ожарівка, Махаринці (Сс). Варіанти н.: *Поповка, Выгнанка, Рорóвка* [СГУ]. Довжина – 25 км [КРВУ]. Відапелятивна н., мотивація невідома.

18. **Реву**ха – притока Случі, протікає через с. Котелянка (Пл). Квалітативна н. з основою *rev-, семантичний акцент якої зосереджений на «ревучому, бурхливому» характері течії [7, с. 176], особливо під час повеней.

19. **Руд**ка – р., п. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра [СГУ]. Гідрооб'єкт точно не локалізований. Імовіріше, р. протікає через с. Чухелі, Богданівка, Нова Гребля (Вл). Довжина – 13 км [КРВУ]. У говорах української мови, зокрема і подільських, поширений ГТ *рудка* – «іржаве болото; болото» [3, 4, с. 85], «мокра заболочена низина» [9, с. 213]; «долина між двома горами; болотиста лука, висихаюче болото; вкрите рослинністю пасовище» [1, с. 54]. В цілому типова для Поділля н. гідрооб'єкта, який протікає болотистою місцевістю, а вода має характерне («іржаве») забарвлення.

20. **Смі**лка – р., л. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра; протікає через с. Буртин, Судимонт, Хмелівка, Майдан-Лабунь (Шп), гирло – в Житомирській обл. Варіанти н.: *Цмолка, Цмовка, Smólka*; «*Конотопы при рч. Смолк*х» (1888) [СГУ], *Смолка*. Довжина – 20 км [2, с. 103] Демінутивна відапелятивна назва, що зумовлена розвитком смолокуріння у деяких місцях узбережжя [18, с. 387].

21. **Ставі**ська – р., л. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра; протікає через с. Мартинівка, Коржівка (Ск). Пліуральна пейоративна н., мотивована ГТ *став*: найменування зумовлене слабкою проточністю р., тихою і спокійною течією [18, с. 397].

22. **Тихі**вка – р., л. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра; місцезнаходження точно не локалізоване; можливо, це р., що протікає через с. Половинники, Киселі, Решнівка, Губин (Ск). Варіанти н.: *Тиховка* [СГУ], *Коритница* (1992). Квалітативна відприкметникова н., яка характеризує особливості течії річки. Паралельна н. – відапелятивна, пор. ГТ *корито* – «русло річки; міжгірна долина; долина з пологими берегами; довга западина з пологими берегами» [4, с. 56].

23. **Туля**па – р., л. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра (Ск). Варіант н.: «*при рч. Туляп*х» (1888) [СГУ]. Етимологія н. невідома. Можливо, н. мотивована дієсловом *тулитися* зі значенням «ховатися» [10, с. 324]. Те саме, що й *Осира*. Н. – див. 15.

24. **Хом**ора – р., л. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра; протікає через н. п. Криворудка, Кучманівка (Кр), Сморишки, Христівка, Кропивна, Влашанівка, Сахнівці, Даньківці, Бейзими, Ліщани (Із), Вербівці, Сульжин, Коськів, Гриців, Корпилівка (Шп), Микулин, Новолабунь, Троєщина, Юровщина, Титьків, Велика Березна, Новоселиця, Полонне, Понінка, (Пл) тощо. Варіанти н.: *Хоморь* (1234), *Хоморь, Хомурь, Хомара, Chomora, Chomar, Chamur* [СГУ]. Довжина – 110 км [КРВУ]. Походження назви точно не з'ясовано. Найчастіше назву виводять від *мор-*, *мор-ава* зі значенням «болото», компонент *хо-* пов'язують з молдавським **хомар** – «глинозем» [18, с. 400]. Можливо (за народною етимологією), відантропонімна н. – від злого полянського духа *Хо*, який морив (топив) людей.

25. **Шахівка** – р., п. *Случі* п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра*; протікає через м. *Старокостянтинів*. Варіанти н.: **Шиховка** (1899), **Szychówka** [СГУ], **Шихівка**. Мотивація н. невідома.

26. **Яр під Зайчиком** – р., п. *Зайчика* л. *Случі* п. *Горині* п. *Прип'яті* п. *Дніпра* (Кр). Довжина – 13 км² [КРВУ]. Локативно-квалітативна відгідронімна н., яка містить ГТ *яр*.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, гідронімія басейну *Случі* представлена як давніми, так і відносно недавно створеними назвами. Більшість онімів має квалітативний характер (*Білка, Білуга, Греділька, Деревичка, Жилка, Коритниця, Котелянка, Корчик, Ревуха, Рудка, Тихівка*). За семантикою твірної основи переважають відапелятивні (*Білка, Греділька, Деревна, Лиска, Деснівка, Жилка, Коритниця, Котелянка, Корчик, Попівка, Рудка, Смілка, Стависька, Тихівка, Хомора*) та частково відойконімі (*Вербородинка, Деревичка, Зозулинський, Ікопоть*) гідроніми. Твірними основами для гідронімікону басейну *Случі* виступали здебільшого іменники та прикметники, географічні терміни та ойконіми. Перетворення їх у назви гідрооб'єктів здійснювалося переважно шляхом суфіксації. На подальше дослідження чекають назви річок басейнів приток *Случі* (*Білки, Деревички, Жилки, Корчиак, Котелянки, Ладизьки, Попівки, Смілки*), так і мікрогідронімія краю (назви непротічних вод, джерел і криниць, заболочених місцевостей тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабишин С. Д. Топоніміка в школі / С. Д. Бабишин. – К. : Радянська школа, 1962. – 122 с.
2. Говорун В. Д. Річки Хмельниччини / В. Д. Говорун, О. О. Тимошук. – Хмельницький : Поліграфіст-2, 2010. – 240 с.
3. Грінченко Б. Д. Словарь української мови / Б. Д. Грінченко – Т. 1–4. – К. : Наукова думка, 1996–1997.
4. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Луцьк : Настир'я, 1997. – 108 с.
5. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / відп. ред. О.С.Стрижак. — К. : Наукова думка, 1985. — 256 с.
6. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1982 – 2007. – Т. 1 – 5.
7. Карпенко О. П. Гідронімікон Центрального Полісся / О. П. Карпенко. – К. : Київ, 2003. – 317 с.
8. Каталог річок України / уклали Г. І. Швець, Н. І. Дрозд, С. П. Левченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 192 с.
9. Марусенко Т. А. Материали к словарю украинских географических апелятивов (названия рельефов) // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика) / Т. А. Марусенко. – М. : Полесье, 1968. – С. 206–255.
10. Никонов В. А. Краткий топонимический словарь / В. А. Никонов. – М. : Наука, 1966. – 509 с.
11. Роспонд С. Структура и стратиграфия древнерусских топонимов / С. Роспонд // – Восточнославянская ономастика. – М.: Наука, 1979. – С. 5–47.
12. Словник гідронімів України / укладачі: І. М. Железняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко та ін. – К. : Наукова думка, 1979. – 779 с.
13. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
14. Срезневский И. И. Материали для словаря древнерусского языка по письменным памятникам / И. И. Срезневский – СПб. : Типография Императорской Академии Наук, 1912. – Т. 3.
15. Торчинська Н. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області / Н. М. Торчинська, М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 549 с.
16. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – Т. 1–4. – М.: Прогресс, 1964–1973.
17. Швеба Г. І. Каталог річок і водойм України: навчально-довідковий посібник / Г. І. Швеба, М. І. Ігошин, Є. Д. Гопченко. – Одеса : Астропринт, 2003. – 392 с.
18. Янко М. Т. Топонімічний словник України: словник-довідник / М. Т. Янко. – К. : Знання, 1998. – 432 с.
19. Lehr-Splawinski T. Rozmieszczenie geograficzne prasłowiańskich nazw wodnych / T. Lehr-Splawinski/ - RS, 1960, t. XXI, cz. 1, s. 5-22.

Умовні скорочення

Вл – Волочеський район
 ГТ – географічний термін
 Із – Ізяславський район
 Кр – Краси́лівський район
 КРВУ – «Каталог річок і водойм України»
 л. – ліва притока
 н. – назва
 н. п. – населений пункт
 п. – права притока

Пл – Полонський район
 р. – річка
 с. – село
 СГУ – «Словник гідронімів України»
 Ск – Старокостянтинівський район
 Сс – Старосинявський район
 СУМ – «Словник української мови»
 Тф – Теофіпольський район
 Шп – Шепетівський район

Коханская А. Гидронимия бассейна реки Случь.

В статье рассматривается лексико-семантическая структура имен собственных проточных вод бассейна реки Случь (правой притоки Горыни) в пределах Хмельницкой области. Особое внимание уделяется определению этимологии гидронима Случь. Анализируются все варианты происхождения этого названия, этимологические гипотезы как отечественных, так и зарубежных языковедов. Также имеются короткая географическая характеристика реки и справка о ее роли в контексте истории края. В виде словарных статей подается информация об этимологии, семантике образующей основы, мотивации гидронимов, особенности словообразования и экстралингвистические сведения о именах собственных притоков реки Случь, зафиксированные в «Словаре гидронимов Украины», краеведческих материалах и собранные экспедиционным путем.

Ключевые слова: гидроним, апеллятив, дериват, этимологическая гипотеза, мотивация названия, качественное название, географический термин.

Kokhans'ka A. Hidronimiya of the Basin of Sluch River.

Lexical and semantical structure of proper names throughflow water of the basin Sluch river (the largest right tributary of Horyn) within the Khmelnytsk region is analyzed in the article. Particular attention is concentrated on the definition of etymology hydronym Sluch. All versions of the origin of the name, etymological hypotheses by Ukrainian and foreign linguists are analyzed. Also short geographic characteristics of the river and information about its role in the context of history of the region are contained in the article. Information about etymology, semantics of the generating base of words, motivation of hydronyms, especially of derivation and extralinguistic information about proper names of tributaries of the Sluch river, which are recorded in the «Slovyk hidronimiv Ukrainy», in local history materials and collected by forwarding are submitted as entries.

Key words: hydronyms, apelyatyv, derivative, etymological hypothesis, motivation of the names, kvalitativ name, geographical term.

Наталія Кувшінова
(Київ)

УДК 811.161.1'373.45'112(043.3)

**НІМЕЦЬКІ ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ ТА ЇХНЯ СЕМАНТИЧНА АДАПТАЦІЯ
В РОСІЙСЬКІЙ МОВІ XVII – XVIII СТОЛІТЬ**

Роботу присвячено дослідженню семантичної адаптації німецькомовних лексичних запозичень у російській мові XVII–XVIII століть. Висвітлено питання про сутність запозичення, принципи класифікації запозичених слів і способи адаптації іномовної лексики; проаналізовано стан вивчення проблеми німецькомовних лексичних запозичень у лінгворусистичці. Охарактеризовано німецькі лексичні запозичення в історико-хронологічному аспекті; подано комплексну історико-лінгвістичну характеристику німецьких лексичних запозичень і встановлено причини та шляхи їх проникнення в російську мову XVII–XVIII століть; розроблено тематичну класифікацію запозичених з німецької мови лексичних одиниць (XVII–XVIII століть); описано особливості семантичної адаптації німецьких лексичних запозичень у російській мові; розкрито характер семантичних відношень німецькомовних запозичень в процесі їх асиміляції мовою-реципієнтом; проаналізовано системні зв'язки німецьких запозичень в лексичній системі російської мови, зокрема явища омонімії і синонімії.

Ключові слова: німецькі лексичні запозичення, мова-джерело, мова-реципієнт, семантична адаптація, семантичний обсяг, звуження значення, розширення значення.

Постановка наукової проблеми. Проблема мовного запозичення не є принципово новою для лінгвістичної науки, але залишається актуальною і відкриває нові перспективи для дослідження. Питання, пов'язані з взаємодією різних мов, набувають великого значення в сучасній лінгвістиці, що обумовлено розширенням міжнаціональної та міжкультурної комунікації. Специфіка національної свідомості того чи того народу та вплив на неї певної етнокультури все частіше викликає дослідницький інтерес, у зв'язку з чим розробляють нові

прийоми опису мовної ментальності. В останні десятиліття у контексті вивчення різних за походженням лексичних запозичень і особливостей їх освоєння, зокрема в російській мові, активно досліджують проблему семантичної адаптації таких лексем з урахуванням їхньої етимології (В. Р. Богословська, Л. В. Гребінник, І. Я. Конончук, М. С. Селіванова, І. В. Токарева та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексичні запозичення достатньо давно перебувають у центрі уваги вчених, серед наукових інтересів яких є проблема контактування мов. Вивченням сутності іншомовних запозичень і характеру їх функціонування в російській мові займалися в минулому та продовжують займатися багато закордонних і вітчизняних лінгвістів, зокрема Я. К. Грот, О. І. Соболевський, В. А. Христиані, В. М. Арістова, О. М. Бабкін, Р. О. Будагов, В. Кіпарський, Л. П. Крисін, О. О. Леонтєв, Ю. Т. Лістрова-Правда, Д. С. Лотте, М. М. Маковський, О. О. Реформатський, Ю. С. Сорокін, М. М. Шанський, О. Б. Шахрай та ін. У наукових працях останніх років продовжують розвивати й удосконалювати методи та прийоми лінгвістичного дослідження іншомовних запозичень (Л.М. Васильєв, Л. В. Гребінник, З.К. Гарланов та ін.).

Мета статті полягає в аналізі німецьких лексичних запозичень у російській мові XVII–XVIII століть та описі основних закономірностей їх семантичної адаптації в мові-реципієнті.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Запозичення іншомовної одиниці є складним, багатостороннім процесом, вивчення якого передбачає вирішення цілої низки питань. Л.П. Крисін окреслив основні з них: сутність та причини запозичення; різновиди іншомовних елементів; типи іншомовних слів як найчастотніших запозичених мовних одиниць; ознаки запозиченого слова; способи освоєння слова в мові, яка запозичує [2, с. 10].

Лексичними запозиченнями прийнято вважати слова, перенесені з однієї мови в іншу в результаті економічних, політичних та інших зв'язків між народами, які увійшли до словникового складу мови-реципієнта й зафіксовані у відповідних словниках.

Лексичні одиниці із німецької мови за ступенем адаптації у системі російської мови-реципієнта зазнають як повної, так і часткової асиміляції. Частково асимільована німецькомовна лексика може бути розділена на такі групи: 1) лексика, асимільована на графічному і граматичному рівнях; 2) лексика, асимільована на граматичному рівні; 3) лексика, асимільована на словотвірному рівні; 4) вкраплення з попереднім та наступним російським еквівалентом.

Семантичне освоєння іншомовних слів передбачає різні зміни в їхньому змісті при переході з мови-джерела у мову, яка запозичує. При запозиченні може змінюватися обсяг значення слова, зокрема відбуватися його звуження, розширення та переосмислення. Здебільшого відбувається звуження змісту запозиченого слова. Наприклад, лексема *цех* має у російській мові значення „відділення заводу, фабрики, зайняте якою-небудь частиною виробничого процесу“ [4, с. 875]. Її семантика збігається з семантикою німецького прототипу *Zeche*, який має ширше значення „рудник, шахта, замкнутий виробничий простір, де працюють“ [6, с. 1247] (семи „рудник, шахта“ не були запозичені російською мовою). Слово *міна* (нім. *Mine*) у німецькій мові означає „снаряд, устрій під землею зі спеціального матеріалу; вид бомби; вид тоненького стержня в олівці (ручці)“ [6, с. 731]. У російській мові це слово має значення „снаряд, торпеда“ [1, с. 543]. Спочатку були запозичені не всі значення цього німецького слова, але в подальшому його семантична структура була розширена „підводна торпеда“.

У XVII–XVIII століттях контактування російської мови з німецькою було обумовлене низкою причин, які сприяли активному проникненню німецьких слів певних груп у російську лексику. У цей період авторитет Німеччини в розвитку військової справи та гірничодобувної промисловості суттєво впливав на формування цих галузей у Росії, чим зумовлене пряме запозичення з німецької мови в російську найменувань військових чинів, звань, зброї, морських і військових термінів. Пожвавлення торгівлі між Росією та Німеччиною стало причиною проникнення найменувань одиниць вимірювання та обліку, торговельно-фінансових термінів, назв предметів торгівлі та торговельних транспортних засобів. Безпосереднє спілкування й інтерес до життя німців сприяли запозиченню назв понять зі сфери суспільних відносин, державного управління, побуту (зокрема назв установ та органів державного управління,

придворних чинів, термінів мистецтва та медицини, предметів домашнього вжитку, назв одягу, прикрас, страв та ін.). Ці групи слів запозичені з німецької мови здебільшого без мов-посередників.

У роботі всі німецькі лексичні запозичення за хронологічним принципом поділені на три періоди: 1) допетровської епохи (1600 – 1689 рр., або умовно XVII ст.); 2) Петровської епохи (1689 – 1725 рр.), тобто кінець XVII – перша третина XVIII ст.; 3) постпетровської епохи (1725 р. – кінець XVIII ст.). Така градація сприяє визначенню ступеня і характеру запозичень у попередній і наступний періоди щодо Петровської епохи, коли було запозичено найбільше німецьких слів, а також дає змогу встановити тенденції запозичення з німецької мови у постпетровську епоху і простежити шляхи подальшого освоєння вже запозичених слів з урахуванням історичних факторів.

У процесі проведеного дослідження була розроблена класифікація німецьких лексичних запозичень XVII–XVIII століть за тематичними групами. Запропонована класифікація, яка відображає російсько-німецькі мовні контакти XVII–XVIII століть, містить такі тематичні групи (ТГ): 1. Наука. 2. Техніка. 3. Промисловість. 4. Економіка. 5. Політика. 6. Армія. 7. Засоби зв'язку. 8. Культура. 9. Медицина. 10. Побут.

Аналіз німецьких лексичних запозичень XVII–XVIII століть з погляду їх семантичної адаптації в російській мові дав змогу зробити висновок, що засвоєння таких слів слід розглядати як комплексний процес, у якому всі мовні фактори взаємопов'язані та взаємозумовлені. Вивчення більшості лексичних явищ починається з аналізу їхньої семантики. Засвоєння німецьких лексичних запозичень російською мовою супроводжувалося низкою семантичних перетворень, з огляду на які запозичувані з німецької мови лексеми можна поділити на ті, що функціонують у російській мові з тим же обсягом значення, і ті, що зазнають семантичних перетворень на російському ґрунті. До першої групи належать лексеми, у яких збігаються лексичні значення в російській і німецькій мовах. Насамперед це слова з різних терміносистем, які мають властивість семантичної стійкості (позначають механізми, інструменти, деталі машин і ін.), і професійна лексика.

Лексема *бур* у російській мові має значення „інструмент для буріння, свердління“ [4, с. 63]. Німецький прототип цього слова *Bohrer* має значення „вістря (кінчик) металевого спіралевидного обертового штифта, встановленого в бурову машину, що можна застосовувати для просвердлювання міцних (твердих) матеріалів“ [6, с. 220]. Лексема *кайло* має в російській мові значення „ручний гірський інструмент для відколювання неміцних порід від масиву“ [3, с. 400]. Прототип аналізованої лексеми *Keil* має в німецькій мові значення „гострий шматок дерева або металу у формі клина, який служить інструментом для відколювання шматків від ламких гірських порід“ [6, с. 606]. В обох лексемах *бур* і *кайло* збережений той же семантичний обсяг, що і в їхніх прототипах у мові-джерелі. Слово *цемент* також повністю зберігає свій семантичний обсяг у мові-реципієнті, як у російській мові воно має значення „порошкоподібний в'язучий матеріал, який входить до складу бетону, залізобетону і будівельних розчинів“ [4, с. 873], а прототип цієї лексеми *Zement* має в німецькій мові значення „дрібний сірий порошок, необхідний для отримання бетону або будівельних розчинів“ [6, с. 1252].

Другу групу становлять лексеми, у яких відбувається звуження або розширення значення в мові-реципієнті. Одним з основних семантичних процесів, які відбуваються з семантикою запозичених слів, належить звуження значення. Так, лексема *дефект* (*Defekt*) має в німецькій мові такі значення: „1. Технічна помилка в якій-небудь машині. 2. Порушення функції будь-якого органу або психіки (генетичний, розумовий, душевний дефекти.) 3. Вада, недолік“ [6, с. 255]. У російську мову перейшло лише одне значення цього слова „вада, недолік“ [4, с. 163].

Важливим процесом, що визначає розвиток семантичної структури запозиченого слова, є розширення його значення. Під час входження слова до лексичної системи мови-реципієнта цей процес відбувається значно рідше, ніж звуження семантики. Слово *арест* у російській мові має такі значення: „1. Взяття під варту, (заборона виходити з дому як форма покарання, припинення діяльності). 2. Заборона розпоряджатися майном, що накладається судовими органами“ [4, с. 31]. Семантичний обсяг аналізованого слова розширився (знач. 2) порівняно з його прототипом в німецькій мові *Arrest* зі значенням „штраф, який полягає у тому, що на короткий термін необхідно залишитися у в'язниці“ [6, с. 103].

В окремих випадках запозичене слово може зазнавати в мові-реципієнті спочатку звуження семантичного обсягу, а потім його розширення. Наприклад, лексема *анкер* має в російській мові такі значення: „1. *спец.* Деталь годинника, що забезпечує рівномірній хід годинникового механізму. 2. Деталь для скріплення частин споруд і машин; в споруди А. закладають у стіну, фундамент, склепіння. 3. Проміжна деталь – анкерна плита, анкерний зв'язок“ [4, с. 69], що не відповідає значенню прототипа в німецькій мові *Anker*, „1. Різновид важкого гака, який з'єднаний з канатом (тросом) або ланцюгом і занурення його у воду запобігає зрушенню корабля або човна з місця. 2. Проміжна деталь, за допомогою якої скріплені частини машин“ [6, с. 81]. Спочатку це слово увійшло в російську мову в другому значенні, а потім розширило свою семантичну структуру.

Результатом семантичного калькування стає розширення семантичних можливостей питомого (рідше – запозиченого) слова мови-реципієнта, поява у нього нових предметно-понятійних зв'язків. У російській мові XVII–XVIII століть більшість семантичних кальок – це переклади німецьких слів. Іменник *двор* набув значення „оточення монарха, до якого входять знатні особи“ (царський двір) під впливом німецького *Hof* зі значенням „сукупність осіб“ [5, с. 234]. Семантичне калькування відбулося завдяки метонімізації за моделлю „від позначення місця до позначення зібрання людей“.

Процес запозичення може охоплювати не тільки одиничні іменники, але й тематичні або структурні групи. Так, у російській мові представлені словотвірні типи складних слів з твірним словом, запозиченим з німецької мови. Наприклад: корінь *крон* [нім. *Kröne* - ‚крона, вінець‘] присутній у таких запозиченнях: *кронверк* [нім. *Krönwerk* - букв. ‚головне управління‘], *кронглас* [нім. *Krönglas* - букв. ‚коронне скло‘ < *Kröne* ‚корона‘ + *Glás* ‚скло‘], *кронпринц* [нім. *Krönprinz* < *Kröne* ‚корона‘ + *Prinz* ‚принц‘], *кронциркуль* [нім. *Krönzirkel* < *Kröne* ‚корона‘ + *Zirkel* ‚циркуль‘] і т. ін. Серед германізмів з немотивованою основою переважають слова, які в мові-джерелі мають подільну основу, а у мові, що запозичує, їх структура затемнена, виділити в ній морфемні компоненти не можна: *абзац* (*Ab/satz*), *абзетцер* (*Ab/setzer*), *аблаут* (*Ab/laut*), *абрис* (*Ab/riß*), *абцуг* (*Ab/zug*), *абштрих* (*Ab/strich*), *анилаг* (*An/schlag*), *берейтор* (*Be/reiter*), *брудершафт* (*Bruder/schaft*) і т. п. Отже, словотвірна активність компонента або частотність вживання в запозичених словах впливає на сприйняття значень окремих компонентів.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Під час адаптації іншомовних слів важливою є їхня здатність впливати на лексико-семантичну систему мови, яка запозичує, у результаті чого може відбуватися перерозподіл окремих мікроструктур словника. Зокрема йдеться про виникнення омонімії, яке зумовлене тим, що слова, запозичувані з мови-джерела у мову-реципієнт паралельно (*гранат, корнет*) або послідовно (*бак, бунт, корона*), маючи однаковий фонетичний вияв, не мають нічого спільного у семантиці. При цьому в одному або обох (запозичених з німецької мови) словах-омонімах може відбуватися розширення значення (*банк, блок, гриф*). Дослідження синонімічних рядів, до яких входять німецькі запозичення, дало змогу встановити, що зі споконвічною російською лексикою найчастіше в синонімічні відношення вступають багатозначні лексеми німецького походження. У цих відношеннях активнішими стають вторинні значення запозиченого слова, набуті вже на російському ґрунті (*ландшафт – вид, пейзаж, панорама, перспектива; масштаб – розмір, об'єм, размах, широта*). Отже, входженням німецьких лексичних запозичень у російську мову зумовлене не лише поповнення її словникового складу, але й розширення семантичних зв'язків російських і німецьких слів.

ЛІТЕРАТУРА

1. БТС. Большой толковый словарь русского языка. / [автор і керівник проекту, гол. редактор дфн. Кузнецов С. О.] – Санкт-Петербург : «Норинт», 2008. – 1535 с.
2. Крисін Л. П. О причинах лексического заимствования / Л. П. Крисін // Рус. яз. в шк. – М. : 1965. – № 3. – С. 1–15.
3. Новый словарь иностранных слов: Более 20000 слов / [гол. ред. Адамчик В. В.]. – М. : Современный литератор, 2006. – 1088 с.
4. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : 2007. – 944 с.
5. Толстой Л. Н. Война и мир // Толстой Л. Н. // Роман у 2-х т. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 1. – 746 с.
6. Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. /Langenscheidt KG. – Berlin und München : 2008. – 1312 S.

Кувшинова Н. Немецкие лексические заимствования и их семантическая адаптация в русском языке XVII – XVIII вв.

Работа посвящена исследованию семантической адаптации немецкоязычных лексических заимствований в русском языке XVII–XVIII вв. В статье раскрыта сущность понимания лексических заимствований в лингвистике и рассмотрены основные принципы их классификации; описаны способы адаптации заимствованной лексики в языке-реципиенте; проанализировано состояние проблемы изучения немецких лексических заимствований в лингвистике, дана их характеристика в историко-хронологическом аспекте; установлены причины и пути проникновения немецких лексических заимствований в русский язык XVII – XVIII вв.; определён состав немецкой лексики исследуемого периода в системе русского языка; представлена её классификация по тематической принадлежности; проанализирована семантика немецких слов в языке-доноре и языке-реципиенте и описаны характерные особенности их семантического освоения в русском языке; раскрыт характер семантических отношений немецкоязычных заимствований в процессе их ассимиляции в языке-реципиенте.

Ключевые слова: немецкие лексические заимствования, язык-источник, язык-реципиент, семантическая адаптация, семантический объём, сужение значения, расширение значения.

Kuvshinova N. M. German Lexical Borrowings and their Semantic Adaptation in the Russian Language in the XVII – XVIII Centuries.

The work deals with the semantic adaptation of German lexical borrowing in Russian language of the XVII – XVIII centuries. The article elucidates theoretical questions about the nature of borrowings, the principles of the classification of borrowed words and the ways of adaptation of foreign language vocabulary. The condition of the problem of learning German lexical borrowings in linguistic Russian studies was analyzed; German lexical borrowing in historical and chronological context was characterized. We have given the complex historical and linguistic characteristics of the German lexical borrowings and have found the reasons and the ways of its penetration in Russian language of the XVII – XVIII centuries; have developed thematic classification of borrowed lexical units from German (XVII – XVIII cc); have described the features of semantic adaptation of German lexical borrowings in Russian language; have exposed the nature of semantic relations of the German borrowings in the process of its assimilation in the language-recipient; have analyzed the systematic links of German borrowings in lexical system of the Russian language, in particular, the phenomena of homonymy and synonymy.

Key words: German lexical borrowings, language-source, language-recipient, semantic adaptation, semantic amount, narrowing of meaning, extension of significance.

Олена Лужаниця
(Запоріжжя)

УДК : 811.111 : 81'282.2 (410.164)

СОЦІАЛЬНІ УМОВИ ВЖИВАННЯ ДІАЛЕКТІВ У ДИГЛОСНІЙ ЛІНГВАЛЬНІЙ СИТУАЦІЇ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ АНГЛІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Проаналізовані соціальні умови перемикання/неперемикання кодів у диглосній лінгвальній ситуації північно-східної Англії наприкінці ХІХ – початку ХХ століть на матеріалі чотирьох художніх творів К. Куксон. Виявлені типи графонів, які релевантні для діалектного мовлення та використовуються в аналізованих текстах. Запропонована диференціація рекурентного типу графона на стандартний та нестандартний. З'ясовано, що мовленнєва поведінка діалектоносців детермінована такими соціальними факторами: гендер, вік, освіта, соціальний статус. Діалект використовують здебільшого чоловіки, що належать до нижчого прошарку суспільства, робітники, ті, що не мають освіти, з низьким рівнем доходу. Проте вживання діалектів у цьому аспекті не є стабільним, що унеможливує проведення прямої паралелі між соціальними чинниками та функціонуванням діалектів. Умовами перемикання кодів виступають переважно ситуативні, комунікативно-прагматичні та оцінні чинники, ніж соціальні.

Ключові слова: тайнсайдський англійський діалект, перемикання кодів, диглосія, соціальні фактори, графон.

Постановка проблеми. Діалектологія – наука молода, вона виникла набагато пізніше науки про літературну мову, та з певним запізненням відтворювала головні етапи свого розвитку. Пізніше, ніж загальна лінгвістика, вона подолала панування історико-порівняльного методу, пройшла період однобічного потягу до дескриптивної крайності фонетики, лексики та граматики (морфології, залишаючи осторонь синтаксис) окремих діалектних систем. Зараз ця проблематика є настільки актуальною, що наукова бібліографія в цій галузі в різних мовах сягає кількох тисяч. Коло наукових інтересів об'єднує як традиційні проблеми історичної лінгвістики, лінгвогеографії, лексикографії, фонетики та граматики, так і питання соціолінгвістики, етнолінгвістики, семасіології, когнітивної, комунікативної лінгвістики тощо. У сучасних дослідницьких проєктах надзвичайно перспективними є праці на стику декількох наукових парадигм, зокрема тих, у яких виявляються тенденції сучасних умов розвитку й особливостей функціонування діалектів, їх трансформаційних ознак на різних етапах генезису лінгвальних (мовних) ситуацій, виявлення факторів, які детермінують мовну/мовленнєву поведінку в умовах білінгвізму/диглосії і на окремих синхронних зрізах, і в діахронії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціальних чинників, які детермінують мовленнєву та мовну поведінку, плідно вивчається з кінця ХХ століття, що, поза сумнівом, вказує на її актуальність у наш час [1; 2; 4, с. 7; 5, с. 36–42; 6, с. 97; 7, с. 11–17; 12, с. 1–26; 13, с. 37–63; 14, с. 9–39]. Однак слід визнати, що в науці про мову відсутня чітка їх класифікація. Також не визначена ієрархія структурних відношень екстралінгвістичних змінних, які впливають на специфіку протікання процесу комунікації. Крім того, особливості мовленнєвої діалектної поведінки дотепер залишаються мало вивченими, англійські діалекти не є виключенням. Новим, що потребує методологічного осмислення, є також аналіз соціолінгвістичних умов використання нелітературного мовлення, до якого належить і діалект, на матеріалі автентичних текстових масивів, художніх, публіцистичних творів тощо. Теоретичного та типологічного освітлення вимагає також операційна одиниця дослідження цього рівня – графон.

Звідси й випливає *актуальність* пропонованої роботи, *мета* якої – вивчення соціальних чинників, що впливають на мовленнєву поведінку діалектоносіїв в умовах диглосії наприкінці ХІХ – початку ХХ століть, які створюють або не створюють умови для перемикання кодів: літературна мова – тайнсайдський англійський діалект на матеріалі 4 художніх творів К. Куксон «Не розрізняючи кольори» [8], «Кеті Мулхоланд» [9], «Ганчіркова німфа» [10], «Безкрилий птах» [11].

Мета передбачає виконання таких *завдань*: виявити типи графонів, що релевантні для діалектного мовлення, та виділити ті, які використовуються в аналізованих текстах; описати соціальні чинники, що детермінують мовленнєву поведінку діалектоносіїв кінця ХХ – початку ХХ століть; з'ясувати основні умови перемикання кодів у мовленні персонажів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Мова в будь-якому суспільстві є засобом накопичення, зберігання й передачі знань, тому соціологічні, економічні та культурні зміни не можуть не відбиватися в мові. Водночас, мова є дзеркалом суспільства і його носіїв, вона відображає не лише мовні особливості певного прошарку суспільства, але й характеризує лінгвальну (мовну) ситуацію, в якій знаходяться мовці, сферу спілкування, а також їх самих. Ситуація спілкування та її учасники впливають і на вибір тієї чи іншої мовної/мовленнєвої поведінки в умовах диглосії або білінгвізму, що веде до перемикання кодів (оскільки останній чинник не є предметом цього дослідження, то далі він не розглядається). Серед соціальних факторів, що детермінують мовну/мовленнєву поведінку, традиційно виокремлюють гендер, вік, дохід, освіту, соціальний статус. Ці критерії є універсальними соціолінгвістичними чинниками, що впливають на форму та процес протікання комунікації.

У тексті особливості комунікації актуалізуються таким стилістичним прийомом, як графон. Він буває різних типів, у даному дослідженні вивчається той, що відображає відхилення від орфографічної норми та передає індивідуальний / діалектний / розмовний чи інший варіант мовлення. У тексті він графічно фіксує соціально зумовлені вимовні особливості персонажів та буває: кількісним (*saaaу, haas*) і якісним (*that – dat, pretty – pwetty, what – wot*), а також оказіональним, тим, що має непостійний характер, або рекурентним, чи таким, якому властивий постійний характер [3, с. 19]. На нашу думку, при вивченні діалектного або будь-якого іншого нестандартного мовлення необхідне диференціювання рекурентних графонів за нормативною

ознакою на стандартизовані (ті, що графічно відтворюють особливості більш-менш усталених і загальноновживаних розмовних відмінностей від літературної мови) та нестандартизовані (які передають територіально-соціальну ідентифікацію персонажів та є відображенням позалітературних форм мовлення: діалектів, сленгу тощо).

Аналіз творів, місцем дії яких є Тайнсайд, показав, що в них використовуються якісні типи графонів, що фіксують як особливості вимови, так і граматику діалектів, розповсюджених на цій території (нортумберійський та тайнсайдський діалекти), наприклад *divven't* замість *don't* [10, с. 32], *know thyself, woman* [11, с. 132], *we does like* [11, с. 83], а також *hinny (honney)* [9, с. 32], *afore (before)* [10, с. 33], *naw (no)* [10, с. 32], *nowt (no)* [9, с. 29], *me da (my dad)* [9, с. 29], *pennorth (penny worth), 'ha'p'orth (half penny worth)* [10, с. 17]. Оказіональні типи графонів у досліджуваних творах зустрічаються рідко (тільки 4 приклади – '*pennorth*', '*ha'p'orth*' [10, с. 26], *hanythin' helse (anything else)* [11, с. 21]). Дуже вживаними є рекурентні графони рекурентні стандартизовані графони – *cause / 'cos (because)* [9, с. 73], *an' (and)* [11, с. 39], *gonna (going to)* [11, с. 12], *an' all (and all)* [11, с. 85; 9, с. 72, 88], *'tis (it is)* [11, с. 12], а також рекурентні нестандартизовані графони, а саме: графон 'in' з апостофом (для передачі відсутності назалізації при вимові – ing-форм), наприклад: *talkin'* [10, с. 131], *comin', goin'* [9, с. 26–27], *maikin'* [9, с. 32], *laughin'* [9, с. 34]; графон *ye* (для передачі you), графон *me* (для передачі my).

Використання цих графонів обумовлено наступними соціальними факторами: гендер, вік, освіта, соціальний статус. Зупинимося на їхньому аналізі детальніше.

Вік, на думку науковців, є одним із найбільш очевидних чинників, що детермінує мовну поведінку тих, що говорять. Зокрема, вважається аксіомою, що мова молодого покоління більш наближена до літературної, мовний репертуар середнього покоління характеризується використанням як літературних, так і діалектних елементів, а старше покоління вживає діалект. Різницею у результатах спостережень є лише віковий кордон, що розділяє людей з традиційною діалектною мовою і новою – літературною, і зумовлюються особливістю розвитку кожного конкретного регіону.

Наше дослідження, з одного боку, підтверджує це положення. Зокрема, аналіз текстових масивів демонструє стабільне вживання діалекту старшим поколінням. Прикладом є мовний репертуар Уїльяма Мулхоланда у творі «Кеті Мулхоланд», який насичений діалектними лексемами: *aye* [9, с. 40], *hinny* [9, с. 32], *afore* [9, с. 33], *me bairn* [9, с. 39], *bide* [9, с. 38] і так далі. Актуалізуючи діалектну приналежність цього персонажа, автор також постійно використовує графон 'in' (для передачі відсутності назалізації при вимові – ing-форм), наприклад: *comin' back, goin'* [9, с. 28], *workin'* [9, с. 37].

З іншого боку, вивчення мовної поведінки представників середнього й молодшого покоління свідчить про те, що викладене вище твердження не є аксіоматичним. Так, при дослідженні мови середнього покоління був виявлений високий відсоток персонажів, мовний репертуар яких є набором генетично неоднорідних елементів літературної мови й діалекту. Ілюстрацією цієї думки є уривок діалогу Кеті і її матері з роману «Кеті Мулхоланд» [9, с. 61], де Кетрін поряд із діалектною лексикою *lass* вживає літературне слово *child*, а не діалектне *bairn* (зауважимо, що ця тенденція простежується впродовж усього твору): *What is it, lass? Nothing, Ma. But, child, you've been like this on your last few days off.*

Водночас представники середнього покоління віддають перевагу літературній мові (наприклад, Еліс і Агнес Конвей «Безкрилий птах», Кеван і Бريدжит Маккуїнс «Не розрізняючи кольори» та ін.) і, навпаки, використовують лише діалект, наприклад, сім'я Фелтанів із твору «Безкрилий птах».

Мова представників молодшого віку також не однакова. Так, Кеті Мулхоланд (14 років) з однойменного твору вживає як діалектні елементи, так і слова з літературної мови (вибір варіанту ситуативне зумовлений), проте семирічна Мілі Форестер («Ганчіркова німфа») дотримується літературного узусу [11]. Діалектною за своїми характеристиками є мова дванадцятирічного Теда й Боба з твору «Не розрізняючи кольори» [8], а також Бобі (6 років) і Мері Енн (4 роки) з твору «Безкрилий птах». Проілюструємо це уривком з діалогу з Агнес Конвей, що відбувається в кондитерському магазині [10, с. 32]:

Oh, hello Bobbie. Hello, Mary Ann. What is it tonight? Tiger nuts?

*Naw! We've both got pennies.
You have? Your mother gave you them?
Naw! The lodger ... we got a lodger.
Oh. Well then, what is it to be?
Divven't know yet.
You want to look around?
Aye. Coconut ice are tuppence, aren't they?*

Yes, and I don't think you would enjoy spending all your money on a coconut ice slice. But there are the coconut chips. You could have a pennorth of those.

*Ha'p'orth
Very well then, a ha'p'orth it is.*

Відзначимо також, два okazіональних діалектних вкраплення в мові Агнес Конвей – *pennorth* і *ha'p'orth*, які в цьому уривку виконують емоційно-оцінну функцію, актуалізують іронічний настрій героїні по відношенню до дітей, бо останні поводять себе надмірно поважно та імітують поведінку дорослих.

Високий зв'язок між вживанням, або не вживанням діалекту спостерігається і при дослідженні *гендерних показників*. Не зважаючи на те, що праці останніх років заперечують існування гендерних мов (стилів), у сучасній лінгвістиці прийнято вважати, що жіночому дискурсу властиві певні особливості, не характерні для чоловічої мовної поведінки. Так, жінки найбільш коректні у виборі форми мовної комунікації, вони уникають маркованих елементів і діалекту, усвідомлюючи пряму залежність між мовними звичками й соціальним успіхом. Чоловіки в цьому сенсі, з одного боку, толерантніші, з іншого, навпаки – цілеспрямовано вживають діалект, оскільки в цьому криється прихований престиж.

При аналізі текстових масивів виявлено, що жінки дійсно тяжіють до вживання літературної мови. Цим пояснюється мовний репертуар Кетрін Мулхоланд, який, як уже наголошувалося (див. приклад з *'lass'* і *'child'* [9, с. 61]), характеризується як наявністю літературних елементів, так і елементів діалекту, наприклад: *keepin'* [9, с. 27], *daft* [9, с. 39], *me pay* [9, с. 30], *baccu* [9, с. 37]. Автор також використовує графон *'in'* для актуалізації діалектного акценту цього персонажа: *comin', somethin', playin'* і так далі. Якщо порівнювати інші твори, то в них спостерігається схожа тенденція, наприклад, Еліс Конвей («Безкрилий птах») дотримується літературної мови, тоді як у мовному репертуарі її чоловіка Артура Конвея знаходимо ряд діалектних вкраплень (*bairn, aye* [10, с. 13], *gobble* [10, с. 37]).

Аналіз інших творів демонструє, що чоловіки загалом є носіями різкішого акценту, що актуалізується графонами морфеми *'ing'*, наприклад: *how are you keepin'?* [9, с. 27], *groin'* [9, с. 32], *somethin' troublin'* [9, с. 63] і так далі. Вони також вживають діалектних слів більше, ніж жінки-діалектоносії, наприклад: *afore* [9, с. 33], *me pay* [9, с. 30], *me mouth* [9, с. 74], *daft* [9, с. 39], *goin'* [8, с. 11], *hammerin'* [8, с. 162], *cryin' bout* [11, с. 76], *soakin'* [9, с. 63], *boilin'* [11, с. 15], *three bob's worth* [11, с. 15] і так далі.

Проте існують і виключення. Так, у творі «Не розрізняючи кольори» (Colour Blind) один з головних героїв Кеван (чоловік середніх років, представник нижчого прошарку суспільства, без освіти, але грамотний, читає багато книг) упродовж усього твору віддає перевагу літературній англійській (за винятком декількох діалектних елементів: *aye, hinny, lass*). Його дружина – Кеті – використовує лише діалект. Проілюструємо цю думку уривком одного з діалогів між ними [8, с. 161]:

Кеті: *Go ye down now and put yer spoke in and she'll do it. 'She's got to do it. And why not for, I ask you? To let her brother sleep in her house a few nights. If it was her fancy man there wouldn't be two ways about it.' ... But if he says he's sleeping out, for there's no place to sleep five of us in these two rooms, then he'll likely stand a chance of getting his full seventeen shillings. Don't you see?*

Кеван: *Aye, I see.' ... 'And he's not sleeping here! He can get a bed anywhere around for five bob or so a week.'*

У міру того, як розвивається сварка, мова Кевана і Кеті стає експресивнішою, однак Кеван не переходить на нижчий варіант (діалект). Емоційність його мови передається автором okazіональним графоном *'in'* і вкрапленнями з розмовної мови (*bloke, hammerin'*) [8, с. 162]:

Кеван: *If she had ten empty room, he's not going there.*

Кеті: *An' who the hell are you to say he's not goin' there?*

Кеван: *I'm the same bloke who used to give you a hammerin'. It's a long time since you had one, but you're asking for it now.*

Кеті: *Go on, ye little bantam, ye try it on.*

Кеван: *Oh, away, to hell!' Don't tempt me ... only listen to this! We've heard the last of Matt goin' to Bridget's – do you hear that?*

Кеті: *You .. you sod! I'll get even with you. Ye won't lift as finger to help yer own kith and kin, but I'll get even with ye – by God, I'll get even with ye before many hours have passed over yer head.*

Представники сім'ї Фелтанів («Безкрилий птах») також використовують діалект, причому Беті Фелтан, мати сімейства, вживає найбільш марковані діалектні одиниці разом з іншою ненормативною лексикою. Приведемо уривок з її розмови зі своїми синами – Віллі, Майком і Артуром, а також Агнес Конвей [10, с. 144 – 146]:

Which bloody fool among you brought her in?

Listen, Ma. Listen. She's a classy piece, Ma, and she's come with some strange news. She says wor Robbie's in hospital.

And you swallowed that? Then you are a sillier bugger that I thought you were, Mike.

Look, Ma, silly bugger or not, I can tell a piece when I see her, or smell her, and this one isn't wor Robbie's type, nor none of wor types. But just afore she passed out she said something about her sister and wor Robbie.

But his boat isn't in yet; he's not due for days.

She says he's in hospital.

Далі, коли дівчина приходить до тям, ніхто з Фелтанів не переходить на літературну мову:

I'm ... I'm sorry. I must have fainted.

Aye, well, if you didn't you made a good stab at it. What's your name?

I'm Miss Agnes Conway.

Aye, you are Miss Agnes Conway. And where're you from?

I live in Spring Street. We ... we have the tobacconist's and confectioner's shop there.

Aye, there's a confectioner's an' baccy shop in that street. Been there for years. Aye, an' the name is Conway. But what the hell is she doing here?

Well, you'd better ask her, Ma, hadn't you? As she says, she knows wor Robbie.

Or her sister does.

Well, lass, come on, tell us what you're doin' here and how it's come about.

Your son has been seeing my sister clandestinely.

What?

She means on the quiet, Ma.

I know what she means, bugger. Go on. Go on.

Залежність використання варіантів від певного *соціального прошарку* ілюструють роботи багатьох досліджень, у яких наголошується, що чим вище людина знаходиться на соціальній сходинці, тим більше її мова наближена до еталону, тобто до літературної мови. Це, по суті, є соціолінгвістичною аксіомою.

Аналіз текстових масивів, з одного боку, підтверджує цю тенденцію, оскільки всі представники нижчого прошарку суспільства в певною мірою використовують у своїй вимові діалектні одиниці. З іншого боку, в досліджуваних творах було виявлено вживання окремих діалектних одиниць особами, які належать до вищої градації середнього прошарку суспільства. Це характеризується в лінгвістичній літературі як вкраплення одиниць одного варіанту (тут діалекту) в інший (літературну мову).

Зокрема, Джордж Росір, персонаж «Кеті Мулхоланд», кажучи про стан справ на шахті, виголошує такі слова [9, с. 16]: *Why should I pay out cash, even if I had it to, on helping to keep the water down in other buggers' mines when they never show their nebs outside of London, at least not in this direction. I'm about the only bloody fool in this country squatting on my mine shaft, up to my chin in debt, worry and danger. Yes, an' I say dander, for that mob down there are half maniacs.*

Вживання діалектного слова *neb* у значенні 'ніс' є okazіональним і зумовлене підвищеною емоційністю вислову, яка також актуалізується стандартним графоном *an'* для передачі сполучника і (and) і використанням розмовної лексики, вульгаризмів: *bugger*, *Bloody fool*, *mob*. Далі у творі герой неодноразово змішує варіанти в емоційному стані, наприклад: *A hell of a pickle ... me boy ... brat ... put the kobosh on everythin* [9, с. 81].

Подібні діалектні вкраплення наявні і в представників нижчої градації середнього класу. Прикладом може слугувати мовний репертуар наглядача в шахті містера Бантінгу («Кеті Мулхоланд»). Прочитуємо декілька його висловів: *Bide your time* [9, с. 38] ... *I wonder if you could consider me marrying your daughter* [9, с. 84].

Діалектні вкраплення в мові представників середніх прошарків суспільства можуть також мати й рекурентний характер. Наведемо також слова констебля Фенвика з твору «Ганчіркова німфа» [11, с. 55]: *He was mortallious last night, so I bet hardly any of theses bairns will be able to move this mornin'*. Тут використання лексеми *mortallious* в значенні «смертельно п'яний» і *bairn* – «дитя» пов'язане з діалектним походженням героя та спричинене не стільки соціальними, скільки мовними чинниками.

Досліджуючи вплив соціальних чинників на вибір коду, лінгвісти часто проводять паралель між *рівнем освіти* та мірою вживання тих або інших мовних засобів. Результати аналізу текстових масивів підтверджують наявність кореляції між рівнем освіти і використанням діалектних одиниць. Це твердження ілюструє вже цитований раніше уривок діалогу між Кеваном і Кеті, в якому більш освічений персонаж Кеван вживає літературну мову, тоді як його дружина – дотримується діалекту. Аналіз інших творів ілюструє подібну тенденцію.

Прямий зв'язок між вибором варіанту й рівнем освіти простежується і в тому, як деякі з діалектоносіїв, у міру підвищення рівня своєї освіти, переходять на вживання літературної мови. Так, зокрема, мовний репертуар головної героїні роману «Кеті Мулхоланд» у період дитинства насичений і літературними, і діалектними елементами, серед останніх виділимо: *me* [9, с. 30], *aye* [9, с. 40], *morrow* [9, с. 86], *afore* [9, с. 33], *nowt* [9, с. 29], *daft* [9, с. 39], *scullery-maid* [9, с. 40]. Автор також використовує графон 'in' для актуалізації її акценту, наприклад: *nothin'* [9, с. 61], *comin'* [9, с. 28], *goin'* [9, с. 27]. Подальший аналіз показує, що з дорослішанням, підвищенням рівня освіти й соціального статусу Кеті більше не послуговується діалектом.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Діалект як особлива форма існування англійської мови був широко розповсюджений у повсякденному спілкуванні наприкінці XIX – початку XX століття в Англії. Його вживання було ознакою низького походження та відсутності освіти. Стосовно гендерної диференціації вважалося, що діалект частіше використовують чоловіки. Також існував стереотип щодо того, що діалект властивий мовленню представників старшого покоління, а не молодшого. Як показало дослідження, мовленнєва поведінка діалектоносіїв дійсно детермінована такими соціальними факторами: гендер, вік, освіта, соціальний статус. Діалект використовують здебільшого чоловіки, які належать до нижчого прошарку суспільства, робітники, ті, що не мають освіти, з низьким рівнем доходу. Але отримані дані не є аксіоматичними. Більш вагомим фактором, що детермінує мовленнєву поведінку, є ситуативний, який включає особливості процесу комунікації, її учасників та соціальні ролі, які вони виконують; важливим також є місце, в якому протікає інтеракція, ставлення співрозмовників до самої розмови та до учасників комунікації та інші *комунікативно-прагматичні та оцінні чинники інтеракції*. Тому подальшим, перспективним вважається дослідження впливу саме цих залежностей на мовну поведінку діалектоносіїв, на умови перемикання/неперемикання кодів у цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аврорин В.А. Проблема изучения функциональной стороны языка / В.А. Аврорин. – Л. : Наука, 1975. – 284 с.
2. Дешериев Ю.А. Социальная лингвистика. К основам общей теории / Ю.А. Дешериев. – М. : Наука, 1977. – 382 с.
3. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В.А. Кухаренко ; [2-е изд., перераб.]. – М. : Просвещение. – 1988. – 192 с.
4. Медведев Г. И. Региональные и социальные особенности звучащей диалектной речи / Г. И. Медведев // Исследование звучащей речи : материалы II научн. конф. (Минск, 15-19 июня 1998 г.). – Минск : Изд-во Минского гос. лингвистического ун-та, 1998. – С. 7–8.
5. Петренко О.Д. Мова чоловіків та жінок як одиниця соціолінгвістичного дослідження / О.Д. Петренко, Е.Ш. Ісаєв, Д.О. Петренко // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 36–42.

6. Семенюк Н.Н. Социальный аспект языка в историческом рассмотрении / Н.Н. Семенюк // Теория языка – Англистика – Кельтология. – М. : Наука, 1976. – С. 97–101.
7. Шумарова Н.П. Мовна компетенція киян: соціолінгвістичний аспект / Н.П. Шумарова // Мовознавство. – 1992. – № 4. – С. 11–17.
8. Cookson C. Colour Blind / C. Cookson. – London : Corgi Books, 1981. – 254 p.
9. Cookson C. Katie Mulholland / C. Cookson. – London : Corgi Books, 1978. – 496 p.
10. Cookson C. The Wingless Bird / C. Cookson. – London : Corgi Books, 1991. – 508 p.
11. Cookson C. The Rag Nymph / C. Cookson. – London : Corgi Books, 1991. – 427 p.
12. Freed A.F. Women, Men, and Type of Talk: What Makes the Difference? / A.F. Freed, A.Greenwood // Language in Society. – 1996. – Vol. 25. – № 1. – P. 1–26.
13. Guy G.R. Language and Social Class / G.R. Guy // Linguistics: The Cambridge Survey : in 6 vols. – Cambridge : Cambridge University Press, 1988. – Vol. IV: Language: The Socio-Cultural Context. – P. 37–63.
14. Halliday M.A.K. The Users and Users of Language / M.A.K. Halliday, A.McIntosh, P.Stevens // Varieties of Present-Day English. – N.Y. : The Macmillan Company, 1973. – P. 9–39.

Лужаница Е. Социальные условия использования диалектов в диглосной лингвальной ситуации северо-востока Англии конца XIX – начала XX столетий.

В статье проанализированы социальные условия переключения/непереключения кодов в диглосной лингвальной ситуации северо-восточной Англии в конце XIX – начале XX веков на материале 4 художественных произведений К. Куксон. Выявлены типы графонов, релевантные для диалектной речи и те, которые используются в анализируемых текстах. Предложена дифференциация рекуррентного типа графона на стандартный и нестандартный. Выяснено, что речевое поведение диалектоносителей детерминировано такими социальными факторами: гендер, возраст, образование, социальный статус. Диалект используют по большей части мужчины, которые принадлежат к низшей прослойке общества, рабочие, те, которые не имеют образования, с низким уровнем дохода. Однако употребление диалектов в этом аспекте не является стабильным, что делает невозможным проведение прямой параллели между социальными факторами и функционированием диалектов. В качестве условий переключения кодов выступают преимущественно ситуативные, коммуникативно - прагматические и оценочные факторы, чем социальные.

Ключевые слова: тайнсайдський англійський діалект, переключення кодів, диглоссія, соціальні фактори, графон.

Luzhanytsia O. Social Conditions of Dialect Usage in a Diglossian Language Situation on the North-East of England in the Late XIX – Beginning XX Centuries.

The article deals with social conditions of switching or not switching the codes in a diglossian language situation on the north-east of England in the late XIX – beginning XX centuries on a material of four novels of C. Cookson. Types of graphones relevant for dialect speech and analyzed texts are revealed. Differentiation of the recurrent type of graphone on standard and non-standard is offered. It is confirmed that the speech behavior of dialect speakers is determined by such social factors: gender, age, education, social status. The dialect is used generally by men who belong to lower social, mainly working class, with low level of education and income. However, the usage of dialects in this aspect isn't stable, thus, it is impossible to draw a direct parallel between social factors and functioning of dialects. The conditions of switching or not switching the of the codes are more situational, communicatively – pragmatical and valiative, than social.

Ірина Матіяш
(Івано-Франківськ)

УДК 811.111'374

ЕТНОЛІНГВОКУЛЬТУРНІ МОДУЛЯЦІЇ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ЛЕКСЕМИ «FREEDOM» У КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ БРИТАНСЬКОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Здійснена спроба змодельовати британську мовну картину світу XVIII – XIX ст., застосовуючи лінгвокультурологічні та етнолінгвістичні розвідки, також розглядається трансформація мовної картини світу в контексті аналізу модифікації семантичної структури

лексему *freedom* на лексикографічному матеріалі Британії останніх чотирьох століть. Схематично подано у вигляді таблиці дефініції досліджуваної лексики як мовою оригіналу, так і у перекладі на українську мову. Використовуючи системно-лексикографічний аналіз мовної картини світу, здійснюється спроба пов'язати національно-культурні особливості англійської мови із соціально-етнічними особливостями носіїв мови. Крім цього, розглядається продукція лексикографічного ремесла як скарбниці культурної та історичної пам'яті народу. Семантична структура слова висвітлюється в тісному взаємозв'язку із аксіологічною ієрархією ментальної моделі світу. Модифікації структурних компонентів лексики, втрата існуючих і набуття нових значень та їх відтінків пов'язується як із розвитком мови, так і з екстралінгвальними чинниками – розвитком мовної системи та мутаціями у соціальній, політичній сфері, історичними подіями та ін.

Ключові слова: лінгвокультурологія, етнолінгвістика, мовна картина світу, семантична структура слова, лексичне значення слова, дефініція, лексема, семема, сема.

Постановка наукової проблеми. Сучасна система лінгвістичних знань і уявлень знаходиться на стадії інтенсивних змін. Міняються аспекти і зміст традиційних мовознавчих дисциплін, поглиблюється їх взаємовідносини із суміжними науками, формуються нові напрямки лінгвістичного пошуку і нові парадигми. Особливої ваги сьогодні набув погляд на мову як на своєрідний культурний код нації, а не лише як на засіб пізнання і комунікації. В цьому плані абсолютно закономірними є виникнення і розвиток наукових дисциплін, які вивчають взаємозв'язок мови і культури: лінгвокультурологія, лінгвофольклористика, діалектологія, етнолінгвістика тощо. Ці мовознавчі напрями досліджують різноманітні культурно-етнічні компоненти, вивчають роль і значення мовних особистостей, мовних стереотипів, намагаються розмежувати концептуальну та мовну картини світу. В запропонованій статті здійснюється спроба відстежити розвиток мовної картини світу британців з опорою на структурно-семантичні зміни лексики *freedom*.

Аналіз досліджень і публікацій. Першими про активну і конструктивну властивість мови та її здатність впливати на формування культури, психології і творчості говорили В. фон Гумбольдт і Й. Гердер. Ідеї Гумбольдта знайшли своє продовження в працях Л. Вайсбергера, О. Потебні, Е. Сепіра, Б. Уорфа, К. Фосслера та ін. Впродовж останніх десятиліть питання мови і культури активно розробляли А. Вежбицька, Н. Аротюнова, В. Телія, О. Кубрякова, В. Маслова, О. Селіванова, В. Костомаров, В. Воробйов, М. Толстой та ін. Семантичну структуру слова детально розглядають В. Гак, С. Кацнельсон, Е. Куцнецов, Ж. Соколовська, Д. Шмельов та ін.

Мета даного дослідження полягає у застосуванні екстралінгвальних чинників під час аналізу і вивчення мовних явищ, а саме через ментально-структурну модель суспільства, а також у намаганні встановити взаємозв'язок між змінами словникового складу мови і змінами у соціумі. Аналіз еволюції лексики *freedom* дасть можливість поглянути на особливості модифікації аксіологічної, етнокультурної, ментальної, мовної та інших моделей світу британців впродовж трьох століть, що й ставимо собі за завдання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вважається, що вчення В. фон Гумбольдта та О. Потебні про внутрішню форму мови поклато початок лінгвокультурологічним та етнолінгвістичним розвідкам. Зокрема Гумбольдт писав, що засобами мови можна досягнути найвищі і найглибші сфери, всю багатоманітність світу [3, с. 6]. Із 1975 р. учений розробляє ідею «порівняльної антропології» – зіставлення різних людських спільнот з ціллю виявити специфіку їх духовної організації [8, с. 8]. Але якщо кожна мова по-своєму відображає реальний світ, то, відповідно, мови відрізняються специфікою експлікації «картини світу», які визначають, в свою чергу, духовну і культурну своєрідність відповідних мовних колективів [4, с. 143]. Ці ідеї розвивають Е. Сепір та Б. Уорф, відомі своєю теорією лінгвістичного релятивізму [7; 5, с. 64], а також Л. Вайсбергер із його концепцією мови як проміжного світу, який знаходиться між об'єктивною дійсністю і свідомістю [2]. Так чи інакше, дослідники вводять поняття мовної картини світу – представлення предметів, явищ, фактів ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій і сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення, що є результатом концептуальної репрезентації колективної свідомості народу. Мовна картина світу маніфестується етнопсихолінгвістичними й лінгвокультурологічними феноменами, які, в свою чергу, експлікують мовну картину світу та особливості етносвідомості, етнічної психології і культури, виявляють етнічні стереотипи, їхне

мовне втілення, а також використовуючи системно-лексикографічні спроби аналізу національно-специфічних наївних моделей світу [6, с. 441-442].

Концептуально йдеться про слово, адже воно є однією із основних мовних одиниць. І якщо ми говоримо про національно-культурний колорит мови, то його варто шукати, перш за все, в лексиці, особливо в тих сферах, які прямо чи опосередковано пов'язані із соціально-етичними чи національно-культурними особливостями мови і навколишнього середовища носіїв мови [4, с. 149]. Найповніше і найточніше лексичний склад мови відображений у словниках. Г. Богатова стверджує, що сторінки словників та енциклопедій можуть показати якими є чи були ідеали, авторитети, цінності. Словники, – підкреслює лексикограф, – мають більше значення для становлення нації, ніж революції; дослідження діахронічної лінгвістики і фундаментальні словники акумулюють історичну пам'ять народу [1, с. 118]. А. Хроленко вважає, що аплікація словникових статей під час лінгвокультурологічного та етнолінгвістичного аналізу дає надійний матеріал для теоретичних роздумів про інваріантне і специфічне в слові. Зіставлення можливе як на рівні окремих лексем, так і на рівні сукупності слів; воно стає операційною процедурою із високим ступенем надійності і доказовості [8, с. 167]. Таким чином, спроба змодельовати мовну картину світу з допомогою словникових дефініцій може бути зреалізована у формі таблиці. Таблиця чи матриця, як засіб моделювання, дозволяє в межах охоплюваного простору уявити складне, багатопланове мовне явище – семантичну структуру слова зокрема, або лексико-семантичну систему як цілісне утворення [5, с. 66].

У даній статті здійснюється спроба прослідкувати розвиток, становлення і сучасний стан досліджуваної лексеми в системі уявлень британців через призму еволюції лексичного значення слова *freedom* (свобода), тобто її місце в мовній картині світу, оскільки трансформація всередині самого слова нерозривно пов'язана із змінами у соціумі. Таким чином, дослідження семантичних модифікацій відображає зміни досліджуваного лінгвокультурного простору.

Головним матеріалом аналізу лексичного значення слова *freedom* слугували наступні тлумачні словники: *A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings* (1792), *A Dictionary of The English Language* (1828), *A New English Dictionary on Historical Principles Vol. IV. F – G* (1901), *The Concise Oxford Dictionary of Current English* (1919), *Oxford English Dictionary Online*.

Дефініції досліджуваної лексеми представлені в таблицях (див. наступні сторінки).

Словники XVIII – XX ст. тлумачать свободу, перш за все, як перебування не в рабстві, не в ув'язненні. Можемо вважати, що в даний відрізок часу особиста воля людини була надзвичайно важливою для британців, на що і вказує подана семема. Напевно, тут варто згадати про рабство, а саме про його скасування у Великій Британії. Відомо, що рух за ліквідацію работоргівлі і експлуатації рабів розпочався у 1790-х рр. У 1807 р. британський парламент приймає акт про заборону торгівлі рабами (*Abolition of the Slave Trade Act*), а акт 1833-го р. (*Slavery Abolition Act*) повністю скасовує рабство як в королівстві, так і в його колоніях [16]. Бачимо, що при детальному розгляді словникові дефініції маніфестують картину тогочасних настроїв і подій у суспільстві. Так, на сучасному етапі рабство відійшло в історію, тому і трактування лексеми *freedom* як особистої волі вже не займає найвищі щаблі семантичної вертикалі, а знаходиться на четвертій позиції у *Oxford Dictionary Online*. Ймовірно, в системі уявлень британців людина апіорі є вільною істотою, тому сема 'особиста' лексеми *freedom* перемістилась із першого місця на четверте.

У перших двох словниках значення під номером один містить ще сему 'незалежність', але через лаконічність дефініцій та відсутність ілюстративного матеріалу не зовсім зрозуміло про яку саме незалежність йдеться. У словнику *A New English Dictionary on Historical Principles Vol. IV. F – G* (1901) дана сема переходить на другу позицію як окрема семема і отримує більш поширене пояснення. Можемо стверджувати, що на початку XX ст. незалежністю британці вважали відсутність деспотичного, диктаторського утиску, тобто існування громадян без політичного гніту. Трактування свободи як суспільної волі громадянина закріпилось на другому місці і у XXI ст. із появою нової семи 'непідпорядкування', тобто йдеться також про державний суверенітет. Мабуть, найновіший словник в цьому значенні відбиває як останні політичні події у

REEDOM

	1768-1792	1828	1901	1919	2000s
1	liberty, exemption from servitude; independence	liberty, exemption from servitude; independence	exemption from slavery or imprisonment; personal liberty <i>fig. liberation from the bondage of sin</i>	personal liberty, non-slavery	the power or right to act, speak, or think as one wants
2	privileges, franchises, immunities	privileges, franchises, immunities	exemption from arbitrary, despotic, or autocratic control; independence; civil liberty	civil liberty, independence	absence of subjection to foreign domination or despotic government
3	exemption from fate, necessity, or predetermination	exemption from fate, necessity, or predetermination	the state of being able to act without hindrance or restraint, liberty of action	liberty of action, right to do	the power of selfdetermination; the quality of being independent of fate or necessity
4	unrestraint	unrestraint	the quality of being free from control of fame or necessity; the power of self-determination	power of selfdetermination, independence of fate or necessity	the state of not being imprisoned or enslaved
5	the state of being without any particular inconvenience	ease or facility in showing or doing anything	frankness, openness, familiarity (in intercourse or conversation); outspokenness; undue familiarity	frankness, outspokenness, undue familiarity	the state of being unrestricted and able to move easily
6	ease or facility in showing or doing anything	assumed familiarity	of action, activity etc; ease, facility, absence of encumbrance	facility, ease in action	unrestricted use of something
7			boldness or vigour of conception or execution	boldness of conception	the state of not being subject to or affected by
8			(Physics) capability of motion	(Physics) capability of motion	British a special privilege or right of access, especially that of full citizenship of a city granted to a public figure as an honour
9			the state of not being affected by	exemption from defect, disadvantage, burden, duty etc.	archaic familiarity or openness in speech or behaviour
10			exemption from a specific burden, charge, or service; an immunity, privilege	privileges	
11			unrestricted use of something	unrestricted use of something	

Таблиця 1а

СВОБОДА

	1768-1792	1828	1901	1919	2000s
1	воля, звільнення від рабства; незалежність	воля, звільнення від рабства; незалежність	звільнення від рабства чи ув'язнення; особиста воля <i>пер. звільнення від тягара гріха</i>	особиста воля, не рабство	право поводитись, говорити чи думати як хочеться
2	привілеї, право голосу, звільнення від податків	привілеї, право голосу, звільнення від податків	незалежність, відсутність політичного гніту, утиску, обмежень	громадянська свобода, незалежність	незалежність держави
3	звільнення від фатуму, нужди чи приреченості	звільнення від фатуму, нужди чи приреченості	можливість вільно діяти без обмежень	свобода дій; право на	незалежність від фатуму чи нужди, самовизначення
4	необмеженість	необмеженість	незалежність від фатуму чи нужди, самовизначення	самовизначеність, звільнення від фатуму чи нужди	не рабство, не ув'язнення
5	без явних клопотів, турбот	легкість дій	чесність, відвертість, щирість, надмірна фамільярність	чесність, відвертість, щирість, надмірна фамільярність	рух із легкістю, без обмежень
6	легкість дій	дозволена фамільярність у спілкуванні	легкість дій, відсутність перешкод	легкість дій	необмежене використання
7			сміливість суджень	сміливість суджень	стан, при якому не відчуваєш впливу на себе
8			(фізика) можливість руху	(фізика) можливість руху	брит. привілеї почесних громадян
9			стан, при якому не відчуваєш впливу на себе	звільнення від обов'язків, податків, виплат	арх. фамільярність, прямота, відвертість у спілкуванні або поведінці
10			звільнення від обов'язків, податків, виплат	привілеї	
11			необмежене використання	необмежене використання	

світі, так і події двох світових війн. Відомо, що Британія є острівною країною, звідси, таке геополітичне положення не сприяло загарбництву і вторгненню на її землі, навпаки, вона збільшувала свої володіння через здобуття нових колоній. Напевно, саме таке сприйняття британцями себе як панівної держави і відбито у даній дефініції лексеми *freedom*.

Друге значення у словниках XVIII – XIX ст. трактує свободу як певні привілеї громадян, наявність виборчого права і отримання пільг чи звільнення від податків. Головною семою даного тлумачення вважаємо сему ‘привілеї’, оскільки вона присутня в усіх наступних визначеннях і зберігається в сучасному трактуванні, хоча і з втратою позицій. В системі поглядів британців свобода не дарма знаходиться на одному рівні із привілейованістю, але, як бачимо, із словникових дефініцій в різні епохи вони займають різні щаблі.

Так, на нашу думку, у XVIII – XIX ст. дефініція певною мірою відображає події, пов’язані із виборчими реформами 1832, 1867 і 1884 рр., які значно збільшили кількість британських громадян із правом голосу, оскільки станом на 1780 р. менше 3% населення могли голосувати на виборах [10]. Дана семема «опускається» на 10 позицію у *A New English Dictionary on Historical Principles Vol. IV. F – G* (1901). Така динаміка, ймовірно, свідчить про зміну у поглядах на свободу. Але факт того, що для британців свободою було також звільнення від певних громадських обов’язків, виплат чи податків та захист від окремих законів все ж знаходить підтвердження в ілюстративному матеріалі до дефініції: *K. John ... granted to Robert de Lisieux ... Quittance or Freedom from Tallage* (К. Джон подарував Роберту де Лізьє звільнення від сплати податків); *Freedom from arrest, a privilege at that time necessary for the cause of liberty* (Звільнення від арешту було необхідним привілеєм свободи того часу) (*A New English Dictionary on Historical Principles Vol. IV. F – G*).

У цій позиції зазначений словник подає достатньо розширене тлумачення, тут досліджувана лексема доповнюється значенням «права, особливі свободи міста, компанії чи почесних громадян». Це ілюструють наступні приклади: *They presented me with the freedom of the city* (Вони вручили мені звання почесного громадянина); *The freedom of his native city of Edinburgh was transmitted to him in a valuable gold box* (Він отримав нагороду почесного громадянина свого рідного міста Единбург у цінній золотій скриньці) (*A New English Dictionary on Historical Principles Vol. IV. F – G*). У *The Concise Oxford Dictionary of Current English* (1919) семи ‘привілеї’ і ‘звільнення’ роз’єднані, а у XXI ст. друга сема відсутня взагалі. Можливо, її зникнення є причиною того, що сучасна Британія відзначається демократичністю та рівністю прав громадян. А тлумачення свободи як привілеїв почесних громадян знаходиться на останніх позиціях в сучасному словнику і, мабуть, на такому ж місці в уявленні британців.

Продовжуючи аналізувати словникові дефініції, бачимо, що лексема *freedom* містить також семи ‘самовизначеність’ і ‘відповідальність’. Йдеться про третю позицію у *A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings* (1792) та у *A Dictionary of The English Language* (1828), яка у XX ст. перемістилась на щабель нижче, а на сучасному етапі знову з’являється під номером три. Така незначна динаміка показує, що для британців є важливим відсутність необхідності і фатуму, вони бажають діяти на власний розсуд відповідно до своїх бажань, інтересів і цілей, самостійно приймати рішення і, очевидно, бути відповідальними за них. Приклади до словникової статті у *A New English Dictionary on Historical Principles Vol. IV. F – G* (1901) ілюструють саме це твердження: *In this the consists Freedom, in our being able to act, or not to act, according as we shall choose, or will* (Саме в цьому полягає свобода: у можливості діяти чи не діяти відповідно до наших бажань і цілей); *The freedom which is said to characterize mental life, and is distinguished from the necessity of nature* (Вважають, що свобода є ознакою розуму і відрізняється від природної необхідності) (*A New English Dictionary on Historical Principles Vol. IV. F – G*). Можемо зробити висновок, що в британській моделі світу важливе місце займають власні бажання людини, за які вона готова нести відповідальність, що можемо назвати свободою волі.

Тлумачення під номером чотири у словниках XVIII – XIX ст. виділяє в досліджуваній лексемі сему ‘необмеження’; завдяки розгорнутому поясненню у наступному словнику стає ясно, що йдеться про свободу дій людини без утисків і обмежень: *Freedom of Thought is like Freedom of Action* (Свобода думки це теж, що й свобода дії); *The Government’s freedom of action was limited by*

the fact that they came into negotiations partly concluded (Свобода дій парламенту була обмежена, оскільки переговори вже частково були вирішеними) (*A New English Dictionary on Historical Principles Vol. IV. F – G*). В словнику *The Concise Oxford Dictionary of Current English* (1919) ця семема доповнюється семою ‘право на’, а в найсучаснішому словнику переходить на першу позицію. На нашу думку, ця позиція у *Oxford English Dictionary Online* є злиттям значень під номером три і сім словників XX ст. – «свобода дій і свобода висловлювань». Ймовірно, сьогодні британці в першу чергу вбачають свободу у можливості вільно думати і висловлюватись (*boldness of conception*): *I always loved you for the freedom of your genius* (Я завжди любив тебе за сміливість твоїх думок) (*A New English Dictionary on Historical Principles Vol. IV. F – G*); *we do have some freedom of choice* (ми дійсно маємо свободу вибору) (*Oxford English Dictionary Online*). До цього тлумачення вдало підходить думка відомого англійського письменника Джорджа Орвелла про те, що свобода – це можливість сказати, що два на два – чотири; якщо дозволено це, з цього випливає все інше. Напевно, становище Британії у сучасному геополітичному просторі і її стремління до демократичності у всіх сферах життя якраз знаходять відголосок у даному трактуванні досліджуваної лексеми. А цей факт ще раз підтверджує те, що мова є своєрідним відзеркаленням подій у суспільстві.

Цю ж сему виділяємо і в тлумаченні лексеми *freedom* як необмеженого, вільного доступу, що можна трактувати також як свободу дій. Проте тут скоріше йдеться про дозвіл на користування чимось, а не про відсутність утисків чи обмежень, тому, напевно, це значення займає окрему позицію. Це вбачаємо і у використаному ілюстративному матеріалі до дефініцій: *Having conferred on you the freedom of the library, he will not concern himself by observing how you use it* (Віддавши бібліотеку в повне твоє розпорядження, він не займатиметься перевіркою, того як ти нею користуєшся) (*A New English Dictionary on Historical Principles Vol. IV. F – G*); **the dog has the freedom of the house when we are out** (*собака робить вдома, що хоче, коли нас нема*) (*Oxford English Dictionary Online*).

Погляд на свободу як на відсутність турбот, клопотів чи якогось зовнішнього впливу прочитується в п'ятій дефініції словника XVIII ст., на дев'ятій позиції на початку XX ст. і, нарешті, у сьомому значенні в *Oxford English Dictionary Online*. Наведемо приклади до словникової статті XX ст.: *Promising to the doers long life, health ... freedom from losses, and the like* (Виконавцям обіцяно довге життя, здоров'я... відсутність втрат тощо); *There is a freedom from cant about authoress, which ... I could not have anticipated* (Існує звільнення від лицемірства щодо письменниці, яке... я не могла передбачити) (*A New English Dictionary on Historical Principles Vol. IV. F – G*). Вважаємо, що тут можна виділити такі семи як ‘непідвладність’ та ‘звільнення’, які, за великим рахунком, не створюють якогось радикально нового значення досліджуваної лексеми, а лише конкретизують випадок її вживання, що може стати в пригоді при перекладі іншомовних текстів чи покращити їх розуміння.

Наступне трактування подає лексему *freedom* як фізичну здатність рухатись. Йдеться про легкість переміщення в просторі, рух без перешкод. Це вдало ілюструють наступні приклади: *The sun rays penetrate our atmosphere with freedom* (Сонячні промені легко входять в нашу атмосферу) (*A New English Dictionary on Historical Principles Vol. IV. F – G*); **the shorts have a side split for freedom of movement** (*шорти мають бокову розпірку для легкості рухів*) (*Oxford English Dictionary Online*). *Дане значення не відрізняється динамікою: із шостої позиції словника XVIII ст. воно із незначним коливанням поступово переходить на п'яте місце Oxford English Dictionary Online*. На нашу думку, у восьмому значенні словників XX ст. теж можна виділити сему ‘переміщення’, але варто вказати, що йдеться про термін, який використовується у фізиці. В сучасному словнику таке тлумачення відсутнє, можливо тому, що пересічний житель Британії не знаходить асоціацій між фізичними термінами і свободою, водночас можливість вільно рухатись і пересуватись є частиною поняття *freedom* в британській мовній картині світу.

Цікавим, на нашу думку, є розуміння свободи як певної поведінки чи манери спілкування. Це значення присутнє у всіх словниках і до XX ст. особливої його динаміки не спостерігаємо, а от станом на сьогодні таке вживання отримало позначку «*arch*». Необхідно вказати, що дана семема одночасно має як позитивну, так і негативну конотацію. В першому випадку йдеться про легкість, невимушеність, приязнь у спілкуванні, наприклад, *And laughed and joked with everyone*

... *with the utmost freedom* (Дуже вільно сміявся і жартував зі всіма); *I had not that freedom of Conversation as I could have wished with both of them* (В мене не було тієї невимушеності під час розмови з ними обома, як я того бажав) (*A New English Dictionary on Historical Principles Vol. IV. F – G*). В другому – береться до уваги надмірна фамільярність, яка переходить встановлені межі ввічливої розмови або поведінки, наприклад, *The young Women who run into greater Freedoms with the Men* (Молоді жінки, які зіткнулися із можливістю вільніше поводитися із чоловіками) (*A New English Dictionary on Historical Principles Vol. IV. F – G*). Як відомо, британці є достатньо стриманими і зазвичай не порушують правил гречності і хорошого тону. Можливо саме тому, дане тлумачення перейшло в розряд архаїзмів.

Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує компонент першої семіми у *A New English Dictionary on Historical Principles Vol. IV. F – G* (1901). Тут лексема *freedom* пояснюється з точки зору релігії, а саме як звільнення від тягара гріха. Можемо провести паралель між особистою свободою людини як громадянина і вільною людиною як раба Божого. В першому випадку говоримо про відсутність гніту, поневолення чи ув'язнення, а в другому – про свободу душі, визволення від гріхів і непідвладність спокусам навколишнього світу. Для підтвердження наведемо приклад із словникової статті, який датується 1526 р. : *From the thraldom of the princes of the world to the fredome of glory and kyngdome of god* (Від неволі правителів цього світу до свободи небес і царства Божого) (*A New English Dictionary on Historical Principles Vol. IV. F – G*). В цьому значенні можемо відшукати більшість сем, які вже були названі, наприклад, 'воля', 'незалежність', 'звільнення'. Необхідно вказати, що дане тлумачення не знаходимо більше в жодному словнику, використаному при аналізі. Без детального вивчення безпосередньо лексикографічних джерел, історії їх створення, принципу відбору і пояснення слів важко зрозуміти чому спостерігаємо таке явище. Але в контексті ментальної моделі світу британців можемо сказати, що, ймовірно, лексема *freedom* більше ототожнюється із суспільним життям людини і її місцем та можливостями у соціумі, аніж із духовною сферою. А це, в свою чергу, може наштотувати на думку, що жителям Британії більше притаманний світський спосіб життя.

Висновки досліджень та перспективи подальших наукових розвідок. Поняття «свобода» трактують по-різному. Різні та недостатньо узгоджені інтерпретації експлікуються у галузях моралі, філософії, етики, права, соціології, психології, історії, мистецтва та ін. Всі вони пояснюють свободу виходячи із власних категорій та систем цінностей, що, відповідно, унеможливує існування однозначного тлумачення. Ми спробували поглянути на це поняття з точки зору лінгвістики, а саме таких її відгалужень як лінгвокультурологія та етнолінгвістика.

Розклавши досліджувану лексему на окремі компоненти і прослідкувавши їх розвиток у діяхронії, можна виділити три головні семи, які на нашу думку, присутні у всіх значеннях: 'воля', 'незалежність', 'звільнення'. Окрім них виділяємо ще такі семи: 'непідпорядкування', 'суверенітет', 'демократія', 'привілеї', 'пільги', 'необмеження', 'право на', 'непідвладність', 'безтурботність', 'самовизначеність', 'легкість', 'рух', 'переміщення'.

Поглянувши на еволюцію семантичної структури лексеми *freedom* можемо сказати, що впродовж останніх чотирьох століть трактування даного поняття не зазнало кардинальних змін, але в процесі свого розвитку воно набуло надзвичайно важливих, на наш погляд, значень. Якщо спершу «свобода» розглядалась в рамках особистої волі людини, то з плином часу вона стала основним показником життя громадськості і рівня демократичності окремої держави. На думку про свободолубивість британців наводить той факт, що свобода для них є обов'язковим атрибутом самостійної і відповідальної людини, яка необмежена жодними перешкодами і насолоджується легкістю руху як в прямому значенні, так і в переносному.

Варто зазначити, що семантичні трансформації досліджуваної лексеми напряму пов'язані із такими подіями в Британії як скасування рабства, зрівняння громадян у виборчому праві, участь у світових війнах. Можемо стверджувати, що за умови правильного підходу і детального розгляду словникових дефініцій, лексичне значення слова розкриє значно ширший спектр, ніж технічний набір сем і їх комбінацію, – ми зможемо прочитати історію народу, заглибитись у його культуру та ін. Адже словник фіксує не просто вокабуляр, він є своєрідним кодексом знань на певному етапі розвитку спільноти, він системно подає всі надбання і результати людської

діяльності за конкретний проміжок часу; його можна порівняти із знімком, який закарбовує уявлення, ідеї, цінності своїх сучасників.

Перспективу нашого дослідження вбачаємо у подальшому аналізі динаміки британської мовної картини світу через лексикографічну репрезентацію семантичної структури лексем, які якнайповніше відбивають ментально-структурну модель британців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богатова Г.А. Размышления после международного съезда русистов в Красноярске / Г.А. Богатова // ВЯ. – 1998. – № 3. – С. 115-121.
2. Вайсбергер Й.Л. Родной язык и формирование Духа / Вайсбергер Йоханн Лео. – М., 2004. – 232 с.
3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
4. Кузнецов А.М. Национально-культурное своеобразие слова / А.М. Кузнецов // Язык и культура: сборник обзоров / ред. Ф.М. Березин. – М. : АН СССР, 1987. – С. 141 – 163.
5. Мельник Я.Г. Субъективность как языковая категория / Я.Г. Мельник. – Ивано-Франковск, 1997. – 128 с.
6. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
7. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир; [пер. с англ.; под ред. А.Е. Кибрика]. – М. : Наука, 1993. – 656 с.
8. Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии: учеб. пособие / А.Т. Хроленко; под ред. В.Д. Бондалетова. – 3-е изд., испр. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 184 с.
9. A New English Dictionary on Historical Principles. Vol. IV. F – G [ed. by Dr. James A.H. Murray]. – Oxford : The Clarendon Press, 1901. – 1178 p.
10. Getting the Vote / [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/citizenship/struggle_democracy/getting_vote.htm
11. Johnson, S. A Dictionary of The English Language in which the Words are Deduced from their Originals, explained in their Different Meanings / Samuel Johnson. – Dublin: printed by W. G. Jones, 1768
12. Johnson, S. A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings / Samuel Johnson. – London, 1792
13. Johnson, S. A Dictionary of The English Language / Samuel Johnson, John Walker. – London, 1828
14. Oxford English Dictionary Online / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.oed.com/?showLogin=false>
15. The Concise Oxford Dictionary of Current English [adapt. by H.W. Fowler, F.G. Fowler]. – Oxford: The Clarendon Press, 1919. – 1064 p.
16. 10 things about British Slavery / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/4742049.stm

Матияш И. Етнолінгвокультурные модуляции семантической структуры лексемы freedom в контексте эволюции британской языковой картины мира.

*В статье сделана попытка смоделировать британскую языковую картину мира XVIII – XIX веков с применением лингвокультурологических и этнолингвистических изысканий, также рассмотреть трансформацию языковой картины мира в контексте анализа модификаций семантической структуры лексемы **freedom** на лексикографическом материале Британии последних четырёх веков. Схематически подано в форме таблицы дефиниции анализируемой лексемы как на языке оригинала, так и в переводе на украинский язык. Используя системно-лексикографический анализ языковой картины мира, осуществляется попытка связать национально-культурные особенности английского языка с социально-этническими особенностями носителей языка. Кроме этого рассматривается лексикографическое ремесло как кладёшь культурной и исторической памяти народа. Семантическая структура слова представлена в тесной взаимосвязи с аксиологической иерархией ментальной модели мира. Модификации структурных компонентов лексемы, потеря существующих и приобретение новых значений и их оттенков связывается как с развитием языка, так и с экстралингвальными факторами – развитием языковой системы, мутациями в социальной и политической сфере, с историческими событиями и т.д.*

Ключевые слова: лингвокультурология, этнолингвистика, языковая картина мира, семантическая структура слова, лексическое значение слова, дефиниция, лексема, семема, сема.

Matiyash I. Ethnolinguistic and Cultural Modifications of Semantic Structure of Lexeme Freedom in the Context of Evolution of the British Linguistic World Image.

The article presents the attempt to model the British linguistic world image of XVIII – XIX centuries applying ethnolinguistic and linguistic-cultural surveys. The paper considers the transformation of the

*linguistic view of the world in the context of the analysis of the semantic structure modification of the lexeme **freedom** using the lexicographical sources of Britain during the last four centuries. The definitions of the lexeme under study are schematically given in the chart in both the original language and in the Ukrainian translation. Using the systemic lexicographical analysis of the linguistic view of the world the attempt is made to connect national cultural features of the English language with social ethnic peculiarities of the native speakers. The point of view at the lexicographical products as the treasury of cultural and historical memory of the nation is given. The semantic structure of the word is considered through the tight connection with the hierarchy of ideas in the mental world model. The modifications of the lexeme structural components, the loss of the existing and the acquirement of new meanings and their shades are bound with both the language development and with the extralinguistic factors such as the development of the community, social, political and historical events.*

Key words: *linguistic culturology, ethnolinguistic, linguistic world image, semantic structure of the world, definition, lexical meaning, lexeme, seme, seme.*

Марія Медведь
(Ужгород)

УДК 811.161.2'373.43 : 655.41

НЕОТЕРМІНОЛОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНОЇ ГАЛУЗІ ТА СУМІЖНИХ ІЗ НЕЮ ГАЛУЗЕЙ НАУКИ І ТЕХНІКИ

У статті з'ясовано поповнення нової української термінології видавничої справи та поліграфічного виробництва неологізмами з дотичних до неї галузей науки і техніки. Розвиток видавничо-поліграфічної галузі (удосконалення технології, техніки, матеріалів) викликає великі зміни у системі термінів, які називають ці поняття. Кінець XX – початок XXI століття характеризується як процес технічного переоснащення видавництва і поліграфічних підприємств, бо зумовлений багатьма чинниками, передусім прогресом техніки та технологій, підвищеними вимогами до якості видавничої, друкованої та пакувальної продукції. Виявлення лінгвістичних форм відображення науково-технічного прогресу дає змогу встановити ступінь кореляції мовних і екстралінгвальних явищ у спеціальній мові видавців. Найактивнішим у цьому процесі є трансформація визначень термінів, пов'язаних зі зміною технологій та технічних засобів. Формування неологізмів сучасної української термінології поліграфічної та видавничої справи є відображенням позамовної дійсності, пов'язаної з сучасним етапом найбільш інтенсивного розвитку поліграфічного виробництва на базі наукових розробок, технічного забезпечення та комп'ютерних технологій. З аналізу термінів, запозичених із суміжних наук, видно активність процесу детермінологізації, що спричиняє активне поповнення видавничо-поліграфічної терміносистеми.

Ключові слова: *видавничо-поліграфічна термінологія, неологізми, термін, терміносистема, лексикографія.*

Постановка наукової проблеми полягає в актуальності теми дослідження, що визначається необхідністю впорядкування й систематизації нової видавничо-поліграфічної лексики, обсяг якої з кожним роком все збільшується. Швидкий темп накопичення нових термінів відбувається на тлі науково-технічного прогресу, у якому поліграфія та видавнича справа є одними з передових галузей. Стрімкий розвиток професійно-орієнтованої мови, поява великої кількості термінів, не зафіксованих словниками та тих, що з'явилися в них нещодавно, дає вагому підставу для продовження вивчення меж, систематизації й уніфікації термінів. Сьогодні виділяються нові, вузькоспеціальні галузі з управління процесами друкування й модифікації їх різновидів, ведуться розробки в галузі застосування лазерних і цифрових технологій. Такі і їм подібні напрями обслуговуються видавничою та поліграфічною термінологією, яка до сьогодні не стала предметом окремого наукового пошуку, тому виявлення шляхів та методів поповнення новотворами видавничо-поліграфічної термінології стало основою нашої наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: *упродовж 80-х рр. XX та початку XXI століття нові видавничо-поліграфічні терміни вперше з'явилися на сторінках наукових, навчальних та*

періодичних видань. Про це свідчать напрацювання таких відомих українських фахівців з видавничої, поліграфічної та пакувальної справи, як С.Гулько, О.Гавва, Ю.Жидецький, В.Запоточний, Є.Огар, В.Патрико, М.Тимошик, Б.Дурняк, О.Мельников, Л.Артюшин, В.Бабак, А.Гуржій, Г.Миронюк, Д.Василишин, С.Нечай, С.Ярема, М.Процик, В.Шевченко, В.Ткаченко та ін. Розвиток термінології видавничої галузі та поліграфічного виробництва згаданого періоду базується на неологічному підґрунті. Цей аспект термінотворення залишається малодослідженим.

Мета статті – вивчення інтенсивності взаємодії новотворів у терміносистемах видавничої справи та поліграфічної промисловості з новими науковими та технічними термінами, утвореними в кінці ХХ – на початку ХХІ століття, та їх відображення у відповідних лексикографічних джерелах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характерний модернізацією технологічних процесів видавничо-поліграфічної справи та переоснащенням видавництв і поліграфічних підприємств, що викликана як прогресом техніки і технологій, так і величезною конкуренцією на ринку як періодичних, так і книжкових видань, підвищеними вимогами до якості видавничої, друкувальної та пакувальної продукції. Розвиток науки та техніки спричинив постійне вдосконалення поліграфічних технологій відповідно до вимог ринку. Удосконалення методів поліграфії залежить від таких галузей, як інформатика, обчислювальна комп'ютерна техніка, кібернетика, автоматика, а також фізика, хімія, машинобудування й ін. Сьогодні додрукарська підготовка видання практично повністю виконується за допомогою комп'ютера, тому розвиток видавничо-поліграфічної справи з використанням цифрових технологій для створення, виготовлення, монтажу більшості друкованих продуктів спричинив кардинальні зміни у технологіях друку, відповідно влиття комп'ютерної термінології.

Специфіка української видавничо-поліграфічної термінології (надалі УВПТ) полягає в її міждисциплінарній природі, що має вираження в тісних галузево-термінологічних зв'язках, що прискорюють уведення в терміносистему видавців великої кількості нової термінології. Поняття й терміни цих галузей отримали сталі позиції у видавничо-поліграфічній терміносистемі. Процес творення термінів у галузі поліграфічного виробництва і видавничої справи відзначається своїми притаманними, з одного боку, тільки їм властивостями, а з іншого, – їм не властиві особливості, характерні для низки інших технічних і гуманітарних терміносистем. Науково-технічна термінологія є досить значною за обсягом і такою частиною лексичного складу мови, яка надзвичайно швидко розвивається. Це пов'язано з особливою мовою науки у сучасному суспільстві. Нині, особливо у зв'язку з масовим виникненням нових термінів і цілих термінологічних систем, різні аспекти термінології займають усе більше місця у лінгвістичних дослідженнях.

Терміни різних галузей, на думку вчених, утворюють свої системи з внутрішньою впорядкованістю компонентів. Фаховій лексиці лінгвісти надають важливого значення, вивчаючи закономірності творення термінів. [2, с. 242].

В умовах сьогодення еволюція науки й техніки – взаємозумовлений процес, який розглядаємо виключно через призму органічного поєднання цих складників. Нині технічні відкриття неможливі без втілення в них досягнень певної наукової галузі: успішний розвиток техніки, її ефективне застосування у виробничих процесах значно залежать від точності наукового дослідження й обґрунтування основних аспектів їхньої можливої реалізації. Унаслідок обслуговування різних сфер техніки й інтенсифікації зв'язку з виробництвом наука, своєю чергою, вже не може існувати без них [4, с. 19].

УВПТ тісно пов'язана з галузевими термінологіями, дотичними до неї, які забезпечують цикл: видавнича підготовка – поліграфічне виробництво – друкувальна продукція. Неодмінною умовою успішного розвитку будь-якої термінології є активне використання теоретичних та експериментальних досягнень суміжних наук. Для видавничо-поліграфічної терміносистеми значне поповнення надходить із традиційно близьких до неї терміносистем: бібліотечно-бібліографічної, книготоргівельної, етикеткової і пакувальної справи, спільною ядровою термінологією для яких залишається об'єкт діяльності – видання.

За твердженням Г.І. Солоїденко, активізація інтеграції і взаємопроникнення термінів окремих галузей є надзвичайно плідним. Кожна галузь збагачується не лише інформацією про

факти, виявлені іншими галузями, сформованими ними концепціями, але й новими методами досліджень і, звичайно ж, термінологією [5, с. 147].

Мова, як відомо, постійно змінюється протягом свого існування. Але є періоди, для яких характерна особлива активність лінгвальних модифікацій, що виявляються в різних інноваційних процесах. Саме таким періодом розвитку сучасної української мови є кінець XX – початок XXI ст. Набуття Україною статусу незалежної держави, демократизація суспільства, нові економічні та політичні відносини, стрімкий науково-технічний прогрес спричинили нову вербальну інтерпретацію «картини світу» в українській мові [6, с. 69].

Наша наукова розробка базується на статистичному аналізі влиття нових галузевих термінів у видавничо-поліграфічну терміносистему. Найактивніше збагачення видавничо-поліграфічна терміносистема отримала з галузі інформатики (близько 60% від загальної кількості нової споріднено галузевої термінології). Підтвердженням цього факту слугують зміни у УВІПТ, спричинені інформатизацією, яка в друкарській галузі стосується всіх процесів готування видання: складання, редагування, виготовлення фотоформ, друкарських форм, після друкарських операцій. Розглядаючи інформатизацію як процес підвищення ролі інформації у суспільстві, в друкарстві, тісно пов'язаний із впровадженням нових технологічних інструментів (засобів введення, опрацювання, тиражування та поширення інформації). Інформатизація процесу підготовки видання розпочалася з видавничого процесу і стосується підготовки тексту. Запровадження фотоскладальних апаратів у видавничу справу викликало поширення цілого ряду термінів із частиною складних слів *фото*, що відповідає за значенням слову *фотографічна* (наприклад, «*фотоплівка*») або вказує на відношення до світла, дії світла («*фотоелемент*») [7, с. 800].

Винайдення електронних репродукційних систем кольороподілювачів-кольорокоректорів стало наступним кроком інформатизації (поява термінів «*кольорокалібрування*», «*кольороподіл*»). Видавничо-поліграфічна терміносистема збагатилася з впровадженням видавничих систем. Значна частина термінів із інформатики, обчислювальної техніки стали загальнонауковими (загальнотехнічними) та вузькоспеціальними терміни, що виникли внаслідок змін власне у редакційно-видавничому та друкарському процесі.

І. Огарков, досліджуючи структуру видавничої термінології, вдало, на наш погляд, зауважує, що терміни, притаманні інформаційним технологічним операціям, становлять наповнення терміносистем, термінополів й менш значущих об'єднань термінів. Дослідник видавничо-поліграфічної термінології наслідки інформатизації галузі та її вплив на терміносистему вбачає в:

- появі нових термінополів, підполів в межах згаданої терміносистеми;
- набутті нового змісту окремими термінами;
- зміні на рівні терміносистем, термінополів за рахунок того, що окремі технологічні операції звузилися або увійшли до складу інших технологічних операцій з підготовки видання;
- появі спільних складників у багатьох термінополях [1, с. 21].

Використання комп'ютера і програмного забезпечення викликана проникненням в поліграфію не тільки комп'ютерних технологій, а й термінологій комп'ютерної інформатики: «*альфа-канал*», «*файл*», «*інтерфейс*», «*інтернет-портал*», «*сервер*», «*месидж*», «*контент*», «*компілятор*», «*курсор*», «*трасування*», «*факс*», «*портал*», тощо. Саме комп'ютеризація видавничо-поліграфічної галузі спричинила потужній неологічний прилив англіцизмів, яка є наслідком англізації комп'ютерної галузі, що, в свою чергу, спричинила широке використання англійських термінів фахівцями видавництва та друкарень, адже більшість комп'ютерних видавничих програм використовуються в англійському варіанті: «*брандмауер*», «*ангрейд*», «*маркер*», «*проксі-сервер*» тощо.

Великий вплив на введення інформаційно-комп'ютерних термінів у видавничо-поліграфічну терміносистему здійснили зміни у складі професій у галузі, адже інноваційні технології в ній запроваджували фахівці з таких галузей, як математика, інформатика, комп'ютерні технології. Введення багатослівних термінів зробило значний шар термінології видавців незручним. Прикладом може слугувати термін «*електронні системи для оброблення ілюстрацій*» [7, с. 219]. Сучасна лексика вимагає точних, зрозумілих, коротких назв процесів,

машин, пристроїв, матеріалів та їх властивостей, професій, тобто чіткої та однозначної професійної лексики, тому творення власних українських термінів є першочерговою потребою сучасної української видавничо-поліграфічної лексики.

Вплив інформатизації на УВПТ, крім стрімкої модернізації технологічних процесів, випередив модернізацію спеціальної підмови, що обслуговує видавничо-поліграфічну галузь, наповнивши її іншомовними запозиченнями. На нашу думку, це викликано відсутністю українських термінів та визначень у середовищі інформаційних та операційних програм, пов'язаних із комп'ютеризацією редакційно-видавничих процесів. Спроба створення українського відповідника призвела до термінологічної синонімії, невмотивованого калькування, порушення семантичної точності при термінуванні і, як наслідок, до «засилля» англіцизмів та русизмів, логіко-поняттєвих та мовних покручів – до розхитування норм [3, с. 214].

Відбувається активна переорієнтація видавничо-поліграфічної справи на ринкові механізми функціонування, а саме кінець ХХ століття вплив у терміносистему видавців велику кількість нових термінів із економічної галузі. Сфера економіки й бізнесу продовжує бути одним із головних постачальників інновацій, які відображені такими термінами, як «*прайс-лист*», «*бартер*», «*тендер*», «*холдинг*», «*логістика рентабельність*», «*стагнація*», «*дилер*»; фінансові – «*трансфер*», «*диверсифікація*», «*чартист*», «*консорціум*», «*санація*», «*рефінансування*», «*валютизація*», «*спонсорвання*», «*тонізація*». З юриспруденції надійшли такі терміни: «*офшор*», «*рейдерство*», «*тонізація*», «*чартер*», «*фрайчаз*». Зміни в суспільному житті відгукнулись такими термінами, як «*вето*», «*ратифікація*», «*лобіювання*», «*політтехнологія*», засоби масової комунікації поповнили термінологічний простір термінами зі складником «*медіа*», «*мас-медіа*», «*медіа конвергенція*», соціологічними термінами – «*тіарник*», «*тинейджер*». Чимало термінів із хімічної галузі поповнили видавничо-поліграфічну терміносистему, адже значна частка термінів, які містить видання – це терміни, тісно пов'язані зі спорідненими з поліграфією галузями промисловості, з виробництвом та властивостями паперу, друкарських фарб, лаків, фотоматеріалів – «*ламінування*», «*треппінгування*», «*термотрансферна технологія*». Терміносистема поповнилась також технічними термінами: «*процесор*», «*сервер*», «*сканер*», «*факс*», «*твейджер*», «*смартфон*». Із галузі мистецтва надійшли – «*бестселер*», «*трилер*», «*кавер-версія*», «*графіті*».

Допомогу у фаховому мовленні як видавців, так і поліграфістів надають ряд лексикографічних видань. Це, насамперед, перекладні словники: «Англо-українсько-російський словник з інформатики, програмування, обчислювальної техніки» / уклад. Бартків А. (1995 р.), «Англо-український-російський словник з інформатики та обчислювальної техніки» / уклад. Коссак О., (1991 р.) та (1995 р.), «Лексика комп'ютерних редакційно-видавничих систем. Англо-український словник» (2000 р.), Шевченко В.Е. «Англо-український тлумачний словник редакційно-видавничої і комп'ютерної термінології» (2006 р.), «Поліграфія та видавнича справа. Російсько-український тлумачний словник» / уклад. Б.В.Дурняк та ін. (2002 р.), «Російсько-український словник-довідник з інженерної графіки, дизайну та архітектури» / уклад. Є.А. Антонович та ін. (2001 р.) та ін.

Понад десяток українських науково-дослідних та навчальних закладів розробляють терміни та визначення, що тією чи іншою мірою стосуються поліграфії та видавничої справи. Серед них: Книжкова палата України ім. І.Федорова, Інститут механіки ім. С.П.Тимошенка НАН України, Український мовно-інформаційний фонд НАН України, Українська академія друкарства, УкрНДІ поліграфічної промисловості ім. Т.Г.Шевченка, УкрНДІ стандартизації, сертифікації та інформатики, УкрНДІ целюлозно-паперової промисловості Асоціація «Надійність машин та споруд», Державний інститут соціально-економічних досліджень, ДержНДІ «Система», ЕКТПавтопром, Інститут прикладної інформатики, Інститут проблем математичних машин і систем, Інститут програмних систем, ГацНДІ дизайну, НДІ «Вектор», НДІ магнітних носіїв інформації, НДПІ приладобудування, НДПХімпром, НТУУ «КПІ», НУ «Львівська політехніка», УкрАсоціація в галузі систем автоматизованої ідентифікації та штрихового кодування «СканА» [8].

Новий етап у розвитку української науково-технічної термінології спричинений прийняттям закону про мови, визнанням статусу державної української мови (Закон про мови

1989 р. та Конституція України 1996 р., ст.10). Ці події викликали хвилю нових сил на ниві термінологічної лексикографії. Інтерес до проблеми термінології як з боку фахівців, так і з боку лінгвістів зумовлений практичними потребами: систематизація, упорядкування, уніфікація галузевих терміносистем, створення державних стандартів на терміни та визначення.

Упродовж останніх трьох десятиріч фахова мова видавців та поліграфістів бурхливо прореагувала великим обсягом нового лексичного матеріалу. Вдосконалення поліграфічних технологій із застосуванням комп'ютерного опрацювання текстової й графічної інформації потребує від усіх працівників цієї галузі широкого спектра професійних знань багатьох напрямів науки і техніки у їхньому взаємозв'язку. Якраз професійна мова сприяє порозумінню фахівців, бо вже усталена термінологія не перешкоджає взаєморозумінню професіоналів цієї галузі, а ось введення нових термінів створює певні складності у спілкуванні, тому комп'ютерна термінологія, що має широке призначення, допоможе сучасним фахівцям досконало й якісно виконувати свою роботу.

Поступове урізноманітнення напрямів пізнання, розширення галузей застосування знань, значне вдосконалення технічної сфери діяльності людства, на думку І.П.Скорейко-Свірської, зумовили перебіг еволюційних процесів у науці, техніці й виробництві в їх безпосередньому, тісному зв'язку. Унаслідок встановлення відношень такого типу в розвитку науки й техніки дослідниця виокремлює такі етапи (фази):

1) перша фаза (кінець XVII – кінець XVIII ст.) – період інтенсивного розвитку техніки, її активне подальше використання в наукових експериментах і поступове утвердження механічної картини світу;

2) друга фаза (кінець XVIII – усе XIX ст.) – початок промислової революції, коли бурхливий розвиток техніки викликає гостру необхідність застосування наукових досягнень;

3) третя фаза (усе XX – поч. XXI ст.) – встановлення систематичного зв'язку між наукою та технікою. Саме в цей період відбувається злиття розвитку науки й техніки: керувати технікою без попередньо проведеного наукового дослідження та експериментування стає неможливо [4, с. 18].

На нашу думку, саме кінець XX – поч. XXI ст. став рушійним моментом новотворення видавничо-поліграфічних термінів та поповнення згаданої терміносистеми термінами з суміжних чи дотичних терміносистем, що збагатили і розширили її термінополя, з'явившись у фаховій мові видавничо-поліграфічної галузі.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок: лексичний запас мови поповнюватися різними способами, тому поява в українській мові значної кількості неологізмів – цілком закономірне явище, адже потреба в нових словах зумовлена як внутрішньомовними, так позамовними чинниками. Виявлення лінгвістичних форм відображення науково-технічного прогресу дає змогу встановити ступінь кореляції мовних і екстралінгвальних явищ у спеціальній мові видавців. Новолінгвістичні процеси, що відбуваються у видавничо-поліграфічній термінології (утворення багатокомпонентних термінологічних сполучень, різнотипних скорочених форм, явища синонімії, полісемії, інтернаціоналізації та інші), мають не тільки внутрішню основу, а й позамовну (екстралінгвальну) зумовленість, що є вагомим рушійним чинником поповнення мови видавничо-поліграфічної галузі.

Проаналізувавши вживання видавничо-поліграфічних термінів та їхні особливості в галузевих тлумачних та орфографічних словниках, а також їх стабільність використання у фаховій літературі, текстах періодичних видань, робимо висновок: нові українські терміни та визначення, які набули швидкого поширення в кінці XX – на початку XXI століття, перейшли з технічної та наукової галузі. Найактивнішим у цьому процесі є трансформація визначень термінів, пов'язаних зі зміною технологій, а також коректність вживання у фаховій літературі спрощених визначень, властивих вузькоспеціалізованій термінології. З аналізу термінів, запозичених із суміжних наук, видно активність процесу детермінологізації, що спричиняє активне поповнення видавничо-поліграфічної терміносистеми ззовні, а стрімка модернізація технологічного процесу випереджає модернізацію спеціальної підмови і це призводить до деструктивних явищ в мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агарков І. Структура видавничої термінології / Ігор Агарков // Друкарство. – 2000. – № 6. – С. 20 – 23.

2. Дудок Р.І. Проблеми значення та смислу терміна в гуманітарних науках : [монографія] / Роман Дудок. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 358 с.
3. Процик М.Р. Термінознавча компетенція як основа мовної культури сучасного видавця / Марія Романівна Процик // Поліграфія і видавнича справа : наук. тех. зб. – Львів, 2002. – Вип. 39. – С. 212-217.
4. Скорейко-Свірська І.П. Освоєння англословних запозичень в українській науково-технічній термінології: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ірина Петрівна Скорейко-Свірська. – Тернопіль, 2009. – 209 с.
5. Солоіденко Г.І. Українська бібліотечна термінологія: становлення та основні етапи розвитку : [монографія] / Галина Іванівна Солоіденко. – К. : НАН України. Нац. б-ка України імені В.І. Вернадського, 2010. – 204 с.
6. Стратулат Н.В. Семантична неологізація як спосіб збагачення словникового складу української мови / Н.В. Стратулат // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 69–77.
7. Український тлумачний словник видавничо-поліграфічної справи [уклад. П.Киричок та ін.]. – К. : НТУУ «КПІ», 2011. – 896 с.
8. <http://printus.cjm.ua/Rassuzhdeniya-o-poligrafii/tlumachnij-slovník-z-vidavnicho-poligrafchno-spravi.html>

Медведь М. Нетерминологическое взаимодействие издательской и полиграфической отраслей и смежных с ней отраслей науки и техники.

В статье установлено пополнение новой украинской терминологии издательского дела и полиграфического производства неологизмами со смежных с ней отраслями науки и техники. Развитие издательско - полиграфической отрасли (совершенствование технологии, техники, материалов) вызывает большие изменения в системе терминов, называющих эти понятия. Конец XX - начало XXI века характеризуется как процесс технического переоснащения издательств и полиграфических предприятий, потому обусловлен многими факторами, прежде всего прогрессом техники и технологий, повышенными требованиями к качеству издательской, печатной и упаковочной продукции. Выявление лингвистических форм отражения научно - технического прогресса позволяет установить степень корреляции языковых и экстралингвистических явлений в специальном языке издателей. Самым активным в этом процессе является трансформация определений терминов, связанных с изменением технологий и технических средств. Формирование неологизмов современной украинской терминологии полиграфической промышленности и издательского дела является отражением внеязыковой действительности, связанной с современным этапом наиболее интенсивного развития полиграфического производства на базе научных разработок, технического обеспечения и компьютерных технологий. Из анализа терминов, заимствованных из смежных наук, видно активность процесса детерминологизации, что вызывает активное пополнение издательско - полиграфической терминосистемы.

Ключевые слова: издательско-полиграфическая терминология, неологизмы, термин, терминосистема, лексикография.

Medved M. Industry and Adjacent Fields of Science and Neo-terminology Interaction between Publishing Printing Technology.

The article sheds light on the issue of replenishing the Ukrainian terminology of publishing industry and printing with the neologisms from adjacent fields of science and engineering. The development of publishing and printing industry (advancing of technology, equipment, materials) leads to substantial changes in the system of terms referring to these notions. The end of 20th - beginning of 21st century period is characterized as a process of technical re-equipment of publishing houses and printing companies due to many factors , primarily the progress of engineering and technology, increasing expectation as for the quality of published, printed and packaging products . Identifying the linguistic forms of the technological progress reflection makes it possible to establish the degree of correlation of linguistic and extralinguistic phenomena in a special publishers` language. The most active in this process is the transformation of terms definitions, especially of the terms related to changes in technology and hardware. The formation of neologisms of modern Ukrainian printing and publishing terminology is a reflection of extra-linguistic reality, that is, associated with the current stage of the most intensive development of printing industry based on scientific research, technical support and computer technology. The analysis of terms borrowed from the related sciences shows the activeness of determinologization process. This process, in its turn, causes the intensive replenishment of publishing and printing terminology.

Key words: publishing-printing terminology, neologisms, term, term system, lexicography.

УДК 811. 11:81'367,622

КОНВЕРСІЯ В ТЕРМІНОСИСТЕМІ ФІТНЕСУ

У сучасному світі термінологія швидко розвивається та активно взаємодіє з іншими шарами лексики, тому вивчення закономірностей утворення терміногічних одиниць є одним із найважливіших завдань теміознавства. У статті розглянуто поповнення лексичного складу сучасної англійської мови завдяки конверсії у терміносистемі фітнесу та виявлено продуктивні конверсійні моделі. Було зроблено спробу скласти приблизну схему семантичних переходів для найпродуктивніших моделей конверсії у сфері фітнесу. Слід відзначити, що провідну роль у конверсії відіграє метонімія, в процесі якої один знак отримує можливість виступати замість іншого знака. У статті також висвітлюються погляди на природу конверсії та критерії визначення її напрямку. Конверсія залишається одним із продуктивних шляхів збільшення словникового складу англійської мови, про що свідчать результати проведеного дослідження. Окреслено перспективні напрямки подальших досліджень у галузі фахової лексики фітнесу.

Ключові слова: термін, словотвір, конверсія, конверсійна модель.

Постановка наукової проблеми. Для сучасної англійської мови характерним є кількісне зростання словникового складу за допомогою її внутрішніх ресурсів. Виявлення та вивчення найбільш суттєвих закономірностей словотвірного процесу має велике теоретичне значення, адже результати таких досліджень можуть бути використані на практиці викладачами іноземних мов. Конверсія – один зі способів словотвору, надзвичайно продуктивний засіб поповнення словникового складу англійської мови. Конверсія існує у багатьох мовах, але саме в англійській мові вона набула широкого розповсюдження, що пояснюється збігом звукової форми іменників та дієслів в результаті втрати закінчень та запозичень з французької мови [10, с. 12]. Кількість лексичних одиниць утворених шляхом коверсії в англійській мові, зростає з кожним роком і це вимагає додаткових наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню конверсії в англійській мові присвячено низка праць, які розглядають цей спосіб деривації з багатьох сторін і особливо структурно-семантичні властивості різних конверсивних моделей. Більшість науковців використовує діахронічний підхід у вивченні цього явища, що не дає можливість проаналізувати конверсію у сучасному аспекті [5, 15, 17, 13].

Мета розвідки – виявлення та опис продуктивних конверсійних моделей у терміносистемі фітнесу. Мета зумовлює необхідність розв'язання таких завдань: 1) дослідити різні погляди на природу конверсії; 2) здійснити вибірку термінів утворених шляхом конверсії; 3) проаналізувати продуктивні конверсійні моделі для фахової мови фітнесу. **Матеріалом дослідження** слугують 1396 термінів-слів, які входять до складу фахової мови фітнесу, 100 термінів було утворено шляхом конверсії, що складає 7,16%.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вважається, що Г. Світ був першим, хто ввів термін конверсія в англійську граматику [17, с. 38-40]. Конверсія у Г. Світа двопланова. З одного боку, він не відмовляється від ідеї синтаксичної поліфункціональності слів, а з іншого, конверсія трактується ним як синтаксично-морфологічний словотвірний процес. Починається цей процес із синтаксису і закінчується морфологією. Такий підхід щодо конверсії отримав у подальшому широкого розповсюдження. У мовознавстві існує декілька точок зору на природу словотвірного процесу. Розглянемо деякі з них.

1. Низка вчених, таких як Л. Блумфілд [5], Г. Марчанд [15], П. Лауверс [14], Г. П. Троїцька [11] визначають конверсію як спосіб словотвору за допомогою нульової морфеми. Так, на думку, П. Лауверса, морфологічна конверсія базується на стійких взаємовідносинах між класом коренів та класом похідних за допомогою нульової морфеми форми, які утворюють парадигму [14, с. 144].

2. Конверсія відома як кореневий або безафіксний спосіб словотвору, зміни функції. Такої точки зору дотримуються Д. Грінвуд [13], Д. Уорд [18] та інші, які схильні розглядати дане явище як використання одного й того ж слова у функціях різних частин мови, або є

функціональний перехід з однієї частини мови в іншу. Можна стверджувати, що даний підхід щодо природи конверсії не відображає в повній мірі суті явища, тому що в якості твірної основи можна використовувати не лише кореневі, але й похідні, складні слова і навіть словосполучення.

3. О. І. Смирницький [10], О. С. Кубрякова [8], визначають конверсію як морфологічний спосіб словотвору. Так, на думку О. С. Кубрякової, конверсія визначається як процес морфологічної транспозиції основи і, відповідно, як процес цілковитої зміни парадигми у вихідній одиниці або ж як результат повної зміни її морфологічного оточення [7, с. 75].

4. Деякі науковці розглядають конверсію як морфологічно-синтаксичний спосіб словотвору, серед них слід згадати І.В. Арнольд [1] і З.А. Харитончик [12]. У цьому способі словотворення слово, яке раніше існувало, отримує не лише нове значення, але й слугує для вираження нових граматичних значень. Використання такого підходу до конверсивної деривації залишає поза межами аналізу семантичний критерій її визначення.

Часто конверсію пов'язують з метонімією. Ш. Баллі [2], О.С. Кубрякова [5], В.А. Гурєєв [8] вважають, що метонімію варто розглядати як знакову, семіотичну операцію, в процесі якої один знак отримує можливість виступати замість іншого знака. Під час конверсії одна цілісність (вихідна конверсивна форма) починає виступати замість іншої (твірної конверсивної форми): корінь або основа однієї частини мови (наприклад, дієслова) виявляється здатною виступати у функції іншої (наприклад, іменника). Порівняємо: *to repair* (відновлювати) – *repair* (відновлення) [8, с. 37].

Слід зазначити, що загалом вищенаведені підходи до конверсії не суперечать, а радше доповнюють один одного. Таке різноманіття поглядів зарубіжних та українських науковців збігається у виявленні суті цього лінгвістичного феномену.

Одним із спірних питань залишається визначення напрямку похідності, тобто що від чого утворилося. О. Мешков вважає, що у більшості випадків “фактичний напрям продуктивності взагалі неможливо визначити, адже словники, укладені за історичними принципами, фіксують лише дані писемних джерел, а усна словотворчість залишається поза їхніми межами” [9, с. 123]. З його думкою не погоджується М. Білінський, який зазначає, що незважаючи на деяку відносність датування, перша засвідченість лексеми у писемних пам'ятках мови становить єдине джерело наших знань про час входження слів до колективної пам'яті мовців [4, с. 35]. У сучасному мовознавстві розглядається декілька критеріїв визначення напрямку конверсії. І. Плаг, приміром, пропонує чотири:

1) розгляд конверсаційних пар з точки зору етимології, тобто яке з них було першим зафіксовано у писемних джерелах;

2) розгляд семантичної структури; він показав, що обсяг значень твірного слова більший, ніж значення похідного, наприклад, обсяг значень іменників *build* – “*physical construction and fitness of a person*”, *tear* – “*act of ripping or rending*”, *stretch* – “*act of stretching*”, утворених шляхом конверсії від дієслів *to build*, *to tear*, *to stretch*, значно менший, ніж обсяг значень відповідних вихідних слів. О. Мешков так само, як і І. Плаг, вважає, що неправильні дієслова не можуть бути конверсивними дериватами, і тому у конверсивній парі ми розглядаємо їх як твірні [9, с. 50];

3) розгляд конверсивних пар з точки зору наголосу; дієслова мають основний наголос на останній склад, в той час як споріднені іменники – на перший. Так само дієслова у поєднанні з постпозитивами мають головний наголос на постпозитив, в той час як споріднені іменники – головний наголос на перший елемент, наприклад, *to overloáad* – *óverload*, *to pùsh úp* – *a pùsh-up*;

4) частота вживання похідних слів утворених шляхом конверсії; вона істотно менша у порівнянні з твірними, наприклад, іменник *diet* є більш вживаним, ніж його похідне дієслово *to diet* – це є ознакою, того що дієслово в цій парі походить від іменника. Сам І. Плаг вважає, що ці критерії не є вичерпними, але можуть застосовуватися у більшості випадків для визначення напрямку конверсії [16, с. 135-140].

Із метою визначення конверсійних моделей ми перевірили їх за етимологічним словником, використовуючи Інтернет ресурс etymologyonline.com, в якому вказані дати першої писемної згадки про те чи інше слово [19]. Наприклад, *contest v.* – змагатися (з 16 ст.), *contest n.* – змагання (1640 р.), тобто у цьому випадку використовується конверсійна модель **V→N**.

У подальшому описі конверсії при використанні терміна “конверсійна модель” (або коротше “модель”) мається на увазі схема, що вказує на частини мови, які беруть участь у конверсії, та напрямок творення терміна, наприклад: модель $N \rightarrow V$, $Adj \rightarrow N$, $V \rightarrow N$, $V \rightarrow Adj$ тощо [6, с. 31].

Твірна основа, від якої утворилися нові терміни шляхом конверсії, зазнає таких змін: 1) новий термін отримує всі закінчення, для утворення граматичних форм у новій частині мови, наприклад, *balance n.* $\rightarrow$ *to balance v.*, *slim adj.* $\rightarrow$ *slim v.*, *burn v.* $\rightarrow$ *burn n.*; 2) новий термін починає виконувати іншу синтаксичну функцію, наприклад, *diet n.* $\rightarrow$ *diet v.*: *Janet dieted for months before her wedding*; 3) термін отримує нове лексико-граматичне значення, наприклад, *overstrain v.* (перенапружувати) $\rightarrow$ *overstrain n.* (перенапруження) [6, с. 93].

Конверсія може відбуватися не лише між двома членами, але й між більшою кількістю слів, що знаходяться між собою у відносинах похідності. Ми дослідили, що за кількістю членів у конверсійних моделях переважають двохчленні (98) (наприклад, $V \rightarrow N$: *crunch* – роздавлювати – скручення (вид фізичної вправи для зміцнення м'язів живота)), $N \rightarrow V$: *spasm* – (спазм – спазмувати), $Adj \rightarrow N$: *fat* – жирний – жир, $V \rightarrow Adj$: *buff* – (робити привабливим – добре сформований (про фігуру)), $Adj \rightarrow V$: *slim* – (худий – худнути); тричленні нараховують всього 2 моделі, наприклад, $Adj \rightarrow V \rightarrow N$: *fast* – (нісний – постити – ніс), $N \rightarrow V \rightarrow Adj$: *diet* – (дієта – притримуватися дієти – дієтичний).

Унаслідок проведеного аналізу було виявлено, що найбільш продуктивними моделями, за якими шляхом конверсії утворюються терміни фітнесу англійської мови, є $V \rightarrow N$ (54 похідних, з яких 19 утворилося від дієслів з постпозитивами), $N \rightarrow V$ (36 похідних), $Adj \rightarrow V$ (5 похідних), $Adj \rightarrow N$ (3 похідних) та $V \rightarrow Adj$ (2 похідних). Розглянемо детальніше кожен з цих конверсійних моделей.

У конверсійній моделі $N \rightarrow V$ встановлюються різні семантичні відносини між вихідним іменником та похідним дієсловом. Дані нашого дослідження дають змогу скласти приблизну схему семантичних переходів для цієї моделі конверсії, оскільки семантика похідного дієслова може бути прогнозована, виходячи з семантики первинного слова, тобто значення похідного слова доволі вмотивоване. Серед типових семантичних переходів для конверсійної моделі $N \rightarrow V$ слід зазначити: 1) виконання дії, характерне для того, що позначається вихідним іменником (*exercise* – виконувати фізичну вправу, *focus* – зосереджувати увагу, *sprint* – спринтувати, бігти з максимальною швидкістю); 2) від іменників, які позначають предмет, річ, знаряддя дії, утворюються дієслова зі значенням “використовувати цей предмет” (*bicycle* – їздити на велосипеді); 3) від іменників, які називають особу, похідні дієслова у багатьох випадках мають значення “виконувати функції певної особи” (*coach* – тренувати, *spot* – підстраховувати спортсменів під час вправи).

Для конверсійної моделі $V \rightarrow N$ характерні такі семантичні відносини між її компонентами: 1) іменник означає дію або випадок вияву того, що передається вихідним дієсловом (*contest* – змагання, *hug* – застосовувати захват); 2) вихідний іменник вказує на результат дії (*overload* – перенавантаження, *tear* – розрив, *swell* – припухлість).

Характерна ознака конверсії сучасної англійської мови – це утворення іменників від дієслів у поєднанні з постпозитивами. У фаховій мові фітнесу таким шляхом утворилося 19 термінів. Такі іменники переважно пишуться через дефіс, але бувають випадки написання разом; наголос падає на перший елемент, а другий ненаголошений, або ж має другорядний наголос, наприклад, *to burn out* $\rightarrow$ *burnout*, *to come back* $\rightarrow$ *comeback*, *to curl up* $\rightarrow$ *curl-up*, *to sit up* $\rightarrow$ *sit-up*, *to cool down* $\rightarrow$ *cool-down*. Такі слова, як зазначає Б. Бартков, приєднують словотвірний формант, омонімічний постпозитиву, який, однак, виконує роль суфікса, тому процес творення слів *workout*, *rundown*, *push-up* він пропонує називати конверсифікацією, а власне словотвірні форманти – конверсифіксами (тобто одним із видів афіксів) [3, с. 28].

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Отже, аналіз конверсивних моделей у терміносистемі фітнесу показує, що цей спосіб словотвору є досить продуктивним в даній термінолінії. Продуктивною моделлю конверсії в терміносистемі фітнесу є модель $V \rightarrow N$, яка має значні семантичні можливості і змінює значення вихідного слова у зв'язку з його перенесенням в іншу лексико-граматичну категорію. У сфері цієї моделі починають брати активну участь дієслова з постпозитивами, тоді як раніше в цій моделі утворювалися лише іменники від кореневих дієслів. Незважаючи на велику кількість

досліджень, конверсія не має однозначного тлумачення серед науковців, що дає можливість подальшого вивчення цього словотвірного процесу як самостійного, так і у взаємодії з іншими способами деривації, насамперед із префіксацією, суфіксацією і словоскладанням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка / И.В. Арнольд. – М.: Высшая школа, 1986. – 259 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1955.
3. Бартков М.Е. Конверсификальные номинативные гнезда типа break-down, breaking-down, broken-down, breaker-down, образованные от английских глаголов с послелогом в научном стиле и норме / Б.И. Бартков // Терминоведение и терминография в индоевропейских языках. – Владивосток, 1987. – С. 27-46.
4. Білінський М.Е. Віддієслівна транспозиція в історії англійської мови: хронологія текстових прототипів / М.Е. Білінський // Іноземна філологія. – Львів, 2001. – Вип. 112. – С. 35-38.
5. Блумфилд Л. Язык / Л. Блумфилд; [пер. с англ. Е.С. Кубряковой, В.П. Мурат]. – М.: Изд-во “Прогресс”, 1968. – 608 с.
6. Бортничук Е.Н. Словообразование в современном английском языке: учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. / Е.Н. Бортничук, И.В. Василенко, Л. П. Пастушенко. – К.: Вища школа, 1988. – 261 с.
7. Кубрякова Е.С. Деривация, транспозиция, конверсия / Е.С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1974. – № 5. – С.64-77.
8. Кубрякова Е.С. Конверсия в современном английском языке / Е.С. Кубрякова, В.А. Гуреев // Вестник ВГУ. Серия лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2002. – № 2 – С. 33-37.
9. Мешков О.Д. Словообразование современного английского языка / О.Д. Мешков. – М.: Наука, 1976. – 245 с.
10. Смирницкий А.И. Об особенностях обозначения явления направленного движения в отдельных языках / А.И. Смирницкий // Иностр. яз. в школе. – 1953. – № 2. – С. 12.
11. Троицкая Г.П. Семантические связи при словообразовании по конверсии в современном английском языке [Текст] / Г.П. Троицкая // Иностр. яз. в школе. – 1964. – № 1. – С. 20-31.
12. Харитончик З.А. Лексикология современного английского языка / З.А. Харитончик. – Минск: Высшая школа, 1992. – 228 с.
13. Greenwood J. An essay towards a practical English grammar / J. Greenwood. – London: The Scholar Press limited, 1968. – 339 p.
14. Lauwers P. The nomination of adjectives in French: From morphological conversion to categorical mismatch / P. Lauwers // Folia Linguistica. – Vol. 42. – № 1. – 2008. – P. 135-176.
15. Marchand H. The categories and types of present-day English word-formation / H. Marchand. – 2nd edition. – München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1969. – 547 p.
16. Plag I. Word-formation in English / I. Plag. – Series ‘Cambridge Textbooks in Linguistics’ / Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 254 p.
17. Sweet H. New English Grammar. Logical and Historical Approach / H. Sweet. – London: Oxford University Press, 1930. – 499 p.
18. Ward J. Four essays upon the English language / J. Ward. – London: The Scholar Press limited, 1967. – 250 p.
19. <http://etymologyonline.com> [Електронний ресурс].

Павлюк И.Б. Конверсионные модели в терминосистеме фитнеса.

В современном мире терминология быстро развивается и активно взаимодействует с другими слоями лексики, поэтому изучение закономерностей образования терминологических единиц является одной из важнейших задач терминоведения. В статье рассмотрено пополнение лексического состава современного английского языка путем конверсии в терминосистеме фитнеса и выявлены продуктивные конверсионные модели. В статье также освещаются взгляды на природу конверсии и критерии определения ее направления. Была сделана попытка составить примерную схему семантических переходов наиболее продуктивных моделей конверсии в сфере фитнеса. Следует отметить, что ведущую роль в конверсии играет метонимия, в процессе которой один знак получает возможность выступать вместо другого знака. Конверсия остается одним из наиболее продуктивных путей увеличения словарного состава английского языка, о чем свидетельствуют результаты проведенного исследования. Определены перспективные направления дальнейших исследований в области профессиональной лексики фитнеса.

Ключевые слова: термин, словообразование, конверсия, конверсионная модель.

Pavliuk I.B. Conversion Models in Fitness Terminology. *The amount of terms is increasing very quickly in our fast-paced world and interacts with the other layers of vocabulary that is why the study of term-formation patterns is a crucial task for terminology. The article deals with the aspects of the English vocabulary development by means of conversion in the sphere of fitness. The productive conversion models*

are defined. Furthermore, we made an attempt to make a rough layout of semantic transitions for the most productive conversion models in the sphere of fitness. It should be noted that the leading role in the conversion plays metonymy, in which one lexical unit is able to act in place of another one. This paper also covers the views on the nature of conversion as well as the criteria of its directionality. According to our research results the conversion is still one of the most productive ways of enriching the English word-stock. Further research perspectives in fitness professional terminology have been determined.

Key words: term, word-formation, conversion, conversion model.

Ольга Петрів
(Івано-Франківськ)

УДК 811.161.2'37

СТРУКТУРНО-ЗНАЧЕННЄВА ОРГАНІЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО (ФІЗІОЛОГІЧНОГО) СТАНУ ІСТОТИ

У статті з'ясовано передумови для здійснення семантичної типології дієслів на позначення фізичного (фізіологічного) стану як підгрупи вербативів внутрішнього стану, встановлено структуру цієї лексико-семантичної групи і проведено значеннєву диференціацію виокремлених одиниць. Дієслова на позначення фізичного (фізіологічного) стану істоти є лексико-семантичною групою макрогрупи дієслів внутрішнього стану лексико-граматичного об'єднання вербативів стану. Маючи а priori всі ознаки статальних дієслів, вони репрезентують ситуацію, у якій пасивний суб'єкт (живий організм – істота) має якісь фізичні відчуття, перебуває у певних фізіологічних станах, що не залежні від його волі, емоцій, дій. Кваліфікативна сема й інші ознаки досліджуваних одиниць зумовили їх диференціацію на вісім значеннєвих підгруп, у кожній з яких лексико-семантичні варіанти поструктуровано залежно від специфіки абстрактної семи стану (її співвіднесеності з компонентами значення «статичність», «становлення», «каузоване становлення»).

Ключові слова: лексико-семантична група, сема, семантична типологія, стан, внутрішній стан, фізичний (фізіологічний) стан.

Постановка наукової проблеми. Виокремлення й стратифікація лексичних одиниць з метою вичерпного опису їх семантики є завданням, з яким намагаються впоратись лінгвісти протягом кількох останніх десятиліть. Лексика з усім її різноманіттям, багатоплановістю внутрішніх зв'язків, взаємопереходами, палітрою значеннєвих відтінків є не тільки багатющим, але й плідним у плані результативності матеріалом для дослідника.

В організації дієслівної лексики виявляється антропоцентричний принцип мови: «для опису дієслова важливим є протиставлення двох функціонально-семантичних сфер – трудової цілеспрямованої діяльності людини і стану людини, живих істот, предметів, явищ об'єктивної дійсності як носіїв цих станів. Саме в цьому протиставленні, яке реалізується в опозиції дієслова дії / дієслова стану, які виділялись ще традиційною граматиною, проходить межа, що ділить дієслівну лексику на два нерівноцінні у функціональному плані простори» [7, с. 41]. Незважаючи на свою периферійність, вторинність у порівнянні з дієсловами дії [4, с. 217], вербативи на позначення стану становлять лексико-граматичний розряд, оскільки не лише об'єднують у своєму складі слова на основі спільних семантичних ознак, але й характеризуються диференційними морфологічними, синтаксичними і словотвірними параметрами. З огляду на сферу поширення стану вони поділяються на дві семантичні макрогрупи – дієслова на позначення внутрішнього стану і вербативи з семантикою зовнішнього стану.

Дієслова на позначення внутрішнього стану викликають особливий інтерес, адже їхнім денотатом є ситуація позамовної дійсності, основний суб'єкт, учасник якої – істота, найчастіше людина, формування, упорядкування знань про яку є одним із завдань антропоцентричної парадигми сучасної лінгвістики [1].

Метою пропонованої статті є з'ясувати структурно-значеннєву організацію лексико-семантичної групи дієслів на позначення фізичного (фізіологічного) стану. Досягнення мети

передбачає виконання таких **завдань**: (1) проаналізувати передумови для здійснення семантичної типології дієслів на позначення фізичного (фізіологічного) стану (як підгрупи вербативів на позначення внутрішнього стану), (2) встановити структуру цієї лексико-семантичної групи і провести значеннєву диференціацію виокремлених одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дієслова стану уже ставали об'єктом зацікавлення таких українських і російських вчених, як Л.І.Базилевич, І.Р.Вихованець, Р.М.Гайсина, К.Г.Городенська, Н.В.Кавера, А.Т.Кильдибекова, Е.Л.Кривченко, В.М.Русанівський та ін. Наша класифікація є продовженням опрацьованої Н.В.Каверою типології предикатів стану [6], проте ми суттєво доповнили і розширили списки лексико-семантичних варіантів дієслів, які містять сему «стан» а також використали за основну одиницю не семантему, а семему, адже «слово може бути віднесене одночасно до різних лексико-семантичних об'єднань внаслідок полісемічного характеру свого лексичного значення» [2, с. 31].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Інваріантом семантичного комплексу ситуацій, що описуються статальними дієсловами, у тому числі і вербативами на позначення внутрішнього стану істоти, можна вважати предикат «буття / перебування, що проходить без змін» разом із семантичними ознаками, які його маніфестують, – «буття / перебування», «протяжність у часі», «статичність» [3, с. 88]. Крім того, аналізованій групі одиниць притаманні такі компоненти змісту, як значення безперервного й однорідного тривання, відсутності внутрішньої межі, а звідси – і результативності, значення безоб'єктності, автономності щодо носія (суб'єкта) стану; останній є єдиним учасником типової станової ситуації, і він на мовному рівні позбавлений ознак активності, агентивності, є цілковито пасивним; стан, у якому носій стану перебуває, не потребує прикладання будь-яких зусиль, енергії, підтримки з боку останнього.

Слова об'єднуються у класи на базі спільного компонента значення, який виділяється із дефініцій. Для дієслів на позначення внутрішнього стану типовими словесними формулами для їх пояснення є конструкції «бути (ставати, робитися) ким?/яким?» (*марніти* «ставати худим, мізерним, блідим унаслідок хвороби, недоїдання, важкої праці тощо» [9, IV, с. 631]), «бути (перебувати) в стані чого?» (*спати* «перебувати у стані сну» [9, IX, с. 493]), «відчувати, переживати що?» (*боліти* «відчувати біль, переживати горе; страждати, мучитися» [9, I, с. 214]), «перебути що?, зазнавати чого?» (*горювати* «зазнавати почуття журби, суму; сумувати, печалитися» [9, II, с. 139]), «викликати що?» (*крутити* «викликати тривале відчуття болю, який періодично то посилюється, то послаблюється» [9, IV, с. 375]), що і стало основою для їх виокремлення із лексикографічних джерел.

Поняття стану само по собі є абстрагованим, стан ніде в природі не існує «у чистому вигляді»; воно виникло як результат узагальнення людською свідомістю конкретних станів, у яких може перебувати особа чи предмет. Саме тому не існує ні окремої лексеми, ні ЛСВ, які передавали б чисту семантику стану без конкретизації його якісних параметрів. У більшості вербативів на позначення стану семантична структура дво-, рідше – три-, чотирикомпонентна. У словах-ідентифікаторах *бути, перебувати, відчувати, переживати, зазнавати, ставати, робитися, викликати* і под. актуалізована абстрактна сема стану, яка у дієслівних ЛСВ доповнена кваліфікативними компонентами значення, що позначають конкретний вияв стану. Таким чином, статальні дієслова, крім абстрактної семи стану, завжди містять конкретизувальну сему: *радіти* «відчувати» + «радість», *мліти* «бути» + «стан» + «млість», *спати* «бути (перебувати)» + «стан» + «сон». Інколи семантична структура аналізованих вербативів доповнена додатковими значеннєвими елементами, які вказують на причину виникнення стану (подразник) (*червоніти* «бути рум'яним перев. від сорому, збудження (про обличчя, вуха і т. ін.)» [9, II, с. 297], *душитися* «задихатися від нестачі повітря, диму, задушливого газу і т. ін.» [9, XI, с. 448]), його якісні характеристики (*итрипати* «боліти (про відчуття гострого, різкого болю, кольки); колоти» [9, XI, с. 544]) спосіб (*сіпати* «пульсуючи, тремтячи, поколюючи і т. ін., викликати болісне відчуття» [9, IX, с. 228]), інтенсивність (*мертвіти* «поступово втрачати ознаки живого; ставати мертвим, нерухомим» [9, IV, с. 681]) тощо.

Семантика внутрішнього стану зосереджена в самому суб'єкті, переважно не виходить за його межі [6, с. 70]. Лінгвістично релевантною для здійснення типології дієслів на позначення

внутрішнього стану є кваліфікативна сема, що вказує, яку саме сферу людини охоплює стан, – сферу фізичних відчуттів, емоцій, почуттів і психіки чи мисленнєву складову; відповідно до цього внутрішній стан зазнає подальшої диференціації у фізичних (фізіологічних), емоційно-психічних та ментальних станах.

Дієслова на позначення фізичного (фізіологічного) стану виокремлені серед континууму вербативів внутрішнього стану й об'єднані у мовній площині в одну велику групу на основі їх екстралінгвального денотата – ситуації, у якій пасивний суб'єкт (живий організм) має якісь фізичні відчуття, перебуває у певних фізіологічних станах, що не залежні від його волі, емоцій, дій.

Дієслова, які стали об'єктом нашого зацікавлення, містять мовний елемент «стан», що не тільки характеризується абстрактністю, широкою семантичною наповненістю, але й займає неоднакове місце у семантичній структурі досліджуваних одиниць. Так, будучи співвідносним із значеннєвим компонентом «статичність», він займає основну позицію у частині дієслів, які ми вважаємо ядром об'єднання дієслів внутрішнього стану загалом і фізичного (фізіологічного) стану зокрема. Такі одиниці передають власне стан істоти чи предмета і лексикографічно марковані виразом «бути / перебувати у стані».

У дієслів другої групи сема «стан» тісно пов'язана із семою «становлення», у зв'язку з чим ці вербативи характеризуються процесуальним відтінком. У словниках вони зафіксовані через формулу «ставати / робитися ким, яким» і передають значення «набувати стану / переходити у стан».

Третя група дієслів, «переводити кого-небудь у стан», також містить значеннєвий елемент «становлення», проте вона разом із другою групою утворює еквіполентну опозицію за семами каузативності / некаузативності і передає каузоване становлення (від дієслів дії такі дієслова відрізняють тим, що в перших каузатором є активний суб'єкт, а в других – абсолютно пасивний).

Друга і третя групи дієслів становлять периферію у системі аналізованих вербативів.

Визначальну роль при здійсненні класифікації дієслів на позначення внутрішнього стану відіграло питання суб'єкта. Якщо ним є істота, у тому числі людина (більшість випадків), то при розподілі таких вербативів у три зазначені групи не виникає жодних проблем: залежно від семантики лексеми і провідного компонента у її значенні (статичність, становлення чи каузоване становлення) її відносимо відповідно до першої, другої чи третьої групи. Якщо лівобічна валентність при статальному дієслові не актуалізована, тобто воно вживається у безособовому значенні, то стан розцінюємо як такий, що охоплює носія стану повністю, і ця граматична форма ще раз підкреслює пасивність, відсутність потреби в енергії, зусиллях, будь-якій активності з боку суб'єкта (пор. *Чоловіка нудить. У дитини дере в горлі. Коле в животі. Щупає в носі*). Такого типу дієслова стану відносимо до групи ЛСВ, співвідносних із семою «статичність».

Проте в багатьох випадках при статальних дієсловах формальним суб'єктом є не істота, а частина тіла, орган людини чи тварини, рідше – фізично-фізіологічні явища, які безпосередньо властиві істоті, – голос, зір, рана і под. (*Рука болить. Палець свербить. Серце ниє. Плече терпне. Шкура тріщить; Голос хрипне. Зір псується*) (ми вживаємо термін «формальний суб'єкт» тому, що реальним суб'єктом у станових ситуаціях завжди є істота – носій стану, а от граматично лівобічну валентність при аналізованих вербативах можуть «закривати» й інші найменування). Вважаємо, що дієслова внутрішнього стану, яким властиве таке семантико-синтаксичне оточення, треба зараховувати до групи «бути / перебувати у стані» або «набувати стану / переходити у стан» залежно від семантики конкретного ЛСВ, адже такі найменування у ролі формального суб'єкта знаходяться у метонімічних зв'язках з назвами власне істот (відношення частина – ціле).

У порівняно невеликій кількості випадків формальним суб'єктом при дієсловах фізичного (фізіологічного) стану є явища, поняття з різним ступенем абстрактності, які безпосередньо не властиві істоті, але у становій ситуації виконують роль стороннього подразника (неактивного), який зумовлює перебування когось у стані (*Втома валить Миколу з ніг. Мороз знову мене припікає. Коней томить довга дорога. Замалий одяг сильно його тисне*). Граматично носій стану при таких вербативах займає позицію прямого додатка, а самі дієслова є перехідними, що не властиво аналізованим одиницям зі значеннями «бути / перебувати у стані» і «набувати стану / переходити у стан». Проте саме значення перехідності втрачає свою функціональну

значущість, «оскільки знахідний відмінок при таких дієсловах уже не позначає об'єкт безпосереднього впливу дієслівного денотата», «ще чисто синтаксичне значення перехідності» [7, с. 27]. ЛСВ з такою семантико-граматичною специфікою ми відносимо до групи «переводити кого-небудь у стан» і вважаємо їх крайньою периферією у групі дієслів на позначення фізичного (фізіологічного) стану істоти ще й тому, що «третя особа (явище, предмет), яка не є безпосереднім учасником ситуації, створює, каузує її» [5, с. 105], тобто формальний суб'єкт стає своєрідним каузатором стану.

Зважаючи на провідний значеннєвий компонент у структурі дієслів внутрішнього стану (статичність, становлення, каузоване становлення), беручи до уваги питання формального суб'єкта при аналізованих одиницях і особливо враховуючи денотативний характер кваліфікативної семи, усі виокремлені ЛСВ на позначення фізичного (фізіологічного) стану диференційовано на такі лексико-семантичні підгрупи:

1. «**Стан фізичного нездужання, хвороби, виснаження, слабкості, поганого самопочуття істоти, найчастіше людини**», яку формують семемами, що передають загальний негативний фізичний стан істоти, її організму, частин тіла. Наприклад: «Бути / перебувати у стані»: **знемагати** «почувати себе хворим, слабим» [9, III, с. 655], **мліти** «бути в стані млості» [9, IV, с. 764], **слабувати** «бути хворим; хворіти, нездужати // Хворіти якою-небудь хворобою, мати хвору якусь частину тіла, якийсь орган» [9, IX, с. 344]. «Набувати стану / переходити у стан»: **безсиліти** «ставати безсилим, втрачати сили» [9, I, с. 145], **кволіти** «ставати хворим, слабим» [9, IV, с. 138]. «Переводити кого-небудь у стан»: **стомлювати** «доводити до втоми, натомлювати» [9, IX, с. 729], **виснажувати** «дуже ослаблювати, знесилювати кого-, що-небудь (про втому, голод, хворобу і т. ін.)» [9, I, с. 491].

2. «**Стан фізичного болю**», до якої входять ЛСВ, кваліфікативна сема яких вказує на фізичний біль і його різновиди: гострий, тупий, різкий тощо; печіння, свербіж, щипання і т. д. Порівняймо: «Бути / перебувати у стані»: **страждати** «зазнавати сильного фізичного болю, мучитися від нього» [9, IX, с. 748], **щеміти** «відчувати тупий біль від неспокою, тривоги, хвилювання і т. ін.» [9, XI, с. 580]. «Набувати стану / переходити у стан»: **дерев'яніти** «втрачати чутливість; терпнути, німіти» [9, II, с. 247], **терпнути** «утрачати чутливість; дерев'яніти, німіти (про тіло або його частину)» [9, X, с. 98]. «Переводити кого-небудь у стан»: **дошкуляти** «спричиняти, викликати фізичний біль // Сильно діючи, неприємно вражати (про мороз, холод, вітер і т. ін.)» [9, II, с. 401], **муляти** «будучи тісним, терти, тиснути (про взуття, одяг і т. ін.) // Торкаючись тіла, спричиняти біль; давити» [9, IV, с. 825].

3. «**Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури**». Тут об'єднано дві мікрогрупи дієслів, які становлять опозицію за кваліфікативними семемами «тепло, жар» / «холод», як-от: «Бути / перебувати у стані»: **горіти** «бути в жару, відчувати жар (перев. від хвороби)» [9, II, с. 130]; **мерзнути** «відчувати холод, страждати від холоду» [9, IV, с. 677], **холодіти** «відчувати холод від сильного хвилювання, тривоги, страху і т. ін.» [9, XI, с. 116]. «Набувати стану / переходити у стан»: **гарячіти** «ставати гарячим, жарким» [9, II, с. 37], **палахтіти** «розходитися, поширюватися (про жар, перев. від хвороби)» [9, VI, с. 23]; **дубіти** «втрачати чутливість, гнучкість, рухливість від холоду (про людину, частини її тіла)» [9, II, с. 429]. «Переводити кого-небудь у стан»: **пропікати** «викликати різкі відчуття болю, жару» [9, VIII, с. 255]; **леденити** «пронизувати холодом; холодити, морозити (у 2 знач.)» [9, IV, с. 468].

4. «**Стан, що передає смерть, упокоєння істоти (найчастіше людини)**», до якої входять ЛСВ, що вказують на відсутність ознак життя в істоти або поступову їх втрату. Наприклад: «Бути / перебувати у стані»: **спочивати** «бути мертвим, лежати в могилі» [9, IX, с. 583], **спати** «лежати мертвим; бути похованим де-небудь; покоїтися» [9, IX, с. 493]. «Набувати стану / переходити у стан»: **дохнути** «переставати існувати, гинути (про тварин, птахів, комах)» [9, II, с. 397], **мертвіти** «поступово втрачати ознаки живого; ставати мертвим, нерухомим» [9, IV, с. 681]. У межах цієї підгрупи не зафіксовано дієслів з семантикою «Переводити кого-небудь у стан», тобто «Убивати, умертвляти кого-небудь», тому що суб'єкт при таких вербативах – активний, часто навіть цілеспрямований, а самі дієслова є дієсловами конкретної фізичної дії [8, с. 7], а не стану.

5. «**Фізіологічний стан сну та свідомості у сні**». Сюди входять дієслова на зразок: «Бути / перебувати у стані»: **спати** «перебувати у стані сну» [9, IX, с. 493], **дрімати** «перебувати в напівсонному стані, неміцно спати» [9, II, с. 418]. «Набувати стану / переходити у стан»: **засинати, засипати** «впадати в сон» [9, III, с. 306]. «Переводити кого-небудь у стан»: **заколисувати** «навівати, наганяти сон на кого-небудь» [9, III, с. 153], **присипляти** «викликати сон у когось, примушувати спати кого-небудь» [9, VIII, с. 17].

6. «**Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти (найчастіше людини); нормальний, звичний фізичний стан**», конститuentи якої позначають загальний позитивний стан істоти, організму, частин тіла і є опозитивними до ЛСВ групи «Стан фізичного нездужання, хвороби, виснаження, слабкості, поганого самопочуття істоти, найчастіше людини»: «Бути / перебувати у стані»: **вибрикувати** «почувати себе добре, бадьоро» [9, I, с. 357], **здужати** «бути здоровим, не хворіти» [9, III, с. 551]. «Набувати стану / переходити у стан»: **видужувати** «ставати здоровим, поправлятися після хвороби, поранення» [9, I, с. 393], **відпочивати** «відновлювати сили після втоми (фізичної чи душевної), припиняючи дію, рух і т. ін.» [9, I, с. 622]. «Переводити кого-небудь у стан»: **опам'ятовувати** «виводити кого-небудь із стану непритомності, забуття; опритомнювати» [9, V, с. 702].

7. «**Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння, биття**», яку формують ЛСВ, що позначають як звичне самопочуття істоти, для якої ці стани є нормальними, фізіологічно зумовленими, так і негативне внаслідок певного подразника. Наприклад: «Бути / перебувати у стані»: **битися** «ритмічно рухатися, пульсувати» [9, I, с. 171], **дригати** «пересмикуватися внаслідок мимовільного скорочення м'язів» [9, II, с. 412], **дрижати** «трястися від холоду, страху, хворобливого стану і т. ін.; тремтіти» [9, II, с. 412]. «Переводити кого-небудь у стан»: **трясти** «викликати тремтіння, дрож (про холод, хворобу, нервовий струс, нетерпіння тощо» [9, X, с. 306], **стрясати** «викликати мимовільні судорожні рухи» [9, IX, с. 798].

8. «**Стан, який передає зовнішній вигляд людини, зумовлений внутрішнім станом організму**». Тут об'єднані семантики, які однаковою мірою можна віднести як до дієслів на позначення внутрішнього стану, так і до вербативів з семантикою зовнішнього стану істоти, але в обох групах вони займають крайнє, периферійне місце, адже зовнішній вигляд людини завжди зумовлений фізичним станом організму, здоров'ям істоти або відображає емоції, почуття, думки, що відносяться до внутрішньої сфери. Тому у цю групу ми зараховуємо ЛСВ на зразок: «Бути / перебувати у стані»: **червоніти** «бути рум'яним перев. від сорому, збудження (про обличчя, вуха і т. ін.)» [9, XI, с. 297], **блищати** «виділятися білизною, блиском (про очі, зуби, тіло); біліти; лисніти» [9, I, с. 201], **нашіти** «бути розгаряченим, рум'яним і т. ін. внаслідок якогось сильного почуття або міцного здоров'я, доброго настрою і т. ін.» [9, VI, с. 104]. «Набувати стану / переходити у стан»: **бліднути** «ставати блідим, блідішим» [9, I, с. 201], **кращати** «ставати вродливішим, гарнішим» [9, IV, с. 330], **гладшати** «ставати товщим; поправлятися» [9, II, с. 79]. «Переводити кого-небудь у стан»: **смалити** «обпікати, висушувати шкіру, роблячи її смуглою, темною (про дію сонячного проміння й вітру)» [9, IX, с. 395].

Загальна кількість виокремлених ЛСВ становить 503, з них близько 77 % є стилістично нейтральними, 23 % – обмежені розмовно-побутовою сферою використання, вживаються тільки в окремих діалектах або є застарілими.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Дієслова на позначення фізичного (фізіологічного) стану істоти є лексико-семантичною групою макрогрупи дієслів внутрішнього стану лексико-граматичного об'єднання вербативів стану. Маючи аргіогі всі ознаки статальних дієслів, вони репрезентують ситуацію, у якій пасивний суб'єкт (живий організм – істота) має якісь фізичні відчуття, перебуває у певних фізіологічних станах, що не залежні від його волі, емоцій, дій. Кваліфікативна сема й інші ознаки досліджуваних одиниць зумовили їх диференціацію на вісім значенневих підгруп, у кожній з яких ЛСВ поструктуровано залежно від специфіки абстрактної семи стану (її співвіднесеності з компонентами значення «статичність», «становлення», «каузоване становлення»). Робота відкриває перспективу подальших досліджень дієслівної семантики загалом і значенневої специфіки вербативів внутрішнього і зовнішнього стану зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейчук Н. Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики: ідеологія і програми досліджень / Надія Андрейчук // Лінгвістичні студії. – 2008. – Вип. 17. – С. 273-278.
2. Багмут І. Ієрархія лексем у польовій структурі / Ірина Багмут // Українська мова. – 2010. – № 4. – С. 30-41.
3. Базилевич Л. И., Кривченко Е. Л. Типы семантических связей и лексико-семантические группы слов (на материале стальных глаголов русского языка) / Л. И. Базилевич, Е. Л. Кривченко // Филологические науки. – 1977. – № 3. – С. 84-90.
4. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення : [монографія] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.
5. Гайсина Р. М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке / Р. М. Гайсина. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1981. – 196 с.
6. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Кавера Наталія Вікторівна. – К., 2007. – 206 с.
7. Кильдибекова А. Т. Глаголы действия в современном русском языке : опыт функционально-семантического анализа / А. Т. Кильдибекова. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – 160 с.
8. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта: автореф. дис. ...канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
9. Словник української мови : В 11 т. – К. : Наук. думка, 1970-1980.

Петрив О. Структурно-семантическая организация лексико-семантической группы глаголов со значением физического (физиологического) состояния существа.

В статье выяснены предпосылки для осуществления семантической типологии глаголов со значением физического (физиологического) состояния как подгруппы глаголов внутреннего состояния, установлена структура этой лексико-семантической группы и проведена семантическая дифференциация выделенных единиц. Глаголы со значением физического (физиологического) состояния существа являются лексико-семантической группой макрогруппы глаголов внутреннего состояния лексико-грамматического объединения глаголов состояния. Имея все признаки статических глаголов, они передают ситуацию, в которой пассивный субъект (живой организм) имеет какие-то физические ощущения, находится в определенных физиологических состояниях, которые являются не зависящими от его воли, эмоций, действий. Кваликативная сема и другие признаки исследуемых единиц обусловили их дифференциацию на восемь семантических подгрупп, в каждой из которых лексико-семантические варианты сгруппированы в зависимости от специфики абстрактной семы состояния (ее соотносительности с компонентами значения «статичность», «становление», «каузальное становления»).

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, сема, семантическая типология, состояние, внутреннее состояние, физическое (физиологическое) состояние.

Petriv O. Structural and Semantic Organization of the Lexico-Semantic Group of Verbs Denoting Physical (Physiological) State.

The article deals with the preconditions for the semantic typology of verbs denoting physical (physiological) state as a subgroup of verbatives of internal state. The structure of the lexico-semantic group is studied. The distinguished units are semantically differentiated. The verbs denoting physical (physiological) state of the animate being are a lexico-semantic group of the macrogroup of verbs of internal state of the lexico-grammatical combination of verbatives of state. Having a priori all features of stative verbs, they represent the situation when the passive subject (a living body – an animate being) has some physical feelings, is in certain physiological states, irrespective of the will, emotions, actions. The qualifying seme and other features of the units under investigation have determined their differentiation into eight semantic subgroups, in each of which the lexico-semantic variants are structured according to the specific features of the abstract seme of state (its correlation with the components of meaning “statics”, “formation”, “caused formation”).

Key words: lexico-semantic group, seme, semantic typology, state, internal state, physical (physiological) state.

Наталія Пилячик
(Івано-Франківськ)

УДК 81'373:811.111

РОЛЬ МЕТЕОРОЛОГІЧНОЇ ТРОПОЇСТИКИ В АНГЛОМОВНОМУ МЕДІА-ДИСКУРСІ

Запропонована розвідка спрямована на встановлення шляхів взаємодії мови з екстралінгвальним контекстом, що виявляється у тлумаченні дискурсу як мови в дії. У статті велика увага приділена власне медіа-дискурсу, який є засобом маніпулювання суспільними думками в англомовному просторі. Тематика досліджуваних нами текстів сучасної англійської мови носить політичний, економічний та спортивний характер і є збагаченою метеорологічною лексикою. Саме вибір таких текстів зумовлений соціальними факторами, вони зазнають впливу культурних та етнічних традицій, що зумовлює та пояснює існування як бажаних, так і небажаних тем для обговорення в суспільстві. Нами виявлено структурно-граматичні формули з метафоричними ознаками, що найчастіше використовувалися в текстах публіцистичного стилю в період з 2008 по 2011 роки.

Ключові слова: *медіа-дискурс, метеорологічна метафора, експресема.*

Постановка наукової проблеми. Впродовж останніх десятиліть у лінгвістиці когнітивного спрямування з'явилося багато нових тенденцій дослідження. Одним із таких аспектів є опис дискурсу та аналіз його системоутворюючих складових, які дають змогу розглядати його як самостійну категорію комунікації. Сучасний етап розвитку дискурсознавства характеризується інтегруванням двох основних напрямів дослідження: *комунікативного*, згідно з яким творення дискурсу пов'язується з розширенням сфер функціонування мови, та *діяльнісного*, відповідно до якого мова розглядається як один із засобів забезпечення соціальної активності людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Комунікативні розвідки спрямовані на встановлення шляхів взаємодії мови з екстралінгвальним контекстом (Н.Д. Арутюнова, А.Д. Белова, Ю.М. Караулов, В.В. Петров, Ю.С. Степанов, М. Coulthard та ін.), що виявляється у тлумаченні дискурсу як мови в дії (R. de Beaugrande, G. Brown, G. Yule, T.A. van Dijk та ін.).

У межах діяльнісного підходу дискурс визначається як соціальне конструювання реальності та форма вияву знань (О.С. Кубрякова, М.Л. Макаров, T.A. van Dijk, N. Fairclough), а мова виступає як засіб реалізації активності людини. Останній аспект може розглядатись у двох площинах: когнітивній (О.П. Воробйова, А.О. Кибрик, А.П. Мартинюк, М.М. Полюжин) та суспільній (В.І. Карасик, Н.М. Миронова, Г.Г. Почепцов, П. Серіо). Саме до діяльнісного підходу належить вивчення медіа-дискурсу як реальності, створеної засобами масової комунікації (Т.Г. Добросклонська, Н.Б. Кирилова, Н.В. Слухай, І.С. Шевченко, J.R. Dominick, N. Fairclough, A. Fetzer, E. Weizman, P. Garrett, A. Bell, G. Kress, R. Scollon), які опосередковують продукування, зберігання, поширення й використання суспільно важливої інформації (J. Blommaert, O. Constantinou, T.A. van Dijk, Ph. Graham).

Дискурс є комунікативною подією, яка відбувається між тими, хто говорить, слухає та спостерігає у процесі комунікативної дії у певному часовому, просторовому та іншому контексті. Ця комунікативна дія може бути усно-мовленневою, письмово-мовленневою, мати вербальні та невербальні складові. Як правило, виділяють тільки вербальну складову комунікативної дії і говорять про неї як про «текст» або «розмову». У цьому значенні термін «дискурс» означає завершений або продовжений «продукт» комунікативної дії, його письмовий або вербальний результат, який інтерпретується реципієнтами [3, с. 56]. К.С. Серажим розглядає дискурс як складний соціолінгвістичний феномен сучасного комунікативного середовища, який, по-перше, детермінується (прямо чи опосередковано) його соціокультурним, політичним, прагматично-ситуативним, психологічним та іншими (констатуючими чи фоновими) чинниками, по-друге, має «видиму» – лінгвістичну (зв'язний текст чи його тематично значущий та синтаксично завершений фрагмент) та «невидиму» – екстралінгвістичну (знання про світ, думки, настанови, мету адресанта, що необхідні для розуміння цього тексту) структуру і, по-третє, характеризується спільністю світу, який упродовж розгортання дискурсу «будується» його репродуцентом (автором) та інтерпретується реципієнтом (слухачем, читачем, тощо) [2, с. 23].

Оскільки медіа-дискурс виступає одним із видів власне дискурсу, то велику увагу необхідно приділити медіа-дискурсу як такому, який відрізняється не тільки способами формування, а й засобами маніпулювання суспільними думками (С.І. Потапенко, О.І. Чередниченко, К. С. Серажим, Р. М. Блакар, І. Ю. Капічнікова, С. І. Іванова, Г.П. Апалат, А. П. Загнітко, О. О. Єрьоміна, В. О. Тиригіна та інші). Вважаємо запропоновану розвідку **актуальною**, оскільки медіа-дискурс дедалі більше популяризується та глобалізується, і, як відомо, медіа та засоби масової інформації творять сучасну картину світу.

Беручи до уваги різні підходи до визначення медіа-дискурсу, вважаємо, що *медіа-дискурс є модифікацією публіцистичного дискурсу, який відображає статус-кво у суспільстві, поєднує в собі велику кількість стилів та жанрів і є контекстом для дослідження як лінгвістичних, так і екстралінгвістичних аспектів*. У нашій розвідці ми не проводимо чітких розмежувань між поняттями медіа-дискурсу та публіцистичного дискурсу, оскільки за змістом вони є достатньо близькими.

Медіа-дискурс (публіцистичний) припускає процес породження відповідних текстів у певному культурному контексті. Під культурним контекстом розуміємо сукупність інституційних, рольових, ціннісних, когнітивних умов реалізації події або фактів, з однієї сторони, та сукупність засобів виразності, які використовуються людьми в цих обставинах, з іншої сторони. Той факт, що мас-медійний текст є своєрідною проекцією культурного простору, має цілий ряд наслідків у плані особливостей структури, змісту та мовного наповнення даного виду тексту. Тематика мас-медійних текстів зумовлена соціальними факторами, з однієї сторони, але, з іншої, зазнає впливу культурних традицій, що пояснює існування бажаних або, навпаки, небажаних тем для обговорення [1, с. 30].

Оскільки матеріалом дослідження слугують тексти політичного, економічного, та спортивного характеру, збагачені метеорологічною лексикою, вважаємо, що саме явища та процеси природи відіграють важливу роль у вираженні та сприйнятті психологічного та фізичного світів людини. **Метою** нашого нашої розвідки є визначити місце метеорологічної метафорики в англomовному медіа-дискурсі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Метафорична активність природної лексики є досить великою, а тому назва того чи іншого природного об'єкта може використовуватися у даному процесі багаторазово, позначаючи цим реалії із будь-якої семантичної сфери. Відокремлюючи різні ознаки однієї лексеми і, знаходячи можливості застосування цих ознак до інших об'єктів, людське мислення здатне утворювати певний метафоричний ланцюжок, віддаляючись від початкового позначення конкретного явища природи: *shower - a shower of publicity – board members were called a “shower”*; *wind – wind of change – dollars were gone with the wind*. Володіючи певними значеннями слів *shower* та *wind*, як метеорологічних термінів, досить легко можна здогадатися про семантичні відтінки даних лексем, які вживає представник ЗМІ не як звичайні терміни, а експресеми для підсилення впливу певних явищ на суспільну думку. Використання такої метеорологічної метафорики має на меті привернути увагу читача до розкриття певної проблематики та відображає тенденцію передачі інформації світовими ЗМІ.

Назви природних об'єктів активно вживаються в публіцистичних, зокрема, у досліджуваних нами газетно-журнальних статтях, обмежених хронологічними рамками 2008–2011 років, для опису суспільних, економічних та політичних явищ у країні та світі. Відібрані нами публікації (вибірка з BNC) побачили світ у таких періодичних англomовних виданнях: *The Guardian, The Independent, The Daily Mirror, The Belfast Telegraph* (газети-щоденники), *The Economist, Outdoor Action, Country Living* (часописи-тижневики) – видання, орієнтовані на широке коло читацької аудиторії. Спільною рисою проаналізованих нами текстів є їхня комунікативна установка на те, щоб зацікавити та переконати читача у правдивості та інтенсивності інформації, а інколи навіть і мати суттєвий вплив на зміну суспільної думки. Метафора є ключовим, базовим елементом реалізації авторського задуму та дозволяє створити навколо себе текстовий простір. Публіцистика визначає рамки колективного мислення, часто нав'язує свої уявлення про картини навколишнього світу. Вплив продуцента тексту на реципієнта відбувається на рівні глибокої психоаналітики. Автор прагне активізувати певні механізми мовного розуміння у свідомості людини за допомогою відповідних мовних засобів.

Так, відома назва пісні групи the Scorpions “*The Wind of Change*” вживається у публіцистиці для позначення зміни певних явищ у суспільно-економічному житті людей чи то на краще, чи то навпаки: *A WIND of change has swept Ellesmere Port Town that isn't good news* (Liverpool Echo & Daily Post); *Through the corridors of Scotland Yard, a bad wind of change is blowing* (Guardian); *This nice Wind of Change will bring victory to our parliament* (The Independent); *A Wind of Change has swept Ellesmere Port Town* (Outdoor Action).

Широковживаним у публіцистичних текстах став також вираз *Gone with the Wind*, запозичений журналістами з роману Маргарет Мітчел “*Gone with the Wind*” (1936), який використовується метафорично переважно для передачі емоційно негативної ситуації у різних сферах життя країни: *Dollars.... Gone with the Wind* (The Economist); *Their interest was gone with the Wind* (The Belfast Telegraph).

Яскравим прикладом того, що поєднання метеорологічної лексики із загальновідомими назвами може вилитися у абсолютно авторську лексему є наступні приклади: *Snowmageddon in England; Rainhell of African countries*.

Суспільно-політичні та економічні процеси останніх років у великій мірі відбилися на лексиці англійської мови. Мова сьогоденної преси є метафоричною, і метафоризації підлягають ті об’єкти та явища, які викликають першочерговий інтерес. Це політичні ситуації, економічна нестабільність та соціальна напруга: *a shower of publicity, financial tornado, the cold wind of competition, a history of wind problems, a storm of computer hackers, rainy days of politics*.

Мова сучасних ЗМІ є унікальною за своїм інформаційним наповненням, а метафора активно бере участь у створенні актів комунікації, будучи при цьому необхідним елементом для побудови тексту. Оскільки публіцистичні тексти (у порівнянні з іншими текстами) найбільш інтенсивно реагують на зміни, які відбуваються як в природі, так і в суспільстві, то в суспільстві виникають також зміни пріоритетів та цінностей. А тому всі експресиви, що вживаються в текстах публіцистики є когнітивними [4, с. 15]. У зв’язку з цим все частіше метеорологічна лексика, вживана професійними журналістами, набуває антропологічного характеру: явища природи набувають ознак людини, про що свідчить достатня кількість прикладів з газетно-журнальних статей.

Поєднання лексем на позначення явищ природи у формі іменника та дієслова, яке вказує на дію, що може бути виконана лише людиною, є яскравим прикладом вживання метеорологічної метафори у публіцистиці (N+V): *The wind got up; snow invited sportsmen; tornado picked up a mobile house; the wind cheated; the wind went round; the wind died British; rain had upset my hope; Rain will make a high draw; rain produced a sea*.

Наступною структурно-граматичною формулою з метафоричними ознаками, що часто використовується у газетно-журнальних статтях, є N+pr+N: *Wind of change; shower of publicity; a storm of applause; wind of competition; history of wind problems; outbreaks of rain; snow of hope*.

Ще одна конструкція типу Adj+N носить антропологічний характер і вживається у переносному значенні: *Sweet wind; financial tornado; serious wind; political storm, rainy situation*.

Із наведених вище прикладів видно, що іменники *rain, storm, tornado, wind* та *snow* на позначення явищ природи у поєднанні з іншими іменниками, дієсловами та прикметниками відіграють особливу роль у вираженні та сприйнятті тих політичних, економічних та культурних об’єктів та явищ, які викликають першочерговий інтерес у суспільстві.

Утворення переносних значень від назв на позначення людської діяльності до назв явищ природи є ще недостатньо дослідженим, проте живим семантичним процесом, який добре усвідомлюється носіями англійської мови. Метафоричне перенесення якостей людини на оточуюче середовище, позначаючи при цьому певні зміни у соціально-політичному та економічному житті людей, відіграє в медіа-дискурсі (публіцистиці) роль одного із найсильніших експресивних засобів сьогодення. Переважно досліджувані нами найменування характерно направлені на підвищення предмету мови, на задовільну або негативну оцінку того чи іншого явища і, вони завжди мають яскраве оцінне забарвлення. Саме для такого типу дискурсу як медіа-дискурс головною передумовою є опора на такі лінгвокреативні та комунікативно-прагматичні категорії як експресивність, емотивність та прагматичність у вираженні градуальної оцінки.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Беручи участь в актах комунікації, саме метеорологічна метафора здатна викликати інформацію із минулого досвіду комунікантів, змушуючи по-іншому позначити стандартні образи. Оскільки використання метафоричного тексту інколи заважає розумінню та сприйняттю контексту, вважаємо, що саме дослідження метафори на позначення явищ природи сприяє кращому розумінню читачем істинності висловлювання автора. *Метеорологічна метафора, отже, може створювати текст, регулювати ступінь та інтенсивність його розуміння, будучи ремою, вона репрезентує нові значення через задіявання вже відомих для суспільства.* Вважаємо, що дана розвідка є перспективною у подальших наукових дослідженнях та може використовуватися не тільки у таких галузях науки як когнітивна та контрастивна лінгвістики, а також у галузях журналістики та перекладознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванова С. В. Политический медиа-дискурс в фокусе лингвокультурологии / С. В. Иванова. Политическая лингвистика. – Вып. 1(24). – Екатеринбург, 2008. – С. 29-33.
2. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.01.08 "Журналістика" / К. С. Серажим. – К., 2003. – 32 с.
3. К определению дискурса [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm>
4. Потапенко С. І. Орієнтаційний простір сучасного англійського медіа-дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу) : дис. ... д-ра філол.н.: 10.02.04 / С. І. Потапенко, 2008. – 392 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. British National Corpus [Електронний ресурс] / Режим доступа: www.natcorp.ox.ac.uk/; corpus.byu.edu/bnc/

Пилячик Н. Роль метеорологической тропистики в англоязычном медиа-дискурсе.

Статья направлена на определение взаимодействия языка с экстралингвальным контекстом, которое проявляется в толковании дискурса как языка в действии. Большое внимание уделено самому медиа-дискурсу, который выступает средством манипулирования общественными мнениями в англоязычном пространстве. Тематика исследуемых нами текстов современного английского языка носит политический, экономический и спортивный характер и, они обогащены метеорологической лексикой. Именно выбор таких текстов определен социальными факторами, они поддаются влиянию культурных и этнических традиций, что определяет и объясняет существование желательных, а также нежелательных тем для обсуждения в обществе. Мы выявили структурно-грамматические формулы с метафорическими свойствами, которые наиболее часто употреблялись в текстах публицистического стиля в период с 2008 по 2011 годы.

Ключевые слова: медиа-дискурс, метеорологическая метафора, экспресема.

Pyliachyk N. The Role of Meteorological Trope in the English Media Discourse.

The article deals with the establishment of means of language interaction with the extralingual context, that is revealed in the interpretation of discourse in action. Great attention is paid to the notion of discourse itself, that is regarded as a means of manipulation of social ideas and opinions in the English language space. The thematics of the English texts under investigation are of political, economic and sport nature. They are enriched by meteorological lexical units. The choice of such texts is determined by many social factors and events, they are influenced by cultural and ethnical traditions and customs. It causes and defines the existence of both desirable and undesirable topics for discussion in the society. We have found some structural and grammar patterns with the meteorological features, that were widely used in the texts of publicistic style of 2008-2011.

Key words: media discourse, meteorological metaphor, expressive means.

УДК 81'363.622+81.373.422

АНТОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ІМЕННИКАХ-ЮКСТАПОЗИТАХ

У статті проаналізовано основні вияви антонімічних відношень між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів. З'ясовано актуальність дослідження семантичних відношень в лексичній системі української мови загалом і зокрема в структурі української термінології. Визначено особливості побудови термінологічних іменників-юкстапозитів із рівноправними компонентами як окремої категорії складних слів із постійною номінативністю, цілісним оформленням та ідіоматичністю. Охарактеризовано специфіку термінологічних антонімічних пар – компонентів іменників-юкстапозитів, виокремлено їхні типи, об'єднано в лексико-семантичні групи.

Ключові слова: семантичні відношення, антонімічні відношення, термінологічні іменники-юкстапозити, термінологічна антонімічна пара.

Постановка наукової проблеми. Для сучасного мовознавства характерна посилена увага до проблем лексичної семантики, вивчення яких дає змогу глибше усвідомити співвідношення мови й позамовного світу, мови й мислення. Одна з основних категорій лексико-семантичної системи – антонімія. Антонімічні поняття є наслідком відображення в мові протилежностей, які існують у природі та суспільстві незалежно від людської свідомості.

Теоретичні питання антонімії на матеріалі різних мов досліджували Н.Д. Арутюнова, Н.Д. Бобух, В.О. Іванова, М.П. Кочерган, О.В. Круківська, Дж. Лайонз, Є.М. Міллер, Л.О. Новиков, Г.В. Сидоренко, О.О. Тараненко, О.Д. Шмельов та багато ін. Українські антонімічні номінації наукових понять із різних галузей людської діяльності були предметом аналізу М.О. Гонтар, Т.П. Кравченко, Л.Д. Малевич, Т.В. Михайлової, Т.І. Панько, М.Р. Процик, О.О. Романової, Л.О. Симоненко, Т.Г. Соколовської, Н.А. Цимбал, О.В. Чорної та ін. Проте антонімічні відношення між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів залишилися поза увагою науковців.

Термінологічним іменником-юкстапозитом вважаємо кількаосновний складний іменник, утворений шляхом складання слів, що позначає реалію певної терміносистеми і виявляє ознаки термінологічної одиниці. **Актуальність** пропонованої розвідки зумовлена насамперед відсутністю системного опрацювання таких одиниць в українському мовознавстві. Попри поглиблене вивчення семантичних категорій у системі мови, лексико-семантичні параметри термінологічних іменників-юкстапозитів остаточно не встановлені. Виявлення антонімічних відношень між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів допоможе, з одного боку, поглибити уявлення про природу терміна через сукупність притаманних йому ознак, а з іншого – доповнити знання про характер взаємозв'язків між компонентами юкстапозитів. **Мета** дослідження – з'ясувати специфіку термінологічних іменників-юкстапозитів з антонімічними відношеннями між компонентами, які репрезентують особливий вид юкстапозитів, утворених із сурядних словосполучень. Мета роботи передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) з'ясувати особливості функціонування антонімії в термінологічних системах; 2) дослідити специфіку побудови іменників-юкстапозитів на основі антонімічних відношень між компонентами; 3) визначити типи поняттєво-семантичних зв'язків у термінологічних антонімічних парах (ТАП) – компонентах іменників-юкстапозитів; охарактеризувати ТАП за обсягом протиставлюваної семантики; 4) установити основні лексико-семантичні групи термінологічних іменників-юкстапозитів з антонімічними відношеннями.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Суть антонімічного відношення полягає в протилежності, контрастності понять. Мовознавці вважають антонімію мовною універсалією і вказують, що лексичні антоніми – це слова із протилежними значеннями [1; 4; 7]. У довідковому виданні «Українська мова. Енциклопедія» антоніми описують як «слова (переважно однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також

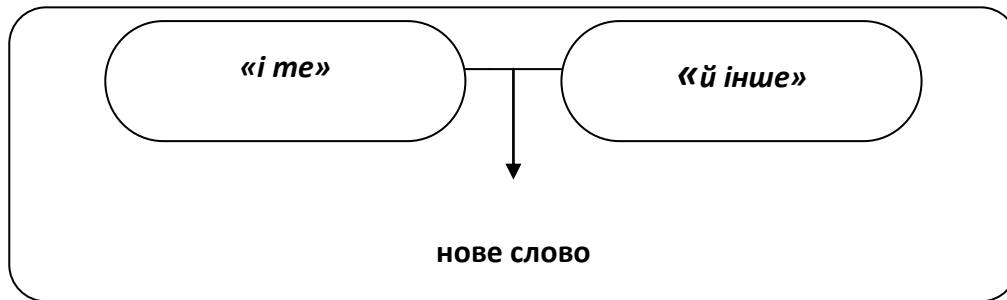
стійкі словосполучення, афікси, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що, тісно поєднуючись певною семантичною спільністю, розрізняються на цій же основі максимально протилежними значеннями» [10, с. 27].

Термінологи відзначають, що «антонімія термінологічних одиниць істотно не відрізняється від ідентичного явища в загальноживаній лексиці», це явище навіть більш притаманне термінам, ніж загальноживаним словам [8, с. 147]. Т.В. Михайлова визначає антонімічними термінологічними одиницями, що «номінують наукові поняття, які належать до того самого ряду явищ об'єктивної дійсності, але мають протилежні значення» [5, с. 152]. Антонімічні відношення є важливим засобом виявлення й класифікації термінів, їх кваліфікують як «відношення двох значень, що виражені різними термінами й передають істотні ознаки несумісних протилежних або суперечних видових понять стосовно одного родового, тобто мають спільну семантичну основу, а відмінні семи цих значень замінюють одна одну або одна виключає іншу» [5, с. 152].

У сучасному мовознавстві переважає думка про позитивне значення антонімії в науковій термінології. Антоніми сприяють поглибленому усвідомленню понять, допомагають точніше окреслити місце термінів у терміносистемі та їх взаємозв'язки і взаємодію, допомагають з'ясувати й розмежувати значення синонімічних, полісемічних чи паронімічних слів, виділяють глибинну сутність протиставлюваних понять, сприяючи цілісному сприйняттю інформації [5; 6; 11; 3, с. 425 та ін.].

Аналіз термінологічних іменників-юкстапозитів виявив значну продуктивність антонімічних відношень між їхніми компонентами; установлення протилежних відношень відбувається в межах одного слова, утворюючи термінологічну антонімічну пару (ТАП), і вказує на безпосередню мотивованість його змісту семами компонентів-антонімів. Іменники-юкстапозити із рівноправними компонентами мотивовані сукупністю лексико-семантичних значень складників таким чином, що юкстапозит «виражає не суму значень, а нове значення, яке виникло внаслідок відношень між компонентами іменника-юкстапозита» [2, с. 83]. Така мотивованість змісту зумовлена особливими параметрами юкстапозитів. Статус слова і характер номінації іменники-юкстапозити найповніше виявляють за такими ознаками слова як основної лексичної одиниці: 1) постійна номінативність; 2) ідіоматичність, ідентичність лексичного значення, його денотативність; 3) цілісне оформлення слова, що забезпечує різноаспектне відтворення закладеного в ньому лексичного значення.

За допомогою етимологічного й семантичного аналізу визначено неоднорідність рівноправних відношень між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів, з-поміж них виокремлюємо іменники-юкстапозити, утворені із сурядних словосполучень, які мотивовані сукупністю всього змісту кожного зі складників; їхні компоненти виражені саме словами-антонімами, напр.: *вмикач-вимикач*, *гістерон-протерон*, *купівля-продаж* тощо. Семантичний аналіз мотивованості юкстапозита *мати-й-мачуха*, у якого компоненти втратили пряме значення і мотивовані позамовним чинником – представлені у формі метафори, ілюструє особливості семантичних відношень таких іменників-юкстапозитів. Складники іменника *мати-й-мачуха* позначають поняття об'єктивної дійсності: слово *мати* завжди має позитивний відтінок у значенні, *мачуха* – негативний. Ці слова, протилежні значенням, використовують для номінації виду рослин з неоднорідною структурою листя: *мати-й-мачуха* (підбіл) – «багаторічна трав'яниста рослина родини складноцвітих із великим листям, знизу пухнастим, зверху зеленим і холодним на дотик» [9, Т. 6, с. 399]. «Пухнасте» асоціюється зі словом *мати*, «холодне» – зі словом *мачуха*. Отже, іменник-юкстапозит *мати-й-мачуха* ґрунтується на метафоричному поєднанні, співвідношенні різнотипних, протилежних понять. У новоутвореному понятті суміщено й позитивне, і негативне, виражене словами *мати* і *мачуха*. Схематично це можна показати так:

Основною одиницею аналізу антонімічних відношень між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів вважаємо термінологічну антонімічну пару (ТАП), що зумовлено особливостями структури іменників-юкстапозитів. Для характеристики антонімічних відношень між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів послуговуємося класифікацією термінологічних антонімічних пар за такими параметрами: типи поняттєво-семантичних зв'язків, обсяг протиставлюваної семантики членів ТАП [5, с. 157 – 160; 8, с. 152 – 153].

Між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів виявлено такі типи **пояттєво-семантичних зв'язків**: 1) найбільшу групу становлять **комплементарні** ТАП, у яких антоніми позначають два взаємодоповнювальні видові поняття, які разом становлять певне родове поняття без проміжних ланок: *вмикач-вимикач, гістерон-протерон, додавання-віднімання, мажор-мінор, купівля-продаж, приймач-передавач* та ін.; 2) дещо меншою є група **векторних** ТАП, у яких компоненти-антоніми позначають дві протилежно спрямовані або взаємно-зворотні дії, явища, ознаки, напрями, відношення тощо: *відщеплення-приєднання, навантаження-вивантаження; розтяг-стиск, розвал-сходження, ввід-вивід* тощо; 3) **контрарні** ТАП, обсяги видових понять яких складають лише частину обсягу спільного для них родового поняття й між ними можливе проміжне поняття, напр., *горіння-гасіння*; 4) кількісно обмежені **координатні** ТАП, у яких компоненти-антоніми позначають дві протилежні точки певного просторового або часового відрізка, напр., *вхід-вихід*.

За **обсягом протиставлюваної семантики** членів ТАП прийнято виділяти два типи – повні і неповні, проте термінологічні антонімічні пари у складі іменників-юкстапозитів здебільшого є повними (такі антонімічні одиниці можуть бути моно- і полісемічними), тобто антонімізуються у всіх семемах, наприклад, *мажор-мінор*: *мажор* – «музичний лад, акорд якого складається з великої та малої терції й має бадьоре, радісне звучання» [9, Т. 4, с. 594] і *мінор* – «музичний лад, звуки якого утворюють малий тризвук із забарвленням суму, журби» [9, Т. 4, с. 743].

Компоненти іменників-юкстапозитів можуть утворювати термінологічні антонімічні гнізда (ТАГ) за допомогою різних словотвірних зв'язків. Наприклад, у компонентів – антонімічних пар *увід-вивід, вхід-вихід, умикач-вимикач* спільними є кореневі морфеми.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Основними лексико-семантичними групами ТАП є іменники-юкстапозити, що позначають: 1) назви процесів, дій: *купівля-продаж відщеплення-приєднання, навантаження-вивантаження; розтяг-стиск, розвал-сходження, горіння-гасіння, прийняття-передача* та ін.; 2) назви приладів, пристроїв, деталей: *вмикач-вимикач, приймач-передавач, вхід-вихід* тощо. ТАП, що позначають назви математичних дій, стилістичних засобів, видів рослин, музичних тональностей менш уживані. Отже, антонімічні відношення між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів виникають між рівноправними компонентами юкстапозитів, утворених із сурядних словосполучень, мотивованих змістом кожного зі складників. Особливості поняттєво-семантичних зв'язків та обсягу протиставлюваної семантики компонентів ТАП зумовлені лексико-семантичними параметрами термінологічних іменників-юкстапозитів. Подальше дослідження аналізованих одиниць можливе щодо вивчення інших видів семантичних відношень між їхніми компонентами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганич Д.І. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.

2. Кочеткова Т.И. Сложносоставные имена существительные в современном русском языке (словообразовательный, лексико-семантический и грамматический анализ) : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Т.И. Кочеткова. – М., 1983.
3. Кучеренко О. Антонімія в сучасній українській пожежно-технічній терміносистемі / О. Кучеренко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2002. – № 453. – С. 425–428.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 686 с.
5. Михайлова Т.В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Т.В. Михайлова; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2002. – 214 с.
6. Пумпянский А.Л. Функциональный стиль научной и технической литературы / А.Л. Пумпянский // Вопросы языкознания. – 1977. – № 2.
7. Розенталь Д.Э. Современный русский язык / Д.Э. Розенталь, И.Б. Голуб, М.А. Теленкова. – М. : Высшая школа, 1991. – 559 с.
8. Романова О.О. Українська термінологія швацької промисловості : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О.О. Романова; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2009.
9. Словник української мови : в 11 томах. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.
10. Українська мова : енцикл. / [редкол. : В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співгол.), М.П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Укр. енцикл., 2004. – 824 с.
11. Цимбал Н.А. Антонімічні відношення у термінології органічної хімії / Н.А. Цимбал // Українська термінологія і сучасність : зб. наукових праць. – К., 1998. – С.188 – 192.

Радомская Л. Антонимические отношения в терминологических существительных-юкстапозитах.

В статье проанализированы основные проявления антонимичных отношений между компонентами терминологических существительных-юкстапозитов. Выяснено актуальность исследования семантических отношений в лексической системе украинского языка вообще и в частности в структуре украинской терминологии. Определены особенности построения терминологических существительных-юкстапозитов с равноправными компонентами как отдельной категории сложных слов с постоянной номинативностью, целостным оформлением и идиоматичностью. Охарактеризована специфика терминологических антонимических пар – компонентов существительных-юкстапозитов, выделены их типы, объединены в лексико-семантические группы.

Ключевые слова: *семантические отношения, антонимичные отношения, терминологические существительные-юкстапозиты, терминологическая антонимичная пара.*

Radomska L. Antonymous Relations in Terminological Noun-juxtapositions.

The article analyzes the main manifestations of antonymous relations between the components of terminological noun-juxtapositions. It is shown the relevance of the study of semantic relations in lexical system of the Ukrainian language in general and in particular structure of Ukrainian terminology. The features of the construction of terminological noun-juxtapositions with equal components as a separate category of compound words with constant nominativity, full design and idiomativeness. The characteristic of the specific terminology antonymous pairs – components noun-juxtapositions, determined their species, combined in lexical-semantic groups.

Key words: *semantic relation, antonymic relation, terminological noun-juxtapositions, terminological antonymous pair.*

Наталя Романова
(Херсон)

УДК 811.112.2: 81'37

**СЕМАНТИЧНІ АКЦЕНТИ ЕМОТИВНОЇ ЛЕКСИКИ
НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ**

*У статті розглянуто особливості семантики емотивної лексики німецької мови XVI ст., що пов'язані зі специфікою позамовних і мовних чинників, проаналізовано її частиномовний вияв у біблійних текстах *Altes Testament*, а саме: *Das Buch Kohelet* і *Das Hohelied*, перекладених Мартіном Лютером, виявлено частоту поширення інвентарного списку лексем у словесній тканині в термінах*

морфології, простежено зв'язок норми вираження емоцій із комунікативною ситуацією, експресією як соціально-психологічним чинником, культурою поведінки й культурою спілкування мовців, виокремлено п'ять семантико-тематичних блоків емотивної лексики, що характеризуються різною динамікою наповнення і реалізації. Установлено її градування, релевантне негативній, позитивній, амбівалентній, нейтральній модусній оцінці. Акцентовано увагу на функціонуванні домінуючих лексем у межах найчастотніших семантико-тематичних блоків, обґрунтовано комунікативну й прагматичну спрямованість уживання емотивної лексики.

Ключові слова: емотивна лексика, емоція, семантика слова, семантико-тематичний блок, біблійний текст, доба Відродження.

Постановка наукової проблеми. Семантика емотивної лексики німецької мови доби Відродження викристалізувалась у надрах нового, «буржуазного суспільства з його економічними та відповідними культурними характеристиками, індивідуалізмом, приватною ініціативою, промисловістю тощо» [14, с. 532], що не могло не відбитись на її якісному й кількісному складі [15, с. 1]. Зазнавши соціально-політичного, економічного, культурного впливу, емотивна лексика звільняється почасти від старого середньовічного змісту й редукується до потреб одного з титанів у особі Мартіна Лютера (1483–1546), зливається із його особистістю й матеріалізується творчими проектами [8; 18]. Безумовно, йдеться про мовну діяльність німецького генія, чий поетичні й прозові твори, проповіді й церковні пісні, музика й композиції, переклад релігійної літератури, зокрема Книги Книг – Біблії, вважаються попри час і смаки поколінь взірцем для наслідування, творчості, креативності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емотивна лексика слугувала предметом наукового пошуку А. Вежбицької, О.П. Воробйової, М.В. Гамзюка, С.В. Гладь, Я.В. Гнезділової, В.І. Дудки, А.М. Манзія, Г.І. Приходько, В.І. Шаховського та ін. Однак поза увагою науковців залишаються дослідження семантики цих мовних одиниць у біблійних текстах узагалі та в окремих авторів зокрема.

Мета статті – виокремити основні семантичні типи емотивної лексики німецької мови XVI ст. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання:** 1) схарактеризувати емоції як психологічне явище; 2) розкрити сутність народної і «первинної релігійної мови»; 3) описати вплив перекладу на семантику слова; 4) визначити семантико-тематичні блоки емотивної лексики німецької мови доби Відродження та їхні кількісні параметри; 5) окреслити смислове наповнення найчастотнішої емотивної лексики німецької мови через авторські біблійні тексти – *Das Buch Kohelet* – «Книга Еклезіястова (або Проповідника)» і *Das Hohelied* – «Пісні над піснями» (переклад М. Лютера).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Сучасні психологи й лінгвісти одностайні в думці, що «емоції завжди ситуативні й когнітивні (тобто в їх основі лежать когнітивні процеси), тому і вибір мовних засобів завжди пов'язаний із ситуацією, оскільки існує як мінімум дві системи вираження емоцій – мова тіла і мова слів» [12, с. 53]. У цьому світлі норми вираження емоцій релевантні, *по-перше*, емоціогенній ситуації, яка є динамічним, дуже рухливим утворенням, що складається із постійно змінних сил дії [16, с. 27]; *по-друге*, особливостям експресії, які людина використовує із певною метою, приміром: захист, самовираження, мімікрія, адаптація [2, с. 47]; *по-третє*, культурі поведінки, яка вважається «культурою емоційної стриманості» [13, с. 865]; *по-четверте*, культурі спілкування, однією з органічних частин якої є мовний етикет [17, с. 6-7]; *по-п'яте*, гендерним ролям, зумовлених соціо- й історично-культурно [10, с. 304-305]. При цьому стверджується, що відповідати нормі це – значить бути «як усі» та «як завжди» [1, с. 299]. У складі норми розрізняють щонайменше три категоріальні компоненти – 1) об'єктивну реальність (фактичні факти), 2) прескрипційні настанови (деонтологічні факти) й 3) оцінку (аксіологічні факти) [9, с. 90-91]. Стосовно реалізації мовного етикету, то комунікативна й емоційна поведінка несуть у собі важливу інформацію: а) про мовця – його знання, досвід, уміння, уподобання, пристрасті, інтереси, життєву енергію, що виражається у темпераменті та б) про діяльність мозку, який працює з урахуванням певної ситуації, «містить потенційні можливості програмування як за жіночим, так і чоловічим типом, реалізація яких залежить від умов індивідуального розвитку» [10, с. 306]. Відповідно до соціально-психологічного й лінгвокультурного відображення, об'єктом є не все довкілля, а

тільки те, що окреслене такою ситуацією й пов'язане із взаємодією людей, їхньою спільною діяльністю. Партнери зі спільної дії оцінюють стратегію й тактику поведінки одне одного й інших людей. Оцінка стосується не лише змісту того, **що** робить партнер, а й того, **як** він це робить, **заради** чого. Тобто в комунікативній ситуації сконцентровано відображені уявлення індивідів про бажане, необхідне, правильне або девіантне, морально-правове або засуджуване. Можливо, з такої логіки виходив і М. Лютер, перекладаючи Біблію унормованою німецькою мовою (народна + офіційна) [22], зв'язуючи в один вузол розмаїття місцевих діалектів, історичне коріння яких сягає різних груп західно-германських племінних нарід, а також діалектів у межах цих груп, наприклад: усередині верхньонімецької групи розбіжності між баварським, швабським або гессенським діалектами не менш глибокі, ніж між польською й чеською або сербською й болгарською мовами та письмову канцелярську імператорську мову [6, с. 98, 74-75]. Усе це засвідчує інваріантність семантики досліджуваних слів. Тому цілком правомірно вважати її вторинною відносно народної і «первинної релігійної мови».

Загальновідомо, що жива народна мова завжди відстає культурно від літературної у своєму зростанні, її словник дуже консервативний і вбогий, якщо йдеться про окрему особу з народу, і, навпаки, надзвичайно багатий у плані цілості. Тільки глибоко знаючи живу мову цілої нації, а не окремих її одиниць чи місцевостей, можна створити національну літературну мову, як знаряддя найдоцільнішого національного порозуміння. Отже, адекватні уявлення про співвідношення семантики емотивної лексики живої народної і літературної німецької мови можна отримати тільки тоді, коли аналізувати їх в єдності та без фетишизму чи применшення одних або інших. Розгляд цієї проблеми виходить за межі нашого студювання і може бути предметом **подальших наукових розвідок**.

Що стосується первинної релігійної мови, то – це образна мова, яка використовує численні символи, метафори, метонімії і поетичні форми. У цій мові релігійний досвід панує над розумом, а духовне – над етичним [3, с. 23-24]. Таким чином, ідеться про можливість корекції семантики емотивної лексики вихідної комунікації, зокрема про розширення через символіку, метафоризацію, метонімізацію чи образність.

Звісно, семантика емотивної лексики кінцевої комунікації вимагала від М. Лютера не простого збільшення мовного досвіду, а серйозної міжкультурної переорієнтації і компетенції у міжкультурних нормативних і духовних відносинах [5, с. 231-232].

Якщо порівняти переклад М. Лютера з трансляційною версією аналізованих текстів, виконаних єпископами Німеччини, Австрії, Швейцарії, Люксембурга, Люттиха, Боцен-Бріксена в ХХ ст. [21, с. 720-737], то можна сказати, що читач отримав інший продукт, максимально наближений до норм літературної німецької мови [21, с. v]. Наведемо переклад віршів Книги Екклезіястова (або Проповідника), що містять емотивно забарвлені слова: *Ich sprach zum **Lachen**: Du bist toll und zur **Freude**: Was machst du?* (Pred. 2:2) [22]. *Über das **Lachen** sagte ich: Wie verblendet!, / über die **Freude**: Was bringt sie schon ein?* [21, с. 721].

У перекладі М. Лютера емоційний стан Проповідника **Lachen** і **Freude** є живою мислячою істотою, рівноправною людині. Тут емоція радості чи стан душі фігурують як чуттєвий образ, пережитий самим оповідачем. Лінгвістику пережитого втілено формами означених артиклів *zum* і *zur*, субстантиватом *Lachen*, повтором: а) особовий займенник *Du, du* і б) приголосні звуки *ch* [ç] і [x], які обмежують тривалість вимоги голосних *I, a*, а також гемінацією *bist toll, machst du*, інтонацією уточнюючого речення *Was machst du?*. Отже, психічне трансформовано в окремий персоніфікований простір, що існує паралельно з фізичним та вербалізується комплексно на всіх рівнях мови – фонологічному, словотвірному, лексичному, граматичному.

Колективний переклад нівелює поняття психічного образу й підсилює антропоцентризм *sagte ich*, демонструє науковість психологічних знань *Über das Lachen, über die Freude*, відображає функціональний стиль *Wie verblendet!* – «Дурість!», наголошує на диференційному пізнанні емоції радості *Was bringt sie schon ein?*. Відтворено градацію, динаміку руху, контрольованість і оцінку названої емоції. Цей переклад, на нашу думку, програє у плані чуттєвості і виграє у плані експресії та словесної образності. Таку розбіжність можна пояснити обмеженням функціонування – «für den kirchlichen Gebrauch in Gottesdienst und Schule» та широтою адресності – «den katholischen und nichtkatholischen Christen wie auch der Kirche».

Fernstehenden» [21, с. VI]. Іншими словами, біблійні тексти адаптуються до церковного вжитку на окремішньому чи професійному (теологічному) й загальному чи непрофесійному (дидактичному) рівнях. Сюди додається й духовна структурація соціуму, що враховує різні конфесії (katholischen und nichtkatholischen Christen) та релігійний статус особи (der Kirche Fernstehenden).

Із усього зазначеного вище неважко помітити, що семантичні акценти емотивної лексики німецької мови пов'язані з комунікативно-прагматичними й хронологічно-концептуальними чинниками.

У змістово-фактологічному матеріалі можна виділити кілька семантико-тематичних блоків (далі – СТБ), що корелюють із теорією диференціальних емоцій [7]. Ця теорія визнає за базовими емоціями функції детермінант поведінки в найширшому діапазоні її виявів і розглядає їх (емоції) як систему [там само, с. 54-69]. На тлі сказаного, СТБ постають у такому вигляді: 1. Невдоволення; 2. Задоволеність; 3. Емоційні відтінки; 4. Спокій; 5. Назва людини/закладу, що втілює позитивні почуття. Ієрархічність СТБ ґрунтується на обсязі реєстрових слів, представлених нижче. Перевага чи значущість негативної семантики свідчить про асиметричність відношень «невдоволення/ задоволення», неоднорідність самовираження і ставлення мовної особистості до навколишнього світу – предметне, дійове, ознакове, інтер'єктивне тощо. Асиметричними називаємо такі відношення, при яких компоненти зіставлення (семантика емотивної лексики) розрізняються або кількісно (більше – менше), або якісно (позитивні – негативні – амбівалентні – нейтральні емотивні семи).

СТБ «Невдоволення» охоплює природно-психічні й морально-психологічні якості індивіда, характеристики негативного психоемоційного й психофізіологічного стану людини, її негативної експресії: **(N)** *Arges, Eitelkeit, Fluche, Furcht, Grämen, Haß, Hassen, Jammer, Klagen, Leid, Plage, Schmerzen, Schreien, Sorgen, Streit, Trauern, Traurigkeit, Trotz, Unglück, Weinen, Widerspenstiger, Zorn*; **(V)** *sich ängsten, sich ergötzen, erzürnen, fluchen, fürchten, hassen, leiden, neiden, plagen, scheuen, verachten, verdammen, wehen, widerstehen, zürnen*; **(Adj)** *eitel, elend, feindselig, schrecklich, unselig, unwillig* – усього 99 слів. Частота поширення негативної емотивної лексики у межах корпусу вибірки (251 лексична одиниця) становить 39,4%, у словесній царині досліджуваних текстах (7011 словоформ) – 1,41%.

До СТБ «Задоволеність» можна віднести збалансованість природно-психічних, морально-психологічних і вольових якостей індивіда, які складаються із характеристики внутрішнього емоційного балансу людини, її позитивної активності, спрямованої на довкілля і на себе, адекватної експресії: **(N)** *Freude, Gefallen, Glück, Hoffnung, Lachen, Liebe, Lieben, Lust, Mut, Willen, Wollust, Wollüsten*; **(V)** *erfreuen, sich freuen, gefallen, genießen, herzen, küssen, lieben, lüsten, wohlleben, sich wundern*; **(Adj)** *angenehm, froh, fröhlich, lieb, lieblich, nützlich, unschuldig*; **(Inter)** *o daß, du Liebe in Wollüsten!, o du Schönste unter den Weibern?, o Sulamith!* (91 чи 36,3% масиву вибірки, або 1,3% змістово-фактологічного матеріалу).

У СТБ «Емоційні відтінки» репрезентовано різні ступені емоційних відношень людини до об'єктів навколишнього світу, що складаються із характеристики уточнення і підсилення її експресивного стану: **(Part)** *denn, doch, etwa, ja, nicht, nun, nur, schon, selbst, so gar, zu* (46 чи 18,3% обсягу експериментальної картотеки, або 0,66% обсягу словоформ аналізованих текстів).

Для СТБ «Назва людини/закладу, що втілює позитивні почуття» характерні такі семантичні типи: природно-психічні, морально-психологічні якості людини та продукти її розумово-фізичної діяльності, які складаються із позитивної характеристики розуміння відношень, почуттів, психічних станів іншої особи й позитивного функціонального навантаження штучно створених споруд: **(N)** *Klaghaus, Liebe, Lieben, Liebste, Tröster* (7 чи 2,79% корпусу вибірки, або 0,1% досліджуваного текстового матеріалу).

СТБ «Спокій» містить природно-психічні й психофізіологічні якості людини, які складаються із характеристики рівноваги її емоційної системи, зниження інтенсивності життєдіяльності, гальмування інтелектуальної, вольової й емоційної активності індивіда: **(N)** *Friede, Ruhe, Schweigen*; **(V)** *ruhen* (6 чи 2,39% вибірки емотивно забарвлених слів, або 0,086% словникового складу розглядуваних текстів).

Навіть при поверховому погляді на частини мови розподіл у межах СТБ зрозуміло, що домінують повнозначні частини мови – N чи іменники (1,27%), V чи дієслова (0,83%) і Adj чи

прикметники (0,80%). Актуалізація емотивних іменників свідчить про чуттєве сприйняття предметного й ідеального світів, межі яких розмиті, апелюють до шкали релігійних, духовних і соціальних цінностей суспільства та особистісних (царських) етичних норм, загального рівня ерудиції оповідача. Йдеться про могутнього, мудрого, терплячого царя давньої держави Ізраїль Соломона (965–928 рр. до н.е.), якому приписують написання аналізованих текстів.

Неповнозначні частини мови представлені Part чи емотивними частками (0,66%) та Inter чи емоційними вигуками (0,029%). Низька частота вживання емоційних вигуків має безпосереднє відношення до раціонального підходу, що був провідним у мовознавстві XVI ст. і заперечував емоційне як категорію поганого [4, с. 10-11], та специфіки біблійних текстів, призначених для навчання сенсові життя та подружніх відносин.

Обсяг статті не дозволяє розглянути семантику всіх зафіксованих мовних одиниць, тому обмежимося лише найчастотнішими в межах одного з найбільш активного СТБ – «Невдоволення». Тут виділяються два іменникові деривати – *Jammer* (7 випадків) і *Unglück* (7). Для розкриття їх контекстуальної семантики важливо встановити словникове тлумачення. За вихідні значення приймаються дані сучасних одномовних [20, с. 527] і двомовних [23, с. 637] німецьких словників, бо лексикографічні праці А. Гетце (1920) і К. Баофельд (1996) не кодифікують цих лексем. Кількісний розподіл їх значень релевантний симетричному – кожна з лексем уживається у трьох позиціях: *Jammer* позначає: 1) журбу, 2) негативні душевні переживання і 3) почуття сильного душевного болю, безвихідності; *Unglück* – 1) форму негативного емоційного стану, 2) об'єкт як носія негативного емоційного стану і 3) функціональний стиль.

Як бачимо, поняттєві компоненти співвідносяться загалом із психічним (*Jammer*) та психологічно-соціальним (*Unglück*). При цьому психічне мислиться у діалектичному, а психологічно-соціальне – в логічному аспекті.

Попередньо зауважимо, що в перекладі обидва іменники реалізують пряме й переносне значення, маніфестуючи переважно негатив. Щоправда, трапляються випадки й позитиву (*Unglück*), вираженого стилістичним контекстом. Стилістичний контекст – це така сукупність формально фіксованих умов, за яких не тільки однозначно виділяється, а й розширюється зміст будь-якої мовної одиниці [11, с. 246]: *Denn dem Menschen, der ihm gefällt, gibt er Weisheit, Vernunft und Freude; aber dem Sünder gibt er Unglück, daß er sammle und häufe und doch dem gegeben werde, der Gott gefällt* (Pred. 2:26). У наведеному прикладі стилістичний контекст побудований на паралельних (*gibt er, der ... gefällt*), протиставних (*aber*) конструкціях та спеціальному маркеріві для регулювання контрасту *Unglück* – емотивній частці *doch* зі значенням «адже». Турбота чи *Unglück* для *Sünder* є спасінням, очищенням, оновленням. Бог програмує всілякі негаразди і посилає їх у вигляді дій: збирання *sammle* і накопичування *häufe* статків, які потім одержить праведник *dem gegeben werde*, чи улюбленець божий *der*. Уживання емотивної частки *doch* перетворює негативне в позитивне, зводить ефект протиріччя до мінімуму, перериває семантику причинно-наслідкового ланцюга комунікативного акту, виступаючи оператором переорієнтації адресата в напрямі започаткування іншого «сценарію».

Для наочності прямого й переносного значення візьмемо іменник *Jammer*.

Пряме значення – «душевна нудьга» – зафіксовано нами в різних ситуаціях: 1) коли мудра людина (Соломон) бачила всі продукти діяльності суспільства, які вважала нікчемними, не важливими: *Ich sah an alles Tun, das unter der Sonne geschieht; und siehe, es war alles eitel und Jammer* (Pred. 1:14), 2) коли мудра людина бачила результат власної праці, власних зусиль: *Da ich aber ansah alle meine Werke, die meine Hand getan hatte, und Mühe, die ich gehabt hatte, siehe, da war es alles eitel und Jammer und nichts mehr unter der Sonne* (Pred. 2:11), 3) коли спільнота кваліфікується релігійно й духовно: *... aber dem Sünder gibt er Unglück, daß er sammle und häufe und doch dem gegeben werde, der Gott gefällt. Darum ist das auch eitel Jammer* (Pred. 2:26), 4) коли мудра людина оцінює жадібність: *Es ist besser eine Hand voll mit Ruhe denn beide Fäuste voll mit Mühe und Jammer* (Pred. 4:6), 5) коли мовець намагається провести вододіл між віком і розумом, між розумом і соціальним статусом: *Und des Volks, das vor ihm ging, war kein Ende, und des, das ihm nachging; und wurden sein doch nicht froh. Das ist je auch eitel und ein Jammer* (Pred. 4:16), 6)

коли порівнюється фізичний і психічний стан людини: *Es ist besser, das gegenwärtige Gut gebrauchen, denn nach anderm gedenken. Das ist auch Eitelkeit und Jammer* (Pred. 6:9).

Метафорично використаний іменник *Jammer* зазнає розширення узуальної семантичної структури та актуалізує значення «недуга»: *Denn der Reiche kommt um mit großem Jammer; und so er einen Sohn gezeugt hat, dem bleibt nichts in der Hand* (Pred. 5:14). Перенесення відбувається із антропосфери в сферу артефактів за схемою «людина – річ» через соціальну характеристику *Reiche*. Негатив *Jammer* підсилюється прикметником *großem*, що вказує на інтенсивність і стадію «захворювання».

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Нами було встановлено п'ять типів семантики емотивної лексики німецької мови доби Відродження, що органічно пов'язані з бінарною опозицією її ознак: 1) логічною: «пряме – перенесене», 2) оцінно-семасіологічною: «позитивне – негативне», 3) когнітивною: «стереотип – ідіотип», 4) функціональною: «професійне – непрофесійне», «лінгвістичне – стилістичне». Семантичний розвиток найчастотніших негативних емотивних іменників пройшов шлях від своєї конкретної реалізації через *емоційний стан* царя Соломона до абстрагування поняття «емоції» через *символіку* й образ християнського Бога.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Бойко В.В. Психоэнергетика / Виктор Васильевич Бойко. – СПб. : Питер, 2008. – 416 с. – (Серия «Краткий справочник»).
3. Ваард Я. де На новых языках заговорят: Функциональная эквивалентность в библейских переводах / Ян де Ваард, Юджин Альберт Найда ; [пер. с англ. под ред. А.А. Алексеева]. – СПб. : РОССИЙСКОЕ БИБЛЕЙСКОЕ ОБЩЕСТВО, 1998. – 272 с.
4. Гамзюк М.В. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови) / Микола Васильович Гамзюк. – К. : Вид. центр КДЛУ, 2000. – 256 с.
5. Демецька В. Теорія адаптації: крос-культурні та перекладознавчі проблеми / Владислава Демецька. – Херсон : МПП «Норд», 2006. – 346 с.
6. Жирмунский В.М. История немецкого языка / Виктор Максимович Жирмунский. – М. : Изд-во ЛИЯ, 1956. – 387, [1] с.
7. Изард К.Э. Психология эмоций / Кэрролл Эллис Изард ; пер. с англ. В. Мисник, А. Татлыбаева. – СПб. : Питер, 2008. – 464 с.
8. Наумов В.В. М. Лютер – первый немецкий фонолог / В.В. Наумов // Вестник гуманитарного факультета Ивановского государственного химико-технологического университета : сб. науч. трудов [отв. ред. Н.К. Иванова]. – 2008. – Вып. 3. – С. 274–275.
9. Николаева Т.М. Функции частиц в высказывании: На материале славянских языков / Татьяна Михайловна Николаева. – М. : Наука, 1985. – 169 с.
10. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: підручник: у 2 кн. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування / Лідія Ернестівна Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2004. – 576 с.
11. Приходько Г.І. Способи вираження оцінки в сучасній англійській мові / Ганна Іллівна Приходько. – Запоріжжя : ЗДУ, 2001. – 362 с.
12. Приходько А.И. Роль и место эмоций в формировании картины мира / А.И. Приходько // Нова філологія : зб. наук. праць [відп. ред. В.М. Манакін]. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – № 37. – С. 52–55.
13. Роменець В.А. Історія психології ХХ ст. / Володимир Андрійович Роменець, Ірина Петрівна Маноха. – К. : Либідь, 1998. – 992 с.
14. Роменець В.А. Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження / Володимир Андрійович Роменець. – К. : Либідь, 2005. – 916 с.
15. Стишов О.А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 / Олександр Анатолійович Стишов. – К., 2003. – 35 с.
16. Татенко В.О. Володимир Андрійович Роменець (1926–1998): життя як вчинок і подія / В.О. Татенко, Г.М. Титаренко // Володимир Андрійович Роменець, Ірина Петрівна Маноха Історія психології ХХ ст. – К. : Либідь, 1998. – С. 7–37.
17. Фабіан М.П. Ввічливість – основа етикету / М.П. Фабіан // Сучасні дослідження з іноземної філології: зб. наук. праць [відп. ред. М.П. Фабіан]. – Ужгород : ПП Підголицин П. Ю., 2006. – Вип. 4. – С. 5–9.
18. Фомичёва Н.А. Мартин Лютер как выдающийся деятель культуры эпохи позднего средневековья: дис. на соискание науч. степени кандидата культуролог. наук: 24.00.01 / Фомичёва Наталья Алексеевна. – М., 2004. – 188 с.
19. Beyer H. Sprichwörterlexikon / H. u. A. Beyer. – М. : ВШ, 1989. – 392 S.

1. 20. Der kleine Wahrig: Wörterbuch der deutschen Sprache / [hrsg. u. neu bear. v. R. Wahrig-Burfeind]. – München : Bertelsmann Lexikon In-t, 2007. – 1151, [1] S.
20. Die Bibel Altes und Neues Testament Einheitsübersetzung. – Freiburg ; Basel ; Wien : Herder, 1992. – 1460 S.
21. Die Luther Bibel [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: Bibel_-_Luther_1545_-_Altes_Testament [1].
22. Müller V. Das große Deutsch-Ukrainische Wörterbuch / Vitalij Müller. – [4., korrigierte u. erg. Aufl.]. – K. : Verlag «Tschumatzkij Schljach», 2012. – 792 S.

Романова Н. Семантические акценты эмотивной лексики немецкого языка эпохи Возрождения.

В статье рассмотрены особенности семантики эмотивной лексики немецкого языка XVI века, связанные со спецификой внеязыковых и языковых факторов, проанализировано её частеречное выражение в библейских текстах Altes Testament, а именно: Das Buch Kohelet u Das Hohelied, переведённых Мартином Лютером; выявлено частоту распространения инвентарного списка лексем в словесной ткани в терминах морфологии, прослежено связь нормы выражения эмоций с коммуникативной ситуацией, экспрессией как социально-психологическим фактором, культурой поведения и культурой общения говорящих, выделено пять семантико-тематических блоков эмотивной лексики, которые характеризуются различной динамикой наполнения и реализации. Установлено её градуировку, релевантную отрицательной, положительной, амбивалентной и нейтральной модусной оценке. Акцентируется внимание на функционировании доминантных лексем в пределах наиболее частотных семантико-тематических блоков, обосновано коммуникативную и прагматическую направленность употребления эмотивной лексики.

Ключевые слова: эмотивная лексика, эмоция, семантика слова, семантико-тематический блок, библейский текст, эпоха Возрождения.

Romanova N. Semantic Accents of German Emotive Vocabulary of the Renaissance Epoch.

The article examines the semantic features of German emotive vocabulary of XVI-th century, associated with specific extra-linguistic and linguistic factors. The author analyzes its expression in biblical texts of Old Testament, namely: The Book of Ecclesiastes and Song of Solomon, translated by Martin Luther; the frequency of the inventory list of lexems in the verbal texture in the terms of morphology has been defined; the connection between the norm of emotional expression and the communicative situation has been investigated; as well as that among expression as a social and psychological factor, cultural behavior and cultural communication of speakers; five semantic-thematic units of emotive vocabulary have been singled out, characterized by different dynamics of the content and realization. The gradation which is relevant to negative, positive, ambivalent, neutral assessment has been found out. The attention is focused on functioning of the dominant lexems within the most frequent semantic-thematic units; the communicative and pragmatic orientation in the use of emotional vocabulary has been grounded.

Key words: emotional vocabulary, emotion, semantic word, semantic-thematic unit, the biblical text, the Renaissance era.

Наталія Романюк
(Запоріжжя)

УДК 811.111:379.8.091:81'373.7

**ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ДОЗВІЛЛЯ»
ЯК ФРАГМЕНТ ДІАЛЕКТНОЇ КАРТИНИ СВІТУ**

Розглянуто фразеологічні засоби вербалізації концепту «Дозвілля» в діалектній картині світу на території північно-східної Англії, зокрема Нортумберленду та Тайнсайду. Окреслена фреймова структура діалектного концептуального поля «Дозвілля». З'ясовано, що фразеосемантичне концептополе «Дозвілля» в названому регіоні складається з трьох семантично диференційованих фреймів, а саме: пасивний відпочинок (субфрейми: читання, перегляд телепередач, спілкування з друзями, пасивні ігри), пасивно-видовищний (субфрейми: відвідування публічно-масових заходів) та активний (субфрейми: заняття спортом, розваги, прогулянки, ігри тощо). За діалектними словниками виділені та проаналізовані приклади діалектних фразеологізмів аналізованого концептуального поля. Фактичний матеріал засвідчив, що серед усіх видів проведення дозвілля

найбільш повно вербалізованим є пасивно-видовищний. Виявлені особливості фраземіки концептополя «Дозвілля», а також те, що змістовно не всі сфери та види дозвілля знаходять вербалізацію у фразеологічних діалектизмах Нортумберленду та Тайнсайду, обґрунтовані причини такого явища.

Ключові слова: концепт, діалектна картина світу, діалектний концепт, лексичні та фразеологічні одиниці.

Постановка наукової проблеми. У сучасній лінгвістиці активно досліджуються проблеми формування мовної картини світу, під якою розуміють сукупність знань про світ, що відображені в мові, а також засоби отримання та інтерпретації нових знань і національної картини світу, що давно склалася й зберігається донині, доповнена асимільованими знаннями, що відображає світогляд і світосприйняття народу, зафіксована в мовних формах, обмежена консервативною національною культурою цього народу [11, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із засновників сучасного вчення про мовну картину світу є німецький науковець І. Гердер [8]. У сучасному мовознавстві цією темою займаються Ю. Караулов [9], Г. Колшанський [10], Н. Сукаленко [13], О. Яковлева [15], також розробки та дослідження про мовну картину світу можна знайти у фундаментальних працях Н. Арутюнової [4], Ю. Апресяна [3], А. Вежбицької [7], В. Телія [14], В. Манакіна [11]. Учені висувують гіпотезу лінгвістичної віднесеності, в основі якої лежить концепція, згідно з якою між мовами існує відмінність у характері комунікативних функцій кожної з них. Як і всі інші гіпотези, вона отримала неоднозначне ставлення науковців, однак заслуговує на існування і привертає увагу дослідників, які серйозно займаються проблемою взаємовідношення мови і культури, оскільки саме з її допомогою можуть бути осмислені ті факти мови, що важко пояснити будь-яким іншим способом. Науковці на перший план ставлять питання про те, як відображений світ у свідомості людини, яка роль відводиться вербальним засобам у цьому процесі, зокрема фразеологічним одиницям (ФО). Цим і зумовлена актуальність теми нашого дослідження.

Мета статті – виявлення та аналіз особливостей вербалізації фразеологічними засобами концептуального поля «Дозвілля» в діалектах північно-східної Англії.

Для досягнення поставленої мети виконані такі завдання: окреслена структура концептуального поля «Дозвілля», виділені та проаналізовані приклади діалектних фразеологізмів названого концептуального поля. Предмет дослідження – особливості фраземіки концептуального поля «Дозвілля», а об'єкт – нортумберлендський і тайнсайдський діалекти Англії. Джерелом аналізу діалектних ФО є словник «Northumberland words. A glossary of words used in the country of Northumberland and on the Tyneside» [1] та інші діалектні словники і списки слів, що розміщені на офіційному сайті Durham & Tyneside Dialect Group [2].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Мовознавці виділяють три рівні мовних картин світу: на рівні ідіолекту, діалекту та узусу (мови). Діалектна картина світу (ДКС) – це система традиційно-народних уявлень про світ, яка має нечіткий, еkleктичний характер, відображена в сукупності територіально-соціальних комунікативних засобів [5, с. 73]. Головними функціями такої картини світу є класифікуюча, інтерпретаційна та регламентуюча. На діалектному рівні мовної картини світу виділяють діалектні концепти, які відмінні від загальнонаціональних характерними для певної території мовними особливостями, що кваліфікуються як відхилення від літературної норми.

Репрезентація концептосфери в діалектних словниках є специфічною й зумовлена традицією їх створення за диференційною ознакою (запис лише тих одиниць, які відрізняються від літературної мови з метою точнішої передачі лексики діалектоносіїв). Так, відсутність певного діалектного концепту в матриці не є свідченням його відсутності в мовній картині світу діалектоносіїв. Найчастіше ці концепти відображені мовними засобами, які належать до стандартної мови. Однак існування саме діалектного варіанту певних концептів та їх фіксація словником має неабияке значення. Той факт, що ці діалектні явища функціонують і дотепер та не піддалися впливу літературної мови, вказує на їх регіональну значущість у літературно-діалектному середовищі, оскільки відображають цінності й мовну картину світу саме діалектномовної громади.

Локальна своєрідність діалектних концептів на рівні фразеології простежується зокрема і на прикладі концептуального поля «Дозвілля».

Зміст концептуального поля «Дозвілля» в загальнонаціональному менталітеті залежить від роду і сфери дозвілля та диференціюється відповідно до форми його проведення на 3 види:

- 1) пасивний (читання, перегляд телепередач, спілкування з друзями, пасивні ігри);
- 2) пасивно-видовищний (відвідування публічно-масових заходів);
- 3) активний (заняття спортом, розваги, прогулянки, ігри тощо).

Кожен із цих видів діяльності поділяється на окремі семантичні поля чи фрагменти, а саме: (1) об'єкт, де відбувається дія, (2) предмети, пов'язані з об'єктом чи формою проведення дозвілля, (3) суб'єкт дії, (4) опис процесу, пов'язаного з протіканням дозвілля, (5) оцінка, стан, пов'язані з тим чи іншим видом дозвілля.

За результатами вивчення діалектних словників виявлено, що фразеосемантичне концептополе «Дозвілля» у діалектах північно-східного регіону Англії теж складається з трьох семантично диференційованих фреймів.

Отже, фразеосемантичне концептополе «Дозвілля» вербалізується такими фразеологічними засобами:

1. Пасивний відпочинок, представлений субфреймом «спілкування з друзями», що, у свою чергу, містить такі фразеосемантичні поля:

- суб'єкт дії: *a good crack* – цікавий співрозмовник (український варіант: той, хто точить брехні/теревені). Діалектизм *crack*, що входить до складу фраземи, означає «пліткувати». На основі метонімічного перенесення прямого значення з дієслова на іменник словосполучення набуває нового смислового забарвлення;

- опис процесу, пов'язаний з дією: *to get oneself hoosed* – відвідувати сусідів з метою пліткування. Складником цієї ФО є лексема *hoosed*, яка несе в собі значення «заходити у двері». Тут простежується розширення значення дієслова уточненням дії її метою, а саме «відвідування сусідів з метою спілкування та обговорення певних тем»; *blather skite* – говорити безцільно. Діалектизм *blather* тлумачиться як «говорити щось несуттєве, пусте» (український відповідник ФО – точити яси зі значенням «проводити час у розмовах про щось незначне, смішне, несерйозне»);

- опис стану людини: *takken by t'head* – запаморочення від алкоголю, пристрасті, враження. Буквальний переклад «взятий за голову». ФО зображує результат метонімічного перенесення цього значення і вказує на фізичний стан людини, спричинений впливом алкоголю, певних вражень, переживань.

2. Пасивно-видовищний відпочинок, репрезентований субфреймом «відвідування публічно-масових заходів», включає такі фразеосемантичні субполя:

- суб'єкт дії: *Red and White* – фанат футбольної команди Садерленду. ФО утворилася шляхом перетворення кольору форми гравців команди на назви осіб (футбольних вболівальників); *Toon Army* – фанати футбольної команди Ньюкасл Юнайтед. Поєднання вільних слів *toon* – місто, *army* – армія в результаті метонімії утворює стійкий вислів-назву фанатів місцевої команди;

- назва місця проведення заходу: *grey gled* – цирк на підвищенні в місті Ньюкасл. ФО утворюється в результаті асоціативного метонімічного переосмислення діалектизму *gled* у значенні «сокіл», оскільки цей птах асоціюється з висотою;

- оцінка виду дозвілля: *penny gaff* – дешевий сеанс кіно. ФО утворюється шляхом метонімічного перенесення прямого значення лексеми *penny* (копійка) на прикметник «дешевий», оскільки вона є найдрібнішою монетою, на яку ніхто й ніколи уваги не звертав.

3. Активний відпочинок включає в себе субфрейми «гра» та «свята». Перший розпадається на такі фразеосемантичні субполя:

- предмет, використовуваний у грі: *butterfly alleys* – мармурові камінці традиційно розмальовані. *butterfly* у перекладі означає «метелик». Саме це й зумовлює таку назву камінців, що застосовуються у грі, оскільки на них є зображення метелика. Тут відбувається метонімічне перенесення назви комахи на назву камінця; *German alleys* – камінці маленьких розмірів для гри. Фразеологізм походить від атрибута європейського боулінга – кулі, а ця гра є поширеною в Європі, особливо у Німеччині. Тому камінці як предмет гри через метонімію отримали аналізовану назву; *shuggy shew* – гойдалки. У цьому прикладі простежуємо метонімічне перенесення значення слова *shuggy*, яке виражає дію – дуже розгойдуватися, на позначення

предмету. Отже, відбувається метонімічне переосмислення та зміни смислового забарвлення лексичних одиниць;

- учасники гри: *hoyin skyul* – група людей для гри «кидок і крок». Діалектне слово *skyul* означає «школа», а лексема *hoyin* (у словнику *hoy*), що є похідною, – кидати. Отже, дослівний переклад словосполучення – кидати/прогулювати школу. У результаті метонімічного перенесення цього значення утворюється фразеологізм із поясненням «учасники гри «кидок і крок», оскільки діти, прогулюючи школу, витрачали свій вільний час на цю гру;

- терміни, які використовуються в іграх: *king's speech* – оголошення перемир'я в грі. Метонімічне перенесення прямого значення «промова короля» зумовлює появу нового фразеологізму. У грі дію повідомлення перемир'я виконує капітан команди або суддя;

- особливість ігрової дії: *getting brayed up* – отримати поразку в змаганнях. Метонімічне перенесення прямого значення діалектизму-прикметника *brayed* (подрібнений, побитий) на дію спричинює виникнення ФО; *I brayed him up* – отримати перемогу в бойових змаганнях. Цей вислів є антонімом до попереднього фразеологізму; *shin yor side* – звернення до гравця, який порушив правила гри. *shin* тлумачиться як «схили пагорба», але після метонімії втрачає пряме значення. Коли гра проходила на схилах пагорбів і гравець заходив за межі окресленого поля, то суддя закликав його не порушувати правил; *cowp your creels* – перевертатися з ніг на голову, перекидатися. Діалектна лексема *creel* (перекинути ноги через голову) слугує основою для метонімічного переосмислення та утворення ФО;

- назви ігор: *Hitchy Bays* – гра в стрибки в помічені квадрати (український варіант гри в класики). Складниками ФО є діалектизми *Hitchy* («камінчик») та *Bays* («уявлюваний простір»). Поєднані слова утворюють ФО у результаті метонімічного переосмислення буквальних значень кожного зі слів; *all-in-the well* – гра для підлітків у Ньюкаслі. Походження ФО пов'язане з лексемою *well* (коло з діаметром у вісім дюймів). Метонімічне перенесення цього значення утворює вислів-назву гри для молодих людей; *boggle about the stacks* – улюблена гра серед молодих людей у селах (український відповідник – гра у квача). В основі цього фразеологізму лежить слово *stacks*, що означає «хитатися від оп'яніння та захоплення». Особливістю розваги є те, що той, кого наздогнали, похитуваннями намагався уникнути дотику (квача). Таким чином, діалектизм *stacks* у результаті метонімії та набуття додаткового смислового відтінку дії у грі викликає появу ФО.

Другий субфрейм цієї групи включає такі фразеосемантичні субполя:

- предмети, що використовуються в проведенні свята: *yule do* – подарунок на Різдво. Буквальний переклад – «робити Різдво» (діалектизм *yule* номінує саме це свято). Тут відбулася метонімізація – перенесення прямого значення на предмет;

- опис процесу: *ax at church* – оголошувати шлюб. Діалектні слова *ax* («просити») та *church* («церква») утворюють семантичну єдність із буквальним значенням «просити в церкві». Переосмислення та метонімічне перенесення прямого значення зумовлює новий смисл – «оголошувати шлюб»;

- назва дійства: *good Wednesday* – середа перед Великоднем (український відповідник – Страсна П'ятниця). Діалектоносії середу перед Великоднем сприймають як святий та благословенний день, саме тому використовують лексему *good* у його прямому значенні. Вислів-назва свята *good Wednesday* набуває ознак фразеологізму;

- суб'єкт дії: *left footer* – католик. Дослівний переклад «ліва нога». На території Тайнсайдю віруючі англіканської церкви називали тих, хто перейшов на католицьку віру, лівоножниками. Звідси й пішла назва католиків як результат метонімії; *forst foot* – людина, яка першою входить у будинок у перший день Нового року. Ця назва створена на основі сполучення двох вільних слів із прямим значенням: *forst* – перший і *foot* – нога. У результаті метонімії утворюється ФО.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Концептополе «Дозвілля» в діалектній картині світу мешканців північно-східного регіону Англії представлено тими ж формами проведення вільного часу, що й у англійців загалом. Проте змістовно не всі сфери та види дозвілля знаходять вербалізацію у фразеологічних діалектизмах аналізованої території. Концептуальне поле «Дозвілля», що вербалізоване в нортумберлендському діалекті,

набагато вужче, ніж загальнонаціональне. Так, фрейм пасивного відпочинку представлений лише субфреймом «спілкування з друзями», тоді як субфрейми «читання», «перегляд телепередач» та «пасивні ігри», як правило, вербалізуються мовними засобами інших варіантів національної мови, зокрема літературної англійської. Те саме можна сказати і про фрейм активного відпочинку, який репрезентований двома субфреймами – «гра» та «свята». Заняття спортом, розваги, прогулянки тощо реалізуються засобами інших мовних рівнів. Фрейм пасивно-видовищного відпочинку виражений лише одним субфреймом – «відвідування публічно-масових заходів». Розбіжність вербалізації концептосфери «Дозвілля» в мовній і діалектній картині світу пояснюється особливістю діалектного узусу, при якому мовна картина світу діалектоносія перетинається із загальнонаціональною. При цьому вербалізація будь-якого концепту саме діалектними мовними засобами є особливо значимою для діалектної картини світу на фоні уніфікації мови, оскільки ці елементи, незважаючи на заборону, функціонують у діалектному узусі. Внаслідок аналізу фразеосемантичного поля «Дозвілля» сформувався такий культурно-суспільний образ мешканців регіону, який характеризується товариськістю (вони проводять вечори в колі друзів, спілкуються, розпивають алкогольні напої), всебічною розвиненістю (ходять на футбольні матчі, сеанси кіно та в цирк), відданістю своїй вірі (шанують релігійні свята та традиції), активним способом життя (віддають перевагу активним іграм та забавам). Ця тема потребує подальшого розгляду й аналізу з метою створення загальної діалектної картини світу, складання сучасних словників діалектів північно-східної Англії в контексті концептуального поля «Дозвілля» або ж інших концептополів для порівняння їх у діалектній картині світу Нортумберленду та Тайнсайду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Heslop O. A Glossary of Words Used in the Country of Northumberland and on the Tyneside / O. Heslop – L. : English Dialect Society, 1892. – 572 p.
2. Durham & Tyneside Dialect Group [Електронний ресурс] / – Режим доступу : <http://www.indigogroup.co.uk/durhamdialect/frame.html>
3. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка / Ю. Д. Апресян // Избранные труды. – Т. 2. – М., 1995.
4. Арутюнова Н. Д. Логический анализ языка: Культурные концепты / Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М. : Наука, 1991. – 204 с.
5. Белякова С. М. Прошлое и будущее в диалектной картине мира [Электронный ресурс] / С. М. Белякова – Режим доступа : http://www.ebiblioteka.lt/resursai/Uzsienio%20leidiniai/Voronezh/lin/2005-02/lin0502_10.pdf
6. Болдырев Н. Диалектные концепты и категории / Н. Болдырев, В. Куликов // Филологические науки. – № 3. – 2006. – С. 41-50.
7. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
8. Жирмунский В. Жизнь и творчество Гердера / В. Жирмунский. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – С. 7-132.
9. Караулов Ю. Русский язык и языковая личность / Ю. Караулов. – М. : Наука, 2004. – 264 с.
10. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 103 с.
11. Манакин В. Н. Языковые картины мира в перспективах контрастивной лингвистики / В. Н. Манакин // «Collegium», 1993. – С. 77-83.
12. Пименова М. В. Душа и дух: способы концептуализации : Монография / М. В. Пименова. – Кемерово : Графика, 2004 – 386 с.
13. Сукаленко Н. И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира / Н. И. Сукаленко. – К. : Наукова думка, 1992. – 164 с.
14. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 173–204.
15. Яковлева, Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени, восприятия) / Е. С. Яковлева. – М. : Гнозис, 1994. – С. 344.

Романюк Н. Фразеосемантическое поле «Досуг» как фрагмент диалектной картины мира.

В статье рассматриваются фразеологические средства вербаллизации концепта «Досуг» в диалектной картине мира на территории северо-восточной Англии, в частности Нортумберленда и Тайнсайда. Обозначена фреймовая структура диалектного концептуального поля «Досуг». Было выяснено, что фразеосемантическое концептополе «Досуг» в выше упомянутом регионе состоит из трех семантически дифференцированных фреймов, а именно: пассивный отдых (субфреймы: чтение, просмотр телепередач, общение с друзьями, пассивные игры), пассивно-зрелищный

(субфреймы: посещение публично-массовых мероприятий) и активный (субфреймы: занятия спортом, развлечения, прогулки, игры и т.д.). На основе диалектных словарей выделены и проанализированы примеры фразеологизмов рассматриваемого концептуального поля. Фактический материал показал, что среди всех видов проведения досуга наиболее полно вербализованным являются пассивно-зрелищный. Были обнаружены особенности фраземики концептополя «Досуг», а также то, что содержательно не все сферы и виды досуга находят вербализацию во фразеологических диалектизмах Нортумберленда и Тайнсайда, а также были обоснованы причины такого явления.

Ключевые слова: концепт, диалектная картина мира, диалектный концепт, лексические и фразеологические единицы.

Romaniuk N. Phraseo-semantic Field "Leisure" as a Fragment of a Dialect Picture of the World.

The article deals with analyses of phraseological means of verbalization of the concept "Leisure" in the dialect picture of the world in the North-East of England, particularly in Northumberland and Tyneside. The frame structure of dialect conceptual field "Leisure" was designated. It was figured out that phraseo-semantic conceptual field "Leisure" in the investigated region consists of three semantically differentiated frames, such as, passive leisure (subframes: reading, watching TV, chatting with friends, passive games), passive gatherings (subframes: attending public events) and active (subframes: sports, entertainment, trips, games, etc.). The examples of dialect phraseologisms of the considered conceptual field were selected from the dialect dictionaries and analyzed. The actual material showed that among all kinds of leisure activities the most verbalized is the frame - passive gatherings. The peculiarities of phrasemics of phraseo-semantic conceptual field "Leisure" were found out, as well as the fact that not all the areas and leisure activities in content are verbalized in phraseological dialect units of Northumberland and Tyneside, and also the reasons of this phenomenon were grounded.

Key words: concept, dialect picture of the world, dialect concepts, lexical and phraseological units.

Сабат Наталія
(Львів)

УДК 811.111'276.6

ШЛЯХИ ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНА: ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ПІДХОДІВ ТА КОНЦЕПЦІЙ

Стаття присвячена опису семантичних і прагматичних особливостей термінів, зокрема зроблено спробу обґрунтувати та проаналізувати множинність підходів до визначення терміна. Термін розглянуто крізь призму різних галузей наук, які комплексно вивчають його сутність. Зокрема, термін проаналізовано як об'єкт логіки, семіотики, когнітивістики, охарактеризовано загальний лінгвістичний підхід до вивчення термінів, який поєднує різні теорії та концепції вивчення термінів. У статті проаналізовано низку визначень термінів, основних вимог до них, а також з'ясовано та обґрунтовано критерії розмежування термінів та загальноживаних слів. Також, стисло висвітлено зв'язок терміна з поняттям, його семіотичні відношення та функціональні особливості. Коротко охарактеризовано термін як когнітивно-інформаційну структуру. Доведено, що з розвитком когнітивних ідей, змінюються і погляди на сутність терміна, якому приписують конотацію, - образність, експресію та емоційне забарвлення. Врахувавши калейдоскоп визначень терміна та диверсифікацію підходів до його вивчення, доведено, що вона є не випадковою і цілком виправданою, оскільки термін – поняття поліаспектне і складне за своєю структурою, семантикою та функціонуванням.

Ключові слова: термін, загальноживане слово, основні характеристики терміна, логічний/семіотичний/когнітивний/лінгвістичний підхід до визначення термінів.

Постановка наукової проблеми. Сучасний етап розвитку мовознавчої думки характеризується загальною увагою до питань семантики та прагматики спеціальних мовних знаків, номінованих термінологічними одиницями. Англomовний термін визначається як динамічна лексична одиниця, що характеризується структурно-семантичною взаємозалежністю

своїх складників. Зацікавленість галузевими термінологічними системами, збільшення кількості компонентів, які входять до них, наближує дослідників до розуміння значення терміна, уможливує пізнання потенціалу його прихованих смислів.

Акцентування уваги на дослідженні семантичних та прагматичних особливостей терміна спонукає до розв'язання проблеми семантичної синтагматики значення, реалізованого у численних смислоутвореннях. Пояснення значення терміна без урахування семантичних та прагматичних його особливостей не дає змоги повноцінно виявити особливості його узусу.

У мовознавстві досі не з'ясовано як термін може набувати різних контекстуальних смислів у спеціальних контекстах, не виявлено іманентної семантичної ознаки у структурі та функціонуванні терміна, що потребує подальших системних розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному термінознавстві проблема визначення терміна є одним з найактуальніших завдань, яке знаходить відображення в працях українських (Р.І. Дудка, А.С. Д'якова, Т.Р. Кияка, З.Б. Куделько, А.В. Крижанівської, Т.І. Панько, Е.Ф. Скороходька) та зарубіжних дослідників (К.Я. Авербуха, О.С. Ахманової, М.М. Володіної, Б.М. Головіна, В.П. Даниленко, Т.Л. Канделакі, В.М. Лейчика, О.О. Реформатського, О.В. Суперанської та ін.). Термін, як і решта мовних універсалій, важко піддається визначенню. Через його складність та дискусійність в термінології існує чимало найрізноманітніших спроб визначення терміна [6, с. 10].

Множинність визначень термінів можна пояснити складністю та поліаспектністю терміна, де кожен з термінологів намагається виокремити та проаналізувати низку притаманних терміну ознак, які б відмежовували його від загальноживаного слова. Також, варто зазначити, що деякі дослідники подають визначення термінів виходячи з площини різних галузей наук, які, відповідно, по-різному розглядають його семантичну сутність.

Так, наприклад, О.В. Суперанська зазначає, що «низка філософів розуміє термін як скорочення дефініції, тобто вони ставлять знак рівності між ними. Проте для лінгвіста тут немає рівності, оскільки термін – це назва поняття, а дефініція – розгорнуте тлумачення цієї назви... Зі свого боку, соціолог розглядає термін як будь-яке спеціальне слово, особливо якщо воно пов'язане з наукою чи виробництвом, незалежно від його походження та наявності чіткої дефініції» [15, с. 11]. В.М. Лейчик виокремлює філософсько-гносеологічне, логічне, лінгвістичне визначення терміна, як об'єкта семіотики та інформатики [11].

Мета статті – проаналізувати основні підходи до визначення термінів, обґрунтувати критерії розмежування термінів та загальноживаної лексики, їх семантичні та прагматичні особливості, здійснити огляд існуючих концепцій терміна.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Серед низки підходів до визначення терміна, перш за все звертаємось до трактування терміна логіками. Розглядаючи цей підхід, варто зазначити, що тут ключовим є зв'язок терміна з поняттям. За словами В.М. Лейчика, «не викликає сумніву те, що будь-який термін називає поняття». При цьому, дослідник наголошує, що невмотивований термін (семантика якого не відображається в його внутрішній формі) тільки називає поняття, натомість термін з прозорою внутрішньою формою, тобто вмотивований термін, виражає спеціальне поняття, називаючи його ознаки, які можуть бути як суттєвими так і несуттєвими, випадковими, тощо [11, с. 22 – 23]. Відображення номінативності терміна знаходимо і у визначенні терміна за С.В. Гриньовим, який визначає термін як «номінативну спеціальну лексичну одиницю (слово чи словосполучення) спеціальної мови, яку використовують для точного найменування спеціальних понять» [5, с. 33].

Саме у номінативній функції дослідник вбачає критерії розмежування терміна та загальноживаної лексики, адже терміни називають поняття, які притаманні певній специфічній галузі знань (на відміну від загальноживаних слів, які також виконують номінативну функцію). Проте, коли терміни виходять за межі відповідної галузі, то втрачають зв'язок із поняттям і, відповідно, детермінологізуються. М.І. Кондаков так і зазначає, що термін це «слово чи словосполучення, яке є точною назвою строго визначеного поняття» [9, с. 594].

Важливість співвідношення терміна і поняття знаходимо у наступних визначеннях терміна, які вказують, що термін: виражає поняття (К.Я. Авербух, М.М. Володіна); називає поняття (С.В. Гриньов, В.П. Даниленко, М.І. Кондаков); позначає поняття (В.М. Лейчик,

Б.М. Головін, О.В. Суперанська, В.М. Ярцева, З.І. Комарова); співвідноситься з поняттям (А.В. Лемов, І.С. Квитко, В.А. Татарінов).

Дискусійним залишається те, чи може термін також визначати поняття, тобто виконувати, крім номінативної, ще й дефінітивну функцію, оскільки погляди дослідників у цьому питанні розходяться. Так, О.І. Моїсєєв заперечує такий підхід, стверджуючи, що «дефінітивну функцію не можна назвати притаманною терміну: термін не визначає, і не може визначити поняття, оскільки це завдання логічної дефініції» [12, с. 136]. Необхідність чіткої дефініції є ще однією важливою особливістю трактування терміна крізь призму логіки, і такої думки дотримується переважна більшість термінологів (М.М. Володіна, В.П. Даниленко, Т.Л. Канделаки, З.І. Комарова, О.В. Суперанська та ін.). Поділяємо думку щодо визначення терміна, запропоновану Т.Л. Канделаки, – «термін це слово чи лексикалізоване словосполучення, що вимагає для з'ясування свого значення в певній системі понять побудови дефініції» [8, с. 7]. Отже, дослідники акцентують на тому, що термін: базується на дефініції (М.М. Володіна); потребує дефініції (В.П. Даниленко, Т.Л. Канделаки, О.В. Суперанська); обмежений дефініцією (З.І. Комарова).

З іншого боку, низка дослідників розглядає термін як семіотичне поняття (Ю.Д. Апресян, В.М. Лейчик, П.В. Веселов, В.М. Овчаренко, О.О. Реформатський, С.В. Гриньов). У більшості сучасних термінознавчих праць побутує думка про те, що термін є знаком поняття [11, с. 26].

Окремо заслуговує на увагу семіотичний підхід до класифікації властивостей терміна, що ліг в основу його подальшого розвитку та аналізу. Нижче подаємо характеристики синтаксичних та семантичних властивостей терміна. До синтаксичних властивостей терміна відносимо такі характеристики форми терміна як довжина, формальна структура (морфологічна чи синтаксична), модель утворення терміна, вмотивованість, рівень варіантності його форми, лінгвістична правильність. До семантичних характеристик: номінативність, відносна незалежність значення терміна від контексту, семантична цілісність (характерна для словосполучень), точність та повнозначність. Доцільно згадати, що до прагматичних особливостей терміна відносимо стислість, хронологічний та нормативний статус, відсутність синонімів та омонімів, перекладність, сфера застосування, тощо [4, с. 179 – 180].

Сьогодні все більшої актуальності набуває філософсько-гносеологічний (когнітивний) підхід до визначення термінів, де терміни розглядаються як результат когнітивної діяльності людини (Л.В. Івіна, М.М. Володіна, О.Й. Голованова, В.М. Лейчик). За словами О.Й. Голованової, термін – це вербалізований результат професійного мислення, значущий лінгвокогнітивний засіб орієнтації в професійній сфері та надзвичайно важливий елемент професійної комунікації [3, с. 63]. Як бачимо, термін стає «результатом професійного мислення», своєрідним засобом пізнання, який через свою знакову форму фіксує результати цього пізнання.

Отже, з позиції когнітивного підходу, різницю між терміном та загальноновживаним словом можна вбачати у різноплановості мисленнєвої діяльності. Термін передбачає актуалізацію наукового/професійного мислення, в той час як загальноновживане слово – побутове залучення понять.

Передусім, відображення ідей когнітивізму знаходимо і у В.М. Лейчика, який стверджує, що термін – це динамічне явище, яке зароджується, формулюється у процесі пізнання (когніції), переходу від концепту – мисленнєвої категорії – до вербалізованого концепту, пов'язаного з тією чи іншою теорією, концепцією, яка осмислює ту чи іншу галузь знання і (або) діяльності [11, с. 21 – 22]. З огляду на це, Л.В. Івіна пропонує таке визначення терміна: «термін – це основна одиниця науки, спеціальних галузей знань і сфер людської діяльності, яка призначена називати об'єкти та процеси, одночасно слугуючи засобом пізнання навколишнього світу» [7, с. 14]. Вважаємо за потрібне наголосити на тому, що терміни, на відміну від загальноновживаних слів, будучи «засобом пізнання навколишнього світу», закріплюють результати пізнання саме у сферах спеціалізованого знання.

Згадувана дослідниця О.Й. Голованова стверджує, що в терміні як мовному знакові акумульоване знання трьох видів: мовне (яке є результатом звичайного, повсякденного пізнання), раціональне (раціонально-логічне, енциклопедичне, наукове – у широкому значенні) та власне спеціальне (основане на професійному досвіді, яке виникло як результат професійного пізнання) [3, с. 76]. Отже, наведена дослідницею структура знання дозволяє провести більш чітку

межу між терміном та загальноживаним словом. У терміні, на відміну від загальноживаного слова, окрім мовного та раціонального, репрезентовані структури спеціального знання.

Окрім згаданих вище підходів до визначення терміна, суттєвою є концепція М.М. Володіної, яка розглядає термін як «когнітивно-інформаційну структуру, в якій акумулюється виражене в конкретній мовній формі професійно-наукове знання, нагромаджене людством за весь період його існування» [2, с. 25]. Виходячи із цього твердження, акцентуємо на тому, що в терміні міститься інформація, пов'язана як з мовними так і позамовними чинниками, що вплинули на утворення того чи іншого терміна. Саме завдяки цій інформації можемо дізнатись про певні особливості терміна, специфіку мислення термінотворця, його ставлення до навколишнього світу, приналежність до певної культури. Така інформація дає можливість простежити еволюцію терміна/розвитку знання та контакти з іншими мовами/культурами.

Зазначимо, що з розвитком когнітивних ідей змінюються і погляди на сутність терміна. Так, у багатьох сучасних термінологічних працях йдеться про наявність конотації, – образності, експресивності та емоційного забарвлення в термінах (О.І. Моїсєєв, Р.Г. Піотровський, В.М. Прохорова), що, безумовно, суперечить традиційному підходу до трактування сутності терміна та основних вимог, висунутих до нього.

До прикладу, в термінології журналістики знаходимо терміни, які характеризуються значною образністю та експресивністю, що виникають у результаті стилістичної маркованості загальноживаних слів, які стали термінами. Процес термінологізації стилістично нейтральних слів призводить до образності та експресивної насиченості за допомогою внутрішньої форми. Наведімо приклади, *to bleed* (1. *to print something so that the colors blend into each other*; 2. *to print something beyond the edge of a page*); *gatekeepers* (in media studies, those who make the decisions regarding what will appear in media and especially which items are newsworthy and which are not); *hammocking* (technique of inserting a television program between two highly popular programs to boost its ratings); *gag order* (restriction of the publication, discussion, or broadcasting of specific information).

Зустрічаємо також терміни, які характеризуються емоційним забарвленням, як позитивним, так і негативним, які у певній мірі виражають ставлення мовця до висловлюваного, як от: *media circus* (profuse media coverage that a particular event attracts, distorting the significance of the event in the process); *herd journalism* (practice of reporters staking out a house or following a story in large groups); *vanity press* (a publisher that prints books for authors who pay all most of the costs of publication and distribution); *dumbing-down* (making popular media texts (such as news reports) less intellectually challenging so that a larger audience can be gained). Отож, можемо стверджувати, що під час творення термінів з конотативним компонентом, породжується своєрідна паралель подібності ознак двох об'єктів/процесів, на основі якої і відбувається вторинна номінація.

Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку термінознавства дослідники виокремлюють два основні підходи у лінгвістичному дослідженні термінів, – нормативний (структурно-субстанційний) та дескриптивний (функціональний). Вони частково переплітаються із згаданими вище підходами до вивчення термінів, інтегруючи в собі різні теорії та концепції вивчення термінів. Так, специфіка нормативного підходу (Д.С. Лотте, Т.Л. Канделакі) полягає в розумінні терміна як «особливого слова, яке протиставляється за своєю семантичною і граматичною структурою загальноживаному слову» [14, с. 6]. Згідно з цією концепцією, терміни розглядаються окремо від загальнолітературної мови, як окремий пласт лексики, де проводиться чітка межа між термінологічною та загальноживаною лексикою. Основними критеріями розмежування термінів та загальноживаних слів фахівці вважають вимоги до термінів, вперше висунуті Д.С. Лотте, та згодом доповнені його послідовниками.

Погоджуємось з думкою, що серед основних вимог до досліджуваного терміна, традиційно є такі: системність, наявність чітко фіксованого значення (дефініції), незалежність терміна від контексту, однозначність, відсутність синонімів та омонімів, стислість, милозвучність, простота і зрозумілість. Проте на сучасному етапі дослідження окрім висунутих вимог до терміна все частіше дослідники додають також експресивність та емотивність терміна.

Згідно з дескриптивним підходом (В.П. Даниленко, В.М. Лейчик, В.М. Прохорова, Е.Ф. Скороходько) терміни входять до складу загальнолітературної мови. Цей підхід

підтримується переважно більшістю науковців, і базується на положенні Г.О. Винокура про те, що «у ролі терміна може виступати будь-яке слово, адже терміни – це не особливі слова, а лише слова в особливій функції» [1, с. 223].

Отже, будь-яке загальноживане слово чи словосполучення може перейти у ранг спеціальної лексики. Спільним є те, що для них властиві одні і ті ж лексико-семантичні процеси, оскільки терміни підпорядковуються тим самим законам і нормам мови, що й загальноживані слова. Проте, особливість термінів, порівняно з загальноживаними словами, полягає у їхній системності, вузькій/спеціалізованій сфері вживання, високому рівні вмотивованості.

Тут поділяємо думку В.М. Лейчика про те, що терміну властиві основні функції загальноживаного слова [10, с. 90] і наголошуємо на тому, що специфіка зазначених функцій має свої особливості. Так, важливою диференціальною ознакою терміна є номінативна функція, яка реалізується у позначенні спеціального поняття у спеціалізованій галузі знання. Комунікативна функція покликана забезпечувати ефективність комунікації спеціалістів у професійній сфері знання.

Термін, враховуючи його високу інформативність, на відміну від загальноживаного слова, несе у собі професійно-наукове знання. «Функціональне дослідження терміна передбачає орієнтацію на його комунікативну роль з урахуванням конотативних нашарувань, глибин пізнання мови як засобу оформлення думки» [13, с. 196], тому, варто наголосити і на гносеологічній (когнітивній) функції, яка теж притаманна термінам і може бути перспективним напрямом дослідження.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Проаналізувавши шляхи визначення термінів та диверсифікацію підходів до їх дослідження, можна зробити висновок, що така множинність підходів є не випадковою і цілком виправданою, адже термін – поняття поліаспектне і складне за своєю структурою, семантикою та функціонуванням. Калейдоскопом визначень термінів ми намагалися охопити всі аспекти його багатогранності. Визначення повинне бути чітким та максимально лаконічним, відображати його семантичні та прагматичні характеристики. Відсутність на сьогодні єдиного загальноприйнятого визначення терміна можна сприймати як перспективу майбутніх наукових розвідок. Нові теорії та концепції, їх взаємодія, породжують практичні шляхи трактування терміна, нові аспекти його дослідження, особливо у когнітивно-концептуальній площині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / В.А. Татаринев. История отечественного терминоведения. Классики терминоведения : Очерк и хрестоматия. – М. : Московский лицей, 1994. – С. 218 – 284.
2. Володина М.Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой информации) / МГУ им. Ломоносова ; Филолог. фак.-т. М., 2000. 128 с.
3. Голованова Е.И. Введение в когнитивное терминоведение : учеб. пособие. М. : Флинта ; Наука, 2011. 224 с.
4. Гринев-Гриневиц С.В. Основы семиотики : учеб. пособие / С.В. Гринев-Гриневиц, Э.А. Сорокина. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2012. – 256 с.
5. Гринев С.В. Введение в терминоведение : Уч. пособие. М. : Изд-во МГУ, 1993. – 309 с.
6. Д'яков А.С. та ін. Основы терминотворения : Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько. – К. : Вид. Дім «КМ Academia», 2000. – 218 с.
7. Ивина Л.В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования). М.: Академический проект, 2003. 304 с.
8. Канделаки Т.Л. Семантика и мотивированность терминов / Т.Л. Канделаки. – М., 1977. – 134 с.
9. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / Н.И. Кондаков. – М. : Наука, 1975. – 717 с.
10. Лейчик В.М. О языковом субстрате термина / В.М. Лейчик // Вопросы языкознания. – 1986. - №5. – С. 87–97.
11. Лейчик В.М. Терминоведение : предмет, методы, структура. Изд. 3-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 256 с.
12. Моисеев А.И. О языковой природе термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. М. : Наука, 1970. – С. 127-138.
13. Панько Т.І. Українське термінознавство : підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. - 214 с.
14. Сліпецька В.Д. Англomовна термінологія штучного інтелекту в контексті інших терміносистем (досвід лінгвостатистичного аналізу) : автореф. дис. канд. філол. наук. – К., 2008.
15. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология : Вопросы теории. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 248 с.

Сабат Н. Пути определения термина: диверсификация подходов и концепций.

Статья посвящена семантическим и прагматическим особенностям терминов, в частности сделана попытка обосновать и проанализировать множественность подходов к определению термина. Термин рассматривается сквозь призму различных отраслей наук, которые комплексно рассматривают его сущность. В частности, термины проанализированы как объект логики, семиотики, когнитивистики, охарактеризован общий лингвистический подход к изучению терминов, который интегрирует в себе различные теории и концепции изучения терминов. В статье проанализирован ряд определений терминов, основных требований к ним, а также установлены и обоснованы критерии разграничения терминов и общеупотребительных слов. Также, кратко освещены связь термина с понятием, его семиотические отношения и функциональные особенности. Коротко охарактеризовано термин как когнитивно-информационную структуру. Доказано, что с развитием когнитивных идей, меняются и взгляды на сущность термина, которому приписывают коннотацию, - образность, экспрессию и эмоциональную окраску. Учитывая калейдоскоп определений термина и диверсификацию подходов к его изучению, доказано, что она является неслучайной и вполне оправданной, поскольку термин – понятие полиаспектное и сложное по своей структуре, семантике и функционированию.

Ключевые слова: термин, общеупотребительное слово, основные характеристики термина, логический/семиотический/когнитивный/ лингвистический подход к определению термина.

N. Sabat. Ways of Defining Terms: Diversification of Approaches and Conceptions.

The article is devoted to semantic and pragmatic peculiarities of terms, in particular there has been made an attempt to explain and analyze the multiplicity of approaches to the definition of a term. Term is viewed through the prism of various branches of sciences, which have complex views on the essence/nature of a term. In particular, there have been conducted analyses of term as an object of logic, semiotics, and cognitive science. General linguistic approach to the study of terms, which integrates different theories and conceptions of terms study, has been described. A number of term definitions and requirements have been analyzed in the article, and criteria for differentiation between terms and general vocabulary/common lexicon have been identified and analyzed. In addition, the article concisely covers the relationship between term and notion/concept, semiotic relationship, succinctly characterizes term as a cognitive-informational structure. It has been proved that with the development of cognitive ideas the views on the essence/nature of term are also changing; - it is believed that term has connotative meaning, namely imagery, expressiveness and emotive coloring. Having considered the kaleidoscope of term definitions and diversification of approaches to the study of terms, it has been proved that such diversification is not accidental and is completely justifiable since term is polyaspectual in nature and has complex structure, semantics and functions.

Key words: term, common word, key characteristics of terms, logical/semiotic/cognitive/linguistic approach to the definition of terms.

Тетяна Семашко
(Маріуполь)

УДК 811.161.2'373(045)

**ВЕРБАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ
ПАРАДИГМИ ВІДТІНКІВ СИНЬОГО КОЛЬОРУ**

Наукові спостереження за назвами кольору свідчать, що зовнішній розвиток системи кольоропозначень йшов у бік збільшення їх кількості, і сьогодні ми спостерігаємо тенденцію до вживання нових колоративів, що відображають більш тонкі відтінки кольору та кольорові нюанси. Це, в свою чергу, створює ґрунт для нових наукових пошуків. Пропонована розвідка – спроба розв'язати недостатньо розроблену в сучасній лінгвістиці проблему співвідношення між семантичною структурою кольоронайменувань, властивостями природних колірних сигналів і їхніх образів у свідомості людини та способів мовного кодування позамовної інформації в змістовій структурі кольоропозначень шляхом аналізу походження, референції та розвитку семантичних значень синонімічного ряду голубий, блакитний, небесний.

Ключові слова: колір, колористичні номінації, система кольоропозначень, колірний простір, семантична структура.

Постановка наукової проблеми. Назви кольору були і залишаються предметом різнобічного дослідження. Пильна увага сучасної лінгвістики до колористики викликана потребою більш ґрунтовно дослідити механізм її мовної організації, з'ясувати лінгвістичну природу кольорономінантів у зв'язку з проблемою вивчення семантичних процесів у структурі колоративів у ході вербалізації культурних і емоційних концептів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Література з цієї проблеми – це кількісно велика низка розвідок, присвячених різним аспектам вивчення лексико-семантичної групи кольоронайменувань: етимологічні студії, дослідження історії розвитку і становлення колористичних номінацій, їх склад і семантична структура, функціонування у мові, значення і побудова семантичних полів, порівняльний аналіз, виявлення національно-специфічних особливостей кольорової лексики у різних мовах тощо. Серед великого масиву наукових праць гідне місце посідають дослідження українських мовознавців. Особливої уваги заслуговують розвідки А.Г. Кириченко (1955), А. Крищенко (1963), О.Б. Ткаченко (1967), О.М. Дзівак (1975), О.В. Коваль-Костинської (1974), В.І. Горобець (1977), М.І. Чикало (1997), І.М. Бабій (1997) та ін.

Однак слід зауважити, що не дивлячись на досить глибоке вивчення кольоропозначень, у сучасній лінгвістиці недостатньо розробленою є проблема співвідношення між семантичною структурою кольоронайменувань, властивостями природних колірних сигналів і їхніх образів у свідомості людини, а також проблема способів мовного кодування позамовної інформації в змістовій структурі кольоронайменувань. Актуальність пропонованого дослідження визначається необхідністю розв'язання вказаних наукових проблем.

Мета статті. У науковій розвідці зроблено спробу визначити співвідношення між семантичною структурою колоративів *голубий, блакитний, небесний*, з'ясувати особливості їх функціонування у сучасному дискурсі. Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**: подати етимологію і семантику відповідних кольоронайменувань, визначити деякі особливості використання зазначених колоративів у діахронічному аспекті, а також з'ясувати сферу їх вживання у сучасній українській мові.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В українській мові до групи кольоропозначень належать назви основних кольорів та безліч їх відтінків, що вказують на міру вияву колірної ознаки, на інтенсивність колірного тону, змішування кольорів, на колірну ознаку, якої набув предмет в результаті якоїсь дії чи процесу, і на ряд інших ознак. Зовнішній розвиток системи кольоропозначень йшов у бік збільшення їх кількості, і сьогодні ми спостерігаємо тенденцію до вживання нових колоративів, що відображають більш тонкі відтінки кольору та кольорові нюанси [2, с. 268]. При тому мовна система прагне до більш точної передачі кольору за економії лексичних засобів.

Наукові дослідження засвідчують, що число відтінків кольору, які здатна розрізнити людина, нараховує десятки чи навіть сотні тисяч. Жодна ж мова не має такої кількості слів-кольоропозначень, що відповідали б усьому розмаїттю колірної гами. Відповідно одна назва кольору повинна охоплювати багато різних відтінків кольору, що розрізняє людина [12, с. 83].

Саме тому для кожного кольору можливий цілий ряд назв, які здатні передавати різні відтінки. Так, для синього – це прикметники *голубий, блакитний, небесний, волошковий, барвінковий, фіалковий, бірюзовий, лазуровий, смарагдовий, аквамариний* та ін. До основних позначень синього кольору, а точніше його світло-синіх відтінків, належать синонімічні назви кольору *голубий, блакитний, небесний*. Вони і стануть об'єктом нашого аналізу.

О.М. Дзівак, розвиваючи ідею співвіднесеності назв кольору, називає серед первинних позначень кольору української мови саме прикметник *голубий*, а не *блакитний* чи *небесний* [5, с. 3], що свідчить про його первинне, більш раннє походження. Поява відповідного прикметника у мові мотивована необхідністю позначення світлих відтінків синього. Якщо синій асоціативно пов'язувався з водою, і міг мати як позитивну, так і негативну конотацію, то з голубим кольором (кольором неба) конотація могла бути лише позитивною. Відповідно позитивне забарвлення мали і слова, які позначали голубий відтінок. Як зазначає А.П. Василевич, частотність слів темно-синього ряду була завжди істотно меншою, ніж

частотність слів світло-синього ряду [3, с. 47], щопорушує відоме історичне правило, за яким: слова більш давнього походження, якщо вони збереглися у мові, є найбільш уживаними.

Належачи до мікрополя синього кольору, прикметник *голубий* визначається як такий, що «має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середнього між зеленим і синім; кольору ясного неба, світло-синій, блакитний» [11, II, с. 118].

Зауважимо, що у контексті давньої української мови назва кольору *голубий* належить до периферійних у мікросистемі назв синього кольору. «Вона скупко засвідчена пам'ятками, і її можна було б вважати okazionalnoю, якщо б не подальша доля цієї назви в українській мові» [13, с. 196]. Н.Б. Бахліна зауважує, що «прикметник *голубий* відомий лише частині слов'янських мов, а саме східнослов'янським мовам (рос. – *голубой*, укр. – *голубий*)» [2, с. 192]. О.М. Дзівак називає три мови, де функціонує прикметник *голубий* [5, с. 82] – українську, російську, польську. На думку М.І. Чикало в тих чи інших формах слово *голубий* можна виявити і в інших слов'янських мовах [13, с. 196].

Як свідчать наукові джерела, перші фіксації назви кольору *голубий* стосувалися масті коней [2, с. 194], позначаючи при тому певний відтінок сірого: 'світло-сірий' чи 'темно-сірий', 'сірувато-голубий' чи навіть 'сірувато-жовтий, сірувато-бурий'. Такі припущення підтверджують спостереження Н.Ф. Пелевіної, яка зазначає: «Слов'янські позначення синього і голубого кольорів виникли пізно, і в них можна простежити інші колористичні значення» [9, с. 150]. Дещо пізніше прикметник *голубий* з'являється в ділових пам'ятках переважно на позначення масті тварин, кольору шерсті та пір'я тварин і птахів, як назва кольору тканини, одягу, а також кольору коштовних каменів [2, с. 195]. При тому колоратив набуває додаткового семантичного навантаження 'дорогий', 'багатий', 'святковий' [13, с. 197]. Однак аж до XVII ст. сфера його використання все ж таки обмежена [2, с. 194].

Надалі прикметник *голубий* активно починають вживати для опису явищ природи, кольору неба, води, повітря; *голубий* функціонує як назва кольору тканини, одягу, де значення прикметника визначається як 'світло-синій', тобто збігається із основним сучасним його значенням [13, с. 194]. Саме із цим значенням прикметник *голубий* і закріпив за собою певну ділянку спектра.

Прототиповим референтом голубого виступає колір неба: *голубий* цілком уподібнюється небу, оскільки безпосередньо пов'язаний із ясным денним світлом [4, с. 257], а тому викликає позитивні асоціації. Виникнувши пізніше інших основних назв кольору, прикметник *голубий* у процесі становлення свого значення втратив первісну граничність, став кольоропозначенням із практично необмеженою сферою функціонування.

Прикметник *блакитний* належить до мікрополя синього кольору і визначається як «небесно-голубий колір; *голубий*» [11, I, с. 197]. Тобто *голубий* і *блакитний* тлумачаться через посередництво один одного. Отже, можна припустити, що два кольоропозначення *голубий* та *блакитний* в аспекті діакронії української мови функціонували як взаємозамінні, визначали колір тих самих об'єктів навколишньої дійсності.

На думку науковців, прикметник *блакитний* є в україномовному просторі запозиченою з польської мови назвою кольору [5, с. 18]. Етимологічний словник української мови, не заперечуючи шлях можливих запозичень *блакитного* з польської мови (при тому, що походження польських форм до сьогодні остаточно не з'ясоване) пропонує інший варіант – засвоєння його з середньовісньонімецької *blancheit* 'біла, сталевоблискуча фарба', або через чеське посередництво з пізньолатинського *blanchetus*, *blanhetus*, *blanquetus*, де слово первинно означало назви різних кольорів [6, I, с. 205], а далі 'матеріал, біла тканина, потім матеріал світло-синього кольору' [13, с. 198].

Як засвідчують давні писемні пам'ятки, перші фіксації прикметника *блакитний* з'являються у другій половині XVI ст., а вже наприкінці століття слово починає функціонувати досить активно [13, с. 199], що можна пояснити необхідністю у позначенні світло-синіх відтінків кольору. Українські писемні пам'ятки засвідчують функціонування колоратива як назви кольору тканин і одягу, рідше на позначення забарвлення неба, кольору коштовних каменів, а також інших реалій [13, с. 199]. Здатність сполучатися із широким колом іменників різних тематичних груп призвела до розширення семантики прикметника *блакитний* і набуття лексемою нових значень, серед яких переважна кількість передає позитивні конотації. У сучасній українській

літературній мові колоратив*блакитний* належить до часто вживаних, особливо ним послуговуються митці поетичного слова.

Аналіз досліджуваного матеріалу дає можливість зробити висновки, що *голубий* і *блакитний* в українській мові, сполучаючись з різними семантичними групами іменників, визначають колір одних і тих же реалій та предметів, проявляють своє колірне та переносне значення, репрезентують різноманітні емоційно-оцінні значення як позитивного, так і негативного планів, входять до складу сталих сполучень, набуваючи при тому вторинних значень. На сучасному зрізі української мови колоратив*голубий* і *блакитний* у прямому значенні використовуються для позначення номінацій предметів (*голуба сукня* – *блакитна сукня*); зовнішності людини (*голубі очі* – *блакитні очі*); реалій навколишньої дійсності (*голубе небо* – *блакитне небо*, *голубе озеро* – *блакитне озеро*); флороназв (*голубі пелюстки* – *блакитні пелюстки*); посередництвом кольору фіксується приналежність до певної державної служби (*голубі номери* – *блакитні номери* машин УМВС) тощо. Однак тільки колоратив*блакитний* слугує для номінації кольору національного прапора, що єднає блакить неба з жовтістю достиглого збіжжя, на яке така багата українська земля (*жовто-блакитний прапор*).

У переносному значенні паралельно використовуються позначення *голубого* і *блакитного* для назв газового палива (*голубе паливо* – *блакитне паливо*); в назвах сексуально орієнтованих груп меншин (*програма про голубих* – *програма про блакитних*); телебачення (сполучення *голубий екран* – *блакитний екран* набувають додаткових конотацій ‘приналежність чи підтримка каналом певної партії чи кандидата’: на канал, який підтримує інтереси однієї партії, накладається і кольорове визначення партії); як символ нездійсненої мрії (*голуба квітка* – *блакитна квітка*); для зображення людей аристократичного походження (*голуба кров* – *блакитна кров*); водних джерел (*голубі артерії* – *блакитні артерії*); для означення певного періоду, зокрема, творчість Пабло Пікассо 1901 – 1904 років (*голубий період* – *блакитний період*) та ін.

Зауважимо, що останнім часом в україномовному дискурсі прикметник *блакитний* став більше вживаним, що пояснюється не тільки внутрішніми зрушеннями лексико-семантичної групи кольоропозначень, а і зовнішніми причинами – зміною політичної ситуації в країні, бажанням відродити національну українську культуру. Це призводить до того, що одні назви кольору стають менш активними, а на їх місце приходять інші з одного кольорового ряду.

Третім елементом синонімічного ряду світлих відтінків синього кольору є колоратив *небесний*. У сучасних лексикографічних джерелах відповідний прикметник зафіксовано із значенням «кольору неба; блакитний, голубий» [11, V, с. 247].

Прототиповим референтом небесного є колір неба. Насправді небо випромінює (вірніше, розсіює) промені всіх видимих кольорів, але ступінь розсіювання обернено пропорційна довжині хвилі, тобто у видимому діапазоні максимальна для фіолетових, синіх і блакитних променів. Для ока така суміш здається блакитною, саме тому українською такий колір називається *небесний*.

Цікавим видається те, що в словнику Б. Грінченка прикметник *небесний* подається зі значеннями 1) ‘царствонебесне’, 2) ‘небеснадорога’ (Чумацький шлях), а значення кольору цього прикметника відсутнє [10, II, с. 536]. Можна припустити, що в ті часи прикметник *небесний* ще не мав значення кольору або воно було невідоме автору словника.

Мотивація відповідного кольоропозначення є зрозумілою: прикметник *небесний* походить від *небеса* – запозичення із старослов’янської мови [6, IV, с. 56]. При тому науковці зауважують, що частина похідних в українській мові є формами, успадкованими із праслов’янської мови або пізніми власними новотворами, зокрема й кальками [6, IV, с. 56].

Сьогодні прикметник *небесний* у колірній системі позначень світло-синіх відтінків займає периферійну позицію, вирізняючись стилістичною функцією: *голубий* та *блакитний* – стилістично нейтральні назви, а *небесний* належить до поетичної лексики і репрезентує позитивні емотивно-оцінні семи ‘чистий’, ‘високий’, ‘духовний’, ‘чудовий’, ‘чарівний’, ‘незвичайний’. Саме із цим значенням прикметник функціонує у сучасній українській мові, наприклад: *небесна блакить*, *небесна голубінь*, *небесні маківки собору*.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Колористичне сприйняття дійсності, що відображається в конструкціях мови, є одним із оцінних елементів система кольоропозначень, яка як явище історичне, знаходиться у постійному русі: одні

позначення кольору виходять із ужитку або стають маловживаними, інші з'являються у мові. Це можна прослідкувати на матеріалі світлих відтінків синього кольору, що в українській мові репрезентовані синонімічним рядом *голубий, блакитний, небесний*. Зазначені прикметники, пройшовши тривалий шлях свого становлення, у сучасній українській мові функціонують як у прямому номінативному значенні кольору, так і в переносному, де зникає уявлення про конкретну кольорову ознаку. Таке перехрещення асоціативних зв'язків номінативного й переносного значень призвело до активного функціонування відповідних позначень кольору у сучасній українській мові і зумовило широку образність слів *блакитний, голубий, небесний*, яку майстерно використовують митці слова. Подальші авторські розвідки будуть присвячені опису назв кольорів із урахуванням даних етимологічних словників, індивідуальних рис мовної спільноти, а також культурологічного досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій І. М. Семантика, структура та стилістичні функції назв кольорів у сучасній українській мові / І.М. Бабій. – К., 1997. – 184 с.
2. Бахилина Н.Б. История цветообозначений в русском языке / Н. Б. Бахилина. – М.: Наука, 1975. – 288 с.
3. Василевич А. П. Цвет и названия цвета в русском языке / А. П. Василевич, С. Н. Кузнецова, С. С. Мищенко [Под общей редакцией А. П. Василевич]. – М.: КомКнига, 2005. – 216 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Укладач і головний редактор В.Т. Бусер. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
5. Дзивак О. Н. Лексика на означення цвета в современном украинском литературном языке: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Н. Дзивак. – К., 1974. – 19 с.
6. Етимологічний словник української мови в 7 томах / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982.
7. Кириченко А. П. Структурно-семантичні типи назв кольорів в східно-слов'янських мовах / А.П. Кириченко // Питання українського мовознавства. – Кн. IV. – Львів: Видавництво Львівського державного університету, 1960. – С. 127-136.
8. Коваль-Костинська О. В. Назви основних кольорів у болгарській, українській і російській мовах (порівняльна характеристика) / О. В. Коваль-Костинська // Українське мовознавство: Міжвідомчий науковий збірник. – К., 1974. – Вип. 2. – С. 28-37.
9. Пелевина Н. Ф. О соотношении языка и действительности (обозначение красного и синего цветов) / Н.Ф. Пелевина // Научные доклады высшей школы: Филологические науки. – 1962. – № 2. – С. 149-153.
10. Словарь української мови в 4-х томах / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.
11. Словник української мови в 11 томах. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
12. Фрумкина Р.Н. Цвет, смысл, сходство (аспекты психолингвистического анализа) / Р. Н. Фрумкина. – М.: Наука, 1984. – 176 с.
13. Чикало М. І. З історії назв кольорів в українській мові (XIV-XVIII століття) / М. І. Чикало // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка: Праці філол. секції. – Львів, 1997. – С. 186-209.

Семашко Т. Вербальна організація лексико-семантичної парадигми відтінків синього цвета.

Научные наблюдения за названиями цвета показали, что внешнее развитие системы цветоименований шло в сторону увеличения их количества, и сегодня мы наблюдаем тенденцию к употреблению новых колоратив, отражающих более тонкие оттенки цвета и цветовые нюансы. Это, в свою очередь, создает почву для новых научных изысканий. Предлагаемая статья – попытка решить недостаточно разработанную в современной лингвистике проблему соотношения между семантической структурой цветоименований, свойствами природных цветовых сигналов и их образов в сознании человека и способов языкового кодирования внеязыковой информации в содержательной структуре колоративов путем анализа происхождения, референции и развития семантических значений синонимического ряда светлых оттенков синего цвета.

Ключевые слова: *цвет, номинации цвета, система цветообозначений, цветовое пространство, семантическая структура.*

Semashko T. Verbal Organization of the Shades Blue Colour in Lexical-Semantic Paradigm.

Research studies of the colour names shown that external development of the coloristic system went in the direction of increasing their numbers, and today we are seeing a trend to the use of new colour terms reflecting more subtle shades and nuances of color. This, in turn, paves the way for new scientific research. The proposed article – not an attempt to solve a problem developed in modern linguistics of the relationship

between the semantic structure colour names, the properties of natural color signals and images in the mind and methods of language encoding extra-linguistic information into a meaningful structure colour terms by analyzing the origin and development of the semantic reference values - synonymous row of light shades blue.

Key words: colour, colour names, koloristics system, color space, semantic structure.

Алла Стадній
(Вінниця)

УДК 811.161.2'367.625

ДІЕСЛІВНА КОНОТАЦІЯ ЯК НАСЛІДОК ЕМОТИВНОГО СПРИЙНЯТТЯ

Установлено, що в сучасній українській літературній мові активно використовують дієслова з новими конотативними значеннями, оскільки люди прагнуть одним словом передати і раціональну дію, тобто об'єктивне відображення дійсності, і емотивне ставлення мовця до дії, суб'єктивні властивості дії чи процесу. Визначено, що конотативне забарвлення виникає внаслідок переосмислення значення дієслова, у якому поняття суміщаються з оцінкою, в якій домінує емоційне ставлення. Доведено, що за допомогою конотативно забарвлених дієслів мовець виражає свій емоційний стан. З'ясовано механізми виникнення емоційного тону. Проаналізовано різновиди емоційної оцінки: позитивна, негативна, амбівалентна. Результатом відображення емоцій у слові в процесі їх вербалізації є емотивність. Емотивність – це компонент конотативного значення, що емоційно відображає дійсність та є засобом емоційного спілкування.

Ключові слова: конотативне значення, дієслово, емоції, емоційність, емотивне сприйняття, емотивність, оцінка.

Постановка наукової проблеми. Важливу роль у житті людини відіграють емоції, які є динамічною силою в житті людини та суспільства. Свій емоційний стан мовець може передати за допомогою конотативно маркованих дієслів. Саме тому **метою** дослідження є вплив емоцій на виникнення конотативних значень дієслів.

В українському мовознавстві спостерігається тенденція до вивчення експресивно забарвленої лексики в цілому та семантики конотативних значень дієслів зокрема. Але ще досі існує чимало нез'ясованих питань: причини та способи виникнення конотативних значень, недостатньо вивченими є структура та функції конотації.

Для досягнення поставленої **мети** потрібно було розв'язати такі **завдання**: дослідити вплив емоцій на виникнення конотативних значень дієслів; виявити механізм виникнення емоційного тону; визначити види емоційної оцінки конотативно забарвлених дієслів. Проблема дієслівних конотем може стати частиною комплексного дослідження, присвяченого питанням унормування та стандартизації словникового складу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Біологічне і соціальне значення емоцій було об'єктом дослідження вчених [4–9]. Емоції – це ставлення людини до певних фактів, явищ, зумовлене потребами людини. Пізнавальна діяльність людини пов'язана з оцінкою, у якій виразником ставлення до навколишньої дійсності є емоції. Увагу людини привертають об'єкти, цікаві для неї, викликають певні емоції і зумовлюють різну оцінку.

Емоції є своєрідним відображенням об'єктивної дійсності в мозку людини [9, с. 24]. Саме тому емоції є суб'єктивним (продукт мозку) і об'єктивним (відображають дійсність) явищем. Крім основних функцій (адаптивна, комунікативна), емоції виконують оцінну та функцію впливу. Учені довели існування емоційної системи, у якій окремі елементи взаємопов'язані динамічними й відносно стабільними відношеннями. Системність емоцій виявляється і в ієрархічній організації: наприклад, тривога може змінитися переляком і перейти в жах. Іншим підтвердженням системності емоцій є полярність між деякими їхніми парами: радість – сум, інтерес – відраза, сором – зневага [4, с. 57–58].

У мові мас-медіа функціонують дієслова, що: 1) викликають емоції і завдяки асоціативним зв'язкам у контексті впливають на інші слова, надаючи їм емоційного забарвлення: *підставити, звалити, вибити, викачати, розслабитися, вичавити* та інші; 2) позначають

емоційну дію: *плакати, сміятися, радіти, злитися, обурюватися, ненавидіти, казиритися, відшмагати* та інші, у яких емоції є денотатом; 3) дієслова, у структурі яких є емотивні семи: *наварити, мочити, залетіти, кинути, косити* тощо.

На думку В. В. Виноградова, одиниці мови, зокрема слова, в емоційно забарвленому мовленні виступають одночасно і знаком думки мовця, й ознакою всіх інших психічних процесів, які входять в завдання і наміри повідомлення [2, с. 19].

Конотація – це семантична сутність узуального чи оказіонального характеру, яка входить у семантику слова і виражає емотивно-оцінне ставлення до дійсності. Конотативне значення – це нове вторинне значення, яке виникає в мовленні, а згодом засвоюється мовою.

А. В. Безрукова зазначала, що «мова є засобом пізнання навколишнього світу, служить для формування і передачі думки та вираження емоцій. Оскільки інтелектуальне і емоційне складають діалектичну єдність, а емоційне так само, як і інтелектуальне, має свою систему, необхідно досліджувати в мові не лише інтелектуальний, але й емоційний зміст» [1, с. 11]. Це означає, що емоційно забарвлене мовлення одночасно репрезентує дві сторони психічної діяльності людини: мислення і емоції. Мова є лише одним із засобів вираження емоцій людини. Мова перебуває найвище в емоційно-експресивному ланцюжку: внутрішні реакції – міміка – жести – мовлення.

Отже, значення містить повідомлення про комунікативні ролі, відомості про учасників ситуації, їхні наміри та їхнє ставлення до позначуваного. Цей експресивний ефект є наслідком цілого ланцюжка змістів, що утворили конотативний компонент значення. У комплекс відомостей входить їхня внутрішня форма найменування як його «історична» пам'ять, що відновлюється у вигляді образу – пригадування реалії і оцінна модальність у її власне емоційному, емотивно-оцінному і стилістичному різновиді [6, с.114]. Дієслова можуть мати такі ознаки: внутрішню форму та емотивно-оцінну модальність. Наприклад, слово *прикривати* зі значенням 'захищати злочинців, порушників закону' має негативну емоційно-оцінну модальність, оскільки мають бути всі рівні перед законом: «*Головна функція Мін'юсту сьогодні – прикривати «темні справи» влади» – експерт* (ГУ, 06.07.13, 3); негативну емоційно-оцінну модальність має також лексема *цвірінькнути*: «*Цвірінькнула*» – а воно у справі. Суддя Кіреєв став на бік інформаційних технологій і почав вивчати мікроблог Тимошенко (УМ, 26.07.11, 4), *цвірінькнути* – конотативне значення 'написати про щось у мікроблозі' виникло від назви мікроблогу «твіттер», яке походить від англійської «цвірінькати»; *пудрити* – 'прикрашати щось, приховуючи недоліки': *На Європейській змішалось все – люди, торгівля книжками, хотдогами, насінням, квітами. Тож якщо пудрити обличчя міста, то спершу треба його вмити»...* (УМ, 17.08.11, 5); негативну оцінку лексеми *помалюватися* спричинила жартівливо-зневажлива сема 'бажання похизуватися одягом', але це бажання дитини, що характерно для цього віку, тому відсутнє засудження: *Сутю хлоп'яче прагнення «помалюватися» перед однолітками неодмінно дається ознаки* (УМ, 25.06.08, 8).

Значення експресивно забарвлених лексем можна розкласти на дві складові: перша – денотація, яка утворює тему дієслівної семантики, а друга – раціонально-оцінна модальність, містить вказівку на емотивну модальність: мовець у дієсловах *прикривати, цвірінькнути, пудрити, помалюватися* висловлює зневагу, засудження негативного вчинку.

Отже, змістову структуру висловлення з експресивно забарвленими дієсловами можна уявити у вигляді складної системи: крім значення, є ще емотивно-оцінна модальність, що мотивована внутрішньою формою дієслова, його асоціативно-образним уявленням, але домінуючу позицію посідає емотивно-оцінна модальність та її мотив.

За допомогою мовних засобів мовець може виразити свій емоційний стан. Необхідність емоційної експресії зароджується на ранніх етапах утворення мовлення, коли вираження емоцій, які входять в комунікативне завдання, ще не знайшло конкретних форм вираження. Якими будуть ці форми – залежить від багатьох чинників, а саме: 1) сили і якості актуальної потреби; 2) оцінки можливості / неможливості задоволення потреби на основі вродженого і набутого досвіду; 3) індивідуальних особливостей суб'єкта, насамперед, індивідуальних особливостей емоційності, мотиваційної сфери, вольових якостей; 4) часу, залежно від якого емоційна реакція набуває характеру, який швидко розвивається, і афекту чи настрою, який зберігається годинами, днями чи довше; 5) якісних особливостей потреб.

Встановлено механізм виникнення емоційного тону: сприйняття об'єкта, оцінка, виникнення емоційного тону. Існує два види оцінок: раціональна та емоційна, є багато різновидів емоційної оцінки: 1) позитивна: *Це Григорій Новак гирями «вишиває». Чемпіон світу з важкої атлетики, заслужений майстер спорту* (МУ, 22.03.11, 2); *Оленка – моя землячка й родичка. Тож відбувся своєрідний бартер: я виїхав, а вона – приїхала... Там же «приякорилися» й два її брати. Куна дітей, онуків* (МУ, 23.03.11, 3); *Наступного дня всі «відриваються» по повній програмі: вуличні вертепи, колядники, багатий на найдки різдвяний стіл, усілякі напої і, звичайно ж, пісні* (УМ, 11.01.11, 9); 2) негативна: *Будучи на цій посаді, він «вишивав» службовою автівкою напідпитку...* (УМ, 24.10.12, 7); *Я особисто проти такого підходу. Не можна авантюрно «викидати» землю на продаж, як ми це зробили з майном* (ГУ, 23.03.11, 4); *Колишні «червоні директори» перефарбувалися у біло-сині...* (УМ, 24.10.12, 8); амбівалентна (поєднуються позитивна і негативна) та невизначена: *З батьками мені пощастило, скажіть? Вони вміють «відтягуватися» по повній програмі* (МУ, 11.02.11, 2); *До слова сказати, попередні уряди також «малювали» цифри досягти 12-мільйонного рубежу ще до 2010 року, однак, як свідчить статистика, більше 8 мільйонів «не витягнули»* (ГУ, 08.02.11, 12).

Конотативне значення – результат вторинної номінації: в процесі переосмислення виникає можливість створити такі семантичні форми, де поняття суміщаються з оцінкою, в якій домінує емоційне ставлення, наприклад: *Не був би він самим собою, якби не вступнув якесь штукарство* (Д, 24.04.09, 19), *вступнути* – ‘зробити щось зневажливе’, зневажливе ставлення; *Японський бандурист кобзарює Україною* (МУ, 21.01.11, 1), *кобзарювати* – ‘їздити з концертами’, схвальне; *СПУ «посипалась»... Соціалістичну партію України після проведеної днями чергової конференції покинули триста її членів* (Д, 07.04.09, 2), *посипатися* – ‘розколотися’, зневажливе; *СБУ взялася за «майнову конверсію». У Львові спецслужби «нарили» схему зловживань вояків на суму 2,5 мільйони* (УМ, 15.02.11, 4), *нарити* – ‘виявити’, схвальне. Внутрішня форма служить мотивом для емотивно-оцінного ставлення до реалії.

В. І. Шаховський у своїх працях вказував на зв'язок емоційності і емотивності: «Емотивність – лінгвістичний аспект категорії емоційності... Під емотивністю ми розуміємо лінгвістичне вираження емоцій, тобто та семантична частина лексичного значення слова, за допомогою якої мовна чи мовленнєва одиниця реалізує свою емотивну функцію» [8, с. 6–9].

Мова кодує емоції, «зберігає їх у слові, пожвавлює їх, вона робить можливою комунікацію на рівні людських емоцій. Таким чином, мовні знаки, які маніфестують, демонструють людські емоції, можна назвати емотивними» [5, с. 253]. В. Л. Іващенко переконана, що емотивність – основний критерій розмежування денотації і конотації – це «органічна єдність власне семантичного компонента (носія інтелектуально-логічної інформації про нову якість предмета), емоційності (момент переживання означуваного) та оцінки (відображення як індивідуально-особистого, так і національно-культурного бачення світу» [3, с. 133]. Т. Р. Ходжаян доводить, що «емотивність може бути елементом семантичної структури слова і належати до системних властивостей слова» [7, с. 12]. Емотивний компонент конотативного значення емоційно відображає дійсність, містить емоції, викликані певною дією та забезпечує емоційне спілкування між співрозмовниками. Емотивний компонент взаємопов'язаний з оцінним компонентом.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, емоції і почуття забарвлюють мовленнєву діяльність загалом і її одиниці зокрема. Емоційний стан людини в різні моменти життєдіяльності – це результат багатьох емоційних процесів, серед яких є домінуючий. Якщо інтенсивність домінуючого процесу висока, він впливає на мовленнєву поведінку людини. Засоби мови, що використовують для вираження емоційного стану, синхронні з мотивацією діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безрукова А. В. Семантика и функционирование глаголов, выражающих эмоциональное отношение / А. В. Безрукова // Семантика и функционирование английского глагола : межвуз. сб. науч. тр. / Горьк. гос. пед. ин-т им. М. Горького ; [редкол. : Л. Львов и др.] – Горький, 1985. – С. 11–15.
2. Виноградов В. В. Русский язык : грамматич. учение о слове / В. В. Виноградов. – М. ; Л. : Учпедгиз, 1947. – 784 с.
3. Іващенко В. Л. До питання уніфікації поняття «емотивність» у лексичній семантиці : (конотатив.-оцінний аспект, лінгвіст. дискусії) / В. Л. Іващенко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т укр. мови, Комітет наук. термінології. – К., 1998. – С. 132–134.

4. Изард К. Эмоции человека : пер. с англ. / К. Изард. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 440 с.
5. Меншикова Н. В. Эмотивный аспект юридической лексики современной немецкой речи / Н. В. Меншикова // Вісн. Київ. держ. лінгвістич. ун-ту. – К., 1997. – Вип. 3 : Взаємодія одиниць різних рівнів германських.
6. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия ; отв. ред А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 139 с.
7. Шаховский В. И. Проблема разграничения экспрессивности и эмотивности как семантической категории лингвистики / В. И. Шаховский // Проблемы семасиологии и лингвистилистики / Рязан. пед. ун-т. – Рязань, 1975. – Вып. 2. – С. 3–25.
8. Шаховский В. И. Эмотивный компонент значения и методы его описания : учеб. пособие к спецкурсу / В. И. Шаховский. – Волгоград : Изд-во Волгоград. гос. пед. ин-та, 1983. – 96 с.
9. Якобсон П. М. Психология чувств : учеб. пособие / П. М. Якобсон. – М. : Изд-во АПН, 1956. – 238 с.

Стадний А. Глагольная коннотация как следствие эмотивного восприятия.

Установлено, что в современном украинском литературном языке активно используют глаголы с новыми коннотативными значениями, поскольку люди стремятся одним словом передать и рациональное действие, то есть объективное отражение действительности, и эмотивное отношение говорящего к действию, субъективные свойства действия или процесса. Определено, что коннотативная окраска возникает вследствие переосмысления значения глагола, в котором понятие совмещается с оценкой, в которой доминирует эмоциональное отношение. Доказано, что с помощью коннотативно окрашенных глаголов говорящий выражает свое эмоциональное состояние. Выяснено механизмы возникновения эмоционального тона. Проанализированы разновидности эмоциональной оценки: положительная, отрицательная, амбивалентная. Результатом отражения эмоций в слове в процессе их вербализации является эмотивность. Эмотивность – это компонент коннотативного значения, что эмоционально отражает действительность и является средством эмоционального общения.

Ключевые слова: коннотативное значение, глагол, эмоции, эмоциональность, эмотивное восприятие, эмотивность, оценка.

Stadniy A. Verbal Connotation as a Result of an Emotive Perception.

It was already found, that in the modern Ukrainian language verbs with new connotative meanings are actively used, such as people tend to convey words in short form both rational action, an objective reflection of reality, and emotional attitude of the speaker to the act, subjective properties of the process. Determined, that the connotative coloring is caused by redefining meaning of the verb, in which concepts are combined with evaluation in which an emotional attitude is dominated. It is proved that a speaker expresses his emotional state by means of connotative colored verbs. The mechanisms of the origin of emotional tone are clarified. Analyzed varieties of emotional evaluation: positive, negative, ambivalent. Emotivity is the result of the reflection of emotion in the word in their verbalization. Emotivity is a component of connotative meaning that emotionally reflects reality and is a means of an emotional communication.

Key words: connotative meaning, verb, emotions, emotional perception, emotivity, valuation.

Оксана Фандуль
(Хмельницький)

УДК 81'42-811.161.1

**ПРИЗВИЩА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ
З МАЛОПРОДУКТИВНИМИ ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ФОРМАНТАМИ**

Статтю присвячено дослідженню українських прізвищ Центральної Хмельниччини, оформлених малопродуктивними поліфункціональними формантами (-ець, -ан, -ун, -ка, -ло, -ій, -ай, -ок, -ач, -ух, -ина, -ей). Суфіксація – найчисленніший засіб творення прізвищ у межах морфологічного способу. Для поліфункціональних суфіксів функція патронімічності є вторинною, адже первісно в апелятивній лексиці вони виконували функцію атрибутивності або демінутивності. Встановлено, що поліфункціональні суфікси приєднувалися до різних за походженням твірних основ, тобто сполучуваність прізвищевого форманта з твірною основою не залежить від значення і словотвірної

семантики; велику кількість прізвищ кваліфіковано як прізвища неоднозначної словотвірної мотивації через багатозначність, а іноді функціональну невизначеність формантів, що входять до складу проаналізованих прізвищ; прізвища, значення яких залишається незрозумілим, віднесено до прізвищ з невідомою етимологією. У статті зроблено семантичний аналіз досліджуваних прізвищ; з'ясовано структурні особливості твірних основ антропонімів зазначеного регіону; здійснено кількісний аналіз цих прізвищ.

Ключові слова: антропонім, апелятив, прізвище, суфікс.

Постановка наукової проблеми. Об'єктом наукових антропонімічних розвідок традиційно є діалектно-регіональний аспект вивчення прізвищ: Ю. Б. Бабій (Середня Наддніпрянина), Г. Є. Бучко (Бойківщина), Л. О. Кравченко (Лубенщина), І. Д. Фаріон (Верхня Наддністрянщина), П. П. Чучка (Закарпаття) тощо. Українські мовознавці чимало уваги приділяють словотвору прізвищ. Дослідники висловлюють різні міркування щодо визначення способів деривації та їх кількості, як наслідок – це питання ще потребує теоретичних узагальнень.

Морфологічний спосіб творення прізвищ має такі різновиди: афіксальний, безафіксний, складання, конверсія [див.: 9]. У цій статті ми аналізуємо антропоніми, утворені суфіксальним способом словотвору, засобами вираження яких є малопродуктивні поліфункціональні форманти (-ець, -ан, -ун, -ка, -ло, -ій, -ай, -ок, -ач, -ух, -ина, -ей). Суфіксація – найбільш поширений засіб творення прізвищ у межах морфологічного способу. Для поліфункціональних суфіксів функція патронімічності є вторинною, адже первісно в апелятивній лексиці вони виконували функцію атрибутивності або демінутивності. Багато лексем як прізвища оформилися семантичним способом, уже маючи у своїй структурі певні фіналії як словотвірні форманти або як елемент кореня, що призвело до функціональної невизначеності таких суфіксів у час становлення прізвищ [1, с. 130].

Потреба дослідити прізвища Центральної Хмельниччини з малопродуктивними поліфункціональними формантами, які ще не були предметом спеціального ономастичного вивчення, зумовила **актуальність** обраної нами теми. **Об'єктом** дослідження є прізвища, поширені на території Центральної Хмельниччини. **Метою** запропонованої статті є аналіз прізвищ з багатофункціональними суфіксами в основі. Мета передбачає розв'язання таких завдань: з'ясувати структурні особливості твірних основ антропонімів, оформлених малопродуктивними поліфункціональними формантами, зробити семантичний аналіз досліджуваних прізвищ.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. **Модель із суфіксом -ець.** Праслов'янський демінутивно-гіпокористичний формант **-ець** походить із **-ьць**, який у давньоруський період виступав як засіб творення особових назв від давніх дохристиянських і християнських імен [4, с. 78]. У ролі патронімного форманту він зафіксований пам'ятками української мови XVI ст. у складі двочленних і тричленних іменувань, які були дуже продуктивними у період формування українських прізвищ [6, с. 102–103]. Перші антропоніми із суфіксом **-ець** на Закарпатті фіксуються вже у XIII ст.

Як показує досліджуваний матеріал, деривати із суфіксом **-ець** утворені від основ: *а) церковно-християнських чоловічих імен різної структури: Михалець, Романець, Семенець, Трофимець, Юхимець; б) давньослов'янських від композитних та відапелятивних імен і прізвищ: Бакалець, Блаженець, Близнець, Ємець (ємкий – „спритний” (Ет. сл.)), Полець; в) апелятивних характеристик особи: Державець, Дозорець, Кравець, Купець, Ладунець (ладун – „в'юк?, вантажник” (Ет. сл.)), Мазурець, Мисливець, Німець, Стрілець, Українець, Швець.*

Суфікс **-ець** представлений також у двоморфемних формантах: **-ин-ець:** Волинець, Комаринець, Кудринець, Мостинець, Олексинець, Сульжинець, Хролинець; **-ов-ець:** Воловець, Красиловець. Суфікс **-инець** – пізньослов'янський патронімний формант у широкому значенні цього терміна, який охопив слов'янські мови всього Карпато-Дунайського басейну. А виник він шляхом зрощення посесивного суфікса **-ин** та субстантивуючого суфікса **-ець**, щоб утворювати назву сина за матір'ю чи батьком [13, с. XXXIII].

Вважаємо, що лексико-семантичним способом утворені прізвища на **-ець**, які означали назву професії чи заняття, належність до певного стану, національності, до певної місцевості, а також відонімні назви, зафіксовані у лексикографічних працях.

Модель із суфіксом -ан/-'ан. Праслов'янський поліфункціональний суфікс *-*апъв* українській мові став виразником кількох словотвірних значень [13, с. XXX]. Суфікс *-ан* у слов'янських мовах є полісемантичним: від дієслів він утворює пасивні дієприкметники (бажаний, проданий...) та атрибутивні особові назви (жебран, мовчан...), від прикметників – згрубілі атрибутиви (великан, здорован...), від топонімів – катойконіми (кияни, пражани, хуст'ани), від апелятивів – згрубілі атрибутиви (лобан, шиян, череван...) [12, с. 327]. Як зазначає Ю. К. Редько, суфікс *-ан*, поряд з іншими значеннями, має також відтінок патронімічності [8, с. 111].

Прізвища Центральної Хмельниччини на *-ан/-'ан* поділяємо на:

- утворення подвійної словотвірної мотивації: *Білан* (від білий або білан – „шкідник садових і городніх культур” (СУМ)), *Глушман* (від глухий або глушман – „глуха людина” (Гр.)), *Куцан* (від куций або куцан – „чорт” (Гр.)), *Мовчан*;

- антропоніми лексико-семантичного способу деривації: *Галган* (галган – „нероба, гультай” (Ет. сл.)), *Курман* (курман – „мотузка” (Гр.)), *Шаран*;

- прізвища, утворені афіксальним способом, твірними основами яких виступають давньослов'янські відапелятивні імена і прізвиська: *Дзюбан* (дзюб – „дзьоб” або дзюба – „дівчина з обличчям, укритим вісною” (Гр.)), *Коган* (кога – „кашель” (Ет. сл.)), *Корман*, *Кучман*, *Луцан* (лушати – „лускати” (СУМ)), *Мисан*, *Саган* (пор. 1) сага – „річкова затока”, 2) „епічне сказання про легендарних героїв” (СУМ)), *Стиран*.

Модель із суфіксом -ун. Нетиповими у творенні прізвищ Центральної Хмельниччини є антропооснови, оформлені суфіксом *-ун*. Ю. К. Редько стверджує, що суфікс *-ун* в українській мові досить продуктивний як засіб для утворення зневажливо-насмішливих назв, переважно віддієслівних типу „балакун”, „брехун”, „свистун” [8, с. 155]. Як відзначає П. П. Чучка, суфікс *-ун* первісно виконував атрибутивну й агентивну функції [13, с. XXXVII]. На думку І. Д. Фаріон, починаючи з XI–XIII ст., вживалися віддієслівні назви суб'єктів з *-ун* функціональної або характеристичної дії. Згодом цей суфікс поширив свою функцію на відприкметникові деривати з атрибутивним словотвірним значенням на зразок старун, сліпун [10, с. 371]. Формант *-ун* називають у розряді тих афіксів, що творять квалітативи й пейоративи (Карпун, Павлун) [7, с. 81], іноді в розряді патронімічних (Стахун) [2, с. 43].

Прізвища Центральної Хмельниччини на *-ун* утворилися від:

а) християнських чоловічих імен різних структурних моделей: *Грицун*, *Сакун* (від *Сак*, *Ісак*), *Тишкун* (від *Тишко*, *Тихін*), *Федун*. Ці антропоніми відносимо до дериватів подвійної мотивації, оскільки вони могли бути утвореннями морфологічного способу або лексико-семантичними дериватами, похідними від суфіксальних варіантів власних імен;

б) відапелятивних імен та прізвиськ, що походять від:

- дієслів: *Бігун*, *Боркун* (пор. 1) боркати – „підрізувати крила (птахам)”, 2) буркати – „бурмотати” (Гр.)), *Буркун*, *Гаркун*, *Лизун*, *Моргун*, *Ницун*, *Порхун*, *Рикун*, *Свистун*, *Шеметун* (шеметатися – „метушитися, вовтузитися” (СУМ)), *Шепетун*;

- іменників: *Вовкун*, *Гедзун*, *Дякун*, *Старицун*, *Шаргун*;

- прикметників: *Гладун*, *Дикун*, *Тихун* (від тихий або чоловічого імені Тихін), *Хижун*.

Прізвища *Бордун* (бордун – „жовтець їдкий” (Ет. сл.)), *Карун* (карун – „вид тканини; ситець” (Ет. сл.)), *Ковтун* (ковтун – „хвороба шкіри”, „неохайна людина, вошивець” (Ет. сл.)), *Супрун* (Супрун – „Софрон” (Ет. сл.)) класифікуємо як лексико-семантичні утворення.

Модель із суфіксом -ка. В апелятивній лексиці суфікс *-ка* може утворювати іменники незменшені („казка”) і зменшені („собачка”) [8, с. 140]. Загальна кількість антропонімів на *-ка* в досліджуваному регіоні невелика. Прізвища, утворені лексико-семантичним способом, найбільш численні: *Бурка*, *Волошка*, *Гузьянка*, *Заморока*, *Канюка*, *Лялька*, *Малярка*, *Мірочничка*, *Наливка*, *Опока*, *Осика*, *Партика*, *Редька*, *Скобелка*, *Тріска*, *Чепурка*, *Шпилька*.

Про подвійну мотивацію можна говорити у прізвищах типу: *Бандурка*, *Будка*, *Гадючка*, *Головка*, *Довбенька*, *Дудка*, *Дулька*, *Душечка*, *Кишенька*, *Колодочка*, *Курочка*, *Лопатка*, *Папка*, *Пшеничка*, *Скипка*, *Юшечка*. Ці антропоніми мають аналогічні відповідники серед апелятивів і прізвищ без форманта *-ка*: пор. апелятиви *дуда*, *душа*, *скиба* і прізвища *Дуда*, *Душа*, *Скиба* тощо. Також до цієї групи можна віднести відіменні прізвища, яких на теренах Центральної Хмельниччини зовсім мало: *Олексика*, *Яковка*.

Патронімами, а отже – прізвищами морфологічного типу, вважаємо антропоніми *Багрика*(багрий – „темно-червоний” (Ет. сл.)), *Горбанька*(горбань – „горбун” (Гр.)), *Ковердяка*(коверда – „дурниця, нісенітниця” (Ет. сл.)), *Коврижка*(коврига – „великий шматок” (Ет. сл.)), *Окорочка*(окорок – „окіст” (Ет. сл.)), *Сулимка*(сулема – „хлорид ртуті – безбарвна кристалічна речовина” (Ет. сл.)), *Сутулка*, *Шпирка* тощо.

Лише зовнішньо нагадує суфікс **-ка** у прізвищах застигла форма родового відмінка однини антропонімів: *Бублика*, *Козика*, *Припека* та інших.

Незрозуміле лексичне значення мають прізвища *Дрейка*, *Корсунка* (можливо, від *корса* – „полози” (Гр.)), *Офрейка*, *Ропуска*, *Цека*, *Цудичка*.

Модель із суфіксом -ло. Формант виконував в основному агентивну функцію, надаючи основам фамільярно-згрубілого відтінку [10, с. 89]. Ця модель прізвищ є непродуктивною на досліджуваній території. Більшість прізвищ на **-ло** утворено від дієслівної основи (*Бризгало*, *Вигоняло*, *Журило*, *Загребайло*, *Закопайло*, *Замрачило*, *Міняйло*, *Покотило*, *Посвистайло*, *Ропотило*, *Терпило*). Замість дієслівної основи може виступати звуконаслідувальне слово, яке теж виражає дію [8, с. 204] (*Кукало*, *Шокало*), зрідка – прикметник (*Рудело*, *Тупило*), іменник (*Букало*, *Ружило*(ружа – „троянда” (Гр.)), *Шопало*(шопа – „покрівля” (Гр.)).

Модель із суфіксом -ій. Більшість прізвищ цієї групи вказує насмішливо на якусь характеристичну ознаку носія, наприклад, *Бородій*– „людина з бородою”... [8, с. 138]. П. П. Чучка, досліджуючи прізвища закарпатських українців, зазначає, що основна маса прізвищ на **-і(й)** – це однозначно угорські відтопонімні прикметники на **-і** [13, с. XXXV].

Обстежуваний матеріал дає змогу зробити висновки, що деривати на **-ій** – це переважно прізвища з подвійною мотивацією, отже, їх можна розглядати як семантичні та морфологічні утворення: *Багрий* (багрий – „сіро-бурий віл” або багрити – „ставати багряним” (Гр.)), *Козій*(козій – „різновид вола за особливістю ріг” (Гр.) або апелятив „коза”+ суфікс **-ій**), *Красій* (красіти – „красуватися” або красити – „фарбувати” (Гр.)), *Курій* (курій – „курець” (Гр.) або від дієслова „курити”+ суфікс **-ій**), *Луній* (лупій – „лихвар” (Гр.) або від дієслова „лупити”+ суфікс **-ій**), *Палій*, *Смолій* (від смола або смолі – „соплі” (Гр.)), *Чалій* (чалій – „сірий, сіро-коричневий” або чал – „причальний канат” (СУМ)); також є суфіксальні (*Бородій*, *Сурмій*, *Тацій*, *Черній*) та семантичні (*Бабій*, *Добродзій*, *Колодій*) утворення.

Твірними основами прізвищ на **-ій** виступали давньослов'янські відапелятивні імена та прізвиська, апелятивна характеристика особи.

Модель із суфіксом -ай. Антропоніми на **-ай** суфіксального способу творення мотивуються відапелятивними прізвишками. Значення прізвищ залежить від характеру їх передсуфіксальної частини. Якщо твірна основа – іменник (*Губай*, *Коцай*), прізвищам властиве вираження ознаки, яка для оточення була смішною [8, с. 105]; прикметник (*Гулай* (гулий – „безрогий” (СУМ)) – такі прізвища мають глумливий характер, виражають атрибутивність; дієслово (*Молотай*) – для людини найхарактернішою є дія, виражена у передсуфіксальній частині.

Прізвища *Кубай*, *Грицай* вважаємо утвореннями подвійної словотвірної мотивації: пор. 1) *кубай* – „кубок, вироблений з дерева” (Гр.), 2) *куб* – „правильний шестигранник”; „великий казан” (СУМ). Суфікс **-ай** надає імені особливого зменшено-фамільярного відтінку [8, с. 105].

Похозай кваліфікуємо як етимологічно непрозоре прізвище.

Інші деривати на **-ай** – семантичні утворення: *Гайдай*, *Калакай*, *Малай*, *Махлай*, *Нечай*, *Чорнобай*, *Шахрай*.

Модель із суфіксом -ок. Як зазначає П. П. Чучка, суфікс **-ок** може виконувати патронімічну функцію [13, с. XXXVI]. М. Л. Худаш відносить його до розряду демінутивних [11, с. 124]. Формант **-ок** є непродуктивним у прізвищотворенні жителів Центральної Хмельниччини.

У межах словотвірного типу прізвищ на **-ок** виокремлюємо утворення, які є продуктами морфологічного словотвору (*Бохонок*, *Сивачок*) та прізвища з подвійною словотвірною мотивацією (*Цапок*, *Бачок*, *Козачок*, *Гучок*, *Жучок*, *Глушок*, *Душок*). Відіменні утворення *Омелянок*, *Сташок* схильні також вважати прізвищами подвійної мотивації.

Модель із суфіксом -ач. Первісно цей формант міг виконувати і патроніму, і квалітаивну функції [5, с. 90–91]. Водночас П. П. Чучка зауважує, що серед прізвищ на **-ач** майже немає переконливих прикладів на морфологічний спосіб творення [12, с. 299]. Прізвища

на **-ач** розподіляються на дві основні групи: а) агентивні, утворені від дієслівної основи [8, с. 114]: *Доскач, Драч, Храпач*; б) атрибутивні, утворені від іменних основ [8, с. 115]: *Лобач, Паркач, Смагач*.

Модель із суфіксами -ух, -уха. Прізвища з кінцевими **-ух, -ухау** Центральної Хмельниччини становлять нечисленну групу. Суфікс **-ух** виступає в українській мові, насамперед, як формант згрубілих іменників („знайдух”, „смердюх”), також згрубілих форм власних імен (Андрух). Частіше виступає з флексією **-а** як згрубілий з негативним емоційним забарвленням: „плетуха”, „шептуха” [8, с. 160]. На досліджуваній території виділяємо семантичні (*Балух, Галух, Дідух, Добруха, Заверуха, Карнаух, Макуха, Пастух*) і морфологічні (*Вакух, Капруха, Клопух*) утворення з цим формантом. *Петруха* – прізвище з подвійною мотивацією.

Модель із суфіксом -ина. Серед прізвищ Центральної Хмельниччини зафіксовано утворення на **-ин(а)**. Формант **-ин(а)** – характерна риса українського антропонімного словотвору [5, с. 83]. Первісна функція суфікса **-ина** передусім у відіменних прізвищах здрібніло-зневажлива, на що вказують Ю. К. Редько та П. П. Чучка [13; 12]. Також П. П. Чучка припускає, що він може виражати патронімічність [12, с. 329]. Антропоніми на **-ина** утворювалися семантичним (*Ботвина, Дубина, Скорина, Солонина, Фарина; Василина, Парасина, Ярина*) і морфологічним (*Щербина*) способами. Прізвища, утворені від чоловічих імен (*Грищина, Космина, Федина, Юзина, Яцина*), вважаємо утвореннями з подвійною словотвірною мотивацією.

Модель із суфіксом -ей. Прізвищева система Центральної Хмельниччини фіксує раритетну кількість форманта **-ей** у складі прізвищ. А. М. Залеський вважає, що формант **-ей** є діалектним варіантом суфікса **-ій**, а саме – результатом фонетичної зміни, якої зазнало **і** в позиції перед **й** в окремих карпатських говірках XIV–XVII ст. [3, с. 140]. Цю гіпотезу піддає критиці П. П. Чучка. Доданий до власного імені, цей суфікс надає йому зменшеного, а разом з тим якогось шанобливого відтінку [8, с. 119]: *Пантелей*. Семантичні утворення: *Кочубей, Соловей*. Група прізвищ, будова і значення яких неясні: *Артелей, Атерлей, Гелей, Гірей, Факшей*.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Підсумовуючи сказане, слід зазначити: 1) поліфункціональні суфікси приєднувалися до різних за походженням твірних основ, тобто сполучуваність прізвищевих формантів із твірною основою не залежить від значення і словотвірної семантики; 2) велику кількість прізвищ кваліфікуємо як прізвища неоднозначної словотвірної мотивації через багатозначність, а іноді функціональну невизначеність формантів, що входять до складу проаналізованих прізвищ; 3) деякі прізвища, що дійшли до нас, часто зазнавали неабияких змін, тому їх значення залишається для нас незрозумілим; такі антропоніми ми віднесли до прізвищ з невідомою етимологією. У перспективі буде проаналізовано відонімні прізвища Центральної Хмельниччини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій Ю. Б. Прізвища сучасної Середньої Наддніпрянищини: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Ю. Б. Бабій. – Одеса, 2007. – 242 с.
2. Бучко Г. Є. Семантична та словотвірна структура сучасних прізвищ Бойківщини / Г. Є. Бучко // Слов'янська ономастика / відпов. ред. С. М. Медвідь. – Ужгород, 1998. – С. 36–45.
3. Залеський А. М. Спостереження над українськими прізвищами XVII ст. (на матеріалі інвентаряс. Перегінське) / А. М. Залеський // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1964. – Т. VI. – С. 133–145.
4. Керста Р. Й. Особові назви, утворені від загальних назв на означення професії, роду занять / Р. Й. Керста // Питання історії української мови / відп. ред. Л. Л. Гумецька. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 141–158.
5. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі найменування / Р. Й. Керста. – К. : Наукова думка, 1984. – 152 с.
6. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини / Л. О. Кравченко. – К. : Факт, 2004. – 197 с.
7. Марталого Т. В. Антропонімія Північного Степу України : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Т. В. Марталого. – Кіровоград, 1997. – 255 с.
8. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К., 1966. – 214 с.
9. Торчинський М. М. Українська ономастика : навчальний посібник / М. М. Торчинський. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 217 с.
10. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон. – Львів: Літопис, 2001. – 371 с.
11. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К., 1977. – 236 с.
12. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 – укр. мова / П. П. Чучка. – Ужгород, 1969. – 978 с.

13. Чучка П. П. Прізвища Закарпатських українців: історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів: Світ, 2005. – 703 с.

Умовні скорочення

Гр. – Грінченко Б. Д. Словник української мови / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К.: Наукова думка, 1996–1997. – Т. I–IV. *Ет. сл.* – Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1982–1989. – Т. I–V. *СУМ* – Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

Фандуль О. Фамілії Центральної Хмельниччини с малопродуктивними поліфункціональними формантами.

Стаття посвячена дослідженню українських фамілій Центральної Хмельниччини, оформлених малопродуктивними поліфункціональними суффіксами (-ець, -ан, -ун, -ка, -ло, -ий, -ай, -ок, -ач, -ух, -ина, -ей). Суффіксація – саме численне средство створення фамілій в межах морфологічного способу. Для поліфункціональних суффіксів функція патронимічності вторична, вель первонаочно в апеллативній лексиці вони виконували функцію атрибутивності или демутивності. Установлено, що поліфункціональні суффікси присоединялись к різним по походженню образуючих основ, т.е. сочетаемость фамільних формантів с образуючою основою не залежить от значення и словообразовательної семантики; більше количество фамілій кваліфіковано як фамілії неоднозначної словообразовательної мотивації через мноозначність, а иногда функціональну неопределенність форманта, входящих в состав проанализованих фамілій, фамілії, значення которых остається непонятним, отнесені к фаміліям с неизвестною етимологією. В статтє сдєлано семантичний анализ исследуемых фамілій. Определены структурные особенности производящих основ антропонимов указанного региона. Осуществлен количественный анализ данных фамілій.

Fandul O. Surnames of Central Khmelnytchyna formed from unproductive multifunctional suffixes.

This article is devoted to the investigation of Ukrainian surnames of Central Khmelnytchyna (Khmelnitsky region) which are formed by not productive multifunctional formants (-ets, -an, -un, -ka, -lo, -iy, -ay, -ok, -ach, -uh, -ina, -ei). Suffixes - the most numerous way of surnames creating within the morphological method. For multifunctional suffixes the function of patronymic denomination is the secondary, because originally in appellative vocabulary they execute function of attribution or diminution. It is established that multifunctional suffixes was added to the differentin origingeneratingbase, that is compatibility of surnames formant with generatingbase and does not depend on the meaning and word-formative semantics; many surnames were qualified as surnames of polysemantic word-formative motivation through polysemy and sometimesfunctional uncertainty of formants that are included in the structureof analyzedsurnames; surnames, meaning of which still remains unclear, referred to thesurnameswith unknown etymology. The article presents semantic analysis of the surnames which are investigated; elucidatedstructural featuresof generatorsbases of anthroponyms of this region; realized quantitative analysis ofthese surnames.

Key words:anthroponym, appellative, surname, suffix.

Людмила Федорчук
(Івано-Франківськ)

УДК 811.111: 165.741

**КОНОТАЦІЯ ЯК ПРАГМАТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ ЗНАЧЕННЯ ПОЛІТИЧНО
КОРЕКТНИХ ОДИНИЦЬ ТА ПСЕВДОПОЛІТКОРЕКТНИХ УТВОРЕНЬ**

У статті розглянуто різні визначення терміна “конотація”, у межах сучасного прагматичного підходу визначено та протиставлено особливості конотації політкоректних одиниць та псевдополіткоректних утворень, виділено експресивний та оцінний компоненти їхнього конотативного значення, що разом утворюють суб’єктивну модальність, яка накладається на денотативне значення та сприяє досягненню іллокутивного ефекту пом’якшення, вуаляції,

позитивації, елевації, гумору чи іронії. Автор також аналізує основні причини заміни прямих номінацій політично коректними і вводить термін «псевдополіткоректні утворення».

Ключові слова: політично коректні одиниці, псевдополіткоректні утворення, конотація, експресивність, оцінка, суб'єктивна модальність, денотативне значення, ілюкутивний ефект.

Постановка наукової проблеми. Прагматичний підхід до вивчення мовних явищ передбачає урахування при описі одиниць мови факторів, які пов'язані з інформацією про мовця і адресата, їхню інтерпретаційну діяльність, відомості комунікантів про подію чи ситуацію, в якій відбувається висловлювання, ціль повідомлення і умови, в яких воно відбувається [14, с. 7, 8], внутрішню форму та мотиваційний аспект в межах неї [13, с. 6] тощо. При дослідженні текстів ці фактори є очевидними, тоді як в значеннях слів ця інформація закодована у вигляді конотативного компоненту їх семантики. Значний інтерес мовознавців до так званої «політичної коректності» як однієї з форм мовленнєвого етикету останніх десятиріч [3; 12; 16] та неоднозначність трактування самого терміна зумовлює **актуальність** дослідження конотації політично коректних одиниць як прагматично наповненого компоненту їх лексичного значення.

Метою цієї статті є комплексне дослідження конотації політично коректних одиниць та псевдополіткоректних субститутів, що полягає у вирішенні наступних **завдань**: 1) розглянути різні визначення терміна «конотація»; 2) виділити основні складові елементи конотативної семантики політично коректних номінацій та псевдополіткоректних утворень; 3) проаналізувати їхню здатність виражати особливе ставлення мовця до позначуваного з метою досягнення певного комунікативного ефекту. **Матеріалом** дослідження послужили 326 політично коректних номінацій, отриманих шляхом суцільної вибірки з інтернет джерел [21; 22; 23; 17], американських журналів “Time” і “Newsweek” (1972 – 2013 роки) та словника політичної коректності [16].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вибір слова, як стверджує В.Н. Телія, «може розглядатися як «мовленнєва дія», що націлена на певний ефект впливу на адресата і тому відноситься до прагматики мовлення як діяльності, що оперує мовою як інструментом змін стану справ у світі». [14, с. 8]. Ідеологія політичної коректності відповідно направлена, за словами її прихильників, на переосмислення стереотипів і усунення різного роду дискримінації [3, с. 8–9] за рахунок вибору мовних засобів, які є заготовками не тільки власне номінативної, а й прагматичної діяльності, оскільки характеризуються особливими компонентами лексичного значення, зокрема його конотативністю.

Конотація є зв'язком між номінацією та денотатом і вбирає в себе всю інформацію, яка репрезентує емоційну та оцінну функції, що разом створюють зміст, який традиційно співвідноситься з поняттям експресивності: «конотація – додатковий зміст слова чи виразу, його супутні семантичні чи стилістичні відтінки, які накладаються на його основне значення і служать для вираження різного роду експресивно-оцінних обертонів» [7, с. 101].

Якщо дотримуватися широкого розуміння конотації, то, на думку Л. Єльмслева, будь-яка вторинна інформація є конотативною [6, с. 368 – 379]. До конотації у вузькому розумінні відносять окремі види вторинної інформації: емоційність, оцінність, експресивність, стилістичне забарвлення, образність [14, с. 112]. Конотативні (емоційно-експресивно-оцінні) компоненти значення відображають певні ознаки, які вирізняються як найістотніші й актуалізуються згідно з наміром мовця [8, с. 24], що у випадку з політично коректними одиницями дозволяє уникнути здебільшого небажаної або в деяких випадках негативної конотації певних прямих найменувань.

У конотативному значенні більшості політично коректних одиниць (за винятком номінацій, що виражають «зворотню дискримінацію») відсутні ознаки диференціації за расовою, національною, статевою, релігійною приналежністю, віком, статусом, станом здоров'я, зовнішнім виглядом, культурою, освітою, сексуальною орієнтацією тощо [12, с. 11].

Експресивний компонент значення політично коректних одиниць – це переважно інформація про емоційне ставлення мовців до тієї якості денотата, про яку повідомляє політично коректна одиниця, та їх бажання викликати в реципієнта позитивніші асоціації щодо денотата. Цей намір реалізується за такою схемою: виникнення асоціативно-образного уявлення шляхом звернення до внутрішньої форми, де домінуючим є використання елементів, нейтральних за ознакою віку, статі, релігії, расової та етнічної приналежності, сексуальної орієнтації тощо, а

також актуалізація тих ознак реалій на позначення негативних явищ дійсності, непрестижних професій та соціального статусу, які в оцінковому плані є позитивними. Внаслідок оцінної інтерпретації відбувається емотивне сприйняття адресатом політкоректної номінації, що утворює суб'єктивну модальність, яка накладається на денотативне значення та забарвлює його ціннісно, створюючи ефект пом'якшення, позитивації, елевації тощо), і займає вершинну позицію при реалізації політично коректних субститутів у висловлюванні.

Як уже зазначалося, конотація включає також оцінний компонент. Поняття оцінки трактуватимемо як оцінне (позитивне чи негативне) ставлення мовця до адресата, інформації, що повідомляється, та самої комунікативної ситуації, де реалізується сила впливу мовця, що спрямована на досягнення комунікативно-прагматичного результату [10, с. 5]. Оскільки оцінка є соціально-обумовленою, її інтерпретація залежить від норм, прийнятих у тому чи іншому суспільстві чи його частині [1, с. 6]. Залежно від соціальної ситуації та контексту оцінка може бути позитивною чи негативною [15, с. 54], дескриптивною чи емоційною – прямо пов'язаною з прагматикою [9, с. 122], компонентом денотата або конотації [2, с. 13]. Оцінна діяльність вважається такою ж природною для людської свідомості, як і пізнавальна [5, с. 162], і емотивно-оцінне ставлення залежить від світогляду народу – носія мови, його культурно-історичного досвіду, системи існуючих у даному соціумі критеріїв оцінки [14, с. 39].

Що стосується політично коректних одиниць, то дуже часто мовці вживають їх замість прямих номінацій внаслідок соціальної звички, а самі не вважають денотат негативним [4, с. 21]. Наприклад, для уникнення дискримінації темношкірих вживаються *non African American*, *non African-Indian*, *European American* чи *Caucasian* замість лексеми *white*, денотат якої є позитивним, але при позначенні раси вона вступає в опозицію з *black*, і тоді емоційно-оцінний компонент конотації даної лексеми імпліцитно виражає «вищість», «зверхність», «привілейованість», цим самим викликаючи в мовців негативну оцінку:

He had no breakdown of field interviews by race, but Major McCormack said that of the people arrested in New Milford in that period, 96 percent were Caucasian (Time, 05/13/1994).

Це саме стосується прямої номінації *normal*, яка замінюється на політично коректну одиницю *able-bodied* для нейтралізації опозиції між *normal* та *abnormal*, оскільки лексична одиниця *abnormal* прямо вказує на те, що розумово та фізично неповносправні люди є відхиленням від норми. При цьому денотат залишається позитивним, а заміна відбувається лише для уникнення небажаної конотації, якої пряма номінація набуває в певній комунікативній ситуації.

Якщо розглядати прямі номінації, що стосуються статі, то їхній денотат також не є негативним, наприклад: *fireman – firefighter*, *deliveryman – delivery person*, *actor, actress – actron*, *stewardess – flight attendant*, *choirmaster – choir director*. Вживання політично коректних одиниць в даному випадку зумовлене соціальними переконаннями, зокрема бажанням нейтралізувати різницю між чоловічими і жіночими соціальними ролями. Вони продукуються для понять, що раніше не вимагали заміни, таким чином надаючи прямій номінації негативного відтінку дискримінації: “*Malakar also had the backing of friends and family in his home state of Washington. He is very handsome. That’s most of it, “marveled his friend Pat Wright, a gospel choir director in Seattle. He is a teenager and young girls and guys really like him”*” (Time, 04/18/2007); “*City workers can use low-cost VOIP (voice-over-Internet protocol), and police and firefighters have a high-speed bandwidth for on- the-go access to data like criminal records and building plans or live shots from security cameras”* (Time, 01/05/2007).

Нерідко причиною субституції є «погане» звучання слова, що викликає у свідомості комунікантів негативні асоціації: *drugstore* замінюється на *pharmacy*, *foreigner – newcomer*, *traveler, foreign (student, scholar чи visitor)* – на *international (student, scholar чи visitor)*, *foreign food* – на *ethnic cuisine*, *swamp* – на *wetland*, а *jungle* – на *rainforest* через можливі негативні асоціації мовців з лексемами *drugs* (наркотики), *foreign* (чужоземний, ворожий), *swamp* (драговина) та *jungle* (джунгли): *Shipping company UPS has agreed to pay \$40 million to end a federal criminal probe connected to its work for online pharmacies*” (Time, 29/03/2013).

В основі утворення деяких політично коректних одиниць лежить елевація порівняно з поняттям. Мовець ніби посилює позитивний ефект, тобто створює невідповідність між найменуванням і поняттям, в результаті чого найменування стає в оцінному відношенні

позитивнішим, ніж поняття [4, с. 21]. Це стосується політично коректних одиниць на позначення неprestижних професій: *chimney sweep – fineologist, scandiscopist; car wash worker – vehicle appearance specialist; window cleaner – glass maintenance engineer; tailor – fashion designer; corn cutter – chiroprapist; garbage man – garbologist, sanitation engineer*: “Academy Award-winning actor immortalized in the role of Ed Norton, the lean, dim-witted “subterranean sanitation engineer” ... on the 1950s television show “The Honeymooners” in Chester, Connecticut” (Time, 11/17/2003).

Часто політично коректні одиниці «покращують» негативний денотат через позитивніший асоціат, що апелює до свідомості реципієнта за рахунок постадвербіальних лексем *challenged, challenging, impaired, disabled, disadvantaged, different*, що позначають розумову та фізичну неповносправність, негативні явища суспільної дійсності, а також фізичні недоліки та негативні характеристики особи. Будучи похідними від *challenge*, лексеми *challenged* і *challenging* вказують на наявність певних труднощів, яким намагаються протистояти і подолати їх (*challenge – a call to someone to participate in a competitive situation or fight to decide who is superior in terms of ability or strength, a task or situation that tests someone’s abilities* [20], *challenged – presented with difficulties* [19], *challenging – difficult in a way that is usually interesting or enjoyable* [19], *challenging – testing one’s abilities, demanding, inviting competition* [20]. Що стосується компонентів *impaired, disabled* та *disadvantaged*, то перший вказує на часткове відхилення від норми, неповну працездатність (*impaired – being in a less than perfect or whole condition* [19], *disabled* актуалізує інформацію про те, що власне хвороба чи інші зовнішні чинники стали причиною певних обмежень (неповноправностей) (*disabled – incapacitated by illness or injury* [19], *having a physical or mental conditions that limits their movements, senses or activities* [20]), а *disadvantaged* наголошує на несприятливості зовнішніх умов і обставин, які зменшують шанси на успіх, особливо по відношенні до фінансових і соціальних можливостей (*disadvantaged – of a person or area in unfavourable circumstances especially with regard to financial or social opportunities* [20]), тоді як *different* допускає існування різних альтернатив як потенційно правильних (*different – various or assorted* [24]): *mad – mentally challenged, mentally disabled; mute – verbally challenged, speech impaired; deaf – hearing impaired; crook – morally/ethically challenged; fat person – horizontally challenged; dumb – speech impaired; ugly – visually challenging, attractively impaired; dishonest – morally different; poor – economically disadvantaged*:

Data crunched from the past 20 Academy Awards suggest that Oscar loves actors who play afflicted fictional characters (mentally and/or physically challenged or alcoholic), actresses who play unafflicted fictional characters, and films with concise titles: Actor in a Leading Role (Time, 03/27/2000).

Як відомо, ідеологія політичної коректності не отримує однозначного схвалення. Якщо в середині – кінці 80-х років ХХ століття політична коректність розглядалася швидше як позитивна тенденція, то з початку 90-х з’являється все більше критики [12, с. 8], навколо цього питання розгортаються постійні дебати і виникає певний тип лексики, який, на нашу думку, можна назвати псевдополіткоректними утвореннями (термін наш – Л.Ф). Під псевдополіткоректними розуміємо номінації, конотативний компонент значення яких виражає переважно «зворотню дискримінацію», а емотивно-оцінна модальність сигналізує негативне, гумористичне, часто іронічне суб’єктивне ставлення мовця до феномену політичної коректності та охоплюваних ним реалій. Розглянемо псевдополіткоректні субститути, в яких чітко прослідковується негативна конотація по відношенню до європеїдної раси, традиційної орієнтації, чоловічої статі, зовнішнього вигляду тощо: *oppressor – boy, man; lookism survivor – pretty girl; parasitically oppressed – pregnant; genetically oppressive – white; unpaid sex worker – girlfriend, wife; domestic incarceration survivor – wife; melanin impoverished – white; personality repression – teaching*. В їхньому лексичному значенні практично відсутня раціональна оцінка, сукупність ознак, що відображають властивості позначуваного, тобто «deskриптивний елемент денотації» (термін Телії В.Н. [14, с 16]) об’єктивується досить слабо, тоді як емотивно-модальний компонент є домінуючим, він виражає суб’єктивне ставлення мовця до позначуваного, що проявляється в негативній оцінці денотата і створенні невідповідності між позначаючим і позначуваним, що призводить до викривленого сприйняття дійсності в свідомості реципієнта. Наприклад, денотативний компонент лексеми *wife* складає інформація про те, що це

жінка, яка перебуває у шлюбі з чоловіком (“*wife – the woman that a man is married to*” [18]), в семантиці псевдополіткоректного субститута *unpaid sex worker* ця інформація взагалі відсутня, натомість актуалізуються виключно ознаки, що характеризують жінку як таку, що надає сексуальні послуги, причому безплатно: (*sex worker – a prostitute, used by people who think the word prostitute is slightly impolite or offensive* [18], *a person, typically a woman, who engages in sexual activity for payment* [20]). Таким чином, можна стверджувати, що об’єктивний зміст номінації *wife* практично втрачається при її заміні на *unpaid sex worker*, експресивний компонент конотативного значення якого виражає іронію.

Гумористична конотація характерна для таких псевдополіткоректних утворень як *animal companion – pet; animality – humanity; processed animal carcasses – meat; processed tree carcass – newspaper; stolen non human animal products – eggs, cheese, honey, wool; environmentally correct human – dead*.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, у семантиці політично коректних одиниць та псевдополіткоректних утворень прагматичний компонент значення переважає над сигніфікативним та визначає їх прагматичне значення – «інформацію про суб’єктивно-оцінне, емоційне ставлення мовців до денотата» [11, с. 121]. Конотація політично коректних номінацій є переважно нейтральною або позитивною і здебільшого виражає ефект пом’якшення, вуалюції, елевації та позитивації, оскільки політично коректні одиниці замінюють номінації, вживання яких мовець уникає задля певної комунікативної мети. Що стосується конотації псевдополіткоректних субститутів, то вона є негативною, гумористичною або іронічною. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в аналізі зовнішніх прагматичних особливостей політкоректної лексики в контексті, тобто дослідженні її в конкретному комунікативному акті, пов’язаному з відповідними прагматичними параметрами (ситуацією мовлення, фактором мовця і адресата, їх фоновими знаннями тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка, событие, факт / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Бессонова О. Л. Оцінка як семантичний компонент лексичного значення слова: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.19 «Германські мови» / О. Л. Бессонова. – Донецьк, 1995. – 22 с.
3. Вашурина Е. А. Политкорректность как коммуникативная категория современного английского языка (на материале художественных и публицистических текстов) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 – «Германские языки» / Е.А. Вашурина. – Самара, 2011. – 22 с.
4. Великорода В. Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові : дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук: 10.02.04 / Великорода Віра Богданівна. – Львів, 2008. – 236с.
5. Демуцкая А. В. Сопоставление языковых картин мира в русском и английском языках на примере моделирования внутренних свойств человека через внешность / А. В. Демуцкая // Логический анализ языка. – М. : Изд-во «Индрик», 2004. – С. 162 – 168.
6. Ельмслев Е. Л. Прологомены к теории языка Е. Л. Ельмслев // Новое в лингвистике. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1960. – Вып.1. – С. 264 – 389.
7. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения / Тарас Романович Кияк. – К.: УМК ВО, 1989. – 104 с.
8. Клименко О. Л. Поповнення словникового складу сучасної англійської мови з нелітературних підсистем : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 / Клименко Ольга Леонідівна. – Запоріжжя, 1999. – 198 с.
9. Коротких Г. И. Функциональный аспект оценочной семантики языковых средств газетной публицистики / Г. И. Коротких // Семантико-стилистические исследования слова и предложения : Межвуз. сб. науч. статей. – Барнаул, 1990. – С. 121–130.
10. Крисанова Т. А. Висловлювання з негативною оцінкою адресата в сучасній англійській мові (комунікативно-прагматичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. А. Крисанова. – К., 1999. – 20 с.
11. Никитин М. В. Лексическое значение слова / М. В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1983. – 128 с.
12. Панин В. В. Политическая корректность как культурно-поведенческая и языковая категория: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / В. В. Панин. – Тюмень, 2004. – 19 с.

13. Стефурак Р. І. Асоціативно-образний потенціал внутрішньої форми слова у поетичному тексті (на матеріалі української поезії 60 – 90 років ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : 10.02.01 українська мова / Р. І. Стефурак. – Івано-Франківськ, 2003. – 24 с.
14. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Вероника Николаевна Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
15. Худешели Н. П. Структурно-семантические особенности композитных прилагательных американского просторечия / Н. П. Худешели // Проблемы лексической и словообразовательной семантики в современном английском языке: межвуз. сб. науч. трудов. – Пятигорск: ПГПИИЯ, 1986. – С. 49–57.
16. Beard H. The Official Politically Correct Dictionary and Handbook / H. Beard, C. Cerf. – New York: Villard Books, 1993. – 195 p.
17. John Mark Ministries | Pc-Isms [Politically correct Terminology] [Virtual Resource]. – Access mode: <http://www.jmm.org.au/articles/5957.htm>. – Назва з екрану.
18. Macmillan Dictionary [Virtual Resource]. – Access mode: <http://www.macmillandictionary.com/>. – Назва з екрану.
19. Merriam-Webster Online: Dictionary and Thesaurus [Virtual Resource]. – Access mode: <http://www.merriam-webster.com/>. – Назва з екрану.
20. Oxford Dictionaries [Virtual Resource]. – Access mode: <http://oxforddictionaries.com/>. – Назва з екрану.
21. Politically Correct Dictionary # 1 [Virtual Resource]. – Access mode: <http://www.funny2.com/dictionary.htm>. – Назва з екрану.
22. Politically Correct Dictionary (some old – some new) Southern Maryland Online [Virtual Resource]. – Access mode: <http://forums.somd.com/share-joke/31913-politically-correct-dictionary-some-old-some-new.html>. – Назва з екрану.
23. Politically Incorrect Dictionary – Newspeak Dictionary [Virtual Resource]. – Access mode: <http://www.newspeakdictionary.com/ns-pi.html>. – Назва з екрану.
24. The Free Dictionary: Dictionary, Encyclopedia and Thesaurus [Virtual Resource]. – Access mode: <http://www.thefreedictionary.com/>. – Назва з екрану.

Федорчук Л. Коннотация как прагматичный компонент значения политически корректных единиц и псевдополиткорректных образований.

В статье рассматриваются различные определения термина "коннотация"; в рамках современного прагматического подхода определяются и противопоставляются особенности коннотации политкорректных единиц и псевдополиткорректных образований, выделяются экспрессивный и оценочный компоненты их коннотативного значения, которые вместе образуют субъективную модальность, которая накладывается на денотативное значение и способствует достижению иллокутивного эффекта смягчения вуальции, позитивации, элевации, юмора или иронии. Автор также анализирует основные причины субституции прямых номинаций политически корректными и вводит термин «псевдополиткорректные образования».

Ключевые слова: политически корректные единицы, псевдополиткорректные образования, коннотация, экспрессивность, оценка, субъективная модальность, денотативное значение, иллокутивный эффект.

Fedorchuk L. Connotation as a Pragmatic Component of Meaning in Politically Correct Nominations and Pseudo-Politically Correct Coinages.

The article deals with analyzing various definitions of the term "connotation", defining and contrasting the connotative features of politically correct nominations and pseudo-politically correct coinages within the modern pragmatic approach, singling out the expressive and evaluative components of their connotative meaning. These components, as the author states, form a subjective modality, which is superimposed on the denotative meaning, and contributes to the illocutionary effect of veiling, positivity, elevation, humor or irony. The author also analyzes the main reasons for substituting politically correct nominations for direct ones, and introduces the term "pseudo-politically correct coinages".

Key words: politically correct nominations, pseudo-politically correct coinages, connotation, expressiveness, evaluation, subjective modality, denotative meaning, illocutionary effect.

УДК 811.112.2'373.7:316.47

ВАРІАТИВНІСТЬ МІЖСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН У СИСТЕМІ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Досліджено фразеологічні одиниці німецької мови, які об'єднані спільним значенням "міжособистісні відносини". Зокрема, у статті розглядаються особливості семантичної структури фразеологічних одиниць, їх функціонування в мові залежно від вікових, гендерних та соціальних особливостей комунікантів. Досліджено визначальні риси приналежності фразеологічних одиниць (ФО) даної семантичної групи до певного типу міжособистісних відносин. Визначено специфіку ментального відображення у вживанні ФО учасниками комунікативного акту, роль соціальних факторів у вищевленні ФО в мовленні. Проведено аналіз особливостей вибору та утворення фразеологічних одиниць на позначення семантичної групи «міжособистісні відносини» у свідомості та зв'язок відбору досліджуваних виразів із характером людини, її емоційним та психологічним станом. З'ясовано проблеми усвідомлення та знання комунікантами кожного з фразеологізмів, а також зміна та розвиток значення загалом залежно від груп, сфер та терміну вживання.

Ключові слова: міжособистісні відносини, фразеологічна одиниця, гендер, комунікант, семантика, ментальність.

Постановка наукової проблеми. Міжособистісні відносини людей є чи не найяскравішим проявом їх життя та взаємодії. Тому їх різноплановість, варіативність, емоційна наповнюваність, знаходять своє відображення у мові та мовленні, що є культурним та ментальним віддзеркаленням народу. Вивчаючи процес розширення фразеологічного складу мови та проблеми комунікації, все більшого значення набуває вивчення семантики фразеологічних одиниць (далі ФО) та їхнього вживання. Саме правильне та доцільне їх застосування у мовленнєвій ситуації допомагає зробити висловлювання влучним, а комунікативне завдання – завершеним. В контексті сучасної філологічної науки дослідження такого характеру є надзвичайно важливим, оскільки дозволяє розглянути та зрозуміти специфіку та культуру міжособистісної комунікації в поєднанні з національними, соціальними та психологічними особливостями носіїв мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Семантична група «міжособистісні відносини», як лінгвістичне, психологічне явище відображаються в мові за допомогою слів та фразеологізмів. В ідеальному денотаті ФО (Г.В. Колшанський, В.Н. Телія) зберігається гносеологічний зв'язок з об'єктивними ознаками, характеристиками відносин, ставлення людей один до одного, які виражені досліджуваними ФО [5]. Літвінова М.М. розглядає семантичну структуру ФО, що складається з інформаційних блоків (макрокомпонентів): граматичного, денотативного, мотиваційно-образного, емотивного, функціонально-стилістичного, лінгвокультурного, кожен з яких має семну структуру. Обов'язковими елементами семантичної структури ФО є граматичний, денотативний, емотивний і функціонально-стилістичний макрокомпоненти, мотиваційно-образний та лінгвокультурний блоки мають факультативний характер [5]. Усі ці досліджені фактори у своєму поєднанні дозволяють зрозуміти специфіку проблеми та продовжити дослідження у заданому руслі.

Для того, щоб дослідити вибір та утворення фразеологічних одиниць на позначення семантичної групи «міжособистісні відносини» у свідомості людини та зв'язок відбору фразеологічних виразів із психологічними особливостями людини, проведено дослідження, в якому висвітлювалося знання/ вживання комунікантами кожного із фразеологізмів.

Метою дослідження означено розглянути семантичні зв'язки фразеологічних одиниць у міжособистісних відносинах серед представників різних вікових, гендерних та соціальних груп носіїв мови, прослідкувати розвиток, вживаність та популярність досліджуваних фразеологізмів серед людей різного віку та статі, а також правильність та варіативність розуміння ними виразів

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У межах дослідження здійснювалося опитування серед носіїв німецької мови різного віку та статі

на предмет вживання фразеологічних одиниць на позначення міжособистісних відносин. ФО були підібрані із різноманітних періодів згідно виникнення та походження, розбіжності стильового вибору. Особлива увага зверталася на емоції та почуття, які виражаються за допомогою запропонованих ФО. Заданою метою передбачено завдання дослідити вікові особливості вживання тих чи інших фразеологічних одиниць на позначення міжособистісних відносин (ФОМВ), їх актуальність у даний період часу, можливу зміну значення у синхронічному розвитку, інтенції комунікантів в ході вживання поданих ФО (мета вживання, особисте позитивне або негативне/амбівалентне сприйняття), так-звані «улюблені» вирази.

Оскільки фразеологічні одиниці у будь-якій мові несуть собою ментальне, культурне відображення, народу, його характер, психологію та духовні особливості, тому і запропонований список ФОМВ спрямований на те, щоб повною мірою висвітлити кожен із особливостей виникнення. До нього входять ФО, які беруть початок із витоків розвитку німецького фольклору, наприклад: *einen Korb geben / bekommen* – „jemanden zurückweisen / zurückgewiesen werden“, *einen Eiertanz aufführen* – „sich winden; etwas verdecken / verheimlichen“, періоду Середніх віків та Просвітництва: *jemandem den Hof machen* – „eine Liebesbeziehung mit jemandem anstreben; flirten“, *für jemanden eine Lanze brechen* – „sich für jemanden / etwas einsetzen; jemanden / etwas unterstützen“, ФО біблійного походження: *Perlen vor die Säue werfen* – „jemandem etwas geben oder zubilligen, was eigentlich viel zu gut für ihn ist“, ФО, які своїм виникненням завдячують сучасності, наприклад: *jemanden zur Schnecke machen* – „jemanden beschimpfen / unterdrücken“, *jemanden durch den Kakao ziehen* – „sich über jemanden / etwas lustig machen“, *auf den Keks gehen* – „jemandem auf die Nerven gehen; lästig werden“.

Остання група ФО характерна тим, що на часове походження виокремлюється ключовим компонентом даних ФО, поняття якого виникло вже в ході останніх століть та зумовило значення цілого нового фразеологізму. Деякі часто фразеологічні одиниці в ході розвитку змінюють або доповнюють компоненти у своїй структурі та модернізують компонентний склад та значення у мовленні. Так, наприклад, ФО *Schmetterlinge im Bauch haben* – „glücklich / aufgeregt sein; sich leicht fühlen; verliebt sein“ з часом доповнив (взаємозамінив) один з компонентів іншим: *Flugzeuge im Bauch haben*.

Предметом були обрані також стилістичні особливості вживання ФО. Так, у групі фразеологічних одиниць, які означають міжособистісні відносини, більшість ФО спрямована на розмовний стиль мовлення, наприклад: *jemanden nicht riechen können* – „jemanden unsympathisch finden; jemanden nicht (mehr) leiden können; Abneigung zu jemanden empfinden“, *aus den Pantinen kippen* – „verblüfft / sehr erstaunt sein“, *Bahnhof verstehen* – „etwas nicht verstehen / begreifen“, *jemanden zur Schnecke machen* – „jemanden beschimpfen / unterdrücken“. Лише незначна кількість використовується в художньому стилі, наприклад: *Herz und Seele sein* – „sehr eng verbunden / die besten Freunde sein“, *jemandem reinen Wein einschenken* – „jemandem die (unangenehme) Wahrheit sagen“. Так слід стверджувати, що з розвитком (чи так занепадом мови) все більшої популярності набуває розмовний стиль. Цьому слугують особливості вираження міжособистісних відносин, а саме їх експресивність та усна форма, де художній стиль не є обов'язковим, а становить лише одну з умов письмового викладу інформації. У

У процесі аналізу актуальності ФОМВ виявлено, що більшість носіїв німецької мови не тільки не вживають, а дуже часто не знають значення певних фразеологічних виразів. Так, наприклад, ФОМВ *einen Eiertanz aufführen, jemanden über den Löffel barbieren, den Bock zum Gärtner machen* є невідомими для більшості німців не залежної від статевої приналежності.

Якщо розглядати фразеологічні вирази у гендерному аспекті, більшість німецькомовних чоловіків різного віку не володіє інформацією щодо значення таких ФО, як *für jemanden eine Lanze brechen, jemandem reinen Wein einschenken, jemanden an die Kandare nehmen, aus den Pantinen kippen*. Шукаючи пояснення такій непопулярності вище згаданих ФО, можна припустити щонайменше два висновки. Так, наприклад, для ФО *für jemanden eine Lanze brechen* – «sich für jemanden / etwas einsetzen» (ручатися за когось/щось, підтримувати) першим ймовірним варіантом непопулярності є соціально зумовлена неготовність до дій, означених фразеологічним виразом, сконцентрованість перш за все на власній особі, а не на можливості «принести себе в жертву» заради інших. Ішою ж причиною є архаїчність кожного з компонентів фразеологізму,

адже ключовий компонент „Lanze“, як поняття, бере початок ще у 17ому столітті. „Lanze“ (спис) використовувався основною зброєю у лицарських турнірах. Спис противника повенен був при цьому якомога сильніше пробити захисний щит. Зброєносець готував тоді новий щит до озброєння і клав супернику в руку. Старонімецький закон передбачав також особистий двобій для визначення переможця. Тоді було неважливим, чи суперник бореться за себе чи за інших, за свою сім'ю, родину, дружину. Звідси походить і значення „за когось заступитись, поручитись“ [8]. З часом та із забуттям поняття „Lanze“ і пов'язаних з ним традицій актуальність фразеологічної одиниці в цілому поступово втратилася. Це стосується також виразу *jemanden an die Kandare nehmen* – „jemanden zurechtweisen / disziplinieren“, в якому ключове слово „Kandare“ - позначає мундштук на вуздечці коня для керування ним [8]. Хоча в даному випадку вираз вважається не стільки застарілим, скільки вживаним лише у вузьких колах комунікантів.

Проте стереотипи архаїчності руйнує позиція в мовленні так-званих «улюблених виразів», які виникли декілька століть тому, успішно існували протягом багатьох віків, продовжують існувати досі та залишаються в числі «улюблених» у молодого покоління німецького суспільства. Наприклад, ФО *Daumen drücken* – „тримати кулаки“ (дослівно: тиснути великий палець) бере свій початок ще з часів Давньої Греції. Затиснутий великий палець в стародавньому Римі вважався знаком помилування публіки у гладіаторських боях. Гладіатор, який програв бій, міг просити помилування в народі через свій піднятий догори палець. Якщо народ бажав смерті гладіатора, він витягував великий палець. Сигналом помилування був стиснутий кулак і втягнений у ньому великий палець. Цей жест так і назвали "pollicem premere" (*Daumen drücken*) – «тиснути кулаки». Затриманий великий палець згадується також (з аналогічним значенням) у німецьких народних повір'ях, у яких пальці символізували злих духів. Найбільшою магичною силою володів великий палець. Тому завданням інших духів (пальців) служило стимувати в своїй силі великий палець, щоб перешкодити негативному впливу на наміри людини [8].

Якщо глибше торкнутися вікових та гендерних особливостей, цікавим є той факт, що юнаки віком 20-30 років не знають значення виразу *unter dem Pantoffel stehen*. Підходячи до цього факту з психолінгвістичної точки зору, та розглядаючи вживаність ФО із позиції міжособистісних відносин, які вони позначають, напрошується висновок про заперечення явища надмірного впливу емансипації на чоловіків у німецькому суспільстві, принаймні у їх молодому віці, або ж відіграє свою визначальну роль факт пізнього одруження чоловіків у Німеччині.

Розглядаючи особливості вживання ФОМВ у широкому віковому аспекті, зауважимо, що ФО біблійного походження, наприклад, *Perlen vor die Säue werfen* користуються досить обмеженою популярністю серед носіїв німецької мови, що пояснюється високою релігійною роздробленістю громадян та відносно низькою популярністю Біблії, як книги.

Щодо найбільш вживаних ФОМВ, „улюбленими“ серед німців вважаються вирази на тему відносин кохання, дружби. Це значною мірою відображає духовно-ментальну картину суспільства, наприклад: *die Welt umarmen, Flugzeuge/Schmetterlinge im Bauch haben, j-n ins Herz schließen, Herz und Seele sein*. Суто жіночими «улюбленцями» визначено ФО: *jemandem reinen Wein einschenken* - „jemandem die (unangenehme) Wahrheit sagen“, *Butter bei die Fische geben* - „Aufforderung, Klartext zu reden / die Wahrheit zu sagen“, які доводять нас до відома, що німецькі жінки не тільки цінують любов та дружбу, а ще є досить правдолюбивими натурами. У цьому аспекті виділено лише гендерні розбіжності, вік особливого значення не має. Проте чоловіча стать молодого віку виділяється серед старшого покоління чоловіків своїм вибором та стилем улюблених фразеологічних виразів, окрім *Daumen drücken* до їхніх фаворитів належать такі ФО, як: *jemanden an der Nase herumführen* - „jemanden nasführen / narren / täuschen“, *jemanden durch den Kakao ziehen* - „sich über jemanden / etwas lustig machen“, *jemandem den Hof machen* - „eine Liebesbeziehung mit jemandem anstreben; flirten“, що ще раз доводить вибір та формування ФО згідно інтересів, світогляду та цінностей особистості.

Унаслідок аналізу відношення чоловіків та жінок до значення певних ФОМВ, було досліджено, що в окремих випадках чоловіки та жінки сприймають один і той самий фразеологізм по-різному. Так, до виразу *den Kopf verlieren* (втратити голову) жінки

висловлюють позитивну оцінку, чоловіки ж навпаки – здебільшого негативну, що говорить про раціональність і розсудливість чоловічого мислення та жіночу емоційність.

Крім володіння явною емоційністю жінки також вважаються більш активними особами, ніж чоловіки, принаймні у виборі так-званих „спонукальних“ ФО. Так, майже усі жінки вважають ФО *den Bock zum Gärtner machen* – позитивним, деякі навіть долучають його до улюблених, чоловіки ж майже у повному складі позначають даний вираз негативним, та окрема їх кількість не знає його значення взагалі.

Для протиставлення з вище згаданими ФО чоловіки позитивно відзначають фразеологічний вираз *jemandem Honig ums Maul schmieren* („jemandem schmeicheln“, дослівно: „мастити комусь рот медом“) в той час, коли жінки-правдолюби сприймають його абсолютно негативно, що говорить про відповідний вплив гендерно розбіжної психології обох статей на формування та вживання фразеологічних одиниць у мовленні.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Аналізуючи міжособистісні відносини між різними соціальними, гендерними та віковими групами у варіації їх видів (а саме дружні, приятельські, ділові відносини), слід підтвердити той факт, що майже кожна фразеологічна одиниця на позначення досліджуваної семантичної групи формується на основі певного почуття та слугує для вираження тої чи іншої людської емоції через ставлення. Вибір та формування фразеологічної одиниці між комунікантами безпосередньо залежить від психологічного та емоційного стану мовців, що дозволяє передати не лише інформативний діалог учасників, але й їх настрій, інтенції, характер та ментальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гамзюк М. В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діахронії) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / М. В. Гамзюк. – К., 2001. – 19 с.
2. Літвінова М. М. Семантичні властивості фразеологічних одиниць зі значенням рис характеру людини (на матеріалі німецької мови XIX-XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / М. М. Літвінова. – Х., 2004. – 20 с.
3. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія / О.О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
4. Синельникова Л. Н. Введение в лингвистическую гендерологию. Материалы к спецкурсу / Л.Н.Синельникова, Г. Ю. Богданович. – Симферополь, 2001. - 284 с.
5. Телия В.М. Вторинна номінація і його види / В.Н.Телия // Мовна номінація. Види найменувань. – М. : Наука, 1977. – С. 129–221.
6. Burger H. Phraseologie. Eine Einföhrung am Beispiel des Deutschen. 2. bearbeitete Auflage. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2003. – 214 S.
7. Müller K. Lexikon der Redensarten / Klaus Müller. – Bertelsmann Lexikon-Verlag, 1994. – 781 S.
8. Redensarten-Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.redensarten-index.de/>

Фисяк И. Вариативность межличностных отношений в системе фразеологии.

Статья посвящена исследованию фразеологических единиц немецкого языка, объединёнными общим значением "межличностные отношения". В частности, в статье рассматриваются особенности семантической структуры фразеологических единиц, их функционирование в языке в зависимости от возрастных, гендерных и социальных различностей коммуникантов. Исследуются определяющие черты принадлежности фразеологических единиц (ФЕ) данной группы к определённому типу межличностных отношений. В ходе исследования выделяется специфика ментального отражения в употреблении ФЕ участниками коммуникативного акта, роль социальных факторов проявления ФЕ в речи. Проводится анализ особенностей выбора и образования фразеологических единиц на обозначение семантической группы «межличностные отношения» в сознании и связь отбора исследуемых излечений с характером человека, его эмоциональным и психологическим состоянием. Исследуются проблемы осознания и знания коммуникантами каждого из фразеологизмов, а также изменения и развития значения в целом в зависимости от групп, сфер и терминов употребления.

Ключевые слова: межличностные отношения, фразеологическая единица, гендер, коммуникант. Семантика, ментальность.

Fisiak I. Variability of Interpersonal Relations in the Phraseology.

The article is devoted to the phraseological units in German, combined with a common meaning "interpersonal relations." The particularities of semantic structure of phraseological units, their function in the language depending on age, gender and social differences of the communicants are investigated in the

article. Defining main features of the accessory phraseological units of the group to a particular type of interpersonal relations, specifics of the mental reflection in the phraseological units, influence and role of social factors in the choice of phraseological units in communication are considered. The analysis of the choice formation features of the phraseological units denoting semantic group "interpersonal relations" in the people's consciousness, reference of the following choice concerning researched expressions to the nature of people, to their emotional and psychological state. The problems of understanding and knowledge of each phraseological expression, as well as alteration and development of the meaning as whole according to groups, fields and terms of its use are investigated in the article.

Key words: *interpersonal relations, phraseological unit, gender, communicant, semantics, mentality.*

Оксана Черноус
(Кіровоград)

УДК 81'373.21(477.65)

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ОЙКОНІМІВ КІРОВОГРАДСЬКОГО РАЙОНУ

Розглянуті лексико-семантичні особливості назв населених пунктів Кіровоградського району, зафіксовані в сучасних джерелах адміністративно-територіального поділу. Визначено, що місцевий ойконімний фонд презентований відапелятивними та відонімними одиницями з кількісною перевагою останніх. Базою для 38,7% онімів стали загальногеографічні назви, поняття культурно-історичного характеру, а також лексеми на позначення особливостей природно-географічного комплексу регіону. Решта ойконімів утворена від онімів різних класів – антропонімів, гідронімів, топонімів. 3-поміж них найчисельнішою є група назв, що мають у своїй основі імена або прізвища засновників чи власників цих населених пунктів – 52%. Дослідження історії формування місцевого ойконімікону підтвердило факти однойменності населених пунктів, для розрізнення яких зазначалися топографічний орієнтир і неофіційні назви або прізвище власника. Також зафіксовані випадки ойконімної антонімії у складних назвах, при цьому в протиставні відношення вступають значення лише перших компонентів, виражених якісним прикметником.

Ключові слова: *ойконім, відапелятивний ойконім, відонімний ойконім, відантропонімний ойконім, відгідронімний ойконім, відтопонімний ойконім, ойконімна омонімія, ойконімна антонімія.*

Постановка наукової проблеми. Дослідження регіональних ойконімних систем є одним із пріоритетних завдань сучасної української та зарубіжної ономастики, оскільки одержані результати дозволять створити цілісну картину ойконімного фонду, його особливостей в історичному, етимологічному, лексико-семантичному, структурному, граматичному аспектах. Саме цим, на нашу думку, пояснюється надзвичайний науковий інтерес як авторитетних мовознавців, так і молодих ономастів до ойконімів різних етнографічних або територіально-адміністративних регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Об'єктами ґрунтовного лінгвістичного вивчення були назви населених пунктів різних часових меж та територій, зокрема Покуття (Д. Бучко), Буковини й Одещини (Ю. Карпенко), Волині (В. Шульгач), Рівненщини (Я. Пура), Прикарпаття (М. Габорака), Опілля (В. Котович), Черкащини (І. Гонца), Сумщини (Т. Поляруш, О. Іваненко), Дніпро-Бузького межиріччя (В. Лобода), Південно-Західного Поділля (М. Торчинський), Львівщини (Є. Черняхівська), Івано-Франківщини (В. Яцій), Полтавщини (А. Лисенко), Північної Хмельниччини (Н. Герета), Північної Тернопільщини (І. Волянюк). Водночас ойконімна система сучасної Кіровоградщини залишається ще недостатньо вивченою, хоча деякі комплексні дослідження ґрунтуються на ойконімах усієї етномовної території або окремих лексико-структурних типах всіх українських ойконімів, наприклад, назви поселень із формантами -ець, -иця (Н. Михайличенко), -івці, -инці (Д. Бучко), -ин, -ів (З. Купчинська), -ани, -яни (І. Царалунга), -*'ь (-*'а, -*'е) (Л. Радьо), -щина (Т. Поляруш). Отже, необхідність спеціального вивчення назв населених пунктів сучасного Кіровоградського району й зумовлюють актуальність пропонованої розвідки.

Об'єктом аналізу є ойконіми Кіровоградського району Кіровоградської області, зафіксовані в сучасних джерелах адміністративно-територіального поділу. **Метою** наукової розвідки є дослідження лексико-семантичних особливостей ойконімів означеного географічного ареалу, аналіз ойконімних омонімів та ойконімних антонімів, статистична організація місцевого ойконімікону. **Джерельною базою** нашого дослідження слугували довідники з адміністративно-територіального поділу України, Списки населених пунктів Херсонської губернії 1859 р., 1868 р., 1896 р., Списки землевласників Єлисаветградського уїзду 1908–1909 рр., Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії, а також картографічні матеріали, з-поміж яких особливу цінність становлять військово-топографічні карти 1868 р. З метою аналізу зібраного матеріалу використовувалися краєзнавчі енциклопедії, різноманітні географічні, тлумачні, ономастичні словники, результати дисертаційних робіт з ономастики та історії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Аналіз зібраного фактичного матеріалу дозволив виділити дві основні групи назв, кожна з яких має характерні кількісно-якісні особливості, – відапелятивні та відонімні ойконіми.

До *відапелятивного* фонду ойконімів Кіровоградського району зараховуємо: (1) загальногеографічні назви, в межах яких виділяємо ойконіми-орієнтири та назви з атрибутивним компонентом; (2) назви, що відображають особливості природно-географічного комплексу; (3) ойконіми, мотивовані лексемами культурно-історичного характеру.

Ойконіми-орієнтири. До ойконімів-орієнтирів традиційно зараховують назви, які характеризують особливості географічного або топографічного положення населеного пункту щодо певних суміжних об'єктів. При цьому ознака, за якою був іменованний об'єкт, має бути домінантною в ландшафті, мати винятковий характер [4, с. 8]. У деяких дослідженнях конкретизується, що такі назви утворювалися за допомогою префіксів, які первісно були прийменниками і вказували на місце розташування поселення [6]. До таких належить ойконім **Підгайці** (1,3 %), який хронологічно є новим утворенням в ойконімному фонді аналізованого району. У ХХ ст. ним було замінено історичну назву цього населеного пункту – **Велика Мамайка** (> р. Мамайка). Імовірно, за радянських часів мотивом для вибору назви слугував місцевий гай-орієнтир, тобто «невеликий, переважно листяний ліс» [7, с. 15].

Назви з атрибутивним компонентом. До таких належать оніми, що характеризують за допомогою атрибутивного компонента характер місцевості, ландшафт [4, с. 8], належність якогось географічного об'єкта, особливості функціонування тощо. Ойконімний фонд Кіровоградського району включає 5 таких одиниць (6,7 %): **Високі Байраки, Зелений Гай, Миколаївські Сади, Парацине Поле, Червоний Кут**.

Атрибутивні компоненти у зафіксованих ойконімах можуть вказувати на: (1) особливості ландшафту: **Високі Байраки, Зелений Гай, Червоний Кут, Червоний Яр**. У семантиці таких ойконімів міститься додаткова вказівка на розміри – «високий» (**Високі Байраки**), кольоровий спектр – «зелений», «червоний» (**Зелений Гай, Червоний Кут**) географічного об'єкта (байрак, гай, кут, яр); (2) належність основного об'єкта якійсь особі: **Миколаївські Сади, Парацине Поле**.

Ойконіми, що відображають особливості природно-географічного комплексу.

В ойконіміконі Кіровоградського району такі назви становлять групу з 10 онімів (13,3 %): **Верхівці, Гайвка, Калинівка, Липове, Лісне, Макове, Оситняжка, Привілля, Степове, Черняхівка**. Семантика основ цих ойконімів відображає особливості природно-географічного комплексу, в якому виникли означені населені пункти.

Територія сучасного Кіровоградського району є частиною степової зони України, тобто значної за площею рівнини, незахищеної високими горами. Ця особливість ландшафту стала мотиваційною основою для назв сіл **Привілля** та **Степове**. За тлумачним словником поняття *привілля* визначене як «широке, просторе місце, безмежний простір», що фактично описує місцевість усього Кіровоградського району [10, с. 574]. Схожу семантику має апелятив *степ*: «великий безлісий, вкритий трав'янистою рослинністю, рівнинний простір у зоні сухого клімату» [11, с. 686]. Зауважимо, що семантика обох ойконімів вказує не на якийсь конкретний об'єкт у ландшафті, а окреслює його загальну характеристику.

Прикметною ознакою цієї природно-географічної зони є відсутність великих лісових масивів. На цій території переважає деревна рослинність, що спостерігається на берегах рік,

озер, схилах балок, ярів тощо. Фактично будь-які більш-менш значні лісові насадження в минулому виконували функцію орієнтиру на місцевості. Це може бути однією з причин вибору назв із такою семантикою для новоутворених або при перейменуванні вже наявних населених пунктів. В ойконімній лексиці району презентовано два ойконіми, що семантично мотивовані назвами деревної рослинності – *Гайвка, Лісне*. Село *Гайвка* було засноване в 1910-1911 рр. переселенцями з Київської губернії та навколишніх сіл *Аджамки, Високих Байраків, Покровського* [5, с. 361]. Так само новим в адміністративно-територіальному устрої Кіровоградського району є с. *Лісне*.

Семантику, пов'язану з назвою конкретного роду дерев, має ойконім *Липове* (> липа – «дерево з серцеподібним зубчастим листям і жовтим пахучим медоносним цвітом» [8, с. 487]). Але оскільки він є вторинним і з'явився за радянських часів після перейменування с. *Олександрівки* (лексичні варіанти – *Соколівка, Мала Соколівка*), то щодо мотивації вибору саме такої назви можна робити лише певні припущення, наприклад, існування значних липових насаджень в межах або поблизу населеного пункту тощо.

Відображення характерних ознак ландшафту, а саме поширеність лісової, трав'яної, болотяної рослинності, якою вкриті численні балки та яри, фіксуємо в семантиці ойконімів *Макове, Оситняжка, Калинівка*. Перший мотивований лексемою «мак», що позначає «трав'янисту рослину з довгим стеблом і великими квітками ...» [8, с. 601]. В основі другого – поняття «оситняк», тобто «багаторічна або однорічна рослина родини ситникових, схожа на очерет» [9, с. 762]. Джерелом для творення ойконіма *Калинівка* є апелятив *калина* – «плодовий і декоративний чагарник» [8, с. 76].

Ойконіми, мотивовані лексемами культурно-історичного характеру. Означена група презентована 13-ма онімами (17,3 %): *Веселівка, Вільне, Зоря, Мальовниче, Могутнє, Молодецьке, Неопалимівка, Обознівка, Первозванівка, Покровське, Попівка, Сонячне, Українка*. За семантикою зафіксовані ойконіми можна поділити на кілька підгруп: (1) оніми, що мають в своїй основі якісну характеристику: *Веселівка* < «веселий», *Вільне* < «вільний», *Могутнє* < «могутній», *Неопалимівка* < «неопалимий», *Молодецьке* < «молодечий», *Мальовниче* < «мальовничий»; (2) оніми, мотивовані явищами атмосфери: *Зоря, Сонячне*; (3) оніми, мотивовані родом занять: *Обознівка* < «обозний» (посада), *Попівка* < «піп» (духовне звання); (4) оніми, що мають в своїй основі соціально-культурні поняття: *Покровське, Українка*, можливо, *Первозванівка*.

Ойконіми, що походять від онімів різних класів. У межах цієї групи аналізуємо ойконіми, засвідчені в довіднику адміністративно-територіального устрою Кіровоградського району станом на 01 вересня 2013 р. [1]. Усі зафіксовані назви відонімного походження становлять 61,3 %. Їх можна поділити на відантропонімні, відгідронімні та відтопонімні.

До *відантропонімних* зараховуємо оніми, основа яких мотивована особовим іменем або прізвиськом засновника поселення чи його власника. Зазвичай це назви у формі однини, утворені від конкретних антропонімів з додаванням онімотворчого форманта – найчастіше суфікса -івк(а), рідше – -ов(е), -ськ(е). У місцевому ойконімному фонді ця група є найбільшою за обсягом – усього 39 назв (52 %). Із них 23 оніми походять від церковно-християнських імен (30,7 %): чоловічих – *Аврамівка, Володимирівка, Григорівка, Іванівка, Миколаївка, Миронівка, Назарівка, Нова Павлівка, Нововолодимирівка, Новогригорівка, Новоолександрівка, Новопетрівка, Овсяниківка, Олександрівка, Олексіївка, Павло-Миколаївка, Петрове, Федорівка* (18 одиниць); жіночих – *Ганнинське, Дар'ївка, Катеринівка, Оленівка, Олено-Косогорівка* (5 одиниць).

Твірною основою 12 ойконімів є прізвиська засновника або власника населеного пункту (16 %): *Андросове, Бережинка, Вишняківка, Демешкове, Кандаурове, Клинци, Корлюгівка, Медерове, Рожнятівка, Сосонівка, Соколівське, Шостаківка*.

Такі складні за структурою ойконіми, як *Любо-Надеждівка, Івано-Благодатне*, умовно кваліфікуємо як відантропонімні, оскільки одним із компонентів є особове ім'я (Надія, Іван), а другим – субстантивований прикметник (любий, благодатний) (2,7 %). До відантропонімних належить також ойконім *Крупське*, проте в цьому випадку не йдеться про належність номінованого об'єкта конкретній особі (село заснували переселенці з Прусії у 1792 р.). На нашу

думку, цей онім має ідеологічно-меморіальну мотивацію, що підтверджується часом його виникнення – середина ХХ ст. Це стосується й ойконіма *Шевченкове*, який так само належить до меморіальних відносно нових утворень в ойконімному фонді району.

Отже, оніми, мотивовані прізвищем з ідеологічно-меморіальною метою, становлять 2,7 % від усіх зафіксованих.

Відгідронімні ойконіми презентовані меншою кількістю одиниць – усього 4 назви (5,3 %). Оніми цієї групи формувалися способом метонімії – перенесення назви річки на поселення, що виникло поруч. У результаті утворилися такі ойконіми, як *Адджамка* > р. Адджамка, *Велика Северинка* > р. Северинка, *Грузьке* > р. Грузька, *Осикувате* > р. Осиковита.

Відтопонімні ойконіми. До складу цієї групи зараховуємо три оніми (4 %), мотивовані назвами об'єкта рельєфу земної поверхні. Зауважимо, що всі зафіксовані відтопонімні ойконіми в своїй основі мають назви місцевих балок: *Червоний Яр* < балка Червона, *Лозуватка* < балка Лозуватка, *Безводня* < балка Безводня.

Ойконімна омонімія. Ойконімний фонд Кіровоградського району презентує також групу онімів, які були використані для називання одразу кількох населених пунктів. Однойменність в ойконімії Кіровоградщини є досить поширеним явищем, і Кіровоградський район не виняток. У списках населених пунктів Херсонської губернії, складених у ХІХ ст. для розрізнення та уточнення місцезнаходження того чи того поселення з однаковими назвами зазначалися топографічний орієнтир та неофіційні назви або прізвище власника. Так, на території аналізованого району існували два села під назвою *Лозватка*: с. *Лозватка (Резанова)* при р. Лозватка та с. *Лозватка* при балці Лозватка. У зв'язку з ліквідацією першого поселення, у сучасному адміністративно-територіальному поділі району залишився лише один населений пункт під такою назвою. Інший приклад топонімної омонімії – ойконім *Високі Байраки*. Для уникнення сплутування назву доповнювали уточненням зі вказівкою на прізвище власника та ім'я засновника: *Високі Байраки (Касьянівка)* – *Високі Байраки (Олександрівка, Андросова)*. Після перейменування другого із сіл на *Андросове* ойконімна омонімія зникла. З цими ж населеними пунктами пов'язаний інший випадок ойконімної омонімії. З метою розрізнення однойменних сіл *Високі Байраки* використовувалася назва *Олександрівка* на позначення другого із них, що спричинило появу омонімії у назві з іншими населеним пунктом: *Олександрівка 1 (Андросова, Високі Байраки)* – *Олександрівка 2 (Роженатовського, Тележинка)*. Уточнювальним компонентом були цифрові позначення, а також вказівки на прізвище власника. На сьогодні обидва села перейменовано, тому в місцевому ойконіміконі замість одного оніма *Олександрівка* функціонують два – *Андросове* та *Роженятівка*. На території аналізованого району в ХІХ ст. існували також дві *Оленівки*: *Оленівка (Стратемировича)* – *Оленівка (Гезейнова)*. У цьому випадку також конкретизували локалізацію поселення за допомогою прізвища власника. Омонімія в назвах цих населених пунктів не збереглася до нашого часу у зв'язку зі злиттям двох сусідніх сіл – *Оленівки (Стратемировича)* та *Косогорівки*, після чого ойконімний фонд регіону поповнився складним онімом *Олено-Косогорівка*. Окрім уже означених, згідно з переліком населених пунктів Херсонської губернії станом на 1859 р. однойменними були також с. *Велика Северинка* при р. Северинка та с. *Велика Северинка* при р. Інгул. У сучасних джерелах зафіксовано лише один населений пункт з такою назвою, тож омонімія відсутня. Те саме стосується ойконіма *Іванівка*. Розпізнавання кількох однойменних об'єктів відбувалося за допомогою додаткової вказівки на прізвище власника та цифрового позначення: *Іванівка 1 (Нотбекова)* та *Іванівка 2 (Хандакова)*. З часом *Іванівка 1 (Селевіна)* та *Іванівка 2 (Хандакова)* були об'єднані, а за радянських часів для уникнення омонімії перейменовані на *Мозутне*.

Отже, явище топонімної омонімії було характерною ознакою ойконімікону Кіровоградського району в ХІХ ст., натомість у ХХ-ХХІ ст. в офіційних джерелах воно відсутнє.

Ойконімна антонімія. Окрім онімних, деякі власні назви мають антонімні відношення. В основі такого протиставлення лежить протилежність позначуваних ними об'єктів за різними ознаками: форма, розміри, локалізація тощо. При цьому антонімічними можна вважати не лише лексеми з протиставними співвідносними значеннями, але й словотвірні (спирається на

антонімічність морфем) та граматичні протилежності (ґрунтується на антонімічності різних граматичних категорій).

Лексико-семантична антонімія засвідчена лише в складених назвах: *Аджамка (Велика, Пікінерна) – Мала* або *Гусарська Аджамка (Субботець)* (сучасне с. *Суботці* Знам'янського району Кіровоградської області); *Велика Северинка – Мала Северинка, Мала Мамайка – Велика Мамайка* (сучасне с. *Підгайці*), *Нижня Созонівка – Верхня Созонівка, Велика Соколівка – Мала Соколівка, Соколівка* (сучасне с. *Липове*). Аналіз їхніх складових виявив, що в протиставні відношення вступають значення лише перших компонентів, виражених якісним прикметником. У чотирьох випадках протиставлення відбувається за ознакою «розмір позначуваного об'єкта»: *Велика Аджамка – Мала Аджамка, Велика Северинка – Мала Северинка, Велика Мамайка – Мала Мамайка, Велика Соколівка – Мала Соколівка*. За ознакою «локалізація об'єкта» антонімічні значення виражають ойконіми *Нижня Созонівка* й *Верхня Созонівка*.

Окрім цього, можна виокремити групу ойконімів, у яких прикметник виступає без протилежного члена. До таких належить онім *Високі Байраки*. Зауважимо, що в історичних джерелах назва цього поселення зафіксована як *Вищі Буєраки* [5, с. 349], тому, імовірно, семантика компонента «високі» вказує не стільки на розмір, скільки на локалізацію. Оскільки у фактичних матеріалах відсутні будь-які вказівки на існування поселення з назвою, семантика якої виражає антонімічні відношення, то зараховуємо ойконім *Високі Байраки* саме до цієї групи.

В ойконімній системі аналізованого району також спостерігаються поєднання в антонімічні пари онімів, компоненти яких у загальноживаній лексиці не є антонімами. Ідеться про сучасні села *Аджамка* та *Суботці*, які в минулому називалися як *Пікінерна Аджамка* та *Гусарська Аджамка*. Появу такої онімної опозиції спричинив екстралінгвальний чинник, а саме військово-політичні події, що відбувалися на Єлисаветградщині в другій половині XVIII ст.: 1764 р. були скасовані Нова Сербія і Слобідський козацький полк, а військові одиниці трансформовані. На базі слов'яносербського полку був організований чорний гусарський полк, 14 рота якого локалізувалася в с. *Аджамський шанець*, інша назва – *Суботці* [12]. Очевидно, що згодом з'явився ойконім *Гусарська Аджамка*. Одночасно реформували й український новокозацький полк, замість якого був утворений Єлисаветградський пікінерний полк. До територій цієї військової одиниці увійшла *Велика Аджамка*, а в місцевому ойконіміконі поширився онім *Пікінерна Аджамка*. Обидві військові одиниці займали різні землі, виконували різні функції, відрізнялися етнічним складом тощо, тобто протиставлялися одне одному. Відповідно й утворені на їхніх територіях населені пункти в своїх назвах презентували таке протиставлення.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, ойконімний фонд Кіровоградського району презентований як відапелятивними, так і відонімними одиницями, при цьому кількісна перевага належить другим (38,7 % і 60,3 % відповідно). У межах кожної з груп домінантним є лише один лексико-семантичний тип: з-поміж відапелятивів – це ойконіми, мотивовані лексемами культурно-історичного характеру (17,3 %), у частці відонімних – відантропоніми (52 %), зокрема такі, що мають у своїй основі церковно-християнські імена (30,7 %). У місцевому ойконіміконі засвідчені також явища ойконімної омонімії та антонімії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративно-територіальний устрій [Електронний ресурс] / Офіційний портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html> – Назва з екрану.
2. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів : Світ, 1990. – 143 с.
3. Воляннюк І. Ойконіми Північної Тернопільщини зі слов'янськими іменами в основах / І. Воляннюк // Вісник Львівського університету. Серія філол. – 2009. – Вип. 46. – Ч. II. – С. 162-171.
4. Іваненко О. В. Походження назв населених пунктів Сумської області: Автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. В. Іваненко. – К., 2006. – 20 с.
5. Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 816 с.
6. Котович В. В. Ойконімія Опілля XII-XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Віра Василівна Котович. – Івано-Франківськ, 2000. – 20 с.
7. Словник української мови. В 11 т. Т. 2 : Г – Ж / [ред. П. П. Доценко, Л. А. Юрчук]. – К. : Наукова думка, 1971. – 547 с.

8. Словник української мови. В 11 т. Т. 4 : І – М / [ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, П. П. Доценко]. – К. : Наукова думка, 1973. – 840 с.
9. Словник української мови. В 11 т. Т. 5 : Н – О / [ред. Л. А. Юрчук, В. О. Винник]. – К. : Наукова думка, 1974. – 839 с.
10. Словник української мови. В 11 т. Т. 7 / [ред. О. П. Петровська, М. М. Пилинський, Л. О. Родніна, Н. І. Швидка]. – К. : Наукова думка, 1976. – 727 с.
11. Словник української мови. В 11 т. Т. 9 : С / [ред. І. С. Назарова, О. П. Петровська, Л. Г. Скрипник, Л. А. Юрчук]. – К. : Наукова думка, 1978. – 917 с.
12. Суботці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org> – Назва з екрану.

Чорноус О. Лексико-семантичні типи ойконімів Кривоградського району.

В статті рассмотрены лексико-семантические особенности названий населенных пунктов Кировоградского района, зафиксированные в современных источниках административно-территориального деления. Определено, что местный ойконимный фонд представлен отапельтивными и отонимными единицами с численным перевесом последних. Базой для 38,7 % онимов стали общегеографические названия, понятия культурно-исторического характера, а также лексемы для обозначения особенностей природно-географического комплекса региона. Остальные ойконимы образованы от онимов разных классов – антропонимов, гидронимов, топонимов. Из них наиболее многочисленной является группа названий с именами или фамилиями основателей или владельцев этих населенных пунктов в основе – 52 %. Исследование истории формирования местного ойконимикона подтвердило факты одноименности населенных пунктов, для различения которых указывались топографический ориентир и неофициальные названия или фамилии владельца. Также зафиксированы случаи ойконимной антонимии в сложных названиях, при этом в противопоставленные отношения вступают значение лишь первых компонентов, выраженных качественным прилагательным.

Ключевые слова: ойконим, отапельтивный ойконим, отонимный ойконим, отапельтивный ойконим, отгидронимный ойконим, оттопонимный ойконим, ойконимная омонимия, ойконимная антонимия.

Chornous O. Lexical and Semantic Types of Krovograd Region Place Names.

The article deals with the lexical and semantic features of Kirovograd region place names, fixed in current documents of administrative division. It was determined that the local place name fund is represented by two groups. They are the place names derived from general words and the place names derived from proper names. The second group is larger than the first one. 38,7 % of local place names are derived from general geographic names, from words connected with some cultural and historical concepts. As well they name most of Kirovograd region's natural or man-made features. The basic element of the others is proper names of different classes such as anthroponyms, hydronyms, toponyms. There are many place name terms relating to different types of personal names (52 %). For example, the most terms appeal to the founders' or the owners' first names or surnames. Historical research of the place names formation confirms the facts that different settlements can have the same name. If it is necessary to distinguish them it is used specific topographical landmarks, an informal title or the owner's name.

Key words: place name, place name derived from general word, place name derived from anthroponym, place name derived from hydronym, place name derived from toponym, omonym, antonym.

IV. КОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ

Ганна Бабічева
(Київ)

УДК 811.161.2'42

АКСІОЛОГІЯ ТА ПРАГМАТИКА СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ВІЙСЬКОВОГО ДИСКУРСУ

З'ясовано структурно-специфічні особливості сучасного військового дискурсу в англійській лінгвокультурі, а саме відповідність типології ритуальних дій, наявність прецедентних текстів, з'ясовує специфічні ознаки військової комунікації на лексико-семантичному рівні. Автор досліджує функціональний розвиток аксіологічних домінант у діячності, зміщення ціннісного фокусу за рахунок виникнення нового підходу до вирішення військових конфліктів – інформаційної боротьби. Розглянуто прагматичний потенціал вищезначеного виду дискурсу, його комунікативні складові, а саме різноманітні інструменти комунікативного впливу на реципієнта інформації в рамках поданого виду дискурсу.

Ключові слова: *військовий дискурс, інституціональний дискурс, аксіологічна складова, когнітивно-прагматичний підхід, прецедентні тексти, комунікативні стратегії.*

Постановка наукової проблеми. Враховуючи той факт, що сучасний військовий дискурс, як об'єкт спеціального аналізу є недостатньо вивченим, а, оскільки, ця комунікативна система є динамічною та постійно розвивається, виникла необхідність його детального вивчення в системі дискурсивної практики. Не меншу цікавість для дослідження представляє неоднорідність структури, лінгвопрагматичні складові, а також аксіологічні домінанти сучасного військового дискурсу у діячності. Краще розуміння специфічних ознак військового дискурсу як на формальному, так і на прагматичному рівні сприятиме кращому його розумінню та попередженню можливих загроз та конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що когнітивно-дискурсивний підхід вже достатньо давно застосовується в низці робіт останніх років (О.С.Кубрякова, Н.Д. Арутюнова, Н.Ф.Алефіренко, О.В. Александрова, Ю.М. Караулов, В.З. Демьянков, В.І. Карасик, В. М. Савицький, Т.А. ван Дейк; У. Чейф) Однак, він ще не отримав достатнього запровадження в дослідженні військового дискурсу, а саме при вивченні його аксіологічних та прагмалінгвістичних складових.

Мілітаристський дискурс лише нещодавно став предметом детального вивчення науковцями. Мова військових розглядається в її структурному, змістовному і функціональному аспектах та її дослідження ведеться в рамках різних дисциплін – когнітивної лінгвістики, теорії мовної комунікації, соціолінгвістики, мовознавства та інших. Зокрема, велися спроби системного опису військової термінології, фразеології, лексико-семантичних, стилістичних особливостей вищезначеного дискурсу і систематизації концептів, що входять до його складу в роботах Шейгал Е.І., Посмітної В.А., Вигівського В.Л., Юсупової Т.С., Акульшиної Н.Т.

Мета статті: виявлення структурних, функціонально-стилістичних та прагматичних особливостей сучасного військового дискурсу. Відстежити діячність та синхронію його аксіологічних складових.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Досліджуючи національно-культурну специфіку мовлення, а також його ціннісні домінанти, ми аналізуємо вже не текст, а дискурс. В організації дискурсу проявляється взаємозв'язок мови, культури та когнітивних моделей. Вивчення способів відображення фрагментів дійсності в різних мовах, аналіз мовної картини світу, представлені в різних лексичних систематизаціях, дослідження національно-культурної специфіки на рівні тексту, а саме дискурсу є взаємопов'язаними та актуальними проблемами лінгвістики. Дискурс виступає як складне комунікативне явище, розгалужену систему екстралінгвістичних знань «гіпертекст».

У запропонованій статті досліджується інституціональний різновид дискурсу, який є особливою формою спілкування, зумовленого соціальними функціями партнерів і регламентованого як за змістом, так і за формою [1, с. 299].

На основі релевантних соціолінгвістичних ознак ми можемо виділити з військового дискурсу інші види дискурсу, а саме політичний, спортивний, педагогічний, юридичний, та інші види інституціональних дискурсів що вказують на його приналежність до певних суспільних інститутів та ритуальну складову. Ритуал є особливою формою комунікації, яка передбачає дотримання групою людей, об'єднаних спільною метою, чіткого сценарію, детермінованого послідовними вербальними та невербальними конститuantами: нагородження, присяга, вшанування, святкування, відставка, підняття та приспущення прапора, військовий парад, винесення прапора, зміна почесного караулу а також рекурентне впровадження розгалуженої системи заохочень і покарань.

Відповідність типології ритуальних дій зумовлена наявністю наступних складових: (1) До учасників військового ритуалу можуть бути залучені як групи з чітко детермінованою обмеженою чисельністю: дивізія, рота, батальйон, батарея, загін, так і загальний збір варійованої чисельності всіх родів та видів військ. (2) Хронотоп ритуальності військових дій включає як циклічні ритуали: присяга, військові свята, демобілізація, присудження чергового військового звання, так і спорадичні: серед яких колективного характеру - нагородження, покарання, та індивідуального - заохочення та стягнення. Більшість ритуалів мають публічний та сакральний характер за присутності колективу товаришів по службі. (3) Стратегія військового ритуалу полягає у реалізації констатуючої, мобілізуючої та консолідуючої функції.

Обов'язковою складовою військового ритуалу є наявність прецедентних текстів: присяга, витримки з статуту. Подані тексти є жорстко клішованими, підпорядковані вимогам військового дискурсу. Використання флагів, сакральних символів (медалей, знаків, орденів та ін.), мовленнєвих кліше підкреслюють ритуальну складову військового дискурсу, додають урочистості та офіційності подіям.

Чітка ієрархічна структура військової комунікації майже виключає горизонтальну комунікацію між рівно статусними учасниками спілкування, оскільки вертикальна комунікативна ієрархія присутня в двох видах висхідна (підлеглий-командир) та низхідна (командир-підлеглий): а) на рівні виконання обов'язків в залежності від ступеня їх важливості та відповідальності для конкретної бойової ситуації, в) на рівні вислуги років, оскільки досвід є ключовою статусною складовою служби в армії, с) на рівні звань у випадку рівнозначних посад та навпаки.

Мова комунікантів має чітко детермінований характер, в який не має місця реквестивним модальним дієсловом, рекомендаціям, чи риторичності. Директиви, накази, концепції, статuti мають облігаторну модальність із жорсткою оціночною конотацією, чітку та виважену аргументацію, безкомпромісність та унеможливають сумніви у справедливості тверджень, що не залишає місця запитанням не по суті, сумнівам. Про це свідчить облігаторна модальність дієслів, що номінують виконання наказів: *to follow orders, to obey the authorities, to carry out orders*. Хоча, в деяких випадках допускаються додаткові роз'яснення та уточнення деталей за умови виконання конкретного бойового завдання, або надання пропозицій, але не зауважень.

Мова військових, як офіційна, так і неофіційна складається з великої кількості військової номенклатури, що включає цифрові або літеро-цифрові позначення: *The New Orleans is one of 35 LCU-2000 series in service. (The Landing Craft Utility boat)*.

Також їй притаманна насиченість спеціальними скороченнями і умовними позначеннями, що використовуються переважно у військовому дискурсі та є незрозумілими для пересічних носіїв мови. Тому є кілька пояснень, по-перше більшість скорочень має термінологічний характер та використовується на позначення явищ, об'єктів реальної дійсності військових, по-друге, для прискорення передачі інформації, по-третє мова скорочень та аббревіатур утаємничують їх ключові складові та додають секретності змісту інформації: *Commanding Officer (CO), Service number (SN), NCO (Non-commissioned Officers), APC (Armoured Personnel Carrier), IFV (Infantry Fighting Vehicle), Pl (Platoon), Coy (Company), HQ (Head Quarters), The Ops Officer, Lt Col (Lieutenant Colonel), Capt, Maj, 1-st Engr Regt, INT CORPS, Sig Sqn, the RA (Royal Artillery), the RLC (Royal Logistic Corps), the AAC (Army Air Corps)*.

Військовий дискурс характеризується великою насиченістю спеціальною військовою лексикою, широким використанням військової термінології, наявністю певної кількості стійких словосполучень і ідіом, характерних тільки для військової сфери спілкування: *to lift fire* – *перенести вогонь в глибину*, *to run the guard* – *пройти повз часових непоміченим*, *fly to arms* – *поспіхом готуватися до війни*, *take the field (take the field (against))* – *розпочинати, розгорнути військову кампанію*. Слід зазначити, що кількість ідіом в військовому дискурсі істотно обмежена, в той час як кількість стійких сполук як в українській мові так і в англійській достатньо велика.

Із точки зору синтаксису військовому дискурсу притаманно використання еліптичних конструкцій, форм пасивного стану, інфінітивних конструкцій та частою заміною підрядних речень абсолютними дієприкметниковими зворотами.

Всі вищеозначені особливості військового спілкування пов'язані з певним функціональним навантаженням, що характеризує військову сферу спілкування: стислість, чіткість і конкретність формулювань, стислість викладення, чітке відокремлення однієї думки від іншої, що забезпечує логічну послідовність інформування стрункість будови матеріалу.

В основу повідомлень про військові конфлікти покладено архетипічну бінарну опозицію «свій – чужий», яка поділяє суспільство на тих хто захищає інтереси більш впливової сторони – «our», та ті хто нападає та чинить супротив «чужий» (захисник-ворог). В дискурсі військового конфлікту ця опозиція доведена до крайнього ступеню, що відображає полярність опозиційних сил [3, с.120]: *It (NATO) is also offering, to regional states that request it, assistance in developing their own (African countries) capacity to combat piracy activities; We would not be where we are if we had accepted the fact that this is primarily our war...; Hostilities continued between Israeli and auxiliary forces on the one hand and Lebanese groups who proclaimed their resistance against the Israeli occupation on the other.*

Останнім часом конвенціональне поняття *ворог* – *enemy* та *захисник* – *defeater* трансформувалось у військовому дискурсі у «*a belligerent party, insurgents, rebels, local forces, terrorists, threat*» з одного боку та «*security forces*», «*peace support / building/ keeping forces*» або «*allies, organization, rebel groups, etc.*» з іншого.

В текстах про сучасні бойові дії американської армії, конфліктуючі сторони переважно представлені організаціями, які уособлюють інтереси кількох держав, в той час як конкретні країни-учасники бойових дій номінуються опосередковано. Сучасна війна перетворилася на протистояння зацікавлених груп та угруповань на певній території.

Отже, військові дії переважно ведуть групи держав об'єднаних спільними економічними, політичними, аксіологічними (релігія, культура, мораль) та геостратегічними інтересами: NATO, the UN (the United Nations), ISAF (International Security Assistance Force), OSCE (the Organization for Security and Cooperation in Europe), the EU (the European Union). В текстах військової тематики подані організації можуть виступати як союзники, так і сторони, що мають різні погляди на конфлікт: *NATO's open door policy and its collaboration with other international organizations such as the UN, OSCE and the EU have been remarkable; ... aid does not focus on the areas where the Taliban threat is growing. The UN effort is divided, corrupt, and focused on post-conflict needs; It has to be said that on the institutional level, relations between the EU and NATO are far from harmonious. Between 2003 and 2009, it was fashionable to accuse France of being hostile towards NATO: indeed, many Europeans suspected France of waiting to develop European defense in competition with NATO.*

Отже, більшість англійських текстів подіє інформацію під кутом зору однієї з організацій: NATO, the EU, the UN. З іншого боку подані організації можуть бути протиставлені в дискурсі опозиційно, як «загроза» за схемою «NATO - the EU», або «NATO - the UN» в залежності від задіяних країн-учасників військового конфлікту та геополітичних інтересів.

Однак, головним «злодієм», «загрозою» виступає політична система «режим диктатора», з іншого боку вона протиставлена політиці демократії та свобод, оскільки політичні та стратегічні виклики складають підґрунтя військових дій. «Захист» інтересів народу, «демократія», «особисті свободи», «людські життя», «стабільність та безпека», «збереження миру», «багатонаціональне суспільство» виступають ключовими ціннісними домінантами, які становлять аксіологічну складову дискурсу. «Закон», «свобода» протиставлені особистому

«взиску», «диктатурі», «узурпації влади» серед інших загроз «тероризм», «повстанські дії», «піратство», як загроза економічним інтересам держав та різні види зброї масового знищення.

... *help to maintain a safe and secure environment and freedom of movement for all citizens, irrespective of their ethnic origin; NATO implemented all military aspects of the UN Resolution as a contribution towards a peaceful transition to democracy in Libya; Of course the Iranian nuclear challenge remains a potential threat, against which Israeli Air Force planners in particular are building up their capabilities; The operation evolved out of NATO's immediate response to the terrorist attacks against the United States of 11 September and is NATO's only Article 5 collective defense operation; Syria is known to have a significant stockpile of chemical weapons. There have been growing concerns in neighbouring countries and among Western governments about the security of such weapons should the regime fall.*

Традиційно фінальний розвиток конфлікту завжди визначали аксіологічні домінанти: «поразка - перемога» відповідно «victory – defeat», «to win war - to loose war», але останнім часом подані опозиційні номінації зазнали значних змін. Ми спостерігаємо рефлексивне зміщення семантичного фокусу з «victory» на «war results», «war consequences», замість to be defeated – to fail, to defeat smb. / smth. - to fall / topple down / overthrow the regime, officially end war та пом'якшення прямих традиційно військових номінацій. Така ефемізація лексичних найменувань наводить на думку про політизацію сучасних військових конфліктів, що призводить до введення суспільства в оману та фальсифікації реальної дійсності при висвітленні військового конфлікту або її замовчування фактів та подій; *America's war in Iraq officially ended last Thursday with a flag-lowering ceremony in Baghdad; ... All US troops had been due to return home by Christmas; Australian and Polish troops which invaded Iraq and toppled the regime of Saddam Hussein in 21 days of major combat operations.*

Відображення уявної дійсності є найбільш поширеним комунікативним інструментом політиків та медіа, який поступово став невід'ємною частиною військового дискурсу. Така ситуація вказує на впевненість у своїх силах та правоті своїх рішень сторони, що ініціює конфлікт. В свою чергу доповіді та повідомлення про військові дії перетворюються у пропаганду: *NATO took over command ...in August 2003, with the aim of helping to establish the conditions in which Afghanistan can enjoy a representative government and self-sustaining peace and security. Initially restricted to providing security in and around Kabul, the mission has gradually expanded...*

У поданому прикладі відбувається підміна реальної дійсності та реальної мети на уявну, ілюзорну. Відволікається уваги від справжнього стану речей шляхом перекручування фактів, евфемізації наступальних військових дій. Таким чином, важливе значення для військової комунікації набуває ідеологія, в той час як значення особистої думки майже повністю нівелюється. Для кращого розуміння військового дискурсу необхідно досягнути ідеологічне підґрунтя військових промов, що тісно пов'язане з існуючими в американському суспільстві формами політичного правління та влади.

Часто у своїх лекціях та промовах, військові представляють свої агресивні дії апелюючи до загальнолюдських цінностей: *Стабільність, Безпека, Мир, Демократія, Свобода*. Для цього, переважно, коло союзників гіперболічно розширюється до світових масштабів.

Under the authority of the UNSCR 1244, NATO has been leading a peace support operation in Kosovo since 1999 in support of wider international efforts to build peace and stability in the area.

Окрім аксіологічного фокусу, в військовому дискурсі використовуються різноманітні засоби та інструменти мови та мовлення, що уособлюють специфіку прагматичного потенціалу текстів мілітаристської тематики. Поряд із евфемізацією, метафора, набуває поширеності під час читання промов, доповідей та лекцій військовими, це інший спосіб прихованої маніпуляції свідомістю слухача, що з одного боку полегшує сприйняття інформації, а з іншого – завуальовує та виправдовує жорстокість військових дій: *In the end its like parents and their children – you discipline them for their misbehaviour – not because you don't like them and you tend to use a punishment that is just enough to make the point – you use restraint.*

У більш широкому попередньому контексті ми дізнаємося, що в ролі батьків виступають сили підтримки миру (*a peace support force*), під дітьми метафорично називають країну, яка веде військові дії проти миротворців (*a belligerent party*).

Завуальованість, прихованість концепту «війна» є обов'язковою складовою сучасних промов військових. У текстах мілітаристської тематики лексема «war» майже не зустрічається, замість неї, частотно уживаною стає номінація «conflict», на також вказую на певні маніпулятивні комунікативні дії з боку мовця.

Серед інших поширених лексико-семантичних засобів військового дискурсу окремої уваги заслуговує гіперболізація та використання контекстних гіперонімів для посилення впливу на реципієнта інформації. Динаміка розвитку контекстних гіперонімів переважно інтенсифікується в рамках однієї доповіді, тексту тощо, чи кількох послідовних повідомлень: «*to stop - to eliminate - eradicate, - to destroy*» *potential threat*; «*to launch - to fuel - to evolve – to escalate*» *military conflict*. Така інтенсифікація семантичних ознак дії є засобом переконання аудиторії у правильності прийнятих керівництвом рішень та військових дій.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналіз англійського військового дискурсу виявив, що останній, безсумнівно, відноситься до інституціонального типу дискурсу та має ознаки ритуальності дискурсу, оскільки, по-перше, він володіє всіма необхідними для цього ознаками - тема і жанр текстової складової, а також хронотоп, учасники комунікації, символи, ритуальність дій, завдання та стратегії екстралінгвістичної складової. Було відслідковано лексико-семантичні, стилістичні особливості структури дискурсу військових, а також аксіологічні домінанти запропонованого типу дискурсу в синхронії та діахронії. Як перспективу дослідження ми можемо розглядати детальне вивчення прагмалінгвістичних стратегій військової мовної комунікації, сучасних технік комунікативного впливу в мові військових. Військова метафора в мові англійських ЗМІ, взаємодія та реалізація різних типів дискурсу в контексті військового дискурсу є також цікавими для подальшого наукового аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
2. Міжнародний тиждень у Києві «Організація північноатлантичного договору після Чикагського самміту 2012»: Лекції та статті. – К.: НУОУ ім. І. Черняхівського, 2013. – 150 с.
3. Шейгал Е.И. Мозгалина А.И. Концептуальное противостояние в дискурсе современного военного конфликта. / Аксиологическая лингвистика: Проблемы коммуникативного поведения : сб. науч. тр. / под ред. В.И. Карасика, Н.А. Красавского. – Волгоград : Перемена, 2003. – С.119-124.
4. International week in Kyiv «NATO: common responses to common security challenges»: Syllabus and Readings. – Kyiv-Rome-Oberammergau: UNDU, NATO Defense College, NATO school, 2012. – 130 с.

Бабичева А. Аксиология и прагматика современного англоязычного военного дискурса.

В статье определены структурно-специфические особенности современного военного дискурса в английском лингвокультуре, а именно соответствие типологии ритуальных действий, наличие прецедентных текстов, выявлены специфические признаки военной коммуникации на лексико-семантическом уровне. Автор исследует функциональное развитие аксиологических доминант в диахронии, смещение ценностного фокуса за счет возникновения нового подхода к решению военных конфликтов – информационной борьбы. Рассмотрены прагматический потенциал вышеозначенного вида дискурса, его коммуникативные составляющие, а именно различные инструменты коммуникативного воздействия на реципиента информации в рамках представленного вида дискурса.

Ключевые слова: *военный дискурс, институциональный дискурс, аксиологическая составляющая, когнитивно-прагматический подход, прецедентные тексты, коммуникативные стратегии.*

Babicheva A. Axiology and Pragmatics of Contemporary English-language Military Discourse.

The specific structural features of modern English military discourse have been defined in the article. Its compliance with custom typology, in particular, the presence of precedent texts, reveals the specific features of military communications on the lexical-semantic level. The author examines the functional development of axiological dominants in diachrony, shifting the focus on values by regarding the invention of a new approach to military conflicts – the information war. The pragmatic potential of abovementioned discourse, its communication components, along with various tools of communicative impact on the recipient submitted in the form of discourse have been analyzed.

Key words: *military discourse, institutional discourse, axiological constituent, cognitive-pragmatic approach, case texts, communication strategy.*

УДК 811.111'373

**СОЦІАЛЬНО-КОГНІТИВНІ ЗАСАДИ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ПЕСИМІСТА ЯК КОМУНІКАТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ**

*Розглянуто соціально-когнітивні аспекти ідентифікації поняття «песимізм» в англійській мовній свідомості. Встановлено, що соціально-когнітивні категорії оцінки, віри, очікування та надії є базовими концептами, які визначають комунікативну поведінку песимістичної особистості. Виявлено, що дані конструкти є пріоритетними у процесі формування концептуальної картини світу песиміста як комунікативної особистості. Доведено, що основними засобами ідентифікації поняття «песимізм» в англійській мовній свідомості є лексеми *pessimism, pessimist, pessimistic, pessimistically*. Проаналізовано семантичну структуру лексичних одиниць на позначення песимізму та встановлено семантичні компоненти, які актуалізують соціально-когнітивні категорії оцінки, віри, очікування та надії в мовній свідомості англомовної песимістичної особистості. Доведено, що основою вербально-семантичної ідентифікації поняття «песимізм» в межах соціально-когнітивної парадигми є родові (*belief, gloomily*) та видові (*bad, disadvantageous, futile, evil, pain, misfortune, adverse, dark, negative, undesirable, corrupt, desponding, disbelief, distrust, lack, despairing, worst, to believe, to expect, to anticipate, lack of hope*) семантичні компоненти, аналіз яких дозволяє пояснити механізми, які супроводжують не лише соціально-когнітивну, а й мовленнєву та комунікативну діяльність песимістичної особистості.*

Ключові слова: комунікативна особистість, песимізм, песиміст, соціально-когнітивна теорія, концепт, семантичний компонент.

Постановка наукової проблеми. Концептуалізація песимізму як гетерогенного гуманітарного явища, розвиток якого визначається факторами антропоцентричного порядку, є передумовою для всебічного вивчення даного феномену в межах лінгвістичної парадигми.

Розгляд песимізму крізь призму соціально-когнітивної теорії А. Бандури та Дж. Роттера дозволяє звернути увагу на ті соціально-когнітивні категорії, які визначають песиміста як особистість, що має певний набір когнітивних характеристик, які ґрунтуються на поняттях оцінки, мотивації, мети, очікування, самоефективності, надії, віри, волі [4, с. 14] та передбачає розуміння цих параметрів як базових концептів, що слугують фундаментом концептуальної картини світу песиміста. Закодована інформація про людину і навколишній світ, яка міститься у вищезазначених соціально-когнітивних конструктах, дозволяє пояснити механізми, що супроводжують не лише когнітивну, а й мовленнєву та комунікативну діяльність песимістичної особистості.

Основною ланкою, що опосередковує взаємозв'язок концептуальної та мовної картин світу, є мовна свідомість як сукупність перцептивних, концептуальних і процедурних знань носія культури про об'єкти реального світу [5, с. 4]. Оскільки мовна свідомість є сукупністю образів свідомості, що формуються і озвнищуються за допомогою мовних засобів [6, с. 26], вербально-семантична ідентифікація поняття «песимізм» є основою для лінгвістичного аналізу лексикалізованого [7, с. 152–170] змісту свідомості комунікативної особистості песиміста на семантичному, когнітивному та прагматичному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Песимізм як одна з парадигм людського буття, яка при відповідних обставинах наповнюється конкретно-історичним змістом, займає важливе місце серед дискусійних проблем сьогодення. Хоча песимізму приділяється значна увага в сучасних гуманітарних студіях, пріоритетним залишається його переосмислення у межах філософської (А.Р. Геворкян, М.А. Лепський, Ш.Х. Боташева, І.С. Дудник), психологічної (М. Шайер, Ч. Карвер, М. Зелігман, О.А. Сичов, М.С. Замишляєва) та соціально-психологічної (К. Мудзибаєв, Л. Кесельман, М.Г. Мацкевич, В.П. Трусов) галузей сучасного знання. Сучасні уявлення про песимізм як про індивідуально-психологічний феномен спираються на підходи та теорії, що існують в межах персонології, а саме, на теорію поля К. Левіна, теорію особистісних конструктів Дж. Келлі та теорію локуса контролю Дж. Роттера. Соціально-когнітивні параметри

песимізму загалом та соціально-когнітивні особливості поведінки песиміста як комунікативної особистості залишаються поза увагою дослідників.

Мета статті – виявлення соціально-когнітивних особливостей ідентифікації поняття «песимізм» в англійській мовній свідомості. Досягнення даної мети передбачає вирішення наступних **завдань**: (1) визначити базові категорії, які лежать в основі вербально-семантичної ідентифікації поняття «песимізм» в межах соціально-когнітивної парадигми; (2) виявити семантичні компоненти, які актуалізують окремі соціально-когнітивні категорії в мовній свідомості англословної песимістичної особистості.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Мовна свідомість, яка виникає як результат взаємодії одиниць знань про світ із мовними одиницями [3, с. 32] і формується в результаті комунікативного досвіду [1, с. 17], є динамічним утворенням, яке оперує вербалізованими концептами, які в площині соціально-когнітивної характеристики песимізму визначені як конструкти, що лежать в основі концептуальної картини світу песиміста. Вербалізуючись, дані соціально-когнітивні конструкти ідентифікують поняття «песимізм» в англійській мовній свідомості.

Основними засобами такої ідентифікації є лексема *pessimism* та похідні словотвірні одиниці *pessimist*, *pessimistic*, *pessimistically*, які, фіксуючи категоріально різні аспекти лексичної одиниці *pessimism*, експлікують особливості індивідуальної та соціальної поведінки індивіда.

Аналіз семантичної структури аналізованих лексичних одиниць дозволив виявити семантичні компоненти, які актуалізують окремі соціально-когнітивні категорії, а саме, категорії оцінки, віри, очікування та надії в мовній свідомості англословної песимістичної особистості.

Песимізм як ціннісна сторона світосприйняття, в якій світ осмислюється з точки зору співвідношення в ньому добра і зла, справедливості і несправедливості, щастя і нещастя, є поняттям аксіологічним, оскільки виражає оцінку дійсності в цілому і, перш за все, оцінку майбутнього.

Важливість оцінки в осмисленні світу на основі системи цінностей соціуму та індивідуальної ціннісної системи [2, с. 15] підтверджується наявністю в структурі лексичного значення окремих лексико-семантичних варіантів (далі ЛСВ) досліджуваних лексичних одиниць компонентів із семантикою негативної оцінки. Для лексеми *pessimism* це видові семи «поганий» (*bad*), «невигідний» (*disadvantageous*), «нікчемний» (*futile*), «зло, злий» (*evil*), «біль» (*pain*) «нещастя» (*misfortune*), «несприятливий» (*adverse*), «темний» (*dark*), «негативний» (*negative*), «небажаний» (*undesirable*), «зіпсований» (*corrupt*): *pessimism* – (ЛСВ 1) *a feeling that bad things will happen, that smth will not be successful* [14, с. 1129]; *pessimism* – *tendency to believe that the worst thing is most likely to happen, that everything is essentially evil* [13, с. 121]; *pessimism* – (ЛСВ 1) *the tendency to see or anticipate only what is disadvantageous or futile in current or future conditions or actions, often when it is reasonably possible to see or anticipate advantages or gains*, (ЛСВ 3) *the belief that the evil and pain in the world are not compensated for the goodness and happiness* [16, с. 1076]; *pessimism* – (ЛСВ 2) *an inclination to put the least favorable construction on actions and happenings, to emphasize adverse aspects, conditions, and possibilities, or to anticipate the worst possible outcome* [18, с. 1689]; *pessimism* – (ЛСВ 2) *the tendency to expect misfortune or the worst outcome in any circumstances; practice of looking on the dark side of things* [17, с. 1009]; *pessimism* – (ЛСВ 1) *a tendency to stress the negative or take the gloomiest possible view* [15, с. 1040]; *pessimism* – (ЛСВ 1) *the tendency to see, anticipate, or emphasize only bad or undesirable outcomes, results, conditions, problems, etc.* [10]; *pessimism* – (ЛСВ 3) *the doctrine that this world is corrupt and that man's sojourn in it is a preparation for some other existence* [9].

Структура лексичного значення окремих ЛСВ лексеми *pessimist* також вирізняється наявністю компонентів з семантикою негативної оцінки. Це видові семи «поганий» (*bad*), «найгірший» (*worst*), «безнадійний» (*desponding*): *pessimist* – *a person who always expects bad things to happen* [14, с. 1129]; *pessimist* – (ЛСВ 1) *a person who habitually sees or anticipates the worst, or is disposed to be gloomy* [16, с. 1076]; *pessimist* – (ЛСВ 1) *one who takes a desponding view of life* [19, с. 1041].

У структурі лексичного значення окремих ЛСВ лексеми *pessimistic* соціально-когнітивна категорія оцінки, а саме, її негативний аспект, експлікується видовими семами «поганий» (*bad*),

«невіра» (*disbelief*), «недовіра» (*distrust*), «нестача» (*lack*), «зневірений» (*despairing*), «найгірший» (*worst*): *pessimistic* – *expecting bad things to happen or something not to be successful; showing this* [14, с. 1129]; *pessimistic* – (ЛСВ 2) *marked by disbelief, distrust, or a lack of confidence, hope, or joy, (ЛСВ 3) gloomy, despairing* [18, с. 1689]; *pessimistic* – (ЛСВ 2) *expecting the worst* [17, с. 1009].

Для лексеми *pessimistically* таким компонентом із семантикою негативної оцінки є родова сема «пригнічено, похмуро» (*gloomily*): *pessimistically* – *gloomily* [11, с. 329].

Інтегруючи низку психічних процесів та якостей індивіда, соціально-когнітивна категорія віри в діяльнiсному відношенні виступає як поліфункціональний механізм саморегуляції особистості, як спосіб вироблення ставлення до всесвіту, суспільства, інших людей і себе самого. Саме цей факт визначає високу експліцитність родової семи «віра» (*belief*), яка відображає категорію віри у структурі лексичного значення лексеми *pessimism*: *pessimism* – *the belief that bad things are going to happen* [8, с. 1150]; *pessimism* – *belief that only bad things will happen* [11, с. 329].

Видова сема «вірити» (*to believe*) також ідентифікує вищезазначене поняття в структурі лексичних значень досліджуваних лексичних одиниць: *pessimist* – *person who believes that only bad things will happen* [11, с. 329]; *pessimistic* – *gloomy / believing that only bad things will happen* [11, с. 329].

Песимізм як генералізоване очікування, що актуалізується через змінну сумніву, в термінах соціально-когнітивної теорії Дж. Роттера корелює з інтернально-екстернальним локусом контролю і відповідає розумінню песимізму як атрибутивного стилю. Соціально-когнітивна категорія очікування знаходить своє відображення у семантичному компоненті «очікувати, передбачати» (*to expect, to anticipate*), який зустрічається у структурі лексичних значень окремих ЛСВ лексем *pessimism, pessimist, pessimistic*: *pessimism* – (ЛСВ 1) *the tendency to see or anticipate only what is disadvantageous or futile in current or future conditions or actions, often when it is reasonably possible to see or anticipate advantages or gains* [16, с. 1076]; *pessimism* – (ЛСВ 2) *the tendency to expect misfortune or the worst outcome in any circumstances* [17, с. 1009]; *pessimist* – *a person who always expects bad things to happen* [14, с. 1129]; *pessimist* – (ЛСВ 1) *a person who habitually sees or anticipates the worst, or is disposed to be gloomy* [16, с. 1076]; *pessimistic* – (*~ about smth*) *expecting bad things to happen or something not to be successful; showing this* [14, с. 1129].

Ще одним чинником, який визначає соціально-когнітивний статус особистості та впливає на її емоційний і фізичний стан, є надія. У межах підходу до дослідження песимізму як атрибутивного стилю, рівень надії визначається параметрами широти та стабільності. Відповідно, надія є елементом атрибутивного стилю особистості. Семантичний компонент, який експлікує соціально-когнітивну категорію надії, є найменш представленим у дефініціях досліджуваних лексем. Це видова сема «безнадійність, безнадія» (*lack of hope*).

Наведемо приклади: *pessimistic* – (ЛСВ 2) *marked by disbelief, distrust, or a lack of confidence, hope, or joy* [18, с. 1689]; *pessimistic* – (ЛСВ 1) *having or showing a lack of hope for the future* [12].

Отже, ідентифікація соціально-когнітивного аспекту поняття «песимізм» в англійській мовній свідомості відбувається за допомогою родових («віра» (*belief*), «пригнічено, сумно» (*gloomily*)) та видових («поганий» (*bad*), «невигідний» (*disadvantageous*), «нікчемний» (*futile*), «зло, злий» (*evil*), «біль» (*pain*), «нешастя» (*misfortune*), «несприятливий» (*adverse*), «темний» (*dark*), «негативний» (*negative*), «небажаний» (*undesirable*), «зіпсований» (*corrupt*), «безнадійний» (*desponding*), «невіра» (*disbelief*), «недовіра» (*distrust*), «нестача» (*lack*), «зневірений» (*despairing*), «найгірший» (*worst*), «вірити» (*to believe*), «очікувати, передбачати» (*to expect, to anticipate*), «безнадійність, безнадія» (*lack of hope*)) семантичних компонентів, що експлікують категорії оцінки, віри, очікування та надії в семантичній структурі лексем *pessimism, pessimist, pessimistic, pessimistically*.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Виявлені у результаті проведеного аналізу родові та видові семантичні компоненти, які є основою вербалізації соціально-когнітивних категорій оцінки, віри, очікування та надії як базових концептів, що визначають соціально-когнітивний аспект комунікативної поведінки песимістичної особистості, є тими засобами, які актуалізують вищезазначені категорії в мовній свідомості англійської песимістичної особистості. Серед перспектив подальших досліджень – виявлення структурних особливостей концептуальної картини світу песимістичної комунікативної особистості. Втілюючи індивідуальний образ світу та його особистісну

інтерпретацію, концептуальна картина світу песиміста, основою якої є зазначені вище концепти, проникнути у сутність яких можна тільки завдяки мовним структурам, має суттєве значення для виявлення особистісних факторів вербальної та невербальної поведінки песиміста як комунікативної особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барінова І.А. «Языковое сознание»: к вопросу об определении и интерпретации термина / И.А. Барінова, Н.М. Нестерова, И.Г. Овчинникова // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Проблемы языкознания и педагогики. – Пермь: изд-во ПГПУ, 2010. – № 4. – С. 10–21.
2. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Бессонова Ольга Леонідівна. – Донецьк, 2003. – 463 с.
3. Гапченко О. Мовна свідомість людини як об'єкт лінгвістичних досліджень / О. Гапченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2011. – № 22. – С. 31–34.
4. Сычев О.А. Психология оптимизма: учебно-методическое пособие к спецкурсу / Олег Анатолиевич Сычев. – Бийск: БПГУ им. В.М. Шукшина, 2008. – 69 с.
5. Тарасов Е.Ф. Языковое сознание – перспективы исследования / Е.Ф. Тарасов // Языковое сознание: содержание и функционирование: материалы XIII Международного симпозиума по психолінгвістике и теории коммуникации. – М., 2000. – С. 3–4.
6. Тарасов Е.Ф. Актуальные проблемы анализа языкового сознания / Е.Ф. Тарасов // Языковое сознание и образ мира: сб. статей [отв. ред. Н.В. Уфимцева]. – М., 2000. – С. 20–29.
7. Уфимцева Н.В. Взаимодействие культур и языков: теория и методология / Н.В. Уфимцева // Встречи этнических культур в зеркале языка. – М.: Наука, 2002. – С. 152–170.
8. Collins COBUILD English Dictionary for Advanced Learners. – Glasgow: HarperCollins, 2001. – 1824 p.
9. Collins English Dictionary. Complete & Unabridged 10th Edition [Electronic resource]. – Mode of access: <http://dictionary.reference.com/browse/pessimist>
10. Dictionary.com Unabridged Based on the Random House Dictionary Edition [Electronic resource]. – Mode of access: <http://dictionary.reference.com/browse/pessimist>
11. Harrap's Standard Learners' English Dictionary / Ed. by P.W. Collin. – London: Elt Verlag, 1988. – 540 p.
12. Merriam-Webster Learner's Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/pessimism>
13. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / Ed. by A. S. Hornby. – Oxford: Oxford University Press, 1982. – V. II. – 527 p.
14. Oxford Advanced Learners Dictionary / Ed. by S. Wehmeier. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 1780 p.
15. The American Heritage College Dictionary. 4th ed. – Boston: Houghton Mifflin Company, 2004. – 1636 p.
16. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of English Language. New Revised Edition. – N. Y.: Gramercy Books, 1996. – 1693 p.
17. Webster's New World Dictionary of American English, Third College Edition / Ed. by V. Neufeldt. – Cleveland, N. Y.: New World Dictionaries, 1989. – 1574 p.
18. Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged / Ed. by P. Babcock Gove. – Springfield: Merriam-Webster, Inc., 1993. – 2662 p.
19. Webster Universal Dictionary, Unabridged International Edition / Ed. by Wyld H.C., Partridge E.H. – N.Y.: Harver Educational Services, 1975. – 1743 p.

Бойчук В. Соціально-когнітивні передумови лінгвістичного дослідження песиміста як комунікативної особистості.

*Рассмотрены социально-когнитивные аспекты идентификации понятия «пессимизм» в английском языковом сознании. Установлено, что социально-когнитивные категории оценки, веры, ожидания и надежды являются базовыми концептами, определяющими коммуникативное поведение пессимистической личности. Обнаружено, что данные конструкты являются приоритетными в процессе формирования концептуальной картины мира пессимиста как коммуникативной личности. Доказано, что основными средствами идентификации понятия «пессимизм» в английском языковом сознании являются лексемы *pessimism, pessimist, pessimistic, pessimistically*. Проанализирована семантическая структура лексических единиц обозначающих пессимизм и определены семантические компоненты, актуализирующие социально-когнитивные категории оценки, веры, ожидания и надежды в языковом сознании англоязычной пессимистической личности. Доказано, что основой вербально-семантической идентификации понятия «пессимизм» в рамках социально-когнитивной парадигмы являются родовые (*belief, gloomily*) и видовые (*bad, disadvantageous, futile, evil, pain, misfortune, adverse, dark, negative, undesirable, corrupt, desponding, disbelief, distrust, lack*,*

despairing, worst, to believe, to expect, to anticipate, lack of hope) семантические компоненты, анализ которых позволяет объяснить механизмы, сопровождающие не только социально-когнитивную, но и речевую и коммуникативную деятельность пессимистической личности.

Ключевые слова: коммуникативная личность, пессимизм, пессимист, социально-когнитивная теория, концепт, семантический компонент.

Boichuk V. Socio-cognitive Framework for the Linguistic Research of a Pessimist as a Communicative Personality.

The article deals with the socio-cognitive aspects of identification of the notion "pessimism" in English linguistic consciousness. It has been found out that socio-cognitive categories of evaluation, belief, expectation and hope are basic concepts that determine communicative behavior of a pessimistic person. It has been assumed that these constructs have priority in formation of a conceptual picture of the world of a pessimistic communicative personality. It is proved that the basic means of identification of the notion "pessimism" in English linguistic consciousness are such lexical units as pessimism, pessimist, pessimistic, pessimistically. The semantic structure of lexical units indicating pessimism is analyzed. Semantic components that actualize socio-cognitive categories of evaluation, belief, expectation and hope in the linguistic consciousness of an English speaking pessimistic personality are revealed. It is proved that verbal semantic identification of the notion "pessimism" in socio-cognitive paradigm is based upon generic (belief, gloomily) and specific (bad, disadvantageous, futile, evil, pain, misfortune, adverse, dark, negative, undesirable, corrupt, desponding, disbelief, distrust, lack, despairing, worst, to believe, to expect, to anticipate, lack of hope) semantic components, the analysis of which helps to explain the mechanisms that provide not only socio-cognitive, but also verbal and communicative activities of a pessimistic personality.

Key words: communicative personality, pessimism, pessimist, social cognitive theory, concept, semantic component.

Ярина Брухаль
(Івано-Франківськ)

УДК 811.111:161.12:161.225.23

КАТЕГОРІЯ ОЦІНКИ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проаналізовано природу і суть аксіологічної категорії оцінки у лінгвістичному розумінні, зроблено спробу теоретичного осмислення цієї універсальної лінгвістичної категорії. Уточнено та доповнено визначення поняття «оцінка», розглянуто її структуру та визначено основні експліцитні та імпліцитні елементи. З'ясовано аспекти та критерії класифікації цієї категорії (за семантикою предикатів оцінки та синтаксичною структурою; за загальнооцінними і частково-оцінними значеннями та ін.). Виділено параметри та сутнісні характеристики оцінки як мовної категорії, а саму оцінку проаналізовано з позиції розмежування плану змісту та плану вираження. Також розглянуто оцінку як семантичний компонент слова та засоби її вираження.

Ключові слова: категорія оцінки, об'єкт оцінки, суб'єкт оцінки, модальна рамка, аксіологія, шкала оцінювання, критерії класифікації, емоційна та раціональна оцінки, загальнооцінні та частково-оцінні значення.

Постановка наукової проблеми. Як відомо, у процесі життєдіяльності людина постійно оцінює предмети та явища навколишнього світу, ситуації та події, вчинки і дії інших людей; оцінює свої можливості і результати своїх дій; враховує власний статус в очах інших людей тощо. Фактично, оцінка необхідна людині для організації майже будь-якого акту взаємодії з предметним світом, з іншими людьми, з суспільством.

Сутність категорії оцінки пояснюється теорією ціннісної спрямованості людської діяльності та свідомості, а коло її характеристик обіймає все те, що задано фізичною та психічною природою людини, її буттям та відчуттям [12, с. 4]. Оцінювання є як невід'ємним компонентом пізнання, в основу якого покладено ціннісний підхід до явищ природи і суспільства, без якого неможливі ані діяльність, ані саме життя людини як істоти, яка має різноманітні потреби, інтереси та цілі [12, с. 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософські та логічні проблеми категорії оцінки є предметом вивчення з давніх-давен (Арістотель, Б. Спіноза, Дж. Локк, Д. Юм, Ш. Баллі та ін.). Щодо лінгвістики, то проблема категорії оцінки привертала увагу таких зарубіжних та вітчизняних науковців як Н.Д. Арутюнова, О.М. Вольф, О.А. Івін, В.М. Телія, Ф.С. Бацевич, Т.А. Космеда, К.С. Серажим та ін.

Оскільки дана категорія є явищем різноаспектним та багатоплановим, то питання про визначення оцінки як лінгвістичної категорії залишається суперечливим. Оцінку трактують як логіко-семантичну, лінгвогносеологічну, мовностилестичну, семантико-прагматичну чи функціональну категорії [9, с. 4]. Сучасна лінгвістика спрямована на вивчення структурно-функціональної природи оцінки та її ролі в мовній системі, мовних засобів її вираження, місця оцінки та її функцій у структурі висловлення та цілого тексту, основних тенденцій аксіологічних змін у семантичній структурі слова [13, с. 1].

Метою дослідження є аналіз оцінки як лінгвістичної категорії, з'ясування її особливостей, типології та структури. Оцінка характеризується множинністю критеріїв, що лежать в її основі, що пояснює складність в описі, з одного боку, її компонентного складу, а з іншого – основних засобів її вираження в мові. Актуальність дослідження пояснюється тим, що оцінка як лінгвістична категорія є одним з основних компонентів процесу комунікації, а аксіологія являє собою один з актуальних ракурсів сучасних лінгвістичних досліджень. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: проаналізувати статус оцінки як власне лінгвістичної категорії; уточнити основні визначення поняття «оцінка»; подати характеристику типів класифікації категорії оцінки в аспекті основних напрямів дослідницьких пошуків; дослідити багатокомпонентну структуру даної категорії, виділивши основні її елементи.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На сьогоднішній день не існує єдиного підходу до трактування поняття «оцінка». Так, у «Термінологічній енциклопедії сучасної лінгвістики» оцінка визначається як 1) складник конотативного компонента семантичної структури мовної одиниці; 2) текстова категорія, підпорядкована інформативності; 3) різновид модальності висловлення, який відображає аксіологічний план ситуації, позначеної повідомленням, тобто ціннісну орієнтацію мовця щодо інтеріоризованої події [14, с. 438].

У сучасній лінгвістиці оцінку розглядають як засіб вираження інформації про певну цінність предметів та явищ з погляду відповідності чи невідповідності вимогам, інтересам, смакам мовця, спосіб передачі його ціннісного ставлення. Вона має об'єктивно-суб'єктивний характер, тобто втілює суб'єктивні уявлення про об'єктивний світ, і залежить від часу, в який вона створюється, автора мовлення, який висловлює через оцінку свої думки, почуття, смаки, соціально детермінованих норм, світосприйняття, світовідчуття, соціальних інтересів, моди, престижу тощо [9, с. 3].

Мовознавці визначають оцінку як позитивну чи негативну кваліфікацію предмета думки [8, с. 6], як позитивне чи негативне судження про те, що позначається конкретною мовною одиницею [5, с. 4]. Інколи під оцінкою розуміють лише компонент конотативного значення [15, с. 21]. Н.Д. Арутюнова наголошує, що оцінка – це висловлювання про цінність об'єкта, тобто його корисність, здатність задовольняти потреби [1, с. 58]. Під оцінкою М.Р. Желтухіна розуміє акт людської свідомості, що полягає в порівнянні предметів, зіставленні їх властивостей, визначенні ролі в життєдіяльності суб'єкта, і його результати, що закріплюються у свідомості і мові у вигляді позитивного, негативного або нейтрального ставлення [4, с. 42]. Оцінка – це універсальна категорія, що виражає позитивне чи негативне ставлення мовця до змісту мовлення й реалізується в частинах слова, вигуках, модальних частках, повнозначних лексемах, словосполученнях, фразах, у мовленнєвих актах й аксіологічних категоріях [11, с. 55].

С.І. Равлюк зазначає, що аксіологічна категорія оцінки «є результатом оцінної діяльності мовця і має об'єктивно-суб'єктивний характер, оскільки, з одного боку, базується на цінності предмета чи явища, а з іншого – ця цінність зумовлена індивідуальними особливостями сприйняття предметів чи явищ і знаходить своє відображення у розрізненні схвалення / несхвалення мовцем об'єкта оцінки» [13, с. 1].

Як і кожна мовна категорія, оцінка має свої параметри, сутнісні характеристики: універсальність, інваріантність, диференційованість, здатність створювати діади й тріади в системі мови, лабільність, динамічність, креативність [1, с. 5]. Крім того, як соціолінгвістичній категорії, оцінці властиві такі риси: а) особлива форма ставлення людини до навколишнього середовища; б) регуляція поведінкової активності індивіда, соціального суб'єкта; в) «схоплювання» синтезування єдності сутності в різноманітті (сигнікативна функція); г) демаркація якісно різних атрибутів соціального буття людини (добром і злом, прекрасним і потворним, істиною і неправдою, тощо); д) пошук істинного знання, істини власного існування людини; формулювання ідеалів, норм співіснування в суспільстві; е) здійснення інтегруючої функції в соціумі [12, с. 15].

Мовну оцінку характеризує особлива структура, яку можна представити як модальну рамку. Головними елементами є її суб'єкт і об'єкт, оцінний предикат (власне оцінка). Суб'єкт оцінки, експліцитний або імпліцитний, – це особа або соціум, з точки зору якого дається оцінка. Об'єкт – це особа, предмет, подія або стан речей, до яких відноситься оцінка. Крім того в модальну рамку оцінки входять, як правило, імпліцитно, шкала оцінок і стереотипи, на які орієнтована оцінка в соціальних уявленнях мовців [3, с. 12]. Шкала оцінок являє собою дуже складну структуру. З одного боку, вона враховує ставлення суб'єкта до об'єкта оцінки, а з іншого – властивості самого об'єкта, до якого належить оцінка. Співвідношення власне оцінного й дескриптивного в оцінці й визначає складність структури оцінної шкали [3, с. 48].

Як бачимо, структура оцінки є складною та багатокомпонентною, через те дослідники виділяють різноманітні за критеріями та функціями класифікації цієї категорії. Так, у своїх працях О.М. Вольф розмежовує оцінку емоційну та раціональну. Емоційна оцінка розуміється як безпосередня реакція на об'єкт (вигуки, афективні слова, інвективна лексика), раціональна оцінка передбачає оцінне судження (аксіологічні предикати) [3, с. 40]. За семантикою предикатів оцінки та синтаксичною структурою дослідниця протиставляє два предикати – *de dicto* і *de re* [3, с. 13]. Оцінка *de dicto* виявляється при порівнянні у структурі речення (судження) і виражається, як правило, оцінними прислівниками, як-от : *Добре, що ти мене розумієш!* і модальними виразами: *На жаль, я цього не знав*. Оцінка *de re* характеризує безпосередньо об'єкти й виражається в мові прикметниками: (*прекрасний помічник*), іменниками (*кляча*) та рідше дієсловами, наприклад: *Мені не подобається її зачіска*. Розглядаючи оцінну модальність, мовознавці оцінку *de dicto* співвідносять із порівняльною оцінкою, яка передбачає експліцитно виражене в реченні порівняння, оцінці *de re* відповідає абсолютна оцінка, що містить імпліцитне порівняння [3, с. 15].

Оцінні значення поділяють на загальнооцінні та частково-оцінні [3, с. 28]. До перших належать прикметники *хороший (гарний)* та *поганий*, які виражають повну оцінку об'єкта. До другого типу зараховують значення, що виражають один аспект об'єкта оцінки з погляду аксіологічної характеристики, наприклад : *талановитий, дурний, нахабний*.

Беручи за основу класифікації частковооцінних значень взаємодію суб'єкта оцінки з її об'єктом, Н.Д. Арутюнова виділяє а) сенсорні, б) сублімовані та в) раціоналістичні оцінки [1, с. 75], які у свою чергу поділяються на категорії, виражені в мові найчастіше прикметниковими формами. Так, до складу сенсорної групи входять сенсорно-смакові та психологічні оцінки. Сенсорно-смакові (гедоністичні) оцінки – найбільш індивідуалізований різновид, пов'язаний із фізичними відчуттями та психічним досвідом (наприклад: *приємний – неприємний, смачний – несмачний*). Психологічна категорія поділяється на інтелектуальну (*цікавий, захоплюючий – нудний, поверховий*) та емоційну оцінки (*веселий – сумний*). Другу групу – сублімовані оцінки – складають естетичні та етичні категорії, що базуються на синтезі сенсорних оцінок та понятті норми, наприклад: *прекрасний – потворний, моральний – аморальний*. До групи раціоналістичних оцінок належать утилітарні, нормативні й телеологічні. Ці оцінки пов'язані з практичною діяльністю, повсякденним досвідом людини, з фізичною чи психічною користю, з відповідністю стандартам, наприклад: *корисний – шкідливий, нормальний – ненормальний, якісний – неякісний, ефективний – неефективний*.

Дещо схожу класифікацію оцінки запропонувала Т.І. Вендіна. Дослідниця розрізняє: а) оцінки – афективи, що відображають безпосереднє чуттєве сприйняття зовнішнього світу;

б) оцінки – когнітиви: раціоналістичні, психологічні (емоційні та інтелектуальні) оцінки;
в) оцінки – сублімати: естетичні та етичні оцінки [2, с. 43].

О.І. Федотова поділяє оцінку за її підґрунтям на емпіричну (сприймається органами чуття) та мотивовану (формується в процесі пізнання) [16, с. 70]. Аналогічно О.А. Івін розрізняє внутрішню (чуттєву) та зовнішню (утилітарну) оцінки [6, с. 31].

У класифікації І.В. Онищенко оцінка постає як: позитивна / негативна / нейтральна; абсолютна / порівняльна; суб'єктивна / об'єктивна; інтелектуально-логічна / емоційна / емоційно-інтелектуальна; сенсорна / сублімована / раціоналістична; оцінка, зумовлена конкретними поняттями / оцінка, зумовлена абстрактними поняттями [9, с. 6].

Категорію оцінки також доцільно розглядати з позиції розмежування плану змісту та плану вираження. Так, у плані змісту оцінку диференціюють на негативну та позитивну, у плані вираження – на імпліцитну та експліцитну [10, с. 3]. Особливістю оцінки в природній мові є асиметрія між позитивними та негативними знаками good/bad. Оцінка good може означати як відповідність нормі, так і перевищення її, тоді як оцінка bad завжди означає відхилення від норми. Крім того, способи вираження оцінки (експліцитний або імпліцитний) – залежать від позиції адресата і адресанта. Домінантна позиція адресанта дає йому змогу висловлювати свою думку як експліцитно, так і імпліцитно.

Оцінка як семантичний компонент слова – це закріплене у семантичній структурі слова оцінне значення, яке виражає ставлення мовного колективу або окремого індивіда до співвіднесеного зі словом поняття або предмета за схемою: добре / погане, схвальне / несхвальне, позитивне / негативне, корисне / шкідливе тощо [13, с. 6].

У лексиці оцінка об'єктів виражається через семантику слів і словосполучень. Слово не тільки має граматичне та лексичне значення, воно одночасно виражає оцінку суб'єкта. Отже, оцінка, тобто аксіологічне значення, входить до складу семантичної структури лексичної одиниці і є оцінним компонентом семантики слова чи словосполучення [13, с. 8].

Вираження оцінки відбувається за участю різноманітних лексичних, лексико-стилістичних (розмовні слова, просторіччя, лайливі слова, жаргонізми, неологізми, сленгізми, термінологізми, фразеологізми) та зображальних (епітет, метафора, порівняння, іронія, оксиморон, перифраз) засобів. Більше того, значення оцінки не дозволяє досліднику обмежуватися одиницями лише одного рівня мови, тобто є можливість характеристики оцінки як функціональної категорії. Оцінка репрезентується на різних мовних рівнях: лексико-семантичному, морфологічному та синтаксичному. Вона може виражатися різними морфологічними одиницями і характеризувати певний об'єкт у слові, словосполученні, висловлюванні, реченні та абзаці [10, с. 3].

Зміст оцінок і способи їх вираження багато в чому залежать від належності тексту до того чи іншого функціонального різновиду. Так, оцінка є одним з основних стилетворчих чинників публіцистичних матеріалів, де вона, за спостереженнями дослідників, «проявляється у відборі та класифікації фактів і явищ дійсності, в їх описі під певним кутом зору, в специфічних лінгвістичних засобах» [7]. Оцінка, виражена в текстах засобів масової інформації, в багатьох випадках визначається соціальними та ідеологічними чинниками – вона обумовлюється завданнями політичної боротьби, протистоянням ідеологій, потребою ідейної та моральної самопрезентації, часто пов'язаної зі стремлінням до компрометації опонента.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, очевидну множинність та багатогранність підходів до вивчення і трактування лінгвістичної категорії оцінки зумовлюють низка ознак, що є основою типологічних класифікацій оцінок, а саме: спосіб оцінювання (абсолютні / порівняльні), основи оцінок (раціональні / емоційні), взаємини суб'єкта й об'єкта оцінки. В оцінній ситуації оцінка природно слугує засобом вираження ставлення мовця до реального світу з його прагненням привернути увагу слухача і вплинути на нього, що видається актуальним у випадку дослідження аксіологічних параметрів темпорального дейксисту в сучасному англійському публіцистичному дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Вендина Т.И. Семантика оценки и ее манифестация средствами словообразования / Т.И. Вендина // Славяноведение. – 1991. – № 4. – С. 41-48.

3. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – Изд. 2-е, доп. / Е.М. Вольф. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 280 с.
4. Желтухина М.Р. Тропологическая суггестивность масс-медиального дискурса : о проблеме речевого воздействия тропов в языке СМИ : Монография / М.Р. Желтухина. – Москва, Волгоград : 2003. – 223 с.
5. Зыкова Л.В. Историческое развитие некоторых прилагательных, выражающих понятие отрицательной оценки : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л.В. Зыкова. – МГПИИЯ им. М. Тореца, 1981. – 16 с.
6. Ивин А.А. Основание логики оценок / А.А. Ивин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 230 с.
7. Клушина Н.И. Языковые механизмы формирования оценки в СМИ / Н.И. Клушина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gramota.ru/biblio/magazines/gramota/28_79.
8. Кузнецова В.А. Категория отрицательной оценки и ее отражение в системе глагола современного английского языка : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / В.А. Кузнецова. – ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1982. – 21 с.
9. Онищенко І.В. Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І.В. Онищенко. – Дніпропетровськ, 2004. – 19 с.
10. Островська О.М. Лінгвостилістичні засоби реалізації категорії оцінки (на матеріалі американської художньої прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.М. Островська. – Львів, 2001. – 14 с.
11. Панина Л.С. Экспрессивная и эмоциональная лексика как оценочная категория / Л.С. Панина // Проблемы современной русской лексикологии : Сб. науч. тр. – Калинин: Калинин ГУ, 1983. – С. 55-59.
12. Приходько І.Г. Оцінка і комунікація : посібник для студентів та аспірантів / І.Г. Приходько. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – 168 с.
13. Равлюк С.І. Аксиологічна лексика і фразеологія художньо-публіцистичних виступів 90-х років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С.І. Равлюк. – Київ, 2003. – 16 с.
14. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
15. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
16. Федотова Е. И. Семантическая структура оценки / Е.И. Федотова // Нариси досліджень у галузі гуманітарних наук в педвузі : Зб. наук. та наук.-метод. пр. – Т. 2, № 2. – Горлівка : ГДПМ, 1996. – С. 195-201.

Брухаль Я. Категория оценки как объект лингвистических исследований.

В статье проанализированы природа и сущность аксиологической категории оценки в лингвистическом смысле, сделана попытка теоретического осмысления этой универсальной лингвистической категории. Уточнены и дополнены определения понятия «оценка», рассмотрена ее структура и определены основные эксплицитные и имплицитные элементы. Выяснены аспекты и критерии классификации этой категории (по семантике предикатов оценки и синтаксической структурой, по общеоценочных и частично-оценочных значениях и др.). Выделены параметры и сущностные характеристики оценки как языковой категории, а сама оценка проанализирована с позиции разграничения плана содержания и плана выражения. Также рассматривается оценка как семантический компонент слова и средства ее выражения.

Ключевые слова: категория оценки, объект оценки, субъект оценки, модальная рамка, аксиология, шкала оценивания, критерии классификации, эмоциональная и рациональная оценки, общеоценочные и частично-оценочные значения.

Brukhal Ya. The Category of Evaluation as an Object of Linguistic Research.

The article analyzes the nature and essence of the axiological category of evaluation in the linguistic sense, an attempt is made to conceptualize this universal linguistic category. The definition of «evaluation» is clarified and expanded, its structure and the main explicit and implicit elements are considered. The aspects and criteria for classification of this category are investigated. The essential characteristics of evaluation as a linguistic category are highlighted and the evaluation is analyzed from the position of separation of the plane of content and the plane of expression. Also the evaluation as the semantic component of the word and its means of expression is studied.

Key words: category of evaluation, object of evaluation, subject of evaluation, modal frame, axiology, evaluative scale, classification criteria, emotional and rational evaluation.

УДК 811.111'42

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТА КОРПУСНИЙ МЕТОДИ АНАЛІЗУ КОНЦЕПТУ «INSULARITY»

Зроблено спробу визначити термінологічне підґрунтя методології дослідження концепту INSULARITY. Комплексний аналіз концепту передбачає як традиційні методи дослідження, а саме – синтез, аналіз, описовий, структурний, кількісний, функціональний та семантико-когнітивний методи дослідження, так і лінгвокультурний та корпусний методи. Етнокультурному концепту INSULARITY характерне аксіологічне маркування та стереотипні ціннісні орієнтири. Корпусний підхід до дослідження концепту втілюється у відборі корпусу даних, тобто сформованої за певними правилами вибірки даних із проблемної області. Методика корпусного аналізу концепту INSULARITY полягає у статистичних методах аналізу, а саме – у визначенні частотності слів-номінацій у масиві текстів, а також у жанровому балансі корпусу. Контекстний аналіз уможливив дослідження лексем у складі контексту для встановлення семантичного наповнення досліджуваних одиниць.

Ключові слова: лінгвокультурний аналіз, корпусний аналіз, етнокультурний концепт, публіцистичний текст.

Постановка наукової проблеми. Предметною сферою лінгвокультурології є взаємодія культури та мови. У методах вивчення зв'язку мови, культури та національного менталітету лінгвокультурологія знаходить точки дотику із концептуальною та когнітивною парадигмами у лінгвістиці. У лінгвокультурологічних дослідженнях, на думку М.Л. Ковшової, поняття та методи етнолінгвістики, когнітивної та концептуальної лінгвістики існують у тісному зв'язку. Лінгвокультурологічний метод спрямований на “максимальну експлікацію процесів, які відбуваються у свідомості мовця” [9, с. 58].

Корпусна лінгвістика як напрямок прикладної лінгвістики визначає загальні принципи побудови лінгвістичних корпусів даних із використанням сучасних комп'ютерних технологій, окреслює методику відбору письмових та усних текстів та шляхи їх збереження та аналізу [16, с. 4].

Аналіз досліджень і публікацій провідних лінгвістів, а саме – С. Г. Воркачова, А.М. Баранова, І. Р. Гальперіна, Н. С. Болотнової та ін.. уможливив виявлення поняттєвого інструментарію дослідження для окреслення сутності лінгвокультурного та корпусного методів аналізу. У контексті нашого дослідження **метою** є встановлення методологічного підґрунтя для дослідження концепту INSULARITY. Поставлена мета передбачає вирішення наступних завдань: визначення термінологічного базису методології дослідження концепту та висвітлення лінгвокультурного та корпусного методів дослідження концепту INSULARITY.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. М.Л. Ковшова вкладає у розуміння концепту його приналежність до культурно-національної картини світу, яка трактується як багатовимірна система образів, уявлень, знань, та існує у свідомості як окремої мовної особистості, так і соціальної групи, етносу загалом, до якого дана особистість належить. Концепти, об'єктивуючись у мовних одиницях, віддзеркалюють фрагменти картини світу, сформованої та в процесі формування у семіотичній сфері культури, яка виражає смисли за посередництвом символів, еталонів, стереотипів і т.д. [9, с.63].

Із визнання концепту планом змісту мовного знаку, зазначає С. Г. Воркачов, слідує, що він вміщує окрім предметної віднесеності комунікативно значущу інформацію. Семантичний склад концепту включає прагматичну інформацію мовного знаку, пов'язану із його експресивною та іллокутивною функціями, що, на думку лінгвіста, співвідноситься із переживанням та інтенсивністю духовних цінностей. Етнокультурний компонент семантики мовних одиниць відображає мовну картину світу його носіїв [3, с. 65].

У нашому дослідженні комплексний аналіз концепту оперує низкою методів аналізу, які доповнюються лінгвокультурним аналізом, оскільки концепт INSULARITY, на наш погляд, є культурним концептом, якому властиве аксіологічне маркування та стереотипні ціннісні орієнтири. У концепті INSULARITY як “ментальному утворенні, маркованому

лінгвокультурною специфікою” авторизується “безособове та об’єктивістське поняття відносно етносемантичної особистості як закріпленого в семантичній системі мови базового національно-культурного прототипу носія цієї мови” [3, с. 67].

В.А. Мар’янчик стверджує, що ціннісна складова виявляється обов’язковим компонентом структури саме лінгвокультурного концепту [11, с. 57]. Ціннісність як базова характеристика співвідноситься із індивідуальною свідомістю, тобто концепт втілює цінність для людини, із науковим пізнанням, а саме – наукова цінність концепту для структурування картини світу, із культурою, яка є сукупністю цінностей, із мовою, через яку реалізується ціннісне відношення [11, с. 59].

Аксіологія та ціннісні орієнтири концепту INSULARITY свідчать, що INSULARITY є етнокультурним концептом, якому властивий градуальний характер, певна типологія оцінок, ціннісні функції та ієрархія ціннісного простору. Вербалізація концепту здійснює можливість людини виражати своє відношення до того, що відбувається у світі. Людина як творець оцінки та виразник емоцій розкриває свою культурну позицію [9, с. 69]. У результаті інтерпретації аксіологічно маркованого ад’єктива *insular* було виявлено компонент культурно-мовного значення, змістом якого є ціннісне відношення до світу.

INSULARITY, таким чином, виявляється аксіологічним концептом, тобто “ментальним конструктором, який зосереджує у собі знання, уявлення, поняття про духовні цінності” [11, с. 59], зокрема про морально-етичні, що було виявлено в результаті лінгвокультурного аналізу.

Важливим для методики нашого дослідження був корпусний аналіз електронних текстів Британського національного корпусу.

Поняття “корпусу” визначається як великий та структурований набір текстів, зазвичай в електронному вигляді, які використовуються для статистичного аналізу та перевірки гіпотез і випадків частотності, або обґрунтування мовних правил за певними сферами [17].

Баранов А. М. дефініює “корпус даних” як сформовану за певними правилами вибірку даних із проблемної області. Базові одиниці корпусу, зауважує У. Френсіс, виявляються окремими словами, короткими фразами, реченнями та словосполученнями [1, с. 112].

Захаров В. П. акцентує увагу на основних рисах сучасного корпусу текстів, а саме: мета, формат машинного читання, репрезентативність як результат особливої процедури відбору, наявність металінгвістичної інформації [7, с. 7].

Корпуси характеризуються з позиції репрезентативності, тобто здатністю корпусу віддзеркалювати всі властивості проблемної сфери, які стосуються певного типу дослідження [7, с. 115]; повноти, а саме – врахування релевантних явищ, навіть, якщо це не відповідає ідеї пропорційного звуження [7, с. 116]; економність, тобто властивість економити зусилля дослідника при вивченні проблемної області [там же]; структуризація матеріалу, а саме – визначення одиниць збереження корпусу не повинно бути складним [там же]; комп’ютерна підтримка реалізується у підтримці корпусу комплексом програм по обробці даних [7, с. 117]. Важливою рисою корпусу текстів є його морфологічна та синтаксична розмітки, які виявляються частиною анотації. Остання є черговістю додавання інформації до тексту, а також фізичне відображення цієї інформації. Поморфемна граматична дескрипція корпусу текстів є морфологічною розміткою, а надання тексту синтаксичної структури є синтаксичною розміткою [16, с.197-198; 12, с. 20]. Розмітки слугують для полегшення пошуку необхідних фрагментів за певними параметрами [12, с. 20].

Корпусна лінгвістика є джерелом матеріалу для дослідження мови, вона детермінує методику аналізу текстів, яка ґрунтується на основі корпусів. Репрезентативність корпусу визначає види дослідження текстів. Здебільшого методологічна сфера дослідження на базі корпусів включає наступні види аналізу: 1) дослідження компіляції корпусу; 2) комп’ютерний аналіз текстів; 3) квантитативний аналіз текстів [15, р. 245]. Первинними цілями такого виду досліджень є опис лінгвістичної структури та її варіантів, або опис певної групи текстів [15, р. 269].

Баранов А.М. вважає оптимізацію найважливішою властивістю методів прикладної лінгвістики, тобто “такий опис (модель) проблемної сфери, при якому ця сфера зберігає в результуючому уявленні тільки ті істотні властивості, необхідні для даного практичного завдання” [1, с. 7]. Вчений зауважує, що прикладний оптимізований опис повинен задовольняти лише конкретну задачу. Алгоритм прикладного опису виглядає так: 1) складення технічного

завдання; 2) аналіз проблемної сфери; 3) формування метамови, способів опису проблемної сфери, сумісних із іншими метамовами; 4) застосування метамови, тобто результуючої моделі проблемної сфери; 5) перевірка результуючої моделі. Підсумовуючи відмінності між прикладними та теоретичними моделями опису, автор вказує на орієнтування перших на конкретні мови, а не на мову загалом; потребу в більшій формалізації; вибіркоче використання знання про мову; відсутність розрізнення між лінгвістичними та екстралінгвістичними аспектами семантики мовних виражень; широкий інструмент моделювання” [1, с. 12].

Методи корпусного аналізу, таким чином, аналізують слововживання у текстах різної жанрової класифікації; використовують досить репрезентативну текстову підбірку; застосовують комп'ютерні програми аналізу; ґрунтуються на статистичному та якісному аналізах; виявляються цільовими, а саме спрямовані на конкретні результати; досліджують не тільки лінгвістичні явища, але й частотність відповідних одиниць аналізу в текстах корпусу та жанровому балансі.

Корпусний підхід у контексті нашого дослідження реалізувався на базі Британського національного корпусу, який вважається одним із найавторитетніших корпусів у сучасності. Правила розмітки, застосовані до вищезгаданого корпусу лягли в основу багатьох схожих систем. Корпус стимулював розвиток англомовної лексикографії, оскільки дані корпусу використовуються при укладанні словників [12, с. 21].

Методика аналізу концепту INSULARITY полягала у статистичних методах аналізу, а саме – у визначенні частотності слів-номінацій у Британському національному корпусі загалом, в періодичних виданнях зокрема, а також у жанровій специфікації текстів корпусу. Частота вживання досліджуваних лексем виявилась досить низькою, що виключило можливість застосування певних статистичних формул через ймовірну недостовірність результатів аналізу [15, р. 268].

Контекстний аналіз уможливив аналіз лексем у складі контексту, виокремленого із текстів корпусу, що дозволило прослідкувати актуалізацію різних значень лексем, тобто доповнило семантичний аналіз слів. Контекстний аналіз також застосовувався як дистрибутивна методика, спрямована на вивчення лексичної сполучуваності, тобто синтагматичних відношень.

Розглянемо детальніше характеристику публіцистичних текстів, які слугували матеріалом дослідження лексем-номінацій INSULARITY.

І.Р. Гальперін визначає типовий текст як “витвір мовленнєво-творчого процесу, який володіє завершеністю, об'єктивований у вигляді письмового документу, літературно опрацьований у відповідності із типом цього документу, витвір, який складається із назви (заголовку) та ряду особливих одиниць, об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, який має певну цілеспрямованість та прагматичну установку” [4, с. 18].

Питання про тлумачення та розмежування термінів текст та дискурс вважаються дискусійними. Наприклад, Н.В. Петрова трактує аналіз тексту як частину аналізу дискурсу. Під дискурсом лінгвіст розуміє складну комунікативну подію, а текст виявляється частиною дискурсу, його знаковим продуктом [10, с. 30]. Кузнецова Н.В. підсумовує відмінності в інтерпретації тексту і дискурсу висновком, що поняття “дискурс” вживається у випадку підкреслення зв'язку тексту – “витвору мовленнєво-творчого процесу” – із “живим життям”, із прагматичною ситуацією [10, с. 31].

К.С. Щелкунова акцентує увагу на існуванні погляду щодо складності виокремлення саме публіцистичних текстів із текстового масиву, що сприяло використанню терміну “журналістський текст”, аргументом заміщення понять слугувала відсутність прив'язки до конкретного стилю. Автор вважає синкретизм природньою властивістю публіцистичного тексту, тому термінологічне дроблення в даному випадку є недоцільним [14, с. 76].

Деякі лінгвісти прирівнюють медіа-тексти до текстів, розповсюджених ЗМІ [14, с. 76]. К.С. Щелкунова вважає поняття медіа-тексту у вузькому значенні, а саме як ПР-тексти, обмеженим інформаційною функціональністю, та пропонує використання даного терміну у широкому значенні – “для позначення всіх типів текстів, які розповсюджуються за посередництвом каналів масової інформації”. Феномен тексту в масовій комунікації включає такі різновиди як публіцистичний, рекламний та ПР-тексти [14, с.77].

Н.В. Кузнецова зауважує, що у дослідженні медіа-текстів є своя специфіка, розкриваючи її визначенням В.З. Дем'янка, в якому йдеться про відмінність тексту журналіста від тексту

художньої літератури та наукового тексту у націленості на подачу подій в їхній актуальності. Очікування від ЗМІ полягає у повідомленнях про новини [10, с. 11]. Медіа-текст компонується із газетних статей, радіопередач, телевізійних новин та інших видів ЗМІ [5, с. 29], які диференціюються на тексти онлайн та офлайн форматів, перші передбачають інтерактивність, наявність гіпертекстових посилань і т.д., другі – радіо, телебачення та преса – не залежать від електронно-інформаційних мереж, та не характеризуються інтерактивністю [8, с. 242].

Функціональний стиль масової комунікації втілюється у текстах ЗМІ, представлених у газетах, журналах, а також трансляціях по радіо, телебаченні та мережі Інтернету. Вищезгаданий стиль характеризується стилістичною антигомогенністю [13, с. 67], а саме – єдністю функціонально-стилістичного різноманіття; різноформатністю представлення в ЗМІ, тобто особливостями репрезентації у кожному виді ЗМІ [6, с. 75].

Лінгвокогнітивні особливості концепту INSULARITY першочергово втілюються в публіцистичних текстах, представлених електронними текстами Британського національного корпусу. В нашій роботі публіцистичний текст розглядається як вид аргументованого тексту, а саме – різновид тексту ЗМІ, спрямований на інформування та вплив на читача; кожний елемент системно-структурної організації тексту [2, с. 64] поєднаний в прагматико-аксіологічному та комунікативно-типологічному аспектах та несе відповідне семантичне та стилістичне навантаження. Невід’ємними характеристиками тексту є цілісність, прагматичність, зв’язаність та завершеність.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Аналіз публіцистичних текстів виявляє певні ціннісні орієнтації, оскільки аксіологічна структура притаманна всім текстам. Факт створення тексту та фіксації лексичними одиницями свідчить про значущість предметів та явищ, тобто про їх включення в аксіосферу автора тексту. Аксіологічне наповнення тексту реалізується на глибинному смисловому та поверхневому мовних рівнях [11, с. 193]. Ціннісні опозиції формуються концептуальною структурою тексту. Будь-який медіа-текст відображає ціннісну ієрархію [11, с. 194]. Викладені вище теоретичні засади та практичне застосування лінгвокультурного та корпусного методів дослідження концепту можуть бути доповненими традиційними методами аналізу та у комплексі складати методологічне підґрунтя для дослідження концепту INSULARITY, що у контексті нашого дослідження є перспективною подальшої розробки теми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику: Учебное пособие/ А. Н. Баранов. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 360 с.
2. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста. Часть III. Структура текста. Текстобразующие возможности языковых единиц. Факторы текстообразования/ Н.С. Болотнова. – Томск : Изд-во Томского государственного педагогического университета 2005. – 272с.
3. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании/ С. Г. Воркачев// Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64 – 72.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования/ И. Р. Гальперин. – М. : УРСС, 2004. – 137 с.
5. Добросклонская Т. Г. Язык средств массовой информации: учеб. пособие/ Т. Г. Добросклонская. – М. : Университет, 2008. – 116 с.
6. Добросклонская Т. Г. Вопросы изучения медиатекстов (опыт исследования в современной английской медиаречи)/ Т. Г. Добросклонская. – М.: Эдиториал УРСС, 2005. – 288 с.
7. Захаров В. П. Корпусная лингвистика: учебник для студентов гуманитарных вузов/ В. П. Захаров, С.Ю. Богданова. – Иркутск : ИГЛУ, 2011. – 161 с.
8. Землянова Л. М. Коммуникативистика и средства информации: англо-русский толковый словарь концепций терминов/ Л. М. Землянова. – М. : МГУ, 2004. – 416 с.
9. Ковшова М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: коды культуры/ М. Л. Ковшова. – М. : Книжный дом “Либроком”, 2012. – 456 с.
10. Кузнецова Н. В. Публицистический текст. Лингвистический анализ: Учебное пособие/ Н. В. Кузнецова, О.В. Трофимова. – М.: Флинта, Наука, 2010. – 183 с.
11. Марьянич В. А. Аксиологичность и оценочность медиа-политического текста/ В. А. Марьянич. – М. : Книжный дом “Либроком”, 2013. – 272 с.
12. Шилихина К. М. Основы прикладной лингвистики: Учебное пособие/ К. М. Шилихина. – Воронеж, 2006. – 51с.
13. Шмелев Д. Н. Русский язык в его функциональных разновидностях/ Д. Н. Шмелев. – М.: Наука, 1997. – 167 с.
14. Щелкунова Е. С. Публицистический текст в системе массовой коммуникации: специфика и функционирование: Учебное пособие/ Е. С. Щелкунова. – Воронеж: ВГУ, 2004. – 194 с.

15. Biber D. *Corpus Linguistics: Investigating language structure and use*/ D. Biber, S. Conrad, R. Reppen. – Cambridge University Press, 2004. – 311p.
16. McEnery T. *Corpus Linguistics: An Introduction*/ T. McEnery, A. Wilson. – Edinburgh University Press, 2004. – 247p.
17. Wikipedia// Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://en.wikipedia.org/wiki>.

Бурдейная О. Лингвокультурный и корпусный методы анализа концепта INSULARITY.

В статье предпринята попытка определить терминологическое основание методологии исследования концепта INSULARITY. Комплексный анализ концепта предусматривает как традиционные, методы исследования, а именно – синтез, анализ, описательный, структурный, количественный, функциональный и семантико-когнитивный методы, так и лингвокультурный и корпусный методы. Этнокультурному концепту INSULARITY характерно аксиологическое маркирование и стереотипные ценностные ориентиры. Корпусный подход к исследованию концепта реализовался в отборе корпуса данных, то есть сформированной за определенными правилами выборке данных с проблемной области. Методика корпусного анализа концепта INSULARITY заключается в статистических методах анализа, а именно – в определении частотности слов-номинаций в массиве текстов, а также в жанровом балансе корпуса. Контекстный анализ сделал возможным исследование лексем в составе контекста для установления семантического наполнения исследуемых единиц.

Ключевые слова: лингвокультурный анализ, корпусный анализ, этнокультурный концепт, публицистический текст.

Burdeina O. Linguocultural and Corpus-Based Methods of Analysis of the Concept INSULARITY.

The article focuses on the identification of the terminological basis of research methodology of the concept INSULARITY. Complex analysis of the concept presupposes not only traditional methods of investigation, such as – analysis and synthesis, descriptive, structural, quantitative, functional, semantic and cognitive methods, but also linguocultural and corpus-based methods. Ethno-cultural concept INSULARITY is characterized by axiological marking and stereotypical value orientations. Corpus-based approach to the investigation of the concept realizes in the selection of the corpus data – formed according to certain rules choice of data from a problem domain. Methodology of the corpus-based analysis of INSULARITY involves statistical methods of analysis, that is, determination of the frequency of the lexemes-nominations in the texts and in the genre balance of the corpus. Context analysis has made it possible to investigate the words in context for the meaning determination of lexical units under study.

Key words: linguocognitive analysis, corpus-based analysis, ethno-cultural concept, publicistic text.

Наталія Гошилик
(Івано-Франківськ)

УДК 811.111:81'42:115

**АКТУАЛІЗАЦІЯ СХЕМНИХ ОБРАЗІВ “ШЛЯХ” ТА “ЦИКЛ”
У НАРАТИВНОМУ ТИПІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ**

Досліджено особливості актуалізації схемних образів ШЛЯХ та ЦИКЛ у наративному типі висловлювання публіцистичного дискурсу. Обґрунтовано необхідність розгляду часової семантики у когнітивно-дискурсивній парадигмі з уваги на їх передконцептуальну сутність. Проаналізовано основні підходи до розуміння дискурсу та наративного типу висловлювання у публіцистичному дискурсі. Запропоновано розрізнення сенсорних, первинних, пов'язаних з логічною чи візуальною перцепцією, та соціокультурних, які належать до календарної системи літочислення, засобів вербалізації часу. З'ясовано, що для наративного типу висловлювання публіцистичного дискурсу характерним є превалювання схемного образу ШЛЯХ, який реалізують переважно сенсорні засоби вербалізації часу.

Ключові слова: схемний образ ШЛЯХ, схемний образ ЦИКЛ, сенсорний, соціокультурний, наративний тип висловлювання, дискурс.

Постановка наукової проблеми. Інтерес до питань онтології часу притаманний культурній історії людства в усі періоди, оскільки час належить до числа базових категорій, у термінах яких людина осмислює світ. На різних етапах розвитку цивілізації наївні уявлення людини про час варіювали від цілковитої атемпоральності до визнання часу вагомою цінністю. Численні іпостасі часу, зорганізовані навколо опозицій «субстанційність» :: «реляційність», «абсолютність» :: «відносність», «суб'єктивність» :: «об'єктивність», «кількість» :: «якість», вивчаються точними та гуманітарними науками; серед останніх чільне місце посідає лінгвістика.

Предметом уваги мовознавців є закономірності репрезентації часу мовними засобами. Традиційна лінгвістика опікується переважно граматичними засобами вираження темпоральних відношень, тоді як лінгвістика функціональна приділяє увагу також і особливостям їх втілення у мовних одиницях інших рівнів, зокрема лексичного. У функціональній лінгвістиці різнорівневі засоби мовної репрезентації часових відношень структуровані функціонально-семантичною категорією темпоральності, що має польову структуру. Ядром цієї категорії є граматичні засоби мовного втілення часу, а периферію складають лексичні та фразеологічні мовні одиниці.

Когнітивно-дискурсивний напрям лінгвістичних досліджень, що є відгалуженням функціоналізму, при вивченні категорії темпоральності дещо зміщує дослідницький акцент: у фокусі уваги науковців, які працюють у цьому річищі, опиняються закономірності відбиття у мовних знаках наївних уявлень людини про час. З'ясування того, в який спосіб мова лексикалізує час, надає важливу інформацію не тільки про закономірності концептуалізації часу людською свідомістю, але й про його онтологію та структурну організацію.

Метою розвідки є аналіз актуалізації схемних образів часу як вияву його передконцептуальної природи у наративному типі висловлювання публіцистичного дискурсу. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: (1) проаналізувати основні підходи до дослідження дискурсу; (2) охарактеризувати наративний тип висловлювання; (3) дослідити приклади актуалізації схемних образів ШЛЯХ та ЦИКЛ у наративному типі висловлювання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Темпоральний тезаурус базується на дихотомічній структурі взаємодії людини з навколишнім світом, а саме на часобаченні людини (у феноменологічній сутності) та її часопізнанні (відповідно до суспільних канонів). Постулюючи складноструктурованість часу, його розуміння як ментального конструкту, ми спробуємо визначити особливості актуалізації схемних образів часу у наративному типі висловлювання публіцистичного дискурсу.

Варто зазначити, що термін «дискурс» використовують сьогодні у багатьох галузях наукового знання, однак він не має однозначного трактування (див. огляди останніх років у [2; 3]), що передусім пов'язано з природою позначуваного ним поняття, його належністю до системи світоглядних.

У лінгвістиці зміст цього терміну варіює від вузького структуралістського тлумачення дискурсу як «будь-якого фрагмента мови, довшого, аніж одне речення, що має певну форму організації зв'язності та єдності» [9, с. 261] до широкого функціонального розуміння дискурсу як тексту у позалінгвальному контексті (ситуаційному або культурному).

Виходячи з широкої дефініції дискурсу Н.Д. Арутюною як «мовлення, зануреного в життя» [5, с. 137], ми розглядаємо дискурс як текст в ситуаційному контексті, єдність процесу та результату мисленнєво-комунікативної діяльності, здійснюваної за посередництвом мови [7].

У центрі нашої уваги перебувають конкретні (одиничні) ситуації, певні характеристики яких впливають на дискурсну актуалізацію тих або інших когнітивних сутностей внаслідок уживання в цих ситуаціях лексичних одиниць темпоральної семантики.

Термін «типи висловлювання» (за А.О. Кібриком, також «типи пасажів» [4, с. 23]) використовують на позначення добре відомого літературознавцям та лінгвістам розмежування дескриптивного, наративного, аргументативного тощо типів мовлення, або літературно-репрезентаційних форм. Перелік цих типів мовлення демонструє істотні відмінності у різних дослідників. У цілому можна вважати, що на сьогодні він є відкритим.

Услід за К.С. Сміт, у публіцистичному дискурсі ми розрізняємо наративний, дескриптивний, репортажний, інформативний та аргументативний типи висловлювання, розуміючи, що кожен з них робить свій внесок у текст та має відмінні лінгвістичні риси [11, с. 8].

Наративний тип висловлювання характеризує позначення подій та станів, розповідь будують на послідовному викладі подій. Йому притаманна динамічна темпоральність та чітко визначені часові орієнтири. У публіцистичному дискурсі наративний тип висловлювання зберігає свої темпорально зорієнтовані ознаки – динамізм викладу, визначені часові координати. Цей тип висловлювання є типовим для публіцистики, такого регістру дискурсу, що впливає на суспільну свідомість шляхом інформування про події, формує її за посередництвом засобів пропаганди, суспільного та політичного виховання.

Прослідкуємо реалізацію схемних образів ШЛЯХ та ЦИКЛ, як засобів передконцептуального втілення сенсомоторного досвіду людини (про схемні образи чи образ-схеми див. детальніше [1]), беручи до уваги особливості визначених типів висловлювання та специфіку вербалізації часу, тобто звертаючи увагу на сенсорні та соціокультурні засоби його маніфестації. Оскільки час становить собою феноменологічну суть, яка поєднує внутрішній, суб'єктивний досвід людини, що пізнає світ, та об'єктивну дійсність, концепти, базовані на схемних образах часу, ми розподілили на дві групи відповідно до способу сприйняття – сенсорні та соціокультурні.

Сенсорні характеристики часу є первинним способом сприйняття навколишньої дійсності у її темпоральному ракурсі. Ці характеристики охоплюють явища, які піддаються безпосередньому сприйняттю і візуальній чи логічній перцепції та містять позначення відношення до фізичного світу у своєму визначенні. До таких належать лексеми, які актуалізують концепт ПЕРІОД ЧАСУ, наприклад, *day, year, night, evening*.

Соціокультурні характеристики часу є відображенням уявлень про форми його існування, функціонування та структурну організацію. Визначальними є антропоцентрична спрямованість, адже саме людина, маніпулюючи, розподіляє свою діяльність у часі та надає потрібної темпоральної структури природному плину подій.

Отже, соціокультурні одиниці визначає належність до календарної, створеної людиною системи літочислення. Наприклад, назви днів тижня – *Sunday, Monday, Tuesday, Wednesday, Thursday, Friday, Saturday* є частиною календарної системи, яка створена людиною задля регламентації своєї життєдіяльності та узгодження суспільного устрою, тому ці лексеми належать до соціокультурних. Словосполучення *Thanksgiving Day* позначає свято, яке є традицією для американської культури – день подяки, а тому є прикладом уніфікованої системи літочислення соціуму США та, відповідно, прикладом соціокультурних засобів вербалізації часу.

До соціокультурних одиниць ми відносимо назви днів тижня, назви місяців, назви свят.

Наративний тип висловлювання передбачає оповідь про події у певній секвенції. У публіцистичному дискурсі цим типом висловлювання досягається динамічність викладу. Йому притаманне вживання часових маркерів. Дослідження мовного матеріалу свідчить про чітку тенденцію превалювання темпоральних одиниць, пов'язаних зі схемним образом ШЛЯХ. Для ілюстрації цього проаналізуємо фрагменти наративного типу висловлювання у публіцистичному дискурсі.

Перший текстовий фрагмент є показовим у плані постійного підкріплення оповіді часовими маркерами: *At the end of the decade he was leader of the Conservative party, almost universally tipped to become prime minister at the next election within six months. After Eton and Oxford (graduating in 1988 with a first in politics, philosophy .... Instead he became part of the young «brat pack» working 18 hours a day to help Major secure his unexpected election win in 1992..... He failed to win several safe Tory nominations and fought – but lost – Stafford in 1997. ... In 1996 – at 29 – he had married Samantha Sheffield, a heiress who, like himself, was socially well-connected. Their gilded existence received a traumatic jolt in 2002 when the first of their three children, Ivan, was born with cerebral palsy. He died in 2009. Shaun Woodward's defection to Labour opened up the chance to win vacant Witney, not far from his childhood home in Berkshire. Elected in 2001, Cameron first busied himself on the home affairs select committee <...> (Guardian, 31 December, 2009).*

Усі темпоральні конструкції у цьому фрагменті (окрім *18 hours a day* та *within six months*) однаково позначають часову локалізацію події за допомогою вказівки на точний рік події (*in 1996... in 2009*) або ж невизначено, рефренцією до частини часового проміжку (*at the end of the decade*).

Усі одиниці, співвідносні з точками на часовій осі, опираються на схемний образ ШЛЯХ. Схемний образ ЦИКЛ у цьому текстовому фрагменті є підґрунтям для темпоральних конструкцій *18 hours a day* та *within six months*. У першому випадку циклом є часовий проміжок тривалістю 18 годин на добу, у другому – 6 місяців.

Серед лексеми, що базуються на схемному образі ШЛЯХ, є соціокультурні (*in 1988, in 1992* і т.д.) та сенсорні (*at the end of the decade*). На схемний образ ЦИКЛ спираються номінації із сенсорною семантикою *18 hours a day* та *within six months*.

Цей фрагмент нарративного типу висловлювання є прикладом взаємоіснування схемних образів ШЛЯХ та ЦИКЛ зі значним превалюванням схемного образу ШЛЯХ.

Секвенція подій у цьому фрагменті має чітку хронологію – від одного року до іншого і т.д. Темпоральна конструкція *at the end of the decade* розуміється з контексту як останній період десятиліття, яке відраховується від 2009 р. – дати смерті головного героя та дати написання статті.

Наступний текстовий фрагмент ілюструє нарративний тип висловлювання та є прикладом використання темпоральних засобів для позначення трьох точок на часовій осі – точки, що актуалізують концепти МИНУЛЕ, ТЕПЕРІШНЄ та ЧАСОВА ТОЧКА:

Shooting Stars (BBC2) was another return to auld lang syne. Fifteen years ago, Reeves and Mortimer pulled the rug from under panel shows with a jerk that sent their legs in the air. <...> Matt Lucas in a pink romper suit looked as if he might at any moment burst out of his cocoon and become something huge and hungry. <...> Johnny Vegas remembered Vic and Bob asking him, «Are you drinking tonight?» (a question with which he was all too familiar), and adding reassuringly, «Because we are» (Guardian, 31 December, 2008).

Усі три темпоральні конструкції базовані на схемному образі ШЛЯХ, що реалізується за допомогою засобів мовного втілення сенсорних концептів: *fifteen years ago* – референцією до минулого та позначенням точки на часовій осі у минулому; *at any moment* – позначенням одиначної точки на часовій осі без лексичних засобів визначення часу розгортання дії – минулого, теперішнього чи майбутнього; *tonight* – референцією до моменту мовлення.

Розглянемо приклад використання обох схемних образів: *We sat next to each other at the grammar school the following year that was an all boys' school but for the time being we were surrounded and preoccupied by girls and booze ... and we'd both fallen in love ... and it was Christmas. Our teacher, Mr. Mann, was quite scary, especially if you forgot your recorder, but he was a genius. <...> As part of the Christmas jollities one afternoon, Mr. Mann had shown us all how to take the piano to pieces and put it back together, something I had to do a few times myself as I dragged the piano my dad bought a couple of years later up and down the narrow staircases of my first London homes (Guardian, 2 December, 2008).*

Зі схемним образом ШЛЯХ у наведеному прикладі пов'язані соціокультурні засоби – назва свята, яке не мало циклічної реалізації (*Christmas*) та сенсорні – номінації відрізків часу (*one afternoon, the following year, for the time being, a couple of years later*).

Проаналізуємо темпоральні конструкції, які спираються на схемний образ ШЛЯХ. Ці конструкції позначають час різними способами, а саме: опосередковано (*the following year, for the time being, a couple of years later*); невизначено (*one afternoon, Christmas*). Ідентифікувати часову належність цих конструкцій можливо, враховуючи теперішнє як момент мовлення, у наступних випадках: *the following year* – майбутнє відносно точки мовлення, *for the time being* – теперішнє, що ототожнюється з моментом мовлення у широкому сенсі, *a couple of years later* – майбутнє відносно точки мовлення. Позначення точок на часовій осі ґрунтується на схемному образі ШЛЯХ. Характерно, що у цьому фрагменті схемний образ ЦИКЛ пов'язаний з темпоральною конструкцією *the Christmas jollities*, яка атрибутивно позначає час, тобто те, що приносить радість на Різдво. Цикл, який позначено, не має визначеної тривалості, його характеризує часова локалізація.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок Отже, для нарративного типу висловлювання публіцистичного дискурсу характерним є співіснування схемних образів ШЛЯХ та ЦИКЛ, однак, як свідчить аналіз мовного матеріалу, в цьому типі

висловлювання превалює схемний образ ШЛЯХ, який реалізують переважно сенсорні засоби вербалізації часу. З огляду на отримані результати перспективним вважаємо дослідження реалізації схемних образів часу в інших типах висловлювання як публіцистичного, так і інших видів дискурсу, зокрема художнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гошилик Н.С. Схемні образи часу в сучасній англійській мові : монографія / Наталія Гошилик. – Івано-Франківськ : НАІР, 2013. – 220 с.
2. Григорьева В.С. Дискурс как элемент коммуникативного процесса: прагмалингвистический и когнитивный аспекты / В.С. Григорьева. – Тамбов : Изд. Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. – 288 с.
3. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / під ред. І.С. Шевченко. – Харків : Константа, 2005. – 356 с.
4. Кибрик А.А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе. дис. ... докт. филол. наук. : 10.02.19 / Кибрик Андрей Александрович. – М., 2003. – 90 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд., доп. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2002. – 709 с.
6. Мартинюк А.П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А.П. Мартинюк. – Харків : Видавництво ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 194 с.
7. Шевченко И.С. Дискурс как мыслекоммуникативное образование / И.С. Шевченко, Е.И. Морозова // Вісник Харків. нац. ун-ту. – 2003. – № 586. – С. 33-38.
8. Gurdian [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.guardian.co.uk>
9. Harris Z.S. Textanalyse / Z.S. Harris // Beschreibungsmethoden des amerikanischen Strukturalismus / Ed. E. Bense, P. Eisenberg, H. Haberland. – München : Hueber, 1975. – S. 261-298.
10. New York Times, The [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nytimes.com>
11. Smith S.C. Modes of Discourse. The Local Structure of Text / C.S. Smith. – New York : Cambridge University Press, 2003. – 320 p.

Гошилык Н. Актуализация схемных образов ПУТЬ и ЦИКЛ в нарративном типе изложения.

В статье показаны особенности актуализации схемных образов ПУТЬ и ЦИКЛ в нарративном типе изложения публицистического дискурса. Обоснована необходимость рассмотрения временной семантики в когнитивно-дискурсивной парадигме, принимая во внимание их предконцептуальную сущность. Проанализированы основные подходы к пониманию дискурса и нарративного типа изложения в публицистическом дискурсе. Предложено разграничение сенсорных, первичных, связанных с логической или визуальной перцепцией, и социокультурных, принадлежащих к календарной системе исчисления, средств вербализации времени. Определено, что для нарративного типа изложения публицистического дискурса характерно превалирование схемного образа ПУТЬ, который реализуют преимущественно сенсорные средства вербализации времени.

Ключевые слова: *схемный образ ПУТЬ, схемный образ ЦИКЛ, сенсорный, социокультурный, нарративный тип изложения, дискурс.*

Goshylyk N. The Actualization of the Image Schemas PATH and CYCLE in the Narrative Mode of Discourse.

The article deals with the peculiarities of the actualization of the image schemas PATH and CYCLE in the narrative mode of the mass-media discourse. The necessity of the investigation of the time semantics in the cognitive-discursive paradigm, taking into account their preconceptual basis, has been stated. The article focuses on the analysis of the main approaches to the understanding of the discourse and the narrative mode in mass-media discourse. The sensory, primary, logically or visually perceived means of time manifestation and sociocultural, belonging to the calendar system, means of time manifestation are singled out. It has been shown that the image schema PATH, realized by means of the sensory means of time verbalization, is prevailing in the narrative mode of mass-media discourse.

Key words: *image schema PATH, image schema CYCLE, sensory, sociocultural, narrative mode, discourse.*

Ганна Давиденко
(Вінниця)

УДК 811.112.2:821.112.2-343

КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ДИСКУРСУ НІМЕЦЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ

Досліджено характеристики дискурсу німецької народної казки, осмислено його когнітивно-прагматичну спрямованість. Дискурс казки визначається як складне комунікативне явище, яке, крім особливого лексичного наповнення, включає ще й екстралінгвістичні фактори – знання про світ, думки, установки, цілі адресата, необхідні для розуміння змісту тексту. За такого підходу казковий текст стає одним із шляхів усвідомлення тематичних і композиційних особливостей народної творчості, історико-культурних особливостей лексичних одиниць, що наповнюють сам текст, надають йому художню яскравість, цінність, національно-культурну своєрідність. У дослідженні увага фокусується на багатоаспектності, специфічній композиції та підпорядкованості дискурсу казки законам казкового жанру. Встановлено, що когнітивно-прагматичний аспект казкового простору, окрім мовлення персонажів, віддзеркалюється у його структурних блоках, оповіді, дескрипції образів персонажів та в їхніх іменах.

Ключові слова: німецька народна казка, казковий дискурс, когнітивно-прагматичний аспект казки.

Постановка наукової проблеми. *Об'єктом* дослідження у статті є німецька народна казка, *предметом* – когнітивно-прагматичний аспект дискурсу німецької народної казки. Дискурс, як складне багатопланове явище, перебуває у центрі уваги сучасної лінгвістики. У межах дискурсивних досліджень знаходяться проблеми взаємодії мови, людини, культури.

Метою цього дослідження є встановлення та інтерпретація мовних одиниць, які беруть участь в об'єктивації відношень, розкривають особливості мови як системного формального явища. При цьому важливою є специфіка мови як частини культури певного народу, її застосування у відповідності з нормами мовленнєвої поведінки представників етносу. **Актуальність** постановки питання зумовлено тим, що вивчення дискурсивних характеристик німецької народної казки ще не було предметом спеціальної уваги з боку німецьких та українських лінгвістів. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що вперше здійснюється спроба дослідити когнітивно-прагматичний аспект дискурсу німецької народної казки. **Фактичним матеріалом** дослідження є приклади із 212 німецьких народних казок, зафіксованих на письмі братами Грімм зі збереженням автентичної форми та змісту текстів (загальний обсяг – 2465 сторінки) зі збірника “*Kinder- und Hausmärchen*“ (G). **Теоретичною базою** дослідження послужило положення про нерозривність мови і культури народу: значення мовних одиниць відображають специфіку національної картини світу (В. фон Гумбольдт; Л.Вайсгербер; А.Вежицька та ін.).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дослідження теоретичних засад когнітивно-прагматичних основ дискурсу визначається нагальною потребою вирішення методологічних питань однойменної парадигми досліджень [16, с.9]. За визначенням І.А. Бехти, дискурс – явище динамічне, яке бере до уваги сукупність процесів, що формують мовленнєве повідомлення [4, с.99]. Дискурс – це мовлення, занурене у життя [2, с.136-137], яке розкриває дію комуніканта з усіма його інтенціями, знаннями, установками, особистим досвідом [8, с.419]. Сьогодні лінгвістика розглядає дискурс як цілеспрямовану дію, орієнтовану на досягнення поставленої мети, враховуючи при цьому соціальні, психолінгвістичні та екстралінгвістичні фактори його дієвості [13, с.194].

З іншого боку, дискурс – це процес комунікації, який являє собою передачу результатів когнітивних процесів іншим людям [8, с.325]. Текст, як його вербальна складова, інтегрує як лінгвальні, так і екстралінгвальні фактори [5, с.200]. З позицій прагмалінгвістики виокремлюються базові категорії дискурсу: учасники спілкування, контекст, мета і стиль; увага науковців фокусується на жанрових, змістовних та конструктивних категоріях.

Дискурс німецької народної казки, як різновид художнього дискурсу, формується і функціонує у безперервному процесі становлення, де різні форми і види мовлення утворюють

ціннісно марковані парадигми на основі суспільно та професійно визначеної ситуації спілкування. Докорінна відмінність художнього дискурсу від побутових та інших культурно-орієнтованих дискурсів полягає у його цілеспрямованій вторинності стосовно первинних жанрів мовлення (концепція мовних жанрів М.М. Бахтіна) [3, с. 237-280] та у його здатності творити багаторівневу структуру смислів [4, с. 111]. Термін “дискурс казки” може означати форму мови, видозмінювані формальні риси або форму комунікації, набір умовностей, узгоджених між авторами (у нашому випадку – німецької народної казки, народом та братами Грімм) і читачами.

Дискурс німецької народної казки відбиває певні риси культури народу, його життєву етнічно орієнтовану філософію. Саме тому дискурс казки є багатофункціональним. Головне його призначення – розважити, розвеселити, заспокоїти повчити, застерегти. Типовими для казки будь-якого народу є емоційність та репрезентація кращих рис соціуму [20, с. 238].

За дослідженнями фольклористів, специфічна композиція казок регулюється певними законами, особливими традиційними формулами розповіді, що обмежує свободу тексту казки [10, с. 43]. Дієвими тут є закон поступової еволюції (від спокою до дії та від дії до спокою), закон повторення, закон протилежності (розумний – дурень, добрий – поганий та ін.), закон наслідування подій, вигадки, витівки. Дискурсу казки притаманні лінійність, циклічність, інформативність, інтегральність, стильова функціональність, завершеність і прагматична спрямованість. Характерними для казки є ригористична композиція, підпорядкованість певним законам, особливі традиційні формули розповіді, семантичні універсалії. Різномасштабні мовні одиниці засвідчують, що дискурс казки є інтегральною частиною художнього [15, с.3]. Специфіка та індивідуальність казкового дискурсу дозволяють віднести його до одиниць, які підлягають моделюванню. Композиційна схема казки є регламентованою, а моделі сюжетного розвитку різних казкових текстів є в цілому ідентичними.

Серед універсалів казки особливе місце посідають категорії хронотопа і антропоса. Дискурс казки вирізняється обов’язковою тривимірністю – категоріями Часу, Простору і Людини, що специфічно семантизуються та експлікуються у казковому просторі.

Казка породжується у певній ситуації та віддзеркалює досвід соціуму. Моделювання людських життєвих ситуацій, комунікативна функція, інтеграція наратора, героя та читача, когніція позитивних чи негативних сторін життя, навчання добру є базисними універсаліями казки.

У казковому тексті відбивається життя суспільства, взаємини між людьми, мораль та етика народу, його мрії та сподівання. У цьому жанрі художнього дискурсу сконцентровані одвічні категорії Добра і Зла (*Gut-Böse-Kategorie*), Правди і Брехні (*Wahrheit/Lüge*), Щастя та Лиха (*Glück/Unglück*) [19, с. 16]. Боротьба Добра зі Злом, віра у перемогу справедливості обумовлюють універсальне щасливе завершення казок та розвиток їх сюжету [10, с. 40], [14, с. 4], [15, с. 7]. Адресат засвоює моральні та етичні норми поведінки казкових героїв, дізнається про події, що мали місце у житті, осмислює їх значущість.

Дискурс казки є багатошаровим. У найдавнішому пласті казок – архаїчному – зафіксовані ритуальні обряди, міфологічні уявлення, вірування у злих духів, інформацію про яких і отримували слухачі, пізнаючи навколишній світ. Згодом ідеї тотемізму слабнуть і на перший план виходить герой, який бореться з силами природи та злом у світі, тим самим створюючи моделі адекватної поведінки і збагачуючи національний досвід [18, с. 18].

Когнітивна функція дискурсу казки когерентна з пізнавальною, кумулятивною – передати адресату необхідні знання про минуле, наставити на майбутнє. Сконструйований як паралельний, кожен казковий текст містить художньо орнаментовану вигадку [10, с. 27].

Композицію казки обіймають інтродуктивний, медіальний, та фінальний блоки. Кожен із блоків несе в собі когнітивно-прагматичну інформацію антропоцентричного спрямування: в інтродуктивному та фінальному блоках діє інтеграція казкаря та читача, у медіальному – казкаря та персонажів.

Інтродуктивний блок складається з облігаторних для дискурсу казки заголовка та зачину, що орієнтують читача, вводять тему, ситуацію, дійових осіб. Медіальний блок розкриває і описує фабулу казки, її ірреальні події, взаємовідносини між героями, їх вчинки. Головний компонент медіального блоку – дія [10, с. 43]. Тут сконцентрована основна інформація усього тексту казки і саме у цьому блоці яскраво представлена когнітивна функція дискурсу казки: пізнання життя у

його різноманітних проявах. Фінальний блок підбиває підсумки розвитку казкової дії, самої розповіді та являє собою завершення, у якому все закінчується добре і зло покаране [19, с. 24].

Процес пізнання світу завдяки казці здійснюється не лише через опис перебігу подій, а й через образи персонажів та самого наратора. Семантика тексту казки становить особливий інтерес у плані вивчення інформації в образах текстів цього жанру, що сприятиме з'ясуванню механізмів об'єктивації знань про світ у мовних формах. Художні образи персонажів, які представлені у текстах казок, є носіями концептуальної інформації. Текст казки є вербальним повідомленням, що передає предметно-логічну, естетичну, образну, емоційну та оцінну інформацію, яка оформилась в ідейно-художньому змісті тексту в єдине ціле [6, с. 5].

Основними характеристиками казкового тексту є обмеженість та стереотипізація дійових осіб. Персонажі чарівної казки перетворилися на знаки та символи абстрактних категорій добра, зла, прекрасного, потворного, чарівного, адже у казках сконцентровано життєвий досвід, накопичений людством упродовж тривалого часу, та індивідуальні фантазії безіменних виконавців, які трактують казковий сюжет на власний розсуд.

Комунікативна спрямованість художнього казкового твору є валідною завдяки існуванню епіцентру *наратор – персонаж – читач* [9, с. 32]. Характерною особливістю цього спілкування є те, що автор може звертатись до адресата через своїх героїв або безпосередньо сам. Саме тому, провести чітку межу між авторським голосом і голосом персонажа іноді надзвичайно складно. Світ оповідача у цьому зв'язку набуває особливої значущості. Він, з одного боку, розкриваючи окремі аспекти тексту, полегшує сприйняття текстового матеріалу, а з іншого, зливаючись зі світом персонажів, – ускладнює рецепцію у діалозі автора і читача. Основна риса художнього дискурсу, а відтак і дискурсу казки, полягає у тому, що він є незалежною модальною структурою [4, с. 114]. Художній твір презентує особистість свого наратора як сукупність ідей на рівні їх мовної репрезентації.

Виходячи з того, що дискурс казки являє собою завершений текст, у якому усі комунікативно значущі частини є взаємообумовленими, приходимо до висновку, що кожна фраза казкового тексту комунікативно спрямована. В інтродуктивному блоці автор є ініціатором розповіді. У медіальному блоці за його намірами діють персонажі. У фінальному блоці наратор розставляє усі крапки над "і", іноді підводячи підсумки або звертаючись до читача. Пор.: *Ich wollte, du und ich waren auch dabeigewesen.* [König Drosselbart. Gebrüder Grimm. Kinder- und Hausmärchen]; *Wer also ein Igel ist, der muß darauf sehen, daß auch seine Frau ein Igel ist.* [Der Hase und der Igel. Gebrüder Grimm. Kinder- und Hausmärchen]; *Darum ist seit den ältesten Zeiten ein grüner Haselzweig gegen Nattern, Schlangen, und was sonst auf der Erde kriecht, der sicherste Schutz.* [Die Haselrute. Gebrüder Grimm. Kinder- und Hausmärchen].

У більшості німецьких народних казок інтродуктивні блоки є короткими, відносно завершеними частинами, а мова наратора лише у поодиноких випадках переривається мовленнєвою дієвістю персонажів. Пор.: *Ein Schäferhund hatte keinen guten Herrn, sondern einen, der ihn Hunger leiden ließ. Wie ers nicht länger bei ihm aushalten konnte, gieng er ganz traurig fort. Auf der Straße begegnete ihm ein Sperling...* [Der Hund und der Sperling. Gebrüder Grimm. Kinder- und Hausmärchen]. Є декілька казок, в яких інтродуктивний блок взагалі відсутній і казка розпочинається з діалогу персонажів [Пор.: *Das Hausgesinde.* Gebrüder Grimm. Kinder- und Hausmärchen]. У своїй авторській мовленнєвій діяльності наратор звертається безпосередньо до читача. Кожний наратор сам обирає для себе засоби вербалізації своїх прагматичних інтенцій. Про це свідчать різні лексичні засоби та граматичні конструкції, підібрані різними нараторами для переказу однієї казки (наприклад, дві різні версії казки *Die Hochzeit der Frau Füchsin*, записаної братами Грімм [Die Hochzeit der Frau Füchsin. Gebrüder Grimm. Kinder- und Hausmärchen]). Головна комунікативна інтенція авторських інтродукцій у німецьких народних казках – привертання уваги читача до сприймання казки, його налаштування на відповідний лад.

У комунікативному плані наратор асоціюється з початком тексту, адресат – з його завершенням. Якщо текст казки був сприйнятий та зрозумілий, наратор справився зі своїм комунікативним призначенням [10, с.48]. Оскільки казка є об'єктивацією думок і мови наратора, останній репрезентований у своєму творі більш широко, ніж адресат. Специфіка структури казки полягає у її однотипності, наявності постійних композиційних блоків і традиційних формул

розповіді – схем, в які наратор вкладає свій задум, модифікує сюжети, зберігаючи при цьому форму [15, с. 6; 11, с. 35].

Наратор може здійснювати вплив на читача відкрито та сугестивно. Останній спосіб можна визначити як сукупність різних методів вербального і невербального емоційно забарвленого впливу на людину з метою створення у неї певного стану або спонукання до певних дій [7, с.12]. За допомогою такого навіювання можна викликати різні відчуття, емоції, стани, виконавши, таким чином, ілюкативну функцію казки.

У дискурсі казки автор через мовленнєві дії, діяння та характеристику своїх персонажів має інтенцію виразити ідею свого твору. Герой у казках проявляє себе через вчинки, дії, взаємовідносини з іншими персонажами [4, с. 14]. Як об'єкт художньо-пізнавального акту між автором і читачем, персонаж діє водночас за принципами некерованої, незалежної істоти у художньому світі тексту, володіючи індивідуальною образною суб'єктивною структурою [4, с. 231]. Якщо позитивні герої досягають успіху завдяки своїй силі та розуму, то негативні діють за допомогою чаклунства.

Казковий персонаж існує як певний тип у свідомості народу. Його ім'я використовується також у повсякденному спілкуванні для характеристики реальних людей. Називаючи героя, власне ім'я стає тематичним словом. Завдяки своїй невіддільності від дійової особи ім'я сприймається в асоціативному комплексі з нею, набуває права не лише вказувати на позначуваний об'єкт, але й бути його характерологічним представником (наприклад, *Aschenputtel*/попелюшка). Змістове насичення власного імені відбувається поступово. Як правило, автор завжди роз'яснює вибір того чи іншого імені. Воно домінує кваліфікації персонажа, які являють собою вторинну номінацію особи. Кожен такий випадок висвітлює одну рису персонажа та емоційний фон комунікативної ситуації [9, с. 110]. Об'єднуючись, вони створюють різноманітну кваліфікацію даного персонажа, яка включається у формування змістовної структури імені. Через ім'я героя наратор може передати читачеві значущу інформацію, тому, як правило, в імені персонажів міститься їхня найбільш характерна особливість [12, с. 267]. Пор.: Попелюшка з однойменної казки братів Грімм називається "*das arme Stiefkind*", "*Liebes Kind*", "*das gute Mädchen*", що вказує на її позитивні людські якості. Разом з тим, автор пояснює обрання імені *Aschenputtel*: *Und weil es darum immer staubig und schmutzig aussah, nannten sie es Aschenputtel*. [Aschenputtel. Gebrüder Grimm. Kinder- und Hausmärchen].

Беручи до уваги, що дискурс казки – це упорядкована форма комунікації, казка передбачає облігаторну наявність слухачів; казкаря зовсім не байдуже, як сприйматимуть його повідомлення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дискурс казки є частиною художнього дискурсу. Дискурс німецької народної казки характеризується багатоаспектністю, специфічною композицією та підпорядкованістю законам казкового жанру. Когнітивно-прагматичний аспект казкового простору, окрім мовлення персонажів, віддзеркалюється у його структурних блоках, оповіді, дескрипції образів персонажів та в їхніх іменах. Відтак, перспективним видається подальше дослідження структурно-композиційних характеристик дискурсу казки, мовлення персонажів казки, їхніх образів тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова В.Ф. Образы британских народных сказок / В.Ф. Антонова // Сучасна англїстика: стереотипність та творчість. – Харків, 2006. – С. 14-16.
2. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 136-137.
3. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров / М.М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – С. 237-280.
4. Бехта І.А. Дискурс наратора в англійській прозі / І.А. Бехта. – К.: Грамота, 2004 – 304с.
5. Донець П.М. Національно-культурна специфіка дискурсу: монографія / П.М. Донець. – Харків, 2005. – С. 198-232.
6. Єсипович К.П. Образ "чарівного" у французькій народній казці (лінгвокогнітивний аспект): автореферат дис... на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук / К.П. Єсипович. – К., 2006. – 20с.
7. Ільницька Л.О. Сугестивний дискурс: дис... на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук / Л.О. Ільницька. – К., 2006. – 221 с.
8. Кубрякова Е.С. Язык и знание / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 556с.

9. Кухаренко В.А. Интерпретация текста / В.А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004 – 261с.
  10. Лещенко О.И. Особенности реализации антропоцентричности в англоязычных сказках : дис... на соиск. уч. степ. канд. филол. наук / О.И. Лещенко. – Сумы, 1996. – 186с.
  11. Пропп В.Я. Русская сказка – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1984. – 335с.
  12. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366с.
  13. Хацер Г.О. Проблематика визначення поняття “дискурс” у сучасній лінгвістиці / Г.О. Хацер // Сучасна лінгвістика: стереотипність та творчість. – Харків, 2006. – С. 193-195.
  14. Швачко С.А. Содержательно-структурные аспекты английских сказок и стихотворений: Методические рекомендации / С.А. Швачко – Сумы: СГПИ, 1988. – 34с.
  15. Швачко С.А., Пасяк Е.Л., Харченко Т.В. Работа над англоязычной сказкой в условиях ВУЗа и школы: Методические рекомендации. – Сумы : СГПИ, 1990. – 46с.
  16. Шевченко І.С. Когнітивно-комунікативна парадигма і аналіз дискурсу : монографія / І.С. Шевченко. – Харків, 2005. – С. 9-20.
  17. Шевченко І.С. Дискурс як мисленнєво-комунікативна діяльність : монографія / І.С. Шевченко, О.І. Морозова. - Харків, 2005. – С. 21-28.
  18. Kuckartz W. Michael Ende: Die unendliche Geschichte. Von A bis Z. Mit Buchstaben versehen von Roswitha Quadflieg / W. Kuckartz. – Stuttgart : Thienemann, 1979. – 342 S.
  19. Lüthi M. Märchen / Max Lüthi ; [Bearbeitet von Heinz Rölleke]. – Stuttgart : Metzler, 2005. – 147 S.
  20. Ranke Kurt. Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung ; [Unter Mitarb. zahlr. Fachwiss] / Ranke Kurt, Rolf Wilhelm Brednich. – Berlin : de Gruyter, 2004. – 11 B. – 15496 S.
- ДЖЕРЕЛО ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:**
21. (G) КНМ Brüder Grimm. Alle Kinder- und Hausmärchen, der Ausgabe letzter Hand von 1857 [Електронний ресурс] / Bruder Lustig. – Режим доступу до текстів казок : <http://www.maerchenkristall.com/Grimm.htm>

Давиденко А. Когнитивно-прагматический аспект дискурса немецкой народной сказки.

В статье исследуются характеристики дискурса немецкой народной сказки, осмысливается его когнитивно-прагматическая направленность. Дискурс сказки определяется как сложное коммуникативное явление, которое, кроме особого лексического наполнения, включает еще и экстралингвистические факторы - знания о мире, мнения, установки, цели адресата, необходимые для понимания содержания текста. При таком подходе сказочный текст становится одним из путей осознания тематических и композиционных особенностей народного творчества, историко-культурных особенностей лексических единиц, которые наполняют сам текст, придают ему художественную яркость, ценность, национально-культурное своеобразие. В исследовании внимание фокусируется на многоаспектности, специфической композиции и подчиненности дискурса сказки законам сказочного жанра. Установлено, что когнитивно-прагматический аспект сказочного пространства, кроме речи персонажей, отражается в его структурных блоках, сказания, дескрипции образов персонажей и в их именах.

Ключевые слова: *немецкая народная сказка, сказочный дискурс, когнитивно-прагматический аспект сказки.*

Davydenko H. Cognitive-pragmatic Aspect of the German Folk-tale Discourse.

The article deals with the characteristics of the German folk-tale discourse, its cognitive and pragmatic orientation is comprehended. The tale discourse is defined as a complex communicative phenomenon, which, in addition to special lexical filling, includes an extra-linguistic factors, knowledge about the world, opinions, attitudes, goals recipient necessary for the understanding of the content. For this approach fabulous text becomes one of the ways of realization of thematic and compositional features of folk art, historical and cultural peculiarities of lexical units that fill the text itself, gives it the artistic brightness, value of national-cultural identity. The attention to the multidimensionality, specific composition and subordination of a folk-tale discourse to laws of a fantastic genre is focused. It is established that the cognitive and pragmatic aspect of fantastic space, except of the characters' speech, is reflected in its structural blocks, legends, images descriptions of characters and in their names.

Key words: *German folk-tale, tale discourse, cognitive-pragmatic aspect of folk-tale.*

Наталія Жукова
(Луганськ)

УДК 811.133.1

ГЕНДЕРНА МОВНА ПОЛІТИКА ФРАНЦУЗЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Визначено поняття «гендер», розкрито відмінність цього терміну від поняття «стать». Висвітлено проблеми, пов'язані з гендерною асиметрією та гендерною диференціацією. Наголошено на тому, що активне вивчення поняття «гендер» пов'язане з розвитком феміністичних теорій. Наслідком цього явища є лінгвістична фемінізація, що відбувається у Франції. У статті визначаються проблеми щодо лінгвістичної фемінізації у французькій мові. Згадується критичне ставлення органів, відповідальних за унормування французької мови щодо державної політики з фемінізації. Показане ставлення Французької держави щодо фемінізації назв професій, посад, звань та титулів. Надані приклади фемінізованих форм, які мають зневажливе значення, охарактеризовані жіночі професії нижчих рівнів соціальної скали, наведені позначення, які мають паралельні форми.

Ключові слова: гендер, фемінізація, маркований рід, немаркований рід.

Постановка наукової проблеми. Вперше ідея гендерної рівності була документально сформульована у проекті ООН під назвою «Розвиток жінки». Його основні положення зводилися до того, що жінка – це невикористаний ресурс людства, який може зробити вагомий внесок щодо розвитку суспільства. Ця програма дала поштовх до дослідження явища гендеру різними науками. Проблеми гендерної асиметрії та гендерної диференціації стають дедалі гострішими, тому гендерна теорія є важливим об'єктом вивчення для багатьох наук, зокрема для лінгвістики, де вона зумовлює новий погляд на лінгвістичні явища.

Сучасні гендерні дослідження нерозривно пов'язані із розвитком феміністичних теорій, бо саме з них поняття «гендер» бере свій початок. Гендерна теорія не нехтує відмінностями між чоловіками та жінками. Вона лише наголошує, що важливим є не сам факт відмінностей, а їх соціокультурна оцінка та переосмислення. Невід'ємною вимогою є побудова системи влади, яка базується на цих відмінностях. При цьому акцент не робиться на описі відмінностей між жінками та чоловіками, головним є відношення влади до жінок та домінування чоловіків, рівно як і аналіз методів реалізації державної політики у суспільстві.

У Франції термін «гендер» отримав поширення у 1990-х роках, хоча дослідження з проблем «фемінізму» та «соціальних відносин між статями» почалися ще у 1970-х. Головною ідеєю було довести, що соціальна різниця між статями не є результатом їх біологічної різниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні гендерні дослідження пов'язані з вивченням фемінізму: Г.А.Брандт, А.Костікова, Ю.П.Міхаленко. Проблеми назви осіб жіночої статі за професією, посадою, титулом чи званням у французькій мові в останні десятиріччя стають об'єктом багатьох дослідників: Н.І.Голубєва-Монаткіна, Н.Н.Єрмакова, А.В.Кириліна, Ж.Дамурет, Р.Ланофор, Ж.Ламот.

Мета статті: виявлення сучасних тенденцій Французької держави щодо фемінізації назв професій, посад, звань та титулів. Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: (1) охарактеризувати гендерну проблематику у мовознавстві на сучасному етапі; (2) виявити сучасні тенденції мовних процесів щодо фемінізації назв професій, посад, звань та титулів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Проблема фемінізації назв професій, посад, титулів та звань виникла відносно недавно як наслідок збільшення кількості жінок, що працюють у різних галузях політики, економіки, освіти та управління. Феміністський рух, який з'явився у 60-ті роки у США, швидко перекинувся на європейські країни. У деяких країнах Європи, таких як Німеччина та Італія, ця проблема стоїть не так гостро через наявність продуктивної системи утворення форм жіночого роду, тоді як у Франції, Бельгії, Швейцарії та Канаді фемінізація професійних найменувань визиває велику полеміку.

Відомо, що потреба мовної спільноти у формах жіночого роду для найменувань професій, посад, титулів та звань знаходиться у прямій залежності від ступеня затребуваності жіночої праці та положення жінки у суспільстві. Тому при вивченні групи найменувань, які ми розглядаємо,

необхідно враховувати сучасний стан суспільно-економічних відносин. Щоб краще зрозуміти особливості національної мовної політики і, зокрема напрямку, який займається створенням неологізмів в галузі професійної термінології, необхідно брати до уваги різні чинники. З одного боку – це державні організації: комісії з термінології, служби французької мови, пропозиції яких становлять основу урядових декретів та постанов. З другого боку, не треба забувати про вирішальну роль соціуму, який застосовуватиме на практиці рекомендації з використання форм жіночого роду найменувань професій, посад, титулів та звань.

Явища фемінності і маскулінності у мові вивчаються сьогодні у руслі загальних тенденцій гендерних досліджень у соціогуманітарних науках. Дослідниці-жінки, які займаються проблемою «гендер і лінгвістика», прагнуть описати та пізнати маскулінний світ, в якому вони живуть; лінгвісти-чоловіки – здійснити аналіз мовної поведінки чоловіків зсередини своєї спільноти. Ці прагнення і з одного, і з другого боку виглядають як прояв своєрідної соціопсихологічної потреби членів суспільства усвідомити свою ідентичність, тобто визначити себе серед інших членів соціуму [1]. Дослідники обох статей намагаються виявити випадки вживання мовного сексизму (закріплення у мові стереотипів підлеглого становища жінки) і знайти шляхи його подолання.

У Франції жінки, які увійшли до уряду або до інших органів влади, підняли питання про фемінізацію назв професій, посад, титулів та звань у 1981 році [6]. Вони наголошували на відсутності форм жіночого роду назв урядових посад, за браком яких використовувались виключно форми чоловічого роду. Вони розглядали цю лакуну як ознаку дискримінації жінок, а також як відголосок відсторонення від цих посад. Таким чином, питання фемінізації найменувань професій, посад, титулів та звань стало соціальною проблемою.

Так, у липні 1983 року було прийнято закон про «Професійну рівність між чоловіками і жінками». 1984 року Івет Руді, міністр з прав жінок, створила комісію з термінології. До завдань комісії входило «вивчення фемінізації титулів та звань, та складання словника професій, які виконують жінки»[4]. Двома роками пізніше 11 березня 1986 року за підтримки Лорана Фабіуса, тодішнього прем'єр-міністра, було опубліковано циркуляр, де було запропоновано загальні правила та надані приклади утворення форм жіночого роду найменувань професій, посад, титулів та звань.

Циркуляр Л.Фабіуса мав переважно політичне значення й фактично не вплинув на реальний ужиток. Десять років потому (1998) за сприяння прем'єр-міністра Ліонеля Жоспена було складено ще один циркуляр з фемінізації [5]. Необхідно зазначити, що тон нового документу був більш обов'язковим. Так, Національний інститут французької мови запропонував скласти посібник для користувачів французької мови [7]. Однак комісія з термінології не запропонувала ніяких суттєвих змін, окрім того, що дозволила у повсякденному вживанні, наприклад, «*Madame la Ministre*». Вона також зазначила, що чоловічий рід є нейтральним. За думкою комісії, «можливо, що бажаючи підкреслити різницю статей за допомогою фемінізації, ми ризикуємо зрадити республіканському принципу індиферентності статей при виконанні обов'язків»[7].

У метропольній французькій мові та її національно-регіональних варіантах (Бельгія, Канада, Швейцарія) докладаються великі зусилля щодо подолання асиметричності вираження роду, зокрема, у мікросистемі назв зі значенням професійно-соціального статусу. Слід додати, що регіональні дослідники є більш активними у цих пошуках. Так, канадські вчені першими дали поштовх розвитку проблем фемінізації; до них приєдналися інші франкомовні країни, було опубліковано власні довідники на позначення жіночих професій згідно з новими правилами: Швейцарія (1990 і 1991), Канада (1993 і 2005), Бельгія (1994), Онтаріо (1994). Автор останнього довідника "Посібник з фемінізації загальних іменників" («*Guide de féminisation des noms communs de personnes*») [6], Луїза-Лоранс Ларив'єр у передмові доводить, що відповідь на таке питання: «Як утворюється жіночий рід від таких назв, як *plombier, soldat, chef, médecin, professeur* etc.?» потрібно шукати у граматичній структурі французької мови.

Необхідно зазначити, що серед найменувань професій існує група, в якій давно співіснують форми чоловічого і жіночого роду. У цьому випадку проблема фемінізації постає не в утворенні форм жіночого роду, а в історичній переоцінці цих форм. У старофранцузькій мові, деякі форми мали закінчення жіночого роду, проте були абсолютно нейтральними, як наприклад,

la chambrière (покоївка). Сьогодні ж вони вважаються зневажливими. Проте такі форми як *l'ambassadrice*, *la présidente* та *la ministre* знов стають нейтральними [2, с. 58-118]. За думкою А.Бекер, форми жіночого роду були не дуже престижними: *le couturier* це був той, хто творить, а *la couturière* – це його помічниця [2, с. 7].

Дебати навколо фемінізації не стосуються всіх рівнів соціальної скали. Навіть, якщо найменування професій жіночого роду існували, це тільки тому, що цим професіям надавали великого значення, проте таких прикладів було небагато.

Так, позначення *mairresse*, яке існує з XII століття, довгий час мало значення «дружина мера», тільки у 1990 роках словники фіксують нове значення цього слова – «жінка-мер». *Colonelle*, *présidente*, *clergesse*, *diaconesse* також використовуються лише у значенні «дружина». До XVII століття *la doctoresse* має значення «дружина хірурга». Тільки у XIX столітті з'являється термін на позначення жінки, яка займається медициною, проте *la docteur* має значення «дружина лікаря». У XX столітті ці обидва терміни виходять з ужитку. *La peintresse* є також стародавнім терміном, датованим XIII століттям, що мав значення «дружина того, хто малює». І тільки з XVI століття він вживається для позначення художника-жінки. У цьому значенні він використовується до кінця XVIII століття, за винятком XVII століття, коли надавали перевагу терміну *la peintre*. Те саме стосується терміна *la chirurgienne*, який прийняв значення «та, хто займається хірургією» тільки у XIX столітті.

Існують позначення, які мають паралельні форми жіночого роду. Так, варіанти *une auteure/ une auteur* вживаються з XVII століття. Найменування *autrice* існувало в період XVI – XVIII ст. у значенні письменника-жінки, пізніше у XIX столітті з'явилося позначення *autoresse*, але воно не увійшло до національної мовної свідомості.

На початковому етапі реформи з фемінізації, державна влада не мала наміру звернутися за консультаціями до Французької академії. Проте остання виступила із декларацією з цього приводу. Вона була складена Жоржем Дюмезілем та Клодом Леві-Стросом і опублікована 14 червня 1984 року [3]. Як видно з декларації Французька академія досить критично ставиться до фемінізації найменувань професій, посад, звань та титулів. Вона наголошує на негативних наслідках такої реформи та спростовує ілюзії, що «фемінізована» граматики укріпить положення жінок у суспільстві. Французька академія будує свою позицію на двох основних аргументах: лінгвістичному та на показнику вживання. Лінгвістичний аргумент виходить з того факту, що у французькій мові не існує ніякої відповідності між граматичним родом та біологічною статтю. Таким чином, академіки вважають, що комісія з термінології неправильно тлумачить поняття граматичного роду та запроваджує зміни, які суперечать природі мови.

Як відомо, у французькій мові існує два роди, але з огляду на те, що французькі іменники безпосередньо не відображають стать, то чоловічий рід розглядають як немаркований, а жіночий – як маркований.

Маркований рід, який застосовують до живих істот, встановлює сегрегацію та різницю між статями. Саме тому Французька академія розглядає чоловічий рід як загальну та збірну категорію. За думкою Академії, безглуздо повторювати один і той самий іменник або займенник у жіночому роді, а потім у чоловічому для групи, яка складається з чоловіків та жінок: «*les électriciens et les électeurs*», «*toutes celles et tous ceux*» є громіздкими, які нічого не додають до значення «*les électeurs*», «*tous ceux*». Академія також радить утриматися від позначення у скобках або через косу рисочку ознаки жіночого роду, яка розглядається як надлишкова ознака, тому що вона не несе ніякої додаткової інформації та заважає сприйняттю. Таким чином, фемінізація не відповідає правилу французької мови щодо узгодження множини у чоловічому роді. Неможливо написати: «*Le coussin et la couverture sont blanc(he)s*». Це може вивести з рівноваги мовну структуру та ускладнити формулювання найпростіших фраз. Узагальнюючий чоловічий рід може об'єднати референти, що належить до обох родів, коли контекст зумовлює таку інтерпретацію.

На думку Академії, лише чоловічий рід, тобто немаркований, може передати нейтральну природу назв професій, посад, звань та титулів. Проте, необхідно приймати до уваги й показник вживаності, який є дуже важливим для мови. Ігнорування цього факту може мати небажані результати. Вільна інтерпретація правил фемінізації, виданих деякими французькими або

франкомовними організаціями, сприяли появі численних небажаних неологізмів. Проте Академія зважає на еволюцію суспільства, тому вона робить певні кроки назустріч фемінізації, і підтримує деякі терміни, що містяться в Рекомендаціях Вищої ради французької мови (*les Recommendations de Conseil supérieur de la langue française*), що опубліковано у 1990 році, також Академія сприяє поширенню цих термінів у реальному вжитку. При цьому вона наполягає на перевірці цих рекомендацій часом.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, проблема фемінізації назв професій, посад, звань та титулів більшою мірою зумовлена не мовними, а соціальними та ідеологічними потребами – із збільшенням ролі жінки у сучасному суспільстві та із розвитком ідеології фемінізму у світі. Таким чином, не залежно від того, що Французька академія не приймає змін щодо фемінізації французької мови, французька мовна політика підтримує фемінізацію назв професій, посад, звань та титулів, про що свідчать офіційні документи. Проте, не слід нехтувати фактором вживаності цих назв, на що і будуть спрямовані наші подальші дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пузиренко Я.В. До проблеми номінації осіб жіночої статі в українській мові (гендерний аспект) / Я.В. Пузиренко // Наук. зап. НаУКМА. – Т. 18. – К., 2001. – С. 36-42.
2. Becquer A., *Femme, j'écris ton nom : Guide d'aide à la féminisation des noms de métiers, titres, grades, fonctions.* [Anne-Marie Becquer, Bernard Cerquiglini, Nicole Cholewka]; Institut national de la langue française, La documentation française. - 1999. – 119 p. – Mode d'accès: <http://www.culture.gouv.fr/culture/dglf/ressources/feminisation.pdf>
3. Dumézil G. *Féminisation des noms de métiers, fonctions, grades et titres* / George Dumézil, Claude Lévi-Strauss. – Académie française. – 2002. – Mode d'accès: <http://www.academie-francaise.fr/actualites/feminisation.asp>
4. Fabius L. *Circulaire relative à la féminisation des noms de métier, fonction, grade ou titre* / Laurent Fabius. – Journal officiel. – 1986. – Mode d'accès: <http://www.dsi.cnrs.fr/RMLR/textesintegraux/volume4/431-cirdu11-03-1986.htm>.
5. Jospin L. *Circulaire relative à la féminisation des noms de métier, fonction, grade ou titre* / Lionel Jospin. – Journal officiel. – 1998. - Mode d'accès: <http://www.admi.net/jo/19980308/PRMX9802741C.html>
6. Larivière L.-L. *Guide de féminisation des noms communs de personnes* / Louise-Lorence Larivière. – Canada. – 2005. – 217 p.
7. *Rapport sur la féminisation des noms de métier, fonction, grade ou titre.* [Ressource électronique] / Premier ministre, Commission générale de terminologie et de néologie. – Paris : Ministère de la culture et de la communication, Délégation générale à la langue française, 1998. – 54 p. – Mode d'accès: <http://www.culture.gouv.fr/culture/dglf/cogeter/feminisation/sommaire.html>
8. [dglf/cogeter/feminisation/sommaire.html](http://www.culture.gouv.fr/culture/dglf/cogeter/feminisation/sommaire.html)
9. Rousseau J. *Madame la Ministre : La féminisation des noms en 10 questions* / Jean Rousseau, Centre international d'études pédagogiques de Sèvres, Ministère français de l'Éducation nationale. – 1998. – Mode d'accès: <http://www.ciep.fr/chroniq/femi/femi.htm>.

Жукова Н.В. Гендерная языковая политика Французского государства.

В статье определяется понятие «гендер», раскрывается отличие этого термина от понятия «пол». Освещаются проблемы, связанные с гендерной асимметрией и гендерной дифференциацией. Статья делает акцент на том, что активное изучение понятия «гендер» связано с развитием феминистических теорий. Следствием этого процесса является лингвистическая феминизация, которая происходит во Франции. В статье освещаются проблемы, касающиеся лингвистической феминизации во французском языке. Упоминается критическое отношение органов, ответственных за нормирование французского языка к государственной политике феминизации. Показано отношение Французского государства к феминизации наименований профессий, должностей, званий и титулов. Даны примеры феминизованных форм, которые имеют пренебрежительное значение, охарактеризованы женские профессии низших уровней социальной лестницы, приведены наименования, которые имеют параллельные формы.

Ключевые слова: гендер, феминизация, маркированный род, немаркированный род.

Zhukova N. French state Gender language Policy.

In the above article the notion «gender» is identified and also the difference of this term with «sex» is revealed. The problems of gender asymmetry and gender differentiation are covered. In the article is emphasized that active learning of the term «gender» is strongly connected with feminist theories development. As the consequence we can observe the linguistic feminization in France. The problems that are carried out in the article reflect the phenomenon of linguistic feminization in French language. The critical attitude of the authorities responsible for state policy in French linguistic norms as for feminization

is shown. Also the French state attitude in terms of profession, position, rank, status names feminization is demonstrated. The given examples of feminized forms with contemptuous connotation characterize female professions of lower social status. The denotations with parallel forms are shown as well.

Key words: gender, feminization, marked line, non-marked line.

Людмила Ковальчук
(Луцьк)

УДК 81' 371

КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНТЕКСТУАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ У ПРОЦЕСІ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Стаття присвячена аналізу когнітивних особливостей контекстуальних моделей в процесі комунікативної взаємодії. Визначено ієрархічну структуру контекстуальних моделей як особливих ментальних конструктів, які складаються лише з релевантних з точки зору комунікантів властивостей комунікативної ситуації, виявлено характерні когнітивні особливості контекстуальних моделей і проаналізовано способи формування та активізації контекстуальних моделей в процесі комунікації. Виокремлено функціональні властивості контекстуальних моделей, такі як: персональна унікальність та суб'єктивність, гнучкість, динамічність. Особливу увагу приділено структуруванню знань комунікантів як фундаментальних складових контекстуальних моделей, можливим варіантам взаємодії контекстуальних моделей продуцента і реципієнта та використанню відповідних стратегій, що забезпечують ефективну комунікативну взаємодію або призводять до комунікативних конфліктів через розбіжності в знаннях комунікантів.

Ключові слова: контекстуальна модель, ментальна репрезентація, ієрархічна структура, когнітивні особливості, взаємодія контекстуальних моделей, стратегія, знання комунікантів.

Постановка наукової проблеми. Сучасні лінгвістичні дисципліни, які вивчають дискурс, фокусують увагу на самому дискурсі, а не на комплексній природі його контексту. І це цілком виправдано, адже поняття «контекст» розглядається відносно «тексту», і в такому випадку ключовим феноменом є текст (або розмова). Однак, будь-який текст знаходить свою реалізацію лише в певному контексті. Розуміння дискурсу передбачає розуміння тексту в контексті. Аналізувати текст ізольовано від його контексту неможливо, тому дослідження контексту, зокрема, **контекстуальних моделей (КМ)** як особливих ментальних конструктів, належить до пріоритетних напрямків сучасних лінгвістичних досліджень і потребує детального вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній лінгвістиці існують лише поодинокі спроби аналізу контексту та його класифікації (О. Селіванова, В. Богданов, Ф. Бацевич, Г. Колшанський, В. Миркін і т.д.). Однак, вони не дають чіткого уявлення про функціональну структуру КМ в сучасному розумінні цього феномена. Значний внесок у дослідження контекстуальних параметрів та процесу контекстуалізації здійснили А. Дюранті та Ч. Гудвін у книзі «Rethinking Context» [4]. Фундатором сучасної соціокогнітивної теорії контексту є видатний голландський лінгвіст Т.А. ван Дейк. У своїй монографії «Discourse and Context» [3] та численних статтях він детально аналізує контекст в його соціально-когнітивній парадигмі. Саме тому у нашому дослідженні ми будемо послуговуватися теорією контекстуальних моделей Т.А. ван Дейка.

Мета статті полягає в дослідженні когнітивних особливостей КМ та їх взаємодії в процесі комунікації. Досягнення поставленої мети вимагає розв'язання таких **завдань**: (1) визначення структури КМ як особливих ментальних конструктів; (2) виявлення характерних когнітивних особливостей КМ; (3) аналіз можливих варіантів взаємодії КМ учасників комунікації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. За визначенням Т.А. ван Дейка, контекстуальна модель (КМ) – це соціально обумовлений

суб'єктивний конструкт, до складу якого входять лише релевантні з точки зору комунікантів властивості ситуації, тобто ментальна модель комунікації в епізодичній пам'яті комунікантів [3, с. 56].

Когнітивна модель контексту представлена досвідними, фоновими, енциклопедичними знаннями, думками та намірами комунікантів, їх ставленням до ситуації та предмету комунікації. Центальною смисловою ланкою когнітивної моделі контексту є його феноменальне ядро, що відображає онтологічну структуру спілкування і діяльності, доступну всім його учасникам [1, с. 152].

Ієрархічна структура КМ являє собою одночасну ментальну репрезентацію комунікантами поточної комунікативної ситуації на локальному мікрорівні та глобальної події на макрорівні. Складовими КМ є просторово-часові особливості комунікації, учасники з властивими їм комунікативними та соціальними ролями, відносини між ними, їх знання, наміри та комунікативні дії. Продуцент усвідомлює себе виконавцем центральної ролі, він організовує комунікацію з позиції егоцентризму. Навколо нього будується периферія (реципієнт – найближча периферія, місце, час, предмет комунікації, обставини, сторонній реципієнт) [2, с. 81].

Контекстуальні моделі повинні бути відносно простими утвореннями, тобто складатись з лімітованої кількості фіксованих категорій, які утворюють абстрактну схему, щоб легко формуватись, змінюватись, оновлюватись в процесі комунікації. Комунікативні ситуації можуть бути досить складними, і завданням учасників є редуція складної інформації до простої структури в термінах кількох схематично організованих категорій. Це означає, що лише релевантні категорії комунікантів (наприклад, стать, вік, статус, а не маса, зріст чи колір очей) використовуються для конструювання КМ.

Фундаментальними властивостями КМ є їхня *персональна унікальність та суб'єктивність*. Вони не репрезентують об'єктивно події, про які мовиться в дискурсі, а те, як комуніканти конструюють та інтерпретують такі події (різні особисті цілі, знання, попередній досвід тощо) у своєму ментальному просторі. Продуцент та реципієнт мають різні моделі тої ж самої комунікативної події. Така різниця може призвести до переговорів щодо спільних аспектів контекстуальних моделей або до непорозумінь та комунікативних конфліктів.

КМ є *гнучкими*, так як легко модифікуються, оновлюються та адаптуються до різних комунікативних ситуацій. Інформація в поточних КМ може легко поєднуватись з інформацією попередніх або наступних КМ.

КМ є *динамічними*, а не статичними, бо конструюються для кожної нової комунікативної ситуації. Динаміка КМ передбачає зміну місця, часу, учасників, їх ролей та інтенцій в ході комунікативної взаємодії.

КМ – це ментальні структури, які контролюють продукування, сприйняття та інтерпретацію дискурсу. Вони інтегрують особисті та соціокультурні особливості комунікативної події, пояснюють спільні соціокультурні та індивідуальні унікальні властивості дискурсу.

Ментальна «автобіографія» – це акумуляція особистого життєвого досвіду, тобто КМ. Більшість таких КМ є настільки тривіальними та рутинними (покупка в супермаркеті, читання газети, повсякденна розмова з батьками), що через деякий час вони більше не мають для нас значення або прив'язки до інших моделей. Ми зазвичай пам'ятаємо серйозні глобальні життєві ситуації (подорож, відпустка, навчання в університеті, розлучення і т.д.). Коли ці моделі стають релевантними, ми реактивуємо їх в процесі комунікації.

Знання комунікантів (особисті, загальні, специфічні, соціальні, культурні і т.д.) відіграють фундаментальну роль в КМ. Не всі знання активізуються, а лише ті, які є релевантними для даного контексту. Для того, щоб говорити відповідним чином, продуцент повинен володіти інформацією про знання реципієнта. Іншими словами, для репрезентації КМ комунікативної ситуації реципієнт повинен змодельовати не лише свої знання, а й гіпотетично знання реципієнта.

Спільні знання комунікантів є (common ground) є необхідними у визначенні КМ комунікації в соціально-когнітивному підході.

Г. Кларк розрізняє два типи спільних знань комунікантів: 1) колективні (загальні) спільні знання про географію, історію, ідеологію, культурні цінності, які визначаються приналежністю комунікантів до однієї соціальної спільноти; 2) особисті спільні знання про комунікацію, взаємовідносини (між друзями, знайомими, незнайомцями), які набуваються в процесі комунікативної взаємодії [3, с. 93].

Спільні знання не потребують додаткового вираження в тексті, вони залишаються імпліцитними (припускається, що реципієнт вже має відповідні знання або здатний їх інферувати з існуючих знань). Для активізації спільних знань комунікантів використовуються наступні стратегії [3, с. 84].

Стратегія 1: припускаємо, що реципієнт знає те, про що продуцент говорив раніше. Ця стратегія включає в себе пошук та активізацію попередньої КМ. Лінгвістичними маркерами активізації служать запитання типу: «*Did I tell you about...?*», «*You remember I told you about...*» і т.д. Продуцент таким чином має доступ до КМ реципієнта. Наприклад:

«*How do you do?*»

«*I have to have my appendix out*», Sandra says. «*They're going to get me ready soon. It's an emergency. I was really bad last night. Have you ever had your appendix out? Is it bad?*»

«***You remember I told you I had mine out years ago***», I say. «*It's not a serious operation. You'll feel a bit uncomfortable afterward, but that's all*» (M. Laurence, p. 286).

У наведеному прикладі відбувається реактивізація КМ, яка опосередковує розмову між хворою Сандрою та її подругою до операції на видалення апендициту. Лінгвістичним маркером активізації попередньої КМ та спільних знань комунікантів служить фраза «*You remember I told you*».

Стратегія 2: припускаємо, що продуцент не володіє новими особистими знаннями реципієнта, які він здобув від моменту останньої розмови з ним. Ця стратегія передбачає реактивізацію старих моделей та пояснення нової інформації. З моменту передачі нових особистих знань продуцента реципієнту, вони автоматично стають спільними. Наприклад:

«*What happened to you? You are hurt! There's blood on your face*», Cathryn said solicitously.

Charles wiped under his nose with the back of his hand and stared at the flakes of dried blood.

«*Bastards!*» he said.

«*Are you going to tell me where you've been and what happened?*» asked Cathryn finally.

«***I'd rather hear about Michelle first***», said Charles, putting the glass on the table.

«*Please come down*», said Cathryn gently.

«*Then tell me what's happened to Michelle*».

«*It's just her fever*», said Cathryn. «*It's gone up and the doctors are concerned*».

«*Oh God*», said Charles (R. Cook, p. 190).

Ведучи розмову з Чарльзом Катрін занепокоєна його станом та зовнішнім виглядом, помітивши сліди крові на обличчі, і намагається з'ясувати, що з ним трапилось. Однак, за ініціативою Чарльза комуніканти несподівано переключаються на інший предмет обговорення – стан здоров'я доньки Мішель, яка, на думку Чарльза, є більш релевантною, активізуючи нову КМ за допомогою лінгвістичного маркера «*I'd rather hear about Michelle first*».

Розбіжності в знаннях комунікантів та їх відношеннях до теми розмови (представники різних культур, різний рівень знань) ведуть до непорозумінь та комунікативних конфліктів. Наприклад:

My first thought was that John should apply for a scholarship. But when I told him, he only shook his head. I was annoyed.

«*Don't be silly, now, John, please. No harm is trying, is there?*»

«*It's not easy to get. I couldn't get one if my life depended on it*».

«*Why couldn't you?*»

«***I've been away from school for four years, Mother. It's too late for me. And anyway, I haven't got the brains for it***» (M. Laurence, p. 164).

Розходження КМ комунікантів (матері та сина Джона) пояснюється різним відношенням до предмету розмови - подання заяви на отримання стипендії. Мама переконана, що в будь-якому разі варто спробувати («*No harm is trying, is there?*»), проте Джон вважає це неможливим, так як пройшло вже чотири роки після закінчення школи, і його розумові здібності є недостатніми для отримання стипендії («*I've been away from school for four years, Mother. It's too late for me. And anyway, I haven't got the brains for it*»).

Вибір стратегії залежить від теми розмови та ситуації комунікативної взаємодії, що визначається суспільно-культурним контекстом комунікативної події, яка знаходиться в рамках

ширшого соціального контексту, що включає сферу суспільної діяльності, тему спілкування, тип відносин між комунікантами.

До початку комунікації значна частина КМ уже сформована: просторово-часові параметри (місце, час), учасники, їх соціальні ролі, знання на локальному та глобальному рівнях. Коли продуцент хоче, щоб реципієнт дізнався про щось або зробив щось (тобто продуцент має певний план дій), КМ далі конструюється, конкретизується чи адаптується до комунікативної ситуації. Тут активізуються також релевантні знання комунікантів стосовно теми спілкування.

У процесі формування КМ інформація щодо знань динамічно оновлюється на основі самого дискурсу: те, що було сказане, стає частиною його контексту. Коли КМ комунікації сформована, продуцент створює текстову структуру дискурсу під контролем КМ. Цей процес відбувається паралельно на усіх рівнях: фонетичному/графічному, лексичному, синтаксичному, семантичному та інтерактивному.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, чином, контекстуальні моделі як особливі ментальні конструкти визначають релевантні виміри комунікативної ситуації та мають ієрархічну структуру. В процесі комунікативної взаємодії знаходять своє вираження характерні їм властивості: персональна унікальність та суб'єктивність, гнучкість, динамічність. Контекстуальні моделі - це ті регулятиви, які формують текстову структуру дискурсу на вербальному та невербальному рівнях. Аналіз дискурсу базується на умовному розмежуванні контекстуальних моделей продуцента та реципієнта, які взаємодіють в процесі комунікації. Спільні знання комунікантів забезпечують ефективність комунікативної взаємодії, в той час як розбіжності в знаннях співрозмовників ведуть до комунікативних конфліктів на невдач. Особливо вагомим є використання відповідних стратегій для активізації контекстуальних моделей комунікантів. Комплексна природа дискурсу обумовлює врахування усіх контекстуальних чинників, що впливають на його породження та інтерпретацію. Тому контекстуальні моделі слід розглядати комплексно, в єдності усіх їх компонентів. Предметом подальших досліджень з даної проблеми може бути аналіз особливостей взаємодії контекстуальних моделей комунікантів, які є представниками різних вікових і соціальних категорій та лінгвістичних засобів їх вираження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / Михаил Львович Макаров. - М. : Гнозис, 2003. - 280 с.
2. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика / Иван Павлович Сусов. – Винница : Новая книга, 2009. – 272 с.
3. Dijk T.A. van. Discourse and Context. A Sociocognitive Approach / T.A. van Dijk. – New York : Cambridge University Press, 2008. – 266 p.
4. Duranti A. Rethinking Context: Language as an Interactive Phenomenon /A. Duranti, Ch. Goodwin. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 363 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Cook R. Fever / R. Cook. - New York, 1982. - 311 p.
2. Laurence M. The Stone Angel / M. Laurence. – New York, 1990. – 316 p.

Ковальчук Л. Когнитивные особенности контекстуальных моделей в процессе коммуникативного взаимодействия.

Статья посвящена анализу когнитивных особенностей контекстуальных моделей в процессе коммуникативного взаимодействия. Определена иерархическую структуру контекстуальных моделей как особенных ментальных конструктов, которые состоят только из релевантных с точки зрения коммуникантов свойств коммуникативной ситуации, выявлено характерные когнитивные особенности контекстуальных моделей и проанализировано способы формирования и активизации контекстуальных моделей в процессе коммуникации. Выделены функциональные свойства контекстуальных моделей, такие как: персональная уникальность и субъективность, гибкость, динамичность. Особое внимание уделяется структурированию знаний коммуникантов как фундаментальных составляющих контекстуальных моделей, возможным вариантам взаимодействия контекстуальных моделей продуцента и реципиента, а также использованию соответствующих стратегий, которые обеспечивают эффективное коммуникативное взаимодействие или порождают коммуникативные конфликты из-за различий в знаниях коммуникантов.

Ключевые слова: контекстуальная модель, ментальная репрезентация, иерархическая структура, когнитивные особенности, взаимодействие контекстуальных моделей, стратегия, знания коммуникантов.

Kovalchuk L. Cognitive Peculiarities of Context Models in the Process of Communicative Interaction.

The article deals with the analysis of cognitive peculiarities of context models in the process of communicative interaction. The hierarchical structure of context models as special mental constructs that consist of only relevant from the point of view of communicative partners properties of communicative situation is defined, characteristic cognitive peculiarities of context models are singled out and ways of formation and activation of context models in the process of communication are analyzed. Functional properties of context models such as personal uniqueness and subjectivity, flexibility, dynamicity are differentiated. Special attention is focused on the structuring of knowledge of communicative partners as fundamental components of context models, possible ways of interaction of communicative partners' context models and the use of corresponding strategies that lead to effective communicative interaction or cause communicative conflicts due to differences in communicators' knowledge.

Key words: context model, mental representation, hierarchical structure, cognitive peculiarities, interaction of cognitive models, strategy, knowledge of communicators.

Юлія Колядич
(Вінниця)

УДК 811.111'42:164.031

**СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ КАУЗАТИВНОСТІ
В АНГЛОМОВНОМУ КОНФЛІКТНОМУ ДИСКУРСІ**

Розглянуто способи реалізації каузативності як універсальної категорії в англomовному конфліктному дискурсі. Визначаючи каузативність як специфічний засіб відображення інтерперсональних відношень, що існують в об'єктивній дійсності, автор наголошує на комунікативному виборі мовленнєвих дій та засобів (імплицитна складова комунікації). У зв'язку з цим узагальнюються підходи до тлумачення понять «комунікативна стратегія», «конфліктний дискурс», «контекст», визначаються причини існування протиспрямованої інтерації, яка реалізується через прямі та непрямі конфліктні комунікативні ходи з урахуванням мотивів, інтенцій та цілей комунікантів, встановлення особливостей мовної й мовленнєвої поведінки людини в різних типах дискурсу. На матеріалі оповідань О. Генрі досліджено комунікативні стратегії (конвенціональні, маніпуляційні, стратегії суперечності) конфліктного дискурсу в прагматичному, соціальному та когнітивному контекстах, визначено дефініційні характеристики стилістичних та синтаксичних маркерів каузативності (повторення, вигук, питальні, прості та складні речення), що відіграють вирішальну роль у виборі комунікативної стратегії індивіда.

Ключові слова: каузативність, комунікативна стратегія, конфліктний дискурс, контекст.

Постановка наукової проблеми. В умовах інтеграції гуманітарних наук, зокрема філософії, логіки, мовознавства та психології, зростає інтерес учених до каузативності як універсальної категорії, яка має когнітивну-комунікативну природу, виявляється в міжособистісному спілкуванні та є спрямованою на встановлення особливостей мовної й мовленнєвої поведінки людини в різних типах дискурсу.

Як свідчить **аналіз наукової літератури**, а саме досліджень сучасних вітчизняних та зарубіжних учених Д.В. Кононової [3], І.М. Кучман [5], І.В. Ступак [7], М.Г. Симулова [8], С.В. Шустової [10] та інших, зміст каузативності розглядається через поняття «причинності» (онтологічний підхід) або «спонукання» (прагматичний підхід). Так, І. М. Кучман зазначає, що каузативність «має об'єктивний характер, відображає каузально зумовлену природу всіх явищ і речей у світі й існування нерозривного зв'язку між її двома полюсами – причиною і наслідком» [5, с. 52]. На наш погляд, найбільш змістовним є визначення каузативності С.В. Шустової, яка називає її специфічним способом відображення інтерперсональних відношень, котрі існують в

об'єктивній дійсності. На думку вченої, основний зміст каузативності полягає в спонуканні каузатором об'єкта каузації до певної дії чи модифікації його стану [10, с. 6]. Доцільно зауважити, що в науковій літературі розглядаються в основному мовні способи реалізації каузативності. Проте мовленнєві (комунікативні) способи є вивченими недостатньо.

Метою нашого дослідження є розглянути способи реалізації каузативності в англомовному конфліктному дискурсі, а завданнями – визначити сутність понять «комунікативна стратегія», «конфліктний дискурс», «контекст»; виявити комунікативні стратегії конфліктного дискурсу в прагматичному, соціальному та когнітивному контекстах на матеріалі оповідань О. Генрі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дослідницею Л. Є. Сорокіною [6] зроблено ґрунтовний аналіз визначень поняття «комунікативна стратегія». Так, учені розуміють її як імплікаційну складову комунікації; властивість когнітивного плану, якій притаманні гнучкість та динаміка; ланку рішень мовця, комунікативних виборів тих чи інших мовленнєвих дій та мовних засобів; ефективний спосіб досягнення комунікативних цілей; сукупність ціленаправлених дій у моделі породження та розуміння дискурсу [6, с. 453-454].

Узагальнення зазначених вище підходів до тлумачення поняття «комунікативна стратегія» та виявлення її ознак, дає змогу визначити її як спосіб реалізації каузативності в конфліктному дискурсі. У зв'язку з цим, розглянемо сутність поняття «конфліктний дискурс». На думку дослідників М. Я. Димарського [2] та В. С. Третьякової [9], в його основі лежить протиспрямована інтеракція, котра виявляється через прямі (суперечки, претензії, погрози, звинувачення, висміювання, зневага, тиск тощо) та непрямі (переконання, пошук компромісу, ухилення від відповіді тощо) конфліктні комунікативні ходи. Цінними для нашого дослідження є висновки М. Г. Симулова [8] щодо зв'язку каузативності та відповідної (агентивної, причинної) ситуації. З урахуванням викладених вище ідей визначаємо конфліктний дискурс як комунікативну ситуацію, ознакою якої є зіткнення, протистояння двох комунікативних партнерів та вибір відповідної комунікативної стратегії.

Поняття «конфліктний дискурс» є нерозривно пов'язаним із поняттям «контекст». Поділяємо точку зору В. В. Красних [4] щодо визначення контексту як імпліцитні чи експліцитно виражені змісти, котрі існують в реальності та є складовими ситуацій, відображених у дискурсі та актуальних для даного комунікативного акту. Розглянемо, які комунікативні стратегії та, відповідно, маркери каузативності виявляються в конфліктному дискурсі в різних типах контексту. Матеріалом для нашого дослідження слугують оповідання американського письменника О. Генрі, творча спадщина якого досі представляє інтерес для науковців, оскільки, за словами С. А. Донської, ідіостилю О. Генрі притаманні «яскравість, емоційність, уникнення словесного нагромодження; підбір засобів, котрі сприяють найточнішому відображенню авторського задуму, «закодованого» на семантичному, стилістичному, лексичному і граматичному рівнях мови, і допомагають створити або підкреслити комізм ситуації, іронію, описати ситуацію або героя, висловити здивування, схвалення, засмучення або невдоволення лаконічно і стисло» [1, с. 2].

Так, у прагматичному контексті для оформлення конфліктного дискурсу визначальними є мотиви, інтенції та цілі комунікантів. Результат мовленнєвої взаємодії визначається досягненням або недосягненням комунікативної мети. Наприклад, в оповіданні О. Генрі “Vanity and Some Sables” [13] мета Малюка – переконати свою кохану в тому, що він придбав соболя за чесно зароблені гроші:

‘You’re a bird, all right, Kid,’ she admitted gratefully. ‘I never had any furs on before in my life. But ain’t Russian sables awful expensive? Seems to me I’ve heard they were.’

‘Have I ever chucked any bargain-sale stuff at you, Moll?’ asked the Kid, with calm dignity. ‘Did you ever notice me leaning on the remnant counter or peering in the window of the five-and-ten? Call that scarf \$250 and the muff \$175 and you won’t make any mistake about die price of Russian sables. The swell goods for me. Say, they look fine on you, Moll.’

Molly hugged the sables to her bosom in rapture. And then her smile went away little by little, and she looked the Kid straight in the eye sadly and steadily.

He knew what every look of hers meant; and he laughed with a faint flush upon his face.

'Cut it out,' he said, with affectionate roughness. 'I told you I was done with that. I bought 'em and paid for 'em all right, with my own money.'

'Out of the money you worked for, Kid? Out of \$75 a month?'

'Sure. I been saving up.'

'Let's see – saved \$425 in eight months, Kid?'

'Ah, let up,' said the Kid, with some heat. 'I had some money when I went to work. Do you think I've been holding 'em again? I told you I'd quit. They're paid for on the square. Put 'em on and come out for a walk.'

Molly calmed her doubts. Sables are soothing. Proud as a queen she went forth in the streets at the Kid's side.

У даній комунікативній ситуації для досягнення комунікативної мети герой використовує переконання як ефективний спосіб впливу на реципієнта за допомогою логічного обґрунтування власної позиції. При цьому обрана комунікативна стратегія є маніпуляційною, оскільки є спрямованою на захоплення смислового простору комунікації та нав'язування свого бачення реальності. Маркерами каузативності виступають в основному синтаксичні засоби: прості та складні, еліптичні, питальні речення.

У соціальному контексті конфліктний дискурс зумовлюється соціальними параметрами: соціальною, гендерною, віковою, рольовою асиметрією. В оповіданні О. Генрі "The Indian Summer of Dry Valley Johnson" [11] головний герой, зрілий чоловік, який захопився молодою дівчиною, раптом усвідомлює недоречність своєї поведінки та соромиться свого бажання наслідувати юнаків. В результаті він випліскує гнів на кохану:

'I told you to keep away from here,' said Dry Valley. 'Go back to your home.'

Panchita moved slowly toward him.

Dry Valley cracked his whip.

'Go back home,' said Dry Valley, savagely, 'and play theatricals some more. You'd make a fine man. You've made a fine one of me.'

Для досягнення комунікативної мети герой використовує тиск як авторитарний спосіб впливу на опонента. Цей приклад ілюструє, що комунікант, котрий займає вищий статус відповідно до соціальної та гендерної позиції, обирає стратегію суперечності: веде себе авторитарно, вимогливо, використовує морфологічні та синтаксичні маркери каузативності (дієслова в наказовому способі, спонукальні речення).

У когнітивному контексті в основі конфліктного дискурсу лежить розбіжність поглядів, переконань, цінностей, знань комунікантів. Від того, яким чином співрозмовники дотримуються певних конвенцій спілкування, правил кооперативної поведінки, залежить хід конфлікту. Так, в оповіданні "The Whirligig of Life" [14] чоловік із дружиною вирішують розлучитися, і кожен з них наводить власні аргументи суддеві, в яких виявляються стилістичні та синтаксичні маркери каузативності: повторення, порівняння, багатосполучниковість (полісиндетон), складнопідрядні речення тощо.

'We-all,' said the woman, in a voice like the wind blowing through pine boughs, 'wants a divo'ce.' She looked at Ransie to see if he noted any flaw or ambiguity or evasion or partiality or self-partisanship in her statement of their business.

'A divo'ce,' repeated Ransie, with a solemn nod. 'We-all can't git along together nohow. It's lonesome enough fur to live in the mount'ins when a man and a woman keers fur one another. But when she's a-spittin' like a wildcat or a-sullenin' like a hoot-owl in the cabin, a man ain't got no call to live with her.'

'When he's a no-'count varmint,' said the woman, 'without any especial warmth, a-traipsin' along of scalawags and moonshiners and a-layin' on his back pizen 'ith co'n whiskey, and a-pesterin' folks with a pack o' hungry, triflin' houn's to feed!'

'When she keeps a-throwin' skillet lids,' came Ransie's antiphony, 'and slings b'ilin' water on the best coon-dog in the Cumberlands, and sets herself agin' cookin' a man's victuals, and keeps him awake o' nights accusin' him of a sight of doin's!'

'When he's al'ays a-fightin' the revenues, and gits a hard name in the mount'ins fur a mean man, who's gwine to be able fur to sleep o' nights?'

Герої обирають конвенціональну комунікативну стратегію, проте їм не вдається вирішити конфлікт самим, і тому вони звертаються до третьої сторони (медіатора) – судді.

В оповіданні “The Trimmed Lamp” [12] конфліктний дискурс характеризується розбіжністю в цінностях героїнь:

'How can you wear a waist like that, Lou?' said Nancy, gazing at the offending article with sweet scorn in her heavy-lidded eyes. 'It shows fierce taste.'

'This waist?' cried Lou, with wide-eyed indignation. 'Why, I laid \$16 for this waist. It's worth twenty-five. A woman left it to be laundered, and never called for it. The boss sold it to me. It's got yards and yards of hand embroidery on it. Better talk about that ugly, plain thing you've got on.'

'This ugly, plain thing,' said Nancy calmly, 'was copied from one that Mrs. Van Alstyne Fisher was wearing. The girls say the bill in the store last year was \$12,000. I made mine myself. It cost me \$1.50. Ten feet away you couldn't tell it from hers.'

'Oh, well,' said Lou good-naturedly, 'if you want to starve go ahead. But I'll take my job and good wages; after hours give me something as fancy and attractive to wear as I am able to buy.'

Обрана героїнями конвенціональна комунікативна стратегія спрямована на згладжування (притлумлення) конфлікту. Маркерами каузативності виступають стилістичні та синтаксичні маркери каузативності: повторення, вигуки, питальні, прості та складні речення.

Висновки дослідження. Таким чином, способами реалізації каузативності в англомовному конфліктному дискурсі виступають комунікативні стратегії, зокрема конвенціональні, маніпуляційні, стратегії суперечності. При цьому використовуються прийоми переконання, тиску, звернення до медіатора, згладжування конфлікту. Контекст, а саме такі його типи, як прагматичний, соціальний та когнітивний, грають вирішальну роль при виборі комунікативної стратегії та, відповідно, маркерів каузативності, представлених одиницями різних мовних рівнів. **Подальші перспективи дослідження** полягають у вивченні способів реалізації каузативності та їх типологізації в інших видах дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. O. Henry. The Indian Summer of Dry Valley Johnson / O. Henry // Read Print [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.readprint.com/work-798/The-Indian-Summer-Of-Dry-Valley-Johnson-O-Henry/contents>
2. O. Henry. The Trimmed Lamp / O. Henry // ReadCentral.com. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.readcentral.com/chapters/O-Henry/The-Trimmed-Lamp-And-Other-Stories-of-the-Four-Million/002>
3. O. Henry. The Whirligig of Life / O. Henry // About com. Classic Literature [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://classiclit.about.com/library/bl-etexts/ohenry/bl-ohenry-whirl.htm>
4. O. Henry. Vanity and Some Sables / O. Henry // Readbookonline.net. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.readbookonline.net/readOnLine/2014/>
5. Донская С. А. Стилистико-грамматические и социолингвистические особенности языка оригинала и переводов произведений О. Генри : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. н. : 10.02.19 / С. А. Донская ; Кубан. гос. ун-т. – Краснодар : Изд-во «Выбор», 2003. – 22 с.
6. Дымарский М. Я. Где находится порог языкового конфликта? / М. Я. Дымарский // Аспекты речевой конфликтологии : сб. науч. ст. – СПб., 1996. – С. 25-34.
7. Кононова Д. В. Виразення каузативності у комунікативних ситуаціях офіційного та неофіційного спілкування (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. н. : 10.02.04 / Д. В. Кононова ; Київськ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 19 с.
8. Красных В. В. Основы психолінгвістики и теории коммуникации / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2001. – 270 с.
9. Кучман І. М. Лінгвістичний і лінгвальний статус категорії каузативності / І. М. Кучман // Філологічні трактати. – Суми : Сумськ. держ. ун-т, 2012. – Т. 4, № 4. – С. 46-55.
10. Сорокіна Л. Є. Комунікативна стратегія як одиниця мовленнєвого спілкування / Л. Є. Сорокіна // Наук. вісн. Волинськ. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк : Волинськ. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – № 5. – С. 453-455.
11. Ступак І. В. Критерії виділення похідних каузативних дієслів (на матеріалі німецької та української мов) / І. В. Ступак // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. Винниченка, 2011. – Вип. 96 (2). – С. 84-89.
12. Симулов М. Г. Лексический способ выражения категории каузативности в английском языке / М. Г. Симулов // Актуальные вопросы семасиологии : сб. науч. ст. межвуз. науч.-практ. конф. – Чебоксары, 2005. – С. 80-85.
13. Третьякова В. С. Конфликт глазами лингвиста / В. С. Третьякова // Юрислингвистика-2 : русский язык в его естественном и юридическом бытии. – Барнаул, 2000. – С. 127-140.

14. Шустова С. В. Потенциал каузативных глаголов в динамико-функциональном аспекте : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. д-ра филол. н. : 10.02.19 / С. В. Шустова ; Прикам. социал. ин-т. – Пермь, 2011. – 41 с.

Колядич Ю. Способы реализации каузативности в англоязычном конфликтном дискурсе.

В статье рассмотрены способы реализации каузативности как универсальной категории в англоязычном конфликтном дискурсе. Определяя каузативность как специфическое средство отражения интерперсональных отношений, которые существуют в объективной действительности, автор акцентирует внимание на коммуникативном выборе речевых действий и способов (имплицитная составляющая коммуникации). В связи с этим обобщаются подходы к толкованию понятий "коммуникативная стратегия", "конфликтный дискурс", "контекст", определяются причины существования противонаправленной интеракции, которая реализуется через прямые и непрямые конфликтные коммуникативные ходы с учетом мотивов, интенций и целей коммуникантов, установление особенностей языкового и речевого поведения человека в разных типах дискурса. На материале рассказов О. Генри исследованы коммуникативные стратегии (конвенциональные, манипуляционные, стратегии противоречия) конфликтного дискурса в прагматичном, социальном и когнитивном контекстах, определены дефинитивные характеристики стилистических и синтаксических маркеров каузативности (повторения, восклицания, вопросительные, простые и сложные предложения), которые играют решающую роль в выборе коммуникативной стратегии индивида.

Ключевые слова: каузативность, коммуникативная стратегия, конфликтный дискурс, контекст.

Koliaduch Yu. The Ways of Causative Actualisation in English Conflict Discourse.

The article highlights ways of realisation of causativity as a universal category in the English conflict discourse. While determining causativity as specific means to reflect interpersonal relations that exist in objective reality the author accentuates on the communicative choice of speech actions and methods (implicit constituent of communication). In this connection the approaches to interpret concepts "communicative strategy", "conflict discourse", "context" are summarised as well as the reasons for existence of antidirected interaction are determined. It is claimed that such interaction is realized through direct and indirect conflict communicative motions taking into account reasons, intentions and aims of communicators, peculiarities of individual's linguistic and speech behaviour in various types of discourse. On the basis of O. Henry's short stories communicative strategies (convention, manipulation, strategies of contradiction) of conflict discourse in pragmatic, social and cognitive contexts have been investigated, definitive characteristics of stylistic and syntactic markers of causativity (reiterations, exclamations, interrogative, simple and complex sentences) that play an important role in the choice of individual's communicative strategy are determined.

Key words: causativity, communication strategy, discourse of conflict, context.

Ірина Котова
(Харків)

УДК 811.111'42

**ПОНЯТТЄВА ТА ЦІННІСНА СКЛАДОВІ КОНЦЕПТІВ ГЕРОЙ/АНТИГЕРОЙ
В АНГЛОМОВНОМУ КІНОДИСКУРСІ**

Визначено роль концептів ГЕРОЙ та АНТИГЕРОЙ у кінодискурсі, досліджено мовні засоби їх реалізації в американському англомовному кінодискурсі у рамках когнітивно-дискурсивного підходу до вивчення мовних явищ, а також виділено структурні компоненти цих концептів. Концепти, що розглядаються, є опірними для кінодискурсу, що зумовлено вирішальною роллю героя та антигероя в побудові кінотвору з точки зору драматургії. У статті досліджено поняттєву та ціннісну складові концептів. Поняттєву складову виокремлено за допомогою словникових дефініцій лексичних одиниць hero та antihero, а ціннісна складова визначена на основі лексичних одиниць з оцінним компонентом значення. Інтенціонал поняття «герой» становлять елементи значення, пов'язані зі схваленням оточуючими дій та характеристик людини, зокрема хоробрістю. Поняття «антигерой» сприймається через ознаки, що характеризують його антипод, поняття «герой». У портретизації

відповідних персонажів ціннісна складова є домінуючою, оскільки за умов збігу деяких характерних ознак, що входять до поняттєвої складової концептів ГЕРОЙ та АНТИГЕРОЙ, саме ціннісна складова становить принципову відмінність.

Ключові слова: концепт, кінодискурс, поняттєва складова, ціннісна складова, портретизація, герой, антигерой.

Постановка наукової проблеми. Кінематограф є невід'ємною частиною життя сучасного суспільства, оскільки він є відбиттям суспільних тенденцій, поглядів, цінностей та стереотипів і з часом набуває все більш масового характеру. Він вивчається соціологами, культурологами та лінгвістами. Проблематика нашої статті стосується когнітивного аспекту функціонування кіно як особливого типу дискурсу, для дослідження якого залучається інструментарій концептології. Актуальність дослідження зумовлена вирішальною роллю людської когніції у процесі вербалізації результатів сприйняття світу. Об'єктом нашого дослідження постають мовні засоби реалізації концептів ГЕРОЙ та АНТИГЕРОЙ в американському англomовному кінодискурсі. Предметом роботи виступають структурні компоненти концептів, що вивчаються, а саме їх поняттєва та ціннісна складові.

Метою статті є визначення структурних компонентів концептів ГЕРОЙ та АНТИГЕРОЙ та засобів їх мовної актуалізації. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких конкретних завдань: визначити кінодискурс як особливий тип дискурсу, з'ясувати роль концептів ГЕРОЙ та АНТИГЕРОЙ в кінодискурсі, виявити мовні засоби реалізації поняттєвої та ціннісної складових концептів ГЕРОЙ та АНТИГЕРОЙ. Матеріалом слугують сценарії до голлівудських кінофільмів виробництва США та Великої Британії, які відображують американську лінгвокультуру: «Thor», «Superman», «Star Wars. Episode IV. A New Hope», «Star Wars. Episode VI. Return of the Jedi».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах вивчення кіно в лінгвістиці йдеться про кінофільм як текст [10], або про кіно в цілому як особливий тип дискурсу [2; 5; 9], тому визначення терміну «кінодискурс» в нашому дослідженні потребує уточнення. Ми спираємося на точку зору В. С. Чернявської, яка визначає дискурс як сукупність тематично спільних текстів, кожний з яких сприймається та ідентифікується як мовний корелят певної соціально-культурної практики [12, с. 89–93]. З цієї позиції, розглядаємо кінодискурс як комплексну взаємодію всієї сукупності кінотекстів, яких може бути безмежно багато. Кінотекст у свою чергу визначаємо за Г.Г. Слишкіним та М.О. Єфремовою як «зв'язне, цілісне та завершене повідомлення, виражене за допомогою вербальних (лінгвістичних) та невербальних (іконічних та/або індексальних) знаків, організоване відповідно до задуму колективного, функціонально-диференційованого автора за допомогою кінематографічних кодів, зафіксоване на матеріальному носії і призначене для програвання на екрані та аудіовізуального сприйняття глядачами» [10, с. 32]. Водночас, ігровий кінофільм можна розглядати як різновид художнього тексту, особливий тип наративу [14].

Враховуючи наративний потенціал ігрового кінофільму, вважаємо доцільним розглянути кінодискурс з позицій когнітивної поетики (когнітивної стилістики), яка послуговується інструментарієм лінгвістики, літературознавства та когнітивної науки. В нашому дослідженні залучення когнітивної стилістики є доцільним для вивчення структури та інтерпретації образів героїв художніх творів, оскільки повний аналіз портретизації персонажа стосується когнітивного аспекту мовних явищ [13, с. 125].

Когнітивний аспект вивчення кінодискурсу в рамках нашого дослідження базується на ідеї, відповідно до якої дискурс, тобто довільний фрагмент тексту, що складається більш ніж з одного речення чи незалежної частини речення, часто концентрується навколо певного опорного концепту, а також створює загальний контекст, що описує дійові особи, об'єкти, обставини, часи, вчинки та визначається в найбільшій мірі загальним для творця дискурсу та його інтерпретатора світом, що будується у процесі розгортання дискурсу [1, с. 7].

Аналізуючи взаємозв'язок між дискурсом та концептами, які можна виділити в рамках цього дискурсу, звертаємося до дискурсивної типології, за якою виділяються три типи концептів, об'єктивованих в дискурсі. Метахтони – це «дискурсеми», чийм іменем називається тип дискурсу. Наприклад, концепт ПОЛІТИКА є метахтоном для політичного дискурсу, МЕДИЦИНА – для медичного, РЕЛІГІЯ – для релігійного [8, с. 126]. Автохтони – це концептуальні константи або домінанти дискурсу. Вони є типовими, характерними та прогнозованими в рамках обраного типу дискурсу. Так, концепти ВЛАДА та ПОЛІТИК є

автохтонами для політичного дискурсу, ТРЕНЕР – для спортивного. У різних класифікаціях такі концепти також називаються «генеративними» або «ключовими» [там само, с. 126]. Аллохтони – це елементи концептосистеми дискурсу, що є нетиповими, невірогідними, не завжди прогнозованими, інколи нехарактерними та такими, що конкретизують системотворчі концепти (автохтони). Такі концепти також називаються «запозиченими» або «нейтральними» [там само, с. 126]. Концепти ГЕРОЙ та АНТИГЕРОЙ, які ми розглядаємо в рамках нашого дослідження, є автохтонами, оскільки вони є характерними та часто системоутворюючими концептами для кінодискурсу. Вибір саме цих двох концептів як опірних концептів кінодискурсу зумовлений тим, що герой, а також антигерой як його антипод, є одними з основних елементів кінофільму з точки зору драматургії, оскільки основою драматургійної цілісності фільму, тобто, композиції, є екранна реалізація таких понять як фабула, сюжет, герой (характер), драматичний конфлікт у його розвитку [6, с. 340].

Розглядати концепти ГЕРОЙ та АНТИГЕРОЙ як автохтони кінодискурсу видається доцільним з позицій лінгвокультурологічного підходу, оскільки різні персонажі, що створюються колективним автором як носії героїчних якостей, є відображенням специфічних уявлень представників певної лінгвокультури. Виходячи з цього припущення, розглядаємо концепт як «базову одиницю культури, її концентрат» [4, с. 97]. Відповідно до ідеї, що структура концепту включає все, що робить його фактом культури – етимологію; історію, скорочену до основних ознак її змісту; сучасні асоціації, оцінки та ін. [11, с. 41], виділяються поняття, предметно-образна та ціннісна складові культурного концепту [4, с. 105]

Поняття складова концепту є мовною фіксацією концепту, його позначенням, описом, дефініцією, порівняльними ознаками певного концепту стосовно інших концептів. Ціннісна складова концепту відображує важливість цього психічного утворення для окремих індивідів та колективу, що знаходить відображення в конотативному значенні, наданні оцінки певним компонентам значення відповідних лексем. Саме ціннісна складова визначає можливість виділення концепту. Образна складова концепту представлена характеристиками предметів, явищ, подій, зафіксованих в пам'яті носіїв мови, що сприймаються фізично – зором, слухом та ін., або релевантними ознаками практичного знання [там само, с. 107].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У термінах лінгвокультурологічного підходу, концепти ГЕРОЙ та АНТИГЕРОЙ можуть бути представлені таким чином. Поняття складова можна виокремити за допомогою словникових дефініцій лексичних одиниць, що репрезентують ці концепти. Словникові дефініції лексем *hero* та *antihero* (CDO; CAED; DR; LDCE; MD; MW; OAAD; OALD) дозволили виділити гіпер- та гіпосеми, що допомагають встановити зміст концепту та окреслити його ядерну зону, тобто інтенціонал відповідного поняття, та периферійну зону, або імплікаціонал [7, с. 105]. Ідентифікаторами для поняття «герой» слугують гіперсеми *'person'*, *'character'*, *'man'*, які є найбільш частотними у відповідних словникових дефініціях, менш поширеними є гіперсеми *'someone'*, *'figure'*, *'being'*, *'warrior'*. Конкретизують знання про це поняття гіпосеми, що несуть в собі характерні ознаки, які дозволяють віднести певних героїв у наративі фільму до класу героїв. Найчастотнішими є такі гіпосеми: *'admired' / 'honored'*; *[distinguished for] 'doing something brave' / 'brave deeds' / 'courage' / 'bravery'*; *'doing something good' / [having] 'good / noble qualities'* (CDO; CAED; DR; LDCE; MD; MW; OAAD; OALD).

Саме ці гіпосеми становлять ядро концепту ГЕРОЙ. Менш поширеними характеристиками є такі: *[having] 'a particular quality'*; *[having] 'a particular skill' / 'ability'* (OAAD; OALD; DR; CAED; LDCE). Найменш поширеними є такі: *'regarded as a model or ideal'*; *[distinguished for] 'strength'*; *[distinguished for] 'achievements'*; *'godlike' / 'descended from gods' / 'worshipped'*; *'with whom the reader or audience is supposed to sympathize'* (DR; CDO; CAED).

Тож, інтенціонал поняття «герой» становлять елементи значення, пов'язані зі схваленням оточуючих, позитивною оцінкою рис людини, а також однією конкретною рисою – хоробрістю/мужністю.

Поняття «антигерой» є антиподом поняття «герой» та сприймається через ознаки та характеристики, що становлять інтенціонал поняття «герой». Ця референція наявна як у лексемі *antihero*, утвореній шляхом деривації від лексеми *hero* за допомогою префікса *anti-*, що має

заперечувальне значення, так і в словникових дефініціях. Гіперсемами є *'protagonist'*, *'character'*, *'notable figure'*. Оскільки дві з трьох наведених гіперсем є літературознавчими термінами, що використовуються для аналізу художніх творів, це підкреслює актуальність розглядання цих понять з позицій когнітивної поетики. Серед гіпосем, які конкретизують ідентифікатори поняття «антигерой», можна виділити одну, яка зустрічалася в усіх розглянутих дефініціях, – *'who lacks the qualities / virtues and estimable traits of a traditional / typical hero'* (OALD; OAAD; DR; CDO; MD; MW; CAED). У ядерній зоні концепту АНТИГЕРОЙ, таким чином, знаходиться референція до концепту ГЕРОЙ через заперечення властивих йому ознак. Менш частотними гіпосемами є такі: *'ordinary'*; *'morally bad'*; *'unpleasant'*; *[having] 'a weakness of ... character'*; *'admired'* (OALD; OAAD; CDO; LDCE).

Загалом, ці компоненти значення, за виключенням останнього, є антонімічними відносно компонентів значення поняття «герой»: *good::bad, strength::weakness, ideal::ordinary*. У двох понять, що розглядаються, є спільна сема *'admired'*, яка належить до інтенціоналу поняття «герой», але є ознакою імплікаціоналу поняття «антигерой». Цей потенціал до схвального сприйняття та симпатії використовується у портретизації антигероя у наративі кінофільму. Так, наприклад, у стрічках «Thor» та «Star Wars» антигероями є Локи, брат Тора, що завжди перебуває в його тіні, та Дарт Вейдер, трагічна історія перетворення якого з героя на антигероя є центральною темою фільму. Обидва персонажі не позбавлені чеснот, характерних для героя, але з певних причин роблять неправильний вибір з точки зору моралі, що робить їхні образи глибшими та складнішими.

Ціннісна складова лінгвокультурних концептів є їх визначальною характеристикою, оскільки через них вивчається культура, що знаходить відображення в мові, і саме ціннісний принцип лежить в основі культури [3]. Для концептів ГЕРОЙ та АНТИГЕРОЙ цей компонент є надзвичайно важливим, оскільки саме ціннісна орієнтація персонажа має тенденцію слугувати в якості інструмента прямої портретизації. Наприклад, герої, характеристики яких відповідають поняттєвій складовій лінгвокультурного концепту ГЕРОЙ, описуються такими прикметниками та іменниками, що мають позитивну конотацію, як *decent, good, amazing, virtuous*, тоді як персонажі, характеристики яких є протилежними поняттєвим ознакам концепту ГЕРОЙ і таким чином відповідають поняттєвому змісту концепту АНТИГЕРОЙ, описуються такими лексичними одиницями: *sick, perverted, cruel, vicious, evil, twisted* (Thor; Star Wars. Episode 4; Star Wars. Episode 6; Superman). Персонажі, таким чином, оцінюються негативно. Наприклад, у стрічці «Superman» героєм є власне Супермен, що має дві іпостасі: герой-рятівник, наділений надможливостями, та скромний Кларк Кент, у якому, на перший погляд, нема нічого героїчного. Обидві ці іпостасі характеризуються лексичними одиницями з меліоративною конотацією.

(1) CLARK: *You don't have to bother with those, Susie. I'll take them in for you with the other equipment.*

SUSIE: *Why, thank you, Clark. (rises – smiles) You know something, Clark? I think you're just about the nicest boy in the whole school.*

CLARK *blinks shyly, practically blushing.*

CLARK: *Well ... ah ... ah ... it's sort of my job as team manager, anyway, and...*

SUSIE: *No, I mean it. I really do (Superman).*

У цьому епізоді Кларк допомагає дівчині зі своєї школи прибрати спортивний інвентар. Його доброта і готовність прийти на допомогу, навіть якщо його про це не просили, а також скромність не залишаються непоміченими – дівчина відверто виражає своє схвалення та вдячність. Пізнаючи межі своїх сил, Кларк також вчиться використовувати їх у відповідності з міркуваннями загального блага, як вчить його батько, на чому робиться акцент у сценарії:

(2) JOR-EL: *The virtuous spirit has no need for thanks or approval. Only the certain conviction that what has been done is right. Develop such conviction in yourself, Kal-El. The human heart on your planet is still subject to small jealousies, lies, and monstrous deceptions. Resist these temptations as you inevitably find them – and your ethical power will then properly outweigh your physical advantage over others... (Superman).*

Лекс Лутор, який є антагоністом Супермена у фільмі, постає як розумна та харизматична людина, усі чесноти якої нівелюються повною відсутністю традиційних моральних принципів:

- (3) *EVE: You know something, Lex? You're **pervverted**. You're the most **cruel** and **vicious** human being I know...* (Superman).

Саме ціннісний компонент концептів ГЕРОЙ та АНТИГЕРОЙ дозволяє найбільш наочно продемонструвати еволюцію персонажів, їхню динамічність. Наприклад, про Тора, центрального персонажа однойменної стрічки, в експозиції та на початку розвитку подій можна сказати, що йому бракує якостей типового героя або чеснот традиційного героя, що є ознаками інтенціоналу поняттєвої зони концепту АНТИГЕРОЙ, але йому притаманні й такі характеристики як хоробрість, майстерність, сила, захоплення оточуючих, які є в ядерній зоні концепту ГЕРОЙ. З розвитком подій оцінка персонажа змінюється з невизначеної або навіть негативної на позитивну. На початку, коли нестриманість та егоїзм Тора призводять до розв'язання війни, його батько використовує іменники та прикметники з пейоративною конотацією (*vain, vanity, pride, greedy, cruel*), звинувачуючи його в цьому:

- (4) *THOR: Whatever the cost, the world must know that the new King of Asgard will not be held in contempt.*

*ODIN: That's **pride and vanity that talks!** Not leadership! Have you forgotten everything I've taught you? What of a warrior's patience, cunning?*

THOR: While you wait and be patient, the Nine Realms laugh at us! The old ways are done. You'd stand giving speeches while Asgard falls!

*ODIN: You're a **vain, greedy, cruel** boy! (Thor).*

Торові доводиться повністю переглянути свої ціннісні орієнтири, щоб його погляди та вчинки дозволяли оцінити його позитивно. Еволюція можлива й в зворотньому напрямку. У фантастичній епопеї «Star Wars» центральний персонаж – Енакін Скайуокер – проходить шлях від героя до антигероя зі зміною оцінки цього персонажа іншими дійовими особами з безумовно позитивної на негативну:

- (5) *BEN: You father was seduced by the dark side of the Force. He ceased to be Anakin Skywalker and became Darth Vader. When that happened, **the good man who was your father was destroyed**. So what I have told you was true... from a certain point of view* (Star Wars, Episode).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, дослідження поняттєвої складової концептів ГЕРОЙ та АНТИГЕРОЙ, які є автохтонними для кінодискурсу, показало, що інтенціонал поняття «герой» становлять ті елементи значення, що пов'язуються зі схваленням оточуючих, а також однією конкретною рисою – хоробрістю. Поняття «антигерой» містить компоненти значення, що є антонімічними відносно компонентів значення поняття-антипода, але у двох понять, що розглядаються, є також спільна сема '*admired*', що свідчить про потенціал до схвального сприйняття антигероя, а не тільки героя. При портретизації відповідних персонажів ціннісна складова є домінуючою порівняно з поняттєвою, оскільки слугує інструментом прямої портретизації і експліцитно демонструє, позитивно чи негативно оцінюється персонаж; вона вербалізується за допомогою лексем з пейоративною (*cruel, vicious, evil*) або меліоративною (*decent, good, amazing*) конотацією. Образи, використані в кінотекстах, у більшості випадків несуть відбиток культурних та суспільних цінностей, що дозволяє дати позитивну або негативну оцінку персонажу. Перспективу дослідження вбачаємо у дослідженні еволюції концептів ГЕРОЙ та АНТИГЕРОЙ, реалізованих у кінодискурсі різних часів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демьянков В. З. Англо-русские термины по прикладной лингвистике и автоматической переработке теста / В. З. Демьянков. – М. : ВЦП, 1982. – 288 с. – (Тетради новых терминов; №39, вып. 2).
2. Зарецкая А. Н. Особенности реализации подтекста в кинодискурсе : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. Н. Зарецкая. – Челябинск, 2010. – 21 с.
3. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как элемент языкового сознания / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методология современной психолінгвістики. – Москва, Барнаул, 2003. – С. 50 – 57.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
5. Лавріненко І.М. Стратегії і тактики зміни комунікативних ролей у сучасному англomовному кіно дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. М. Лавріненко. – Харків, 2011. – 20 с.
6. Нечай О. Ф. Основы киноискусства : [учеб. пособие для некинематогр. вузов] / О. Ф. Нечай, Г. В. Ратников; под ред. И. В. Вайсфельда. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Мн. : Выш. шк., 1985. – 368 с.

7. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики: учебное пособие / М. В. Никитин. – [2-е изд., доп. и испр.]. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 819 с.
8. Приходько А. Н. Концепт в дискурсах vs концепты в дискурсе / А. Н. Приходько // Дискурс, концепт, жанр: коллективная монография (Серия «Язык и дискурс». Вып.1) / [отв. ред. М. Ю. Олешков]. – Нижний Тагил, 2009. – С. 125 – 139.
9. Пшеничних А. М. Реперспективізація предметної ситуації в англomовному діалогічному дискурсі (на матеріалі мультимедійних ігрових кінотворів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. М. Пшеничних. – Харків, 2011. – 21 с.
10. Слышкин Г. Г. Кинотекст (опыт лингвокультурологического анализа) / Г. Г. Слышкин, М. А. Ефремова. – М. : Водолей Publishers, 2004. – 153 с.
11. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
12. Чернявская В. Е. Дискурс как фантомный объект: от текста к дискурсу и обратно? [Электронный ресурс] / В. Е. Чернявская // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2011. – № 3. – С. 86 – 95. – Режим доступа: <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vyputsk-no3-2011/cernavskaa-v-e>
13. Culpeper J. Reflections on a cognitive stylistic approach to characterization / J. Culpeper // Cognitive Poetics: Goals, Gains and Gaps: [ed. by G. Brone & J. Vandaele]. – Berlin, 2009. – P. 125 – 160. – (Series “Application of Cognitive Linguistics, vol. 10).
14. Monaco J. How to Read a Film: The World of Movies, Media, and Multimedia. Language, History, Theory / J. Monaco. – [3rd edn.]. – New York: Oxford University Press, 2000. – 672 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Cambridge Dictionary Online [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dictionary.cambridge.org/>
2. Collins American English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/american/hero?showCookiePolicy=true>
3. Dictionary Reference [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dictionary.reference.com/>
4. Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ldoceonline.com/dictionary/>
5. Macmillan Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.macmillandictionary.com>
6. Merriam-Webster [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/>
7. Oxford Advanced American Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oaadonline.oxfordlearnersdictionaries.com/dictionary/hero>
8. Oxford Advanced Learner's Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oald8.oxfordlearnersdictionaries.com>
9. Star Wars. Episode 4: A New Hope (script) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imsdb.com/scripts/Star-Wars-A-New-Hope.html>
10. Star Wars: Episode 6: Return of the Jedi (script) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imsdb.com/scripts/Star-Wars-Return-of-the-Jedi.html>
11. Superman (script) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://scifiscripts.com/scripts/superman_I_shoot.txt
12. Thor (script) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imsdb.com/scripts/Thor.html>

Котова И. Понятийная и оценочная составляющие концептов ГЕРОЙ и АНТИГЕРОЙ в американском англоязычном кинодискурсе.

В статье определяется роль концептов ГЕРОЙ и АНТИГЕРОЙ в кинодискурсе, исследованы языковые средства их реализации в американском англоязычном кинодискурсе в рамках когнитивно-дискурсивного подхода к изучению языковых явлений, а также выделены структурные компоненты этих концептов. Рассматриваемые концепты являются опорными для кинодискурса, что обусловлено центральной ролью героя и антигероя в построении кинофильма как произведения с точки зрения драматургии. В статье исследованы понятийный и ценностный компоненты концептов. Понятийная составляющая выделена при помощи словарных дефиниций лексических единиц hero и antihero, а ценностная составляющая определена с использованием лексических единиц с оценочным компонентом значения. Интенционал понятия «герой» составляют элементы значения, связанные с одобрением окружающими действий и характеристик человека, в частности, храбрости. Понятие «антигерой» воспринимается через признаки, характерные для его антипода, понятия «герой». В портретизации соответствующих персонажей ценностная составляющая является доминирующей, поскольку при совпадении некоторых характерных признаков, входящих в понятийную составляющую концептов ГЕРОЙ и АНТИГЕРОЙ, именно ценностный компонент отражает принципиальное отличие.

Ключевые слова: *концепт, кинодискурс, понятийная составляющая, ценностная составляющая, портретизация, герой, антигерой.*

Kotova I. The Notional and Evaluative Constituents of the Concepts HERO and ANTIHERO in the American Film Discourse.

The article focuses on the role of the concepts HERO and ANTIHERO in the film discourse, linguistic means of their implementing in the American film discourse in terms of the cognitive-discursive approach in linguistics and structural components of these concepts. The concepts are considered pivotal for the film discourse, which is conditioned by the central role of the hero and antihero in the film narrative. The notional and evaluative constituents of the concepts have been singled out. The notional constituent is defined by way of defining common components in vocabulary definitions of the lexical units "hero" and "antihero". Lexical units containing evaluative component in their meaning provided the material for singling out the evaluative constituent. The nucleus of the concept HERO is composed of the elements associated with the approval of a person's actions and characteristics, in particular, courage. The concept ANTIHERO is perceived through its antipode's features. The evaluative constituent tends to dominate in the process of characterization since it determines the difference between the concepts HERO and ANTIHERO, whereas their notional nuclei may coincide.

Key words: concept, film discourse, notional constituent, evaluative constituent, characterization, hero, antihero.

Наталія Малащук-Вишневецька
(Вінниця)

УДК 801.42+81'38=111

КОНСТРУКТИВНО-ТВОРЧЕ МАПУВАННЯ У СТРУКТУРНО-ГРАФІЧНИХ І ФОНЕТИЧНИХ ЗАСОБАХ НОНСЕНСУ

Досліджено структурно-графічні та фонетичні засоби створення нонсенсу, що втілюються в текстах сучасної американської поезії шляхом конструктивно-творчого мапування. Визначено специфіку конструктивно-творчого мапування як лінгвокогнітивної операції креативного упорядкування мовних одиниць, обігравання їх потенційних синтагматичних і парадигматичних властивостей. У статті з'ясовано, що особливістю сучасних американських віршованих текстів є широке використання на рівні з мовними одиницями графічних символів, знаків і т. д. Конструктивно-творче мапування у цьому випадку є тією лінгвокогнітивною операцією, яка сприяє втіленню креативного потенціалу засобів мови та графіки в словесній тканині тексту. Встановлено, що структурно-графічні та фонетичні засоби створення нонсенсу виражають індивідуально-авторське сприйняття дійсності сучасними поетами.

Ключові слова: конструктивно-творче мапування, лінгвокогнітивні операції, нонсенс, структурно-графічні засоби, фонетичні засоби.

Постановка наукової проблеми. Дослідження структурно-графічних і фонетичних засобів створення нонсенсу в американській поезії є актуальним у світлі загальної спрямованості сучасних наукових розвідок на пошуки прихованих смислів художніх текстів. Мовна реалізація нонсенсу відбувається завдяки застосуванню у віршованих творах системи лінгвостилістичних засобів, що утворюються одиницями основних та проміжних мовних рівнів, а саме: фонетичного, морфологічного, словотворчого, лексико-семантичного та синтаксичного. Втілення цих засобів у тканині тексту відбувається шляхом лінгвокогнітивної операції конструктивно-творчого мапування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній когнітивній поезії під лінгвокогнітивною операцією (від лат. operatio – дія, спрямована на вирішення якогось завдання) розуміють сукупність дій, спрямованих на формування поетичних образів [1, с. 135]. На різних етапах формування образів лінгвокогнітивні операції супроводжуються лінгвокогнітивними процедурами (від лат. procedo – просування вперед), тобто притаманною їм низкою послідовних прийомів [там само]. Конструктивно-творче мапування є операцією упорядкування парадигматичних та синтагматичних відношень між компонентами словесного поетичного образу [1, с. 186]. Така операція уможливорюється потенційною здатністю мовних сутностей до актуалізації у мовленні [там само], що веде до створення новизни словесних поетичних образів на вербальному рівні.

Метою статті є з'ясування ролі конструктивно-творчого мапування у створенні структурно-графічних і фонетичних засобів поезики нонсенсу на матеріалі сучасної американської поезії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Проудуючи нетривіальні тексти, автор здатний моделювати мовні одиниці новаторського характеру і усвідомлювати структури та закономірності породження смислу [5, с. 36-37]. За допомогою конструктивно-творчого мапування поети креативно і естетично грамотно використовують мовні одиниці у комплексі із закономірностями граматичної (синтаксичної, синтагматичної) структури і архітекτονіки тексту, маючи перед собою завдання виразити індивідуально-авторське сприйняття світу та моделювання можливих світів.

Конструктивно-творче мапування представляє собою не традиційне, канонічне використання мови, а мовну творчість, зумовлену асиметрією мовного знаку і порушенням системних відношень між знаками [3], орієнтоване на приховані естетичні можливості мовного знаку та отримання задоволення від їх розкриття. Зауважимо, що особливістю поезики нонсенсу в сучасних американських віршованих текстах є широке використання на рівні з мовними одиницями графічних символів, знаків і т.д. Конструктивно-творче мапування у цьому випадку є тією лінгвокогнітивною операцією, що сприяє втіленню креативного потенціалу засобів мови та графіки у словесній тканині тексту.

Структурно-графічні особливості оформлення тексту – це перше, на що звертаємо увагу при інтерпретації поетичного мовлення. Такі засоби можуть використовуватися з метою візуального впливу на читача. Традиційно, до графічних стилістичних засобів відносять такі засоби пунктуації та орфографії як знак оклику та знак питання, тире, крапку та три крапки, лапки, курсив, велика літера, графон та ін. [2]. Автори сучасних віршованих текстів створюють комбінації графічних елементів, вдаючись також до нетрадиційних графічних засобів: гри зі шрифтами, різних способів написання букв, заміни складів та слів графічними символами, пропусків та порожніх рядків і строф. Як правило, такі експерименти завжди є відхиленням від загальноприйнятих норм або прямим порушенням цих норм. Тому сучасні віршовані тексти візуально відрізняються від традиційних віршів: «сторінка більше не містить у собі акуратно виготовленого поетичного факту, а є радше тим місцем, де поет працює з якоюсь конкретною темою» [4, с. 313].

Графічне оформлення сучасних віршованих творів є надзвичайно різноманітним, воно створює певну установку на сприйняття тексту ще до прочитання самого вірша та допомагає читачеві розгадати авторську інтенцію того чи іншого твору. Наприклад, віршований текст Інґрід Де Клерк «Ode to a DC-9» – «Ода DC-9-му» (De Clerq) оформлений у вигляді малюнку літака марки DC-9. У такий спосіб графічний малюнок тексту визначається його змістом. Хвалебна пісня на честь літака у вигляді власне самого літака є оригінальним втіленням авторського задуму: передати своє захоплення досягненнями сучасної авіації. Аналізований текст відноситься до фігурних віршів, оскільки дає наочне уявлення предмету, описаного у тексті словами та «пропонує читачеві-глядачеві графічний дублікат словесного образу» [6, с. 476].

Якщо традиційно графічні стилістичні засоби необхідні для повідомлення читачеві того, що в усному мовленні передається наголосом, тоном голосу, паузами, наголошенням або подвоєнням деяких звуків і т. д., то графічна форма сучасних віршованих текстів покликана не лише відображати структуру твору, а, перш за все, налаштувати читача на емоційність та експресивність повідомлення. Деякі віршовані тексти не належать виключно до літератури, а представляють новий вид творчості, у якому «словесний ряд літератури дорівнює предметному ряду образотворчого мистецтва» [там само]. Недаремно М. Гарднер образно порівнює поетичний нонсенс з живописом, вказуючи на очевидну схожість першого із абстракціонізмом: «Художник реаліст змушений копіювати природу, причому робити це якомога точніше, щоб передати форму і колір; коли художник абстракціоніст абсолютно вільний у виборі фарб та знаходить у заняттях живописом більше задоволення» [7, с. 156]. До таких новаторських творів відносимо віршований текст С. Селбі «Reflection» (S. Selby):

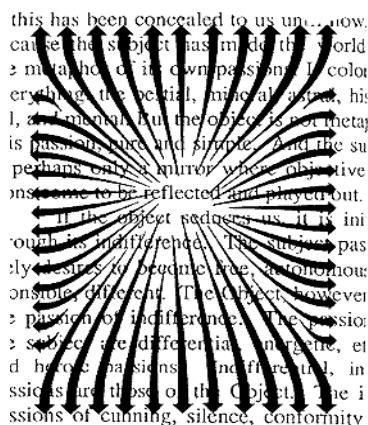

Рис. 1.1. Віршований текст С. Селбі «Відображення»

Якщо у фігурних віршах функція графічного образу є вторинною, то у зразках візуальної поезії модерністів та експериментальній творчості постмодерністів – форми графічної композиції самоцінні [6, с. 477]. Тому, розглядати твір С. Селбі поза його графічною формою не має сенсу, оскільки текст віршу є лише фоном для графічного малюнку. Деякі знаки тексту, що проглядаються крізь малюнок, покликані створювати семантичну багатозначність, оскільки кожен читач може по-своєму їх інтерпретувати. Тому, основною функцією аналізованого віршованого твору, як і багатьох інших поетичних текстів модернізму та постмодернізму, є естетична.

Структурно-графічні засоби в сучасній американській поезії застосовуються у комбінаціях із засобами інших мовних рівнів: фонологічного, словотвірного, синтаксичного. На фонологічному рівні конструктивно-творче мапування виявляється, наприклад, в алітерації, асонансі, какології, ономапопеї та ін. або у їх поєднанні. Так, віршований текст А. Дікса, написаний із використанням лише п'яти букв, є ілюстрацією алітерації і асонансу:

*I see as I sit at tea
A stasis state at sea
I test, as I eat,
A East-Asia seat;
I assess a siesta settee. (A. Deex)*

В аналізованому творі дотримується один із головних когнітивних принципів фонетичного упорядкування віршованого мовлення – економія [8], тобто, у межах замкненої поетичної форми, в даному випадку лімеру, за відсутності будь-яких поетичних тропів і за допомогою лише фонетичних експресивних засобів створюється особливий звуковий малюнок і емотивність та досягається ефект комічності.

На думку Е. Каммаертса, у поезії нонсенсу може бути мало смислу, але в ній «дуже багато музики» [цит. по 5, с. 123]. Тому поезія нонсенсу є саме тим жанром літератури, який апелює не лише до розуму, але й до слуху, адже найважливіше завдання поета полягає у тому, щоб «писати музику словами» [там само]. Нехай поезія нонсенсу і не належить до найвищої форми поезії, але немає сумнівів у тому, що вона є найпоетичнішою [там само]. Чудовою ілюстрацією сказаного може бути віршований етюд О. Неша «The Literary Scene»:

*In imperial boudoirs
The heroine noudoirs.
For so mimsy a babe
The womraths outrabe. (O. Nash)*

Як бачимо, за допомогою алітерації та асонансу поету вдається досягнути особливого звучання і поетичності віршу, на фоні яких смислове наповнення мовних одиниць стає другорядним.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, конструктивно-творче мапування можна тлумачити як неконвенційне поєднання мовних одиниць різних рівнів задля створення нонсенсу. Суть конструктивно-творчого мапування полягає в операціях по перетворенню різнорівневих мовних одиниць, що створюють ефект несподіваності, неоднозначності, протилежності. Структурно-графічні засоби в сучасній поезії покликані не лише відображувати структуру твору, але й створювати семантичну багатозначність і налаштовувати

читача на емоційність та експресивність повідомлення. Фонетичне упорядкування віршованого мовлення послуговується одним із головних когнітивних принципів – принципом економії, що полягає в досягненні максимального ефекту за відсутності будь-яких поетичних тропів у творі. Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в дослідженні інших засобів створення нонсенсу, що належать до морфологічного, лексико-семантичного і синтаксичного мовних рівнів, у ракурсі конструктивно-творчого мапування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белехова Л.І. Словесний образ в американській поезії : лінгвокогнітивний аспект : монографія / Лариса Іванівна Белехова. – Вид 2-е, доп. і перероб. – М., ООО «Звездапад», 2004. – 376 с.
2. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка / Илья Романович Гальперин – М., 1958. – 74 с.
3. Гридина Т.А. Языковая игра: Стереотип и творчество: Монография / Т. А. Гридина. – Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 1996. – 214 с.
4. Кліпенгер Д. Поезія, постмодерна / Д. Кліпенгер // Енциклопедія постмодернізму / В.Шовкун (пер. з англ.). – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 312-314.
5. Нухов С.Ж. Языковая игра в словообразовании: на материале лексики английского языка: дис. на соискание научной степени доктора филологических наук : 10.02.04 / Салават Жавдатович Нухов. – М., 1997. – 372 с.
6. Семенов В.Б. Поэтическая графика / Вадим Борисович Семенов // Введение в литературоведение / Под ред. Л.В. Чернец. М. : Высшая школа, 2004. – С. 467-477.
7. Gardner M. The Annotated Alice / Martin Gardner. N.Y., 1960. – 384 p.
8. Tsur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics / Reuven Tsur. – Amsterdam : Elsevier Science Publishers, 1992. – 549 p.
9. De Clerq I., Selby S. Poetry / I. De Clerq, S. Selby // Electronic Poetry Review, Issue 1 – Режим доступу: // <http://www.epoetry.org/issues/issue1/alltext/poetry.htm>
10. Deex A. Some Really Interesting Limericks / Arthur Deex – Режим доступу: // <http://www.limericks.org/pentatette/worth.htm>
11. Nash O. Poems / Ogden Nash // The World's Poetry Archive – Режим доступу: // www.poemhunter.com/.../ogden_nash_2004_9.

Малащук-Вишневецкая Н. Конструктивно-творческое картирование в структурно-графических и фонетических средствах нонсенса.

В статье исследуются структурно-графические и фонетические средства создания нонсенса, которые воплощаются в текстах современной американской поэзии путем конструктивно-творческого картирования. Определена специфика конструктивно-творческого картирования как лингвокогнитивной операции креативного упорядочения языковых единиц, обыгрывания их потенциальных синтагматических и парадигматических свойств. В статье установлено, что особенностью современных американских стихотворных текстов является широкое использование на уровне с языковыми единицами графических символов, знаков и т. п. Конструктивно-творческое картирование в этом случае является той лингвокогнитивной операцией, которая способствует воплощению творческого потенциала средств языка и графики в словесной ткани текста. Установлено, что структурно-графические и фонетические средства создания нонсенса выражают индивидуально-авторское восприятие действительности современными поэтами.

Ключевые слова: конструктивно-творческое картирование, лингвокогнитивные операции, нонсенс, структурно-графические и фонетические средства.

Malashchuk-Vyshnevs'ka N. Constructive and Creative Mapping in Structural, Graphical and Phonetic means of Nonsense.

The article focuses on investigation of structural, graphical and phonetic means of nonsense creation which are realized in modern American poetry by means of constructive and creative mapping. The specific character of the linguistic and cognitive operation of constructive and creative mapping is defined as the creative arranging of linguistic units, the usage of their syntagmatic and paradigmatic potential. The article reveals the peculiarities of American modern poetry consisting in the wide usage of graphical symbols, signs, etc. Constructive and creative mapping in this way is the linguistic and cognitive operation which contributes to the embodiment of the creative potential of the language means into the verbal texture of poetry. It is proved that structural, graphical and phonetic means of nonsense creation express the individual perception of reality of modern poets.

Key words: constructive and creative mapping, structural and graphical means, phonetic means, nonsense, linguistic and cognitive operations.

Олена Радченко
(Черкаси)

УДК 811.111 [371+373.2]

КОНЦЕПТУАЛЬНА МЕТАФОРА В АНГЛОМОВНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ МАРКЕТИНГУ: ПРОЦЕДУРА АНАЛІЗУ КОРЕЛЯТИВНОГО ДОМЕНУ

Викладено поетапну процедуру аналізу корелятивного домену при утворенні концептуальних метафор в англomовній терміносистемі маркетингу. На першому етапі аналізується система доменів, до складу яких входять концептуальні кореляти метафор, на другому етапі – спосіб мапування корелятивного домену на референтну концептосферу МАРКЕТИНГ. При цьому корелятивний домен розглядається у такій послідовності: визначення концептуальних метафор, що утворюються на основі корелятивного домену; характеристика кожної з цих метафор (її кількісна представленість у мовному матеріалі, складники концептуальної метафори, результат перехресного мапування корелятивного та референтного доменів); опис зовнішнього та внутрішнього спектрів метафори; підсумковий аналіз взаємодії корелятивного домену з референтною концептосферою МАРКЕТИНГ. За ступенем залучення корелятивного домену до метафоротворення встановлено його метафоричний потенціал. У якості прикладу для аналізу наведений корелятивний домен ВОЄННІ ДІЇ.

Ключові слова: терміносистема маркетингу, концептуальна метафора, референтний домен, корелятивний домен, перехресне мапування, спектр метафори.

Постановка наукової проблеми. Англomовна терміносистема маркетингу (ТСМ) – науки, що «вивчає розподіл товарів на шляху від виробника до споживача» [3, с. 47] – представлена досить великим масивом даних, який містить понад 1200 метафоричних виразів. Аналіз значної кількості мовних одиниць вимагає застосування певної процедури їх обробки. Один із можливих варіантів такої процедури, розроблений С. А. Жаботинською [1], був успішно застосований у дослідженні концептуальної метафори у терміносистемі маркетингу [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія концептуальної метафори є однією з центральних у когнітивній лінгвістиці, яка розглядає метафору не тільки як феномен мови, а й як один з основних засобів мислення [10; 11; 6]. Засновники теорії Джордж Лакофф і Марк Джонсон стверджують, що основна причина присутності метафори в концептуальній системі полягає в тому, що метафори полегшують процес мислення, пояснюючи складні абстрактні поняття за допомогою понять більш конкретних і зрозумілих [10, с. 115]. Когнітивна лінгвістика визначає **концептуальну метафору** як процес розуміння одного концепту або домену в термінах іншого [11, с. 203]. При цьому доменом є тематичне поле, до складу якого входять різні концепти, пов'язані один з одним. Концепт або домен, що осмислюється за допомогою метафори, називається **цільовим**, або **референтним**. Концепт або домен, що залучається до порівняння, називається **вихідним**, або **корелятивним** [11, с. 203]. Співвідношення між референтом і корелятом, яке містить певний аспект для порівняння (підгрунтя метафори), визначається як **перехресне мапування** [11, с. 245]. Слід зазначити, що при розумінні референта в термінах корелята висвітлюються одні аспекти референта і затемнюються інші. Це явище, назване **висвітленням-затемненням**, є причиною того, що різні аспекти одного і того ж референтного поняття структуруються за допомогою низки метафор, і їх функція полягає не в тому, щоб дати сукупну характеристику референту, а в тому, щоб висвітлити його окремі властивості [10, с. 108]. Таким чином, при створенні метафори один і той самий корелят може проектуватися на різні референти, які, за визначенням З. Ковечеша, утворюють **спектр метафори** [6, с. 315; 9, с. 80]. Водночас група корелятів, що систематично використовуються для метафоризації одного й того ж референта, утворюють **діапазон метафори** [7, с. 183-184; 8, с. 70]. Зазначені поняття теорії концептуальної метафори є ключовими для аналізу метафоричних виразів у складі англomовної терміносистеми маркетингу.

До складу терміносистеми маркетингу входять слова та словосполучення, що називають спеціальні поняття, пов'язані з маркетинговою діяльністю. У сучасних терміносистемах зафіксоване превалювання термінів-метафор, які уточнюють вже існуючі поняття, а також

називають нові [5, с. 630]. Такі словосполучення є поширеними і серед термінів маркетингу. Оскільки більшість з понять маркетингу є абстрактними, їх позначення здійснюється за допомогою метафоричних виразів. У сучасній когнітивній лінгвістиці вони є об'єктом дослідження в теорії концептуальної метафори.

Мета статті. Стаття має на меті описати поетапну процедуру аналізу корелятивного домену, який залучається для утворення концептуальних метафор у англійській терміносистемі маркетингу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Поняттєвий простір референтів метафоричних виразів у терміносистемі маркетингу визначається як концептосфера МАРКЕТИНГ. Вона упорядковується за допомогою концептуальної моделі «мережі-в-мережах»: концептосфера є мережею доменів, кожен з яких є мережею парцел, що містять конкретні концепти, представлені мережею ознак [2, с. 76]. Аналіз 1200 метафоричних одиниць, які є термінами маркетингу, свідчить про те, що до складу концептосфери МАРКЕТИНГ входять 11 взаємопов'язаних доменів: КОМПАНІЯ, ТОВАР, РОЗПОДІЛ, СТРАТЕГІЯ, ПРОСУВАННЯ, ПОТРЕБИ, ДОСЛІДЖЕННЯ, РИНОК, ЦІНА, КОНКУРЕНЦІЯ та СПОЖИВАЧ. Ці домени мають різний ступінь складності, залежно від кількості відповідних конститутивних парцел. Кожна з них представлена одним або декількома тематично зближеними концептами, які мають мовне позначення-термін. Так, наприклад, домен КОМПАНІЯ структурується за допомогою 4 парцел – КОМПАНІЯ, ОРГАНІЗАЦІЯ, БРЕНД КОМПАНІЇ та ІМІДЖ КОМПАНІЇ. Парцела КОМПАНІЯ містить такі концепти, як *company, business, firm, producer, manufacturer*; інші три парцели містять по одному концепту відповідно: *organization, companybrand, companyimage*.

Дослідження корелятивного домену здійснюється в декілька послідовних етапів. **На першому етапі** дослідження розглядається поняттєвий простір корелятивів метафоричних виразів. Корелятивні концепти також групуються за своєю тематичною близькістю, тобто розподіляються по різних корелятивних доменах. Корелятивні домени, що мапуються на всю референтну концептосферу МАРКЕТИНГ, утворюють її метафоричний діапазон. До його складу входять 14 корелятивних доменів, які можна умовно поділити на дві групи. Перша містить домен ЛЮДИНА й близькі до нього домени, які репрезентують різні аспекти людської діяльності – фізичної, економічної, військової (БУДІВЛЯ, ЇЇ СПОРУДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ, ШЛЯХ / РУХ ШЛЯХОМ, ВОДОЙМИЩЕ / ПЛАВАННЯ, ВОЄННІ ДІЇ, СПОРТИВНІ ЗМАГАННЯ). Друга група містить домен ОБ'ЄКТ та близькі до нього домени (РОСЛИНА ТА ЇЇ ВИРОЩУВАННЯ, РЕЧОВИНА, КОНТЕЙНЕР, ПОКРОВ, ОДЯГ І ЙОГО ПОШИТТЯ, ЛАНЦЮГ / МЕРЕЖА, ЛІХТАР / СВІТЛО) [4, с. 91-92].

На другому етапі аналізу розглядається спосіб мапування кожного з корелятивних доменів на референтну концептосферу МАРКЕТИНГ. При цьому корелятивний домен розглядається у такій послідовності: визначення концептуальних метафор, що утворюються на основі корелятивного домену; характеристика кожної з цих метафор (її кількісна представленість у мовному матеріалі, складники концептуальної метафори, результат перехресного мапування корелятивного та референтного доменів); опис зовнішнього та внутрішнього спектрів метафори; підсумковий аналіз взаємодії корелятивного домену з референтною концептосферою МАРКЕТИНГ. Як приклад для аналізу наведений корелятивний домен ВОЄННІ ДІЇ.

У результаті взаємодії референта і корелята може утворитися не одна, а декілька концептуальних метафор. Причиною цього явища, названого С. А. Жаботинською **розщепленням концептуальної метафори**, стає **не конгруентне мапування**, коли один і той самий референтний концепт корелює з різними, несумісними концептами корелятивного домену [1]. Наприклад, у нашому матеріалі при мапуванні корелятивного домену ВОЄННІ ДІЇ на референтну концептосферу МАРКЕТИНГ утворюються три автономні концептуальні метафори: «РИНКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ Є ПІДКОРЕННЯ ТЕРИТОРІЇ», «РИНКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ Є ЗАСТОСУВАННЯ ЗБРОЇ» та «КОНКУРЕНТНА РИНКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ Є ВІЙНА», - в яких ринок порівнюється з сутностями, несумісними в рамках однієї події (табл. 1).

Проекція корелятивного домену ВОЄННІ ДІЇ
на референтну концептосферу МАРКЕТИНГ

№	Концептуальні метафори	Кількість МВ	%
1.	РИНКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ є ЗАСТОСУВАННЯ ЗБРОЇ	67	50
2.	КОНКУРЕНТНА РИНКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ є ВІЙНА	37	27,6
3.	РИНКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ є ПІДКОРЕННЯ ТЕРИТОРІЇ	30	22,4
	Разом	134	100

Далі процедура аналізу передбачає ідентифікацію складових корелятивного домену, які беруть участь у створенні концептуальних метафор. У якості приклада наведемо аналіз концептуальної метафори «РИНКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ є ЗАСТОСУВАННЯ ЗБРОЇ», яка представлена найбільшою кількістю метафоричних виразів (50% прикладів).

Концептуальна метафора «РИНКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ є ЗАСТОСУВАННЯ ЗБРОЇ». Дані: 67 метафоричних виразів (14 – домен СТРАТЕГІЯ, 14 – домен ТОВАР, 9 – домен ПРОСУВАННЯ, 8 – домен КОМПАНІЯ, 7 – домен СПОЖИВАЧ, 6 – домен РИНОК, 4 – домен ПОТРЕБИ, 4 – домен ЦІНА, 1 – домен РОЗПОДІЛ).

Структура метафори: ТОВАР, ЦІНА, СТРАТЕГІЯ, ПРОСУВАННЯ, РОЗПОДІЛ є зброя; РИНОК є місце розташування зброї; РИНОК, СПОЖИВАЧ, ПОТРЕБИ, СТРАТЕГІЯ-прибуток є ціль, по якій стріляють; КОМПАНІЯ є той, хто стріляє. Перехресне мапування:

- **Зброя, яку несуть:** (ТОВАР) *smb carries goods/merchandise, packaging, product/*. **Зброя, яку пересувають, розташовують на полі бою:** (ТОВАР) *smb moves goods to the market, smbplaces the product on the market, smb puts the product on the market, product is on the market.*

- **Територія (поле бою), куди пересувають і де розташовують зброю (РИНОК)** *smb moves goods to the market, smbplaces (puts) the product on the market.*

- **Зброя-снаряд:** (ТОВАР) *smb launches the brand, smb launches the product on the market, productlaunch, smb throws goods on the market.* **Зброя-ласо для підтягування підкорюваного:** (СТРАТЕГІЯ) *pull marketing strategy.* **Зброя-таран для тиску на підкорюваного:** (ТОВАР) *smb pushes goods on smb, smb presses goods on smb, (РОЗПОДІЛ) high-pressure sale.* **Той, когопідкорюють:** (СПОЖИВАЧ) *pull promotional strategy is directed at end users.*

- **Зброя, яка стріляє:**(ТОВАР) *smb targets theproduct to smth;* (ЦІНА) *one-shot costs, target costs /price/, trigger price;* (ПРОСУВАННЯ) *smb targets direct mail at smb, smb blitzes smb with various types of communication, combative advertising, breakthrough advertising, low-pressure advertising, (on-)target advertising, on-target advertisement, advertising catches the eye, advertisement triggers an urge to buy;* (СТРАТЕГІЯ) *smb focuses marketing efforts, smb focuses the marketing strategy on smth,marketing strategy /perspective/ focuses on, marketing strategy targetssmth, target marketing, smbdirects the marketing program toward smth, smb targets the program to smth,target program,rifle approach, shotgun approach.*

- **Ціль, по якій стріляють:** (РИНОК) *smb targets the market /marketsegment/, smb targets the product to the market segment, target market /segment/, smb focuses on the market;* (СПОЖИВАЧ) *smbtargets the consumer, target consumer /audience/, smb focuses on the customer (benefits), smb directs the marketing program towards the consumers, smb blitzes the consumer with various types of communication;* (ПОТРЕБИ) *targetneed(s), smb focuses on customer needs, smb targets the program to consumer needs, smb focuses the marketing strategy on (responses to) market wants,* (СТРАТЕГІЯ, прибуток) *target profit,smb misses profit, missed profit.*

- **Підкорювач, що застосовує зброю:** (КОМПАНІЯ) *company carries merchandise and packing, manufacturer places the product on the market, company launches the product (brand), firm targets a market segment, firm focuses on the market, company targets the consumer, company focuses on the customer (benefits), company directs its marketing program toward the consumers.*

Результат перехресного мапування: компанія приносить із собою товар і розміщує його на ринку, що має бути підкорений; товар націлюють на ринок або ринковий сегмент, товар кидають на ринок, товар штовхають на споживача, здійснюючи тиск; товар, його просування (рекламу) та

ринкові стратегії націлюють на споживача і його потреби, за допомогою стратегії притягують споживача. Потреби самої компанії, її прибуток є кінцевою ціллю, у яку компанія може й не влучити.

Загалом корелятивний домен ВОЄННІ ДІЇ проектується на десять доменів референтного простору. Це домени ТОВАР, СТРАТЕГІЯ, РИНОК, КОМПАНІЯ, ЦІНА, ПРОСУВАННЯ, РОЗПОДІЛ, КОНКУРЕНЦІЯ, СПОЖИВАЧ та ПОТРЕБИ, які утворюють десятичленний зовнішній спектр метафори. Найбільшу кількість метафоричних виразів (20,9% прикладів) має референтний домен ТОВАР. Достатньо високою є також кількість метафоричних виразів для референтних доменів СТРАТЕГІЯ (14,93%) та РИНОК (14,93%).

При утворенні метафоричних виразів у корелятивному домені активуються вісім основних понять: *підкорювач території; підкорювана територія/власність; той, кого підкорюють; сторони, що воюють; союзники сторін, що воюють; воєнні дії; зброя; ціль, по якій стріляють*. У кількісному відношенні найбільш представленими є метафоричні вирази з корелятивним поняттям *зброя* (37,31%). Воно утворює і найширший, п'ятичленний внутрішній спектр метафори: *зброя* → СТРАТЕГІЯ (*marketing strategy, marketing efforts, marketing, program, perspective, approach*), ТОВАР (*product, goods, merchandise, packaging, brand*), ЦІНА (*price, costs*), ПРОСУВАННЯ (*advertising, communication, advertisement, direct mail*), РОЗПОДІЛ (*sale(s)*). Поняття *ціль, по якій стріляють* (11,94%), пов'язане з поняттям *зброя*, має чотиричленний внутрішній спектр: *ціль, по якій стріляють* → СПОЖИВАЧ (*consumer, audience, customer*), ПОТРЕБИ (*need(s), wants*), РИНОК (*market, market segment*), СТРАТЕГІЯ (*profit*). Поняття *підкорювач території* (9,7%) та *союзники сторін, що воюють* (9,7%) мають одночленний та тричленний спектри відповідно: *підкорювач території* → КОМПАНІЯ (*company, firm, manufacturer*); *союзники сторін, що воюють* → ТОВАР (*product, brand*), РОЗПОДІЛ (*distribution, chain, channel*), СТРАТЕГІЯ (*strategy, marketing strategy*). Внутрішні спектри корелятивних складників *територія/власність* (14,93%) та *той, кого підкорюють* (0,75%) є двочленним та одночленним відповідно: *територія* → РИНОК (*market, market share, market niche*), РОЗПОДІЛ (*channel, sales*); *той, кого підкорюють* → СПОЖИВАЧ (*user*). Аналогічно, двочленним і одночленним є внутрішні спектри корелятивних понять *сторони, що воюють* (10,45%) та *воєнні дії* (5,22%): *сторони, що воюють* → КОМПАНІЯ (*company, organization*); ТОВАР (*product, brand, packaging*); *воєнні дії* → КОНКУРЕНЦІЯ (*competition, attack, battle*).

Загалом, домен ВОЄННІ ДІЇ має високий метафоричний потенціал порівняно з іншими корелятивними доменами. Він містить 3 концептуальні метафори, об'єктивовані у 134 метафоричних виразах (11,24% від загальної кількості всіх МВ ТСМ), що належать до 10 референтних доменів. З них найбільш представленим є референтний домен ТОВАР (28 МВ). Кожен із корелятивних доменів, залучених до метафоризації у концептосфері МАРКЕТИНГ, містить низку концептів, які також наділені різним метафоричним потенціалом. Найбільш активованим концептом корелятивного домену ВОЄННІ ДІЇ є концепт *зброя* (50 МВ – 4,2% від загальної кількості всіх МВ ТСМ), який має середній метафоричний потенціал.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Широкий метафоричний спектр корелятивного домену ВОЄННІ ДІЇ свідчить про його активне залучення до процесу метафоризації в терміносистемі маркетингу, а саме для пояснення ринкових заходів у термінах військових операцій із застосуванням зброї. Аналогічна методика аналізу є універсальною для опису будь-яких корелятивних понять, які номінують одиниці не тільки терміносистеми маркетингу, але й будь-якої іншої терміносистеми..

ЛІТЕРАТУРА

1. Жаботинская С. А. Концептуальная метафора: процедура анализа для множественных данных / С. А. Жаботинская // Актуальні проблеми менталінгвістики: зб. статей за матеріалами VII міжнародної наукової конференції. – Черкаси: Ант, 2011. – С. 3-6.
2. Жаботинская С. А. Онтології для словарей-тезаурусів: лінгвокогнітивний підхід / С. А. Жаботинская // Філологічні трактати. – 2009. – Том 1, №2. – С. 71-87.
3. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер. – М.: Прогресс, 1990. – 736 с.
4. Радченко О. Ю. Концептуальна метафора в терміносистемі маркетингу (на матеріалі англійських текстів): дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.04 / Радченко Олена Юріївна. – Черкаси, 2012. – 314 с.
5. Симоненко Л. О. Термінологія // Українська мова. Енциклопедія. Редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 631.
6. Kovacs Z. American friendship and the scope of metaphor / Z. Kovacs // Cognitive Linguistics. – 1995. – Vol. 6-4. – P. 315-346.

7. Kovecses Z. Metaphor: a practical introduction / Kovecses Z. – New-York : Oxford University Press, 2002. – 285 p.
8. Kovecses Z. Metaphor in Culture: Universality and Variation / Kovecses Z. – Cambridge & New York : Cambridge University Press, 2005. – 314 p.
9. Kovecses Z. The scope of metaphor / Z. Kovecses // Metaphor and metonymy at the crossroads. A cognitive perspective. – Berlin-New-York : Mouton de Gruyter, 2000. – P. 79–92.
10. Lakoff G. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : Chicago University Press, 1980. – 242 p.
11. Lakoff G. The contemporary theory of metaphor / G. Lakoff // Metaphor and Thought. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – P. 202–252.

Радченко Е. Концептуальна метафора в англійській термінології маркетингу: процедура аналізу корелятивного домена.

В статті показано поетапну процедуру аналізу корелятивного домена при створенні концептуальних метафор в англійській термінології маркетингу. На першому етапі аналізується система доменів, в яку входять концептуальні кореляти метафор, на другому етапі – спосіб картирування корелятивного домена на референтну концептосферу МАРКЕТИНГ. При цьому корелятивний домен розглядається в такій послідовності: визначення концептуальних метафор, які створюються на основі корелятивного домена; характеристика кожної з цих метафор (їх кількісна представленість в мовному матеріалі, складові концептуальної метафори, результат перехресного картирування корелятивного і референтного доменів); описання зовнішнього і внутрішнього спектрів метафори; підсумковий аналіз взаємодії корелятивного домена з референтною концептосферою МАРКЕТИНГ. Згідно ступеню привертання корелятивного домена до процесу створення метафор визначається його метафорический потенціал. В якості прикладу для аналізу взято корелятивний домен ВОЕННІ ДІЯЛЬНІСТІ.

Ключові слова: термінологія маркетингу, концептуальна метафора, референтний домен, корелятивний домен, перехресне картирування, спектр метафори.

Radchenko O. Conceptual Metaphor in the English Terminology of Marketing: Analysis Procedure of Source Domain.

This article describes a step-by-step procedure of the analysis of a source domain taken for creating conceptual metaphors in the English terminology of marketing. The first stage is concerned with the analysis of the system of source domains, the second stage – with the analysis of way of mapping source domain and target conceptual sphere of MARKETING. The source domains concerned in such a sequence: identification of conceptual metaphors formed on the basis of the source domain; characteristics of such metaphors (their quantity in language material, constituents of the conceptual metaphor, result of cross-mapping source and target domains); description of inner and outer scopes of metaphor; summary analysis of interaction of source domain and target conceptual sphere of MARKETING. Metaphorical potential of the source domain is determined according to the degree of its activity in the process of creating metaphors. The source domain MILITARY ACTIONS is taken as the example for the analysis.

Key words: terminology of marketing, conceptual metaphor, target domain, source domain, cross-mapping, scope of metaphor

Олена Сидоренко
(Київ)

УДК 811' 11'37

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ МАСМЕДІЙНОЇ СФЕРИ

Досліджено лінгвокогнітивну парадигму англійського суспільно-політичного терміна сфери ЗМІ. Проаналізовано термінотвірну роль когнітивної метафори у процесі категоризації концептів. Простежено, що когнітивна структура терміна корелює з його термінотвірною моделлю, прототипною конструкцією, яка пізніше наповнюється конкретним смислотвірним змістом. Аналіз каркасу терміна ЗМІ дав можливість проникнути в глибину смислів, а відтак з'ясувати роль когнітивної метафори у концептуальній функції та формуванні нових концептів. Концептуальний аналіз суспільно-політичного терміна здійснено через проекцію елементарних смислів-сем та методу наноаналізу.

Ключові слова: суспільно-політична термінологія, лінгвокогнітивна парадигма, теорія прототипів, когнітивна метафора, смислотвірний компонент, наноаналіз.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Сучасний етап розвитку лінгвістики характерний зростаючим зацікавленням до функціонування суспільно-політичних термінів (далі СПТ) у сфері масової комунікації. Цей факт пояснюється тим, що засоби масової інформації (далі ЗМІ) відіграють в житті суспільства значну роль. Бурхливий розвиток і трансформація традиційних ЗМІ, динамічний ріст комп'ютерних технологій впливають на усі аспекти суспільно-політичного життя. Саме це визначає **актуальність** цієї статті. **Предметом дослідження** є смислові та лінгвокогнітивні особливості СПТ умасмедійній сфері. Вивчення різних аспектів професійної мови присвячені праці українських та зарубіжних лінгвістів. А.Т. ванДейк, Г.Я.Солганик, М.Н. Кожина, F.Bell та інші. Основи когнітивного аналізу в лексичній семантиці закладені у працях Ч. Філлмора, 1982, 1985 А. Вежбицької, 1985 Р. Лангакера, 1986, Дж. Лакофа 1986, 1988 та ін. У руслі когнітивної лінгвістики працювали та внесли значний доробок також М. Бірвіш, Ю. Караулов, А. Кибрик, І. Кобозєва. Е. Кубрякова. І. Стернин, О. Рахиліна та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. У руслі когнітивного підходу була виконана низка фундаментальних досліджень, як когнітивних основ формування і функціонування семантичної структури взагалі (Беляєвська 1992), так і семантики окремих частин мови (Панкрац 1992, Жаботинська 1992, Афанасьєва 1994). Звернення до когнітивних аспектів англійської мови характерно дослідження (Лещева 1996), а також дослідження семантики етикетних слів у парадигмі когнітивної лінгвістики (Фабіан 1998).

Виокремлення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Не дивлячись на те, що зазначеній проблемі присвячено певний обсяг досліджень, лінгвокогнітивні аспекти СПТ залишаються не достатньо вивченими, зокрема у площині термінологічного смислотворення. Звернення до лінгвокогнітивних аспектів терміотворення сфери ЗМІ пов'язуємо не тільки з можливістю поглибленого вивчення семантичної структури терміна, але й визначенням механізмів мовленнєвої діяльності, поповнення системного викладу терміотворення у функціональному аспекті з опертям на прототипну та концептуальну семантику.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає у тому, що вперше піддано дослідженню суспільно-політичну термінологію сфери ЗМІ у ракурсі виявлення когнітивних процесів та їх функціонування у терміотворенні.

Мета статті та постановка завдання. Наше дослідження має за мету простежити та описати лінгвокогнітивні особливості СПТ, зокрема з'ясувати роль когнітивної метафори як найактуальнішого виявлення механізму терміотворення, охарактеризувати можливості його подальшого розвитку.

Викладення основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. *Когнітивна метафора* є досі мало вивченою як ментальний процес когнітивного характеру, що викликає у дослідників серйозні труднощі. Необхідність звернення саме до когнітивної парадигми пояснюється тим, що вона знаходяться у центрі уваги лінгвістичних досліджень сьогодення. Сучасна когнітивна парадигма термінознавчих досліджень бере свій початок з глибокої давнини. Ще античні філософи розглядали мову як засіб навколишнього світу. Когнітивний підхід до вивчення лінгвістичних одиниць найяскравіше проявився у науковій спадщині О.О.Потебні. Згадаємо його відоме висловлювання про мову як засіб пізнання (Потебня 1981, 133).

У когнітивній лінгвістиці все ширше визнання набувають ідеї про виокремлення категорії що отримала назву "*теорії прототипів*". Прототип концентрує у собі максимально очевидні ознаки категорії. Звідси й відхилення у ній прототипного ядра та периферійних компонентів. Однією з аксіом когнітивізму постає вивчення не предметів, явищ і процесів які можна спостерігати, а прихованих ментальних утворень - смислів, що складають категорійну основу усього процесу людського мислення. Когнітивна лінгвістика як наука, що вивчає способи

пізнання навколишнього світу, є новим лінгвістичним та когнітивним механізмом задіяним у репрезентації (кодуванні) та передачі інформації.

Когнітивний механізм реалізується через прототипи – одиниці які найяскравіше проявляють властивості спільні з іншими одиницями цієї групи, й виникають шляхом безпосередньої взаємодії мовців з реальною дійсністю. У найкращому прототипі сходиться переважна більшість ознак властивих також і іншим окремим представником категорії. Фактично прототипи – це інструменти за допомогою яких комунікантсприймає та трактує реальну дійсність. На наш погляд, когнітивна наука охоплює процеси засвоєння, накопичення й використання інформації. О.Г. Беляєвська визначає когнітивну модель як максимально узагальнену уяву про концептуальну основу значення термінавиокремлюючи в ній найважливіші вузлові моменти(сенси). Поділяємо думку дослідниці у тому, що когнітивна модель належить глибинним структурам мислення, усвідомлюється носіями мови і є основою мовної інтуїції [1, с.83-84].

Сучасна лінгво-когнітивна парадигма терміна охоплює проблеми співвідношення, мовних та трансцендентних смислів. Відповідно до постулату Чейфа У.Л. – мова це найкраще вікно у знання, адже ми використовуємо мову для її висловлення [9, с. 109]. Номінація об'єктів СПТ є ніщо інше як мовне закріплення понятійних інтегральних та диференційних ознак, які відображають властивості денотатів. Саме так, на думку Г.В. Колшанського здійснюється процес комунікації та інформації як матеріального втілення свідомості [6, с. 5-31].

Серед стилістичних засобів метафора одна з найфундаментальніших сфер людського мислення, яка лежить за межами мови, виступає результатом прориву смислів із таємних глибин свідомості в навколишню реальність. Сучасними дослідженнями доведено, що когнітивна метафора відіграє важливу роль у категоризації концептів, показує як нове пізнається через уже відоме, шляхом приписування йому певних прототипічних характеристик. Певну ясність у вирішенні цієї проблеми вносить теза Е.С. Кубрякової, згідно якої позначенню піддаються не лише самі речі, а й думки про ці речі [7, с. 61].

Хоча світ не може бути усвідомлений *intoto*, все ж він не належить до сфери усвідомленого через що, може бути зібраний з окремих фрагментів у цілісну концептуальну картину світу наповнену такими концептами. Поділяємо думку вчених (В.Зусмана, М. Алефіренко, С. Жаботинської, Н. Болдирєва, які вважають концепт *вербалізованим смислом*, як одиницяюетнокультурної інформації. С.А. Жаботинська справедливо вважає його мінімальним пакетом інформації, репрезентованим в одиницях мови та мовлення [5, с. 3-11].

Услід за А. Вежбицькою як однією з провідних теоретиків когнітивної семантики вважаємо, що пізнання людського мислення пролягає через пошук елементарних частин концептів (сми́слів). Адже, смисли як елементарні компоненти дають змогу описати усі семантичні нюанси терміна у відповідній сфері, оскільки будь-який концепт (*semanticprimitives*) закодований у вигляді елементарних смислів- сем [3, с. 59]. Проілюструємо висловлене наступними прикладами: *floatingvoter* – *виборець, що не голосує послідовно (хиткий виборець); rainbowcoalition* – *широка коаліція (партій, парламенту), де есплікується узагальнена інваріантна ознака “накопичення, нагромадження чогось”*[10].

Інші дослідники наголошують, що концепти утворюють певний концептуальний каркас свідомості, що уможливорює когнітивний процес осмислення дійсності. Так, на думку Н.Н.Болдирєва концепт містить найзагальніші суттєві ознаки предмета, явища [2, с. 36-38]. Концептуальний аналіз СПТ виявляє домінування міждисциплінарної моделі експлікованої через проекцію конкретно зумовлених елементарних смислів: *couchpotato, mediajunkie, webjunkie* – *що позначають людину, котра цілими днями сидить перед телевізором* [11].

Смислово конкретизацію СПТерміна простежуємо також на прикладах метафоричної парадигми, скажімо *wing*– *крило* у наступному контексті: *The senator is on the liberal wing of the Republican Party* – *Сенатор належить до ліберального крила Республіканської Партії* або *To clip smb'swings* – *підрізати крила, обмежити комусь свободу* [10]. Лінгвокогнітивний потенціал СПТ есплікується через процеси узагальнення та абстрагування концептів- смислів. Сми́сл лежить в основі мовлення і значення терміна не можна описати не користуючись низкою елементарних смислів (або семантичних примітивів). Тому найскладніші семантичні структури можна інтерпретувати як вроджені людські концепти, які іманентно наявні в усіх мовах (А. Вежбицька).

Когнітивний підхід до аналізу терміна засвідчує, що смислотвірна парадигма СПТ включає спільні та розмежувальні диференційні ознаки які формують її потужний когнітивний потенціал. Смислотвірні ознаки терміна у межах кожної іншої терміносистеми СПТ закріплюються в його стабільному інваріантному значенні. Тобто терміну, що позначає один і той самий предмет або явище властива концептуальна цілісність та смисловий зв'язок компонентів.

Візьмімо для прикладу термін *split* – *розщеплювати* у таких контекстах – *The issue will split the Democratic Party* – це питання розколить демократичну партію, або – *split ticket* – *ballot cast, for candidate of more than one political party* – бюлетень відданий за кандидата, що належить до кількох політичних партій, [11] реалізує глибинний когнітивний смисл терміна.

Наведені вище приклади підтверджують, що дослідження смислотвірних зв'язків між термінами передбачають наявність стабільного семантичного інваріанта та змінних смислів. Розкриття семантичних особливостей терміна дає можливість опанувати мовою конкретного фаху, у нашому випадку СПТ у ЗМІ, розкрити їх новий смисл, а це у свою чергу підвищує ефективність вивчення спеціальної лексики [4, с. 26].

За своєю природою терміни динамічні, оскільки динамічні усі сфери життєдіяльності людини та суспільства, для прикладу: *bridge* – *будівельник* – *миротворець* – *прихильник наведення мостів*. Наведімо ще приклад із терміном *bridge* – *міст* у такому контексті *bridge the gap in understanding between different cultures* – у яких спільним компонентом є – *anything resembling the bridge in shape and function* – *все, що за формою нагадує міст*, тобто *заповнити прогалину у розумінні між різними культурами* [11]. Отже, смислотвірна парадигма – це комплексна системотвірна одиниця яка формує сукупність дериватів мотивованих тим самим терміном *bridge* – у різних терміносполученнях.

Когнітивний підхід до вивчення значення СПТ зосереджено на внутрішній його формі випрацьованій свого часу О. Потебнею, цитуємо: “слово у мовленні кожного разу відповідає одному актові думки, а не кільком” [8, с. 15-16]. Аналогічну думку висловлювали свого часу інші дослідники які вважали, що слово функціонує у нашій свідомості зі всіма його прихованими та можливими смислами (Л. Щерба). Скажімо: *flash* – *спалах*, *мить*, у *flash bulletin* – *повідомлення в останню хвилину*, *зведення про хід виборів* [11].

За нашими спостереженнями, у когнітивному підході дослідження СПТ чільне місце посідає антропоцентричний чинник як концептуалізатор й категоризатор, носій концепцій, де носій мови формує значення, а не одержує їх готовими. Тут дотримуємося засад менталістської лінгвістики Г. Ляйбніца, згідно якого шлях до пізнання людського мислення пролягає через пошук атомів значення... елементарних частинок, які є найкращим відображенням мислення, як от: – *a cradle of liberty* – *колыска свободи*; *a cradle of civilization* – *колыска цивілізації* [10].

Термінологія СПТ сфери ЗМІ як лінгвокогнітивний інструмент наукового пізнання тісно пов'язана з мисленнєвим інтелектуальним процесами. Відповідно до головного постулату когнітивної лінгвістики W. Chafeмова це найкраще вікно у знання, адже ми використовуємо мову для її висловлення [9, с. 109]. Найціннішим досягненням сучасних філософських та лінгвістичних досліджень терміна є його когнітивна дія, що й зумовило появу теорії когнітивної метафори.

Отже, значення суспільно-політичного терміна як квант спеціальної інформації есплікується низкою диференційних ознак, тобто воно як сконденсоване явище зберігає спільний компонент у різних контекстах і мовленнєвих ситуаціях: *parachute candidate* – *політичний кандидат який планує брати участь у виборчих округах, де він (вона) не проживає*; *carousal* – *карусель, незаконне кількаразове використання виборчого права (голосування по колу)* [11].

Аналізуючи когнітивні процеси СП термінотворення важливо також акцентувати увагу на запозиченому лінгвістикою із природничих наук терміні наносмисли. Останнє десятиріччя є революційним у нанотехнологіях (*від грець. Nanpos – карлик*), які оперують найдрібнішими наночастинками. На наш погляд аналіз терміна на рівні наноаналізу дає можливість доповнити існуючу методику компонентного аналізу шляхом подальшого розщеплення семи на наносмисли як відображення найдрібніших елементів людської думки. Наносмисли належить розуміти як найдрібніший пласт структури терміна, які володіють потужною енергетикою здатною провокувати додаткове смислове навантаження, оточене особливим конотативним ореолом: *colour-blind* – *той, що не має расових упереджень*.

Розвиток науки і образність мислення є потужним імпульсом для проведення в рух наносмислів, що робить можливим їх несподіване сплетіння, яке тягне за собою своєрідний вибух у значенні СП терміна. Зазначимо, що наносмисли особливо активні у стилістичних тропях та фігурах, які пояснюють як співвідносяться елементи смислів непов'язані між собою. Адже у мові *a priori* всі смисли вже потенційно є, за допомогою яких носій мови деміургічно створює різні варіанти смислів.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Отже, спроба когнітивного аналізу терміна ЗМІ переконливо свідчить про те, що він здатний дати інформацію не тільки про мовну, але й позамовну дійсність. Сміслові нюанси між СП термінами складають основи ключових смислів системи концептів. Когнітивний підхід дав можливість висвітлити проблеми семантики та функціонування терміна не тільки як сукупності лінгвістичних ознак, але й усього комплексу позамовних знань. Що враховує глибинний аналіз усіх його аспектів. Беручи до уваги усе сказане вище, вважаємо, що окреслені проблеми пов'язані із вивченням когнітивної парадигми СПТ і надалі будуть актуальними та вимагатимуть у перспективі подальших наукових розвідок з метою проникнення у концептуальний потенціал терміна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляевкая Е.Г. Семантическая структура слова в номинативном и коммуникативном аспектах (Когнитивные основания формирования и функционирования семантической структуры слова): автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / Е.Г. Беляевкая. – М.: 1991. – 37 с.
2. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: курс лекций по англ. Филологии / Н.Н. Болдырев. – Тамбов, 2000. – С. 36-38
3. Вежбицкая А. Семантика: примитивы и универсалии. Семантические универсалии и описание языка / А. Вежбицкая. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 776 с.
4. Дудок Р.І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках: монографія / Р.І. Дудок. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 358 с.
5. Жаботинская С. А. Когнитивная семантика: принципы концептуального моделирования / С.А. Жаботинская // Лингвистические студии. -1997. - Вип. 2. - С. 3-11.
6. Колшанский Г.В. Некоторые вопросы семантики в гносеологическом аспекте / Г.В. Колшанский // Принципы и методы семантических исследований / отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1976. – С. 5-31.
7. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1997. – 330 с.
8. Потебня А.А. Слово и миф / А.А. Потебня. М.: – Правда, 1989. – 624 с.
9. Chafe W.L. Meaning and structure of language / Wallace L. Chafe. - Chicago; London, 1971. – 360 p.
10. NTC's MASS MEDIA Dictionary by R. Terry Ellmore. National Textbook Company. N.Y. 1992 -500p.
11. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English /
12. Albert Sidney Hornby. – Oxford : Oxford Press, 2001. – 792 p.

Сидоренко Е. А. Лингвокогнитивные аспекты общественной терминологии массмедийной сферы.

Статья посвящена исследованию лингвокогнитивной парадигмы английского общественно-политического термина сферы СМИ. Проанализирована терминообразовательная роль когнитивной метафоры в процессе категоризации концептов. Прослежен тот факт, что когнитивная структура термина коррелирует с его терминообразовательной моделью, прототипной конструкцией, которая позже пополняется конкретным смыслообразовательным оттенком. Анализ каркаса термина СМИ дал возможность проникнуть в глубину смыслов, и таким образом выявить роль когнитивной метафоры в концептуальной функции формирования новых концептов. Концептуальный анализ общественно-политического термина осуществлен через проекцию элементарных смыслов-сем и метода наноанализа.

Ключевые слова: общественно-политическая терминология, лингвокогнитивная парадигма, теория прототипов, когнитивная метафора, смыслообразовательный компонент, наноанализ.

Sidorenko E. Lingu-cognitive Aspects of English Social and Political Terminology in Mass Media.

The article is devoted to the research of linguistic-cognitive paradigm of English social and political terminology in mass media. The term forming function of cognitive metaphor in the process of classified concepts has been analyzed. It has been traced out that the cognitive construction correlates with the term forming model, prototype construction which later is filled with certain sense forming content. The analysis of sense frame of the mass media term enabled to penetrate into senses and to reveal the role of cognitive metaphor in conceptual function and forming new concepts. The conceptual analysis of social and political terminology has been carried out both by means of elementary senses – semes and nannoanalysis method.

Key words: social and political terminology, linguistic cognitive paradigm, theory of prototypes, cognitive metaphor, sense forming component, nannoanalysis.

УДК 81'1:81'373.2

**МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ
ЯК ФРАГМЕНТА КОНЦЕПТУ АМЕРИКА**

Оглянуто здобуткі когнітивної лінгвістики, яка розвивається в руслі когнітивної науки. Передумовою виникнення останньої стали думки психологів про те, що у несвідоме можна заглянути через мовлення й почуття. Сучасна когнітивна лінгвістика завдяки мові намагається проникнути у свідомість людини та дослідити процеси когніції. Одним із центральних термінів цієї науки є концепт, складність і багатовимірність якого зумовила появу різноманітних підходів до його вивчення. У статті також наводяться думки авторитетних учених про фрейм, який є ключовим поняттям фреймового аналізу, його будову та наповнення. Робиться спроба зібраний фактичний матеріал подати у вигляді чіткої структури – фрейму. У науковій розвідці досліджується такий фрагмент концепту АМЕРИКА, як соціальна сфера, та його репрезентація в газеті «Дзеркало тижня». Цей субфрейм представлений назвами закладів соціальної інфраструктури, які мають різний ступінь уживання. Також окреслюється перспектива подальших наукових пошуків.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, фреймовий аналіз, фрейм, субфрейм.

Постановка наукової проблеми. Нині активно розвивається когнітивна лінгвістика, яка вивчає мову у взаємозв'язку з мисленням. Мова розглядається як інструмент, із допомогою якого вчені намагаються проникнути у свідомість людини та дослідити процеси когніції.

Психологи З. Фрейд та Г. Фехнер представили несвідоме як «схованку», заглянути в яку можна тільки через «вікна» душі, якими є мовлення і почуття. На думку С. Панкратової, це стало передумовою виникнення когнітивної науки, в рамках якої зараз потужно розвивається когнітивна лінгвістика. Об'єкт її дослідження – це не самі нематеріальні структури свідомості, а елементи мови, які виражають ці структури, – концепти, опредметнені в мовній формі слова багатовимірні психічні утворення свідомості [8, с. 91–92]. Концепт вважається одним із центральних термінів когнітивної лінгвістики. Через складність і багатовимірність цього поняття досі нема однозначного його тлумачення. Цим зумовлена й різноманітність підходів до вивчення концепту. Основними серед них є лінгвокогнітивний (О. Кубрякова, В. Красних, З. Попова, Й. Стернін) та лінгвокультурологічний (Ю. Степанов, В. Карасик, Г. Слишкін). Однак ці підходи до інтерпретації концепту не є взаємовиключними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про «концептуальний бум» в українському мовознавстві свідчать численні наукові розвідки, присвячені як теоретичним питанням (О. Воробйова, В. Кононенко, М. Полюжин, А. Приходько, О. Селіванова та багато інших), так і аналізу окремих концептів у різних дискурсах та на матеріалі однієї чи кількох мов (О. Близнюк, І. Казимир, О. Пальчевська, Г. Поліна, А. Семенчук та ін.). Серед інших варто виокремити дослідження концептів країн, які, на думку М. Піменової, є базовими, оскільки становлять фундамент мови та всієї картини світу [9, с. 96]. Дослідженню концептів УКРАЇНА та ЄВРОПА присвячені дисертації В. Кравченко [3], Т. Мудраченко [7], Я. Приходи [11], О. Чабан [12] та ін. Як зазначає Т. Мудраченко, специфіка таких концептів полягає в тому, що вони об'єктивовані власними іменами, тому їхній зміст не може бути встановлений на основі дефініцій та даних тлумачних словників, що зазвичай застосовується до тих концептів, які вербалізовані загальними назвами [6].

Об'єктом нашого дослідження є концепт АМЕРИКА, представлений в українському газетному дискурсі. **Мета** статті – вивчення на матеріалі газети «Дзеркало тижня» такого фрагмента зазначеного концепту, як соціальна сфера. Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) з'ясувати поняття *фрейм*; 2) застосувавши фреймовий аналіз, дослідити на фактичному матеріалі мовну репрезентацію соціальної сфери США.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Концепт АМЕРИКА – багатоаспектне й об'ємне утворення, широко представлене українському газетному дискурсі. Америка досі залишається досить сильною для того, щоб підтверджувати

свої позиції лідера. Безперечно, США досі тримає пальму першості за багатьма показниками. Тому дуже часто у ЗМІ висвітлюються найрізноманітніші сфери заокеанського життя, а українські реалії порівнюються з американськими. Свідченням цього є зібраний нами фактичний матеріал, який ми представили у вигляді фрейма.

У науковий обіг термін «фрейм» увів М. Мінський. На думку вченого, фрейм – це певна структура даних для представлення стереотипної ситуації. Схематично фрейм зображують у вигляді сітки, яка складається із вузлів та зв'язків між ними. Він складається із кількох рівнів знань, ієрархічно між собою пов'язаних. Верхні вузли заповнені загальними, конвенціональними ознаками, а нижні рівні – термінали – заповнюються даними вже у момент пристосування концепту до конкретної ситуації [5, с. 7].

У лінгвістиці теорію фреймів розробив Ч. Філмор, розглядаючи їх як поняттєві основи, структури, як засоби організації досвіду й інструменти пізнання, які мотивуються, визначаються і взаємно структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання чи пов'язаними схематизаціями досвіду [4, с. 268]. Учений визначав фрейм як систему концептів, які співвідносяться так, що для розуміння будь-якого з них треба осягнути всю структуру, до якої входить цей концепт: якщо один концепт цієї структури вводиться в текст або дискурс, то решта концептів автоматично стають доступними [10, с. 162]. У когнітивній інтерпретації поняття фрейму розглядається не як тип концепту, а як форма його ментального подання, тобто концептуальна структура, одиниця ментального простору [4, с. 269]. Фрейм містить основну, типову й потенційно можливу інформацію, яка асоціюється із тим чи іншим концептом.

Ми ж у своєму дослідженні дотримуємося визначення, запропонованого О. Гусельниковою, яке ґрунтується на найчастіше згадуваних дослідниками властивостях фрейма і виглядає так: це когнітивна структура знання або структура представлення знання про типову, тематично єдину ситуацію, організовану як сукупність ієрархічно поставлених, взаємодіючих один із одним субфреймів і слотів, які їх складають, що характеризуються наявністю конвенціонального початку і категоріальним принципом організації знання [1, с. 29].

Фрейм є ключовим поняттям фреймового аналізу, застосувавши який, ми виділили в концепті АМЕРИКА фрейми, субфрейми та слоти. Це дозволило нам представити досліджуваний матеріал у вигляді чіткої, наочної структури, в якій всі елементи займають певне місце (див. рис. 1).

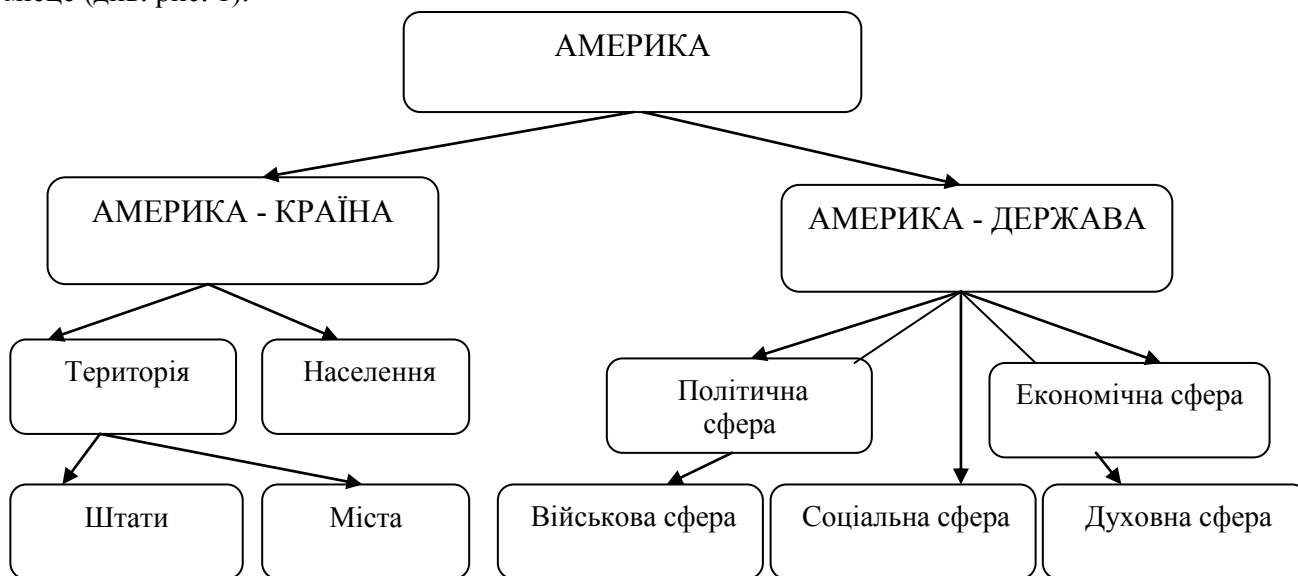

Рис. 1. Фреймова репрезентація концепту *АМЕРИКА*

Розглянемо субфрейм «Соціальна сфера», який ми виділили у фреймі АМЕРИКА–ДЕРЖАВА. Функціонування цієї сфери здійснюється через діяльність конкретних установ соціальної інфраструктури, які безпосередньо пов'язані й визначають спосіб і рівень життя

громадян, їх добробут. Ці інституції створюють умови для задоволення потреб кожної людини та забезпечують соціальний захист її інтересів.

Методом суцільної вибірки ми зібрали 380 прикладів, які об'єктивують субфрейм «Соціальна сфера». Тут представлені:

I. Заклади освіти й науки: 1) дитячий садок, напр.: *«Написав десятки статей про народну освіту, про дитячі садки Америки»* [2, №46 (471), с. 21]; 2) школа (у т.ч. музична, медична, льотна, економіки, бізнесу), напр.: *«Тож у багатьох американських школах уже ввели щось на кшталт уроків виживання, як рятують батьків від необхідності давати відповіді, яких вони ще й самі не знають»* [2, №10 (435), с. 23]; 3) коледж, напр.: *«Списку публікацій і отриманих грантів Наліні Надкарні, провідного співробітника кафедри екології Вашингтонського державного коледжу, може позаздрити багато хто»* [2, №39 (464), с. 21]; 4) університет, напр.: *«Нелегкої, до речі, у плані здійснення: адже на заснування тільки однієї кафедри в найавторитетнішому американському вузі – Гарвардському університеті – потрібно було 600 тис. доларів»* [2, №3 (783), с. 14]; 5) інститут, напр.: *«За допомогою лікаря Юрія Верлінського, з Інституту репродуктивної генетики в Чикаго, Неші створили кілька десятків ембріонів за допомогою запліднення in vitro і вибрали один, із найпридатнішими генетичними характеристиками»* [2, №16 (441), с. 22]; 6) консерваторія, напр.: *«Уже понад 20 років джаз вивчають на відповідних факультетах більшості американських, європейських і частини російських консерваторій»* [2, №24 (499), с. 18]; 7) обсерваторія, напр.: *«Проте найбільшу американську обсерваторію побудовано на Гаваях на висоті понад 4 км»* [2, №31 (456), с. 14]; 8) науковий (науково-дослідний) центр, станція, напр.: *«У Массачусетському науковому центрі протягом останніх років вимірювали вагу тіла людини до смерті і після. Після – тіло, виявляється, легшає на 2 грами»* [2, №4 (429), с. 16]; 9) академія (у т.ч. військова), напр.: *«Американська академія наук, навпаки, дійшла висновку, що це дуже ненадійний спосіб виявлення брехунів»* [2, №2 (530), с. 14].

II. Медичні заклади: 1) клініка, напр.: *«При раку підшлункової залози операції робили лише в клініці братів Мейо (США) і в клініці Сміта (Англія)»* [2, №20 (395), с. 14]; 2) лікарня, напр.: *«Б. Фантуш, охоплений ідеєю «запасів крові» ... створив перший банк крові в лікарні графства Кук у Чикаго»* [2, №40 (465), с. 16]; 3) медико-генетична лабораторія, напр.: *«Українські лікарі пройшли стажування у кращих медико-генетичних лабораторіях США»* [2, №9 (434), с. 13]; 4) госпіталь (шпиталь), напр.: *«О. Сахну пощастило більше – він із пораненнями внутрішніх органів проходить лікування в американському шпиталі в Німеччині після випадкового пострілу»* [2, №38 (463), с. 6]; 5) аптека, напр.: *«Як і в будь-якій звичайній американській аптеці, тут можна придбати лосьйони для рук, крем для гоління, дезодорант...»* [2, №29 (454), с. 11]; 6) будинок сестринського догляду, напр.: *«Сьогодні такі адвокати діють у більш як половині американських клінік, будинках сестринського догляду, госпітальх...»* [2, №23 (448), с. 16]; 7) медичний центр, напр.: *«На думку членів спеціального комітету, котрий очолила Бетті Сью Мастерс, біохімік Техаського медичного центру, ГМО не потребують ні спеціального маркування, ні особливих регулятивних суворостей»* [2, №32 (507), с. 14]; 8) хоспіс, напр.: *«Перший Київський хоспіс унікальний за своєю структурою. Він створювався на основі досвіду американських, європейських і російських хоспісів»* [2, №28 (453), с. 16].

III. Інші заклади соціальної інфраструктури: 1) готель, напр.: *«Не дивно, що в лютому 1941 р. його знайшли убитим у готелі «Бельв'ю» у Вашингтоні»* [2, №10 (790), с. 11]; 2) магазин (у т.ч. книгарня), напр.: *«В американських книгарнях я на власні очі бачив книги під назвами на кшталт «Напиши детектив»* [2, №25 (500), с. 19]; 3) аеропорт, напр.: *«На даний момент рекордсменом продажів є Пітсбургський аеропорт, де в середньому на кожного пасажиря припадає покупок на суму в 8,63 дол.»* [2, №29 (454), с. 11]; 4) порт, напр.: *«Не треба забувати й того, що порт Нью-Йорк звільнений від податків, оскільки вважається неприбутковою організацією (весь одержаний прибуток скеровується на його власні потреби)»* [2, №4 (429), с. 10]; 5) в'язниця, напр.: *«Восени 2008 року він добровільно повернувся в американську в'язницю, побоюючись за своє життя»* [2, №45 (773), с. 6]; 6) пожежне управління, напр.: *«Жалобний мітинг, хвилина мовчання, удари в дзвін нью-йоркського пожежного управління, яке втратило при гасінні ВТЦ понад триста своїх пожежників»* [2, №10 (385), с. 6];

7) детективне агентство, напр.: «Проте ні висновки **американського детективного агентства «Кролл», ні результати Міжнародного інституту преси у Відні так і не закарбувалися в пам'яті спостерігачів розвитку подій скількись однозначними та явними доказами автентичності (не автентичності) записів майора» [2, №5 (380), с. 2]; 8) адвокатська контора, напр.: «У 2003 році за справу взялася **адвокатська контора Rozenthal and Gibbons» [2, №47 (472), с. 5]; 9) метрополітен, напр.: «Я вбачаю у цьому ставленні майже расистську погорду багатшої «білої» Європи до біднішої «чорної» і на якусь мить історичного часу навіть розумію лють чорношкірого підлітка, що, заходячи до **ню-йоркської підземки, кричав в обличчя зустрічним пасажиром, зокрема й мені: «I hate whites!» («Ненавиджу білих!»)» [2, №46 (471), с. 17].******

Кожна з трьох виділених нами груп має різний ступінь репрезентації. Найбільш частотними є назви закладів освіти й науки, які складають 87 % від загальної кількості прикладів. Ці установи відіграють важливу роль у житті суспільства, адже їхня головна функція – це соціалізація людини та її підготовка до функціонування в соціумі.

Медичні заклади покликані забезпечити повноцінне та тривале людське життя. Якість медичних послуг загалом залежить від соціального, економічного та наукового розвитку суспільства. Приклади, в яких вжито назви медичних установ, складають усього 4 % від загальної кількості. Третя група – це заклади, які забезпечують нормальний рівень життя та комфортне існування людини. Їх назви представлені в 16 % зібраних фрагментів.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Підсумовуючи, зазначимо, що концепт **АМЕРИКА** широко представлений у газетному дискурсі. Фреймовий аналіз дає можливість впорядкувати зібраний матеріал і описати у вигляді чіткої структурованої форми. Наші наукові пошуки й надалі будуть спрямовані на глибше дослідження концепту **АМЕРИКА**, представленого в українській публіцистиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гусельникова О.В. Возможности фреймового аналізу / О.В. Гусельникова // Мир науки, культуры, образования. – 2009. – № 5. – С. 29–32.
2. Дзеркало тижня. – 2002, 2003, 2004, 2005, 2009. – №№5 (380), 10 (385), 20 (395), 4 (429), 9 (434), 10 (435), 16 (441), 23 (448), 28 (453), 29 (454), 31 (456), 38 (463), 39 (464), 40 (465), 46 (471), 47 (472), 24 (499), 25 (500), 32 (507), 2 (530), 45 (773), 3 (783), 10 (790).
3. Кравченко В.Л. Семантичні та лінгвопрагматичні характеристики концепту СВРОПА в сучасному англомовному політичному дискурсі: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Вікторія Леонідівна Кравченко; Київський національний лінгвістичний ун-т. – К., 2007. – 20 с.
4. Мацьків П. Дослідні парадигми концептуального аналізу / П. Мацьків // Мовознавчі студії. Випуск 2 : Фразеологізм і слово у тексті і словнику (За матеріалами Всеукраїнської наукової конференції на пошану 75-річчя від дня народження професора Мар'яна Демського) / Упорядники : К. Іваночко, О. Кушлик, П. Мацьків, М. Стецик, М. Яким, Я. Яремко, Л. Баранська. – Дрогобич : Просвіт, 2010. – С. 265–275.
5. Минский М. Фреймы для преставления знаний / М. Минский. – М : Энергия, 1979. – 152 с.
6. Мудраченко Т. Метафорическая интерпретация референтного отношения УКРАИНА и ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ (на материале современного англоязычного газетного дискурса) [Електронний режим] / Т. Мудраченко // Режим доступа : <http://vestnik.kuzspa.ru/articles/107/>
7. Мудраченко Т.Б. Актуалізація концепту УКРАЇНА в сучасному англомовному газетному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Мудраченко Тетяна Борисівна; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2013. – 20 с.
8. Панкратова С.А. Когнитивно-семантические аспекты метафорического моделирования [Електронний режим] / С.А. Панкратова // Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/kognitivno-semanticheskie-aspekty-metaforicheskogo-modelirovaniya>
9. Пименова М.В. Концептуальные исследования. Введение : учеб. пособие / М.В. Пименова, О.Н. Кондратьева. – М. : Флинта : Наука, 2011. – 176 с.
10. Полюжин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення : Монографія / М.М. Полюжин. – Ужгород : Закарпаття, 1999. – 240 с.
11. Прихода Я.В. Концепт Європа в українській публіцистиці : когнітивно-лінгвістичні аспекти: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.08 / Я.В. Прихода; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2005. – 16 с.
12. Чабан Н.А. Образ СУВЕРЕННОЇ УКРАЇНИ у вербальному втіленні (на матеріалі публікацій газети «The New York Times») : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Черкаський державний ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 1997. – 20 с.

Химинец М. Языковая репрезентация социальной сферы как фрагмент концепта АМЕРИКА.

В статье представлен обзор достижений когнитивной лингвистики, которая развивается в русле когнитивной науки. Предпосылкой возникновения последней стали мнения психологов о том, что в бессознательное можно заглянуть через речь и чувства. Современная когнитивная лингвистика посредством языка пытается проникнуть в сознание человека и исследовать процессы когниции. Одним из центральных терминов этой науки является концепт, сложность и многомерность которого обусловила появление различных подходов к его изучению. В статье также приводятся мнения авторитетных ученых о фрейме, который является ключевым понятием фреймового анализа, его строении и наполнении. Делается попытка собранный фактический материал представить в виде четкой структуры – фрейма. В научной разработке исследуется такой фрагмент концепта АМЕРИКА, как социальная сфера, и его репрезентация в газете «Дзеркало тижня». Данный субфрейм представлен названиями учреждений социальной инфраструктуры, имеющих разную степень употребления. Также определяется перспектива дальнейших научных поисков.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, фреймовый анализ, фрейм, субфрейм.

Khymynets M. Language Representation of the Social Sphere as a Fragment of the Concept AMERICA.

The article reviews the results of cognitive linguistic researches that are conducted in the framework of cognitive science. The prerequisites for the emergence of the latter were the views of psychologists who claimed that we can look inside the unconscious via speech and feelings. Modern cognitive linguistics tries to penetrate into the person's conscience via language and investigate the cognition processes. One of the central terms of this science is the concept whose complexity and versatility gave rise to numerous approaches to its study. The article also contains considerations of renowned scientists on the frame which is one of the key notions of frame analysis, its structure and content. The author attempts to present the collected material in the form of a clear structure – a frame. This research studies the social sphere fragment of the concept AMERICA and its representation in the newspaper “Mirror of the week”. This subframe is represented by the names of social infrastructure institutions with different frequency of usage. The author also outlines the prospects of further scientific investigations.

Key words: cognitive linguistics, concept, frame analysis, frame, subframe.

V. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. СТИЛІСТИЧНІ ТА КОНТЕКСТУАЛЬНІ ВИЯВИ ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Ольга Білик
(Івано-Франківськ)

УДК 811.111: 81'42

ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Дослідженню політичний дискурс як вид інституційного спілкування. Розглянуто конститутивні ознаки і функції політичного дискурсу. Проаналізовано основні підходи до визначення і вивчення політичної комунікації, а саме: дискурсивний підхід, тобто вивчення кожного конкретного тексту в контексті політичної ситуації, через його співвідношення з іншими текстами, з урахуванням цільових установок, політичних поглядів і особистих якостей автора, а також ролі, яку відіграє цей текст у системі політичних текстів чи у політичному житті країни; когнітивний підхід, який характеризується моделюванням когнітивної бази дискурсу, і за якого політична комунікація аналізується як ментальний феномен; когнітивно-дискурсивний підхід, який спрямований на вивчення мовних явищ з позицій виконання мовою двох її головних функцій – когнітивної і комунікативної, тобто досліджуються ментальні і комунікативні процеси політичного дискурсу, аналізуються лінгвістичні й екстралінгвістичні особливості його утворення і функціонування.

Ключові слова: інституційний дискурс, політичний дискурс, когнітивний підхід, дискурсивний підхід, когнітивно-дискурсивна парадигма.

Постановка наукової проблеми. Політична лінгвістика стала однією з найбільш досліджуваних галузей сучасної лінгвістики, що зумовлено великим впливом політики на життя суспільства. Виступи, дебати, інтерв'ю, коментарі, поведінка політичних діячів активно досліджуються як політологами, так і лінгвістами. Будучи наукою, що виникла на перетині інших дисциплін (лінгвістики, політології, соціології, психології, етнографії, культурології та ін.), політична лінгвістика характеризується такими ознаками сучасного мовознавства, як антропоцентризм, експансіонізм, функціоналізм, експланаторність [13, с. 7].

Метою даної розвідки є аналіз підходів до вивчення політичного дискурсу, опис його системотвірних ознак та основних функцій, визначення парадигми дослідження політичної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політичний дискурс як різновид дискурсу не має уніфікованого визначення у лінгвістиці, проте дослідники політичної лінгвістики розглядають його як вид інституційного спілкування (В.З. Дем'янков, В.І. Карасик, К.С. Серажим, А.П. Чудінов, О.Й. Шейгал, О.А. Філінський, О.Л. Михальова, Т. Ван Дайк, Р. Водак, П. Чілтон) і вживають як синонім політичної комунікації.

Інституційний дискурс – це спілкування, обмежене рамками статусно-рольових відносин. Системотвірними ознаками інституційного дискурсу є мета й учасники комунікації. Специфіка інституційного дискурсу розкривається в типі інституту, який відображається в основному концепті цього інституту (для політичного дискурсу – влада), пов'язаний з певними функціями людей, суспільними ритуалами і стереотипами поведінки, а також текстами, які утворюються в межах цього інституту [5].

Існують вузький і широкий підходи до розуміння політичного дискурсу, чи політичної комунікації. За вузького розуміння політичний дискурс обмежується інституційними формами спілкування і розуміється як клас жанрів, визначений соціальною сферою, а саме – політикою. Так, на думку Т. ван Дайка [18], політичною вважається тільки та комунікація, яка відбувається між політиками у політичному інституті (уряді, парламенті, політичній партії тощо), а неофіційна розмова політика з друзями не є політичним дискурсом. Отже, висловлювання належить до політичного дискурсу, якщо воно утворене мовцем-політиком і супроводжує політичний акт у політичному інституті.

За такого пiдходу враховується тiльки один учасник iнституцiйного спiлкування – агент, а основними учасниками iнституцiйного дискурсу є як представники соцiального iнституту (агенти), так i люди, якi до них звертаються (клiєнти) [5]. Тому логiчним видається опиратися на широке розумiння полiтичного дискурсу, яке зустрiчаємо в дослiдженнях О.Й. Шейгал. Послугуючись визначенням полiтики як структури, що складається з двох рiвнiв – iнституцiйного й особистого [4], дослiдниця вважає, що розмова про полiтику за межами iнституту теж вiдiграє важливу роль у формуванні полiтичної свiдомостi, в утвореннi полiтичної думки i може вплинути на розвиток полiтичного процесу [14]. Тому полiтична комунiкацiя включає будь-якi мовленнєвi утворення, суб'єкт, адресат чи змiст яких належать до сфери полiтики, а саме: 1) усi форми комунiкацiї мiж полiтиками чи полiтичними особами задля досягнення певної мети; 2) комунiкацiю, адресовану полiтичним дячам людьми, якi не є полiтиками, наприклад, виборцями чи журналістами; 3) комунiкацiю про цих полiтичних осiб i їхню дiяльнiсть у новинах, газетних чи журнальних статтях та iнших видах медiйного обговорення полiтики [20, с. 4]. Крім того, деякi дослiдники полiтичного дискурсу пiд полiтичною комунiкацiєю розумiють не тiльки усний чи письмовий дискурс, але й паралiнгвiстичнi складовi (наприклад, мова тiла, одяг, зачiска), тобто тi елементи комунiкацiї, якi можуть бути складовими полiтичного iмiджу [19; 20].

Основними критерiями квалiфiкацiї дискурсу як полiтичного є його мета i змiст [17, с. 11]. Метою полiтичного дискурсу є боротьба за владу [5;13;14], а змiст вiдображається в обговореннi трьох основних питань: 1) розподiл суспiльних ресурсiв (доходiв); 2) розподiл офiцiйної влади (хто буде приймати законодавчi, виконавчi i судовi рiшення); 3) прийняття офiцiйних санкцiй (за що держава винагороджує i за що карає) [17, с. 14].

Виклад основного матерiалу й обгрунтування отриманих результатiв дослiдження.

Дослiдження полiтичної комунiкацiї неможливе без врахування її ознак. Характерними ознаками полiтичного дискурсу є iнституцiйнiсть (набiр типових для даної сфери ситуацiй спiлкування, моделей поведiнки, iнтенцiй, мовних стратегiй i обмежена тематика спiлкування), iнформативнiсть, змiстова невизначенiсть, фантомнiсть (багато знакiв полiтичної мови не мають реального денотата), фiдеiстичнiсть (iррацiональнiсть, опора на пiдсвiдоме), езотеричнiсть (справжнiй змiст багатьох полiтичних висловлювань зрозумiлий тiльки вибраним), фактор мас-медiа, дистанцiйнiсть, театральнiсть, оцiннiсть, агресивнiсть, ефективнiсть, тобто здатнiсть переконувати i спонукати до дiй, вiдстоювання точки зору [14; 2].

Серед iнституцiйних характеристик полiтичного дискурсу є його функцiї. Виходячи з класифiкацiї функцiй мови, запропонованої Р. Якобсоном [15], основною мовною функцiєю полiтичного дискурсу вважається регулятивна (конативна, апелятивна) [8, 10, 12, 13, 14,]. Регулятивна функцiя є функцiєю впливу на адресата, у випадку з полiтичним дискурсом – це емоцiйний вплив на громадян, формування у їхнiй свiдомостi вiдповiдної полiтичної картини свiту з метою отримання влади.

У порiвняннi з iншими видами дискурсу функцiональна специфiка полiтичного дискурсу проявляється в його основнiй функцiї – боротьбi за владу – для здiйснення якої використовуються всi основнi функцiї мови (комунiкативна, регулятивна, емотивна, фатична, метамовна, естетична) [13]. З огляду на мету полiтичної комунiкацiї основною її функцiєю є використання мови як iнструменту у боротьбi за владу, її отримання й управлiння суспiльством. У зв'язку з цим О.Й. Шейгал видiляє iнструментальну функцiю, в межах якої називає iншi функцiї, якi конкретнiше i детальнiше вiдображають мету полiтичної комунiкацiї: функцiї соцiального контролю (манiпулятивна), легiтимiзацiї влади, вiдтворення влади, орієнтацiї, соцiальної солiдарностi i диференцiацiї, агональну i акцiональну функцiї [14]. Актуальними також є функцiї розповсюдження iнформацiї (information dissemination), встановлення повiстки дня (agenda setting), проєкцiя в майбутнє i минуле (projection to future and past) [19], магiчна i креативна функцiї [10].

Важливим є питання парадигми, у якiй проводиться дослiдження полiтичної комунiкацiї. Серед основних пiдходiв до дослiдження полiтичного дискурсу О.Й. Шейгал видiляє: 1) системний пiдхiд – комунiкацiя розглядається з позицiй взаємодiї елементiв системи i пов'язана з поняттям соцiального контролю; 2) лiнгвiстичний пiдхiд – мова розглядається як

засіб соціального контролю і обмеження доступу до політичних інститутів і процесів; 3) символічний підхід – аналіз процесів утворення і розповсюдження символів; 4) функціональний підхід – дослідження ролі комунікації у політичній системі; 5) організаційний підхід – аналіз політичної комунікації концентрується на інформаційних потоках і факторах, які обмежують ці потоки і диференціюють доступи до інформації; 6) екологічний підхід – дослідження політичної комунікації з позицій впливу на неї політичної системи [14, с. 15-17].

У межах лінгвістичного напрямку дослідження політичної комунікації виділяють дескриптивний і критичний підходи. Критичний підхід спрямований на критичне вивчення мовних засобів представлення соціальної нерівності, використання мови як засобу влади й соціального контролю, як знаряддя боротьби ідеологій. Увагу авторів особливо цікавлять факти зловживання владою в різних сферах суспільного життя. У фокусі критичного дискурс-аналізу (CDA – Critical Discourse Analysis) дискурс постає як форма соціальної практики з орієнтацією на соціальні проблеми [6;16]. Вивчається не мова чи використання мови як такої, а лінгвістичний характер соціальних і культурних процесів і структур.

На відміну від критичного дискурс-аналізу, в рамках дескриптивного підходу переважає прагнення описати й пояснити феномени, уникаючи при цьому власної ідеологічної оцінки, що пов'язане не з відсутністю політичних поглядів чи переконань, а з уявленням про критерії наукової об'єктивності дослідження [1;13]. Одним із аспектів дескриптивного дослідження є вивчення мовної поведінки політиків (мовних засобів, риторичних прийомів, маніпулятивних стратегій). Другий напрям дескриптивного аналізу пов'язаний не тільки з лінгвістикою, але й з політологією, і вивчає змістову сторону політичних текстів.

На думку В.З. Дем'янкова, політичний дискурс не можна розглядати, обмежуючись тільки мовними моментами. Розуміння політичного дискурсу вимагає знання фону, очікувань автора й аудиторії, прихованих мотивів, сюжетних схем, улюблених логічних переходів, характерних для конкретної епохи. Дослідник вважає, що політичний дискурс можна розглядати з трьох позицій: 1) філологічної – як будь-який текст, але з урахуванням його політичного фону (політичних й ідеологічних концепцій); 2) соціопсихолінгвістичної – для виявлення ефективності політичної мети комунікантів; 3) індивідуально-герменевтичної – для виявлення особистих задумів автора чи інтерпретатора дискурсу за певних обставин. Такі підходи пояснюють, чому дослідження політичного дискурсу лежить на перетині різних дисциплін і пов'язане з аналізом форми, завдань і змісту дискурсу, який виникає у політичних ситуаціях [2].

Для ефективного дослідження політичного тексту важливим є дискурсивний підхід, тобто вивчення кожного конкретного тексту в контексті політичної ситуації, через його співвідношення з іншими текстами, з урахуванням цільових установок, політичних поглядів й особистих якостей автора, а також ролі, яку відіграє цей текст у системі політичних текстів чи у політичному житті країни. Основними дискурсивними характеристиками політичної комунікації є авторство політичного тексту, адресованість політичного тексту, стратегія і тактика в політичній комунікації, політичний наратив [13].

У політичній комунікації тексти за параметром авторства поділяються на власне авторські тексти, тексти без формального автора і тексти зі зміщеним авторством. Адресованість політичного тексту проявляється у наявності трьох адресатів – політичні однодумці, політичні опоненти і населення. За кількісним критерієм розрізняють індивідуальний, груповий і масовий адресати [там само]. На відміну від інших видів інституційного спілкування, адресат політичної комунікації масовий, рідше груповий чи індивідуальний [14]. Для спілкування з масовим адресатом використовують ритуальні жанри (інавгураційне звернення, радіозвернення), орієнтаційні жанри (доповіді, укази) і агональні жанри (лозунг, рекламна промова). Звернення, листівки, виступи на мітингах орієнтовані на групового адресата. Кількість текстів з індивідуальним адресатом, у порівнянні з масовим і груповим, найменша (телеграми і листи громадян політикам, звернення громадян зі скаргами) [13,14].

Вплив на емоційну, вольову й інтелектуальну сферу адресата здійснюється з допомогою мовленнєвих тактик і стратегій. У лінгвістичній літературі, присвяченій політичному дискурсу, стратегію розуміють як планування мовленнєвої діяльності [13], визначену спрямованість мовленнєвої поведінки у певній ситуації для досягнення мети комунікації, а тактику – як

конкретний спосіб реалізації стратегії, тобто вибір принципів, способів, прийомів, які забезпечать досягнення успіху в межах певної стратегії [8, с. 19]. І.Є. Фролова дає детальний опис поняття стратегії з позицій дискурсології як комунікативно-соціальної єдності чинників свідомості, мислення, мови і мовлення, що включає комунікативний намір мовця і мовну об'єктивацію цього наміру [11, с. 85]. Дослідники політичного дискурсу виділяють різні стратегії на основі комунікативної мети та особливостей комунікативної ситуації, а саме: стратегія пониження, стратегія підвищення, стратегія театральності [7]; стратегії саморепрезентації, дискредитації, нападу, самозахисту, формування емоційного настрою адресата, а також інформаційно-інтерпретаційна, аргументативна, агітаційна і маніпулятивна стратегії [8]; стратегія завуальовування, містифікації й анонімності [14]. У політичній лінгвістиці не існує чітких правил для виділення стратегій і тактик, але підґрунтям для цього є мета, сформована політичним життям, тому стратегії політичного дискурсу, орієнтовані на зміну політичних поглядів адресата, його відношення до політичних ситуацій, подій, людей.

У боротьбі за владу політики чи автори політичних текстів уважно вибирають стратегії і тактики реалізації жанрових форм. Мовленнєві стратегії не тільки реалізують мовні жанри, але й формують їх індивідуальність і неповторність [12]. Сукупність політичних текстів різних жанрів, сконцентрованих навколо політичної ситуації, утворюють політичний наратив [13]. Прикладом політичного наративу є комплекс текстів, зв'язаних з парламентськими виборами чи виборами президента. Політичний наратив існує в конкретній політичній ситуації і характеризується тематичною єдністю, сукупністю головних героїв (політиків, партій), спільною канвою подій, локалізацією у часі і просторі [там само].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, при дискурсивному підході до дослідження політичної комунікації політичний текст вивчається з урахуванням конкретних умов його створення і функціонування. При цьому необхідно враховувати жанр тексту, авторство й адресованість тексту, а також мету автора, яка зумовлює вибір тактик і стратегій.

У сучасній політичній лінгвістиці широко залучається когнітивний підхід, який характеризується моделюванням когнітивної бази дискурсу. В рамках когнітивного підходу політична комунікація аналізується як ментальний феномен, а саме: вивчаються ментальні схеми учасників політичної комунікації; аналізуються ключові концепти політичного дискурсу, політичні стереотипи мовленнєвої поведінки, які є підґрунтям політичних переконань, упереджень і міфологем; досліджуються зумовлені ідеологією влади ментальні моделі, які визначають вербальну поведінку комунікантів: стратегії, тактики, мовленнєві ходи, риторичні прийоми, імплікації і пресупозиції, дискурсні топіки.

На сучасному етапі розвитку дискурс стає об'єктом нової парадигми лінгвістичного знання: когнітивно-дискурсивної. За когнітивно-дискурсивного підходу (когнітивно-комунікативного в термінології І.С. Шевченко) мовні явища (дискурс і текст у тому числі) аналізують з позицій виконання мовою двох її головних функцій – когнітивної і комунікативної, тобто досліджуються ментальні і комунікативні процеси. Саме тому дослідження політичного дискурсу як найвпливовішого і найпоширенішого у засобах масової інформації, аналіз лінгвістичних й екстралінгвістичних особливостей його утворення і функціонування стають пріоритетними. З огляду на це у нашому дослідженні використовується когнітивно-дискурсивний підхід до вивчення політичного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будаев Э.В. Современная политическая лингвистика [Электронный ресурс] / Э.В. Будаев, А.П. Чудинов. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics1/budaev-chudinov-06a.htm>
2. Демьянков В.З. Политический дискурс как предмет политологической филологии / В.З. Демьянков // Политическая наука. Политический дискурс : История и современные исследования. – М., 2002. – № 3. – С. 32-43.
3. Дискурс как когнитивно-коммуникативный феномен : Монография / Под общ. ред. И.С. Шевченко. – Харьков : Константа, 2005. – 356 с.
4. Зеленский В.В. Политическое как психологическое: когда карта становится территорией / В.В. Зеленский // Психология политики. Психологические и социальные идеи Карла Густава Юнга. – СПб. : Ювента, 1996. – С. 368-380.

5. Карасик В.И. О типах дискурса / В.И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. Волгоград : Перемена, 2000. – С. 5-20.
6. Методы анализа текста и дискурса / С. Тичер, М. Мейер, Р. Водак, Е. Бетгер. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – 356 с.
7. Михалева О.Л. Политический дискурс: способы реализации агональности [Электронный ресурс] / О.Л. Михалева. – Режим доступа : <http://rus-lang.isu.ru/education/discipline/philology/disrurs/material/material7/>
8. Паршина О.Н. Стратегии и тактики речевого поведения современной политической элиты России : дис. ... док. филолог. наук : 10.02.01 / Паршина Ольга Николаевна. – Саратов, 2005. – 325 с.
9. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.08 “Журналістика” / К.С. Серажим – К., 2003. – 32 с.
10. Филинский А.А. Критический анализ политического дискурса предвыборных кампаний 1999-2000 гг. : дис. ... канд. филолог. наук : 10.02.19 / Филинский Алексей Анатольевич. – Тверь, 2002. – 163 с.
11. Фролова І.Є. Стратегія конфронтації в англomовному дискурсі : монографія / І.Є. Фролова. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 344 с.
12. Халатян А.Б. Предвыборный дискурс: жанровое своеобразие и специфика языкового воплощения (на материале текстов предвыборных кампаний 2008 года в России и США) : дис. ... канд. филолог. наук : 10.02.19 / Халатян Аижела Борисовна. – Ставрополь, 2011. – 267 с.
13. Чудинов А.П. Политическая лингвистика: Учеб. пособие / А.П. Чудинов. – Москва: Изд-ва «Флинта», «Наука», 2006. – 254 с.
14. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса : дис. ... док. филол. наук : 10.02.01, 10.02.19 / Шейгал Елена Иосифовна. – Волгоград, 2000. – 440 с.
15. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм : “за” и “против”. – М., 1975 – С. 193-230.
16. Critical Discourse Analysis. Theory and Interdisciplinarity / Ed. by G. Weiss and R. Wodak. – Palgrave Macmillan Ltd, 2003. – 321 p.
17. Denton, R.E., Jr. Political Communication in America / R.E. Denton, Jr., G.C. Woodward. – New York : Praeger, 1985. – 366 p.
18. Dijk T.A. van. Political discourse and Ideology / T.A.van Dijk // Anàlisi del discurs polític. – Barcelona : Universitat Pompeu Fabra. IULA, 2002. – P. 15-34.
19. Graber D. Political Languages / D. Graber // Handbook of Political Communication. – Beverly Hills, London : Sage Publications, 1981. – P. 195-224.
20. McNair B. An Introduction to Political Communication. – 5th ed. / B. McNair. – London : Routledge, 2011. – 247 p.
21. Politics as Text and Talk : Analytic Approaches to Political Discourse / Ed. by P. Chilton, Ch. Schäffner. – John Benjamins Publishing Company, 2006. – 246 p.

Билык О. Подходы к изучению политического дискурса.

Статья посвящена изучению политического дискурса как вида институционального общения. Рассматриваются системообразующие признаки и функции политического дискурса. Проанализированы основные подходы к изучению и определению политической коммуникации: дискурсивный подход нацелен на изучение каждого конкретного текста с учетом политической ситуации, целевых установок, политических взглядов и личностных качеств автора, а также роли, которую этот текст может играть в системе политических текстов и в политической жизни страны; когнитивный подход, который характеризуется моделированием когнитивной базы дискурса, и при котором политическая коммуникация анализируется как ментальный феномен; когнитивно-дискурсивный подход направлен на изучение ментальных и коммуникативных процессов политического дискурса, анализ лингвистических и экстралингвистических особенностей его создания и функционирования.

Ключевые слова: институциональный дискурс, политический дискурс, когнитивный подход, дискурсивный подход, когнитивно-дискурсивная парадигма.

Bilyk O. Approaches to the Study of Political Discourse.

The article deals with political discourse as a form of institutional discourse. Political discourse is characterized in terms of the intentions of its senders to influence the political environment and defined as purposeful communication about politics which includes all forms of communication undertaken by politicians and non-politicians for the purpose of achieving specific goals. Cognitive, discursive and cognitive-communicative approaches to the study of political discourse are considered: cognitively, political communication is viewed as a mental phenomenon that is the mental models of the participants of political

discourse are described, the key concepts are analyzed, and the mental models influenced by ideology are studied; a discursive approach aims at studying a political text under political circumstances, in its relations with other texts considering the goals, political views of the sender and the role of this text in the system of political texts or in the political functioning of the country. The cognitive and communicative functions of the language are considered under a cognitive-discursive approach that is mental and communicative processes are studied. The analysis of the linguistic and extralinguistic features of the formation and functioning of political discourse becomes priority.

Key words: *institutional discourse, political discourse, cognitive approach, discursive approach, cognitive-communicative paradigm.*

Марина Брик
(Вiнниця)

УДК 811.111+81'42

ЛІНГВІСТИЧНІ ВТІЛЕННЯ СХІДНИХ МОТИВІВ У ЛІТЕРАТУРНОМУ ДІАЛОЗІ ПОВІСТІ А.С. БАЙЕТТ «ДЖИН У ПЛЯШЦІ ЗІ СКЛА «СОЛОВ'ІНЕ ОКО»

У статті розглянуто проблеми втілення та функціонування східних мотивів в літературному діалозі повісті британської письменниці-фольклористки А.С. Байетт. Особлива увага приділена вивченню впливу східних казкових традицій на сучасний англomовний твір малого епічного жанру. В статті проведено аналіз критичних видань, які присвячені творчості британської письменниці в контексті постмодерністської прози Великобританії, з врахуванням ключових тем та проблем творчості А.С. Байетт. Визначено літературний жанр твору, продемонстрована оповідна техніка, яку використовує Байетт для побудови повісті. Представлена сюжетна орієнтація твору, розкрито зміст казкової стильової манери, виділено різновиди монтажних побудов та визначено їх мотивацію в ідейно-змістовій частині дискурсу. Окрім того, описані полістилістичність та інтертекстуальність поезики жанру повісті А.С. Байетт. Детальний аналіз дискурсу та прийомів створення наративного тексту А.С. Байетт дозволив виділити ряд орієнтальних мотивів, які письменниця використовує в оповіданнях збірки «Джин у пляшці зі скла «Солов'їне око», серед них щільне місце займають предметні мотиви, які реалізується на рівні зображально-виражальних засобів.

Ключові слова: *постмодернізм, інтертекстуальність, метафоризація, мотив.*

Постановка наукової проблеми. Кінець XVIII - початок XIX століття ознаменувався «східним бумом» в європейській культурі, в результаті якого «східний стиль, що виражає східний світогляд, «душу Сходу», з багатьох причин став відігравати надзвичайно важливу роль [4, с. 10]. Про це свідчить те, що протягом останніх років багато європейських авторів звернулися до використання східної тематики та образності при написанні своїх творів.

Східна традиція дає про себе знати не тільки у творчості письменників, предки яких були іммігрантами з різних держав Сходу, але і власне європейських авторів, до числа яких належить і А.С. Байетт. Повість «Джин у пляшці зі скла «Солов'їне око» А.С. Байетт представляє інтерес для дослідження орієнтальних мотивів в західній літературі. Твір, який включено до збірки під тією ж назвою («The Djinn in the Nightingale's Eye», 1994), ґрунтується на мотивах чарівних народних казок східного фольклору (в першу чергу, казок циклу «Тисячі і однієї ночі»). Він зберігає структуру чарівної казки, створює замкнутий чарівний світ зі своїм часом. Цей твір написаний описовою мовою, поетичним стилем, з'являються символи, художні прийоми, ремінісценції, що не властиві жанру народної казки. Авторське ставлення до традиційних схем проявляється в іронічному тоні, підкреслюється стилізація казкової форми для спостереження над характером людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що масштабні монографічні дослідження творчості А.С. Байетт на даний момент проводилися лише в зарубіжному літературознавстві (С. Уолхед, А. Альфер, Ф. Александер, Дж. Кемпбелл, К. Келі, Р. Тодд, О. Кен'он). У вітчизняному літературознавстві про творчість А.С. Байетт досі виходили лише статті і тези в колективних збірниках. Серед досліджень, присвячених творчості А.С. Байетт, можна відзначити роботи Е.М. Циглер, Я.Ю. Муратової, Н.А. Соловйової, Л.П. Ржанської,

Ю. Виноградової, Н.А. Евграфової, В.Е. Лівшиц, Н.Б. Хараг, в яких розкриваються особливості світобачення та поетичної свідомості письменниці.

Зауважимо, що зусилля літературознавців досі були сконцентровані на вивченні жанру роману, що пояснюється як самобутністю творчої манери А.С. Байетт (на стику різних напрямків), так і тим фактом, що її романи відображають основні процеси англійської літератури сучасного періоду (інтелектуальність, інтерес до історії і т.д.). Крім того, більшість робіт починаючи з 60-х рр., які представлені у творчості письменниці, присвячені жанру роману, до жанру розповіді ж вона звертається лише в кінці 80-х. Такий рух творчих уподобань – від великої жанрової форми до малої – є нечастим явищем і характеризує особливість світогляду письменниці. Різні аспекти поетики жанру її розповідей досліджувалися в статтях Дж. Кемпбелл, К. Месьюд, В.С. Дарененкової і Н.С. Бочкарьової, Є. Торгашової, Я. Муратової.

Метою статті є вивчення проблеми реалізації та функціонування східних мотивів в літературному діалозі повісті британської письменниці-фольклористки А.С. Байетт.

Досягнення мети передбачає вирішення низки конкретних завдань, а саме: 1) проаналізувати інтертекстуальний та полістилистичний простір твору А.С. Байетт; описати оповідну техніку та сюжетну орієнтацію твору; визначити літературний жанр збірки; 2) виділити різновиди монтажних побудов в поезиці жанру оповідання «Джин у пляшці зі скла «Солов'їне око»; 3) дослідити повість «Джин у пляшці зі скла «Солов'їне око» в рамках східної традиції та тематики, визначити основні орієнтальні мотиви у художній моделі світу британської письменниці; 4) визначити стильові домінанти в жіночій прозі А.С. Байетт та навести особливості, які характеризують стильову манеру її письма в збірці феміністичних казок «Джин у пляшці зі скла «Солов'їне око» зокрема; 5) розкрити центральну проблему повісті «Джин у пляшці зі скла «Солов'їне око»;

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Збірка оповідань А.С. Байетт «Джин у пляшці зі скла «Солов'їне око» репрезентує нову жанрову форму – літературну казку епохи постмодернізму, що являє собою колаж з низки казкових мотивів східного та західного фольклору. Постмодернізм визначається як світоглядно-мистецький напрям, провідними рисами якого є культ незалежної особистості; потяг до архаїки, міфу і колективного позасвідомого; прагнення до поєднання істини (часом полярно протилежної) багатьох людей, націй, культур, релігій, філософій; зумисне химерне переплетення різних стилів оповіді (у художній стиль нерідко вплітаються науковий, публіцистичний, діловий та ін. стилі) [1, с. 310]; суміш багатьох традиційних жанрових різновидів; інтертекстуальні зв'язки на сюжетно-композиційному, образному й мовному рівнях; іронічність і пародійність [6, с. 65].

Жанр, який обирає письменниця – «чарівна історія», що об'єднала в собі східні форми зі східними та західними казками. Серед перших провідне місце займають арабські казки циклу «Тисячі і однієї ночі», останні ж представлені працями Дж. Мільтона «Втрачений рай», Дж. Чосера «Кентерберійські оповідання», У.Шекспіра «Зимова казка», С. Колріджа «Поема про старого моряка», епосом про Гільгамеша, древнім міфом про давньогрецьку богиню Кібелу та оповіданнях, що засновані на традиціях європейських казок збірок Шарля Перро і братів Грیمм.

Вибір східних мотивів із циклу казок «Тисячі і однієї ночі» не є випадковим у повісті Байетт. Посилання на розповіді Шехерезади, яка рятує себе та інших молодих жінок від смерті за допомогою казок, відповідає цілям та задуму авторки. Тим не менш, на відміну від оригіналу, ці казки арабських ночей не рятують жінок від смерті, а лише досліджують долі жінок третього світу у їх зв'язку зі смертю [1, с. 244].

Як показує матеріал дослідження, основними темами, які цікавлять Байетт, є творчість, соціальні зв'язки і неосяжний світ людської психіки. Саме жанр оповіді дає можливість письменниці створювати нескінченне варіювання і завжди нові акценти в розробці даної тематичної тріади [3, с. 243]. «Джин у пляшці зі скла «Солов'їне око» – розповідь про процес створення історій, де реальність і казка, історія і література, факти і вигадка складно переплітаються. Головний персонаж твору, професор наратології Джилліан Перхольт, розмірковує про роль казок і міфів у літературі та житті.

Предметом більш детального аналізу стала стильова манера А.С. Байетт. Ми встановили, що письменниця використовує ряд стильових домінант, які відображають її тенденцію до

«фiлософiзацiї» жанру оповiдання. «Джин у пляшцi зi скла «Солов'їне око» характеризується переважанням позасюжетних елементiв в сюжетнiй орієнтацiї твору, яка являє собою рамку з сюжетних вставок, що певним чином «вписанi» в основний сюжет. Сюжет в даному тексті має підпорядковане, факультативне значення по відношенню до позасюжетного елемента.

А.С. Байетт використовує монтажну композиційну побудову оповiдань, де виокремлюються: а) вставні елементи (вставні розповіді, розгорнуті описи, введення авторитетної «чужої» точки зору); б) ретроспекція і темпоральна фрагментарність - активне експериментування автора з художнім часом, що сприяє ретардації сюжетного розвитку; в) монтаж різностильових фрагментів (імітація різних технiк оповiдi), що є свiдченням схильності Антонiї Байетт до створення «полістилістичних текстiв» у різних жанрах [8, с. 16].

Ще однією стильовою своєрiдністю жанрової моделі оповiдання є «метафоризація». Так А.С. Байетт відводить чiльне місце метафорі і сприймає її не тільки в літературному, але і у фiлософському контексті: «Наша думка і пам'ять в якiйсь мiрi є метафора. З iншого боку, будь-яка метафора в якiйсь мiрi - лише фрагментарне вiдображення свiту, оформлена точка зору. Наче якщо б ми дивилися в телескоп або мiкроскоп на те, що думаємо. Метафора дає можливість придивитися, дiзнатися, вiдкрити завiсу таємниці над нашими потаємними думками» [2, с. 250].

В оповiданні зустрічається ряд метафоричних образів, які можуть бути охарактеризовані як «наскрізні» (образи скла і дзеркала, жiночого тiла, килиму та нитки і т.д.).

Вплив схiдної літератури і культури стає помітним при першому ж наближенні до тексту. Центральна подія сюжету розпочинається під час вiзиту головною героїнею, англійським вченим-фольклористом Джилліан Перхольт, конференції в Туреччині, де вона випадково отримує владу над реально існуючим джином. У вільний час вона вiдвідує рiзні мiста цiєї країни: Анкару, Ефес, Ізмір, Стамбул, де цікавиться, в першу чергу, предметами культурної спадщини iнших народiв. В уста рiзних персонажiв вкладено шумеро-вавилонські мiфи, сюжети «Тисячi і однієї ночі» і суфійських притч. Тим самим створюється певний культурний контекст, в поле якого потрапляє героїня. Ця подорож в прямому і переносному сенсі: свiт загадкового Сходу очима європейця. Мотив, давно вiдкритий літературою, в повісті А.С. Байетт ускладнений тим, що сприймаюча свiдомість належить жiнцi (гендерно-рольове питання перiодично виникає в контексті твору) [5, с. 51].

У тексті оповiдання нами були виявлені національно-культурні реалії країн Сходу. Аналіз функціональних особливостей показав, що слова-реалії у художньому просторі тексту вiдтворюють етнографічні особливості мовної картини Сходу, створюють часовий та місцевий колорит, зображають соціокультурні особливості схiдної мовної картини свiту.

Детальний аналіз дискурсу та прийомів створення наративного тексту А. С. Байетт дозволив нам виділити ряд орієнтальних мотивів, які письменниця використовує в своєму оповiданні, серед них щiльне місце займають предметні мотиви, які реалізується на рiвнi зображально-виражальних засобів, а саме через символіку гобелена (а tapestry), нитки (а thread), килима (а carpet, а rug), а також ткацького верстата (а loom). Необхідно вiдзначити, що група символів з семантикою «ткацтво», спiввiдносно з процесом оповiдi, є авторською. Традиційно **мотив нитки** уособлює, як правило, лiнiю людської долі, згадати хоча б давньогрецький мiф про трьох Мойр, які прядуть нитку життя, вiдмiряють людям її тривалість і обрiзають її [7, с. 370]. А.С. Байетт вкладає свiй зміст в сукупність символів зi значенням **мотиву ткацтва**: створення гобелена, килима, за допомогою звичайних ниток є реалізація процесу оповiдi, акт створення ілюзорності реальності.

Як було виявлено при аналізі мовного матеріалу, поміж iнших предметних мотивів в наративному просторі повісті виокремлюється **мотив скла**. В концептуальній моделі повісті даний мотив асоціюється з вiдчуттям ув'язнення та несвободи, зокрема жiнки. Символ скляної труни, коробки або ящика уособлює для Джилліан Перхольт обмеження, фактичні чи оповiдні, які накладені на жiнок чоловіками.

Одночасно, протагоніст повісті знаходиться під магією скла, її приваблює парадоксальність його природи. Скло постає матеріалізованою метафорою, «чарівним засобом, який дозволяє побачити суть предмета і, який є цим предметом одночасно» [9].

Серед мотивів виділених у нашому дослідженні досить цікавим є **мотив покiрної**

дружини на Заході відомий як мотив Гризельди (названий на честь героїні Кентерберійських оповідань Джефрі Чосера). Образ Гризельди формується у вигляді ідеальної дружини, яка покірливо терпить випробування, нав'язані їй чоловіком. Так само сприймає її і Джиліан Перхольт, коли виступає на конференції з доповіддю, що присвячена саме цій героїні. За іронією долі історія Гризельди перегукується з теперішніми обставинами її власного життя, її так само як в казці про Гризельду, чоловік залишає заради молодого коханки. Тим не менш, реакція Джиліан на таку зраду радикально відрізняється від реакції Гризельди. Джиліан сприймає з відчуттям полегшення та спокою, звільнення її «замкненої енергії». Звільнившись від ланцюгів шлюбу та народження дітей, вона порівнює себе з «в'язнем, який щойно звільнився від кайданів; газом, який був стриманий в пляшці, і нарешті знайшов вихід із неї» [9].

Мотив лабіринту. Для Джиліан своєрідним лабіринтом є сюжет оповідання про Гризельду, який вона підсвідомо повторює, проте коли її життєві та творчі горизонти розширюються, вона знаходить нові шляхи з лабіринту, який нав'язує їй Доля.

Нами було встановлено, що в авторській модальності повісті центральне місце займає **мотив жіночого тіла**. Джиліан бачить свою долю через сприйняття власного зовнішнього вигляду: тіло наче лакмусовий папірець, що вказує на зміни в її житті, яке тепер, як вона бачить, позбавлене власної історії і наближається до кінця. Коли ж Джиліан зустрічає Джина, її першим бажанням є повернення молодості, що, на її думку, зробить її щасливою та відновить самооцінку [9].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Підсумовуючи результати проведеного нами дослідження, зазначаємо, що оповідання А.С. Байетт «The Djinn in the Nightingale's Eye» є прикладом інтертекстуального художнього дискурсу у формі колажу, що складається з казкових мотивів східного фольклору. Твір написаний описовою мовою, поетичним стилем, з'являються символи, художні прийоми, ремінісценції, що не властиві жанру народної казки. Авторське ставлення до традиційних схем проявляється в іронічному тоні, підкреслюється стилізація казкової форми для спостереження над характерами людей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анастасьев Н.А. У слов долгие эхо (к спорам о постмодернизме) / Н.А. Анастасьев // Сквозь шесть столетий. Метаморфозы литературного сознания: Сб. в честь 75-летия Л.Г. Андреева. – М.: Диалог, МГУ, 1997. – С. 307-329.
2. Байетт А.С. Два сестры // Иностранная литература, 2006. – №1. – С. 242-255.
3. Дроздовский Д. «Больше всего я люблю писать о книгах, которые пока еще не поняла до конца» / Интервью с А.С. Байетт / Д. Дроздовский // Иностранная литература, 2006. – №12. – С. 238-243.
4. Ибрагимов Е.Д. К вопросу об истории и содержании понятия «ориентализм» / Е.Д. Ибрагимов // Аспирант, или Молодое поколение ученых о...: Научно-практический альманах аспирантского сообщества ОГПУ, Оренбург, Издательство ОГПУ, 2006. – С. 6-11.
5. Конькова М. Н. Проблема повествования в сборнике рассказов А. Байетт «Джинн в бутылке из стекла «соловьиный глаз» [Текст] / М. Н. Конькова // Гуманитарные исследования. Журнал фундаментальных и прикладных исследований. – Астрахань: Издательский дом «Астраханский университет», 2009. – № 4 (32). – С. 165-169.
6. Маньковская Н.Б. Эстетика постмодернизма / Н.Б. Маньковская. –СПб.: Алтейя, 2000. – 347 с.
7. Трессидер, Дж. Словарь символов [Текст] / Дж. Трессидер. – М., 1999. – 448 с.
8. Byatt A.S. On histories and stories: Selected essays / A.S. Byatt. London: Chatto & Windus, 2000. – 196 p.
9. Byatt A.S. The Djinn in the Nightingale's Eye: Five Fairy Stories. – New York: Vintage Books, 1994. – 274 p.

Брик М. Лингвистические воплощения ориентальных мотивов в литературном диалоге повести А.С. Байетт «Джинн в бутылке из стекла «Соловьиный глаз».

Статья посвящена изучению проблемы воплощения и функционирования восточных мотивов в литературном диалоге повести британской писательницы-фольклористки А.С. Байетт. Особое внимание уделено изучению влияния восточных сказочных традиций на современные англоязычные произведения малого эпического жанра. В статье проведен анализ критических изданий, посвященных творчеству британской писательницы в контексте постмодернистской прозы Великобритании, с учетом ключевых тем и проблем творчества А.С. Байетт. Определен литературный жанр произведения, продемонстрирована повествовательная техника, которую использует Байетт для построения повести. Представленная сюжетная ориентация произведения, раскрыто содержание сказочной стилизованной манеры, выделены разновидности монтажных построений и определена их мотивация в идейно-содержательной части дискурса. Кроме того, описаны полистилистичность и интертекстуальность поэтики жанра повести А.С. Байетт.

Детальный анализ дискурса и приемов создания повествовательного текста А. Байетт позволил выделить ряд ориентальных мотивов, которые Байетт использует в рассказе «Джин в бутылке из стекла «Соловьиный глаз», среди них плотное место занимают предметные мотивы, которые реализуются на уровне изобразительно выразительных средств.

Ключевые слова: *постмодернизм, интертекстуальность, метафоризация, мотив.*

Bryk M. Linguistic Implementation of Oriental Motifs in A.S. Byatt's Story «The Djinn in the Nightingale's Eye»

The article deals with the analysis of the implementation and the functioning of oriental motifs in the literary dialogue of the novel written by contemporary British writer A.S. Byatt. Particular attention is paid to the influence of oriental traditions on modern English literature. The article analyzes the critical essays which focus on works of British writer in the context of postmodern prose, taking into account the key themes of her prose. We defined the genre of the work, demonstrated the narrative technique used by A.S. Bayett in her story and revealed the writer's reliance on extensive use of symbolism and allusion to classical myths and fairy tales. A.S. Byatt uses a number of stylistic landmarks which reflect her tendency to «philosophisation» of the genre of short story. The detailed analysis of the discourse and the methods of creating of the narrative text allowed us to identify a number of oriental motifs which are used in A.S. Byatt's story «The Djinn in the Nightingale's eye», which are realized at the level of figurative-expressive means.

Key words: *postmodernism, intertextuality, narratology, metaphor, motif.*

Яна Вжесц
(Луганськ)

УДК 82-92=111:004.738.5

ТЕКСТИ НОВИН В ЕЛЕКТРОННИХ АМЕРИКАНСЬКИХ ЗМІ: ФУНКЦІЇ, СТРУКТУРА, СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ

Досліджено тексти новин в електронних американських ЗМІ, їхні функції, структуру та синтаксичну організацію. З'ясовано поняття засобів масової інформації та засобів масової комунікації; розглянуто функції ЗМІ, характерні риси інформації в Інтернет ЗМІ, представлено класифікацію Інтернет видань; розглянуто поняття тексту мережових новин або гіпертексту та таких його специфічних рис, як інтерактивність, оперативність, вимірюванність, персональний підхід, взаємозв'язність, мультимедійність; схарактеризовано структуру текстів новин та релевантні властивості текстів новин, які обумовлюють структуру; проаналізовано структуру текстів новин в американських електронних ЗМІ, з'ясовано основні компоненти структури (заголовок, лід, сама стаття та резюме новин); обґрунтовано поняття заголовку та ліду та їх роль в структурі текстів новин; проаналізовано синтаксичну організацію заголовку, ліду та самої статті; визначено найуживаніші синтаксичні зразки для побудови заголовків, синтаксичні зразки для побудови ліду та досліджено синтаксичну організацію викладення самої статті.

Ключові слова: *електронні ЗМІ, Інтернет видання, гіпертекст, структура текстів новин, заголовок, лід, резюме, синтаксична організація, просте, складносурядне, складнопідрядне, складене речення, еліптичне речення, багатоконпонентні іменникові групи, дієприкметникові, дієприслівникові, інфінітивні, герундіальні конструкції, конструкції з вторинною предикацією.*

Постановка наукової проблеми. Сучасний світ переживає період «інформаційного вибуху», що невід'ємно пов'язано з розвитком засобів масової інформації (ЗМІ) і тісною взаємодією ЗМІ з Інтернет технологіями. Все більша кількість газет і журналів створюють Інтернет версії своїх видань. Швидкий темп життя вимагає від ЗМІ більшої інформативності, оперативності, наглядності, що сприяє розширенню ролі текстів інформаційних жанрів, в першу чергу, текстів новин. Новина і те, як вона репрезентована, тобто структура тексту новин, в свою чергу, мають привернути увагу читача, зацікавити його і викликати у нього бажання продовжити читати. В нашій роботі досліджуються тексти новин як ключові елементи нової інформації в умовах зростаючої ролі СМІ в житті суспільства і зростаючим значенням текстів новин як ядра якісної преси з урахуванням змін, що тривають в сучасному інформаційному просторі.

Аналіз останніх досліджень показав, що проблема масмедійного дискурсу розглядалася в багатьох публікаціях (Апалат, Васильєва, Володіна, Добросклонська, Заборовська, Потапенко), але, незважаючи на зацікавленість дослідників, деякі питання, пов'язані з функціями, структурою та синтаксичною організацією, носять полемічний характер.

Мета статті – в комплексному підході до аналізу текстів новин в американських електронних ЗМІ з точки зору їх функціональних, структурних і організаційних особливостей. Мета статті передбачає вирішення таких завдань: визначити і класифікувати функції Інтернет ЗМІ, схарактеризувати структуру текстів новин в електронних ЗМІ, проаналізувати синтаксичну організацію текстів новин.

Практичним матеріалом дослідження слугували тексти електронних версій американських ЗМІ, зокрема було обрано електронні версії американських газет «*The New York Times*» і «*USA Today*». Вибір цих видань обумовлений, перш за все, їх тиражем. За даними організації «Alliance for Audit Media» на 1 березня 2013 тираж щоденної газети «*The New York Times*» (1858) був 1.865.318, а газети «*USA Today*», що виходить кожного дня окрім вихідних та розповсюджується в усіх штатах, – 1.674.306.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Однією з найважливіших ознак сучасної епохи є постійне удосконалення способів розповсюдження інформації. Поряд з традиційними засобами масової комунікації – пресою, радіо, телебаченням – бурно розвиваються глобальні телекомунікаційні засоби (мережа Інтернет). Інтернет значно розширив поняття «засобів масової інформації», які все частіше замінюють терміном «засоби масової комунікації», що підкреслює інтерактивний характер сучасного комунікативного простору. Якщо ЗМІ розуміють як «сукупність технічних засобів, суспільних організацій та людських ресурсів, які задіяні в масовому розповсюдженні інформації, то масова комунікація є самим процесом розповсюдження інформації» [7, с. 142].

Інтернет ЗМІ (мережеві, електронні, он-лайнкові ЗМІ, веб-видання) є складною системою паралельного існування різних за типом комунікацій (текстової, аудіо, візуальної).

Однією з необхідних умов розуміння сутності ЗМІ, зокрема Інтернет ЗМІ, та виявлення функціонування мови ЗМІ є вивчення функцій ЗМІ. С.І. Віноградов виділяє п'ять функцій: інформаційну, впливову або дієву, гедоністичну, коментарійно-оціночну та пізнавально-просвітницьку [3, с. 167]. Т.Г. Добросклонська стверджує, що незважаючи на деякі термінологічні розбіжності, можна визначити такі функції ЗМІ: інформативну, розважальну, освітню, рекламну, ідеологічну [7, с. 151]. Дослідник соціальних функцій Інтернет ЗМІ І.Д. Фомічова виділяє комунікативну, інформаційну, ціннісно-регулюючу, соціально-організаційну й соціально-креативну, функцію форуму і каналу соціальної участі, та розважальну функцію [15, с. 79].

Інформація в Інтернет ЗМІ має ряд загальних для всіх ЗМІ а також специфічні риси. До них належать: 1) оперативність, бо ЗМІ завжди націлені на висвітлення перш за все теперішніх подій; 2) відображення життя соціуму, а не власної діяльності творців ресурсу; 3) універсальність тематики; 4) жанрово-видове різноманіття матеріалів [15, с. 81].

Інформаційні повідомлення американських агенцій, які є матеріалом цього дослідження, відносяться до Інтернет ЗМІ. Інтернет ЗМІ разом з пресою, радіо та телебаченням визначають інформаційну політику суспільства. Розвиток Інтернет ЗМІ здійснюється у взаємозв'язку та взаємозалежності з іншими видами ЗМІ. В теперішній час багато радіо- й телестанцій віщають в Інтернеті, також як і багато друкованих видань мають Інтернет версії. Мережевим виданням вважається будь-який сайт (або група сайтів), призначений для вирішення задач, властивих друкованим й електронним мережевим засобам масової комунікації [10, с. 87]. Крім того, в якості критерію для класифікації Інтернет видань пропонується подібність до їх традиційних аналогів. Тому виділяють: а) Інтернет-газети – видання, що часто поновлюються та спеціалізуються на новинах; б) Інтернет-журнали – тематичні та суспільно-популярні видання в основному аналітичного характеру; в) Інтернет-радіо – web-радіостанції; г) web-телебачення – інтерактивне телебачення в розвитку; д) спеціалізовані інформаційні агенції – ресурси, що поставляють інформацію з телетайпних стрічок [10, с. 98].

Текст мережевих новин становить собою гіпертекст, який визначають як цілісний текст, що містить зміст, який розкривається при читанні через актуалізацію зв'язків з іншими текстами та з текстом соціокультурної реальності в цілому [10, с. 125]. Гіпертекст як особлива організація й особливе уявлення інформації принципово відрізняється від традиційного лінійного тексту та характеризується трьома аспектами: по-перше, сегментним поданням тексту; по-друге, відсутністю видимих меж дискурсу; по-третє, відсутністю фіксованого порядку текстових компонентів, дія яких може привести до порушення процесу його сприйняття [5, с. 10].

Окрім вищезгаданих характеристик гіпертексту, веб-видання визначаються такими специфічними рисами як інтерактивність, оперативність, вимірюванність, персональний підхід, взаємозв'язність, мультимедійність [10, с. 143], які ми конкретизували стосовно матеріалу дослідження – тексту американських Інтернет новин.

Інтерактивність припускає можливість контролю користувача над змістом сайтів новин. Так, наприклад потік новин на сайті газети *The New York Times* класифікується в такі блоки: **Most Popular, Most Viewed, Most E-mailed, Most Blogged**; на сайті газети *USA Today* також знаходимо рубрику **Most Popular**.

Мережеві ресурси новин відрізняються більш високим ступенем оперативності порівняно з друкованими. Так, наприклад, дискурс Інтернет новин поповнюється практично кожної хвилини, підтвердженням цього є такі помітки як **Updated**.

Вимірюванність передбачає наявність інструментарію, що дозволяє швидко оцінити популярність мережевої інформаційної статті. Так, наприклад, після текстів новин в електронних ЗМІ, що досліджуються, є примітки: **300 comments, 45 comments**.

Персональний підхід виражається в можливості вибору способу навігації по сайту новин, тобто читач обирає рубрику (**News, Sports, Money, Life, Tech, Travel**), або зразу звертається до **Top News**, далі проглядає заголовки, анотації (ліди, від англ. lead) та читає потрібну замітку.

Взаємозв'язність, або гіпертекстуальність, виявляється у зв'язку мережевого тексту новин з іншими текстами через гіперпосилання (**Quick Links, More Stories, UP Next**). Мультимедійність мережевих новин відкриває принципово нові можливості для виконання функції інформування. Використовуються різні за типом комунікації – текстовий, аудіо та візуальний матеріал (користувач може почути інформацію з перших джерел за допомогою, наприклад, **Must See Video**).

Багато газетних жанрів не мають своїх «мовних прикмет», характерних лексико-синтаксичних прикмет, але структурні ознаки відчутні: способи подачі та організації матеріалу [12, с. 59]. Релевантні властивості текстів новин – точність, ясність, компактність – обумовлюють їх формальну структуру. Структура текстів новин включає такі елементи: заголовок – лід (вводка) – зачин – детальне викладення фактів [11, с. 107].

Аналізуючи англійську медіамову, Т.Г. Добросклонська використовує термін «the inverted pyramid» («принцип перегорнутої піраміди»), характерний для англійської журналістики. Відповідно до цього принципу, найцінніша й найважливіша інформація повідомляється на початку тексту, при цьому основна інформаційна загрузка припадає на першу фразу, яка називається «the lead» і фактично містить всі важливі компоненти повідомлення в концентрованому вигляді [7, с. 186].

Проаналізуємо структуру текстів новин в американських електронних ЗМІ. Текст новин вводиться заголовком (**Treasury Says Mere Prospect of Default May Harm Economy**), далі – лід (**A debt-limit impasse could cause credit markets to freeze, the dollar to plummet and interest rates to rise sharply, the department said in a report released on Thursday**), а потім йде сама стаття (*The New York Times* 03.10.2013). Або знаходимо заголовок (**Obama: Default would be worse than shutdown**), далі за гіперпосиланням – лід (**President Obama broadened his focus in the budget battle Thursday, saying a government default on its debts would hurt the economy worse than the ongoing government shutdown**), нижче праворуч – текст повідомлення, а ліворуч – стислий виклад новин або резюме новин (**President Obama warns of default if debt ceiling is not increased. Obama again blamed the ongoing government shutdown on Republicans. Economically, a default would be worse than a shutdown, Obama says**) або резюме (*USA Today* 03.10.2013).

Заголовок – невід'ємна і головна частина будь-якої газетної публікації, тому що він є першою ланкою, на яку звертає увагу читач при знайомстві з новинами. Заголовок в плані

лінгвістичному є ім'ям тексту, в плані семіотичному – першим знаком тексту [14, с. 67]. Синтаксично заголовки – це дуже короткі речення або фрази, представленні різноманітним зразків: повні розповідні речення, питальні речення, еліптичні речення, речення з упушенням артиклів, фрази з дієслівними формами, риторичні питання, заголовки з прямою мовою, яка може вводитися еліптично [6, с. 69]. Серед заголовків американських електронних газет найуживанішими є прості розповідні двоскладові речення (*Tropical Storm Karen forms, aims for U.S.* (*USA Today* 03.10.2013)), (*U.S. Capitol Under Lockdown After Reports of Gunfire* (*The New York Times* 03.10.2013)), односкладові номінативні речення (*Dow below 15,000 after triple-digit loss* (*USA Today* 03.10.2013)), заголовки з прямою мовою (*'Reckless' Shutdown Must End, Obama Says, Faulting G.O.P.* (*The New York Times* 03.10.2013)), що може вводитися еліптично (*Obama: Default would be worse than shutdown* (*USA Today* 03.10.2013)) та складнопідрядні речення (*Boehner Tells Republicans He Won't Let the Nation Default* (*USA Today* 03.10.2013)).

Вводка або лід роз'яснює або деталізує заголовок, допомагає читачеві конкретніші орієнтири для розуміння матеріалу. Якщо заголовок приваблює своєю оригінальною формою, то лід «приземлює» читача, вносить конкретизуючий початок [16, с. 43]. Ліди в американських електронних ЗМІ представлені складеними реченнями середньої довжини, до 30 слів (*At least 94 people, mostly from Eritrea and Somalia, died on Thursday when their boat sank after a fire on board* (*The New York Times* 03.10.2013)), або довгими, до 60 слів (*The fight over the government shutdown, which entered its third day Thursday, turned toward heightened concern over the need to raise the nation's \$16.7 trillion debt ceiling and avoid a potentially catastrophic default on its bills* (*USA Today* 03.10.2013)).

Синтаксис самої статті – це різноманіття всіх структурних типів речення: простого, складносурядного, складнопідрядного, складеного; прошарок книжковості створюється за допомогою багатокомпонентних атрибутивних іменникових груп, дієприкметникових, дієприслівникових, інфінітивних, герундіальних конструкцій та конструкцій з вторинною предикацією [8, с. 145]. Текст самої статті в американських електронних тестах новин поділяється на абзаци, кожен з яких складається з одного або двох речень всіх типів: простого (*The stalemate has taken a toll on financial markets*), складносурядного (*Distribution of Social Security and disability benefits would be delayed, and pensions would be decimated*), складнопідрядного (*Failure to raise the ceiling weakens the U.S. government's commitment to the bonds it sells investors around the world*), складеного (*Raising the debt ceiling does not influence future government spending; it is the federal government's commitment that it will pay off its existing debt*).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Підсумовуючи, можемо визначити наступне: 1) основні функції Інтернет ЗМІ – комунікативна, інформаційна, ціннісно-регулююча, соціально-організаційна й соціально-креативна, функція форуму і каналу соціальної участі, та розважальна функція; 2) текст мережевих новин становить собою гіпертекст; 3) веб-видання визначаються такими специфічними рисами як інтерактивність, оперативність, вимірюванність, персональний підхід, взаємозв'язність, мультимедійність; 4) структура текстів новин в електронних американських ЗМІ включає такі елементи: заголовок – лід (вводка)– детальне викладення фактів; 5) синтаксична організація заголовків представлена простими розповідними двоскладовими реченнями, односкладовими номінативними реченнями, заголовками з прямою мовою; 6) синтаксична організація лідів представлена складеними реченнями середньої довжини; 7) синтаксис самої статті – це різноманіття всіх структурних типів речення: простого, складносурядного, складнопідрядного, складеного. Мова Інтернет ЗМІ – це достатньо нове явище, яке ще не досить ретельно досліджене, та яке відкриває нові сфери для досліджень в різних науках. Лінгвістично ми отримуємо ще один варіант мови, теоретичне розуміння і практичний прояв якої потребує наукового дослідження та вивчення, що і визначає перспективи подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апалат 2003: Апалат, Г.П. Структура, семантика і прагматика текстів-інтерв'ю (на матеріалі сучасної англійської преси) [Текст] : автореф. дис... канд. філол. наук :10.02.04 / Київський національний лінгвістичний ун-т. – К., 2003. – 19с.
2. Васильєва 1982: Васильєва, А.Н. Газетно-публицистический стиль речи [Текст] / А.Н. Васильєва // Курс лекций по стилистике русского языка для филологов. – М. : «Русский язык», 1982. – 155 с.

3. Виноградов 1996: Виноградов С.И. Язык газеты в аспекте культуры речи [Текст] / С.И. Виноградов // Культура речи и эффективность общения. – М. : «Русский язык», 1996. – 350 с.
4. Володина 2007: Володина, М.Н. Когнитивный аспект исследования языка массовой коммуникации [Текст] / М.Н. Володина // Язык массовой межличностной коммуникации. – М.: Медиа-Мир, 2007. – 190 с.
5. Воротникова 2005: Воротникова, Ю.С. Реализация новостного дискурса в электронных новостных СМИ [Текст] : автореф. ...канд.филол.наук: 10.02.04 / РГПУ им. А.И. Герцена. – Санкт-Петербург, 2005. – 25с.
6. Гальперин 2009: Гальперин, И.Р. Текст как объект лингвистического исследования [Текст] / И.Р. Гальперин. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 144 с.
7. Добросклонская 2005: Добросклонская, Т.Г. Вопросы изучения медиатекстов (опыт исследования современной английской медиаречи) [Текст] / Т.Г. Добросклонская. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 288с.
8. Єфімов 2004: Єфімов, Л.П. Стилiстика англійської мови i дискурсивний аналіз [Текст] / Л.П. Єфімов – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 240 с.
9. Заборовская 2003: Заборовская, С.В. Газета как гипертекст [Текст] / С.В. Заборовская // Вісник Харківського Університету. – Серія Філологія. – 2003. – Вип. 37. – 220 с.
10. Калмыков 2005: Калмыков, А.А. Интернет-журналистика [Текст] / А.А. Калмыков. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 383с.
11. Лукина 2003: Лукина М.В. Технология интервью [Текст] / М.В. Лукина // Учебное пособие для вузов. – М. : Медиа-Мир, 2003 – 235с.
12. Одинцов 1980: Одинцов, В.В. Стилiстика текста [Текст] / В.В. Одинцов. – М.: Наука, 1980. – 263с.
13. Потапенко 2009: Потапенко, С.І. Сучасний англiомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний i мотиваційний аспекти [Текст] : монографія. – Ніжин: Видавництво НДУ імені М.Гоголя, 2009. – 392с.
14. Тураева 2009: Тураева, З.Я. Лингвистика текста. Текст: структура и семантика [Текст] / З.Я. Тураева. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 144с.
15. Фомичева 2005: Фомичева, И.Д. Социология Интернет-СМИ [Текст] / И.Д. Фомичева. – М. : Изд.фак. журналистики Моск.гос.ун-та, 2005. – 79с.
16. Шостак 1997: Шостак, М.Т. Журналистика новостей [Текст] / М.Т. Шостак. – М.: Журналист, 1997. – 205 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

The New York Times. – доступ : URL : [http:// www.nytimes.com/](http://www.nytimes.com/)

USA Today. – доступ : URL : [http:// www.usatoday.com/](http://www.usatoday.com/)

Взещ Я. Новостные тексты в электронных американских СМИ: функции, структура, синтаксическая организация.

В статье исследованы новостные тексты в электронных американских СМИ, их функции, структура, синтаксическая организация. А также в статье определено понятие средств массовой информации и средств массовой коммуникации. Рассмотрены функции СМИ, характерные черты информации в Интернет СМИ, представлена классификация Интернет изданий. Рассмотрено понятие сетевых новостных текстов или гипертекста и таких его специфических черт, как интерактивность, оперативность, измеримость, персональный подход, взаимосвязанность, мультимедийность. Охарактеризована структура новостных текстов и релевантне свойства новостных текстов, которые обуславливают структуру. Проанализирована структура новостных текстов в американских электронных СМИ, определены основные компоненты структуры (заголовок, лид, статья и резюме новостей); обосновано понятие заголовка и лида, их роль в структуре новостных текстов. Проанализирована синтаксическая организация заголовка, лида, статьи; выяснены синтаксические образцы построения заголовка, синтаксические образцы построения лида, а также изучена синтаксическая организация изложения новостей.

Ключевые слова: *электронные СМИ, Интернет издания, гипертекст, структура новостных текстов, заголовок, лид, резюме, синтаксическая организация, простое, сложносочиненное, сложноподчиненное, сложное предложение, эллиптическое предложение, многокомпонентные именные группы, причастный, деепричастный оборот, инфинитивные, герундиальные конструкции, конструкции с вторичной предикацией.*

Vzhesch Ya. News Texts in Electronic American Mass Media: Functions, Structure, Syntactical Organization.

News texts in electronic American mass media, their functions, structure and syntactical organization are considered in the article. The notion of information mass media and communication mass media is disclosed. Mass media functions, characteristic features of information in the Internet mass media are analysed. The Internet editions are classified. The notion of web news text or hypertext and its characteristic features (interactivity, operativeness, measurability, personal approach, interdependence, multimedia characteristics are considered. News texts structure and their relevant properties conditioning

the structure are characterised. The structure of news texts in electronic American mass media are analysed, main structure constituents are defined, and they are a title, a lead, an article, and news summary. The notions of the title, the lead and their role in the news texts structure are studied. The most widely used syntactical patterns for constructing titles and leads are defined and the syntactical organization of the news presentation is analysed.

Key words: *electronic mass media, Internet editions, hypertext, news texts structure, title, lead, summary, syntactical organization, simple, compound, composite, complex sentence, elliptical sentence, multicomponents noun groups, participial, infinitival, gerundial complexes, constructions with secondary predication.*

Наталія Войцехівська
(Київ)

УДК 811.161.2'27'42

МОДЕЛІ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТНОМУ ДИСКУРСІ

Моделі комунікативної поведінки у діалозі конфліктної спрямованості проаналізовані у зв'язку з типологією мовної особистості, а саме: кооперативним (конструктивним), конформістським, центрованим і конфліктним (деструктивним) типами. Встановлено, що стратегія співпраці пов'язана з кооперативною мовною особистістю та знаходить свій вияв у тактиках згоди, підтакування, прояву співчуття, утішання, компліменту тощо. Типова для конформіста стратегія уникнення реалізується в поступці та компромісі. Стратегія суперництва/боротьби є характерною ознакою деструктивної поведінки в діалозі, мовленнєвими тактиками якої виступають образа, звинувачення, іронія, погроза, провокація, наклеп, докір та ін.

Ключові слова: *конфліктний дискурс, мовна особистість, модель поведінки, стратегія, співпраця, компроміс, самоусунення.*

Постановка наукової проблеми. Як соціальна істота людина потребує повсякденної мовленнєвої взаємодії, що може набувати ознак або комунікативної співпраці, або комунікативного суперництва. Зорієнтованість дискурсу на порозуміння/співдію чи непорозуміння/протидію залежить, насамперед, від учасників діалогу, їхніх комунікативних ролей, темпераменту, характеру, соціокультурних та індивідуально-психологічних особливостей, а також інтересів і цілей, які вони бажають досягти в результаті розмови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Акцент сучасної мовознавчої науки на комунікантах — як одному з головних понять антропологічної парадигми — дозволяє досліджувати процес спілкування не поза його творцями, а навпаки, у тісному зв'язку мовлення з людиною, її мисленням, практичною діяльністю (див., напр., праці В. Ригованової, Л. Славової, Г. Емірсуїнової, С. Застровської та ін.).

Мета статті. З огляду на це, актуальним є запропоноване дослідження, в якому за мету поставлено розгляд моделей комунікативної поведінки мовної особистості в ситуації конфлікту/суперництва.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Людина невід'ємна від мови, мовлення, комунікації з іншими. На поведінку мовної особистості у діалозі — конфліктному чи гармонійному — впливають соціально-психологічні характеристики, гендерний і віковий фактори, потреби, звички, спосіб мислення, а також стосунки між співрозмовниками. У соціології, психології та конфліктології на основі зазначених характеристик виділяють конструктивний, конформний, деструктивний (у ситуаціях міжособистісної комунікації в межах однієї лінгвокультури) [1, с. 113-116; 2] і маргінальний (у ситуаціях внутрішнього конфлікту у процесі міжкультурного спілкування) [1, с. 119] типи мовної особистості. З погляду лінгвістики, вони співвідносяться з такими комунікативними типами, як кооперативний, конформістський, центрований і конфліктний [6], що виділяються у дискурсі залежно від «настанови на співпрацю/кооперацію; настанови на самоусунення/невтручання;

настанови на конфлікт/конфронтацію» [8].

Аналізуючи конструктивного/кооперативного (або, у типології В. С. Третьякової, гармонійного) мовця, насамперед, зазначають його зорієнтованість на співрозмовника, на продовження гармонійних стосунків із ним, на конструктивне вирішення конфліктних ситуацій. Представник конструктивної моделі поведінки «відрізняється витримкою та самовладанням, доброзичливим ставленням до суперника; такий мовець відкритий і щирий, лаконічний і небагатослівний у спілкуванні» [2].

Кооперативний тип особистості буває двох підтипів: конформіст та актуалізатор. Для людей конформістської моделі поведінки у конфлікті властива непослідовність в оцінках, судженнях і вчинках; така особистість пасивна, схильна до поступок, а тому легко погоджується з думкою суперника, «тікає» від його гострих питань [2]. Інакше кажучи, кооперативно-конформна мовна особистість характеризується страхом прямої конфронтації, через що погоджується із співрозмовником, навіть якщо не поділяє його погляд на предмет розмови («одягає» т. зв. «маску згоди»).

Кооперативно-актуалізаторська мовна особистість не просто демонструє у дискурсі згоду/псевдозгоду із діалогічним партнером, а намагається поставити себе на місце співрозмовника й проявляє повагу до його думки навіть при суттєвих розходженнях у поглядах [7, с. 9, 12-14]. З цього випливає, що кооперативно-актуалізаторський підтип мовленнєвої поведінки, з його одночасною орієнтацією на партнера і на себе, відображає вищий рівень комунікативної компетенції людини.

Схожий, але дещо видозмінений погляд на зорієнтовану до порозуміння мовну особистість має В. С. Третьякова, яка виділяє гармонійний (або кооперативний) та конформний (з його пасивно-конформним і кооперативно-конформним підтипами) різновиди [8]. На думку дослідниці, «результат взаємодії людей пасивно-конформного типу однозначно визначити неможливо: їхній контакт може відбуватися як у зоні гармонійної взаємодії, так і дисгармонійної, залежно від збігу інших комунікативних обставин, зокрема комунікативної настанови іншого суб'єкта» [9, с. 224]. Однак, у діалозі конформістська настанова не гарантує безконфліктності. Через свою схильність легко піддаватися впливу та навіюванню [4, с. 70], пасивність і поступливість модель конформної поведінки «небезпечна, тому що люди цього типу об'єктивно сприяють чужим агресивним проявам» [8].

Саме надлишковий конформізм, при якому «спостерігається безпринципна поведінка, що підпадає під вплив випадкових обставин, коли власну думку, позицію, вчинки намагаються будь-що пристосувати до поглядів і вчинків оточуючих» може призводити, на думку Г. В. Ложкіна та Н. І. Пов'якель, до виникнення конфліктних ситуацій [4, с. 69-70] й ускладнення стосунків із мовцем-опонентом. Причина цього в тому, що, побоюючись конфронтації та уникаючи її фізично і/або емоційно, учасник дискурсу «тікає» від реального вирішення конфлікту й позбавляє себе можливості брати участь у подальшому розвитку ситуації. Разом із тим, конформістська модель поведінки «в інших випадках ... може зіграти і позитивну роль: поступка, компроміс — найкращий спосіб зупинити конфлікт» [8].

Носії центрованого типу — це комуніканти, що ігнорують у діалозі інших учасників, оскільки або не спроможні пристати до позиції співрозмовника (активно-центрований підтип), або «уходять у себе», що виражається в невідповідності обраних мовцем тактик й умов спілкування та комунікативних інтенцій адресата (пасивно-центрований підтип).

На відміну від аналізованих вище типів мовної особистості, конфліктно-зорієнтований (або деструктивний за соціальними показниками й грубостатистичний/непластичний за психологічними показниками) мовець сам шукає «комунікативного бою» із співрозмовником, відкрито вступає в «словесну боротьбу» й суперництво. Конфліктність для цього учасника дискурсу — це зумовлена особливостями характеру постійна ознака поведінки; а конфронтаційні стосунки з іншими для людей є своєрідним катарсисом, розрядкою, що сприяє психологічному здоров'ю їхнього організму.

Так само, як і кооперативний тип, конфліктна мовна особистість зазнає подальшого членування й представлена ширшою класифікацією підтипів, а саме: емоційно- або раціонально-/цілеспрямовано-конфліктний, ситуативно-конфліктний, перманентно-конфліктний, конфліктно-

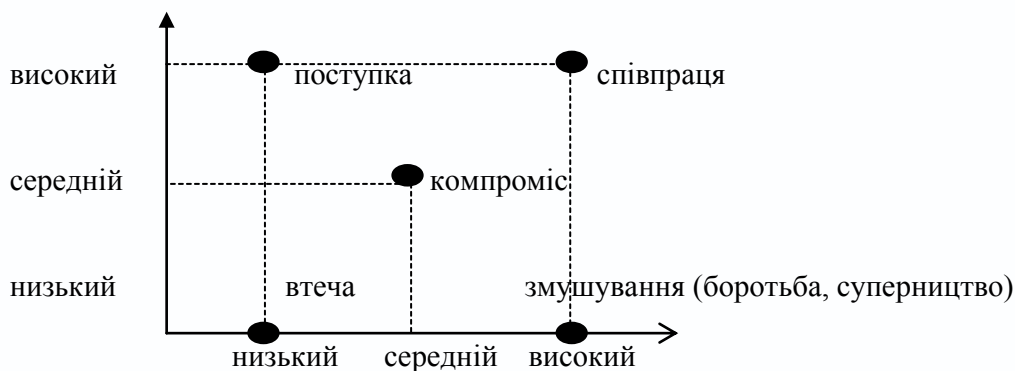
агресивний, конфліктно-маніпуляторський, демонстративно- або приховано-конфліктний та ін.

Конфліктність особистості і властивий їй типовий стереотип поведінки у процесі спілкування тісно пов'язаний із *акцентуаціями* характеру, тобто перебільшеним розвитком окремих характерологічних ознак на шкоду іншим, у результаті чого погіршується взаємодія з оточуючими, провокуються конфліктні ситуації та інциденти [4, с. 76-77]. Зокрема, К. Леонгард виділяє 12 видів акцентуацій характеру, кожна з яких зумовлює певний тип конфліктної поведінки: гіпертимічний, дистимічний, циклоїдний, емотивний, демонстративний, збудливий, «застрагаючий», педантичний, тривожний, екзальтований, інтро- та екстравертований [3].

Представники кооперативного, конформістського та конфліктного типу мовних особистостей обирають різні стратегії та стиль поведінки в конфліктному дискурсі, що продиктований фактором їхньої зорієнтованості на «свої» та «чужі» інтереси; інакше кажучи, чи зацікавлені учасники конфлікту лише у власній вигоді, чи враховують інтереси мовця-опонента. Орієнтація *на* або *проти* співрозмовника змушує мовців-опонентів оцінювати і співвідносити власні інтереси та інтереси суперника, ставлячи собі питання: «Що я виграю...?», «Що я втрачу...?», «Яке значення має предмет суперечки для мого суперника...?» тощо. На основі такого аналізу комуніканти свідомо обирають ту чи іншу стратегію поведінки: співробітницьку (проблемно-вирішувальну), бездіяльнісну (ухильну), поступливу (компромісну), суперницьку (протиборську / змушувальну) [4, с. 152; 5, с. 68]. Якщо відображення цих інтересів відбувається несвідомо, поведінка в конфлікті насичена емоційною напругою та має спонтанний характер.

Фактор орієнтації учасників конфронтації на власні інтереси та інтереси мовця-суперника ліг в основу широко відомої у конфліктології моделі стратегій поведінки особистості в конфлікті К. Томаса і Р. Кілмена. У цій моделі оцінка інтересів у конфлікті виступає якісною характеристикою обраної поведінки, що співвідноситься з кількісними параметрами: низьким, середнім або високим рівнем спрямованості на інтереси. Графічно двохвірну модель стратегій поведінки в конфлікті Томаса-Кілмена можна зобразити так:

Рівень спрямованості на інтереси суперника

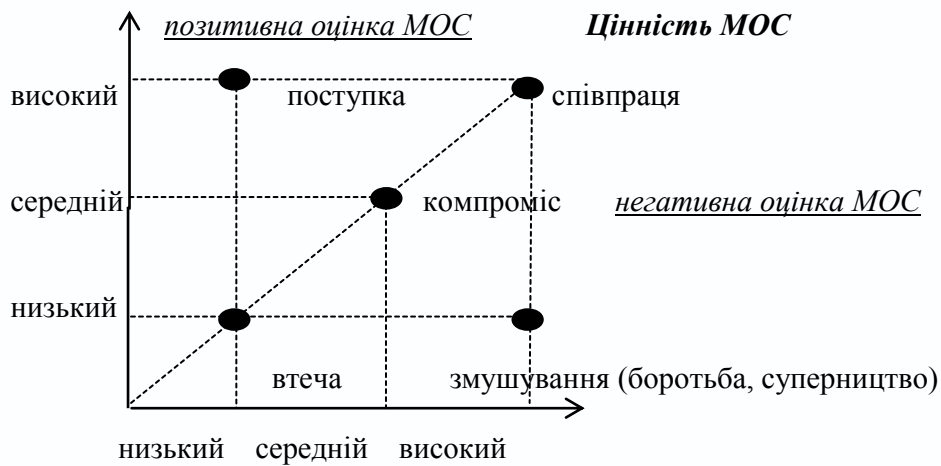

Рівень спрямованості на власні інтереси

Аналізована двохвірну модель легко перетворюється на трьохвірну завдяки критерію «цінність міжособистісних стосунків» (МОС) [2] і схематично має такий вигляд:

Рiвень спрямованостi на iнтереси суперника

Рiвень спрямованостi на власнi iнтереси.

Стратегiя спiвробiтництва (або проблемно-вирiшувальна [4, с. 152]), характерна для кооперативної мовної особистостi та знаходить свiй вияв у тактиках згоди, пiдтакування, прояву спiвчуття, утiшання, комплiменту та iн. Цiй стратегiї властивий високий рiвень спрямованостi як на власнi iнтереси, так i на iнтереси суперника, а тому вона реалiзується не лише на основi балансу iнтересiв, але й на визнаннi цiнностi мiжособистiсних стосункiв.

Оскiльки стратегiя спiвробiтництва забезпечує взаємне задоволення iнтересiв мовцiв, вiдображає намир учасникiв конфлiктного дискурсу спiльними зусиллями вирiшити проблему, що виникла, вона вважається найпродуктивнiшою у врегулюваннi протирiч i конфронтацiї та однiєю з найскладнiших, бо вимагає спецiальної пiдготовки учасникiв примирення та наявностi достатньої кiлькостi часу. Крім того, спiвпраця стає неможливою, якщо предмет конфлiкту є життєво значущим для одного чи обох учасникiв дискурсу; у цьому випадку радше йдеться про вибiр мовцями-опонентами боротьби та суперництва за вiдстоювання власного погляду на обговорювану проблему. Спiвпраця можлива лише тодi, коли складний предмет конфлiкту допускає маневр iнтересiв учасникiв-суперникiв, забезпечуючи їх спiвiснування в межах проблеми, що виникла, i розвитку подiй у сприятливому напрямку.

Стратегiя спiвпрацi включає в себе й iншi стратегiї (уникнення, поступку, компромiс, протиборство). При цьому iншi стратегiї в складному процесi спiвпрацi виконують пiдрядну роль, вони бiльшою мiрою виступають психологiчними факторами розвитку взаємостосункiв мiж суб'єктами конфлiкту. Напр., протиборство може бути використане одним з учасникiв конфлiкту як демонстрацiя своєї принципової позицiї в адекватнiй ситуацiї.

Стратегiя уникнення (стратегiя бездiяльностi [4, с. 152]), що полягає в намаганнi вийти з конфлiкту, «не вирiшуючи його, не поступаючись, але й не наполягаючи на своєму» [4, с. 149], властива для мовної особистостi конформiстського типу. Стратегiя уникнення та вiдповiдний стиль поведiнки в конфлiктi реалiзується тодi, коли людина не вiдстоює свої права, не спiвпрацює нi з ким для вироблення рiшення проблеми або ж просто уникає вирiшення конфлiкту [4, с. 149] та реалiзується в певних тактиках i прийомах, а саме: «мовчання; демонстративне й ображене усунення; прихований гнiв; депресiя; iгнорування кривдника; уїдливі зауваження про «них» i у «них» за спиною; перехiд на суто дiловi стосунки; iндиферентне ставлення; цiлковита вiдмова вiд дружнiх або дiлових стосункiв зi стороною, що провинилася» [4, с. 150].

Стратегiя уникнення — це своєрiдна втеча вiд конфлiкту, поступку дiалогiчному партнеру, причому обопiльна, оскiльки характеризується низьким рiвнем спрямованостi i на власнi iнтереси, i на iнтереси суперника. Подвiйний/промiжний характер цiєї стратегiї полягає в тому, що вона може бути однаково ефективною та неефективною стратегiєю комунiкативної поведiнки в конфлiктi, оскiльки або вичерпує конфронтацiю, або спричинює її рецидив. У першому випадку йдеться про взаємодiю, в якiй предмет конфлiкту не має суттєвого значення

для обох мовцiв та адекватно вiдображений в образах конфлiктної ситуацiї. У другому випадку предмет суперечки має важливе значення для одного або обох учасникiв, але занижений в образах конфлiктної ситуацiї, тобто суб'єкти конфлiктної взаємодiї сприймають предмет конфлiкту як несуттєвий. I у першому, i у другому випадках, «мiжособистiснi стосунки ... не пiддаються серйозним змiнам» [2].

Стратегiя поступливостi знаходить свiй вияв у пристосуванні (поступцi) та компромiсi. Пристосування — це стратегiя згладжування протирiч, своерiдна поступка власними iнтересами заради порозумiння й повернення стосункiв у доконфлiктний стан. У ситуацiї пристосування, мовець не намагається вiдстоювати власнi iнтереси i пристає на всi вимоги сiврозмовника. Як бачимо, поступка, як своерiдний намир уникнути конфлiкту, є дещо вiдмiнною вiд загальної стратегiї уникнення, оскiльки характеризується низькою спрямованiстю на власнi iнтереси й високою оцiнкою iнтересiв суперника. Йдеться, радше, про «жертвування» власними iнтересами на користь iнтересiв дiалогiчного партнера.

Однак поступка не завжди призводить до уникнення/розв'язання конфронтацiйної ситуацiї. Насамперед, перемир'я неможливе, якщо: по-перше, поступка є лише тактичним кроком (спробою ввести сiврозмовника в оману) на шляху досягнення основної мети мовця i насправдi виступає тактикою рiшучої боротьби за перемогу в «комунiкативному бою»; по-друге, поступка, зумовлена неадекватною оцiнкою предмету конфлiкту (заниження його цiнностi для себе), може набувати статусу самообману й, вiдповiдно, не здатна вирiшити конфлiкт; по-третє, вибiр поступки, як домiнанти стратегiї власної комунiкативної поведiнки, може зумовлюватися iндивiдуально-психологiчними особливостями учасника дискурсу. Зокрема, йдеться про конформiстську особистiсть i конфлiктну особистiсть «безконфлiктного» типу, вибiр якими стратегiї поступки «може надати конструктивному конфлiкту деструктивної спрямованостi» [2].

Незалежно вiд описаних вище моментiв, ефективнiсть поступки має місце лише тодi, коли умови для вирiшення конфлiкту ще «не визрiли». У цьому випадку поступка призводить до перемир'я i виступає важливим етапом на шляху вирiшення конфлiктної ситуацiї. Дослiдники вiдзначають також схожiсть стратегiї поступки та змушування; спiльним є, насамперед, вибiр мiж цiнностю предмету конфлiкту i цiнностю мiжособистiсних стосункiв. На вiдмiну вiд стратегiї боротьби, у стратегiї поступки прiоритет надається останнiм.

Взаємнi поступки як спiсiб врегулювання конфлiктної ситуацiї отримали назву компромiсу, що характеризується балансом iнтересiв мовцiв-суперникiв на середньому рiвнi. Ефективнiсть цiєї стратегiї полягає в тому, що, по-перше, вона не псує мiжособистiснi стосунки учасникiв дискурсу i, по-друге, сприяє iхньому позитивному розвитку. Це означає, що поняття «компромiс» за своiм змiстом наближається до поняття «консенсус», оскiльки i компромiс, i консенсус — це взаємнi поступки суб'єктiв соцiальної взаємодiї, а отже, вони мають схожi правила i механiзми досягнення порозумiння в соцiальнiй практицi.

Цiкаво, що компромiсна стратегiя поведiнки стає ефективним способом регулювання i вирiшення конфлiктiв навiть при змiнi обставин, що спричинили напруження стосункiв мiж мовцями. Напр., два сiвробiтники претендували на одну й ту саму посаду, що мала стати вакантною за пiвроку; однак, через три мiсяцi її скоротили, а отже, зник i предмет конфлiкту.

Однак, компромiсна стратегiя поведiнки в конфлiктному дискурсi (або стратегiя взаємної поступки), так само, як i одностiнна поступка, може бути неефективним способом примирення. Це вiдбувається у таких випадках, як: 1) компромiс був досягнений без скрупульозного аналізу iнших/альтернативних варiантiв вирiшення конфлiкту; 2) компромiс був лише промiжним етапом на шляху пошуку прийняттого вирiшення проблеми конфлiкту, а не способом її вирiшення; та 3) компромiс використовується одним iз мовцем у корисливих цiлях, тобто коли вiн «роздуває» (перебiльшує) свою позицiю, аби потiм здаватися великодушним, або ж «здає» свої позицiї (поступається) набагато швидше за iншого учасника конфлiкту.

У дiалозi компромiс може набувати активної чи пасивної форм: активна форма проявляється в укладаннi угоди, прийняттi певних зобов'язань тощо; пасивний компромiс — це вiдмова вiд активних дiй для досягнення певних взаємних поступок у тих чи iнших умовах. Iнакше кажучи, у конкретних умовах перемир'я може бути забезпечене пасивнiстю суб'єктiв конфлiктної взаємодiї. У попередньому прикладi компромiс мiж двома сiвробiтниками полягав

у тому, що нiхто не чинив ани прямих, ани непрямих активних дiй стосовно один одного. Через три мiсяцi посада, на яку вони претендували, була скорочена, кожен залишився при своїх iнтересах, а вiдсутнiсть непотрiбних «баталiй» дозволила зберегти мiж ними нормальнi стосунки.

Стратегiя суперництва/боротьби/змушування [2; 4, с. 152] притаманна учасникам дискурсу, якi високо оцiнюють власнi iнтереси у конфлiктi та низько — iнтереси мовця-суперника. Вибiр на користь «комунікативної» боротьби є характерною ознакою деструктивної поведiнки в дiалозі, оскiльки орієнтується на силу влади, закону, зв'язкiв, авторитету та iн. Разом з тим боротьба є доречною, а отже, виконує позитивну функцiю, у таких випадках, як: 1) захист власних iнтересiв вiд зазихань iншої конфлiктно-орiєнтованої особистостi (мiжособистiсна взаємодiя); 2) загроза iснування органiзацiї чи колективу, що часто має місце при реформуваннi органiзацiйно-штатної структури (групова взаємодiя) [2].

У дискурсі стратегiя «комунікативної боротьби» знаходить свiй вияв у доминуваннi та активному впливу на свiврозмовника, використаннi негативних засобiв стимуляцiї розмови, зосередженостi у висловлюваннях на себе, навішуваннi ярликiв, конфлiктному зiткненнi iнтенцiй, глибоких та iнтенсивних емоцiях, швидкому iх виникненнi, вiдхиленнi вiд комунікативних норм [9, с. 228]. Мовленневими тактиками у ситуацiї конфлiкту виступають: iнвектива/образа, пiддрочування, звинувачення, iронiя, погроза, провокацiя, наклеп, докiр та iн. [9, с. 233]. При цьому використання агресивних тактик супроводжується оцiнками достовiрностi повiдомлюваної iнформацiї, переконливостi рольової поведiнки мовця, iнтелектуальних здiбностей, моральних якостей, характеру та вчинкiв свiврозмовника тощо [9, с. 224].

Окрiм вибору тiєї чи iншої стратегiї комунікативної поведiнки в конфлiктних ситуацiях, важливу роль виконує досвiд мовцiв у вирiшеннi проблем та знання моделей поведiнки. Все це - суттєвий фактор, що дозволяє попередити розвиток конфлiктiв, перехiд iх в екстремальнi i крайнi емоцiйнi форми, а також знизити вiрогiднiсть розвитку мiжособистiсних i мiжгрупових конфлiктiв [4, с. 66].

Цiлком очевидно, що представлена вище класифікація мовної особистостi, так само i вибiр стратегічної комунікативної поведiнки, є досить умовними, оскiльки «реальна поведiнка особистостi в конфлiктi не зводиться тiльки до одного з зазначених стилiв, а мiстить тiєю чи iншою мiрою елементи усiх стилiв поведiнки» [5, с. 70], так само, як i немає цiлковитих конформiстiв або конфлiктних людей. Ми погоджуємося з тимось не лише тому, що подiляє чужий погляд/думку, але й тому, що поважаємо i любимо свiврозмовника, задоволенi умовами способом i ситуацiєю комунікацiї «тут i тепер». Так само конфлiктною людиною може бути завжди або час вiд часу (у певних ситуацiях спiлкування, з певними людьми, на певнi теми тощо). Тому конформiзм i конфлiктнiсть мають ситуативну та характерологiчнi передумови. Саме тому у конфлiктологiї прийнято розрiзняти поняття «конфлiктна особистiсть» (що передбачає пiдвищену готовнiсть особистостi до конфлiктiв та iх продукування) i «конфлiктнiсть особистостi» (що характеризує рису характеру чи iхнiй комплекс як iнтегративну особистiсну властивiсть, що рiзниться частотою виникнення конфлiктiв i участь у них людини) [4, с. 66].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвiдок. Отже, найбажанiшою моделлю комунікативної поведiнки у конфлiктi визнається конструктивна, найгiршою, i це цiлком очевидно — деструктивна. Конформiстська модель є промiжною мiж зазначеними вище моделями поведiнки. У випадку, коли вона сприяє агресивностi суперника або провокує її, модель конформiста по сутi є деструктивною. У випадку, коли протирiччя мовцiв-опонентiв несуттєвi, конформiстська поведiнка зумовлює швидке вирiшення конфлiкту, а отже, є конструктивною. Комунікативна поведiнка центрованого типу особистостi тяжiє до деструктивної моделi, оскiльки її представник схильний до самовтечi й самоусунення вiд спiлкування зi свiврозмовником. Перспективним є дослідження взаємозв'язку моделей комунікативної поведiнки мовцiв з iх гендерними та вiковими особливостями, а також iз урахуванням соцiального й комунікативного статусу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитриев А. В. Конфликтология : учебное пособие / Дмитриев А. В. — М. : Гардарики, 2000. — 320 с.
2. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии / Емельянов С. М. — СПб.: Изд-во «Питер», 2009. — 384 с.
3. Леонгард К. Акцентуированные личности / Леонгард К. — К.: Выща шк., 1981. — 390 с.
4. Ложкин Г. В. Практическая психология конфликта : учеб. пособие / Г. В. Ложкин, Н. И. Повякель. — 2-е

изд., стереотип. — К., 2002. — 256 с.

5. Пірен М. І. Конфліктологія : підручник / Пірен М. І. — К.: МАУП, 2003. — 360 с.
6. Седов К. Ф. Портрети языковых личностей в аспекте их становления (принципы классификации и условия формирования) / Седов К. Ф. // Вопросы стилистики : Межвуз. сб. науч. тр. — Саратов, 1996. — Вып. 28. — С. 3-29.
7. Седов К. Ф. К основаниям индивидуальных различий (о принципах ролевого портретирования) / Седов К. Ф. // Проблемы речевой коммуникации: Межвуз. сб. науч. тр. — Саратов, 2007. — Вып. 7. — С. 6-29.
8. Третьякова В. С. Конфликт глазами лингвиста / Третьякова В. С. // Юрислингвистика — 2 : русский язык в его естественном и юридическом бытии. — Барнаул, 2000. — С. 127-140.
9. Третьякова В. С. Речевой конфликт и гармонизация общения: дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Вера Степановна Третьякова. — Екатеринбург, 2003. — 301 с.

Войцеховская Н. Модели коммуникативного поведения в конфликтном дискурсе.

Модели коммуникативного поведения в диалоге конфликтной направленности проанализированы в связи с типологией языковой личности, а именно: кооперативным (конструктивным), конформистским, центрированным и конфликтным (деструктивным) типами. Установлено, что стратегия сотрудничества связана с кооперативной языковой личностью и проявляется в тактиках согласия, поддакивание, сочувствия, утешения, комплимента и т.д. Типичная для конформиста стратегия избегания реализуется в уступке и компромиссе. Стратегия соперничества является характерным признаком деструктивного поведения в диалоге, речевыми тактиками которого выступают обида, обвинение, ирония, угроза, провокация, клевета, упрек и др.

Ключевые слова: конфликтный дискурс, языковая личность, модель поведения, стратегия, сотрудничество, компромисс, самоустранение.

Voitsekhivska N. Models of Communicative Behavior in Conflict Discourse.

Models of communicative behavior in the conflict dialogue are established in a connection with the typology of communicative identity/personality: cooperative (constructive), conformist, centered and conflict (destructive) types. It is determined that the strategy of cooperation relates to cooperative linguistic identity and finds its expression in tactics of consent, confirmation, compassion, consolation, compliment etc. Strategy of avoiding (typical for a conformist) is realized in concession and compromise. Competitive strategy is the hallmark of the destructive behavior model, speech tactics of which are abuse, accusation, irony, threat, provocation, slander, reproach and others.

Key words: conflict discourse, linguistic identity, language/speech personality, models of communicative behavior, strategy, cooperation, compromise, withdrawal.

Оксана Волошина
(Вінниця)

УДК 811.111'373

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СЕНСОРНОЇ ЛЕКСИКИ В РОМАНІ О. УАЙЛЬДА «ПОРТРЕТ ДОРІАНА ГРЕЯ»

У статті представлено аналіз стилістичних особливостей використання сенсорної лексики в романі О. Уайльда «Портрет Доріана Грея». Чуттєве сприйняття є одним з основних джерел пізнання навколишнього світу. Світ сприймається спочатку органами відчуттів, а потім здійснюється його категоризація з опорою на власний досвід та стереотипи національної культури. Семантичне поле відчуттів є одним із найпоширеніших у мові. Це пояснюється тим, що суб'єктивний досвід людини базується на інформації отриманій з допомогою п'яти органів відчуттів: зору, слуху, дотику, сприйняття на нюх та смак. Принцип цілісного сприйняття художнього твору не виключає потреби звертати увагу на його окремі складові частини. У сучасному мовознавстві порівняно новим напрямком у вивченні художнього тексту є виявлення функціонального навантаження його елементів. Визначення явних та неявних смислів, що виникають у результаті їх семантичної взаємодії з іншими елементами тексту, їх ролі у змістовій структурі тексту, віддзеркалення авторського ставлення до того, що повідомляється, до авторської мети, що розкривається у художніх образах. Жанру «естетичного» роману притаманне

використання сенсорної лексики, а саме багата палітра кольорів, значна кількість одоративних образів, різноманіття звукових образів. Ця лексика виконує певні стилістичні функції.

Ключові слова: лексика сприйняття, зорове сприйняття, чуттєве сприйняття, лексика смаку, густативні лексичні одиниці, сприйняття на нюх, одоративна лексика, тактильна лексика, стилістичні особливості, сприйняття на слух, жанр естетичного роману.

Постановка наукової проблеми. Сенсорна лексика є одним з основних засобів репрезентації авторської мовної картини світу. Текст художнього твору являє собою багатомірну змістову єдність, в якій віддзеркалюється психологія письменника, де реалізується в літературній формі ідея, а також відображається унікальне явище людської свідомості – мова, яка через системно-функціональні, семантичні, стильові, стилістичні й інші організації розкриває національну та індивідуально-лінгвістичну концептуальну картину світу. Сенсорна лексика – це залишені митцем слова вузькі шпарини, крізь які гнучкий розум читача проникає у внутрішній світ автора. Тому вважаємо за необхідне розглядати цей лексичний пласт як одну з семантичних домінант прозового твору.

Джерельною базою нашої статті послужив роман О. Уайльда «Портрет Доріана Грея». Для творів О. Уайльда характерний імпліцитний спосіб викладу. Широко використаний прийом парадоксу посилює імпліцитність змісту, що робить «інтелектуальний» роман тяжким для інтерпретації. Невипадково спостерігаються різні думки у критиків, читачів в оцінці творів у цілому, окремих героїв, визначенні авторського концепту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування сенсорної лексики в художньому дискурсі неодноразово було об'єктом наукових пошуків як вітчизняних, так і зарубіжних науковців (Ю. Д. Апресян, М. М. Борисенко, А. Вежбицька, В. Виноградов, І.В. Гайдаєнко, І. М. Деєва, Р. Зорівчак, В.А. Кухаренко, Н. В. Моїсеєва, Н. Ф. Пелевіна, О.Потебня, Т. І. Шхвацабая).

Актуальність теми дослідження визначається сучасними вимогами до передачі не лише змісту й ідей художнього твору, а й оптимального відтворення його стилістичних якостей, мікрообразу. Адже, як зазначає науковець Зорівчак Р.П., принцип цілісного сприйняття художнього твору не виключає потреби звертати як найприскіпливішу увагу на його окремі складові частини.

У сучасному мовознавстві порівняно новим напрямком у вивченні художнього тексту є дослідження стилістичної вагомості так званих «стилістично-нейтральних» лексичних одиниць, які набувають додаткових відтінків у значенні в результаті взаємодії в синтагматичному ланцюзі з іншими лексичними одиницями.

Метою нашої статті є вивчення стилістичних особливостей використання сенсорної лексики в художньому дискурсі зокрема в романі О. Уайльда «Портрет Доріана Грея».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Одним з нових напрямів дослідження в області теорії художнього тексту є виявлення функціонального навантаження його елементів, визначення явних та неявних смислів, що виникають як результат їх семантичної взаємодії з іншими елементами тексту, їх ролі у змістовій структурі тексту, віддзеркалення авторського ставлення до того, що повідомляється, до авторської мети, що розкривається в художніх образах. Предметно-чуттєва форма, що представлена у відчуттях, лежить в основі художнього образу О. Уайльда (1854 – 1900) – один із лідерів ідейної течії естетизму.

У відповідності до свого естетичного кредо – вносити красу у щоденне життя, літературу, мистецтво, він створив особливий «декоративний» стиль розповіді. У світі багатства ретельно описуються інтер'єри, одяг, дорожочінності та прикраси, дерева і квіти в прекрасних садах: стиль опису відрізняється своєю розкішністю. Там, де показується світ бідних, зникає декоративність – зникає дорожочінне каміння, благородні метали, квіти, але і в описі цього світу зберігається краса стилю – живописність розповіді, лаконічність, точність та ідеальність форми.

Сенсорна лексика має великі експресивні можливості і набуває різноманітних контекстуальних доповнень смислу завдяки чому збільшується роль сенсоризмів у формуванні змістово-концептуальної та підтекстової інформації, що робить їх важливим засобом творення художньої образності.

Вiдповiдно до п'ятьох видiв чуттєвого сприйняття поле дiлиться на п'ять мiкрополiв якiсностi, що сприймається зором, слухом, дотиком, нюхом та смаком, контитуентами яких вiдповiдно є свiтло/кольоропозначення, звукопозначення, тактильна лексика, одоризми, смакопозначення. Вiдправним пунктом аналізу втiлення автором свого чуттєвого свiтосприйняття у межах художнього тексту можна вважати використання кольорової лексики. Найсильнiше людське вiдчуття – бачення навколишнього свiту в кольорi. Кольоровi образи роблять помiтним те, що неможливо виразити за допомогою слiв: настрiй, вiдчуття, невиразнi, розмитi думки та iн.

Анализ роману О. Уайльда «Портрет Дорiана Грея» показав, що насиченiсть тексту сенсорною лексикою в цiлому висока – 160 одиниць у 852 використаннях, що складає 4 використання на 1 сторiнку.

Зазвичай, найбiльше використовуються такi свiтло позначення *dark, light, bright, pale, shadow, gleam, glitter, dim*. У зв'язку з тим, що в тексті роману цiла «симфонiя кольору», доцiльно придiлити цiй лексичнiй групi особливу увагу. Найбiльше вживаються (вiд 49 до 5 вживань): *white (49), red (36), black (26), green (24), blue (23), yellow (20), scarlet (19), golden (22), purple (13), pink (9), grey (7), brown (6), crimson (5)*.

Звукопозначення значно вiдрiзняються рiзноманiтнiстю її семантичної структури. Тут людськi голоси, голоси природи (птахiв, тварин та iншi звуки): *whisper, murmur, sigh, cry, laugh, hiss, sob, weep, group, scream, yell, moan, shriek, whisper, whine, whistle, warble, buzz, chirrup, sing, crash, tick, rattle, creak, roar, etc.*

У романi 40 вживань позначень вiдсутностi звуку, тишi словами *still, stillness, silent, silence*. У романi надзвичайно багато тактильної лексики. Це 12 одиниць – *cold, cool, hot, warm, wet, damp, icy, chill, dank, shimmy, heat, coldness* в 48 використаннях. Багато також i одоризмiв: *perfume, scent, aroma, fume, aromatic, odorous*, сполучень з iменниками *odor* та *smell*, що передають значення запаху через його носiя. Смакопозначень – 2: *bitter* та *sweet*.

Кольоропозначення не мають iнгерентної оцiнної характеристики, але вони легко набувають її в контекстi. Зазвичай, як будь-який письменник, Оскар Уайльд опирається на традицiйну символiку кольору пiд час опису героiв.

Найбiльша кольорова палiтра у головного героя Дорiана Грея. У описаннi його зовнiшностi багатократно i у рiзноманiтних варiантах вживається колiр волосся, очей, лиця i губ: *gold hair, golden hair, gold on the hair, golden head, gilded threads, blue eyes, red lips, scarlet lips, the scarlet of his lips, scarlet mouth, ivory, a richer rose of his face, lilies and roses, etc.* Прийом багаторазового повтору створює символ юнацької краси. У тому ж контекстi постiйно використовуються не кольоровi оцiннi епiтети: *charming, beautiful, exquisite, wonderful, lovely, marvelous, fascinating*.

Дорiан цiкавився красивими речами, вiн вивчає, колекцiонує дорогоцiнне камiння. Тут ми знаходимо багату палiтру кольорiв i красок. Лорд Генрi – холодний, розумний цинiк, пiд впливом якого Дорiан Грей стає на трагiчний шлях самознищення. Кольорова палiтра цього оточення яскрава: *purple, silver, cream-coloured, gilt, apricot-colored*. Це кольори розкiшного iнтер'єру. В описi його зовнiшностi ми знаходимо: *brown agate eyes, pointed brown heart, olive-colored, white hands, yellow face, yellow gloves*.

Грецьке iм'я Дорiан означає «доричний», «еллiнський». За словами фiлософа Н. Бердяєва для еллiнської свiдомостi сприйняття свiту характерним було бачення гармонiйного стану в його незмiнностi [2, с. 22 – 23].

Кольорова палiтра Сибiли Вейн – *white, blue, green, scarlet (lips), rose, violet (eyes), gold, ivory* – символiзує чистоту, чеснiсть, молодiсть, недосвiдченiсть, доврливiсть, свiжiсть, красу. Бiльшiсть звукопозначень – це звуки людського голосу, мало звукiв природи, iнших звукiв. Переважають звуки вiдносно неголоснi: *murmur, whisper, sigh*.

По вiдношенню до емоцiйної ознаки «приємний/неприємний» можна вiдмитити, що позитивною оцiнкою характеризуються небагато звукiв: це *sing, chirrup*, бiльше звукопозначень з негативною iнгерентною конотацiєю *sob, weep, groan, scream, shriek, yell, brawl, moan, whine, roar, etc.* У тексті звукопозначення нерiдко втрачають свою iнгерентну ознаку, отримуючи iншу.

Так, наприклад, часто вживане *cry*, що вводить пряму мову, втрачає значення гучності, отримуючи значення «стурбованості» тощо.

Характерно для стилю О. Уайльда використовувати для вираження стану героя, а часто для загальної характеристики лица, робити акцент на специфічних рисах його голосу. Так, наприклад, у «чародія» лорда Генрі: *There was something in his low, laughing voice that was absolutely fascinating* [8, p. 26]; *his low, musical voice* [8, p. 23]; *slow, melodious voice* [8, p. 79]; у леді Брендон – *curiously shrill voice*; у Сибілі – *low with deep mellow notes*.

Суто негативну оцінку часто набувають слова *murmur*, *whisper* та ін., що характеризують стиль мови представників вищого світу, до яких автор ставиться іронічно: *I remember ...and hissing into my ear, in a tragic whisper which must have been perfectly audible to everybody in the room* [8, p. 13].

Таким чином, звуки людського голосу, що виражені як самостійними звукопозначеннями, так і семантичною домінантою звуку людського голосу *voice* поєднанні зі словами, які експліцирують комунікативно-значимі голосові модуляції (гучності, тембру, висоти тону, особливості артикуляції) можуть слугувати фізичними, емоційно-психологічними, іноді, навіть соціальними маркерами особистості.

Насиченість тексту тактильною лексикою в «Портреті Доріана Грея» значна. Позитивну конотацію несуть *cool* та *warm*, наприклад: *Lord Henry went out to the garden, and found Dorian Gray burying his face in the great cool lilac-blossoms* [8, p. 25]; *His kiss burned again upon her mouth. Her eyelids were warm with his breath* [8, p. 63]; *It was a lovely mouth, so warm...* [8, p. 21].

Dry залишається нейтрально-оціночним в поєднанні *dry brushes as soon as you are dry* [8, p. 32], але набуває негативну емоційну оцінку в *her dry lips twitched with a spasm of pain* [8, p. 64]. *Cold* має негативну оцінку у всіх 13 вживаннях, наприклад: *A cold rain begun to fall, and the blurred streetlamps looked ghastly in the dripping mist* [8, p. 180].

Негативно-оцінні у тексті слова *chill*, *hot*, *damp*, *wet*, *icy*, *slimy*. У *chill*, *chilly*, *slime*, *slimy* негативна концентрація присутня у словниковому значенні, інші одиниці набули її у контексті. Загалом можна відмінити, що тактильна лексика використовується у повній відповідності з їх традиційним «силовим полем».

Широко представлено в романі О. Уайльда мікропіле запаху. Перш за все це приємні запахи квітів, кустарників, ароматичних речовин. Ступінь насиченості запаху виражається словами *faint*, *rich*, *heavy*. Тут ми знаходимо: *a faint odor of frangipani*, *rich, odor of roses*, *heavy scent of the lilac*, *heavily scented oils*, *odorous guns*, etc.

Палітра запахів розширюється за рахунок назв речовин рослин, що мають специфічний запах. Вивчення впливу запахів на настрій, стан людини – одне з улюблених занять Доріана і наполовину сторінки представлений «трактат» про вплив запахів речовин та рослин на стан людини. Якість тут передається безпосередньо через носія ознаки: *musk*, *francincence*, *ambergris*, *violets*, *champak*, *spikenard*, *hovenia*, *aloes*, etc.

Із 23-х вживань одоризмів лише в трьох випадках інгерентно нейтрально оцінні *smell* та *odor* отримують негативну концентрацію неприємного: *There was a horrible smell of nitric acid in the room* [8, p. 171]; *There was a damp odor of mildew* [8, p. 152]; *The smell of the singeing clothes was horrible* [8, p. 178].

Негативні запахи пов'язані з кімнатою, в якій скоєно вбивство художника, зі спробою Доріана знищити сліди злочину. Використання лексики різноманітних семантичних мікрополів, що чуттєво сприймаються в рамках коротких уривків тексту – одна із характеристик особливостей стилю Оскара Уайльда.

Перший абзац на думку стилістів відповідає за загальну тональність художнього твору [4, с. 123]. Логіка «декоративного» стилю вимагає внесення «гарного». Автор з самого початку вводить читача у світ до чуттєвого сприйняття – кольору, запаху, звуку та ін. Прості і чуттєві образи, отримуючи в контексті емоційно-експресивні прирости смислу, грають значну роль у створенні прекрасного образу природи, в конкретній ситуації – прекрасного саду: *The studio was filled with the rich odor of roses...and there came through the open the heavy scent of the lilac, or the more delicate perfume of the pink-flowering thorn...the gleam of the honey – sweet and honey-*

colored blossoms of a laburnum... The sullen murmur of the bees...seemed to make the stillness more oppressive. The dim roar of London was like the bourdon not of a distant organ [8, p. 7].

У художньому творі навіть пейзаж, не дивлячись на його деяку самостійність, не вільний присутності людини. Він, як правило, виражає настрій людини. Для Генрі Уоттона ця спокійна краса сумна, тиша виявляється «понурою».

Іноді мирні картини природи – початок динамічних, насичених подій. Можна, на наш погляд, розглядати так і тиху картину саду. У тишу й нерухомість пейзажу починає поступово входити рух, з'являються нові чуттєві образи: *The sunlight slipped over the polished leaves. In the grass white daisies were tremulous* [8, p. 11]; *The wind shook blossoms from the trees, and the heavy lilac-blossoms, with their clustering stars moved to and from in the languid air. A grasshopper began to chirrup by the wall, and like a blue thread a long thin dragon-fly floated past on its brown gauze wings. Lord Henry felt as if he could hear Basil Hallward's heart beating, and wondered what was coming* [8, p. 12].

Наяк на передчуття чогось страшного можна проглянути у яскраво-червоному кольорі букв, якими написано ім'я художника і чия кров ось-ось проллється. А ось сенсорні образи в самій сцені убивства: *There was a stifled groan, and the horrible sound of someone choking with blood...he could hear nothing, but the drip, drip on the threadbare carpet: black seething well of darkness; the clotted black pool (of blood). The crimson spot...gleamed, a woman began to sing in a hoarse voice; how horrible white the long hands looked. There had been a madness of murder in the air. Some red star had come too close to the earth* [8, p. 156–157].

Усі використані в даному контексті одиниці сенсорної лексики несуть емоційно-експресивну оцінку конотації, так як пов'язані з ключовим словом **blood** – кров убитої людини. Звукові образи – глухий стон, хрипіння людини, що захлинається кров'ю, звук падіння крапель крові, пляма крові у темряві, чорна, яскрава рана – прості сенсорні образи набули смислової значимість, тема вбивства отримала яскраве художнє втілення.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Жанр «естетичного» роману наклав свій відбиток на використання сенсорної лексики, що виражається в першу чергу, у надзвичайно багатій палітрі кольорів, у значній кількості одоративних образів, різноманітні звукових образів, що виконують певні стилістичні функції у тексті художнього твору. Знання символіки кольору, уміння читати художній текст, враховуючи стилістичні особливості використання сенсорної лексики для розкриття авторської мети – необхідний елемент високої культури читання художнього тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1874. – 364 с.
2. Бердяев Н. Смысл истории / Н. Бердяев. – М., 1990. – 174 с.
3. Бондарко А. В. К вопросу о перцептивности / А. В. Бондарко // Сокровенные смыслы : Слово. Текст. Культура. – М., 2004. – С. 276 – 282.
4. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
5. Павлова Н. С. Лексика с семей «запах» в языке, речи и тексте : автореф. дис. ...канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Н. С. Павлова. – Екатеринбург, 2006. – 19 с.
6. Потебня О. О. Эстетика і поетика слова / О. О. Потебня. – К., 1985. – 302 с.
7. Ставицька Л. Стаття крізь призму запаху / Л. Ставицька // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. – 2006. – Вип. 38. – ч. II. – С. 72 – 78.
8. Wilde Oscar. The Picture of Dorian Gray. – Kiev : Dnipro Publishers. 1978. – 212 p.

Волошина О. Стилистические особенностей использования сенсорной лексики в романе О. Уайльда «Портрет Дориана Грея».

В статье представлен анализ стилистических особенностей использования сенсорной лексики в романе О. Уайльда «Портрет Дориана Грея». Чувственное восприятие является одним из основных источников познания окружающего мира. Мир воспринимается сначала органами чувств, а затем осуществляется его категоризация с опорой на собственный опыт и стереотипы национальной культуры. Семантическое поле чувств - одно из самых распространенных в языке. Это объясняется тем, что субъективный опыт человека основывается на информации полученной при помощи пяти органов чувств: зрения, слуха, осязания, обоняния и вкуса. Принцип целостного восприятия художественного произведения не исключает необходимости обратить внимание на его отдельные составные части. В современном языкознании сравнительно новым направлением в изучении художественного текста является определение функциональной нагрузки его элементов.

Определение явных и неявных смыслов, которые возникают в результате их семантического взаимодействия с другими элементами текста, их роли в содержательной структуре текста, отражение авторского отношения к тому, что сообщается, к цели автора, которая раскрывается в художественных образах. Жанру «эстетического» романа свойственно использование сенсорной лексики, а именно богатая палитра цветов, значительное количество одоративных образов, разнообразие звуковых образов. Эта лексика выполняет определенные стилистические функции.

Ключевые слова: лексика восприятия, зрительное восприятие, чувственное восприятие, лексика вкуса, густативные лексические единицы, восприятия на обоняние, одоративна лексика, тактильная лексика, стилистические особенности, слуховое восприятие, жанр «эстетического» романа.

Voloshyna O. The Stylistic Peculiarities of Sensory Lexicon Usage in the Novel "The Picture of Dorian Gray" by Oscar Wilde.

The article deals with the analysis of stylistic peculiarities of sensory lexicon usage in the novel "The Picture of Dorian Gray" by Oscar Wilde. Sense perception is one of the main means of cognition of the world. The world is first perceived by the senses (visual, auditory, tactile, smell and taste), and then by categorization based not only on their own experiences, but on stereotypes of national culture. Sense perception has its denotation in language. Semantic field of senses is the widest in language. It is explained by the fact that subjective experience of a person is based on the information gained with the help of five organs of sense: sight, hearing, smell, taste and touch. The principle of sense integrity of work of art does not exclude the necessity to pay attention on its separate component parts. In modern linguistics comparatively new direction in learning of fiction text is the identification of functional load of its elements. The definition of evident and non-evident senses, which appear as a result of their semantic interaction with other text elements, their role in the semantic structure of the text, reflection of author's attitude to the things informed, to author's goal which is revealed in images. Usage of sensory lexicon is peculiar to genre of «aesthetic» novel, namely rich range of expression of light and colour, significant quantity of odourative images, diversity of sound images. This lexicon fulfills some certain stylistic function.

Key words: vocabulary of perception, visual perception, sensory perception, the lexis of taste gustatory lexical units, tactile lexis, odourative vocabulary, smell perception, stylistic peculiarities, sound perception, genre of «aesthetic» novel.

Ірина Головська
(Вінниця)

УДК 81'42

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В АНАЛІЗІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ

У статті подано аналіз тлумачень термінів «інтертекст» та «інтертекстуальність» крізь призму сучасної лінгвістики, а також визначено статус теорії інтертекстуальності в системі лінгвістичних дисциплін. У короткому теоретичному огляді представлені дослідження вітчизняних та зарубіжних учених, присвячені цій проблемі. Особливу увагу звернено на окреслення перспектив застосування теорії інтертекстуальності в аналізі художніх текстів з акцентом на розрізненні понять авторська та читацька інтертекстуальність. Зокрема зазначено, що обмін інтерпретаціями між читачами і авторами є необхідною умовою проникнення в глибину змісту художнього твору. Також у статті подано порівняльний аналіз особливостей мовного вираження міжтекстової взаємодії художніх текстів із засобами вираження взаємодії текстів наукового стилю з урахуванням комунікативно-прагматичної специфіки наукової мови та мови художніх творів.

Ключові слова: інтертекст, інтертекстуальність, художній текст, інтерпретація тексту, художня комунікація, наукова комунікація.

Постановка наукової проблеми. На сучасному етапі розвитку лінгвістики категорії «інтертекст» та «інтертекстуальність» широко застосовуються для розуміння семантики, символіки та смислового поля тексту. Аналіз останніх наукових досліджень, присвячених проблемі аналізу тексту, дає можливість стверджувати, що в кожному художньому тексті

присутні елементи, які раніше використовувалися в інших текстах. Наприклад, ними можуть бути алюзії, метафори, цитати. Залежно від авторського задуму тексти, що містять подібні елементи, є стилізацією, інтерпретацією, або пародіюванням чужих текстів. Чужий і авторський тексти вступають у взаємозв'язки на різних рівнях. Явище схрещення, контамінації текстів двох і більше авторів, дзеркального відображення словесних виразів прийнято називати інтертекстом. У цьому сенсі практично будь-який текст може бути названий інтертекстом. Актуальність теми статті обумовлена ситуацією зростання інтересу до дослідження інтертекстуальних зв'язків у художньому тексті.

Метою статті є узагальнення основних підходів до розуміння терміну «інтертекстуальність» на даному етапі розвитку мовознавчої науки, визначення статусу теорії інтертекстуальності в системі лінгвістичних дисциплін, а також окреслення перспектив застосування теорії інтертекстуальності в аналізі художніх текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи лінгвістичних досліджень інтертекстуальності були закладені працями представників постструктуралістської школи Ю. Крістевою і Р. Бартом та семіотичної школи М. Риффатером і Дж. Калером. У сучасній лінгвістиці інтертекстуальність розглядають як текстову категорію (Р. Богранд, О. Веселовський, О. Воробйова, У. Дресслер, О. Потебня), як передумову текстуальності (Р. Богранд, В. Дресслер, Ю. Лотман, В. Лукін) та аналізують з точки зору засобів її реалізації в конкретних текстах (О. Абрамова, Л. Бабенко, С. Золян, Л. Омельченко, Н. Фатєєва та ін.). Проблему множинних зв'язків тексту з іншими текстами у своїх працях вивчали І. Арнольд, М. Бахтін, А. Беннет, І. Бітенська, Р. Богранд, В. Виноградов, Ж. Дерріда, У. Еко, І. Ільїн, Н. Купіна, К. Леві-Стросс, Е. Михайлова, М. Ріффатер, О. Розеншток-Хюсі, С. Фіш, М. Фуко і Р. Якобсон.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Термін «інтертекстуальність» був введений французьким філологом, знаменитою ученицею відомого філолога і філософа Ролана Барта, Юлією Крістевою в середині шестидесятих років ХХ століття і став потім, як зазначає І. Ільїн, одним з основних принципів постмодерністської критики [4, с. 256.]. Юлія Крістева розглядала інтертекстуальність насамперед як динаміку текстів. «Ми назвемо інтертекстуальністю текстуальну інтеракцію, яка відбувається всередині кожного окремого художнього тексту. Для будь-якого суб'єкта пізнання феномен інтертекстуальності – це ознака того окремого способу, яким кожен текст прочитує історію і відповідно вписується в неї» [5, с. 99]. В роботі «Семіотика» при визначенні поняття «інтертекстуальність», Юлія Крістева різко відрізняє його від інтертекста-об'єкта, який піддається пізнанню і виділенню. Для Юлії Крістевої інтертекстуальність – це «пермутація текстів»: вона свідчить про те, що «в просторі кожного художнього тексту декілька певних висловлювань, запозичених з інших художніх текстів, взаємно перетинаються і часто нейтралізують один одного» [6, с. 447]. Текст являє певну комбінаторику, місце постійного багаторівневого взаємообміну між безліччю фрагментів, котрі знову і знову піддає перерозподілу писемне мовлення; новий текст художнього твору, як правило, створюється з безлічі попередніх текстів, які руйнуються, заперечуються і відроджуються. Для Крістевої інтертекст не є засобом, за допомогою якого будь-який новий текст відтворює попередній текст. Навпаки, інтертекстуальність – це нескінченний процес, тобто текстова динаміка [6, с. 447].

Класичним визначенням понять «інтертекст» і «інтертекстуальність» сьогодні прийнято вважати тлумачення, що належить Р. Бартові: «Кожний текст є інтертекстом; інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш чи менш знайомих формах: тексти попередньої культури й культури сучасної. Кожен текст являє собою нову тканину, зіткану зі старих цитат. Уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти соціальних ідіом тощо – всі вони увібрані текстом і змішані в ньому. Як необхідна попередня умова для будь-якого тексту, інтертекстуальність не може бути зведеною до проблеми джерел і впливів, вона являє собою загальне поле анонімних формул, походження яких рідко можна виявити, підсвідомих або автоматичних цитат, поданих без лапок» [2, с. 417–418].

Співзвучним до нього є визначення, яке пропонує І. Арнольд: «Під інтертекстуальністю розуміється включення в текст або інших цілих текстів з іншим суб'єктом мовлення, або їхніх

фрагментiв у виглядi маркованих або немаркованих, перетворених або незмiнених цитат, алюзiй та ремiнісценцiй» [1, с. 346].

Т. Фiльчук звертає увагу на те, що категорiя iнтертекстуальностi має двi сторони – читацьку (дослiдницьку) та авторську. З позицiї читача iнтертекстуальнiсть визначається як «спрямованiсть на бiльш глибоке розумiння тексту або дозвiл на нерозумiння тексту (текстових аномалiй) за рахунок встановлення багатовимiрних зв'язкiв з iншими текстами, пов'язаними з даним референцiальною, синтагматик-комбiнаторною, звуковою та ритмiко-синтаксичною пам'яттю слова» [9, с. 12]. Авторська iнтертекстуальнiсть, на думку Н. Фатеевої, це «спосiб створення власного тексту i утвердження своєї творчої iндивiдуальностi через складну систему вiдносин опозицiї, маркування i iдентифiкацiї з текстами iнших авторiв» [10, с. 25]. Отже, можливiсть встановлення iнтертекстуальних вiдносин автора i читача залежить вiд загальної культурної пам'ятi, вiд загальних фонових знань – сукупностi вiдомостей, якими володiє той, хто створює текст, i той, для кого створюється текст, вiд рiвня освiченостi, вiд читацької пресуппозицiї [3, с. 7]. Для читача, зауважує Н. Фатеева, «завжди iснує альтернатива: або продовжувати читати, розглядаючи деяку мовну формулу лише як фрагмент цього тексту, який нiчим не вiдрiзняється вiд iнших i є органiчною частиною його синтагматичної будови, або для адекватного розумiння даного тексту йому необхідно звернутися до тексту-джерела, здiйснивши свого роду «iнтелектуальний анамнез», завдяки якому маркований елемент в парадигматичнiй системi тексту-реципiєнта виступає як «змищений i вiдсилає до синтагматики вихiдного тексту» [10, с. 25]. Т. Фiльчук зазначає, що iснує i третiй шлях: читач не просто фiксує «чужий» елемент у тексті, а пiдсвiдомо чи свiдомо видiляє його i iнтерпретує вiдповiдно до асоцiацiй, якi виникли у нього, що заснованi на iндивiдуальних переживаннях, емоцiях, на особистому досвiдi [12, с. 29].

З цiєю думкою погоджується О. Фiлатова. Вона звертає увагу на те, що в процесi комунiкацiї активним учасником тлумачення тексту є читач. Розумiння змiсту написаного вiдбувається завдяки життєвому, культурному та iсторичному досвiду читача. Пiд впливом сприйнятого читач бачить навколишнiй свiт у новому свiтлi. Щоб текст не залишився незрозумiлим або сприйнятим поверхово, частково, читач повинен бути високо ерудованим i повинен уміти знайти необхідну iнформацiю. На думку дослiдницi, iнтертекстуальнi вклучення мають властивiсть подвiйностi, вони одночасно належать тексту, а також минулому, iншим текстам. Завдяки власному досвiду i пiд впливом iсторичних змiн читач може iнодi навiть збагатити, розширити змiст тексту. Натрапивши на такi, на першій погляд, чужi для поданого тексту елементи, вiн намагається їх зрозумiти, пояснити. Коли ж це вiдбувається, текст набуває зовсiм нових вiдтiнкiв i сенсу. Цьому часто сприяють самi автори творiв, якi подають маркери iнтертекстуальностi у виглядi прямої вказiвки на джерело у виносках або у словах кого-небудь з персонажiв або в епiграфах. Все це вiдiграє важливу роль для встановлення зв'язку з прототекстом [11, с. 152].

Особливе застосування знаходить теорiя iнтертекстуальностi в аналізi художнiх текстiв. Щоб проникнути в глибину художнього твору, необхідний обмін iнтерпретацiями мiж читачами i авторами. У цьому сенсi iнтерпретацiя, тлумачення, пояснення тексту – це вже не мета, а засiб розумiння. Iнтерпретацiя повинна бути такою, яка б охоплювала безлiч смислових вiдтiнкiв у їхнiй художнiй єдностi. Абсолютної, вичерпної iнтерпретацiї усього багатства творiв не дасть нiхто i нiколи. Бiльш iстинною буде така iнтерпретацiя, яка здатна найбiльшою мiрою охоплювати художню цiлiснiсть твору, його неповторний художнiй свiт.

О. Переломова придiляє увагу аналізу особливостей мiжтекстової взаємодiї художнiх текстiв у порiвняннi з взаємодiєю текстiв наукового стилю. На думку дослiдницi, новостворений текст, який вступає в дiалогiчнi стосунки з iншим текстом, може доповнювати його новим змiстом, вибiрково актуалiзувати окремі значення, трансформувати їх у порiвняннi з художнiм замислом автора, навiть руйнувати первинну смислову систему (у випадку пародiювання). «Художня комунiкацiя, стилiстичний ефект якої багато в чому пов'язаний з пiдтекстовою iнформацiєю, тяжiє до завуальованої iмплицитностi сигналiв iнтертекстуальностi, тим самим залишаючи широкий iнтерпретацiйний простiр для адресата» [8, с. 106]. Комунiкативно-прагматична специфiка наукової мови, зауважує О. Переломова, зумовлює iнший характер мовного вираження мiжтекстової взаємодiї. У науковiй комунiкацiї неможливе iснування

прихованих, завуальованих натяків і має бути повна визначеність і однозначність у розрізненні свого й чужого знання. Тому в науковому викладі представлені тільки експліцитні та квазіекспліцитні маркери інтертекстуальності: цитати, виділені лапками або додатковими графічними засобами, непряма мова, фонові покликання, бібліографічний апарат, примітки, додатки і таке інше. У науковій комунікації інтертекстуальність виступає як універсальний принцип побудови тексту на рівні змісту, оскільки всякий твір ретроспективно й проспективно пов'язаний з іншими дослідженнями й виступає як своєрідний мікротекст у загальнонауковому макротексті. Згідно з законом наступності знань кожен новий науковий текст включений у складний механізм, який здійснює як збереження знання, так і спілкування людей, які створили це знання. Водночас науковець звертає увагу на те, що зовсім іншого характеру набуває інтертекстуальність у художній комунікації, де вона не має зазначених у взаємодії наукових текстів обмежень, бо дуже часто форма художнього тексту стає вираженням його змісту. Тому особливо важлива роль інтертекстуальності в структурі художньої оповіді, де вона служить важливим текстотвірним засобом [7, с. 7].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, як показує наведений огляд теорія інтертекстуальності є надзвичайно плідною в сенсі інтерпретації художнього тексту. Доведено, що обмін інтерпретаціями між читачами та авторами є необхідною умовою проникнення в глибину змісту художнього твору. Подальші перспективи дослідження вбачаємо у вивченні конкретних способів реалізації інтертекстуальних зв'язків у художніх текстах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Объективность, субъективность и предвзятость в интерпретации художественного текста / И.В. Арнольд // Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сб. статей. – СПб. : СПбГУ, 1999. – С. 341-350.
2. Барт Р. От произведения к тексту / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – С. 413-423.
3. Гюббенет И. В. Основы филологической интерпретации литературно-художественного текста / И.В. Гюббенет. – М. : Моск. ун-т, 1991. – 204 с.
4. Ильин И. П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / И. П. Ильин. – М. : Интрада, 1998. – 260 с.
5. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева // Вестник МГУ. Филология. – Сер. 9. – 1995. – № 1. – С. 97-124.
6. Кристева Ю. Революции поэтического языка / Ю. Кристева // Вестник МГУ. Филология. – Сер. 9. – 1994. – № 5. – С. 447.
7. Переломова О. С. Интертекстуальність як системотвірна текстово-дискурсивна категорія [Електроний ресурс] / О. С. Переломова. – Режим доступу ресурсу : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_34_10.pdf
8. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [под ред. М. Н. Кожинной. Члены редколлегии: Е. А. Баженова, М. П. Котюрова, А.П. Сквородников]. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 696 с.
9. Фатеева Н. А. Интертекстуальность и ее функции в художественном дискурсе / Н. А. Фатеева // Изв. АН. Сер. лит. и языка. – 1997. – Т. 56. – № 5. – С. 12-21.
10. Фатеева Н. А. Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи / Н. А. Фатеева // Изв. АН. Сер. лит. и языка. – 1998. – Т. 57. – № 5. — С. 25-38.
11. Филатова О. М. Интертекстуальность как глобальная текстовая категория / О. М. Филатова // Вестник Удмуртского университета: Филологические науки. – 2006. – № 5(2). – С. 149 - 154.
12. Фильчук Т. Ф. Категория интертекстуальности в ее лингвофилософской природе и дискурсивных проявлениях / Т. Ф. Фильчук // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. – № 936. – Вип. 61. – С. 26-33.

Головская И. Применение теории интертекстуальности в анализе художественных текстов.

В статье представлена попытка обобщить основные подходы к пониманию терминов «интертекст» и «интертекстуальность» на данном этапе развития языкознания, а также определен статус теории интертекстуальности в системе лингвистических дисциплин. В кратком теоретическом обзоре представлены исследования отечественных и зарубежных ученых, которые посвящены этой проблеме. Особое внимание обращено на определение перспектив применения теории интертекстуальности в анализе художественных текстов с акцентом на различие понятий авторская и читательская интертекстуальность. В частности отмечено, что обмен интерпретациями между читателями и авторами является необходимым условием проникновения в глубину содержания художественного произведения. Также в статье представлен сравнительный

анализ межтекстового взаимодействия художественных текстов и особенностей взаимодействия научных текстов.

Ключевые слова: *интертекст, интертекстуальность, художественный текст, интерпретация текста, художественная коммуникация, научная коммуникация.*

Golovska I. Application of the Theory of Intertextuality in the Analysis of the Literary Texts.

The article attempts to summarize the main approaches to the understanding of the terms "intertext" and "intertextuality" in modern language studies as well as to define the status of the theory of intertextuality in the system of linguistic disciplines. The short theoretical background of this problem based on the researches of the domestic and foreign scientists is given. Special attention has been paid to outlining the prospects of applying the theory of intertextuality in the analysis of literary texts connected with the differentiation of the reader's and the author's intertextuality. It is pointed out that the exchange of the interpretations between readers and authors is essential for deep penetration into the content of literary texts. The article also presents a comparative analysis of linguistic means of expressing intertextual interaction between two types of texts: literary texts and texts written in scientific style.

Key words: *intertext, intertextuality, literary text, the interpretation of the texts, literary communication, scientific communication.*

Юлія Кононець
(Київ)

УДК 811.111'42'44

**КОМПРЕСІЯ ВЕРБАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ЯК ЗАСІБ МОВНОЇ ЕКОНОМІЇ
ТА СТВОРЕННЯ ОБРАЗІВ У РЕКЛАМІ**

З'ясовано специфіку компресії вербальних елементів товарних знаків рекламного дискурсу, які містять візуальний компонент. Простежено використання багатозначних слів та елементів як однієї з основних умов ефективного створення вербальних товарних знаків. Розглянувши структуру вербальних товарних знаків, спостерігаємо стійку тенденцію до скорочення довжини слів (компресії) шляхом аббревіації, словоскладання, еліпсису, контамінації, телескопії. Рекламні тексти використовують засоби компресії на всіх рівнях мови: семантичному, синтаксичному, рівні словотвору. Особливої важливості набуває інформаційне навантаження, а також інтеграція вербальних і невербальних компонентів повідомлення. Визначено, що компресія є не лише засобом мовної економії, а й створення образів в межах рекламного дискурсу, що підкреслює тісний зв'язок вербальної і невербальної складових товарних знаків.

Ключові слова: *компресія вербальних товарних знаків, візуальні елементи товарних знаків, створення рекламних образів.*

Постановка наукової проблеми. Підвищення інформативності мовних одиниць вербальних товарних знаків за рахунок компресії вербальних елементів або відновлення змісту товарного знака за рахунок візуальної частини без зміни інформаційного навантаження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що мовна компресія вербальних товарних знаків розглядається з різних позицій, а відмінність у підходах пояснюється особливостями інтерпретації візуальних елементів товарних знаків англomовного рекламного дискурсу. Компресія у роботах В. В. Тулупова визначається як лаконічність, смисловий згусток інформації, так званий «телеграфний стиль», основною метою використання якого є скорочення об'єму рекламного тексту та підсилення експресивності мовленнєвих одиниць, що є основною передумовою реалізації будь-якого рекламного повідомлення [3, с. 15]. А. Б. Шокіна інтерпретує мовну компресію як спрощення, що зумовлене законами мовленнєвої економії за рахунок підсилення інформативності мовних одиниць і скорочення тих елементів, які можуть відновлюватися з невербальної частини повідомлення, не порушуючи при цьому принципу інформативності [4, с. 192].

Метою статті є дослідження специфіки явища мовної компресії як в плані змісту, так і в плані вираження мовного знака.

Виклад основного матерiалу й обґрунтування отриманих результатiв дослідження. У свiдомостi людини iснує особлива психотехнiка, яка регулює розумiння iнформацiї у стислому виглядi. Таке розумiння розповсюджується на всi рiвнi мови: фонематичний, словотворчий, синтаксичний, дискурсивний. Читач може зрозумiти морфологiчну семантику невеликих графiчних текстiв, якщо слова складаються з переставлених букв. Будь-яке слово є компресiйним за визначенням, оскiльки включає в себе множиннiсть одиниць референцiї. У рiзних сферах дискурсу компресiя має свою специфiку, яка вiдображає стильове рiзноманiття в мовi. «Звернутi» тексти, а саме графiчнi (таблицi, заголовки, логотипи, абрeвiатури, сталi вирази, девiзи, прецедентнi iмена) є результатом мовної компресiї [1, с. 12].

У рекламному дискурсi мовна компресiя є засобом iнформацiї та/або дезiнформацiї. Можливiсть компресiї створюється завдяки ущiльненню iнформацiї, при цьому спiввiдношення форми i змiсту змiнюється в бiк розширення понятiйного змiсту. Створення рекламних текстiв ускладнюється iхньою мультимедiйнiстю, i, як наслiдок, семiотичною складнiстю iнформацiї. Для рекламних текстiв – текстiв обмежених в часi та просторi – характерна тенденцiя до економiї мовних засобiв. Скорочення об'єму тексту здiйснюється завдяки методам мовної компресiї. Компресiя у рекламному дискурсi – це зумовлене законом мовленнєвої економiї спрощення поверхнєвої структури тексту за рахунок збiльшення iнформативностi мовних одиниць, якi можна вiдновити за рахунок невербальної частини тексту [1, с. 13]. Текст до i пiсля компресiї несе одну й ту ж саму iнформацiю про об'єкт опису. Зменшуючи кiлькiсть мовних компонентiв компресiя значно впливає на сигнiфікативний бiк тексту, перебудовуючи його граматичну i семантичну структуру. У процесi такої перебудови компоненти, якi пiдлягають компресiї, «надають» свої функцiї тим компонентам, якi компресiї не пiдлягають. При цьому функцiональне навантаження останнiх стає iншим. Гранична кiлькiсть iнформацiї, яка опускається, залежить вiд текстової норми. У рiзних текстах вона буде рiзною, але є загальний показник у цiєї норми: мовна одиниця не повинна втрачати свого iнформативного змiсту [3, с. 193].

Фонетична компресiя виявляється у порушеннi фонетичної норми у зв'язку з швидким потоком мовлення. Морфологiчний рiвень характеризує використання особливих морфем для створення скорочених форм слiв. Лексичний рiвень компресiї вiдзначається використанням коротких, часто одноморфемних слiв, слiв широкої семантики, займенникiв, вигукiв. У рамках словотвору явище компресiї пов'язано з абрeвiацiєю, унiвербацiєю, словоскладанням, телескопiєю, зрощенням, скороченням, субстантивацiєю. Синтаксична компресiя передбачає зменшення знакової структури завдяки елiпсису, безсполучникового зв'язку та неповноти граматичної структури. На вищому – семантичному рiвнi – пiд компресiєю розумiємо використання скритих смислiв, пресупозицiй, iмплікатур. Мовна компресiя на семантичному рiвнi пов'язана з такими явищами, як iмпліцитнiсть, скритi смисли, пресупозицiя, контекст. Прагматичнi передумови тексту, заснованi на фонових знаннях аудиторiї, грають ключову роль у цьому процесi. Пiдвищення ролі iмпліцитних виразникiв зв'язку призводить до словесної стислості синтаксичних одиниць, смислової мiсткості. Iмплікацiя є також засобом експресiї, багатозначності, гри смислiв [4, с. 193].

Товарний знак компанiї *BNY Mellon Wealth Management* має слоган *Who's helping you?* Iмплікується одночасно два твердження, а саме: 1) iншi клiєнти можливо користуються послугами цiєї компанiї; 2) швидше за все, вам нiхто не допомагає, отже, ми допоможемо вам. Iмплікована iнформацiя у цьому випадку є постановкою питання, на яке допустима вiдповiдь може бути негативною, а, отже, перспективною для *BNY Mellon Wealth Management*. Пiд прихованим смислом розумiємо будь-який смисл, який вербально не виражається у текстi рекламного повiдомлення, але сприймається реципiєнтом як той, який мається на увазi та iнтерпретується на основi мовної компетенцiї, знань про свiт. Прихованi смисли рекламних текстiв можуть бути двох видiв: iнтенцiональнi прихованi смисли (первiснi смисли товарного знака) та неiнтенцiональнi прихованi смисли, якi створюються адресатом i перетворюють первiсний смисл в нереалізований смисл [1, с. 12]. Прикладом застосування iнтенцiонального прихованого смислу може бути створення вербально-вiзуального товарного знака компанiї *Ecowater systems*. Реципiєнт розуміє, що компанiя пропонує клiєнтами системи фiльтрацiї води. Про це свiдчить вебальна частина товарного знака *water* та невербальна його частина – кола, якi

утворилися від краплі води. Про те, що вода є екологічно чистою, а, отже, безпечною для вживання, ми дізнаємося за допомогою вербального елемента *eco*. Компанія має репутацію на ринку і працює не перший день: *since 1925*. Крім вдалого застосування інтенціонального прихованого смислу, необхідно відмітити неповну граматичну структуру як виду компресії на синтаксичному рівні: замість речення, яке б мало звучати *The company Ecowater provides filter systems for making your water safe. We have been working since 1925*, адресат отримує скорочену вербально-візуальну інформацію *Ecowater systems. Since 1925* та інтерпретує інформацію лише одним можливим способом. Розробникам товарного знака вдається уникнути двозначності та багатозначності, оскільки альтернативної інтерпретації практично не існує.

Компресія на синтаксичному рівні полягає в опущенні найменш значущих у смисловому, структурному і комунікативному відношенні другорядних елементів, словосполучень та частин речень. Синтаксична компресія вербально-візуальних товарних знаків обумовлена такими тенденціями, як прагнення до фрагментарності та сегментації. Синтаксична компресія передбачає стислість знакової структури такими способами: контамінація, членування, парцеляція і приєднання, еліпсис та неповні граматичні структури, слова-композиції, телескопія. Контамінація – виникнення нового слова, його форми або виразу внаслідок зближення, поєднання частин двох подібних слів, форм, виразів. Автори вербальних товарних знаків часто користуються цим прийомом [4, с. 192]. Контамінація словосполучень припускає пропуск внутрішньої ланки конструкції при збереженні крайніх ланок – за умови, що саме в них криється бажаний зміст. Результатом є видозміна граматичної функції і синтаксичних зв'язків при збереженні змісту та економії простору. Компанія *Marks and Spencer* використовує логотип *M@S* та словосполучення *Only at M@S* і *Your M@S*, що мало би звучати *You can buy good things only at M@S, Your best place to go shopping is M@S*. Отже, у першому випадку збереглася крайня ланка, де відчувається згусток змісту: де саме можна придбати найкращі речі. У другому випадку підкреслено, що цей магазин є саме вашим магазином: збереглися крайні ланки *Your* і *M@S*, при цьому внутрішня ланка *best place to go shopping is* пропускається. Результатом такого процесу є компресія на синтаксичному рівні. Парцеляція – спосіб мовленнєвого оформлення речення кількома комунікативними одиницями – фразами. Довжина речень скорочується за рахунок активізації вільних синтаксичних зв'язків, які формально заміняють підрядні зв'язки [3, с. 15]. Компанія високих технологій *AT&T Wireless* використовує слоган *Your world. Close at hand*. Два речення слогана створені на основі парцеляції – двома фразами. Замість повного речення *represents your world and this world is very close* відбулася активізація конкретних словосполучень, які є згустками змісту *Your world. Close at hand*. Така структура дозволяє розчленувати громіздку конструкцію. Частина, що залишається в процесі парцеляції, сприймається як неповне речення, але є носієм важливого акцентованого повідомлення і бере на себе все функціональне навантаження. Розглядати вербально-візуальний товарний знак цієї компанії без слогана практично неможливо, оскільки він є логічним продовженням вербально-візуальної частини цього знака. Аббревіація – утворення нових слів шляхом поєднання початкових складів кількох слів або перших літер слів словосполучення [1, с. 13]. Аббревіація спрямована на створення коротких (порівняно з первинними структурами (словосполученнями) синонімічних номінацій та виконує компресивну функцію. У сучасному рекламному дискурсі аббревіатури становлять значну частину вербальних товарних знаків і є ефективним засобом компресії рекламного тексту на всіх рівнях. Створення аббревіатури є найпродуктивнішим способом компресії багатослівних назв вербальних товарних знаків. Декодування аббревіатур вербальних товарних знаків має три етапи: перший – візуальне сприйняття, другий – зацікавленість (аналіз), третій – інтерпретація [2, с. 256]. Вербальний товарний знак *Worldcom* був створений способом складання двох слів, одне з яких зазнало компресії *communication - com* (скорочення структури на 70%). Іноді відбувається скорочення фінальних компонентів вербального товарного знака: продукт *Fanta* був створений як скорочення слова *fantasy*. Компанія, яка є відомим у Канаді виробником наручних годинників *TMX* була створена за допомогою компресії, а саме вилученням голосних зі слова *TIMEX*. Компанія використовує два варіанти назви *TIMEX* і *TMX*, при цьому виникає стійка асоціація зі словом *time*, яке пояснює споживачеві чим займається компанія *TMX*.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, розглянувши компресію на рівні абрeвіації, ми дійшли висновку, що цей тип скорочення інформації є досить популярним серед вербальних товарних знаків, оскільки він дозволяє створювати лаконічні структури, які затримують погляд споживача. Такі структури легко запам'ятовуються на рівні візуального сприйняття. Довівши, що вербально-візуальні товарні знаки – це особливі мікротексти, призначення яких однозначно ідентифікувати назви компаній (товарів, послуг), основною вимогою ефективності створення вербальних товарних знаків є використання таких слів та елементів, яким властива розширена семантика. Спостерігається стійка тенденція до скорочення довжини слів шляхом абрeвіації, словоскладання, еліпсису, контамінації, телескопії. Рекламні тексти використовують засоби компресії на всіх рівнях мови: семантичному, синтаксичному, рівні словотвору. Особливої важливості набуває інформаційне навантаження, а також інтеграція вербальних і невербальних компонентів повідомлення. Мовна компресія вербальних товарних знаків є обумовлене законами економії простору спрощення в процесі обробки поверхневої структури тексту за рахунок підвищення інформативності мовних одиниць і елімінування тих компонентів, які можуть бути відновлені за рахунок невербальної частини тексту без зміни текстового інформаційного навантаження порівняно з початковим текстом або нейтральною стилістичною нормою. Перспективи подальших наукових розвідок. Проведене дослідження дозволяє здійснити комплексний підхід до вивчення нерозривної єдності вербальних і невербальних елементів товарних знаків англomовного рекламного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ордынская С. Н. Языковая компрессия: ее онтология, сущность и функции / С. Н. Ордынская // III Международные Бодуэновские чтения: И. А. Бодуэн де Куртенэ / Казан. гос. ун-т; [под. общ. ред. К. Р. Галлиулина]. – Казань : изд-во Казан. ун-та, 2006. – Т.2. – С. 12-13.
2. Панофский Э. Этюды по иконологии / Э. Панофский. – СПб : издат. дом «Азбука-классика», 2009. – С. 27-44.
3. Теория и практика рекламы : учеб / [под. ред. В. В. Тулупова] – СПб. : изд. Михайлова В. А., 2006. – 240 с.
4. Шокина А. Б. Языковая компрессия в рекламном тексте / А. Б. Шокина // Вестник Московского университета. Серия 10 «Журналистика», 2009. – № 2. – С. 189-95.

Кононец Ю. Компрессия вербальных элементов как способ языковой экономии и создания образов в рекламе.

В статье определена специфика компрессии вербальных элементов товарных знаков англоязычного рекламного дискурса, которые наделены визуальным компонентом. Проанализировано использование многозначных слов как одного из основных условий эффективного создания вербальных товарных знаков. Рассмотрев структуру вербальных товарных знаков, наблюдается стойкая тенденция к сокращению длины слов (компрессии) с помощью абрeвиации, словообразования, контаминации, телескопии. В рекламных текстах используются способы компрессии на всех уровнях языка: семантическом, синтаксическом, на уровне словообразования. Особое значение имеет интеграция вербальных и невербальных компонентов сообщения. Определено, что компрессия является не только способом языковой экономии, а так же условием создания образов рекламного дискурса, что свидетельствует об интегративном характере вербальных и визуальных элементов рекламного сообщения.

Ключевые слова: компрессия вербальных товарных знаков, визуальные элементы товарных знаков, создание рекламных образов.

Kononets Y. Compression of Verbal Elements as a Means of Effective Creation of Images in Advertising.

The article deals with the compression of verbal and visual components of trademarks in advertising and implicit nature of visual argumentation. The use of polysemantic words is the main precondition of creation of verbal trademarks and there is a tendency to compress (make forms of lexical units shorter) in advertising on different levels. Paying special attention to the visual persuasion as an exploration of visual aspects in advertising, compression is likely to have an influence on cognitive processing among readers highly active in processing the advertising message. Integration of verbal as well as non-verbal (visual) components of trademarks facilitates the creation of new images in advertising.

Key words: verbal trade mark, compression of verbal trademarks, visual components of trademarks, creation of images in advertising.

*Тетяна Кулiш
(Київ)*

УДК 811.111:81'234

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ АГОНАЛЬНОСТІ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Проаналізовано агональний тип вербальної взаємодії на матеріалі американського політичного дискурсу, встановлені та проілюстровані стратегії і тактики, що використовуються для перемоги у політичній боротьбі, які втілюються у відповідних типах політичних текстів. Встановлено, що провідними стратегіями реалізації агональності є стратегія на зниження статусу опонента, стратегія вивищення власного статусу та стратегія театральності, які відповідно корелюють з трьома типами політичних текстів: агресивним, енергійним та епатажним. Визначальними чинниками для вираження конфліктності та конкурування дискурсів учасників політичної комунікації, а також для прихованої вербальної агресії на адресу опонента з метою власної позитивної самопрезентації на політичній арені є персуазивність політичного дискурсу та рекламна природа політичних дебатів.

Ключові слова: політичний дискурс, агональність, комунікативні стратегії і тактики, агресивний тип текстів, енергійний тип текстів, епатажний тип текстів.

Постановка наукової проблеми. Питання масової комунікації, статусу мовної особистості в дискурсі та дослідження тексту та дискурсу як мовленнєвої реалізації індивіда належать до провідних сфер інтересів новітньої антропоорієнтованої лінгвістики (напр., Мазирка 2008; Бондаренко 2002; Ущина 2003; Беянин 2010). Ці питання тісно пов'язані з мисленнєвою діяльністю індивіда, що обумовлює інтерес сучасних психолінгвістів до різноманітних явищ, репрезентованих у свідомості мовця та втілених, зокрема, у політичному дискурсі. Політичному дискурсу притаманна специфічна характеристика - конкурентна боротьба за владу. Вона становить головну мотивацію дискурсу політика і відображається у всіх жанрах політичного дискурсу – агітаційній промові, дебатах, дискусіях, політичних інтерв'ю тощо. Фактор боротьби за владу, як провідна властивість політичного дискурсу, у руслі політичної лінгвістики дістав назву **агональність** (від грец. **агон** “змагання”, “боротьба двох ідей, які захищають сторони-суперники, причому боротьба азартна, запекла” [5, с. 16]). Таким чином, **предметом** даного дослідження є агональний тип вербальної взаємодії в політичному дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для низки психолінгвістичних досліджень політичного дискурсу спільним є комунікативний підхід, який базується на різних положеннях когнітивної лінгвістики [Караулов 1987], теорії мовленнєвих актів [Остин 1974, Searle 1969] та психолінгвістичній теорії мовленнєвої діяльності [Леонт'єв 1974]. Значну роль у розробці психолінгвістичної концепції належить теорії мовленнєвого впливу (Н.О. Рубакін, Є.Ф. Тарасов, О.Н. Баранов, Ю.А. Сорокін та ін.) та теорії мовної свідомості [Тарасов 1992]. У діалогічному середовищі вербальна взаємодія між комунікантами може бути **гармонізуючою**, основу якої складає консенсус та згода, або **агональною**, в основі якої лежить боротьба та бажання перемоги [7]. Згідно з визначенням В.І. Карасика, кооперативність або конфліктність, як типи комунікативної тональності, лежать в основі, відповідно, етикетного або агонального типу дискурсу [4: с. 2]. Згідно з цією моделлю, ми будемо термінологічно позначати учасників агонального дискурсу як агональні дискурсивні суб'єкти.

Метою статті є аналіз вербальної реалізації агональності, зокрема, виокремлення мовленнєвих стратегій і тактик, які обирає політик, щоб здобути перевагу над опонентом, тобто стратегій і тактик реалізації агональності, а також встановлення чинників, що впливають на вираження конфліктності та конкурування дискурсів учасників політичної комунікації, що і складають **завдання** даного дослідження. **Матеріалом** дослідження слугували транскрипти 12 президентських політичних дебатів у США з 1980 по 2012 рік обсягом 300 сторінок [11].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Політика, якщо її розуміти як боротьбу за втримання влади, – це, безперечно,

сфера агонального мислення, де побутують агональні мовленнєві ідеали. Дискурс політичних дебатів – це діалогічне середовище для дослідження агональності, оскільки політичний дискурс передвиборчої комунікації є особливо яскравим прикладом вербалізації конкуруючих ідеологій його учасників. У власне мовленнєвому плані – це зустріч-конфлікт двох цілеспрямованих складних мовленнєвих потоків, обов'язковою умовою якої є виключення досягнення консенсусу та співробітництва. Мета опонентів – досягти політичних та виборчих переваг один над одним, інакше кажучи, – домінувати спочатку в даній локальній комунікативній інтеракції, а згодом – перемогти на виборах.

Передвиборча комунікація, що має спільні риси із рекламним дискурсом, представлена засобами масової інформації таким чином, щоб електорат визначив “переможця”, що і спонукає учасників користуватися антагоністичними стратегіями, підсилюючи свій вплив, покращуючи свій імідж та завдаючи шкоди іміджеві опонентів. Кожен кандидат обирає таку лінію дискурсивної поведінки, яка допомагає йому домогтися влади. Таким чином, єдиний меті – боротьбі за владу, слугують і комунікативні стратегії у рамках політичного дискурсу.

Агональність, як усяка боротьба, не може бути реалізована без суперника, а, отже, передбачає наявність опонента, протилежної сторони. Крім того, агон – це ще і театральне дійство, немислиме без наявності адресата-спостерігача. Ці фактори обумовлюють відповідний спосіб взаємодії комунікантів у політичному дискурсі.

Фактор “наявність протилежних сторін” спонукає комуніканта обрати такий план оптимальної реалізації мовленнєвих намірів, щоб в результаті максимально применшити статус співрозмовника і підвищити власний статус. Наявність адресата-спостерігача, яким є потенційний виборець, обумовлює “гру для глядача”. В результаті, комунікант намагається зробити процес спілкування видовищним, залучити адресата-спостерігача в процес “гри”, викликаючи в адресантів емоційний відгук. Під впливом цих факторів у політичному дискурсі формуються певні мовленнєві стратегії.

Російська дослідниця О.М. Паршина [8] розробила класифікацію стратегій політичного дискурсу, до яких належать наступні: стратегія самопрезентації, боротьби за владу (стратегії дискредитації та нападу), самозахисту, стратегія втримання влади (інформаційно-інтерпретаційна стратегія), стратегія формування емоційного настрою адресата та аргументативна стратегія. До **стратегій реалізації агональності** в політичному дискурсі ми віднесемо наступні [6], [10]: 1) стратегія на зниження статусу опонента; 2) стратегія на вивищення власного статусу; 3) стратегія театральності.

Російська дослідниця К.А. Рєпіна [9] розробила класифікацію політичних текстів за характером їх емоційного впливу на реципієнта, в основі якої лежить теорія емоційно-сислової домінанти [2]. Автор дослідження стверджує, що емоційні психічні стани закладені в політичному тексті їх авторами у вигляді системи мовних засобів з метою прогнозованого впливу на реципієнта. Згідно з цією класифікацією, політичні тексти можна розподілити на три типи, а саме: *агресивні, епатажні та енергійні тексти*.

На нашу думку, три вищезазначені мовленнєві стратегії реалізації агональності корелюють із типами політичних текстів за К.А. Рєпіною. Відповідно, *агресивні тексти* відповідають стратегії на зниження статусу опонента завдяки негативній лексиці та конструюванню образу ворога (приклад 1), *енергійні тексти* підвищують власний статус політика завдяки використанню позитивної лексики, ціннісних концептів (приклад 2), а *епатажні тексти* корелюють із стратегією театральності, яка орієнтована на міфологічну свідомість реципієнтів завдяки елементам релігійного, фольклорного дискурсу, підвищеній емоційності та виразності (приклад 3). Наведемо приклади таких політичних текстів.

1) Агресивний текст: *We have **no compassion for terrorists** in this country. We have no compassion. Nor will we have any **compassion** for any state that sponsors them. Oh, yes, **we're a compassionate nation**, but **our compassion** is limited. We have **great compassion**, however, for the millions around the world who are **victims of hate, victims of oppressive government**, including the people who live in Afghanistan.* (G. Bush, 2001).

(2) Енергійний текст: *The time has come to reaffirm our **enduring spirit**; to choose our **better history**; to carry forward that **precious gift**, that **noble idea**, passed on from **generation to***

generation: the Godgiven promise that all are equal, all are free, and all deserve a chance to pursue their full measure of happiness. (B.Obama, 2008).

(3) Епатажний текст: *I don't feel that I have a right to go to church, knowing that my being there could cause something of the kind that we have seen in other places, in Beirut, for example. And I miss going to church, but I think the Lord understands.* (R. Reagan, 1984).

Зовнішньою формою вираження агональності в тексті з метою боротьби за суспільну думку та захоплення якомога більшої аудиторії у політичному дискурсі стає експресивний вокабуляр, експресивний синтаксис, певні стилїстичні засоби, такі як метафори, епітети, порівняння, риторичні запитання, іронія та сарказм. Характерними властивостями політичних текстів є поєднання різних функціональних стилїв, а також лексики з різних мовних прошарків. Крім того, у своїх промовах політики часто апелюють до авторитетів, ідей християнства, використовують цитати, алюзії, фольклорний дискурс. Всі ці засоби реалізації агональності підсилюють «дієвість» політичних текстів, тобто їх прагматичну спрямованість.

Розглянемо використання тактик при реалізації стратегій політичного дискурсу, в яких вербалізується агональність. Під комунікативною стратегією ми маємо на увазі план оптимальної реалізації комунікативних намірів, що враховує об'єктивні та суб'єктивні фактори та умови, в яких відбувається акт комунікації, що в свою чергу обумовлює використання певних мовних засобів [3: с. 55]. Кожна стратегія політичного дискурсу реалізується завдяки використанню певного набору тактик. Тактика є сукупністю прийомів, що зумовлює використання певних мовних засобів.

Стратегія на зниження статусу опонента [6] реалізується через наступні тактики:

1. **Тактика негативного мовлення** – вживання негатиї, негативно-оцінної лексики, песимістичний настрій висловлювання. Наприклад: *Today our nation saw evil, the very worst of human nature. ... The sense of safety and security has been threatened.* (G. Bush, 2001).

2. **Тактика звинувачення**, наприклад: *I consider bin Laden an evil man. ... This is a man who doesn't mind destroying women and children. This is a man who hates freedom.* (G. Bush, 2001).

3. **Тактика викриття** – наведення фактів та аргументів, що свідчать про провину опонента. Наприклад: *... The president didn't find weapons of mass destruction in Iraq, so he's really turned his campaign into a weapon of mass deception.* (John Kerry, 2004).

4. **Тактика ображення**, наприклад: *I will not forget this wound to our country or those who inflicted it. I will not yield; I will not rest.* (G. Bush, 2001).

Зазначимо, що спільною рисою тактик, які репрезентують стратегію на зниження, є експлуатація образу ворога, а також експліцитне та імпліцитне висловлення негативного ставлення комуніканта не лише в адресу предмету розмови, але і відносно адресата, що свідчить про установку негативного характеру адресанта та бажання дискредитувати опонента. Крім того, такі політичні тексти спонукають до дії, помсти, боротьби.

Бажання комуніканта переважати над суперником передбачає *стратегію на вивищення власного статусу* [6], вона реалізується за допомогою наступних тактик:

1. **Тактика позитивного мовлення** – розгляд ситуації, базований на фактах, передбачає імпліцитне позитивне ставлення до обговорюваної ситуації. Наприклад: *With patience and firmness we can bring peace to that strife-torn region and make our own lives more secure.* (R. Reagan, 1983).

2. **Тактика презентації** – представлення предмету розмови у привабливому ракурсі. Наприклад: *The advance of human freedom, the great achievement of our time and the great hope of every time, now depends on us. Our nation, this generation, will lift the dark threat of violence from our people and our future.* (G. Bush 2001).

3. **Тактика відводу критики** – наведення з метою доказу невинності аргументів, за допомогою яких можна виправдати певні дії і вчинки. *The three things they try to say I've changed position on are the Patriot Act; I haven't. I support it. I just don't like the way John Ashcroft has applied it, and we're going to change a few things.* (J. Kerry, 2004).

4. **Тактика самовиправдання** – відкидання негативних суджень про об'єкт критики та його причетності до того, чому дається негативна оцінка. *We all thought there was weapons there, Robin. My opponent thought there was weapons there. That's why he called him a grave*

threat. ... And the world is better off without him in power. (G. Bush, 2004).

5. **Тактика ідентифікації** – ототожнення політика з народом, спрямоване на нав'язування адресату думки, що лідер – "своя", близька до народу людина. *We are the party of Roosevelt. We are the party of Kennedy. So don't tell me that Democrats won't defend this country.* (B. Obama, 2008).

О.М. Баранов и Є.Г. Казакевич [1] описували політичний дискурс за допомогою метафори пирога, в якому існують такі прошарки, як психологічний, соціальний, ігровий. *Стратегія театральності* [10], що відповідає ігровому прошароку політичного дискурсу, обумовлена наявністю адресата-спостерігача та має на меті представити ситуацію як певну драму, де комуніканти намагаються справити один на одного враження. Як і попередні стратегії, вона представлена певним набором тактик, а саме:

1. **Тактика спонукання** – заохочення до певної дії чи прийняття точки зору, лозунговість мовлення. Наприклад: *Virginia, let's go change the world.* (Obama, 2008).

2. **Тактика кооперації** – такий спосіб звернення до адресата, за допомогою якого комуніканти апелює до ідей та цінностей, носієм яких він є. До таких належить, наприклад, використання елементів релігійного дискурсу: *You believe in the Almighty, and I believe in the Almighty. That's why we'll be great partners.* (G. Bush, 2002).

3. **Тактика розмежування** – виявлення відмінностей у позиціях та думках. Наприклад: *Well, we do come from different places. I come from being a West Texas. (G. Bush, 2000). The other race would always remain just that: menacing, alien, and apart.* (B. Obama 2004).

4. **Тактика інформування** – наведення негативних фактів про опонента. Наприклад: *I believe that there is enough extravagance and fat in Government. As a matter of fact, one of the Secretaries of HEW under Mr. Carter testified that he thought there was \$7 billion worth of fraud and waste in welfare and in the medical programs associated with it.* (R. Reagan, 1980).

5. **Тактика обіцянки** – добровільне зобов'язання зробити щось. *And I'll just make you one promise, my word is good. ... I keep my word. I promise you the economy is going to get better. We're going to have a good economic plan. We're going into the next century a better America.* (Bob Dole, 1996).

6. **Тактика прогнозування** – передбачення про наступний розвиток ситуації. Наприклад: *The time has come to reaffirm our enduring spirit; to choose our better history; to carry forward that precious gift, that noble idea, passed on from generation to generation: the Godgiven promise that all are equal, all are free, and all deserve a chance to pursue their full measure of happiness.* (B. Obama, 2009).

7. **Тактика попередження** – засторога щодо наступних дій. Наприклад: *We will answer every danger and every enemy that threatens the American people* (G. Bush, 2003).

8. **Тактика іронізування та/або сарказму** – здійснення впливу за рахунок контрасту між сказаним та тим, що мається на увазі. Наприклад: *Look, this is a man who has great numbers. He talks about numbers. I'm beginning to think not only did he invent the Internet, but he invented the calculator.* (G. Bush, 2000).

9. **Тактика провокації** – підбурювання когось до дій чи реплік, що можуть мати негативні для нього/неї наслідки. Наприклад: *Well, I don't know his name, but let me tell you, if I become President, he's going to get to know mine* (R. Reagan, 1980).

10. **Тактика гумору** – здійснення емоційного впливу аудиторію. *Well, Barbara, you've asked that question twice. I think you ought to have at least one answer to it.* (R. Reagan, 1980).

Висновки дослідження. Агональний тип вербальної взаємодії, яким є політичний дискурс, реалізується за допомогою певних стратегій і тактик, що використовуються для перемоги у політичній боротьбі, а саме: стратегія на зниження статусу опонента, стратегія на вивіщення власного статусу та стратегія театральності, які втілюються у відповідних типах політичних текстів: агресивному, енергійному та епатажному. **Перспективи подальших наукових розвідок.** Стратегічні особливості реалізації агональності у американському політичному дискурсі можуть слугувати підґрунтям для дослідження проявів конфліктності суб'єктами політичного дискурсу та стратегічного застосування конфліктного дискурсу в політиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А.Н. Парламентские дебаты: традиции и новации / А.Н. Баранов, Е.Г. Казакевич. – М. : Знание, 1991. – 42 с.
2. Белянин В.П. Психолінгвістика : ученик / В.П. Белянин. – М. : Изд-во „Флинта”, 2007. – 232 с.
3. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М., 2006.
4. Карасик В.И. Дискурсивная персонология / В.И. Карасик // Язык, коммуникация и социальная среда. ВГПУ. - 2007.- Вып. 5. - С. 78-86.
5. Лосев А.Ф. История античной эстетики: Софисты. Сократ. Платон / А.Ф. Лосев. – М., 1969.
6. Михалева О.Л. Политический дискурс: способы реализации агональности / О.Л. Михалева. – М., 2001. – 118 с.
7. Михальская А.К. Основы риторики. Мысль и слово / А.К. Михальская. – М. : Просвещение, 1996. – 416 с.
8. Паршина О.Н. Стратегии и тактики речевого поведения современной политической элиты России : автореф. дис. ...док. фил. наук / О.Н. Паршина. – Саратов, 2005.
9. Репина Е.А. Психолінгвістическіе параметри политическогo текста: на материале программных и агитационных текстов различных политических партий конца 90-х гг. XX в. : автореф. дис. ...канд. фил. наук / Е.А. Репина. – М., 2001.
10. Шейгал Е.И. Театральность политическогo дискурса / Е.И. Шейгал // Единици языка и их функционирование. - Вып. 6. - Саратов, 2000.
11. www.usgov.com

Кулиш Т. Вербалізація агональності в політичеському дискурсе.

В статтє проаналізовано агональний тип вербального взаємодїєвня на матеріалє американського політичеського дискурса, установленє и проілюстрованє стратегіє и тактикі, которє ісползуются для победы в політичеській борбє, которє воплоцаются в соответствующих типах политических текстов. Установлено, что ведущими стратегиями реализации агональности являются стратегия на снижение статуса оппонента, стратегия возвышения собственного статуса и стратегия театральности, которые, соответственно, коррелируют с тремя типами политических текстов: агрессивным, энергичным и эпатажным. Определяющими факторами для выражения конфликтности и конкурирования дискурсов участников политической коммуникации, а также для скрытой вербальной агрессии в адрес оппонента с целью собственной положительной самопрезентации на политической арене являются персуазивность политическогo дискурса и рекламная природа политических дебатов.

Ключевые слова: политический дискурс, агональность, коммуникативные стратегии и тактики, агрессивный тип текстов, энергичный тип текстов, эпатажный тип текстов.

Kulich T. Verbalization of agonality in the political discourse.

The article examines the agonal type of verbal interaction on the material of the American political discourse, it describes and illustrates the strategies and tactics used to win the political struggle, which are embodied in the respective types of political texts. It has been found that the main agonal strategies are: strategy to reduce the status of the opponent, strategy of self-promotion and theatrical strategy, which correlate respectively with the three types of political texts : aggressive, energetic and bodacious. The determining factors for the expression of conflicts and competing discourses of the participants of political communication, as well as for the implicit verbal aggression against the opponent for the sake of one's own positive self-presentation in the political arena are persuasiveness of the political discourse and the promotional nature of political debates.

Key words: political discourse, agonality, communicative strategies and tactics, aggressive type of texts, energetic type of texts, bodacious type of texts.

Оксана Любімова
(Чернівці)

УДК 801.6:821.161.2

ЯМБІЧНІ РОЗМІРИ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ 80-х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто західноукраїнську поезію у зрізі метрики та ритміки. На основі віршознавчого аналізу значного масиву українських поетичних творів передостаннього десятиріччя ХІХ віку визначено тенденції розвитку метричного репертуару та виявлено типологічні риси основних форм. В окреслений період поети апробували значний масив силаботонічних розмірів поміж яких домінували двоскладові (76,2% від усіх силаботонічних текстів).

Серед двоскладовиків превалював п'ятистоповий ямб (42%) із «висхідним» (за М. Гаспаровим) ритмом. У сегменті ямбічних розмірів уживаними були також чотиристоповики, у яких переважав «традиційний» ритм, тристоповики, шестистопові цезуровані ямби, восьмистопові цезуровані ямби, а також врегульовані та нерегульовані ямбові різностопові структури. Поміж врегульованих ямбових різностоповиків (19,6% від ямбічних творів періоду) домінували вірші з чергуванням чотиристопових та тристопових рядків – Я4343 (29,8%). Поети також застосували розміри Я5252, Я44442, Я6665, Я6262, Я3232, Я4242, Я43434343, Я43442, Я4445, Я4455, Я4544, Я5353, Я5354, Я5442, Я5542, Я5552 та ін. Серед нерегульованих ямбових різностоповиків (3% від ямбічних творів періоду) зафіксовано такі форми: Я3-6, Я5-6, Я2-6, Я4-5.

Ключові слова: версифікація, силабо-тоніка, метрика, ритміка, віршовий розмір, понадсхемний наголос, зрушення наголосу, цезура, ямб.

Постановка наукової проблеми. Вивчення національної версифікації передбачає розгляд поетичного матеріалу як за періодами, наприклад, десятиліттями (див. 3, 4, 5, 8, 1 – М. Гаспаров, Н. Костенко, Б. Бунчук), так і за окремими формами (див. М. Гаспаров, Н. Костенко). Потрібно також враховувати й специфіку розвитку національних літератур: у ХІХ ст. східноукраїнська поезія зазнавала впливу російської літератури, західноукраїнська – польської та німецької літератури (див., напр., В. Мальцев).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про ямбові розміри в українській поезії кінця ХІХ ст. писали Г. Сидоренко, Н. Костенко, Б. Бунчук. Однак, вони вивчали версифікацію найбільших поетів цього періоду.

Мета статті – розглянути всі ямбові форми цілого пласту митців окресленого часового відтинку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Західноукраїнські автори в зазначене десятиліття застосували багату палітру силабо-тонічних розмірів. Найбільшими «шанувальниками» силабо-тоніки у цей період були І. Франко (частка силабо-тонічних творів поета становить 93,25% від усіх його віршів 80-х років), У. Кравченко (84,7%) та О. Маковей (83,3%). Традиційно переважають двоскладові розміри – 76,2% від усіх силабо-тонічних текстів періоду. У поетичному набутку західноукраїнських авторів серед двоскладовиків панівним виступає п'ятистоповий ямб, частка якого становить 42% від двоскладових розмірів і 32% від усіх силабо-тонічних структур періоду. Значну кількість творів, укладених Я5, фіксуємо у творчості І. Франка та У. Кравченко. Дослідник Франкової версифікації Б. Бунчук так трактує превалювання 5-стоповика у поетовій творчості: «Разюча перевага цього розміру може бути пояснена тяжінням поета до класичних форм романського походження: поет створив 72 сонети, чотири твори написав октавами, три – терцинами» [1, с. 141]. Не дивним видається перевага Я5 у поетичному активі У. Кравченко, адже як Франкова учениця, вона орієнтувалася на віршові форми поета-наставника, тому її ямбічні п'ятистоповики в основному також засвідчені в сонетах. У поетичній спадщині І. Франка 80-х років цим розміром укладено 110 творів, що становить 35,5% від усіх силабо-тонічних віршів автора. В У. Кравченко відсоток Я5 складає 47 (44 твори).

Зосередимося на ямбічних розмірах детальніше.

До тристопового ямба у зазначене десятиліття звертався лише С. Воробкевич. Серед його силабо-тонічного масиву цим розміром витримано 27% від ямбічних і 17% від усіх силабо-тонічних творів поета. Загалом частка Я3 від усіх силабо-тонічних текстів західноукраїнських авторів 80-х років – 1,4%, його процент від ямбічних творів становить 2,4.

Різниця у наголошуваності сильних I – III і слабкої II стопи у тристопових ямбах С. Воробкевича така: «Лети здорова, пташко...» (1882) – 20,8 – 41,6%; «Могила співака» (1884) – 29–33%; «Дівчино чорноброва» (1885) – 37,6 – 41,6%; «Здорова будь, дівчино...» (1885) – 40 – 53,3%; «Де з журавлем криниця...» (1885) – 45 – 60%; «Лежить тут перед нами...» (1887) – 45,9 – 60,4%; «Марійка із Розтік» (1888) – 66,8 – 71%.

До прикладу наведемо початок поезії «Лети здорова, пташко...»:

Лети здорова, пташко,	У <u>1</u> У <u>1</u> У <u>1</u> У <u>1</u> У
в чужий, далекий край;	У <u>1</u> У <u>1</u> У <u>1</u> У

та скоро, дружко мила,   0101010
назад до нас вертай! (С. Воробкевич). 010101

Усереднена схема акцентуації стоп у Воробкевичевих трисоповиках, а отже і в західноукраїнського ЯЗ 80-х років XIX століття загалом, виглядає так:

I	II	III
90	49	100

Різниця між наголошеністю I – III і II стоп становить 41 – 51%. Середній процент рядків із понадсхемними наголосами у творах, написаних ЯЗ, сягає 5.

Чотирисоповий ямб (19,3% від ямбічних і 11,7% від усіх силабо-тонічних творів) у своїй творчості цього періоду апробували всі автори, за винятком К. Попович. У поетичному масиві І. Франка Я4 укладено 36 віршів, що становлять 10,5% від усіх поетових творів цього часового відрізка. Чимало чотирисоповиків фіксуємо у творчості В. Масляка та О. Маковея. У першого автора на цей розмір припадає 55,5% від усіх силабо-тонічних творів поета, у другого – 43,5%.

В означене десятиліття «традиційний» тип ямба у чотирисоповиках західноукраїнських поетів утримує панівну позицію. Вірші з превалюванням наголошуваності II стопи складають 64,3% від усього поетичного матеріалу. У творах з альтернуючим ритмом різниця між сильною II та слабкою I стопами коливається в діапазоні 15,7 – 41,6%.

Найменшу різницю спостерігаємо в поезії В. Масляка «Христос воскрес!» (1887) – 9,5%, найбільшу – у вірші У. Кравченко «Куди не звернусь, скрізь твій зір...» – 42%.

Наведемо першу строфу твору В. Масляка «Христос воскрес!»:

Христос воскрес! Летять горою   0101||01010
Ключем загнучишись журавлі;   01010||001
Летять з далекої землі,   01||010001
З країв тепла назад к півночі   0101||01010
Ділитись нашою судьбою...   010||100010
Природа вся, по довгім зною,   0101||01010
Мов голуб приязно гуркоче;   010||100010
Чутна ціла теплом, весною! (В. Масляк). 010101||010

Усереднені дані наголошуваності стоп в оригінальних творах західноукраїнських авторів з альтернуючим ритмом виглядають так:

I	II	III	IV
68	93	58	100

Різниця між II та I стопами складає 25%.

«Архаїчну» структуру зберігають 35,7% усіх чотирисоповиків. Деякі з цих творів, за своїми акцентуаційними особливостями, близькі до рівнонаголошення I та II стоп – 4,3 – 5% (у поезіях О. Маковея «У бій ідім без заохоти...» (1887) і «Молох» (1888). В одному із поетових віршів, що входять до циклу «Думки і образки», – «Панотчик смачно попоїв» (1887) I і II стопи рівнонаголошені. Наведемо акцентну схему цієї поезії:

I	II	III	IV
85,5	85,5	41,7	100

У частині творів «архаїчний» ритм стійкіший – різниця між стопами складає у середньому 11 – 25% (у віршах У. Кравченко «Ой чий же се журливий тон...» (1889), О. Маковея «Кругом, кругом широкое поле» (1885) і «Джерело» (1886).

Середня акцентуація стоп у творах з «архаїчною» ритмічною структурою має такий вигляд:

I	II	III	IV
89	76,6	47,7	100

Різниця між сильнішою I та слабшою II стопами у творах з «архаїчним» ритмом становить 12,4%.

Загальна картина наголошуваності стоп усіх оригінальних творів західноукраїнських поетів 80-х років, витриманих у річищі 4-стопового ямба, така:

I	II	III	IV
78,5	84,8	53	100

У середньому, різниця між II та I стопами становить 6,3%. Процент повнонаголошених рядків у творах із «традиційною» та «архаїчною» структурою становить 28,4 і 17,7 відповідно. Усереднений відсоток повнонаголошених версів у поезіях з ритмом Я4 – 23. Загальний процент рядків із понадсхемними наголосами – 12,5.

Майже у всіх поетичних творах, витриманих у річищі Я4, західноукраїнські автори дотримувалися «чистоти» розміру, винятком є поезії І. Франка «Ув'язненим руським людям» (1882) та «Пісня руського бурсака» (1884) – у 9-у рядку фіксуємо дольник («Над все мені мила руська мова»). У творі У. Кравченко «Дрібний мій цвіте, Prima vera!...» (80-і роки) на тлі чотиристопоного ямба з'являються два рядки Я5 (18%). У вірші В. Масляка «Чому?» (1887) в останніх двох катренах наявні два рядки Я2 (10%). Однак в окремих творах спостерігаємо чимало понадсхемних наголосів. Так, у поезії С. Воробкевича «Мое завіщанє» (1886) їхня частка становить 15%, у творі В. Масляка «В перші роковини смерті незабутого Володимира Барвінського» (1884) – 22,5%, в поезії «Куди не звернись, скрізь твій зір...» У. Кравченко – 33,3%, а в другому вірші поетеси «Чи в блисках сонця неба стеля...» (1882) – 40%.

Окрім уже згадуваних І. Франка та У. Кравченко, «прихильником» п'ятистопового ямба в окреслене десятиліття був О. Маковей. Частка Я5 від усіх ямбічних віршів періоду становить 52,7% і 32% від силабо-тонічних поезій.

В українському 5-стоповику 80-х років панівним виступає висхідний ритм – 46,4%. У творах І. Франка форми із названим ритмом становлять 56%, в У. Кравченко – 25%. У віршах спостерігаємо дотримання поетами цезурового поділу в основному після другої стопи. До прикладу наведемо першу строфу сонета У. Кравченко «В житті є щось, чого не знала я!...», в якому спостерігаємо згаданий вид ритму, його метричну та ритмічну схеми:

В житті є щось, чого не знала я!   0 1 0 1 0 || 0 0 0 1 0 1
Колись в уяві світ чудовий снівся,   0 0 0 1 0 || 1 0 1 0 1 0
ввесь блиском правди і краси мінився;   1 1 0 1 0 || 0 0 1 0 1 0 п/сх
до нього рвалася душа моя (У. Кравченко).   0 1 0 1 0 0 || 0 1 0 1

I	II	III	IV	V
71,5	93	64,3	64,3	100

Усереднина схема акцентуації стоп в усіх оригінальних творах з висхідним ритмом має такий вигляд:

I	II	III	IV	V
78,1	89,7	66,7	70,2	100

Частка повнонаголошених рядків у віршах з названим ритмом становить 16,2%.

П'ятистопові ямбічні структури, у яких наявний спадний ритм, характерні для 39,2% від усіх Я5. Така будова найбільше притаманна творах У. Кравченко (63,6%). Названий ритм властивий поезії О. Маковей «В простір безмежний духом я злетів» (1887). Частка повнонаголошених рядків у п'ятистоповиках У. Кравченко коливається в межах 14,3 – 18,8%. Найменший показник повнонаголошеності рядків у творах поетеси з названим ритмом – 7% (сонети «Мені не жаль» та «Мов рана, думка ся мене болить...» (обидва – 1886), найбільший – 20% («На світі сонце, воля, радість, рух...» (1886). 0% повнонаголошених рядків в її поезіях «І труд наш – се той цвіт, що сад вкриває...» (80-і роки) і «На скорб і голод має тих, що на дні...» (1886). У творі О. Маковей частка таких рядків сягає 26%. У середньому кількість повнонаголошених рядків у Я5 зі спадним ритмом становить 15,7%.

Середні показники наголошуваності стоп у поезіях зі спадним ритмом такі:

I	II	III	IV	V
80,5	84,6	75	62	100

Для 13,7% усiх п'ятистоповикiв характерний альтернуючий тривершинний ритм. Структури iз сильною I, III i V стопами у 5-стоповиках I. Франка становлять 15%, у вiршах У. Кравченко – 11,3%.

Частка повнонаголошених рядкiв у Я5 з альтернуючим ритмом у вiршах У. Кравченко коливається в дiапазонi 14,2 – 18,8% (сонети «Ми йдемо до тих, що смерть несуть на шлях...» i «Куди не глянеш – все у нас в руїні...», поезiя «Хоча й в життi моїм нема промiння...» (80-і). Найнижчий процент – 7% повнонаголошеностi рядкiв фiксуємо у сонетi авторки «Хай спогад злиднiв, почуття вини...» (80-і), найвищий – 50% у сонетi «Суботнiй вечiр. I хоч обiг крови...» (1886).

Загальна картина акцентуацiї стоп у вiршах поетiв з альтернуючим ритмом має такий вигляд:

I	II	III	IV	V
86,3	67,8	80,4	74	100

Середнiй показник повнонаголошених рядкiв у творах з часто наголошуваними I, III i V стопами – 21%.

Усереднена схема наголошуваностi стоп усiх творiв авторiв Захiдної України 80-х рокiв XIX столiття, укладених Я5, така:

I	II	III	IV	V
81,6	80,7	74	68,7	100

Загалом кiлькiсть повнонаголошених рядкiв становить 24%. Процент версiв iз понадсхемними наголосами – 16.

Щодо «чистоти» розмiру Я5 цього перiоду, то в багатьох творах спостерiгаємо «вкраплення» у канву основного ритму iншорозмiрних рядкiв, найчастiше це рядки шестистопового ямба. У п'ятистоповиках I. Франка iншорозмiрнi рядки засвiдчено у 14 творах. Це, переважно рядки, укладенi Ябц, iнколи верси Я2, Я3 i Я4, утворенi внаслiдок розриву рядка («Дилiя», 1886, «Пролог, написаний Iваном Франком... в пам'ять 50-тих роковин смертi Iвана Котляревського», 1888, «Смерть Каїна», 1889). 4 рядки Я2 (12% вiд загальної кiлькостi версiв) наявнi у вiршi «Душа моя! Душе душі моєї!» (1888). У п'яти поезiях фiксуємо «несилабо-тонiчнi» рядки.

По одному рядку Ябц фiксуємо у сонетах У. Кравченко «Се він! Се геній народа живе!...», «В промiннi тiм перлиться мла слiзьми...» (1885) та у вiршах «Брехня й омана в свiтi все горою...» (1886), «Хоча й в життi моїм нема промiння...», «О, заки в далеч вiдiду незнану...» (80-і роки). По два рядки шестистоповика наявнi у сонетах поетеси «Чом сестро, у життi веснi вкриваєш...», «Чого так рано...», «Над Пробiєм» (усi – 1885), «Добра бажаємо... Слiз голосiння...», «I труд наш – се той цвiт, що сад вкриває...» (80-і роки). Один рядок Я4 наявний у поезiї «О, не любов забути я бажаю...» (1885), (2-й рядок: «*палку любов, любов дiвоchu...*» $\cup\cup\cup\cup\cup\cup\cup$), та у творi «Чи лиш одно-однiсiньке слово: «зрада»...» (80-і), (3-й рядок: «*Чи ж доти у душі лунатиме...*» $\cup\cup\cup\cup\cup\cup\cup$), у цьому творi перший верс – «несилабо-тонiчний». У вiршi поетеси «Так! Вiщий зiр його я обманула...» (1884) наявний один рядок Ябц (38-й: «*Коли б ти, господи, зробив ласкаве чудо...*» $\cup\cup\cup\cup\cup\cup\cup\cup\cup\cup\cup\cup\cup\cup\cup\cup$), один – Я4 (48-й: «*Спокiй мій... щастя... це омана...*» $\cup\cup\cup\cup\cup\cup\cup\cup$) i останнiй рядок – Я2 зi зрушенням наголосу («...*лиш не для себе...*» $\cup\cup\cup\cup\cup$). У вiршi «Куди ти, сестро, смiлий лет звертасш?..» (1886) Я5 укладено 85,7% усiх рядкiв, решта – 14,3% припадає на Ябц. У творi «Ведеться боротьба в людському родi...» (1886) Ябц витримано 17,6% рядкiв. У поезiях «Коли подумаю, як те життi минає...» i «Новий лад» (обидвi – 1886) на рядки Ябц припадає по 25%.

Шість разiв у цей перiод до Ябц вдався I. Франко (1,75% вiд усiх творiв автора) та один раз звернулася У. Кравченко (1%). За спостереженнями Б. Бунчука, шестистоповики I. Франка подiляються на два ритмiчнi види: з симетричним двочленним ритмом («Чом так тривожно б'єсь у мене серце в груди...» (1880), «Не бiйтеся тюрми!» (1880), «Беркут» (1883), «Святовечiрня казка» (1883) i несиметричним альтернуючим ритмом («Сонети-невiльники», «Рiдне село» (обидва – 1880).

Шестистоповик У. Кравченко представлений семирядковою поезiєю «Iз раннiх днiв...» (1884). Ритм витримано чiтко, цезура змiщена – чоловiча i жiноча.

Загальний акцентний малюнок захiдноукраїнського Ябц 80-х рокiв такий:

I	II	III	IV	V	VI
91	73	82,3	91	72	100

Усереднений процент рядкiв з обтяженнями становить 14,3.

Я8ц характерний для одного вiрша-строфи I. Франка «Як та опука вiд скали...» (1883) надрукованому у «Моему Измарагдi», однак цей твiр був автором перероблений у ямбiчний рiзностоповик Я4343.

19,6% вiд ямбiчних i 11,9% вiд усiх силабо-тонiчних структур перiоду припадає на врегульованi ямбовi рiзностоповики. До названого розмiру вдалися усi автори окресленого десятилiття. Чергування чотиристопових та тристопових рядкiв характерне для 29,8% вiд усiх рiзностоповикiв. До Я4343 зверталися I. Франко, С. Воробкевич, О. Маковей, В. Масляк i К. Попович. У вiршi С. Воробкевича «Скит Манявський» (1885) кожна строфа закинчується «несилабо-тонiчними» рядками:

<i>Де над Манявов лiс густий,</i>	uuuu u uu
<i>давно там скит стояв;</i>	uuuu
<i>там православ'я хрест святий</i>	uuuu u uu
<i>до неба ся здiймав.</i>	uuuu
<i>Черцi побожнi жили там,</i>	uuuu u uu
<i>як в Кисвi живуть;</i>	uuuu
<i>що-дня гудiв величнiй храм</i>	uuuu u uu
<i>вiд милозвучних нут:</i>	uuuu
<i>«Пресвятая Богородице,</i>	uuuu uuuu
<i>спаси нас!» (С. Воробкевич).</i>	uu

Не виявила iнтересу до ритму Я4343 лише У. Кравченко, однак поетеса дала багато iнших цiкавих схем рiзностопових ямбiв, серед них такi: Я5252, Я44442, Я6665, Я6262.

Я5252 властивий вiршам У. Кравченко «Люблю тебе, народе мiй убогий...», «Голодна я i жити вже не годна...», «О, не вгасай менi, моє ти ранне Соненько яснe!...», «Я ваша!...» (усi – 1884), «Гей, у чужiй найшлась я сторононьцi...» (1886), «Солодка ноче, ноче повна дива...», «Нi, ти не влив, мiй отче, в серце бiдне...», «Чом ти мене думками надiлила...», «Вiдвернуся – втечу, маро, вiд тебе!...» (80-i роки). В останнiй поезiї фiксуємо iншорозмiрнi рядки (Д4 – 3-й, Я3 – 10-ий (10% вiд усiх рядкiв) та зрушення наголосу. Наведемо першу строфу вiрша:

<i>Вiдвернуся – втечу, маро, вiд тебе!...</i>	uuuuu u uu uu	Я5
<i>Досить терпiнь,</i>	uuu	зр/н
<i>досить душа моя йшла за тобою,</i>	uuuu uu uuuu	Д4
<i>неначе тiнь... (У. Кравченко).</i>	uuuu	Я2

Я44442 характерний для вiрша поетеси «Береза шумно шелестить...» (80-i роки), Я6665 написано поезiю «Ведеться боротьба...» (1886). Впорядкованим Я6262 i Я5252 укладено твiр «Молодим» (1884).

Найбiльше рiзностопових впорядкованих ямбiчних структур фiксуємо в I. Франка. За даними Б. Бунчука, у цей перiод поет застосував новi розмiри: Я3232, Я4242, Я43434343, Я43442, Я4445, Я4455, Я4544, Я5353, Я5354, Я5442, Я5542, Я5552, Я55555566, Я555555555556, Я555555555555, Я5566, Я6655.

Низку рiзностоповикiв апробував С. Воробкевич. У сегментi поетових ямбiчних структур фiксуємо такi: Я434344 («Коня вже хлопець осiдав...», «В вiльшинi там малий млинок...» (обидва – 1881), Я4343443 («Там в долi явiр i верба...», 1881), Я443443 («Смерть козака», 1887), Я33334433 («Як лист на деревинi...», 1883), Я33334333 («Пiд дубом кучерявим...», 1885).

Неврегульованими ямбовими рiзностоповиками укладено 3% вiд ямбiчних i 1,8% вiд усiх силабо-тонiчних творiв перiоду. До такої форми вiрша зверталися I. Франко та У. Кравченко. Каменяр апробував розмiри Я3-6 (байка «Вiвця i Цап», 1884) та Я5-6 («Чи олово важке пливе у моїх жилах...», 1880). У. Кравченко застосувала такi ямбiчнi невпорядкованi рiзностоповики: Я2-6 («Могутня хвиле, в стiни кременистi...», 1885) i Я4-5 («Раз тiльки Prima vera – цвiт...»).

Висновки дослідження. Отже, в означене десятиліття захiдноукраїнськi поети апробували значний масив силабо-тонiчних розмiрiв. Найчастiше силабо-тонiчнi форми в цей часовий вiдрiзок застосовували І. Франко, У. Кравченко та О. Маковей. Традиційно переважали двоскладовi розмiри (76,2% вiд усiх силабо-тонiчних текстiв перiоду). Панiвним виступав п'ятистоповий ямб (42% вiд двоскладових розмiрiв i 32% вiд усiх силабо-тонiчних структур десятиліття). Значну кiлькiсть творiв, укладених Я5, фiксуємо у творчостi І. Франка та У. Кравченко. У сегментi ямбiчних розмiрiв уживаними були також чотиристоповики, тристоповики, шестистоповий цезурований ямб, восьмистоповий цезурований ямб, а також врегульованi та нерегульованi ямбовi рiзностоповi структури. **Перспективи подальших наукових розвiдок.** Одержанi данi нашої розвiдки увиразнюють та конкретизують загальну картину особливостей вiршових форм української поезiї 80-х рокiв ХІХ сторiччя, надають чимало нового до оцiнки нацiональної версифiкацiї окресленого перiоду. Результати здiйсненого нами дослідження можуть слугувати зручним та вагомим матерiалом для зiставлення з подiбними вiршознавчими спробами iнших лiтературних етапiв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бунчук Б. Вiршування Івана Франка : моногр. / Борис Бунчук ; [наук. ред. д. фiлол. н., проф. Мельничук Б. І.] ; Чернiв. держ. ун-т iм. Ю. Федьковича. – Чернiвцi : Рута, 2000. – 308 с.
2. Воробкевич С. Твори Ізидора Воробкевича : в 3 т. / С. Воробкевич. – Львiв : Просвiта, 1909. – Т. І. – 417 с.
3. Гаспаров М. Л. Современный русский стих. Метрика и ритмика / М. Л. Гаспаров. – М. : Наука, 1974. – 487 с.
4. Гаспаров М. Л. Очерк истории русского стиха. Метрика, ритмика, рифма, строфика / М. Л. Гаспаров. – М. : Наука, 1984. – 314 с.
5. Гаспаров М. Л. Очерк истории европейского стиха / М. Л. Гаспаров. – М. : Наука, 1989. – 304 с.
6. Історiя української лiтератури. Кiнець ХІХ – початок ХХ ст.: у 2 кн. : пiдруч. / О. Д. Гнiдан, Г. Ф. Семенюк, Н. М. Гаєвська [та iн.]; за ред. проф. О. Д. Гнiдан. – К. : Либiдь, 2006. – Кн. 2. – 496 с.
7. Качуровський І. Метрика : пiдруч. / І. Качуровський ; [гол. ред. М. С. Тимошик, ред. Л. Л. Щербатенко]. – К. : Либiдь, 1994. – 120 с.
8. Костенко Н. В. Українське вiршування ХХ столiття: навч. посiб. – 2-ге вид. випр. та допов. / Н. В. Костенко. – К.: Київ. ун-т, 2006. – 287 с.
9. Кравченко У. Рiма veга : зб. поезiй / Уляна Кравченко. – Львiв : Наклад. Євг. Олесницького, 1885. – 37 с.
10. Кравченко У. Вибранi твори / Уляна Кравченко ; [вступ. ст. А. А. Каспрука]. – К. : Держлiтвидав УРСР, 1958. – 498 с.
11. Маковей О. Поезiї / Осип Маковей. – Львiв : наклад. К. Паньковського, з друк. Наук. т-ва iм. Шевченка, 1895 (обкл. 1894). – 136 с.
12. Мальцев В. С. Українське вiршування перших десятирiч ХІХ столiття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. фiлол. наук : спец. 10. 01. 06 «Теорiя л-ри» / В. С. Мальцев ; Терноп. нац. пед. ун-т iм. В. Гнатюка. – Тернопiль, 2007. – 20 с.
13. Масляк В. З чорного шляху : поезiї / Володимир Масляк (Залуквич). – Львiв : Накладом редакцiї «Зорi», 1897. – Т. 2. – 182 с.
14. Попович К. Твори / Климентина Попович ; [упоряд. П. Г. Баб'як]. – Львiв : Каменяр, 1990. – 61 с.
15. Сидоренко Г. К. Вiд класичних нормативiв до верлiбру / Г. К. Сидоренко. – К. : Вища школа, 1980. – 182 с.
16. Франко І. Зiбрання творiв : у 50 т. / Іван Франко ; [редкол.: Є. П. Кирилук (голова), Б. А. Деркач, Ф. П. Погребенник та iн.]. – К. : Наук. думка, 1976 – 1986. – . – Т. 1 / [ред. тому Н. Л. Калиниченко ; упоряд. та коментарi М. С. Грицютий, Н. Л. Калиниченко]. – 1976. – 503 с., Т. 2. / [ред. тому І. І. Басс ; упоряд. та коментарi І. І. Басса, В. Я. Герасименка, А. А. Каспрука]. – 1976. – 544 с., Т. 26 / [ред. тому В. Л. Микитась, С. В. Щурат ; упоряд. та коментарi Н. О. Вишневської та iн.]. – 1980. – 463 с.

Любимова О. Ямбические размеры в западноукраинской поэзии 80-х годов XIX века.

В статье рассмотрена западноукраинская поэзия с точки зрения метрики и ритмики. На основе стиховедческого анализа значительного массива украинских поэтических произведений предпоследнего десятилетия XIX века определены тенденции развития метрического репертуара и выявлены типологические черты основных форм. В данном десятилетии поэты апробировали значительный массив силлабо-тонический размеров среди которых доминировали двухсложные (76,2% от всех силлабо-тонических текстов). Среди двухсложных размеров преобладал пятистопный ямб (42%) с «восходящим» (по М. Гаспарову) ритмом. В сегменте ямбических размеров употребляемыми также были четырехстопные ямбы, в которых преобладал «традиционный» ритм, трехстопные ямбы, шестистопные цезурированные ямбы, восьмистопные цезурированные ямбы, а также урегулированные и неурегулированные ямбические разностопные структуры. Среди урегулированных ямбических разностопных структур (19,6% от ямбических

произведений периода) доминировали стихи с чередованием четырехстопных и трехстопных строк – Я4343 (29,8%). Поэты также применили размеры Я5252, Я44442, Я6665, Я6262, Я3232, Я4242, Я43434343, Я43442, Я4445, Я4455, Я4544, Я5353, Я5354, Я5442, Я5542, Я5552 и др. Среди неурегулированных ямбических разностопных структур (3% от ямбических произведений периода) зафиксированы такие формы: Я3-6, Я5-6, Я2-6, Я4-5.

Ключевые слова: стихосложение, силлабо-тоника, метрика, ритмика, стихотворный размер, внесхемное ударение, сдвиг ударения, цезура, ямб.

Lyubimova O. Iambic Metres in West Ukrainian Poetry of 1880s.

The article explores West Ukrainian poetry in terms of meter and rhythm. The versification analysis of 1880's Ukrainian poetry reveals trends of metric repertoire development and basic forms typological features. During this period the poets tested a vast array of accentual-syllabic metres, dominated by disyllables (76.2% of all syllabic-tonic texts). Among disyllables, iambic pentameter (42%) with ascending rhythm (according to M. Gasparov) was most widely used. Among iambic metres, tetrameters with predominantly 'traditional' rhythm, trimeters, caesured iambic hexameter, caesured iambic octameter, as well as fixed and unsettled iambic structures varying in the number of feet are quite common. Among the fixed iambic structures (19.6% of iambic works of the period) verses with alternating tetrameters and trimeters dominated – I4343 (29.8%). Poets also tried I5252, I44442, I6665, I6262, I3232, I4242, I43434343, I43442, I4445, I4455, I4544, I5353, I5354, I5442, I5542, I5552 et al. Among the unsettled iambic structures (3% of iambic works of the period) the following forms: I3-6, I5-6, I2-6, I4-5, are recorded.

Key words: versification, syllabic-accentual versification, metrics, rhythmic, metre, supraschemic accent, stress shift, caesurae, iamb.

Олеся Лященко
(Київ)

УДК 811.111+81.42'55

**ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ЯК ІМАНЕНТНА ОЗНАКА НАУКОВОГО ТЕКСТУ
(НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ СТАТЕЙ ГЕОЛОГІЧНОЇ ТЕМАТИКИ)**

Проаналізовано наукову працю як продукт когнітивного й емоційного пізнання дійсності. Автор постулює думку, що категорія експресивності експлікується у мовних ситуаціях, коли суб'єкт наукового мовлення дає оцінку так званому старому знанню, дискутує з іншими вченими, моделює комунікативне повідомлення для реципієнта таким чином, щоб переконати його в правильності своєї точки зору. Показано, що експресивність постає невід'ємною складовою таких субтекстів наукової роботи, як міркування, полеміка, пояснення, уточнення, приклади тощо. Доведено, що на психологічному рівні експресивність виявляється через оціночне ставлення автора та його настанову на побудову діалогу з читачем. На лінгвістичному рівні серед маркерів експресивності доцільно вирізнити емотивні прикметники та прислівники, за допомогою яких оцінюються старе знання, питання і питання-відповіді, інверсію для коригування уваги реципієнта.

Ключові слова: науковий текст, суб'єкт наукового мовлення, експресивність, діалогічність

Постановка наукової проблеми. У сучасному науковому дискурсі увага до категорії експресивності як текстоутворюючого фактору спостерігається в теорії пізнання, наукознавстві, психології наукової творчості, теорії наукового дискурсу, психолінгвістиці, комунікативній лінгвістиці, функціональній стилістиці тощо.

Відправною точкою вивчення експресивності як стилістичного поняття можна вважати працю «Французька стилістика» (1909 р.) Ш. Баллі, нині ж склалось кілька підходів у дослідженні цієї категорії, серед них доцільно вирізнити лінгвістичний (Т.Г. Винокур, М.Н. Кожина, Г.Ф. Кузьміна, В.А. Чабаненко, Є.Ю. Чайковська та ін.), семасіологічний (С.Б. Берлізон, Л.М. Васильєв, О.С. Івасюк, Є.Ф. Петришева, Т.А. Трипольська, О.П. Фролова та ін.), прагматико-комунікативний (Л.А. Кисельова, І.П. Ромашова та ін.).

У методологічних рамках прагматики складність дослідження категорії експресивності полягає в тому, що вона виступає, як правило, додатковим макрокомпонентом значення певного

мовного знака. У нашому дослідженні будемо орієнтуватися на розуміння експресивності як мовної категорії, що включає такі поняття, як емоційність, оцінність, виразність та образність, вербалізується на всіх мовних рівнях (словотворчому, лексичному, стилістичному, синтаксичному тощо) і слугує для вираження авторського комунікативного повідомлення і поглиблення впливу на реципієнта. Її вияв у тексті залежить не тільки від вміння адресанта створювати експресивний ефект, а й від здатності адресата розпізнати суб'єктивні сигнали, емотивне ставлення суб'єкта мовлення в тексті. Особливо складно інтерпретувати мовні ресурси експресивності в науковій праці, яка аргію вважається продуктом раціонального мислення та характеризується строгим логічним викладом без широкого спектру засобів образності, характерних для художнього стилю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмисленню експресивності в науковій праці присвячено розвідки Н.В. Данилевської [3], О.М. Ільченко [5], М.Н. Кожині [6, 7], В.Г. Костенко [8], М.П. Котюрової [9, 10], Н.М. Пільгуй [12], Н.М. Разінкіної [14], Г.З. Хворенкової [15], Є.Ю. Чайковської [17] та ін., однак поза увагою вчених залишається емоціогенність текстів геологічної тематики, що обумовлює актуальність такого напрямку дослідження.

Мета цієї статті – проаналізувати лексичні й синтаксичні ресурси, за допомогою яких реалізується категорія експресивності в науковому тексті. Новизна роботи полягає у висвітленні змістових і формальних особливостей вербалізації експресивності у науковому тексті на прикладі англійських статей з геології. Джерельною базою дослідження стали видання журналу *Journal of Geography and Geology* за 2009-2013 рр.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сучасному мовознавстві склалися дві протилежні думки про емоціогенність наукового тексту. Так, зокрема В.В. Одінецов [11] вважає недоцільним присутність експресивності в канві наукової праці, тоді як Л.Г. Бабенко [1], Н.В. Данилевська [3], М.Н. Кожина [7], В.І. Шаховський [18, 19] та інші трактують її як додатковий текстоутворюючий фактор. Появі першого підходу сприяло протиставлення чуттєвого і раціонального начал, яке бере свій початок у філософії та пізніше вплинуло на визначення й обґрунтування системи 5 стилів у мові. Слід зазначити, що традиційне виокремлення функціональних стилів мови нині зазнає змін, аксіоматичним стало спостереження, що кожен стиль залежно від змісту і завдань спілкування, різних екстралінгвістичних факторів може зазнавати «відхилень від середньої норми» та активізувати у своїй структурі «нетипові» семантичні елементи [13, с. 14]. Якщо ж аналізувати науковий стиль, то неповним було б трактування наукового тексту як продукту суто логічного мислення, головна мета якого – об'єктивно висвітлити спеціальну інформацію. Так, пізнання дійсності відбувається не тільки на логічному, а й на чуттєвому рівні, суб'єкт наукового мовлення насамперед дає оцінку так званому *старому знанню*, полемізує з іншими вченими, вибудовує стратегію переконання реципієнта у правильності своєї точки зору, зрештою, використовує, за словами психолога М.Г. Ярошевського, індивідуальний «категоріальний профіль мислення» [20, с. 72]. Слушним є твердження іншого психолога, М.А. Холодної, про існування персонального пізнавального стилю науковця – багатокомпонентної структури, яка включає низку стилів: пізнавального ставлення до навколишнього світу, постановки і вирішення проблем, переробки та кодування інформації [16, с. 125]. Роздуми про суб'єктивне начало в науковому тексті знаходимо і в працях лінгвіста М.П. Котюрової. Так, дослідниця вказує на можливість диференціації властивостей тексту на об'єктні (денотатні, предметно-тематичні) та суб'єктні, обумовлені рефлексивно-особистісною природою науково-пізнавальної діяльності [10]. В сукупності ці текстові характеристики впливають на зміст і форму наукового тексту, його лексичну, синтаксичну та графічну структуру, іншими словами, обумовлюють вибір автором наукової праці ресурсів для вербалізації його комунікативного повідомлення. На гносеологічному та психологічному рівні пізнавальний стиль науковця реалізується через план змісту і експлікує його ставлення до старого і нового знання, а також до реципієнта. На лінгвістичному (план вираження) спостерігається вживання емотивних або контекстуально емотивних мовних ресурсів, які допомагають реалізувати в тексті суб'єктивні, здебільшого оціночні, сигнали авторського мовлення.

Множинність оціночних сигналів суб'єкта наукового мовлення отримала визначення «пізнавальна оцінка» (ПО) у працях лінгвіста Н.В. Данилевської, котра, в свою чергу, стверджує, що ПО поєднує 2 невід'ємні аспекти людського пізнання – когнітивний (вказує на зв'язок з раціональною сферою пізнання) та емотивний (вказує на зв'язок з емоційною сферою пізнання) [3, с. 31].

Експресивність як текстова категорія тісно пов'язана з однією з найбільш виразних ознак наукового тексту, а саме з діалогічністю, теоретичне обґрунтування якої знаходимо в працях М. М.Бахтіна, Є.Д. Поливанова, Л.В. Щерби, Л.П. Якубинського та ін. Як справедливо зазначав М.М. Бахтін, «висловлювання наповнене «чужими» голосами, обертонами, що вказують на одночасний діалог мовця з тим, що було сказано до нього (*мистецькі традиції, суспільно-етичні цінності, старе знання – прим. авт.*), та адресатом з настановою на відповідь у майбутньому [2, с. 412].» У свою чергу, сучасні дослідники (зокрема, Р.А. Будагов, М.Н. Кожина, Є.А. Баженова) наголошують на діалогічності наукового мовлення та важливості екстралінгвістичних реалій для формування наукового стилю (соціальна сфера спілкування, специфіка трудової діяльності вченого, орієнтація на певний тип читацької аудиторії тощо), трактують науковий текст як інтертекст (діалог різних точок зору в рамках одного контексту), що «функціонує в інтердискурсі (певному семантичному просторі, де функціонує кілька дискурсів, об'єднаних спільною темою)» [3, с. 32] й відображає оціночне ставлення автора до того, що було сказано до нього, та комунікативну стратегію, сукупність лексичних, синтаксичних та графічних засобів, які автор використовує, щоб вплинути на реципієнта.

Обумовлюють появу діалогічності в науковому тексті такі його складові, як міркування, полеміка, експериментальне дослідження, докази, доповнення, уточнення, приклади. Для успішної й переконливої передачі інформації важливо вибрати такі засоби всіх рівнів мови, за допомогою яких можна було б забезпечити активізацію мислення читача з подальшим переконанням в істинності нового знання, викладеним суб'єктом мовлення.

Деякі дослідники пропонують розрізняти зовнішню (експліцитну) та внутрішню (імпліцитну) діалогічність наукового тексту [4, с. 106]. Зовнішня комунікація реалізується через адресованість тексту певному колу спеціалістів, рівень компетенції яких максимально наближений до знань автора комунікативного повідомлення і з якими автор може встановлювати паритетні відносини на рівні адресант-текст-адресат. Цю особливість легко простежити при зіставленні наукового тексту з науково-популярним, де суб'єкт мовлення змінює прагматику тексту, уникає складних термінів, подає неповний об'єм інформації, вибірково моделює доказову основу істинності інформації, адже в цьому випадку спеціаліст звертається до неспеціаліста.

Зовнішня діалогічність реалізується в науковому тексті таким чином:

1) вживання персоніфікаторів «we» і, рідше, «I» моделює образ групи авторів або автора, які розгортають власний дискурс у множинності голосів, «точок зору» в інтердискурсі певної наукової галузі або конкретної вузько специфічної ділянки знання: *«Furthermore, we can take advantage to solve many forensic problems. The most popular application of forensic geology relates to legal investigations which can be very applicable for Iran. In addition to normal application of forensic geology in common criminology, it has high capacity to relieve some terrible destructive actions such as terrorism which is a serious problem in our neighborhoods.»* (*Journal of Geography and Geology, Vol. 2, No. 1, 2010, P. 77*), *«I argue this failure can largely be explained by a combination of: (1) relaxing the Corporate Auto Fleet Efficiency (CAFE) standards during the 1990s, (2) a deliberate ramping-up of Saudi production in the 1980's to flood the market with oil, thereby, driving down prices and furthering the economic pressures on the Soviet Union as its foreign exchange earnings plummeted while trying to maintain a costly arms race with the U.S.A., (3) a complete lack of meaningful research and development by the American auto and trucking industries in technologies that would sever the connection to petroleum based fuels or substantially reduce it, and (4) a failure to reassess the Cold War stratagem regarding oil in a post Cold War setting especially given the industrialization of China and India and the accentuated instability associated with Islamist movements in the Middle East.»* (*Journal of Geography and Geology; Vol. 5, No. 3; 2013, P. 47-48*).

2) безпосереднє звернення до читача через вживання займенника you”: *«Here, we give you an example. The data in table 1 is a portion of input data used for testing. It was used as input data.*

In the table, the rows A and B are the coordinates, row C is numeric well identifier, the row D and E are well information, those are dependent data. Rows from F to L are independent data, those are seismic time information.» (Journal of Geography and Geology; Vol. 1, No. 1; 2009, P. 49)

3) у частинах *Introduction, Background, Discussion* відбувається своєрідний діалог автора з колегами, здійснюється критичний аналіз їхніх напрацювань, суб'єкт наукового мовлення погоджується або не погоджується з думками, гіпотезами, результатами і методами досліджень і т.д. інших вчених. Як правило, експресивні мовні засоби частіше вживаються в ситуації незгоди, негативної оцінки, критики. Зокрема, така модальність вербалізується за допомогою відповідних емотивних або контекстуально емотивних прикметників та прислівників у фразях на зразок «*a relatively false conclusion*», «*the accuracy of TIGER files is of lesser quality*», «*these problems are very briefly described*», «*inadequate information on ... the issue*», «*inadequately tackled issue*», «*little further exploration work was undertaken*», «*dubious concerns*», «*this point is moot*», «*this is just simply untrue*», на думку дослідників, їхні попередники «*pay insufficient attention*», «*give little attention*» (i.g. to certain problems), а інколи звучить і неприховане заперечення: «*Subjectively, to this writer's chagrin, a corrigendum of Iannicelli incorrectly showed a 850 km horizontal scale bar and this correctively should instead be 850 m towards measurement of the lowland, gigantic, oriented DeKalb mounds.*» (Journal of Geography and Geology, Vol. 5, No. 2; 2013, P. 37). Варто зазначити, що аналіз статей із різних джерел показав досить стриману позитивну оцінку інших вчених. Найбільш часто вживані в схвальному контексті емотивні лексеми – «*proper*» або «*properly*» (i.g. properly analyzed, properly referred to the issue, etc.). Якщо дослідники погоджуються з поглядами своїх колег, то, як правило, звертаються до їхніх напрацювань без розлогих схвальних коментарів.

4) введення питальних речень, інколи й у назві статті, активізує читацьку увагу, налаштовує на спільний пошук відповідей автором та реципієнтом, скеровує процес сприйняття тексту адресатом, наприклад «*What impact would removal of ethanol have on gasoline prices since its removal would produce an instantaneous demand for another 650,00 barrels of oil per day?*» (Journal of Geography and Geology, Vol. 5, No. 3, 2013, P. 47)

5) вживання риторичної фігури «питально-відповідальний хід», коли автор сам відповідає на своє питання, створює враження діалогу з реципієнтом: «*Why the 2-dimension map exhibits the same complex dynamics with that arising from the 1-dimension map? Maybe the two-population interaction model poses a new question about the essence of chaos.*» (Journal of Geography and Geology, Vol. 2, No. 1, 2010, P. 8)

6) інверсія також спрямована на деавтоматизацію читацького сприйняття: «*Of specific concern in this report, are gigantic, NE-SW oriented mounds that measure from 400 m to 1.2 km in their longest dimension.*» (Journal of Geography and Geology, Vol. 5, No. 2; 2013, P. 31)

7) вживання наказового способу дієслова привертає читацьку увагу до важливих деталей дослідження, статистичних даних і т.д.: «*Note the wavy subsurface of the basal till.*» (Journal of Geography and Geology, Vol. 5, No. 3, 2013, P. 24)

Внутрішній тип діалогічності реалізується у цитуванні інших дослідників, введенні чужої непрямой мови в мовлення адресанта комунікативного повідомлення.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Проаналізувавши специфіку вербалізації мовних експресивних засобів на ілюстративному матеріалі англійських статей геологічної тематики, ми дійшли таких висновків: осягнення дійсності індивідом відбувається на раціональному й чуттєвому рівні, тому всі види його діяльності, в тому числі й наукова творчість, є продуктами функціонування когнітивної та емоційної складових психіки. Експресивність можна трактувати як додатковий текстоутворюючий фактор, який в науковому тексті слугує для вербалізації авторського ставлення до старого і нового знання, увиразнення авторських ідей, а також для привернення й активізації читацької уваги. Ця категорія реалізується в рамках прагматики наукового тексту, в якому адресант ставить за мету ознайомити адресата з результатами своїх спостережень, дослідів і т. д. і переконати в істинності нового знання. Експресивність реалізується в діалогічній структурі наукової праці за допомогою таких лексичних засобів, як персоніфікатори *we* і *I*, що моделюють образ автора комунікативного повідомлення, а також *you*, що оприявнює безпосереднє звернення суб'єкта наукового мовлення до реципієнта. Важливу роль відіграють

власне емотивнi та контекстуально емотивнi прикметники й прислiвники. На синтаксичному рiвнi вживаними є питальнi речення, питальнi речення з відповідями суб'єкта наукового мовлення, також зрiдка застосовується стилiстичний засiб «iнверсія». Внутрiшня дiалогiчнiсть тексту експлiкується через уведення чужої непрямой мови в текст наукової статтi. Появу емотивних значень обумовлює i сама структура наукової працi, зокрема такi її частини, як мiркування, полемiка, експериментальне дослідження, докази, пояснення, доповнення, уточнення, приклади. Ступiнь вияву експресії в науковій працi залежить i від низки екстралiнгвістичних факторiв: розвитку наукової думки, запитiв соціального середовища, специфіки трудової діяльності i від персонального пiзнавального стилю науковця. Подальшi перспективи дослідження експресивно-прагматичних мовних засобiв стосуються аналізу стилiстичних ресурсiв наукового стилю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Л.Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке / Л.Г. Бабенко. – Свердловск: Изд-во Урал ун-та, 1989. – 184 с.
2. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М.М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1975. – 502 с.
3. Данилевская Н.В. К вопросу об экспрессивности научного текста / Н. В. Данилевская // Вестник Пермского университета. Сер.: Российская и зарубежная филология. – 2012. – Вып. 6 (12). – С. 30-36.
4. Занiздра Н.О. Дiалогiчнiсть наукового мовлення // Вiсник КДПУ ім. М.В. Остроградського/ Н.О. Занiздра. – 2007. – Вип. 2 (43). – Ч. 1. – С. 103-106.
5. Ильченко О.М. The Language of Science: Semantics. Pragmatics. Translation. – Англійська мова науки. Семантика. Прагматика. Переклад: Підручник. Для студентiв вищих навчальних закладiв i науковцiв / О.М. Ильченко. – К.: НВП "Видавництво "Наукова думка" НАН України", 2009. – 288 с.
6. Кожина М.Н. О диалогичности письменной научной речи / М.Н. Кожина. – Пермь: Перм.ун-т, 1986. – 91 с.
7. Кожина М.Н., Титова Л.М. К вопросу об авторской индивидуальности в научном стиле речи / М.Н. Кожина, Л.М. Титова // Исследования по стилистике. – Пермь, 1976. – С. 110-120.
8. Костенко В.Г. Сологор І.Н. и др. Лексические средства реализации категории эмотивности в текстах научных медицинских статей / В.Г. Костенко, І.Н. Сологор // Альманах современной науки и образования. – 2012. – № 12 (67). – В 2-х ч. – Ч. I. – С. 73-76.
9. Котюрлова М.П. Стилистика научной речи / Учеб. пособие для студентов учреждений высш. проф. образования / М.П. Котюрлова. – М.: Издательский центр «Академия», 2010. – 240 с.
10. Котюрлова М.П. Стилистика научной речи: проблемы категоризации семантики текста – Точка доступа – http://www.rusnauka.com/1_7_AND_2011/Philologia/4_89356.doc.htm
11. Одинцов В.В. Стилистика текста / В.В. Одинцов. – М.: Наука, 1980. – 263 с.
12. Пiльгуй Н.М. Мовнi засоби експресивностi в наукових текстах аграрної тематики / Н.М. Пiльгуй // Вiсник Харківського Національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Сер.: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2010. – № 896. – С. 123-130.
13. Плещенко Т.П., Федотова Н.В., Чечет Р.Г. Стилистика и культуры речи: Учеб. Пособие / Под ред. П.П. Шубы. / Т.П. Плещенко, Н.В. Федотова, Р.Г. Чечет. – Мн.: "ТетраСистемс", 2001. – 544 с.
14. Разинкина Н.М. Стилистика английской научной речи: элементы эмоционально-субъективной оценки / Н.М. Разинкина. – М.: Наука, 1972. – 168 с.
15. Хворенкова Г.З. Особенности экспрессивно-прагматической организации научной речи на английском языке. Дис. . канд. филол. наук / Хворенкова Г.З. – М., 2006. – 183 с.
16. Холодная М.А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. 2-е изд. / М.А. Холодная. – СПб.: Питер, 2004. – 384 с.
17. Чайковська Є.Ю. Поняття "емотивнiсть" та "експресивнiсть" у мові науки / Є.Ю. Чайковська // Лiнгвістика XXI століття: нові дослідження i перспективи. – К., 2010. – С. 279-287.
18. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В.И. Шаховский. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1987. – 190 с.
19. Шаховский В.И. Эмотивная семантика слова как коммуникативная сущность. Сб.: Коммуникативные аспекты значения. / В.И. Шаховский. – Волгоград: Волгр. пед. ин-т, 1990. – С. 58-67.
20. Ярошевский М.Г. О генезисе субъекта научного познания / М.Г. Ярошевский // Вопр. философии. 1979. - № 6. – С. 68-80.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Chen Y. Modeling Complex Spatial Dynamics of Two-Population Interaction in Urbanization Process // Journal of Geography and Geology. –2010. – Vol. 2. – No. 1. – P. 2-17.
2. Iannicelli M. Misconceivment About the Formation of True DeKalb Mounds in DeKalb County, Illinois/ M. Iannicelli // Journal of Geography and Geology. –2013. – Vol. 5. – No. 2. – P. 31-43.
3. Mazhari A. An Introduction to Forensic Geosciences and Its Potential for Iran / A. Mazhari // Journal of Geography and Geology. – 2010. – Vol. 2. – No. 1. – P.77-82.

- Martin M. Southern Minnesota: An Evolving Alternate Energy Frontier / M. Martin // Journal of Geography and Geology – 2013. – Vol. 5. – No. 3. – P. 44-55.
- Zhao F., Le L. Fuzzy C-means Clustering for 3D Seismic Parameters Processing // Journal of Geography and Geology; Vol. 1, No. 1; 2009, P. 47-50.

Лященко О.А. Экспрессивность как имманентный признак научного текста (на материале англоязычных статей геологической тематики).

В статье анализируется научная работа как продукт когнитивного и эмоционального познания действительности. Автор выдвигает мнение, что категория экспрессивности эксплицируется в языковых ситуациях, когда субъект научной речи дает оценку так называемому старому знанию, дискутирует с другими учеными, моделирует коммуникативное сообщение для реципиента таким образом, чтобы убедить его в правильности своей точки зрения. Показано, что экспрессивность являет собой неотъемлемую часть таких субтекстов научной работы, как рассуждение, полемика, объяснение, уточнение, примеры и т.д. Доказано, что на психологическом уровне экспрессивность проявляется через оценочное отношение автора и его установку на построение диалога с читателем. На лингвистическом уровне среди маркеров экспрессивности целесообразно выделить эмотивные прилагательные и наречия, с помощью которых оценивается старое знание, вопросы и вопросы-ответы, инверсию для корректировки внимания реципиента.

Ключевые слова: научный текст, субъект научной речи, экспрессивность, диалогичность

Liaschenko O.A. Expressiveness as an Immanent Feature of a Scientific Text (based on the English geological articles).

In the article, the scientific work is analyzed as a product of cognitive and emotional perception of reality. The author puts forward an idea that a category of expressivity becomes apparent in language situations when a subject of scientific speech esteems so called old knowledge, disputes with other scientists, fashions one's communicative message to convince a recipient in the accuracy of one's point of view. A category of expressiveness is shown as an integral part of such subtexts of the research as Consideration, Discussion, Explanation, Clarification, Examples, etc. It is proved that on psychological level the expressiveness can be explicated through evaluative attitude of an author and his aim to build up a dialogue with a reader. On linguistic level among the markers of expressivity there should be distinguished emotive adjectives and adverbs that help esteem old knowledge, questions, questions and answers, and inversion designed to regulate a recipient's attention.

Key words: scientific text, subject of academic speech, expressiveness, dialogicity

Інна Петренко
(Вінниця)

УДК 81'42

ПАРАТЕКСТУАЛЬНІСТЬ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО МЕДІАТЕКСТУ

Визначено роль паратекстуальних елементів у формуванні прагматичного потенціалу сучасних англomовних медіатекстів на прикладі інформаційно-аналітичних статей англomовного журналу «The Economist» як яскравого прикладу сучасних глобальних ЗМІ, доведено актуальність дослідження мови засобів масової інформації та когнітивно-дискурсивних особливостей функціонування медіатекстів, окреслено основні тенденції розвитку та особливості функціонування медіапродукції у сучасному світі, визначені та охарактеризовані поняття «інтертекстуальність» та «паратекстуальність», вказані основні функції заголовка як актуалізатора прагматичного потенціалу медіатексту, проаналізовані засоби встановлення паратекстуальних зв'язків у сучасному медіатексті як на структурно-композиційному, так і на змістовому рівні, доведено повноцінність паратекстуальних елементів як чинників творення єдиної цілісності медіатексту.

Ключові слова: медіатекст, інтертекстуальність, паратекстуальність, заголовок.

Постановка наукової проблеми. Закономірним наслідком загальносвітового процесу глобалізації та стрімкого розвитку новітніх інформаційних технологій стала інтенсифікація інформаційного потоку в сучасному світі. За таких обставин засоби масової інформації

перетворилися на головний засіб формування системи взаємопов'язаності світу шляхом маніпулювання інформацією з метою формування певної суспільної думки та певних світоглядних установок, що, в свою чергу, зумовило посилення інтересу науковців до процесу породження, функціонування й сприйняття сучасних медіаповідомлень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із найактуальніших науково-дослідницьких напрямів сучасної гуманітарної науки є дослідження мови засобів масової інформації та когнітивно-дискурсивних особливостей функціонування медіатекстів. Дослідження в галузі медіалінгвістики представлені роботами таких учених, як Т.Г. Добросклонская, Г.Я. Солганик, Е. С. Кубрякова, Л.В. Цурикова, Н.Г. Нестерова, М.Г. Яцимірська, І. В. Анненкова, Є.А. Кожемякін, М.Н. Володіна, Г.Г. Почепцов, Т. ван Дейк та ін. Як відзначає Є. Ю. Сергєєв, не дивлячись на мультимедійність як провідну ознаку сучасних мас-медіа, яка проявляється у підвищеній оперативності, динамічності, доступності та інтерактивності сучасної медіапродукції, основою будь-яких комплексних носіїв інформації (наприклад, телебачення або Інтернету) все одно залишається текст. При цьому, основною рисою глобалізації ЗМІ виступає створення єдиної загальнодоступної й загальнозрозумілої для усього людства системи символів, образів та понять, «в межах якої вільно циркулюють потоки медіаконтенту незалежно від національної та територіальної приналежності їхніх творців» [7, с. 120-121]. Відзначимо, що сучасний медіатекст, на відміну від просто тексту, розглядається як «поліфонічний комунікаційний продукт, ... новий виокремлений комунікаційний конгломерат, структура, яка володіє особливою виразністю й економічністю (за рахунок конвергентної комплексності)» [9, с. 7-10]. Таке розуміння медіатексту визначає актуальність дослідження засобів створення його єдиної структурно-композиційної та змістової цілісності, до яких, безперечно, належать й засоби встановлення паратекстуальних зв'язків.

Отже, **метою** цієї статті є визначення ролі паратекстуальних елементів у формуванні прагматичного потенціалу сучасних англомовних медіатекстів. Для досягнення цієї мети ми ставимо перед собою низку завдань, а саме: окреслити основні тенденції розвитку та особливості функціонування медіапродукції у сучасному світі; дати визначення понять «інтертекстуальність» та «паратекстуальність»; визначити основні функції заголовка як актуалізатора прагматичного потенціалу медіатексту; проаналізувати засоби встановлення паратекстуальних зв'язків на прикладі статей англомовного журналу «*The Economist*».

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття паратекстуальності тісно пов'язане з поняттям інтертекстуальності, уведеним до наукового обігу французькою дослідницею Юлією Кристєвою ще в 60-ті роки ХХ ст. для позначення загальної властивості текстів містити в собі висловлення з інших текстів, які перетинаються один з одним та нейтралізують один одного (цит. по [5, с. 51]). Вагомий внесок у розробку теорії інтертекстуальності був зроблений такими науковцями як М. М. Бахтін, Ю. Н. Тинянов, Р. Барт, Ю. М. Лотман, Ж. Деррід, Ж. Женетт та ін. Не зважаючи на розмаїття тлумачень інтертекстуальності, у найширшому сенсі вона визначається як «екстралінгвістична ознака дискурсу, текстуальним вираженням якої є співіснування в одному тексті двох або більше текстуальних елементів, і яка реалізується через використання різного роду цитат, алюзій, перефраз, фреймів тощо» [6, с. 252]. Одним з різновидів міжтекстової взаємодії є паратекстуальність, тобто відношення тексту до його паратексту - передмови, заголовку, епіграфа тощо [5, с. 54].

Відношення тексту до його заголовку представляє особливий інтерес для дослідників мови засобів масової комунікації (І. Р. Гальперін, В. А. Кухаренко, Н. О. Фатєєва, О. В. Джанджакова, Ю. В. Верещінская, С. І. Сметаніна, О. К. Рябініна та ін.). Адже заголовок або заголовний комплекс є обов'язковим компонентом будь-якого медіаповідомлення. Як справедливо зазначає Ю. В. Верещінская, перше, на що звертає увагу читач, - це саме заголовки статей, і лише потім, відповідно до заголовка, який викликав зацікавлення, читач обирає статтю для читання [1]. Саме тому заголовок як найперший актуалізатор прагматичного потенціалу медіатексту займає особливе місце у його композиційній структурі, що проявляється, зокрема, у його параграфемних елементах: зазвичай заголовки друкують на відстані від основного тексту статті шрифтом відмінним від шрифту основного тексту статті. За С. І. Сметаніною, заголовок газети є різновидом медіатексту, який складається з одного чи декількох речень, що

представляють газетний матеріал, і який передує основному тексту статті та відображає його головну тему [8, с. 205]. Особливо слід відмітити функціональне навантаження, що несе на собі заголовний комплекс. А.О. Євграфова відмічає інтегративний потенціал заголовка, що проявляється у здатності об'єднувати усі види текстової інформації в єдине композиційно-змістове ціле, надавати тексту завершеності, впорядкованості відповідно до його прагматичної мети [3]. Проведений аналіз досліджень функціональних характеристик заголовків дозволяє зробити висновок про те, що головними функціями заголовків є номінативно-інформативна, графічно-відокремлююча, апелятивно-експресивна та рекламна [3; 4, с.141; 1].

Розглянемо засоби формування паратекстуальних зв'язків у сучасному англomовному медіатексті на прикладі інформаційно-аналітичних статей англomовного журналу «*The Economist*», одного з визнаних лідерів світової друкованої преси в галузі висвітлення поточних світових новин, основною метою якого, за власним твердженням авторського колективу журналу, є максимально точна й неупереджена інтерпретація подій, що виражається, зокрема, у свідомій анонімності авторів та позиціонуванні свого видання, не дивлячись на журнальний формат, як щотижневої газети [11].

Для більшості статей журналу, які представляють собою інформаційно-аналітичні тексти (за класифікацією Т. Г. Добросклонської) [2, с. 63], типовою є складна (багатокомпонентна) схема побудови паратекстуальних відношень: заголовок + підзаголовок/підзаголовки – текст. Заголовки більшості статей виділені графічно: вони надруковані на певній відстані від основного тексту більшим та жирнішим шрифтом. Основними функціями заголовків є апелятивно-експресивна, рекламна та, звичайно, графічно-відокремлююча. Таким чином назви статей першими потрапляють в поле зору читачів, привертають їхню увагу. Однак, вони не просто інформують читачів про зміст статті, а скоріш інтригують їх, висловлюють авторське ставлення до наданої інформації або натякають на нього, збуджуючи зацікавленість читачів у запропонованому матеріалі. Характер паратекстуальних зв'язків на рівні «заголовок – текст» майже завжди висхідний. Це, в свою чергу, відображається на морфо-синтаксичних та лексико-фразеологічних засобах, які використовуються у заголовках статей. Перевага надається іменниковим та дієприслівниковим конструкціям та експресивно-оцінювальній лексиці.

Особливим проявом паратекстуальності статей журналу можна вважати наявність розгалуженого підзаголовного комплексу (від 1 до 3 підзаголовків). Підзаголовки зазвичай надруковані різними шрифтами, проте завжди відмінними від шрифту основного тексту статті. Перший підзаголовок міститься безпосередньо над заголовком і визначає загальну тему статті, другий – трохи на відстані, під заголовком і представляє собою 1 речення (рідко – 2), яке містить постановку головної проблеми. В основному, підзаголовки мають суто інформативну функцію, яка в деяких випадках поєднується з апелятивно-експресивною. Характер паратекстуальних відносин між текстом та підзаголовним комплексом низхідний.

Наприклад, зміст інтригуючого для читачів каламбурного заголовка «*The elephant outside the room*» (The Economist), який представляє собою перефразу фразеологічного типу на лексичному рівні і іменникову фразу – на синтаксичному, ніяк не розкривається підзаголовками «*Obama in Asia*», «*Delhi, Jakarta and Tokyo*» та «*Touring some of Asia's most successful democracies, Barack Obama has a message for its most successful dictatorship*» (The Economist), лише у тексті через безпосереднє повторення цієї фрази знаходимо чітке пояснення «...*China, the elephant outside the room, with which America more or less openly competes for influence in Asia these days*» (The Economist). Водночас підзаголовний комплекс поєднує у собі три взаємодоповнюючі за змістом компоненти і є безсумнівно первинним по відношенню до тексту, у якому головною діючою особою виступає вказаний у підзаголовку *Barack Obama, Mr Obama* і де знаходимо вказані у підзаголовках та пов'язані з ними географічні місця: *Asia, Delhi, Jakarta, Tokyo, India, South Korea, Japan* тощо. У тексті також розкривається тема основного підзаголовка - «*But that lent the tour its tacit theme: that, crudely put, the American model still trumps the Chinese one*» (The Economist). Паратекстуальний зв'язок, в даному випадку, встановлюється за рахунок синонімів «*message*» та «*theme*», та через роз'яснення фраз «*Asia's most successful democracies*» (у тексті – «...*Asia's biggest and richest democracies – South Korea and Japan*» (The Economist)), «*Barack Obama has a message*» (у тексті – «... *its tacit theme: that...the American*

*model still trumps the Chinese one» (The Economist)), «most successful dictatorship» (у тексті – «China, the **elephant** outside the room,...», «...the “Beijing consensus” in which personal liberty is sacrificed on the altar of economic growth», «...China’s rise and new assertiveness» (The Economist)).*

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, аналіз заголовних комплексів інформаційно-аналітичних статей журналу «*The Economist*» свідчить про те, що мультимедійність як типологічна особливість функціонування сучасних ЗМІ накладає відбиток на особливості встановлення інтертекстуальних зв'язків у медіатекстах. Це проявляється, зокрема, у посиленні ролі заголовка у створенні їхньої структурно-композиційної та змістової цілісності. Розгалуженість, багатокomпонентність та розмаїття функцій заголовних комплексів сучасних англomовних мас-медійних текстів свідчить про нове функціональне навантаження, яке отримують паратекстуальні елементи в процесі створення єдиного комунікативного цілого. Подальші перспективи дослідження вбачаємо у вивченні особливостей співфункціонування паратекстуальних елементів з елементами інших семіотичних систем в межах єдиного медіатексту, а також у визначенні ролі паратекстуальних елементів у встановленні гіпертекстуальних зв'язків медіатекстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верещинская Ю. В. Заголовки газетных статей в аспекте медиалингвистики (на материале испанского языка) / Ю. В. Верещинская // Филологические науки в МГИМО: Сборник научных трудов. – №28(43). – М.: МГИМО(У)МИД России, 2007. – С. 17-25. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.mgimo.ru/files/48314/48314.pdf>.
2. Добросклонская Т. Г. Вопросы изучения медиатекстов: Опыт исследования современной английской медиаречи / Т. Г. Добросклонская. – Изд. 3-е. – М.: КРАСАНД, 2010. – 288 с.
3. Євграфова А. О. Заголовок як актуалізатор текстової інформації / А. О. Євграфова // Електронна бібліотека інституту журналістики. — [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua>.
4. Петрат Т. Р. Функциональная характеристика заглавий / Т. Р. Петрат // Речевое общение. – 2004. – Вып. 5-6. – С. 136-142.
5. Пьеге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности / Н. Пьеге-Гро // Общ. ред. и вступ. ст. Г.К. Косикова. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 240 с.
6. Рябініна О. К. Паратекстуальні зв'язки в дискурсі сучасної української преси / О. К. Рябініна // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2006. – №766: Сер. Філологія. – Вип.51. – С. 252-256.
7. Сергеев Е. Ю. Средства массовой коммуникации в условиях глобализации / Е.Ю. Сергеев // Общество. Среда. Развитие (Тегга Humana). – 2009. - №1. – С.117-126.
8. Сметанина С. И. Медиатекст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века) / С. И. Сметанина. – СПб.: Издательство Михайлова В. А., 2002. – 383с.
9. Язык современной публицистики: сборник статей / сост. Г. Я. Солганик. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 232 с.
10. The Economist. – Vol.397, №8708. – Nov.13th-19th, 2010. – 108 p.
11. www.economistgroup.com

Петренко І. Паратекстуальність сучасного англomовного медіатекста.

В статті определена роль паратекстуальних елементів в формуванні прагматического потенціала сучасних англomовних медіатекстів на прикладі інформаційно-аналітичних статей англomовного журналу «The Economist» як яркого прикладу сучасних глобальних ЗМІ, доведено актуальність дослідження мови засобів масової інформації і когнітивно-дискурсивних особливостей функціонування медіатекстів, означені основні тенденції розвитку і особливості функціонування медіапродукції в сучасному світі, определені і охарактеризовані поняття «інтертекстуальність» і «паратекстуальність», означені основні функції заголовка як актуалізатора прагматического потенціала медіатекста, проаналізовані способи встановлення паратекстуальних зв'язків в сучасному медіатексті як на структурно-композиційному, так і на змістовому рівні, доведено повноту паратекстуальних елементів як факторів процесу створення єдиного цілісності медіатекста.

Ключевые слова: *медіатекст, інтертекстуальність, паратекстуальність, заголовок.*

Petrenko I. Paratextuality of the Modern English Mediatext.

The article determines the role of paratextual elements in forming the pragmatic potential of modern English mediatexts, namely the information-and-analytical articles of the British journal «The Economist» which is a bright example of the modern global media, it proves the relevance of media language studies as well as that of the studies of cognitive and discursive features of modern mediatexts, it outlines the main

development trends and the peculiarities of functioning of mediacontent in the modern world, it defines and characterizes the concepts of "intertextuality" and "paratextuality", it shows the main functions of the headline as an actualizer of the pragmatic potential of the mediatext, it analyzes the means of establishing paratextual relations in the modern mediatext on both the compositional and semantic level, it proves the usefulness of paratextual elements in turning the mediatext into one integral whole.

Key words: mediatext, intertextuality, paratextuality, headline.

Екатерина Понко
(Одесса)

УДК 811.111'37

ЛЕКСИЧЕСКИЕ И СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АФФЕКТИВНОЙ РЕЧИ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА)

Описана лексико-семантическая и синтаксическая реализация эмоционального состояния аффекта в художественном дискурсе. Аффект определяется как кратковременный эмоциональный взрыв с ярко выраженными проявлениями, сопровождаемый потерей контроля говорящего над своей деятельностью. Установлено, что в аффективном состоянии снижается словарное разнообразие речи, возрастает количество клише, инвективной лексики (вне зависимости от гендерной принадлежности говорящего), синонимов, семантически нерелевантных повторений. Данные явления присутствуют в концентрированном виде. Инвариантным средством реализации аффективного состояния на синтаксическом уровне названы предложения-аффективы, к которым отнесены аффективы-вокативы, слова отрицания (no/not) и вопросительные слова, выполняющие функцию междометий.

Ключевые слова: эмоция, аффект, дискурс, инвектива, аффектив.

Постановка научной проблемы. Как справедливо отмечает в своем исследовании экспрессивного синтаксиса О.В. Александрова, «язык в своей коммуникативной функции служит человеку не только для выражения мысли, но и для выражения его субъективного отношения к высказываемому – чувства, воли, оценки и т.п., ибо эмоции, воля, оценки, желания – неотъемлемые факторы в познании человеком действительности» [1, с. 6].

Согласно психологическому словарю под редакцией В.П. Зинченко и Б.Г. Мещерякова, эмоции – это особый класс психических процессов и состояний, связанных с инстинктами, потребностями и мотивами и отражающих в форме непосредственного переживания (удовлетворения, радости, страха и т.д.) значимость действующих на индивида различных явлений и ситуаций [4, с. 414]. Сопровождая практически любые проявления активности субъекта, эмоции служат одним из главных механизмов внутренней регуляции психической деятельности и поведения человека.

Эмоции имеют отчетливо выраженный ситуативный характер, т.е. выражают оценочное отношение субъекта к складывающимся или возможным ситуациям, к своей деятельности и своим проявлениям в этих ситуациях.

Анализ последних исследований и публикаций. На протяжении последних десятилетий проблема эмотивности входит в число наиболее обсуждаемых в антропоцентрической лингвистике (Апресян 1995; Арнольд 1981; Баранов 1993; Гак 1981; Кунин 1986; Нушикян 1986; Кухаренко 1988; Жельвис 1990; Леонтьев 1993; Телия 1984, Шаховский 1987; Вежицкая 1996; Синеокова 2003 и др.).

Лингвистические исследования особенностей речи в состоянии эмоционального напряжения свидетельствуют о том, что состояние аффекта является своеобразным фильтром, значительно нивелирующим варьируемые социокультурные факторы влияния на речевые характеристики. Между тем, собственно состоянию аффекта посвящено незначительное количество лингвистических исследований: аффектом занимались такие ученые, как Д.А. Леонтьев, М.М. Сулова, Е.Н. Мажар, В.А. Безруков.

Актуальность работы обусловлена необходимостью выявления закономерностей структурирования аффективной речи, поскольку описанию и анализу синтаксических

особенностей аффективной речи посвящено незначительное количество исследований. **Объектом** исследования является современный англоязычный художественный дискурс. **Предметом** исследования являются лексические и синтаксические особенности речи коммуникантов, находящихся в состоянии сильного эмоционального напряжения – аффекта.

Цель исследования – выявление лексических и синтаксических особенностей аффективной речи. В соответствии с поставленной целью могут быть выделены следующие **задачи**: (1) дать определение аффекту как эмоциональному состоянию; (2) описать физиологические и невербальные проявления аффекта; (3) описать лексические и синтаксические особенности аффективной речи.

Материалом исследования послужили 96 высказываний, отобранных методом сплошной выборки из художественных произведений англоязычных авторов. Исследование базируется на художественном дискурсе, поскольку именно в нем изображенная и реальная разговорная речь максимально сближаются.

Изложение основного материала исследования. Аффект – это кратковременный, эмоциональный взрыв с ярко выраженными проявлениями, сопровождаемый потерей контроля над своей деятельностью. Аффект развивается в экстремальных условиях, в связи с определенным раздражителем и поэтому всегда направлен на конкретный объект. Аффект обычно вызывается неблагоприятным для человека событием, с которым он неожиданно сталкивается. Аффект обладает свойствами доминанты, тормозит все другие психические процессы и диктует определенный, закрепившийся в эволюции способ «аварийного» разрешения ситуации, который оправдывает себя лишь в типичных биологических ситуациях [2, с. 169].

По мнению Д.А. Леонтьева, говорящий прибегает к аффекту в критических условиях, при неспособности субъекта найти адекватный выход из опасных, травмирующих, чаще всего неожиданно сложившихся ситуаций [3, с. 18]. В состоянии аффекта сужается объем сознания: оно направлено на ограниченный круг воспринимаемых предметов и представлений, связанных с переживанием. Физиологической особенностью аффекта является освобождение подкорковых центров от сдерживающего и регулирующего влияния коры, что приводит к яркости внешнего проявления переживаемого аффекта. Находящийся в данном состоянии человек не может сдерживаться, не думает о результатах своей реакции, оказывается настолько поглощенным своим состоянием, что плохо оценивает характер и значение своих действий.

К невербальным сигналам аффективной речи следует отнести мимику, телодвижения и жесты говорящего, которые в художественном дискурсе номинируются комментарием автора. Например, в приведенном ниже эпизоде Николь, находясь в состоянии аффекта, стоит на коленях и раскачивается в стороны, что отражает ее душевное неравновесие:

Nicole knelt beside the tub swaying sidewise and sidewise. "It's you!" she cried, "— it's you come to intrude on the only privacy I have in the world — with your spread with red blood on it. I'll wear it for you — I'm not ashamed, though it was such a pity. On All Fools Day we had a party on the Zurichsee, and all the fools were there, and I wanted to come dressed in a spread but they wouldn't let me —" "Control yourself, Nicole!" [9, 202].

В состоянии эмоциональной напряженности затруднения, которые испытывает человек в формировании мыслей и выборе слов, проявляются в увеличении количества пауз hesitation, поисковых слов, семантически нерелевантных повторений, заполненных пауз, поисковых и описывающих жестов, сопровождающих речь.

Лексика языка располагает огромными возможностями для передачи информации в её тончайших смысловых и стилистических оттенках. Стилистическое богатство лексико-семантического уровня обусловлено не только колоссальным числом входящих в него единиц, но и разнообразием их качества, а также сложной, многоярусной системой их стилистической организации.

Лексический уровень отображения аффективного состояния представлен, прежде всего, инвективной лексикой, например: *"The God damned coward!" he whimpered. "He didn't even stop his car."* [10, с. 87]; *"What the fuck? How could you lose her like that? How?"* [13, с. 229]; *"Get back, you fucks!" Carter snarls. "Back, you sons of bitches! No looting! Get back!"* [11, с. 276].

Наблюдения над выборкой показывают, что инвективная лексика характерна для коммуникантов вне зависимости от их гендерной принадлежности: в состоянии аффекта и женщины и мужчины, образованные и менее образованные коммуниканты, старые и молодые зачастую используют ненормативную лексику, что позволяет говорить о нивелировании социальных факторов говорящего в состоянии крайнего эмоционального возбуждения.

Для аффективной речи характерны затруднения в формировании мыслей и в подборе слов для их адекватного выражения. Снижается словарное разнообразие речи, возрастает количество клише: *the hell/ for God's sake/ for Christ's sake*. Примером может служить ситуация, в которой девушка, укушенная змеей в собственной постели, от страха, отчаянья и ужаса, не может объяснить, что с ней случилось и даже не может вспомнить слово «змея», назвав ее «пестрой лентой»: *At first I thought that she had not recognized me, but as I bent over her she suddenly shrieked out in a voice which I shall never forget, 'Oh, my God! Helen! It was the band! The speckled band!'* [8, с. 109].

На лексическом уровне в качестве типичных признаков речи в состоянии аффекта выделяются также междометия (см. предыдущий пример), усилительные частицы, отрицательные и неопределенные местоимения, прилагательные и наречия в сравнительной и превосходной степени сравнения, лексические синонимы. Данные явления относятся к общим признакам эмоциональности речи, однако, только в аффективной речи, они присутствуют в «концентрированном» виде – когда два, три или более признаков сочетаются в одной фразе, усиливая ее эмотивную нагрузку.

Рассмотрим ситуацию, в которой говорящий находится в состоянии аффекта, поскольку он оказался на неопределенный в тюрьме в чужой стране, где его морят голодом, избивают, пытаются, а теперь на него готовы напасть сокамерники:

They stood in a semi-circle around me, startled and confused, with their sticks raised in the air. "Come on!" I shouted, in Hindi. "What can you do to me? Can you do worse than this?"

I punched my own face, hard, and punched it again, drawing blood from my lip. I swiped my right hand through the blood on my wounded arm and smeared it on my forehead. "Can you do worse than this?" I shouted, switching to Marathi. "Do you think I'm afraid of this? Come on! I want this! I want you to get me out of this corner! You'll get me, you'll get me, but one of you, standing there, will lose an eye. One of you. I'll rip someone's eye out with my fingers, and eat it! So come on! Let's get on with it! And hurry up, because God knows, I'm fuckin' hungry!" [12, с. 386].

В приведенном отрывке есть идиоматические клише (*God knows*), лексические синонимы (*lose an eye, rip someone's eye out*), нецензурная лексика (*fuckin'*), наречие в сравнительной степени сравнения (*worse than this*), неопределенное местоимение (*someone*).

В художественном дискурсе аффект также передается словами автора посредством косвенного указания на эмоцию, т. е. описания эмоционального состояния и его физиологического проявления (повышения голоса, телодвижений, изменений кожного покрова и др).

Среди случаев лексического обозначения аффекта в авторском комментарии можно выделить субстантивную и адъективную номинацию аффекта. Рассмотрим эти разновидности номинации состояния аффекта в авторском комментарии более подробно на материале выборки.

В случае субстантивной номинации ключевым словом, идентифицирующим аффект в художественном дискурсе, является существительное. В большинстве случаев ключевое словосуществительное сочетается с прилагательными-эпитетами, которые интерпретируют или характеризуют эмоциональное состояние говорящего с точки зрения индивидуального восприятия:

*At first I feel **humiliation**. But it changes into something else. It's as if a switch flicks on. The cowering goes. The **fear** goes. I just feel **rage**. **Possessive, boiling rage**. I find my voice. "Get your hand off my husband's arm".*

*The blood is still pumping. I feel fire beneath my skin. I cannot pretend any more. I cannot do the act any more. I don't feel like a **good wife**. I feel like a **bad, pissed off, cheated on wife**. "I saw you arm in arm at the Wolseley! I saw the dedication in the book! And what is it I'm not meant to know, eh?"* [14, с. 293].

Подобные эпитеты в художественных произведениях являются оригинальными, индивидуально-авторскими; в их основе лежат неожиданные смысловые ассоциации, и их употребление носит окказиональный характер.

Прилагательные-эпитеты не всегда комбинируются с ключевыми словами-существительными. Адъективная номинация, т.е. употребление прилагательного в качестве ключевого слова, указывающего на эмоциональное состояние индивида, возможна и в случае, когда прилагательное, называющее эмоцию, входит частью в составное сказуемое с глаголами *to be, to grow, to feel*, и т.п.: "*You killed him! I know it was you!*" *Grace was hysterical* [13, 320].

Уровень синтаксиса характеризуется еще более яркими экспрессивными средствами обозначения аффективного состояния говорящего. Такие известные в лингвистике сигналы эмоциональной речи, как эллипсис, восклицательные предложения, риторические вопросы, повторы, параллельные конструкции, обособление, инверсия, - в аффективной речи предстают в концентрированном виде и характеризуются нарастанием. Приведем контекст, в котором синтаксическими средствами выражения аффекта являются восклицательные предложения, повтор (*He's gone*), эллипсис и обособление (*That good man -- out of this hard world*).

She turned upon Betty, and forgot all rules and training.

"Oh, miss!" she cried. "He's gone--he's gone! That good man -- out of this hard world. Oh, miss, excuse me -- do!" And as she burst into wild tears, she ran out of the room [6, с. 476].

Отдельно следует остановиться на предложениях-аффективах, выступающих инвариантным средством реализации аффективного состояния в художественном дискурсе. Основной функцией предложений-аффективов является функция выражения психологического состояния говорящего. Предложения-аффективы можно подразделить на следующие подгруппы: 1) изолированно реализуемые обращения – аффективы-вокативы, предложения-обращения, служащие не для привлечения внимания, а для выражения эмоции говорящего [5]: "*You bitch!*" *He ran at her like a maddened bull, throwing himself back into the car, hands clawing her face, fingernails gouging deep, bloody grooves in the skin* [13, с. 354]; 2) слова утверждения/ отрицания (*yes/no*); слово *no* чаще связано с отрицательным знаком эмоции, с отказом поверить в события, вызывающие у говорящего сильные отрицательные эмоции: "*No!*" *she screamed. 'No, I can make him stop!'* [11, с. 187]; 3) вопросительные слова, выступающие в функции междометий: "*What? He's dyin', I'm tellin' ye!*" [7, с. 118]; 4) некоторые клишированные высказывания: стереотипные высказывания: "*Fer the love av Heaven get him!*" *cried Tommy. "The man is dyin'. Here, min, let's git him in"* Connor Ralph [там же].

Выводы исследования. Таким образом, в состоянии аффекта затруднения, которые испытывает человек в формировании мыслей и выборе слов приводят к увеличению количества пауз хезитации, поисковых слов, семантически нерелевантных повторений, заполненных пауз, поисковых и описывающих жестов, сопровождающих речь. Снижается словарное разнообразие речи, возрастает количество клише, инвективной лексики (вне зависимости от гендерной принадлежности говорящего), усилительных частиц, синонимов. Данные явления относятся к общим признакам эмоциональности речи, однако только в аффективной речи они присутствуют в «концентрированном» виде – два, три или более признака сочетаются в одной фразе, усиливая ее эмотивную нагрузку. В художественном дискурсе аффект также передается словами автора посредством описания эмоционального состояния и его физиологического проявления. В авторском комментарии выделяется субстантивная и адъективная лексическая номинация аффекта. На уровне синтаксиса аффект реализуют эллипсис, восклицательные предложения, риторические вопросы, повторы, параллельные конструкции, обособление, инверсия: данные средства предстают в концентрированном виде и характеризуются нарастанием. Инвариантным средством реализации аффективного состояния на синтаксическом уровне выступают также предложения-аффективы, представленные аффективами-вокативами, словами отрицания (*no/not*) и вопросительными словами, выполняющими функцию междометий. **Перспективы дальнейших научных изысканий.** Перспективой данного исследования является классификация средств интонации, маркирующих состояние аффекта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александрова О.В. Проблемы экспрессивного синтаксиса / О.В. Александрова. – М.: Либроком, 2009. – 216 с.
2. Большая советская энциклопедия / Под ред. А.М. Прохорова, 3-е изд. — Т.2. 1978. – 632 с.

3. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1993. — 43с.
4. Психологический словарь под ред. В.П. Зинченко, Б.Т. Мещерякова – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 440 с.
5. Синеокова, Т.Н. Парадигматика эмоционального синтаксиса: Монография / Т.Н. Синеокова. – Нижний Новгород: Изд-во ННГУ им. Н.И. Лобачевского, 2003. – 244 с.
6. Burnett F. H. The Shuttle. – London: Persephone Books, 2007. – 522 p.
7. Connor R. The Doctor: A Tale of the Rockies. – New York: ReadHowYouWant. – 2008. – 399 p.
8. Doyle A. C. The adventures of Sherlock Holmes. – London: Black Hill Books, 2010. – 310 p.
9. Fitzgerald F. S. Tender is the night. – London: Penguin Books, 1997. – 392 p.
10. Fitzgerald F. S. The Great Gatsby. – Hertfordshire, Wordsworth Classics, 1993. – 181 p.
11. King Stephen. Under the Dome. – NY: Scribner, 1092 p.
12. Roberts G.D. Shantaram. – London: Abacus, 2008. – 933 p.
13. Sheldon S. After the Darkness. London: Harper, 2010. – 416 p.
14. Williams P. How to be married. – London: Headline Review, 2010. – 376 p.

Попко Катерина. Лексичні та синтаксичні особливості афективного мовлення (на матеріалі англомовного художнього дискурсу).

*У статті описана лексико-семантична та синтаксична реалізація емоційного стану афекту в художньому дискурсі. Афект визначений як короточасний емоційний вибух з ярко вираженими проявами, який супроводжується втратою контролю мовця над своєю діяльністю. Встановлено, що в афективному стані знижується словникове розмаїття мовлення, зростає кількість кліше, інвективної лексики (без огляду на гендерну приналежність мовця), синонімів, семантично нерелевантних повторень. Дані явища присутні в концентрованому вигляді. Інваріантним засобом реалізації афективного стану на синтаксичному рівні названі речення-афективи, до яких віднесені афективи-вокативи, слова заперечення (**no/not**) та питальні слова, які виконують функцію вигуків.*

Ключові слова: емоція, афект, дискурс, інвектива, афектив.

Popko Catherine. Lexical and Syntactic Peculiarities of Affective Speech (on the samples from English artistic discourse).

*The article reports on the lexico-semantic and syntactic realization of affect emotional state in artistic discourse. Affect is defined as short-time emotional plosion, characterised by vivid manifestation, accompanied by action conrol failure of the speaker. It has been established that in affect state the vocabulary variety is lowered, the number of cliché is rising, as is the number of invective language (regardless of the speaker's gender), synonyms, semantically irrelevant repetitions. These phenomena are widely observed. On the syntactic level the invariant means realizing affect state has turned out to be sentences-affectives, subdivided into affectives-vocatives, negative words (**no/not**) and question words, serving the function of interjections.*

Key words: emotion, affect, discourse, invective, affective.

Анна Смоляна
(Київ)

УДК 659.131.1

РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОЛАЖ ЯК ЖАНР

У статті розглянуто рекламно-інформаційні блоки на суперобкладинках англомовних видань та обґрунтовано приналежність тексту суперобкладинок разом з невербальними складовими до жанру рекламно-інформаційного колажу. Проаналізовано характерні риси, композиційні особливості та комунікативна мета РІК, а також з'ясовано, що у складі РІК вербальні компоненти представлені різними жанрами, такими як рецензія, анотація, біографія автора, цитата. Розглянуто комунікативну структуру РІК, що включає адресанта та адресата, простір тексту, який представлений образом комунікативного минулого та майбутнього. Досліджено різні способи апеляції до адресата у РІК. Контекст «минулого книги» створюється за рахунок рецензій читачів та ЗМІ, згадування у тексті інших книг цього автора або екранізації рекламованої книги. Проекція на майбутнє книги виявляється у враженнях, які отримає читач, та успіхові, який матиме книга. Визначено, що цілісність сприйняття РІК досягається вербальними та візуально-графічними засобами, а зв'язок текстів в рекламно-інформаційних блоках забезпечується загальною референцією, комунікативною спрямованістю та прагненням адресанта реалізувати прагматичний задум.

Ключові слова: жанр, рекламно-інформаційний колаж, адресант, адресат, образ комунікативного минулого, образ майбутнього.

Постановка наукової проблеми. Питання щодо жанрової класифікації реклами є дискусійним. З позиції теорії мовленнєвих жанрів уся реклама розглядається як один (єдиний, окремих) жанр, бо є кодифікованою формою дії та характеризується своїми цілями, комунікативними інтенціями, мотивами [7, с. 140].

Природа сучасної книжкової реклами є досить складною, оскільки синтезує не лише візуальні та вербальні елементи, а й характеризується жанровим різноманіттям складових її вербальної частини. Принцип групування міні-текстів різної стильової та жанрової спрямованості в один рекламно-інформаційний блок особливо притаманний суперобкладинці англomовних книг, в зразках якої можна одночасно зустріти рецензії, анотацію, що включає зміст книги, опис сюжету, характерів, оцінку авторської майстерності та твору, анонс на інші книги, і цитати автора книги, уривки з книги, біографію автора, ключові фрази. Ці тексти в системі вказаного блоку являють собою повідомлення різного характеру з точки зору комунікативної спрямованості. Тому видається складним описати ці повідомлення рекламно-інформаційного характеру в межах одного жанру.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями виділення рекламних жанрів займалися В.І. Карасик [3], О.Г. Кожухметова [6], Д.Е. Розенталь [8], Т.Н. Лівшиць [7], М.М. Бахтін [1] та інші. За В.І. Карасиком, з точки зору соціолінгвістичного підходу до вивчення дискурсу, мовленнєві жанри є найдрібнішими різновидами дискурсу, категорією, що знаходиться у ланцюгу "тип дискурсу – формат дискурсу – жанр мовлення" і характеризує стереотипність породження та сприйняття мовлення у специфічних повторюваних обставинах [3, с. 294]. Поділ текстів за жанрами проводиться з урахуванням, перш за все, їх композиційних, змістових і стилістичних особливостей.

Д.Е. Розенталь та Н.Н. Кохтев виділяють рекламні жанри також за аналогією з публіцистичними: рекламна замітка, рекламний репортаж, рекламна стаття, рекламний нарис, рекламна рецензія [8, с. 19-26]. До жанрів книжкової реклами О.Г. Кожухметова традиційно відносить рекламну рецензію (або низку рецензій), анотацію, уривки із рекламованої книги, цитати, інтерв'ю з автором, біографічну довідку [6]. Т.Н. Лівшиць відносить вищезгадані жанри до складових рекламної рецензії. «Реклама книг, театральних спектаклів найчастіше пишеться в жанрі рецензії, що обумовлено власне об'єктом рекламування. На відміну від звичайної рецензії, в рекламній рецензії допускаються лише позитивні відомості про те, що рекламується. В рекламну рецензію часто включаються цитати з книги, висловлювання авторитетних осіб про об'єкт, думки автора книги, кінофільму та спектаклю» [7, с. 15].

Мета статті. Метою статті є визначити жанрові особливості текстів на суперобкладинках англomовних книг у межах жанру рекламно-інформаційного колажу. Мета зумовлює постановку таких завдань: 1) охарактеризувати жанр рекламно-інформаційного колажу, особливості комунікативної та композиційної структури та його специфіку утворення на суперобкладинках англomовних книг; 2) з'ясувати фактори, що обумовлюють жанр рекламно-інформаційного колажу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Текст, розміщений на суперобкладинці книги, являє собою специфічний вид рекламно-інформаційного тексту та розглядається як особливий жанр рекламного повідомлення.

Жанри реклами знаходяться в постійному розвитку, змінюються способи подачі матеріалу, виникають нові рекламні жанри, до якого належить раніше не досліджений особливий вид жанру, виділений на основі дослідження текстів суперобкладинки англomовних книг, де розрізняємо інформаційний та рекламний план вираження – рекламно-інформаційний колаж (далі – РІК). Термін «рекламний колаж» зустрічається у праці Щепилової Г.Г. [16]. Жанр рекламного колажу визначається як структурований та завершений рекламний продукт, з вербальними та візуальними складовими, за допомогою яких рекламіст звертається до покупців та споживачів з метою переконати здійснити покупку, скористатися послугою, тощо [17]. Рекламно-інформаційний характер повідомлень на суперобкладинці обумовлює наявність специфічних рис, які відносяться до жанру РІК.

РiК як жанр має такі особливостi: це сукупнiсть образотворчих елементiв та текстiв, приналежних до рiзних жанрiв; тексти не будуються за логiчним принципом, а за принципом iх емоцiйного сприйняття та особистого бачення автора колажу; обумовлений контекстом повiдомлення; iнформацiйно-рекламнi блоки можуть сприйматися як окремо, так i як цiлiсно; РiК є третинним типом, оскiльки складається з мiнi-текстiв вторинного типу, якi характеризують першоджерело – книгу. Характерною рисою РiК є прагматична функцiя текстiв, що утворюють колаж, та емотивна i експресивна забарвленiсть окремих компонентiв (рецензiй, анотацiй, ключових фраз до книги). Комунікативна мета автора колажу включає коментаторсько-оцiнну, iнформативну та гедоністичну (пов'язану з вiдчуттям насолоди, що виникає в процесі читання) складові.

Варто вiдмитити також композицiйнi особливостi РiК. Результати комунікативної дiяльностi автора колажу проявляються у виглядi набору вербальних та невербальних компонентiв, релевантних для цього жанру. Тематичний зв'язок мiж частинами не є чiтко детермiнованим, проте референцiя до об'єкту рекламування (книги чи автора) є обов'язковою. Так, невербальнi компоненти РiК представлені iлюстрацiєю, фотографiєю автора книги, графiчними особливостями (колiр, шрифт, розмiр). У складі РiК вербальнi компоненти представлені рiзними жанрами, такими як рецензiя (витяги з рецензiй), анотацiя, бiографiя автора, цитата (з книги чи авторська). За С.Р. Мурадхановою рецензiя та анотацiя утворюють особливий жанр – рекламне есе [10]. Есе визначається як невимушене вiльне поєднання сумарних повiдомлень про якi-небудь факти, описи реальностi та роздуми про неї [9, с. 9-10] та характеризується великою кiлькiстю емоцiйно-експресивної лексики [9; 14].

Уваги заслуговує також комунікативна структура РiК, яка включає такі компоненти як: 1) простiр тексту, що аналізується (рекламний текст, вписаний у часовий простiр); 2) адресант (автор); 3) адресат (читач). Домiнуючим виступає автор РiК, оскiльки вiн покликаний реалізувати прагматичну функцiю.

У жанрi РiК образ автора створюється рекламодавцем (видавництвом) та автором-рекламiстом, представленим копiрайтером та художником-оформлювачем (iлюстратором, дизайнером). В рекламному жанрi авторство не може бути iндивiдуальним. В образі адресанта, як правило, поєднуються рекламодавець (суб'єкт, що замовляє текст про свiй товар) та рекламiст, який повною мiрою є анонiмним та безiменним для аудиторiї [4, с. 35-50]. Ю.Ю. Бровкiна вводить, вiдповiдно, двi категорiї – образ замовника (рекламодавця) та образ виконавця (рекламiста) [2].

У своєму дослідженні Н.Б. Руженцева подає класифікацію ролі автора лiтературно-критичного есе, яка видається для нас також релевантною: а) суб'єкт – уважний читач, що вказує адресату на деталі тексту-джерела; б) суб'єкт – iнформатор, що повiдомляє невідомі адресату факти; в) суб'єкт – коментатор, що описує та оцiнює текст-першоджерело; г) суб'єкт – редактор, що експлікує з текстiв-першоджерел найбільш значущі з точки зору автора тексту фрагменти [9, с. 80].

Автор РiК колажу повiдомляє факти, деталі, вказує на невідому iнформацiю, що знаходиться власне у текстi-джерелі (текстi книги) за допомогою анотацiї; найважлившi деталі з життя та творчостi автора описує у бiографiчній довiдцi; оцiнює текст книги за допомогою рецензiй, залишених авторитетними лiтературними журналами, газетами, окремими особами, проте вiдбирає з них тi фрагменти, якi найбільш виразно оцiнюють продукт дiяльностi письменника. Н.Б. Руженцева також вiдзначає роль автора-укладача (монтажера), який з'єднує окреми фрагменти текстiв в цiлiсний, пiдпорядкований певнiй iдеї текст [9, с. 288]. Це особливо важливо i для РiК в зв'язку з особливостями його композицiйної структури.

Варто зауважити також, що ступiнь «присутностi» автора РiК може бути рiзним. Здебiльшого це визначається характером рекламованої лiтератури. Так, ТСО книжкової продукцiї класичного напрямку, як правило, складаються рекламiстом, який залишається анонiмним. Такі повiдомлення наближаються до офiцiйно-дiлового стилю. Рекламiст не переконує, а доводить до вiдома читачiв певну iнформацiю. В таких текстах традицiйно вiдсутнi особові займенники першої особи, iмперативнi конструкцiї, дiєслова першої особи дiйсного способу. Автор-рекламiст не рекомендує, а викладає об'єктивнi факти, якi допомагають читачу орієнтуватися у змiстi книги, її структурі, мiсцi в iсторiї лiтератури. Такий спiсiб подачi iнформацiї в РiК пов'язаний з образом потенцiйної аудиторiї. Рекламуючи класику, автори РiК

звертаються до жанрів більш інформативних, ніж імперативних: анотації, біографії, цитат з рекламованого твору. Таким чином, уподібнюючись до аудиторії, рекламіст презентує себе в образі інтелектуала.

Проте по-іншому представлений рекламіст у жанрах популярної літератури – фентезі, детективів, науково-популярних книг, любовних романів. Оскільки така література спрямована на широке коло споживачів, різних за соціальним складом, то і автор-рекламіст в цьому випадку є багатоликим: це читач якісної преси, інтелектуал, критик, порадник. У рекламі такої літератури поряд зі згаданими жанрами використовуються також імперативні, такі як рекомендації та заклик до покупки (*“Don’t miss it!”*, *“Read the book and be enlightened”*), відгуки авторитетної преси та організацій. В такому РІК читач знаходить свого автора, обираючи ту «маску», яка є найближчою відповідно до його індивідуальних особливостей.

Отже, автор може представлятися різними образами для досягнення основної комунікативної мети – вплинути на адресата та спонукати його до дії.

Як одного з важливих учасників комунікації варто враховувати роль адресата. Адресованість висловлювання є його конститутивною особливістю, без якої комунікація неможлива [12]. Рекламована книга може позиціонуватись з урахуванням інтелектуального рівня адресата, кола його інтересів, індивідуальних потреб.

Апеляція до адресата в рекламі, як відзначає Т.В. Полетаєва, може представлятися різними способами: 1) адресат може називатися в тексті (*“a book for cat-lovers”*, *“...for anyone who wants to read a good novel”*, *“Kids will love this book”*, *“...for everyone who loves art...”*); 2) адресат імпліцитно представлений в назві рекламованого товару. Стосовно книжкової реклами, то адресованість може виявлятися не стільки у назві рекламованого твору, скільки у жанрі: книга адресується шанувальникам детективів, фантастики, пригодницького роману тощо; 3) адресат визначається шляхом розміщення реклами: телеглядачі, радіослухачі, читачі журналів та газет [11, с. 23].

Оскільки будь-який рекламний текст, так як і РІК, запрограмований на певну реакцію адресата, тобто покупку рекламованої книги, РІК бере участь в особливому виді комунікації, умовно позначуваному як літературно-комерційний, що полягає в тому що РІК є з’єднуючою ланкою між книгою та потенційним читачем-покупцем. Тому визнається суттєва роль адресата в комунікативній структурі тексту РІК, оскільки «особливості цільової аудиторії виступають в якості одного з центральних визначальних орієнтирів у плануванні прагматичного мовленнєвого акту» [15, с. 23].

Паралельно з образом автора та адресата РІК задає образ часового простору: образ комунікативного минулого та образ комунікативного майбутнього. Контекст «минулого книги» створюється за рахунок рецензій читачів та ЗМІ, згадування у тексті інших книг цього автора або екранізації рекламованої книги. Рецензії створюють ефект відомості книги як певному колу читачів, так і пресі. Інформація про успіх цієї та інших книг автора (*bestseller, winner, prize winner, award winner*) має подвійну дію. По-перше, вона спрямована на впізнавання автора та є стимулом до придбання книги, якщо досвід спілкування читача з цим автором мав позитивні враження. По-друге, якщо рекламована книга виправдає сподівання читача, то в подальшому посилення в РІК на інші книги сприятиме пошуку читачем указаних творів.

Рекламний текст зображує також образ комунікативного майбутнього. «Кожен текст рекламного оголошення повинен являти собою концентрат властивостей, якостей, характеристик предмета реклами, а також вигод та переваг, які його придбання принесе покупцю» [13, с. 25]. Таким чином, уваги заслуговують такі проєкції на майбутнє: 1) РІК «обіцяє» незабутні враження від твору та появу бажання читання цього твору в подальшому знову і знову; 2) рекламованій книзі пророкують тривале життя на літературній ниві; 3) повідомлення про те, що книга допоможе розібратися в різних життєвих аспектах та розширити світогляд. Картина майбутнього в РІК задає потенційному покупцю мету – отримати задоволення від спілкування з книгою, тоді як покупка книги стає лише засобом досягнення мети. Для рекламіста бажаний образ майбутнього виявляється в досягненні прагматичної мети – продажу рекламованої книги.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, дослідивши природу вербальних та невербальних компонентів суперобкладинок англomовних

книг, їх композиційну структуру та змістові характеристики, визначили, що за жанровою приналежністю рекламно-інформаційні міні-тексти разом з візуальними компонентами та графічними засобами є рекламно-інформаційним колажем. Компоненти РІК можуть сприйматися як окремо, так і цілісно. Цілісність сприйняття РІК досягається як вербальними, так і невербальними засобами, які взаємодіють всередині макроструктури єдиного блоку. Отже, зв'язок окремих блоків в єдиний РІК забезпечується такими факторами: 1) загальною референцією (присвячені одному й тому твору та автору); 2) загальною комунікативною спрямованістю (переконати потенційного споживача придбати рекламовану книгу); 3) метою реалізувати загальний прагматичний задум рекламіста. Перспективним напрямом може бути дослідження зв'язку рекламованого твору та тексту РІК на рівні жанрової ідентифікації, тобто використання імітованих жанрів твору у текстах РІК та з'ясування їх вторинної природи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Проблема речевих жанров // Бахтин М. М. Собр. соч. – М.: Русские словари, 1996. – Т.5: Работы 1940-1960 гг. – С.159-206. – Режим доступу: http://philologos.narod.ru/bakhtin/bakh_genre.htm#47
2. Бровкина Ю.Ю. Газетное рекламное объявление как речевой жанр: дисс. канд. филол. наук / Ю.Ю. Бровкина. - Барнаул, 2000. - 183 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477с.
4. Кара-Мурза Е.С. Культура речи в рекламной деятельности / Е.С. Кара-Мурза // Журналистика и культура русской речи. - Вып. 1. - М., 1996. - С. 35-50.
5. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/rechevoi-stil-kommercheskoi-reklamy-v-ego-zhanrovyykh-raznovidnyakh#ixzz2jLEuwxPK>
6. Кожухметова О.Г. Современная книгоиздательская реклама в России / О.Г. Кожухметова. - М., 1996. – 200 с.
7. Лившиц Т.Н. Специфика рекламы в прагматическом и лингвистическом аспектах: [Электронный ресурс] дисс. ... канд. филол. наук / Т.Н. Лившиц. – М. : РГБ, 2005. – 357 с.
8. Розенталь Д.Э., Кохтев Н.Н. Язык рекламных текстов : учеб. пособие для фак. журналистики вузов. – М. : Высш. школа, 1981. – 125 с.
9. Руженцева Н.Б. Прагматическая и речевая организация русского литературно-критического эссе XX века : дисс. ...доктора филол. наук / Н.Б. Руженцева. - Екатеринбург, 2001. – 471 с.
10. Мурадханова С.Р. Прагмалингвистические особенности рекламного эссе : дисс. ...канд. филол. наук / С.Р. Мурадханова. – СПб, 2006. – 168 с.
11. Полетаева Т.В. Речевые манипуляции в современной англоязычной рекламе : дисс. ... канд. филол. наук / Т.В. Полетаева. - СПб, 2001. – 202 с.
12. Утков Г.Н. Лингвистический аспект образа читателя : дис. канд. филол. наук / Г.Н. Утков. - Краснодар, 1999. – 211 с.
13. Фесенко О. Реклама в книгоиздании / О. Фесенко. - Обнинск, 1996. - С. 25.
14. Филимонова, О. Е. Язык эмоций в английском тексте (Когнитивный и коммуникативный аспекты): монография / О. Е. Филимонова. - СПб. : Изд-во РГПУ им А.И. Герцена, 2001. - 259 с.
15. Шнейдер В. Планирование актов прагматического текстообразования / В. Шнейдер. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1994. – 86 с.
16. Щепилова Г.Г. Реклама в СМИ: история, технологии, классификация : монография / Г.Г. Щепилова. – М. : Изд-во МГУ, 2010. - 455 с.
17. Щепилова Г.Г. - Режим доступу: <http://www.mediascope.ru/node/845>

Смоляная А. Рекламно-информационный коллаж как жанр.

В статье рассмотрено рекламно-информационные блоки на суперобложках англоязычных изданий и обосновано принадлежность текста суперобложек вместе с невербальными составляющими к жанру рекламно-информационного коллажа. Проанализировано характерные черты, композиционные особенности и коммуникативная цель РИК, а также определено, что в составе РИК вербальные компоненты представлены разными жанрами, такими как рецензия, аннотация, биография автора, цитата. Рассмотрено коммуникативную структуру РИК, что включает адресанта и адресата, пространство текста, которое представлено образом коммуникативного прошлого и будущего. Исследовано разные способы апелляции к адресату в РИК. Контекст «прошлого книги» создается за счет рецензий читателей и СМИ, упоминания в тексте других книг этого автора или экранизации рекламированной книги. Проекция на будущее книги проявляется в успехе, который будет иметь книга, и впечатлениях, которые получит читатель. Определено, что целостность восприятия РИК достигается вербальными и визуальными графическими средствами, а связь текстов в рекламно-информационных блоках обеспечивается

общей референцией, коммуникативной направленностью и стремлением адресанта реализовать прагматический замысел.

Ключевые слова: жанр, рекламно-информационный коллаж, адресант, адресат, образ коммуникативного прошлого, образ будущего.

Smoliana A. Advertising-Informative Collage as Genre.

The advertising-informative blocks on the English book jackets were examined in the paper and belonging of the text on book jackets with nonverbal components to the genre of advertising-informative collage was justified. Characteristic features, compositional peculiarities and communicative purpose of the AIC were analyzed, and it was determined that verbal components were represented by various genres, such as review, blurb, author's biography, quotation. The communicative structure of the AIC was scrutinized: it comprises addresser and addressee, space of the text which is represented by the image of communicative past and future. The ways of appeal to the addressee in the AIC were examined. The context of the "book's past" is created by means of reviews of the readers and mass media, mentioning in the text of the other books of the author or filming of the advertised book. Projection on the book's future can be seen in the readers' impressions that they will obtain, and success of the book in future. It is defined that coherence of the AIC's perception is reached by verbal and visual-graphic means, and link of the texts in the advertising-informative blocks is provided by general reference, communicative directivity and effort of the addresser to realize the pragmatic intention.

Key words: genre, advertising-informative collage, addresser, addressee, image of communicative past, image of future.

Світлана Тхоровська
(Львів)

УДК 811.111'42:070.1:316.642.3

**ДИХОТОМІЯ „СВІЙ” – „ЧУЖИЙ” У КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ
ІДЕОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ (НА ПРИКЛАДІ ВИКОРИСТАННЯ ПАСИВУ В ТЕКСТАХ
РЕДАКЦІЙНИХ СТАТЕЙ “THE NEW YORK TIMES” ТА “THE DAILY TELEGRAPH”)**

У статті розглянуто актуалізацію дихотомії „свій” – „чужий” як наслідок процесу категоризації, яка визначає вибір інформації та засоби для її вербалізації. Проаналізовано роль пасивного стану у забезпеченні її реалізації. В основі категоризації лежить ідеологія як система соціокультурних норм та цінностей. Вона визначає ідентичність учасників групи та встановлює межі „свого” та „чужого”. Дихотомія „своє” – „чуже” – одна з фундаментальних когнітивних категорій, що керує принципами мислення та сприйняттям дійсності. Вона лежить в основі формування „своєї” спільноти та протиставлення „чужій”, що сприяє реалізації базових стратегій ідеологічного дискурсу – позитивного та негативного представлення відповідно „нашої” та „їхньої” груп. Вагому роль при цьому відіграє використання пасивного стану як засобу маніпуляції референтами, що уможливорює підміну суб'єкта об'єктом та навпаки, а номіналізація дозволяє усунути відповідальність завдяки елімінації суб'єкта дії. Такі способи вербалізації інформації сприяють нав'язуванню адресатові точки зору адресанта.

Ключові слова: категоризація, ідеологічний дискурс, ідеологія, дихотомія „свій”-„чужий”, маніпуляція, номіналізація.

Постановка наукової проблеми. Категоризація (від гр. *kategoria* – ознака; висловлення, обвинувачення) як когнітивний процес, що дозволяє розпізнати та виявити характерні ознаки у низці об'єктів, слугує однією з визначальних рис ідеологічного дискурсу [див.: 15]. Процеси категоризації, які акцентують належність до певної групи, відіграють центральну роль у формуванні соціальної ідентичності – тієї частини уявлення індивідуума про себе, яка є похідною від його розуміння свого місця у суспільній групі (або групах) разом з ціннісним і емоційним значенням, що впливає з нього [23, с. 255]. Категоризація передбачає формування

уявлення про себе та свою групу шляхом утворення категорій, ознак, з якими представники цієї групи ідентифікують себе, протиставляючи її іншим групам.

В основі процесу категоризації лежить ідеологія як сукупність соціокультурних норм та цінностей, які поділяють групи. Такі загальні ідеології формують базу для більш своєрідних групових позицій (*attitudes*), які, у свою чергу, позначаються на індивідуальних переконаннях членів групи, їхніх уявленнях та інтерпретаціях окремих подій, на дискурсі членів цієї групи [20, с. 122]. Як зазначає У. Еко, під ідеологію підпадає все те, що певною мірою відоме адресатові та суспільній групі, до якої він належить, „системи його психологічних очікувань, усі його інтелектуальні навички, життєвий досвід, моральні принципи” [18, с. 107]. Словом, ідеологія охоплює складну систему ідей, накопичену протягом життєвого досвіду групи, її ставлення до оточення. З одного боку, ідеологія координує взаємини учасників усередині групи та з членами інших груп, допомагає їхній взаємодії. З іншого – вона є „граматикою” групових суспільних практик, забезпечуючи учасників групи принципами та нормами поведінки [16, с. 66], визначаючи межі „свого” та „чужого”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження феномену „свого” / „чужого”, „самого” / „іншого” викликає зацікавлення низки науковців (див.: М.М. Бахтін [1], І.А. Бехта [3], Ю.М. Лотман [10], П. Серіо [14], Т. ван Дейк [19], Г. Кресс [22], О.І. Шейгал [17], Л.В. Куликова [9]). Вивчення питання набуло особливої ваги в контексті філософії постмодернізму. Проте основою аналізу слугують передовсім погляди М.М. Бахтіна, який досліджував „чуже слово” у літературному тексті. Учений зазначає, що все значуще й цінне завжди зосереджується навколо одного центру – носія панівної думки, „інший” голосу не має, а ставлення до нього передбачає ціннісне протиставлення *я* та *іншого* [див.: 1; 2].

Мета статті полягає у визначенні ролі пасивного стану як одного із засобів категоризації та інструменту актуалізації дихотомії „своє” – „чуже” у текстах редакційних статей.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Існує думка, що принцип семантичних опозицій був властивий ще архаїчному людському мисленню. Упродовж аналізу способів та концептів, за допомогою яких люди описують світ та категоризують його, стає очевидним, що цей опис наповнений бінарними опозиціями, уся складність світу зводиться до дихотомій. Звідси – розмежування „свого” та „чужого”, адже саме ця дихотомія – одна з базових когнітивних категорій, яка визначає принципи мислення та сприйняття дійсності – лежить в основі ключових стратегій ідеологічного дискурсу.

Окремі дослідники користуються позначеннями „друг” / „ворог”, суть розмежування яких полягає у тому, щоб „позначити найвищий ступінь інтенсивності з’єднання чи розділення, асоціації чи дисоціації”. „Ворог” не завжди поганий, він лише „чужий”, не такий, як „свій” [17, с. 113]. Існують природно-генетичні (зовнішні сигнали) та суспільно-культурні (спосіб життя, поведінка) ознаки чужості. Тому „чуже” – це незнайоме, невідоме, таке, що знаходиться поза межами звичного способу життя, а відтак містить загрозу [9, с. 180–184].

В ідеологічному дискурсі адресант, подаючи інформацію, ідентифікує себе з аудиторією, з адресатом, що й лежить в основі реалізації базової стратегії ідеологічного дискурсу – стратегії позитивної самопрезентації, а відтак і стратегії негативної презентації „інших”, адже власна ідентичність визначається через порівняння з ідентичністю інших груп людей. Створюючи атмосферу довіри, адресант категоризує світ на „своїх” та „чужих” шляхом створення МІ-концепту, яке супроводжується експліцитним чи імпліцитним створенням антагоністичного ВОНИ-концепту [12].

Основою для ідентифікації групи стають різні ознаки – гендерні, расові, національні, культурні, релігійні. „Свій” культурі протистоїть „не-культура” інших колективів, протиставлення відбувається за ознакою „організованість” – „неорганізованість”, організація виступає як сильний член опозиції, який містить марковану ознаку, а антитеза вказує на її відсутність [10, с. 462, с. 470]. Висловлення про „інших” є частиною дискурсу про „себе” [5, с. 86].

З метою уникнення відвертого нав’язування думки та її можливого несприйняття адресатом, інформація подається та підводиться під його ментальну модель – „репрезентацію реальної, гіпотетичної чи уявної ситуації” [24, с. 525] – так, щоб він прийняв її, зіставивши з уже

вiдомим йому знанням, мета адресанта – допомогти адресатовi в опрацюваннi iнформацiї перейти вiд окремого прикладу до узагальнення [7, с. 52].

Реалiзацiя зазначених стратегiй уможливлює манiпуляцiю моделлю ситуацiї: акцентується увага лише на негативних аспектах „iхнiх” вчинкiв, реалiй та на позитивних якостях „наших”, що сприяє поляризацiї мiж „нами” та „ними”. У цьому процесi адресатам вiдведена пасивна роль i вони не усвiдомлюють справжнi iнтенцiї адресанта. Адресатовi, не вимагаючи вiд нього жодних iнтелектуальних зусиль, подається вже готовий та вербально оформлений продукт, який викликає у нього певну (закладену адресантом) реакцiю.

Манiпуляцiя здатна виявитись навлiть у емфазуваннi окремого моменту, внаслiдок чого розумiння ситуацiї буде частковим чи упередженим, як скажiмо, у випадку з акцентуванням другорядної деталi, що, проте, може привести до змiщення акценту з головної теми. Адресат отримує вже готовий матерiал, „запакований” у певну мовну форму, адже „кожен мовний елемент – складний i чутливий iнструмент, на якому грає той, хто користується мовою” [4, с. 97]. Основним намиром адресанта є досягнення мети навлiть шляхом цiлеспрямованого та прихованого нав'язування своїх поглядiв, спотворення iнформацiї та її замовчування. Манiпулювання актуальною iнформацiєю та її вербальне „оформлення” виступають частиною реалiзацiї стратегiй iдеологiчного дискурсу, адже будь-яка лiнгвальна одиниця в тексті має певну мотивацiю, одне й те ж можна висловити у рiзний спосiб.

Розглянемо, як дихотомiя „своє”/ „чуже” виявлятиметься на прикладi застосування пасивного стану у текстах редакцiйних статей “*The Daily Telegraph*” та “*The New York Times*”.

Синтаксис речення вiдображає розподiл семантичних ролей учасникiв подiї порядком слiв, рiзним функцiональним спiввiдношенням елементiв, використанням активних i пасивних форм. Порядок слiв сигналізує, чи прагне адресант наголосити на аспектi, чи, навпаки, приховати, маргiналізувати його [6, с. 125].

В основi вираження категорiї стану лежить дiєслово, яке слугує ядром ситуацiї, навколо нього групуються основнi учасники ситуацiї, або семантичнi актантi – суб'єкти (агенси) та об'єкти (пацiенси) [13, с. 100]. Вiдтак простежуємо реалiзацiю дискурсних референтiв у iхнiх ролях: у ролi агенса (та граматичного суб'єкта) негативних дiй та пацiенса позитивних виступає передовсiм представник „iншої” групи, у ролi пацiенса негативних дiй та агенса позитивних виступає представник „нашої” групи. З огляду на це мова йде про манiпулятивний розподiл семантичних ролей в iдеологiчному дискурси.

„Перебування референта у фокусi уваги (focal attention) – необхідна i достатня умова того, щоб цей референт був кодований пiдметом. Якщо дана предикацiя перехiдна, i фокусний референт – це агенс, то дiєслово приймає форму активного стану; якщо ж у фокусi пацiєнс, то дiєслово виявиться у пасивi” [8, с. 134]. Позицiя агенса сприяє акцентуванню важливого на думку адресанта аспекту, переконуючи адресата та впливаючи на ментальну модель, а отже i на спосiб iнтерпретацiї, закладений адресантом, як от у прикладi “*It (USA administration) has been seeking to build a more coherent opposition movement from disparate groups*”. У цьому реченнi уряд США стоiть у позицiї агенса, несучи вiдповiдальнiсть за свої дiї, а саме намагання вплинути на ситуацiю в Сирiї, органiзувати опозицiйний рух з метою скинути „невигiдного” президента.

Використання пасивного стану має на метi iмплiкувати припущення про те, що джерело певного процесу знаходиться десь ззовнi, агенс дiї невідомий або iмплiцитний, провинна змiщується на заднiй план або усувається, як от у прикладi “*Britain is playing an important mediatory role between Moscow and Washington, this time in an attempt to defuse the most agonising political dilemma faced by the great powers since Bosnia-Herzegovina was ripped apart in the 1990s*”. З ширшого контексту стає зрозумiло, що активну участь у вiйнi на Балканах брали США та iхнi європейськi союзники у складi НАТО, проте експлiцитно це не манiфестується завдяки пасивнiй формi. „Наша” вiдповiдальнiсть знижується, у переходить в iмплiцитний план унаслiдок перенесення фокусу повiдомлення шляхом застосування пасиву. У цьому ж реченнi простежуємо використання активу, де в ролi агенса-посередника, який забезпечує конструктивний процес переговорiв, виступає Британiя, що цiлком вiдповiдає застосування ключових стратегiй iдеологiчного дискурсу. У реченнi “*Mr. Assad has been accused of using chemical weapons*” пасивна форма дозволяє усунути вiдповiдальнiсть за розповсюдження iнформацiї за допомогою

приховування її джерела, адже з контексту незрозуміло, хто звинувачує цю людину у застосуванні хімічної зброї.

У випадках пониження ролі агенса (редукція суб'єкта) простежуємо сигнал спільного знання, беззаперечної істини [11, с. 94], як от у реченні, що постулює застосування Сирією хімічної зброї: “*The agent was sarin gas, which Syria is believed to have stockpiled*”. Адресант знімає з себе відповідальність за подання інформації, зміщуючи її на абстрактне джерело. Іноді пасив дозволяє імплікувати сумнів щодо правдивості певного судження, як це ілюструє приклад “*Evo Morales, an Aymara Indian who is thought to have won about 50 per cent of the vote in Sunday’s Bolivian election on a radical socialist ticket*”. Підкреслена частина імплікує невпевненість у тому, що він дійсно отримав близько 50% голосів завдяки використанню пасивної конструкції у комбінації з дієсловом припущення *to think*.

Аналіз типів предикатів, які домінують у статтях [21, с. 73], засвідчує, що предикати, які виражають дії, є під контролем агентів, на відміну від процесів. Звідси випливає, що агент контролює дії („наш” агент – позитивні, „їхній” – негативні), натомість процеси не мають експліцитного агенса, а отже ніхто не несе відповідальності за них.

Окремим аспектом, який слід виокремити в межах аналізованого питання, є випадки номіналізації, яка позначає дії та процеси, усуваючи суб'єкта дії, агенса, а відсутність суб'єкта уможливорює маніпуляцію з „поіменованими” сутностями [21, с. 79]. Номіналізація – вигідний спосіб нав'язування думки, з одного боку, і зняття із себе відповідальності, з іншого, адже коли підрядне речення з суб'єктом, предикатом, об'єктом дії, які показують, хто виконує дію, хто є пацієнтом дії, коли та за яких обставин цю дію виконують, трансформується в одне слово, важко судити про актантів та жертв, що можна легко використати у маніпулятивних цілях, як от у реченні “*The unanimity reached in London yesterday by the council’s five permanent members is an intensification of political pressure on the Islamic republic*”. Лексема *intensification* не виражає безпосередньо, хто саме буде „посилювати” тиск на Іран (мова йде саме про цю країну), відтак знімає відповідальність за дію, за те, коли і як відбуватиметься ця дія. До того ж, семантика лексеми доволі розпливчата, що дозволяє адресатові домислити, про який саме тиск йдеться. Те ж стосується номінативних одиниць *justification, intimidation, allegation, manipulation, provocation, escalation, occupation, retaliation, intervention, deliberation, transformation* тощо. Номіналізація, як і безагенсні конструкції, сприяє зниженню критичного сприйняття повідомлення шляхом усунення суб'єкта дій і фокусування уваги лише на самому процесі.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Оскільки синтаксис речення відображає розподіл семантичних ролей учасників події, використання пасивного стану має вагоме смислове навантаження. Завдяки йому учасник подається як жертва або як суб'єкт дії, що, у свою чергу, має ідеологічні наслідки. Те ж стосується випадків номіналізації, яка позначає дії та процеси, внаслідок чого зникає суб'єкт дії, що використовується у маніпулятивних цілях. Такі способи вербалізації інформації сприяють нав'язуванню адресатові ідеологічної оцінки, яку постулює адресант редакційної статті, сприяючи реалізації дихотомії „свій” – „чужий” на рівні синтаксису. Перспективним видається простежити актуалізацію дихотомії „свій” – „чужий” через призму використання інших синтаксичних структур, зокрема різних типів речень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – М. : Советский писатель, 1963. – 364 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
3. Бехта І. А. Авторське експериментаторство в англomовній прозі ХХ століття / І. А. Бехта. – Львів : ПАІС, 2013. – 268 с.
4. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти / Р. М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М. : Прогресс, 1987. – С. 88–126.
5. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика / Р. Водак. – Волгоград : Перемена, 1997. – 139 с.
6. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк : [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
7. Иссерс О. С. Паша-„Мерседес”, или речевая стратегия дискредитации / О. С. Иссерс // Вестник Омского университета. – Омск, 1997. – Вып. 2. – С. 51–54.
8. Кибрик А. А. Когнитивные исследования по дискурсу / А. А. Кибрик // Вопросы языкознания. – М., 1994. – № 5. – С. 126–139.

9. Куликова Л. В. Концепт „чужой” в теории межкультурной коммуникации (русско-немецкий контекст) / Л.В. Куликова // Вестник МГУ. Серия 19 : „Лингвистика и межкультурная коммуникация”. – М., 2004. – № 1. – С. 179 – 187.
10. Лотман Ю. С. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб, 2000. – 704 с.
11. Матвеев А. А. Модальность знания как модальность логического типа (на материале русских и английских публицистических текстов) / А. А. Матвеев // Филологические науки. – М., 2002. – № 2. – С. 89–97.
12. Милевич И. Г. Язык масс-медиа: отражение современных мифов и идеологий / И. Г. Милевич // RESPECTUSPHILOGICUS [Электронный ресурс]. – 2003. – № 4(9). – Режим доступа : <http://filologija.vukhf.lt/4-9/doc/Mlevich.doc>
13. Полiщук Н. П. Функцiональнi особливостi категорiї пасивного стану / Н. П. Полiщук // Культура народов Причерноморья. – Симферополь : Межвузовский центр „Крым”, 2001. – № 25. – С. 97–100.
14. Серио П. Квадратура смысла : Французская школа анализа дискурса / П. Серио. – М. : ОАО ИГ „Прогресс”, 1999. – 416 с.
15. Тхоровська С. В. Идеологiчний дискурс англомовної преси (лiнгвокогнiтивнi аспекти) : дис. ... канд. фiлол. наук : спец. 10.02.04 / С. В. Тхоровська. – Львiв, 2010. – 230 с.
16. Хмельцов А. И. Когда „они” говорят о „нас” : политический дискурс-анализ и семиотика внешней политики в междисциплинарной перспективе / А. И. Хмельцов // Актуальные проблемы теории коммуникации : сб. науч. тр. – СПб. : Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 59–71.
17. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М. : „Гнозис”, 2004. – 326 с.
18. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. – СПб. : ТОО ТК „Петрополис”, 1998. – 432 с.
19. Dijk T. A. van. Ideological discourse analysis / T. A. van Dijk // New Courant. – Helsinki, 1995. – № 4. – P. 135–161.
20. Dijk T. A. van. Ideology and discourse analysis / T. A. van Dijk // Journal of Political Ideologies. – London : Routledge, 2006. – Vol. 11 (2). – P. 115–140.
21. Fowler R. Language in the news. Discourse and ideology in the press / R. Fowler. – London and New York :Routledge, 1991. – 254 p.
22. Kress G. Language as ideology / G. Kress, R. Hodge. – London, 1979. – 161 p.
23. Tajfel H. Human groups and social categories : Studies in social psychology / H. Tajfel. – Cambridge : Cambridge University Press, 1981. – 384 p.
24. The MIT encyclopedia of the cognitive sciences : [ed. by R. A. Wilson, F. C. Keil]. – Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 1999. – 964 p.

Джерела iлюстративного матерiалу:

<http://www.nytimes.com/pages/opinion/global/index.html>

<http://www.telegraph.co.uk/comment/telegraph-view/>

Тхоровская С. Дихотомия „свой” – „чужой” в коммуникативном пространстве идеологического дискурса (на примере использования пассива в текстах редакционных статей "The New York Times" и "The Daily Telegraph").

В статье рассмотрена актуализация дихотомии „свой” – „чужой” как следствия процесса категоризации, которая определяет выбор информации и средства для ее вербализации, и проанализирована роль пассивного залога в обеспечении ее реализации. В основе категоризации лежит идеология как система социокультурных норм и ценностей. Она определяет идентичность участников группы и устанавливает пределы „своего” и „чужого”. Дихотомия „свое”–„чужое”–одна из фундаментальных когнитивных категорий, которая руководит принципами мышления и восприятием действительности. Она лежит в основе формирования „своего” сообщества и противопоставления „чужому”, что способствует реализации базовых стратегий идеологического дискурса – положительного и отрицательного представления соответственно „нашей” и „их” групп. Весомую роль при этом играет использование пассивного залога как средства манипуляции референтами, что создает условия для подмены субъекта объектом и наоборот, а номинализация позволяет устранить ответственность благодаря элиминации субъекта действия. Такие способы вербализации информации способствуют навязыванию адресату точки зрения адресанта.

Ключевые слова: категоризация, идеологический дискурс, идеология, дихотомия „свой”–„чужой”, манипуляция, номинализация.

Tkhorovska S. The dichotomy “self”–“other” in the communicative space of ideological discourse (on the example of passive voice in “The New York Times” and “The Daily Telegraph” editorials).

The article focuses on the actualization of the dichotomy “self”–“other” as a result of the categorization process which determines the range of information and tools for its verbalization, and analyzes the role of the passive voice in ensuring its realization. Categorization is based on ideology as a system of socio-cultural norms and values. It defines the identity of group members and imposes the limits of “us” and “them”. The dichotomy “self”– “other” is a fundamental cognitive category which governs the

principles of thinking and reality perception. It underlies the construction of "our" community and opposition to "their" community, which contributes to the implementation of the basic strategies of ideological discourse – positive self-presentation and negative presentation of "others". A significant role is attributed to the use of the passive voice as a means of referent manipulation which enables the substitution of the subject by the object of the action and vice versa. Nominalization removes responsibility due to the subject elimination. By implementing such methods of verbalizing information the addresser imposes their viewpoint on the addressee.

Key words: categorization, ideological discourse, ideology, dichotomy "self" - "other", manipulation, nominalization.

Оксана Хапина
(Одесса)

811.111-342

РОЛЬ ТЕМПА РЕЧИ В РЕАЛИЗАЦИИ КОММУНИКАТИВНОЙ ИНТЕНЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ДИАЛОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА)

В статье описан характер вариативности темпа речи в зависимости от интенции говорящего. Отправной точкой исследования послужило положение о том, что интенция лежит в основе речевого акта, мотивирует его, воплощается посредством разнообразных способов языкового выражения в диалогических высказываниях. Поскольку просодические средства выражения интенции в диалогическом дискурсе исследованы крайне мало, автор статьи сосредоточилась именно на них, посвятив статью выявлению темпоральных закономерностей построения диалогического дискурса. В статье приводится классификация диалогов, согласно их интенции и степени участия коммуникантов. В результате исследования выяснилось, что характер вариативности темпа в исследуемых диалогах различный: убыстренным темпом характеризуются информационные и смешанные диалоги; средний или чуть замедленный темп присущ побудительным и убеждающим диалогам; диалоги-самопрезентации характеризуются средним или ускоренным темпом; в смешанных диалогах наблюдается резкое контрастирование убыстренного темпа с замедленным.

Ключевые слова: диалог, диалогический дискурс, коммуникативная интенция, просодия, темп речи.

Постановка научной проблемы. В настоящее время интерес лингвистов в большей степени концентрируется не на абстрактной системе языковых форм и изолированных монологических высказываниях, а на социально-речевом взаимодействии. Предметом изучения становится процесс социального взаимодействия индивидов, а объектом исследования – диалог, рассматриваемый как обмен стимулами и реакциями. Основной форме речевого общения – устному диалогу, в котором наиболее полно раскрывается коммуникативная функция языка, – и посвящено настоящее исследование.

Диалогический дискурс в современной лингвистике рассматривается как речевое взаимодействие двух (или более) коммуникантов, как динамическая последовательность реплик, которыми обмениваются коммуниканты для решения той или иной задачи общения, под контролем определенной стратегии или в соответствии с определенной интеракциональной интенцией. Наличие общей коммуникативной интенции, глобальной цели, реализация которой происходит благодаря усилиям коммуникантов, признается одной из основных характеристик диалогического дискурса.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованием роли интенции в процессе организации речевой деятельности занимались многие отечественные и зарубежные лингвисты (Н.Д. Арутюнова, О.С. Ахманова, В.З. Демьянков, И.А. Зимняя, Е.В. Падучева, Г.Г. Почепцов, Л.П. Семенов, И.А. Стернин, Т.А. Ван Дейк, Дж. Остин, Дж. Серль и др.). Значительное количество работ в данной области принадлежит социологам и психологам (Э. Берн, Г.Х. Врихт, Л.С. Выготский, Т.М. Дридзе, А.А. Леонтьев и др.). Актуальность настоящего исследования обусловлена недостаточной изученностью просодии как средства

реализации коммуникативной интенции в устном диалогическом дискурсе.

Целью исследования является выявление темпоральных средств просодии, участвующих в реализации коммуникативной интенции в англоязычном диалогическом дискурсе. Поставленная цель обусловила необходимость решения следующих **задач**: (1) дать определение диалогическому дискурсу и диалогическому единству; (2) дать определение коммуникативной интенции; (3) классифицировать исследуемые диалоги согласно их интенции и степени участия коммуникантов; (4) охарактеризовать темпоральные особенности каждой из анализируемых групп диалогов на основе инструментального анализа темпоральных характеристик.

Электро-акустическому анализу подвергались следующие временные характеристики: средняя длительность слога в ДЕ; средняя длительность реплики-стимула в сопоставлении с количеством слогов в ней; средняя длительность реплики-реакции в сопоставлении с количеством слогов в ней; средняя длительность финальной реплики в сопоставлении с количеством слогов в ней.

Материалом исследования послужили 630 диалогических единств, отобранных из четырех англоязычных фильмов (“Bridget Jones’s Diary”, “Bridget Jones’s Diary: the Edge of Reason”, “The Thomas Crown Affair”, “Four Weddings and a Funeral”). Объем выборки составляет 303 минуты звучащей речи, затранскрибированной на 182 страницах стандартного текста.

Изложение основного материала исследования. Согласно Л.М.Михайлову, «диалогическое единство (далее ДЕ) – обладающая коммуникативной целостностью монотематическая единица диалога, создаваемая двумя коммуникантами, задаваемая коммуникативной интенцией и выражающаяся в логико-семантической, грамматической, лексической, просодической соотнесенности компонентов [1, с. 79]. На наш взгляд, исследование диалогов на уровне ДЕ представляется наиболее целесообразным, так как только на уровне ДЕ можно говорить о единстве коммуникативной цели, тематики, лексической, структурной и семантической связности.

Рассмотрев разнообразные классификации диалогов, мы пришли к выводу о необходимости создания классификации диалогов, основанной на исследовании взаимодействия реплик в пределах ДЕ. Первый (и основной) признак диалогического общения, положенный в основу настоящей классификации, – интенции участников акта коммуникации.

Отечественные лингвисты под интенцией говорящего понимают глобальную установку на смысл будущего высказывания, мотивацию речевого акта [5], означаемое или коммуникативное содержание речевого поступка, направленность предложения на решение определенной языковой задачи [2, с. 18], основной текстообразующий фактор, организующее звено в многослойной содержательной структуре речевого произведения [4, с. 38], «превербальное, осмысленное намерение (цель) говорящего, которое определяет коммуникативную стратегию, внутреннюю программу речи и способы ее реализации ... является основным структурным признаком сознания и любого его акта» [3, с.103].

Приводимые толкования интенции, несмотря на их терминологическое многообразие, позволяют выделить наиболее общие ее характеристики: интенция лежит в основе речевого акта, мотивирует его, воплощается посредством разнообразных способов языкового выражения в высказываниях.

Итак, в зависимости от интенции коммуниканта мы выделяем ДЕ, имеющие своей целью: 1) получение / передачу информации; 2) желание убедить, переубедить собеседника; 3) желание заставить (попросить) что-либо сделать; 4) желание самовыразиться, высказать свое мнение (часто без учета мнения собеседника); 5) смешанные, в которых интенции каждого из коммуникантов разнятся (или изменяются в процессе общения).

В зависимости от типа интенции участников диалогического общения наблюдается различная степень участия коммуникантов. Исследование выборки позволяет выделить три основные группы диалогов согласно этому признаку, в которых: 1) оба участника коммуникации равноценно активны, так как целью их общения является переубедить, настоять на своей точке зрения (дискуссия, спор, конфликт, ссора); 2) участники коммуникации попеременно активны (например, при обмене мнениями или информацией один коммуникант активнее при запросе информации, другой – при ответе или выдаче информации); 3) активен один участник

комунікації, так як у него присутствує бажання самовиразитися, функція другого комуніканта – слухачель.

В ході дослідження виявлені усереднені значення середнеслогової довжливості в дослідюваних діалогічних одиницях. Отримані результати представлені на рисунку 1.

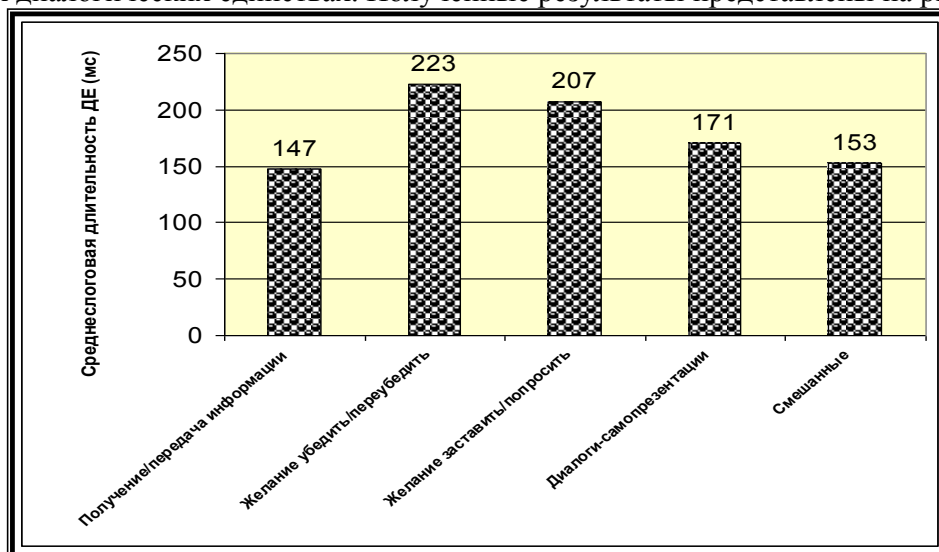

Рис. 1. Усредненные значения среднеслоговой длительности в ДЕ (в мс)

Данные рисунка 1 свидетельствуют о том, что в диалогах, где основной целью является убедить или переубедить собеседника, средняя длительность слога наивысшая (223 мс), следовательно, эти диалоги характеризуются самым замедленным темпом. На наш взгляд, это связано с тем, что, пытаясь убедить/переубедить собеседника в чем-либо, коммуниканты обдумывают, что и как сказать, какие аргументы привести, употребляют в своей речи сложные синтаксические структуры: сложносочиненные и сложноподчиненные предложения, вводные конструкции, причастные и деепричастные обороты.

В диалогах, в которых коммуниканты намереваются заставить или попросить собеседника что-либо сделать, среднеслоговая длительность на порядок ниже (207 мс), чем в диалогах, где основной целью является убедить или переубедить собеседника. Темп можно охарактеризовать как нормальный с тенденцией к замедленному. В диалогах-самопрезентациях показатель среднеслоговой длительности несколько ниже (171 мс), чем в диалогах, в которых коммуниканты намереваются заставить/попросить собеседника что-либо сделать, т.е. они характеризуются нормальным темпом с тенденцией к убыстренному.

Усредненное значение среднеслоговой длительности в смешанных диалогических единицах составляет 153 мс, следовательно, диалогическим единицам данного типа присущ убыстренный темп. Однако результаты инструментального анализа свидетельствуют о том, что в этих диалогах присутствует сильная контрастность в темпе, т.к. ключевые фразы произносятся очень быстро при контрастно медленном произнесении основного текста. Это объясняется эмоциональностью и конфликтностью данного типа диалогов, причиной которой является различие в коммуникативных намерениях коммуникантов.

В диалогах, служащих для получения/передачи информации, среднеслоговая длительность составляет 147 мс. Этот показатель является самым низким среди исследуемых типов диалогов и свидетельствует о том, что диалоги, служащие для получения/передачи информации, характеризуются ускоренным темпом, что, как нам кажется, неудивительно: при запросе, получении и передаче информации коммуниканты стремятся к информативности и одновременно краткости речи, следовательно, намереваются передать / получить максимум информации за минимальный отрезок времени.

Таким образом, анализ данных, полученных на первом этапе исследования роли временного параметра интонации в реализации интенции, показал, что вариативность темпа в 5 типах исследуемых диалогов по-разному влияет на их коммуникативную успешность/неуспешность. В диалогах, служащих для получения/передачи информации, преобладающий убыстренный темп способствует в большинстве случаев реализации интенции

(98%); в смешанных диалогах, напротив, убыстренный темп препятствует коммуникативной успешности взаимодействия (только в 31% диалогов интенция реализуется); в диалогах, где основной целью является желание убедить/переубедить собеседника, темп средний с тенденцией к замедленному, который в 61% случаев способствует коммуникативной успешности. Эти данные позволяют утверждать, что в разных типах исследуемых диалогов темп по-разному влияет на исход коммуникации: либо способствует, либо препятствует реализации интенции.

Следующий этап эксперимента позволил получить усредненные значения длительности реплики-стимула, реплики-реакции и финальной реплики и сопоставить их с количеством слогов в них. Результаты подсчетов отражены в таблице 1 (см. следующую страницу).

Как иллюстрирует таблица 1, самые низкие показатели средней длительности реплики-стимула (2360 и 2440 мс) зафиксированы в диалогах, основной целью которых является получение/передача информации, и в смешанных диалогах, при этом количество слогов, входящих в состав реплики-стимула в этих диалогах наивысшее среди 5 типов исследуемых диалогов – 18 и 16 слогов соответственно. Средняя длительность реплик-реакций в данных диалогах составляет 2070 и 2320 мс соответственно – одни из самых низких показателей среди 5 типов исследуемых диалогов. Однако количество слогов, входящих в состав реплики-реакции в диалогах, основной целью которых является получение/передача информации, и в смешанных диалогах составляет 15 и 14 – наивысшие показатели среди 5 типов исследуемых диалогов. Финальные реплики в этих диалогах также самые короткие (1230 и 1090 мс соответственно), а количество произнесенных слогов – самое высокое (13).

Таблица 1

Усредненные значения длительности реплики-стимула, реплики-реакции и финальной реплики в сопоставлении с количеством слогов в них (в мс)

Типы диалогов		<u>Информационные</u> (Получение/ передача информации)	<u>Убеждающие</u> (Желание убедить/ переубедить)	<u>Побудительные</u> (Желание заставить/ попросить)	<u>Диалогисамопрезентации</u>	<u>Смешанные</u>
реплика-стимул	Средняя длительность	2360	3060	2640	2720	2440
	Количество слогов	18	11	13	15	16
реплика-реакция	Средняя длительность	2070	2400	2510	1020	2320
	Количество слогов	15	10	13	5	14
Финальная реплика	Средняя длительность	1230	2260	1930	1290	2090
	Количество слогов	13	11	10	9	13

Это свидетельствует не только об убыстренной скорости произнесения реплик, но и бoльшей лексической насыщенности и информативности (в диалогах, основной целью которых является получение/передача информации), и эмоциональности и конфликтности (в смешанных диалогах), поскольку за относительно короткий отрезок времени произносится бoльшее количество слогов.

В диалогах, в которых коммуниканты намереваются убедить/переубедить собеседника и заставить/попросить его что-либо сделать, при бoльшей длительности реплик-стимулов (3060 и 2640 мс соответственно), реплик-реакций (2400 и 2510 мс соответственно) и финальных реплик (2260 и 1930 мс соответственно) количество слогов, входящих в состав исследуемых реплик, на

порядок меньше (11 и 13; 10 и 13; 11 и 10 соответственно), чем в в диалогах, основной целью которых является получение/передача информации. Сказанное выше явствует, что диалоги, в которых коммуниканты намереваются убедить/переубедить собеседника и заставить/попросить его что-либо сделать, характеризуются более медленным темпом и меньшей лексической насыщенностью, т.к. за более длительный отрезок времени произносится меньшее количество слогов.

Следует отметить, что во всех типах исследуемых диалогов реплики-реакции короче, чем реплики-стимулы; особенно ярко это выражено в диалогах-самопрезентациях, где реплика-стимул составляет 2720 мс (при 15 произнесенных слогах), а реплика-стимул – 1020 мс (при 5 произнесенных слогах). Это объясняется тем, что, с одной стороны, в диалогах-самопрезентациях основной целью одного из коммуникантов является желание самовыразиться, представить себя в хорошем свете, рассказать о своих достоинствах собеседнику, что предполагает внушительную речь; с другой стороны, вербальная роль второго коммуниканта практически минимальна, чем и объясняется краткость реплики-реакции.

Экспериментальные данные позволяют описать темпоральные просодические характеристики пяти типов ДЕ:

1. Информационные диалоги, служащие для получения или передачи информации, характеризуются самым низким показателем средней длительности слога.
2. Убеждающим диалогам, в которых коммуниканты намереваются убедить или переубедить собеседника, присущ наивысший показатель средней длительности слога.
3. Побудительные диалоги, в которых коммуниканты намереваются заставить или попросить собеседника что-либо сделать характеризуются высоким показателем средней длительности слога.
4. Диалогам-самопрезентациям присущ средний показатель среднеслоговой длительности.
5. Смешанные диалоги характеризуются средним показателем среднеслоговой длительности среди 5 типов исследуемых диалогов.

Выводы исследования. Таким образом, характер вариативности темпа в исследуемых диалогах различный: убыстренным темпом характеризуются диалоги, служащие для получения/передачи информации, и смешанные диалоги; средний темп с тенденцией к замедленному присущ диалогам, основной целью которых выступает желание заставить/попросить собеседника что-либо сделать и убедить/переубедить его; диалоги-самопрезентации характеризуются средним темпом с тенденцией к убыстрению; в смешанных диалогах наблюдается резкое контрастирование убыстренного темпа с замедленным.

Перспективы дальнейших научных изысканий. Перспективой данного исследования является исследование других просодических характеристик диалогической речи: частотных, силовых и мелодических.

ЛИТЕРАТУРА

1. Михайлов Л.М. Коммуникативная грамматика немецкого языка. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1994. – 256 с.
2. Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения / Почепцов О. Г. – Киев: Высшая школа, 1986. – 258 с.
3. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики / О. О. Селіванова. – К. : Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
4. Сусов И.П. Семантика и прагматика предложения / И.П. Сусов. – Калинин: КТУ, 1980. – 51 с.
5. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. – М.: Высшая школа, 1989. – 234 с.

Ханіна О.В. Роль темпу мовлення в реалізації комунікативної інтенції (на матеріалі англомовного діалогічного дискурсу).

У статті описаний характер варіативності темпу мовлення в залежності від інтенції мовця. Відправною точкою дослідження слугувало положення про те, що інтенція лежить в основі мовленнєвого акту, мотивує його, втілюється за допомогою різноманітних засобів мовленнєвого вираження в діалогічних висловлюваннях. Оскільки просодичні засоби вираження інтенції в діалогічному дискурсі досліджені вкрай мало, авторка статті зосереджена саме на них, присвятив статтю виявленню темпоральних закономірностей побудови діалогічного дискурсу. В статті наводиться класифікація діалогів, згідно їх інтенції та ступеню участі комунікантів. В результаті дослідження з'ясувалося, що характер варіативності темпу в досліджених діалогах є різним: прискореним темпом характеризуються інформаційні та змішані діалоги; середній та трохи

уповільнений темп притаманний спонукальним та переконуючим діалогам; діалоги-самопрезентації характеризуються середнім або прискореним темпом; в змішаних діалогах спостерігається різке контрастування прискореного темпу з уповільненим.

Ключові слова: діалог, діалогічний дискурс, комунікативна інтенція, просодія, темп мовлення.

Khapina O.V. The Role of Speech Tempo in Communicative Intention Realization (on the samples from English Dialogic Discourse).

The article dwells on speech tempo variation in terms of the speaker's intention. The starting point of the investigation is the hypothesis, that intention is the basis of any speech act, providing motivation for it; intention is manifested by various language means in dialogic utterances. As the prosodic means realizing intention in dialogic discourse have been scarcely investigated, it is them that the author of the article has concentrated on, having dedicated her article to the research of dialogic discourse temporal regularities. The article provides a classification of dialogues according to their intention and the degree of the communicators' involvement in a dialogue. The result of the analysis is that speech tempo variation in the investigated dialogues is different: quick tempo is observed in informational and mixed dialogues; moderate or slightly slower tempo is observed in imperative and persuasive dialogues; dialogues-selfpresentations are characterized by moderate or quick tempo; mixed dialogues are characterized by vast contrasts of quick and slow speech tempo.

Key words: dialogue, dialogic discourse, communicative intention, prosody, speech tempo.

Оксана Черниш
(Житомир)

УДК 81'38

СТРУКТУРА МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЯК ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОГО СТИЛЮ ЖУРНАЛІСТА

У статті розглянуто структуру мовної особистості як основи дослідження проявів індивідуально-авторського стилю журналіста. З'ясовано сутність феномену мовної особистості, окреслено основні напрямки досліджень мовної особистості, наведено сучасні підходи трактування поняття мовної особистості, охарактеризовано характерні риси мовної особистості як сукупності здібностей і характеристик людини, які обумовлюють створення і сприйняття нею мовних творів. Розглянуто структуру мовної особистості та проаналізовано базові структурні рівні. Окреслено можливості прояву індивідуально-авторського стилю на базових структурних рівнях мовної особистості. Звернено увагу на можливість переважання певних стилістичних засобів виразності у творчості авторів-журналістів впливових жіночих журналів. Наголошено на важливості вивчення лінгвокогнітивного та парадигматичного структурних рівнів у дослідженні мовної особистості автора-журналіста.

Ключові слова: мовна особистість, мовна свідомість, індивідуальний стиль, засоби виразності.

Постановка наукової проблеми. Термін «мовна особистість» (МО) стає стрижневим системоутворювальним філологічним поняттям та розглядається у трьох напрямках – лінгводидактичному (закономірності навчання мови (К.Д. Ушинський, В.А. Сухомлинський, А.М. Пешковський)), літературознавчому (вивчення особливостей мови художньої літератури (В.В. Виноградов, М.М. Бахтін, Ю.М. Лотман)) та психолінгвістичному (взаємовідношення мови і мислення, особливості сприйняття, розуміння та впливу мовлення (Б. де Куртене, А.А. Потебня, М.І. Жинкіна, А.А. Леонтьєва)).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Власне лінгвістичні дослідження проблем МО присвячені розробці моделей МО (Г.І. Богін, С.Г. Воркачев, Ю.М. Караулов), аналізу МО як homo loquens (А.А. Залевська, Г.В. Ейгер, С.В. Лебедева, І.А. Раппопорт), дослідженню особливостей МО як носія національної мови і культури (В.М. Богуславський, Н.Ф. Уфімцев, Н.Л. Чулкін) тощо. Поняття МО розглядається як система «особистісних» феноменів (В. Красних),

досліджується етносемантична (С. Воркачов), емоційна (В. Шаховський), елітарна (Сиротиніна) мовна особистість; вивчаються дискурсивні (К. Седов), гендерні (Р.В. Серебрякова, Т.Л. Хрiзман), вікові (О.В. Крисіна, Т.Н. Полкоков) особливості МО, типи МО (П. Зернецький, К. Седов) тощо.

На сучасному етапі спостерігається інтерес до МО в контексті мовної творчості, індивідуально-авторського стилю, що становить поле нашого наукового інтересу. **Мета** даної статті полягає в розгляді структури мовної особистості як основи дослідження проявів індивідуально-авторського стилю журналіста.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Складність феномену МО обумовлює множинність підходів до трактування даного поняття. Сам термін в науковий обіг було введено в 30-х роках ХХ століття російським мовознавцем В.В. Виноградовим у праці «Про художню прозу», де зазначалося, що МО є відображенням соціально мовних форм і норм колективу, фокусом схрещення та злиття різних соціально мовних категорій [1]. МО розглядають як людину, взятую з точки зору її здатності до мовленнєвої діяльності [Богін 1989], комунікативну особистість, для якої мова – засіб спілкування [Сухіх, Зеленська 1997], а також національно-культурний прототип носія певної мови, етносемантичну особистість [Карасик 2004]. Найбільш вичерпне та систематичне визначення поняття МО було запропоновано у роботах Ю.М. Караулова, який під МО розуміє сукупність здібностей і характеристик людини, які обумовлюють створення і сприйняття нею мовних творів (текстів), що відрізняються: рівнем структурно-мовної складності; глибиною і точністю відображення дійсності; певною цільовою спрямованістю [2, с. 120].

Термін МО журналіста включає в себе три типи комунікативних потреб автора-журналіста: 1) контактостановлюючу (журналісту необхідно, щоб його читали); 2) інформаційну (журналіст намагається донести до читача свою точку зору на певну проблему); 3) маніпулятивну (журналіст намагається вплинути на думку читача, схилити його на свій бік) і три сторони процесу спілкування журналіста з читачем: 1) комунікативну; 2) інтерактивну і 3) перцептивну.

У процесі створення журналістських текстів відбувається кодування і декодування інформації при взаємодії трьох рівнів комунікативного простору МО – вербально-семантичного, лінгвокогнітивного (тезаурусного) та мотиваційного (прагматичного) [2]. Розглянемо кожний із рівнів детальніше.

На вербально-семантичному рівні відбивається ступінь володіння побутовою, повсякденною мовою. Вербальна мережа та стереотипні поєднання сприймаються МО як безумовна даність та є колективним початком, на базі якого формуються перші паростки індивідуальної творчості автора-журналіста. Цей рівень уніфікації МО створює умови формування та функціонування МО та представлений окремими словами, словосполученнями, стандартними формульними фразами, а також включає базис граматичних знань особистості.

Тезаурусний (лінгвокогнітивний) рівень відображає спектр узагальнених понять, концептів, якими володіє особистість. Даний рівень репрезентує актуальну для особистості картину світу та відтворює особистісні уподобання та індивідуальний вибір, передбачає тезаурус і культуру. Когнітивний рівень становить сукупність знань індивіда про навколишню дійсність, аксіологічні орієнтири людини, реалізує мислення особистості і відображає актуальну для особистості картину світу. Ось чому правомірно стверджувати, що МО починається саме з лінгвокогнітивного рівня, і саме в межах даного рівня вона здатна проявити свою індивідуальність. Якщо на вербально-семантичному рівні МО проявляється як індивід, то на тезаурусному рівні вона виступає суб'єктом [3, с. 139]. Індивідуальність МО може проявлятися у способах ієрархізації понять, їх сполук при побудові власних доводів. МО надає перевагу одному поняттю над іншим або надає певній ідеї статус важливої, навіть якщо вона не є такою. Саме тому лінгвокогнітивний рівень справедливо визначають як мовну свідомість особистості – колективне і індивідуальне активне відображення досвіду, зафіксованого в мовній семантиці [2, с. 100]; результат взаємодії когнітивного рівня з прагматичним, результат взаємодії системи цінностей особистості, картини світу з її життєвими цілями, мотивами і установками поведінки, що відображаються у створених нею текстах [2].

У ЗМІ важливий не стільки образ автора, скільки сама особистість автора – погляди, інтенції, бажання, громадська позиція, моральні норми, етичні установки тощо. В свою чергу особистість автора співвідноситься з особливостями індивідуального стилю журналіста та втілюється у ньому. Тезаурус характеризує та відображає картину світу, властиву авторові. Це рівень МО, на якому журналіст здійснює індивідуальний, власний добір мовних засобів, тематичне створення текстів, розуміння їх основної думки. На лінгвокогнітивному рівні свого мовного усвідомлення журналіст не тільки надає висловлюванню модальну забарвленість (формує власну позицію щодо проблеми), але і робить висловлювання аргументованим, логічним, зрозумілим. Даний рівень вважається базовим, оскільки він становить свідомість, мислення, пам'ять індивіда та тісно пов'язаний з його психологічними характеристиками, зберігаючи актуальну для нього інформацію та будучи своєрідною системою психологічних пріоритетів, виражених у тексті. Мовна свідомість журналіста створює ціннісні орієнтири, що складаються у автора в його мовному досвіді, який журналіст проектує в тексті. Особисте, суб'єктивне ставлення автора до життя органічно входить у зміст написаних ним творів журналістської творчості та відображається у палітрі використання стилістичних засобів виразності різних мовних рівнів – фонетичних та графічних для логічного наголосу повідомлення, засобів тропеїки для досягнення яскравого ефекту викладення інформації, активізування емоційного сприйняття читачами прочитаного, стимулювання читачів до створення певного образу, а також синтаксичних прийомів для змістовного та емоційного зображення подій, підсилення експресивної і комунікативної значимості висловлювання.

Матеріалом нашого дослідження слугують листи головних редакторів впливових жіночих журналів “*Elle*”, “*Cosmopolitan*”, “*Vogue*”, “*Glamour*”, “*Vanity Fair*”. Головні редактори журналів вдаються до різних прийомів та засобів виразності, щоб емоційно вплинути на читацьку аудиторію, переконати, розважити тощо. При цьому, в арсеналі кожного журналіста прослідковується переважання тих чи інших засобів вираження текстової тканини. Так, головний редактор журналу “*Elle*” Роберта Майерс, будучи доволі імпульсивною особистістю, переважно вдається до стилістичних фігур заміщення. Із метою підсилення враження на читача та впливу на емоції авторка доволі часто використовує гіперболу: “ ... *no matter whether their tastes run toward minimalist ease or 70s glam or blocking in the boldest, brightest, most uplifting colours we've seen in a decade*” (March, 2011); “ ... *as 83 looks bloated by, one opulent Chanel sea nymph after another – so young, the girls, so beautiful, so sure they've never going to die*” (March, 2012).

Із метою надання своїм статтям образності при описі тенденцій світу моди журналіст широко використовує фразові епітети: “ ... *Still, she's not digging through the hand-me-down jogging suits or leftover prom dresses to adopt a post-post-ironic stance ...*” (May, 2011); “ ... *The thrill of making it all the way to shore had me wanting to immediately adopt a surfer look not unlike my daughter's, in that sort of fake-it-all-you-make-it way... So which of my beloved designers are going to help me fulfill my desperate desire to rock the surfer-girl-in-the-city look?*” (October, 2011).

У творчій канві редактора неодноразово зустрічаються алюзії, що виступають засобом експресивності та образності мовлення: “ ... *The immortal words of Justin Timberlake: Rock your Body!*” (June, 2011).

Головний редактор “*Vogue*” Олександра Шульман, представниця гармонійного типу МО, також вдається до тропеїки, зокрема до використання гіпербол з метою привернення уваги читачів до принад світу моди: “ ... *The huge cuffs on Celine's fisherman's knits, Christopher Kane's camouflage and Victoria Beckham's ponyskin-fronted polonecks are only three examples of the newest, shoutiest trophy buys on the block ...*” (March, 2011); метафор для створення відповідного емоційного забарвлення повідомлення: “ ... *Fame and privacy have forever been uncomfortable bedfellows, and the price of such fame is constantly renegotiated ...*” (April, 2012) тощо. У своїй творчій лабораторії у більшості випадків автор послуговується синтаксичними засобами виразності, заснованими на редукції (номінативне речення, еліпсис, умовчання), експансії початкової моделі (повтори, вставні речення) та зміні порядку слідування компонентів початкової моделі (відокремлення).

Так, прийом замовчування свідчить про роздуми, емоційне збудження авторки і в той же ж час інтригує читача, змушує розмірковувати над повідомленням: “... *I suddenly want to wear trainers, rather than high heels, with my trousers ...*” (July, 2012).

Прийом повторів використовується з метою наголошення на важливості повідомлення, змушує читача ще раз і ще раз оцінити важливість наданої інформації: “... *it is also important to that our knowledge of famous individuals is not even more controlled by their massive PR machines – with their desire to approve every picture and every interview – than it already is ...*” (April, 2012).

Олександра Шулман часто використовує відокремлення як можливість уточнення важливих деталей повідомлення: “... *it is hard to imagine how a character like Carrie – with her mania, obsessions, completely inappropriate behaviour and lack of empathy – could win our hearts and minds ...*” (November, 2013).

Проте улюбленим інструментом синтаксичного рівня журналіста є риторичне питання, за допомогою якого вона змушує читача задуматися і зробити певні висновки: “... *The trouser suit. Well, when did you last buy one?*” (August, 2012); “... *Were we not interested in Sienna and her life, her appeal as a Vogue cover star would be lessened – but how much interest? And where does intolerable intrusion begin?*” (April, 2012).

Представником гармонійного типу МО також є головний редактор “Cosmopolitan” Кейт Уайт, яка як і Роберта Мейерс, у більшості випадків для надання експресивності та емоційності повідомлення вдається до використання тропеїки, зокрема гіперболи (“... *Sprinkled throughout this issue are little tips to bring out your happiest, sexiest, and most badass self in 2010 ...*” (January, 2010)), метафори (“... *We decided it was time to dish out a little punishment ...*” (March, 2010)) тощо. Проте авторка не нехтує і синтаксичними прийомами, такими як замовчування (“... *Florida took off his shirt, so did almost every other bachelor ... which, strangely enough, the guests didn't seem to mind a bit ...*” (January, 2010)), відокремлення (“... *We witnessed them having arm-wrestling matches before the Today show and pushup contests at the Cosmo Radio studio as well as competing to see who could get the most phone numbers (South Carolina managed to get 43 in only five minutes!)* ...” (January, 2010)) тощо.

Процес індивідуалізації продовжується та завершується на вищому мотиваційному (прагматичному) рівні, який представлений комунікативно-діяльними потребами МО. На даному рівні втілюється прагматикон особистості, тобто відображаються її мотиви, цілі та інтенції. Це сфера морально-етичних інтенцій, мотивів і потреб, сфера бажань, інтересів і прагнень [3, с. 138]. В аналізі МО мотиваційний рівень забезпечує закономірний і зумовлений перехід від оцінок мовної діяльності особистості до осмислення реальної діяльності у світі. При цьому варто зазначити, що виділення рівнів у структурі МО досить умовне, оскільки у реальному житті спостерігається їх взаємопроникнення і взаємозалежність [2, с.20].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, саме тезаурусний та прагматичний рівні є тими складовими, в яких можна простежити власне МО журналіста. На тезаурусному рівні виявляється можливим прослідкувати індивідуальний вибір, особистісну перевагу тих чи інших мовних засобів. На мотиваційному рівні індивідуалізація МО досягає своєї межі – журналіст при створенні тексту враховує фактор адресата, читача, його пресупозицію, ступінь інформованості, а також намагається досягти перлокутивного ефекту, тобто маніпулювати думкою читача, залучити його на свій бік, змусити думати над піднятою автором проблемою і т.д. Зважаючи на вищесказане, комплексний аналіз всіх трьох рівнів МО може надати повне уявлення про МО журналістів, включаючи особливості стилю, мовну картину світу і світогляд авторів. Надалі вважаємо за необхідне зосередити увагу на мотиваційному (прагматичному) рівні мовної особистості та з'ясувати сутність використання тактик та прийомів з метою маніпулювання читачем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи / В.В. Виноградов. - М., 1963. – 255 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
3. Московская Н. Л. Формирование профессиональной компетенции лингвиста-преподавателя в интегрально-коммуникативном образовательном пространстве / Н.Л. Московская. – Ставрополь : Изд-во СГУ 2003. – 375 с.

Черныш О. Структура языковой личности как основа исследования проявлений индивидуально-авторского стиля журналиста.

Статья посвящена рассмотрению структуры языковой личности как основы исследования проявлений индивидуально-авторского стиля журналиста. Установлено сущность феномена языковой личности, определены основные направления исследований языковой личности, приведены современные подходы трактовки понятия языковой личности, охарактеризованы характерные черты языковой личности как совокупности способностей и характеристик человека, обуславливающих создание и восприятие им речевых произведений. Рассмотрена структура языковой личности и проанализированы её базовые структурные уровни. Определены возможности проявления индивидуально-авторского стиля на базовых структурных уровнях языковой личности. Обращено внимание на возможность преобладания определенных стилистических средств выразительности в творчестве авторов-журналистов влиятельных женских журналов. Подчеркнута важность изучения лингвокогнитивного и парадигматического структурных уровней в исследовании языковой личности автора-журналиста.

Ключевые слова: языковая личность, языковое сознание, индивидуальный стиль, средства выразительности.

Chernysh O. Linguistic Personality Structure as a Basis of Individual Journalist Style Manifestations Research.

The article deals with the consideration of linguistic personality structure as a basis of individual journalist style manifestations research. The essence of linguistic personality phenomenon is outlined; the main areas of linguistic personality research are stated, current approaches of linguistic personality definitions are given, linguistic personality peculiarities as a set of human abilities and characteristics that lead to text formation and its perception are described. The linguistic personality structure and its basic structural levels are analyzed. The possibilities of individual author's style manifestation on the basic structural levels of linguistic personality are underlined. Possible prevalence of certain stylistic means of expression in the works of influential women's magazines journalists is highlighted. The importance of linguo-cognitive and paradigmatic structural levels research in the journalist linguistic personality study is emphasized.

Key words: linguistic personality, linguistic consciousness; individual style, expressive means.

Світлана Чорна
(Запоріжжя)

УДК 811.112.2'373.612.2(045)

МЕТАФОРИЧНА ОБРАЗНІСТЬ У НІМЕЦЬКОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ

У статті з'ясовано особливості метафоричної образності у німецькому публіцистичному тексті. Універсальною рисою преси є пошук нових, свіжих, незатертих засобів вираження – слів, образів, стилістичних прийомів. Найважливішим і найбільш поширеним засобом реалізації експресивної функції у публіцистичному тексті є тропи, серед яких особливе місце займає метафора. Для створення оцінного ефекту і образності в газетно-публіцистичному мовленні використовуються саме метафори. Називаючи чи оцінюючи предмет, особу чи явище, метафора висловлює певну думку, містить певну інформацію, яка розрахована на емоційно-чуттєве сприйняття, тому що метафора це завжди образ, який є засобом зображення дійсності з максимальною наочністю

Ключові слова: засоби масової інформації, преса, публіцистичний стиль, тропи, метафора.

Постановка наукової проблеми. Засоби масової інформації — найважливіший чинник формування громадської думки в сучасному суспільстві, що стосується всіх сфер його життя. Частковим синонімом поняття «засоби масової інформації» є термін «преса», як найосновніший, поширений і історично найбільш ранній вид мас-медіа. Функціональними стилями, відповідними мові преси, є публіцистичний та інформаційний функціональні стилі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню публіцистичного функціонального стилю і мови преси надається значна увага у багатьох дослідженнях (роботи Г.Я. Солганика, А.П. Чудінова, О.О. Тертичного, А.М. Баранова, М.М. Володіної, О.М. Вольф, В.Г. Костомарова, І.М. Кобозевої, О.М. Григор'євої, Т.Г. Добросклонской, Т.А. ван Дейка, Дж. Етчисон, Р. Фаулера та ін.

Мета статті – проаналізувати метафоричну образність в німецькому публіцистичному тексті. Для досягнення мети було поставлено такі **завдання**: уточнити поняття «метафора в публіцистичному тексті»; розглянути специфіку газетно-публіцистичної метафори та її види; проаналізувати особливості метафоричної образності в публіцистичному тексті.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Практично головною, характерною функцією публіцистичного тексту в багатьох сучасних дослідженнях визначається така: розв'язання суспільно-політичних питань, активний вплив на слухача, спонукання його до діяльності; пропаганда певних думок, ідей, переконань [5].

Преса сучасної Німеччини носить традиційно національний характер, який відрізняє німецьку пресу від преси, яка видається іншими мовами. Німецька культурна традиція виявляється також у використанні або «обігруванні» цитат з національної літератури, крилатих висловів національного плану, в національному гуморі.

Суттєвою стилеформуючою універсальною властивістю преси є прагнення до стислості, до економії журнально-газетної площі, яке супроводжується своєрідним мовним процесом, який називають мовною економією.

Найважливішим і найбільш поширеним засобом реалізації експресивної функції у публіцистичному тексті, створення в ньому експресивності й образності, є тропи: звороти мови, засновані на вживанні слова (поєднання слів) у переносному значенні і використуванні їх для посилення образотворчості та виразності мовлення. У ряді тропів, вагомих для публіцистичних текстів, особливе місце займає метафора, саме якій властивий експресивний та оціночний потенціал [4].

Слово " метафора " з грецької - *metafora* (*meta* — пере , *pherein* — носити). З часів Аристотеля і протягом довгого часу (аж до XX століття), метафора, тобто «стисле порівняння», сприймалася виключно як естетичне виразний засіб, «прикраса мови» , часом не тільки необов'язкова, а й шкідлива, заплутана, що відводить від основного змісту. Однак на підставі пізніших досліджень робиться висновок про те, що метафора є невід'ємною частиною мови і мислення. Дж. Лакофф у книзі «*Methaphors we live by*» вперше формулює когнітивну теорію метафори, суть якої полягає в тому, що метафора — це спосіб висловити складне через просте . Таким чином, метафора є не лише природним для людини способом відображення дійсності, але й способом її пізнання; вона — не стільки наслідок бажання і вміння «красиво сказати», але і єдиний спосіб висловити багато понять або зв'язок між ними, закріпити їх у мові, а значить і у свідомості, у мовній картині світу, і таким чином передати це знання наступним покоління [4].

Нарешті, ще однією особливістю метафори є здатність відображати найактуальніші процеси в суспільстві. Найбільшою мірою зараз це стосується тих метафор, які використовуються в мові засобів масової інформації, а саме в цьому випадку проявляються такі риси метафоричного перенесення, як емоційність, експресивність, оцінність. «З усіх тропів метафора вирізняється особливою експресивністю. Володіючи необмеженими можливостями в зближенні найрізноманітніших предметів і явищ, по суті, по-новому осмислюючи предмет, метафора здатна розкрити, оголити його внутрішню природу; нерідко метафора як своєрідна мікромодель є вираженням індивідуально - авторського бачення світу» [7, с. 109].

Метафора як лінгвістичний інструмент перенесення відомого на невідоме, освоєння сфери нового в термінах знаного притаманна всім без винятку природним мовам і незмінно наявна в семіотичному просторі будь-якої культури. Слід при цьому звернути увагу на культурну обумовленість кожної метафори , на яку вказував М. Блек : «На відміну від наукового знання система загальноприйнятих асоціацій може містити напівправду і навіть помилкові відомості , але для метафори важлива не істинність цих асоціацій, а їх швидка активація у свідомості. Через це метафора, яка діє в рамках однієї культури , може виявитися абсурдною в іншій » [1, с. 164].

Отже, метафора лежить в основі тих вторинних назв, які , хоча і представлені в кожній мові, мають своєрідну, притаманну тільки даній мові природу. У лінгвістиці метафора належить до явищ, які постійно розвиваються, тому що вона соціальна за своєю суттю. У метафорі

відображаються як особливості міфологічної свідомості даної мовної спільноти, так і специфіка конкретного історичного періоду. У метафоричному перенесенні «відображені дві важливі ознаки, що характеризують природу метафори: по-перше, її креативність, тобто здатність формувати нові поняття і мовні смисли, виходячи з наявних мовних смислів, по-друге, зв'язок з досвідом як індивідуальним, так і досвідом культурно - мовної спільноти, закодованим в лексичних і фразеологічних одиницях мови з його емотивними і культурними конотаціями» [2, с. 67].

Метафора показово засвідчує, як відображаються в суспільній свідомості різні фрагменти картини світу, стан суспільства і зміни, що відбуваються в ньому, тому вона незамінна в журналістських публікаціях. Український також впливовий характер метафори. Г.Я. Солганик вказує, що «специфіка газетно - публіцистичної метафори проявляється в джерелах метафоризації, в механізмі і сутності (напряму) трансформації семантики лексичної одиниці, в характері функціонування і в стилістичному образі, якості метафори» [6, с. 98].

За походженням виділяють два типи метафор:

1. Метафора, найближчий контекст якої не містить багато назв предмета мов, крім неї. Предмет же розуміється імпліцитно з контексту, який і проявляє в метафорі потрібний для цієї ситуації зміст і забезпечує правильне розуміння. Зазвичай це одне слово: з. В. *Damals, Anfang der achtziger Jahre beispielsweise, als Lummer als Innensenator von Berlin bei den Linken als das "Monster von Berlin" und bei den Rechten als "Der Mann fürs Grobe" bekannt wurde und das Leben für ihn noch eine Art Sturmangriff war. ("Der Spiegel")*.

2. Дві або декілька лексичних структур, об'єднуючись, утворюють нове метафоричне значення: з. В. *Hätte Frau Moller nicht ihre ganzen Kräfte wegen eines "Nazi - Schweines" verbraucht, so hätte sie vielleicht noch Kräfte für die heutigen sozialpolitischen Veränderungen, die so dringend anstehen. ("Der Spiegel")*.

У німецькій публіцистиці можна розділити метафори на 2 групи:

1. Метафори, які беруть свій початок з загальнолюдських культурних витоків. Так, у німецькій мові, для позначення ідеї «заробити собі на життя, мати постійний заробіток, місце роботи» використовуються метафори зі словом «хліб». з. В. *Ein sicheres Brot haben, kaum das liebe Brot haben*. Слово «Provinz» у словосполученні nach Provinz schmecken має переносне метафоричне значення «глушина».

2. Метафори, які виникли внаслідок подібності з протіканням психологічного процесу або внаслідок запозичення: з. В. *in einer gesunden Atmosphäre aufwachsen* (вирости в здоровій атмосфері).

У німецькій пресі виділяється група метафор, які обумовлені національно-культурними особливостями народу, який має свою унікальну історію розвитку і свої особливості в інтерпретації культурних традицій, що й відображається в метафоричному фонді.

Наприклад: *etw. j-m spanisch vor* (висловлення виникло в часи імператора Карла V, який був королем Іспанії, впроваджував на німецьких землях іспанські звичаї, які були для німців незвичними і незрозумілими).

Деякі метафори пов'язані з певними звичаями та традиціями: з. В. *Pfingstochse* - про позбавлену смаку людину (Пов'язано з давнім звичаєм розфарбовувати бика в день Трійці).

Разом з тим можна виділити групу метафор, розкриття яких не потребує особливого культурознавчого коментаря:

з. В. *der Kopf der Zeitung* – шапка газети; *ein heisses Eisen* – делікатне діло; *alles aufs Spiel setzen* – поставити все на карту.

Універсальною рисою преси є пошук нових, свіжих, незатертих засобів вираження – слів, образів, стилістичних прийомів. Для створення оцінного ефекту і образності в газетно-публіцистичному мовленні використовуються метафори. Наприклад: „Nazi-Schweines“, „politischen Harakiri“, „der Affen-Mann“, „die Nilpferd –Männer“.

Метафори в газетно-публіцистичній мові виконують особливу роль: вони використовуються не стільки для образності, скільки для створення емоційного ефекту, позитивного чи негативного: *streitbaren Demokratie, ideologischen Blockaden, flüssige Valuta, Gulag-Infrastruktur*.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, називаючи чи оцінюючи предмет, особу чи явище, метафора висловлює певну думку, містить певну інформацію, яка розрахована на емоційно-чуттєве сприйняття, тому що метафора це завжди образ, який є засобом зображення дійсності з максимальною наочністю. Ступінь наочності і конкретності зображення залежить від специфіки тих понять, властивості яких зіштовхуються в єдиному терміні. У функцію метафори входить також підсилення виразності та сили висловлення. Отже, метафора є не лише засобом образного, художнього сприйняття і віддзеркалення реально й об'єктивно існуючої дійсності, але й свідченням певного авторського ставлення й причетності до зображуваного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блэк М. Метафора / М. Блэк // Сб. Теория метафоры [под ред. Н. Д. Арутюновой]. - М., 1990. - С.153-172.
2. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке: [учеб. пособие] / Н.С. Валгина. - М. : Логос, 2001. - 304с.
3. Кобозева И.М. Семантические проблемы анализа политической метафоры / И.М. Кобозева // Вестник МГУ. Сер.9: Филология. — 2001. — №6. — С.132-149.
4. Ковалевская Е.В. Метафора и сравнение в публицистическом тексте (на материале английского языка): автореф. дис.. на соиск. уч.степени кандидата филол. наук: 10.02.04 / Ковалевская Екатерина Витольдовна. — Москва, 2011. — 17с.
5. Мацько Л. І. Українська мова : навчальний посібник для учнів старших класів та абітурієнтів / Л. І. Мацько, О. М. Мацько, О.М. Сидоренко. — Донецьк : БАО, 2003. — 478 с.
6. Солганик Г. Я. О специфике газетно-публицистической метафоры и метафоризации / Г.Я. Солганик // Журналистика и культура на переломе тысячелетий: рабочие материалы междунар. конф. — М., 2002. — С. 96-100.
7. Тупицина И.Н., Скороходова Е.Ю. Природа метафоры и ее использование в современной российской прессе / И.Н. Тупицына, Е.Ю. Скороходова // Вестник челябинского государственного ун-та. Филология. Искусствоведение. — 2009. — № 22 (160). Вып.33. — С.108—114.

Черная С. Метафорическая образность в немецком публицистическом тексте.

В статье выяснены особенности метафорической образности в немецком публицистическом тексте. Универсальной чертой прессы является поиск новых, свежих, незатертых средств выражения - слов, образов, стилистических приемов. Важнейшим и наиболее распространенным средством реализации экспрессивной функции в публицистическом тексте являются тропы, среди которых особое место занимает метафора. Для создания оценочного эффекта и образности в газетно - публицистической речи используются именно метафоры. Называя или оценивая предмет, лицо или явление, метафора выражает определенное мнение, содержит определенную информацию, которая рассчитана на эмоционально - чувственное восприятие, потому что метафора это всегда образ, который является средством изображения действительности с максимальной наглядностью.

Ключевые слова: *средства массовой информации, пресса, публицистический стиль, тропы, метафора.*

Chorna S. Metaphorical Figurativeness in German Journalism.

The article looks into the peculiarities of metaphorical figurativeness in German journalism. The universal feature of the press is pursuit of new fresh unhackneyed expressive means: words, imagery, stylistic devices. Tropes, and metaphor in particular, are the most important and widespread means of expressiveness in journalism. Metaphors are used in news discourse to create evaluative effect and figurativeness. By naming or evaluating an object, person or fact the metaphor expresses an idea, presents information which appeals to feelings and emotions, as a metaphor is always an image that reflects reality with maximum visuality.

Key words: *mass media, press, journalism, tropes, metaphor.*

Владислава Щербицька
(Дніпропетровськ)

УДК 81-13

«РОДИНА» ЯК КЛЮЧОВИЙ БЛОК СПОГАДІВ У ЖІНОЧИХ РОМАНАХ

У статті розглянуто ключовий блок спогадів у жіночих та чоловічих сучасних автобіографічних творах. Виявляється вплив гендерного чинника на тематичне розгалуження спогадів у чоловічих та жіночих романах. Встановлено, що до основних спогадів можна віднести спогади про родину взагалі. Також розглянуто складові основної теми. Саме ці складові виявляють гендерний фактор у тексті. Гендер проявляється у тому, скільки спогадів у автобіографіях присвячено тому чи іншому члену родини. З'ясовано основні схожі та відмінні підтеми в спільній темі (для чоловіків та жінок) як засобів реалізації гендеру в художньому творі. Виявлено, що жінка перше місце в спогадах про родину відводить чоловікові, а чоловік більше акцентує на згадках про батьків. Аналіз було проведено на матеріалі восьми англійських автобіографічних творів, виданих на початку ХХІ століття. Авторка остаточно не розв'язує питання, чому саме так розподіляються спогади у чоловіків та жінок, але надає припущення з цього приводу.

Ключові слова: гендер, сім'я, автобіографія, матір, батько.

Постановка наукової проблеми. Останніми десятиріччями гендерний вимір у лінгвістиці стає все більш важливим в оцінці процесів суспільного функціонування та розвитку суспільства. Поняття «гендер» увійшло до сучасної лінгвістичної науки у другій половині минулого століття. Протягом останнього десятиріччя гендерна проблема активно досліджується у вітчизняному (О.Л. Бессонова, О.Л. Козачишина, А.П. Мартинюк, К.В. Піщикова, О.М. Холод, О.І. Горошко та ін.) і в російському (А.В. Кириліна, В.В. Потапов та ін.) мовознавстві.

Існує спектр робіт, які торкаються різноманітних аспектів взаємодії між людьми, між мовою та гендером. До них відносяться дослідження особливостей комунікативної поведінки поліцейських (чоловіків і жінок) (McElhinny 1995), комунікативних стратегій представників чоловічого і жіночого населення в Інтернеті (Hering 1995) і т.д. У вітчизняній лінгвістиці досліджуються гендерні маркери мовної поведінки політичних діячів (Таліна 2003), вербальне поведінка чоловіків і жінок в неофіційній комунікативній ситуації (Мартинюк, Землянський 1996), гендерна номінативна специфіка поетичного тексту (Бабенкова 2001), вербалізація емоцій у художній прозі (Баженова 1999), комунікативна взаємодія чоловіків і жінок в сім'ї (Стернин 1999).

Особливості тематичного розгалуження спогадів у тексті в гендерному аспекті є, на нашу думку, найменш висвітленим питанням у гендерних дослідженнях. Більш того, гендерне маркування автобіографічного тексту взагалі не вивчалось. Це і визначило **актуальність** нашого дослідження. Наша робота присвячена аналізу та порівнянню тематичного блоку «сім'я» в романах, які постають певною репрезентацією гендеру в автобіографічному творі ХХІ століття. **Мета** цього дослідження – виявлення головних спільних та відмінних підтем у спільній темі (для чоловіків та жінок) як засобів реалізації гендеру в художньому творі. Нашим завданням є виявлення в автобіографічних творах тематичних блоків спогадів та встановлення гендерної зумовленості їхнього вживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ступінь вивченості автобіографії в західній науці вище, ніж у вітчизняному літературознавстві. Проте, в працях Б.М. Ейхенбаума, М.М. Бахтіна, Л.Я. Гінзбург, А.Г. Тартаковського, В. Кардін, В.С. Барахова, В.П. Трикова, М.С. Уварової, С.О. Машинського, А. Урбана, Є.П. Гречаної, Н.А. Ніколіної та інших дослідників визначається специфіка автобіографічного листа, що є істотним внеском у розвиток теорії жанру. В Україні на сьогоднішній день не опубліковано жодної монографії з теорії автобіографічного жанру, проте наші вчені протягом багатьох років плідно вивчають мемуарно-автобіографічну прозу в цілому, не завжди вдаючись до жорсткого термінологічного розмежування її жанрових різновидів. Скрупульозно аналізують окремі автобіографічні твори фахівці з зарубіжної літератури: Н.С. Шрейдер, Д.Л. Чавчанідзе, Н.Я. Д'яконова, Ю.М. Зарецький. Однак ці дослідження нечисленні і, як правило, обмежені рамками творчості окремо взятих пісателів. Важливе значення для розуміння сутності автобіографії мають роботи,

присвяченi бiографiчного жанру, наприклад, монографiї Г. Винокура, С.С. Аверинцева, Т.М. Потнiцевої, публiкацiї Ю.М. Лотмана, Б.В. Дубiна, А.Л. Валевського. Жанр автобiографiї складний у визначеннi, тому що риси автобiографiчностi виявляються в творах рiзних жанрiв, вiд роману, в якому автор неминуче використовує життєвий досвiд, до лiрики, пронизаної особистiсними смислами. Єдиної думки про жанрову диференцiацiю его-текстiв не вироблено. Увагу представникiв даного напрямку звернено до питань канону i динамiки жанру, що має на увазi дослiдницьку роботу на базi великого текстового матерiалу. Жанровий пiдхiд реалiзовано в роботах Л.Б. Карасєва, Т.М. Колядич, Н.А. Нiколинi [4, с.12].

Матерiалом дослiдження стали художнi твори, автобiографiї чотирьох жiнок (Ш. Осборн, Д. О'Дауд, Дж. Томлiн, Дж. Волтерс) та чотирьох чоловiкiв (Ч. Крей, Р. Бренд, Р. Бренсон, Г. Ремзi).

Виклад основного матерiалу й обґрунтування отриманих результатiв дослiдження. Найбiльш послiдовно розумiння автобiографiї розглядається в лiтературознавчих дослiдженнях. Так, в лiтературознавствi автобiографiя розумiється як «лiтературний прозаїчний жанр; як правило, послiдовний опис автором власного життя» [2, с.12].

На матерiалi автобiографiчної лiтератури iснує велика кiлькiсть дослiджень, проведених лiнгвiстами. У цих роботах розглядаються мовнi особливостi органiзацiї мемуарно-автобiографiчних текстiв (Н. А. Нiколинa, Є. Г. Новiкова), стилiстичнi прийоми (Е. А. Кованова та iн.), засоби вираження об'єктивних i суб'єктивних факторiв у жанрi автобiографiї (Є. І. Голубєва), лексичнi особливостi (І. В. Белобородова, Т. А. Иванова та iн.) На заходi в цiй галузi видiляються працi таких учених, як Г. Мiш, Ж. Гусдорф, У. Шумейкер, Х. Н. Уiтеред, П. М. Спекс, У. Спенджемен, Дж. Олнi, Е. Брюс, Л. Петерсен, Дж. Пiллінг, Б. Фiннi, Ф. Лежен.

Говорячи про тематичне розгалуження чоловiчих або жiночих спогадiв, передусiм наведемо визначення теми взагалi. У творi одна тема може доминувати, пiдпорядковувати собi весь змiст. Крім головної теми можуть iснувати теми певних роздiлiв, частин, абзацiв i, нарештi, просто речень. Б. В. Томашевський зауважив з цього приводу наступне: «У художньому вираженнi окремих речень, поєднуючись мiж собою за iх значенням, дають у результатi деяку конструкцiю, об'єднану спiльнiстю думки або теми» [7, с. 43]. Тобто весь художнiй текст можна подiлити на складовi його частини, i в кожнiй видiлити певну тему.

Основне значення теми полягає в тому, що вона виступає як посередник мiж реальною дiйснiстю, явища якої так чи iнакше вiдбиваються у творi, i втiленому в ньому самому його внутрiшнiм художнiм свiтом, в якому певним чином аналізується та узагальнюються вiдображенi явища дiйсностi [8, с. 138].

Чоловiки та жiнки по-рiзному сприймають дiйснiсть, iх хвилюють рiзнi теми.

Самовираження жiнки в лiтературi вiдрiзняється вiд чоловiчого. Л.Є. Улицька говорить так з цього приводу: «Мистецтво дiлиться на чоловiче i жiноче .... Свiт чоловiчий i свiт жiночий - рiзнi свiти. Мiсцями перетинаються, але не повнiстю. У жiночому свiтi бiльшого значення набувають питання, пов'язанi з любов'ю, сiм'єю, дiтьми» [1, с. 3].

На сьогоднi жiноча проза ввiбрала в себе практично всi можливі теми, включаючи глобально-фiлософськi - життя i смерть, невилiковнi хвороби, самовизначення, зв'язок поколiнь, фрустрацiя, соціальна боротьба, подолання побутової вульгарностi життя, навiть фантастичнi елементи, такi як нашестя iнопланетян або iрреальнi умови iснування. Тобто, автори наочно i вельми переконливо довели всеохопнiсть лiтературних тем жiночої прози [3, с. 2]. Дослiдники, також, вiдзначають, що в сучаснiй жiночiй прозi, на тематичному рiвнi, iснує новаторство. «Письменницi привнесли в лiтературу тiлесний досвiд жiнки, зокрема проблеми, пов'язанi з репродуктивним досвiдом: вагiтнiсть, пологи, аборти-то, що практично не зачiпалося письменницями в радянськiй час. Якщо ж говорити про образний рiвень, то нова жiноча проза дуже активно зайнялася деконструкцiєю традицiйних чоловiчих i жiночих постатях» [6, с. 18]. Також, якщо мiркувати про особливi складовi класичної жiночої прози, можна вiдзначити такi її риси, як: високий (порiвняно з чоловiчим поглядом) психологiзм сприйняття свiту, особливо - сфери людських вiдносин, наявнiсть своєрiдного контрасту в цьому сприйняттi: особлива вразливiсть i унiкальна рiшучiсть у критичних ситуацiях [3, с. 2].

Головна тематика спогадів та їх гендерна зумовленість прослідковується вже у назвах автобіографічних творів. Іноді ця зумовленість стає зрозумілою з самого початку[11,12,15], але іноді, для цього потрібно знати зміст твору[10,13,16,17].

У наведеній нижче таблиці дані, які показують, яку тематику автор відображає так чи інакше вже у назві автобіографії.

тематика назв	чоловічий текст	жіночий текст
кар'єра	3	0
сім'я	1	3
інше	0	1

Назви чоловічих автобіографій (три з чотирьох) пов'язані з професійною діяльністю автора прямо: «Humble pie», «Losing my Virginity», або побічно «My booky wook». І тільки один автор уже в назві автобіографії пріоритет віддає темі сім'я: «Me and my brothers».

Розглянемо, наприклад, назву автобіографії Г. Ремзі «Humble pie». Вона має подвійне значення. З одного боку «Humble pie» перекладається як приниження. Саме через приниження не раз довелося пройти автору на шляху до успіху. З іншого боку, автор - відомий шеф-кухар, тема їжі, і все що з нею пов'язано, основна в його автобіографії, не дивно, що і в назву включено слово, безпосередньо пов'язане з даною тематикою.

Деякі назви жіночих автобіографій можна пов'язати з кількома тематиками. Наприклад, автобіографії Д. О'Дауд «Cry salty tears», Дж. Томлін «Behind closed doors» - це історії домашнього насильства і жорстокості, з одного боку. З іншого, - розкриваючи настільки актуальну для жінки тему, автори, в першу чергу, говорять про своїх найближчих родичів - чоловіків і батьків. Тому назви цих автобіографій ми пов'язуємо з темою сім'ї.

Основні теми, яким присвячені романи (такі як: сім'я, робота, дитинство), представлені в різному процентному співвідношенні в чоловічому та жіночому тексті. Існують, також, такі тематичні блоки спогадів, які можна віднести тільки до чоловічих або жіночих (спорт, зовнішність).

Для виявлення тем в автобіографічному творі ми вдалися до контент-аналізу.

Існують деякі правила, коли в якості одиниці аналізу обирається тема:

- Тема не може виходити за межі абзацу.
- Нова тема виникає, якщо відбувається зміна:
  - того, хто сприймає;
  - того, хто діє;
  - мети;
  - категорії [6, с. 86].

У нашому випадку під темою ми розуміємо частину автобіографічного тексту в межах одного абзацу, за умови, що в абзаці не відбувається зміна діючої особи або мети розповіді.

Автобіографічний текст містить велику кількість різноманітних тем, що обумовлено самим жанром. У процесі дослідження нами були відібрані ті теми, до яких автори зверталися найчастіше під час розповіді. До таких тем ми відносимо дві теми: сім'я та робота.

чоловіки	жінки
Робота 46%	Робота 11%
Сім'я 19%	Сім'я 51%

Л.Н. Ожигова в результаті досліджень переконалася, що до найважливіших смисловим складових, що задає напрямки самореалізації чоловіків і жінок, відносяться сім'я і професійна діяльність. Тема сім'ї з'являється в міркуваннях про самореалізацію і власне призначення і у чоловіків, і у жінок. Але якщо у жінок сім'я - це простір реалізації та особистісних вкладів в інших, то для чоловіків сім'я - це опора, місце комфорту і відпочинку, те, що потрібно захищати[5, с.156].

У даній статті ми розглянемо тему сім'я як одну з головних тем автобіографічного роману. Сім'я є однією з найбільших цінностей, створених людством за всю історію свого існування. Жодна нація, жодна культурна спільність не обходиться без інституту сім'ї. У її позитивному розвитку, збереженні, закріпленні зацікавлене суспільство, держава. Міцної, надійної сім'ї потребує кожна людина незалежно від віку. Доктор Кетрін М. Уоллес, професор, автор низки публікацій з проблем сімейно-шлюбних відносин в Англії, у своїй книзі «На захист

вiрностi» пише, що «на початку третього тисячолiття, коли перед людством стоїть проблема виживання, ми повиннi визнати, що наші труднощi розв'язнi, тiльки якщо ми об'єднаємо зусилля всiх поколiнь родини, так як сiм'я - це опора впорядкованого i стабiльного суспiльства. Потрiбно пам'ятати i цiнувати предкiв, потрiбно зберiгати стабiльнiсть шлюбних вiдносин, якi безпосередньо пов'язанi з дiтьми та онуками» [17, с.29].

Виявляється, що для авторiв-жiнок «сiм'я» це найголовнiша тема спогадiв, тодi як у чоловiкiв вона посiдає друге мiсце.

Уважаємо, що процентне сiввiдношення двох наведених вище головних тем в автобiографiях вже свiдчить про гендерний чинник в тематичному розподiлу тем. Очевидно, що саме гендер впливає на тематичне розгалуження.

Звернемо увагу на головнi пiдтеми, якi складують тему «сiм'я».

чоловiки	жiнки
Батько 20%	Чоловiк 16%
Мати 20%	Батько 12%
Дружина 13%	Дiти 7%
Дiти 10%	Мати 6%

З наведеної таблиці видно, що тематичне розгалуження спогадiв дуже вiдрiзняється у чоловiкiв та жiнок про своїх родичiв. Очевидно, що у чоловiкiв батьки займають першу сходанку, бiльш того батько i матiр мають однакову кiлькiсть згадувань в процентному сiввiдношеннi. Зовсiм по-iншому згадують родичiв жiнки. Для жiнки-автора головним об'єктом спогадiв про родину стає чоловiк.

Жiнка-автор навiть присвячує книгу-автобiографiю чоловiкови: *I dedicate this book to my darling husband Ozzy. Thank you for being my partner and my best friend and for changing my life for the better.*

Тодi, як чоловiки, автобiографiї, яких дослiджуються не присвячували жiнцi книги.

Можно зауважити, що приблизно чоловiки i жiнки однаково згадують про своїх родичiв, i тiльки спогади про матiр рiзко (бiльш нiж в три рази) вiдрiзняються в процентному сiввiдношеннi. В психологiчнiй лiтературi iснує багато дослiджень, якi присвяченi теми вiдносин батькiв i дiтей, вивченню ролi матерi чи батька у життi дитини. Але майже не iснує дослiджень протилежного напрямку: вiд дiтей до батькiв, тобто майже вiдсутня iнформацiя щодо ставлення вже дорослих дiтей до батькiв у дитинствi. А тi данi, якi є на сьогоднiшнiй день, суперечливи:

«Вплив статi дiтей на сприйняття батькiв. Данi, наявнi в лiтературi з цього питання, суперечливи. Однi автори вiдзначають, що дiвчатка, в порiвняннi з хлопчиками, сприймають батькiв бiльш дбайливими i ласкавими, а хлопчики сприймають матерiв, в порiвняннi з дiвчатками, менш ласковими. Iншi данi говорять про те, що хлопчики вважають, що матерi до них бiльш вимогливи, нiж до дiвчаток, але в той же час i бiльше їх захищають. Дiвчатка частiше вiдчувають почуття вiдчуженостi з боку батькiв, хлопчики - з боку матерiв. У проявi позитивних батькiвських почуттiв (любовi, захисту, вимогливостi) вищу оцiнку отримали матерi»[9, с.167].

Або такi висновки: «Нашi данi свiдчать про те, що вплив матерi на особистiсть дiтей оцiнюється вище, нiж вплив батька. Причина цього не тiльки в актi народження нового життя, а й у змiстi подальшого життя, у функцiях захисту, контролю, корекцiї, в цiлому психологiчному супроводi пiдростаючого поколiння» [9, с.182]. Тобто тi вiмiнностi, якi були зафiксованi в автобiографiчному тексті на сьогоднi не можливо пояснити за допомогою сумiжної дисциплiни.

Можливо, це пояснюється бiльш негативними стосунками мiж матiр'ю та донькою, якi були описанi в двох iз чотирьох автобiографiях. Наприклад, так пише Ш.Осборн про втрату матерi: *My mother had died just before Christmas. My brother called and told me she was dead, and I said, 'Oh what a shame', and put the phone down. I never shed a tear, never had a twinge in my stomach, nothing* [14 с.320].

Висновки дослiдження та перспективи подальших наукових розвiдок. Згiдно нашого дослiдження ми прийшли до наступних висновкiв. По-перше, тема «сiм'я» є важливою ланкою спогадiв як для чоловiкiв, так i для жiнок. Однак, гендерний чинник проявляється вже в самiй кiлькостi згадувань цiєї теми. Для жiнки ця тема найголовнiша в автобiографiчних спогадах i становить майже 50% вiд усiх спогадiв, тодi як у чоловiкiв вона посiдає лише друге мiсце i

становить лише 19% вiд загальної кiлькостi спогадiв. По-друге, в самiй темi iснують пiдтеми, розподiл яких вiдображають гендерну зумовленiсть спогадiв про сiм'ю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилов Е. Людмила Улицкая: И у меня не все получается / Е. Гаврилов // Литературная Россия. 31 марта 2006 г. - № 13 (249). - С. 3.
2. Мильчина В. А. Автобиография // Литературный энциклопедический словарь. - М. : Сов. Энциклопедия, 1987. С. 12.
3. Наклейщикова Мария Владимировна Г. Санкт-Петербург 2013 г. <http://www.proza.ru/avtor/mawuk>
4. Николина Н.А. Автобиографическая повесть о детстве в современной литературе / Н.А. Николина // Дети и книга. - М., 1992.- Вып. 1.- С. 12-24.
5. Ожигова Л. Н. Психология гендерной идентичности личности / Л.Н. Ожигова. – Краснодар : Кубанский ГУ, 2006. – 290 с.
6. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. – Г.Г. Почепцов.. — М. : Рефл-бук, 2001.
7. Томашевский Б. В. Теории литературы. Поэтика / Б.В. Томашевский. - М., 1996.
8. Теория литературы: основные проблемы в историческом освещении. Стил. Произведение. Литературное развитие. – М. : Высшая школа, 1995. — 302с.
9. Хоментаскас Г.Т. Семья глазами ребенка. М.,1989.
10. R. Brand. My Booky Wook. Hodder & Stoughton. Hodder & Stoughton Ltd, 338 Euston Road, London NW1 3BH, 2007. – 335 p.
11. R. Branson. Losing My Virginity. The Autobiography – Virgin. Virgin Publishing Ltd, Thames Wharf Studios, Rainville Road, London W6 9HT, 1999. – 507 p.
12. C. Kray, R. McGibbon. Me and My Brothers Harper Perennial. An imprint of HarperCollinsPublishers 77-85 Fulham Palace Road, Hammersmith, London W6 8JB, 2008. – 461 p.
13. D. O'Dowd. Cry Salty Tears – Century. Random House, 20 Vauxhall Bridge Road, London SW1V 2SA, 2007. – 249 p.
14. S. Osbourne. Extreme. My Autobiography Time Warner Books. An imprint of Time Warner Book Group UK, Brettenham House, Lancaster Place, London WC2E 7EN, 2005. 372 p.
15. G. Ramsay. Humble Pie HarperCollinsPublishers. HarperCollinsPublishers 77-85 Fulham Palace Road, Hammersmith, London W6 8JB, 2006. – 285 p.
16. J. Tomlin. Behind Closed Doors Hodder & Stoughton. Hodder & Stoughton Ltd A division of Hodder Headline, 338 Euston Road, London NW1 3BH, 2006. – 273 p.
17. Wallace C. M. In Honour of Fidelity. London: G. Routledge, 2000. P.29.
18. J. Walters. That's Another Story. The Autobiography Phoenix. An imprint of Orion House, 5 Upper St Martin's Lane, London WC2H 9EA, 2009. – 305 p.

Щербицкая В.В. «Семья» как ключевой блок воспоминаний в женских романах.

В статье рассматривается ключевой блок воспоминаний в женских и мужских современных автобиографических произведениях. Выявляется влияние гендерного фактора на тематическое разветвления воспоминаний в мужских и женских романах. В статье устанавливается, что к основным воспоминаниям можно отнести воспоминания о семье вообще. Также рассматривается составляющие основной темы. Эти составляющие обнаруживают гендерный фактор в тексте. Гендер проявляется в том, сколько воспоминаний в автобиографиях посвящено тому или иному члену семьи. Выявлено, что для женщины первое место в воспоминаниях о семье отводит мужу, а мужчина, больше всего, пишет о родителях. Анализ был проведен на материале восьми английских автобиографических произведений, изданных в начале XXI века. В статье не дается ответа почему именно так распределяются воспоминания у мужчин и женщин, но предоставляются предположения на этот счет, хотя это и не было целью данного исследования.

Ключевые слова : гендер, семья, автобиография, мать, отец.

Shcherbitskaya Vladislava. «Family» as a Key Component in Female Novels.

The article deals with a key block memories in women's and men's contemporary autobiographical writings. It turns out the impact of gender on the contextual factors branching memories in male and female novels. The article states that the main memories include memories of the family in general. Also considered components of the main theme. These elements reveal the gender factor in the text. Gender manifests itself in how many memories in autobiography it is dedicated to a particular family member. We found that the first woman in the memories of family devotes her husband, and men write about their parents. Analysis was carried out on the material of eight British autobiographical works that were published at the beginning of the XXI century. The article provides no answers why so memories are distributed in men's and women's novels, but there are some assumptions, although it was not the purpose of this study.

Key words: gender, family, autobiography, mother, father.

**VI. ЗІСТАВНЕ ВИВЧЕННЯ МОВ.
ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ**

Yulia Berezhanska
(Poltava)

UDC 811.111'373.43

**CONCEPTUAL METAPHORS AND METONYMIES AS A CHALLENGE
FOR CROSS-CULTURAL COMMUNICATION**

Бережанська Ю. Концептуальні метафори та метонімії як об'єкт міжкультурної комунікації.

У статті розглядається роль концептуальних метафор і метонімії у системі когнітивної лінгвістики та міжкультурної комунікації. Універсальні метафори та метонімії є основою людського мислення. Крім того, метафори і метонімії є ефективними інструментами для дослідження концептуальної системи мислення в різних культурах. Концептуальні метафори та метонімії концентрують культурний досвід, репрезентують стереотипні історичні знання, колективний досвід, а також широкий спектр різних культурних кодів. Метафори та метонімії вказують на шляхи концептуального «розтину» навколишньої дійсності, системи цінностей, прийняті у межах певної етнокультурної спільноти. Таким чином, метафори та метонімії утворюють уніфіковану систему запису і передачі найважливішої культурної інформації. Дослідження концептуальних метафор та метонімії уможливує розкриття характерних рис мислення у різних культурах, виявляє специфіку менталітету та особливості сприйняття світу, а також унікальні формули комунікації в національних мовах.

Ключові слова: метафора, метонімія, когнітивна лінгвістика, міжкультурна комунікація.

Problem definition in the context of modern philological science. The nature and peculiarities of human language have always been within the focus of increased attention among scientists. The relationship between language and thinking is one of the fundamental issues in linguistics. The hypothesis of linguistic relativity, developed by the American linguists Benjamin Lee Whorf and Edward Sapir in the 1930s, has paved the way for the research in this direction. The Sapir-Whorf hypothesis suggests that the structure of language affects the way of thinking and the reality cognition. It is assumed that people who speak different languages have different perceptions of the world and different thinking. According to Whorf, grammatical and semantic categories of language are not only the tools for transferring thoughts; they also shape the ideas and manage the intellectual activity. The Sapir-Whorf hypothesis has stimulated serious discussion and debates concerning the relationship between language and thought. As Barry Blake asserts, «our perception may not be constrained by language, but it is plausible to suggest that our perception is influenced by the categories of our language» [2, p. 51].

The obvious correlation between language and thought supposes the correspondence between their structures. In this context, Vyvyan Evans and Melanie Green refer to the phenomenon of a conceptual domain, that is, a «body of knowledge» [5, p. 18] which encloses and arranges the related notions. The scholars analyze a number of conventional expressions («Christmas is fast approaching»; «the number of shares we own has gone up»; «Those two have a very close friendship») and conclude that they are related to the abstract conceptual domains, such as TIME, QUANTITY and AFFECTION correspondingly. At the same time, these expressions pertain to the physically feasible and concrete conceptual domains of MOTION, VERTICAL ELEVATION and PHYSICAL PROXIMITY respectively («Christmas is approaching»; «shares have gone up»; «very close friendship»). In doing so, the scholars adhere to the ideas of cognitive approach to the problems of language and thinking which was pioneered by George Lakoff and Mark Johnson in 1980. The scientists contend that «it is language which ultimately determines the world view of its speaker; only the words spoken give shape to the concepts of our mind» [3, p. 6]. The major findings of Lakoff and Johnson consist in the tendency of human conceptual system to systematically structure and conceptualize abstract concepts in terms of

«our experience of the behaviour of physical objects» [3, p. 18]. Thus, the central place in the theory of Lakoff and Johnson belongs to the notion of metaphor.

In fact, the linguists assert that metaphor is not simply «a device of the poetic imagination and the rhetorical flourish – a matter of extraordinary rather than ordinary language» [8, p. 3], but a crucial category of human reasoning. Lakoff and Johnson contend that the process of human thinking is essentially metaphorical. Ultimately, the scholars relieve metaphor from its peripheral position as an ornamental linguistic device and bring it to the foreground of human conceptual system. Metonymy, likewise, occupies an important place in the conceptual system; it is also an integral component of human reasoning. As Lakoff and Johnson observe, it is necessary to distinguish between metaphor and metonymy as essentially different kinds of processes. The scholars contend that «metonymy has primarily a referential function, that is, it allows us to use one entity to stand for another» [8, p. 37] (for example, THE PART FOR THE WHOLE: «clear head» stands for an intelligent person). In fact, metonymy and metaphor perform the similar functions. Likewise, adjacency is not just a rhetorical device, but also a beacon of human reasoning peculiarities which structure our thoughts and speech.

The analysis of recent studies and publications. According to Zoltán Kövecses, there is a certain amount of the so-called universal, or at least «near-universal conceptual metaphors» [7, p. 208] which are shared by native speakers of all national languages in the world. Thus, the process of coupling between the metaphorical signifier and signified turns out to be similar across cultures. For instance, the TIME IS SPACE metaphor can actually be found in Mandarin Chinese, English, Hindi and other languages. Such metaphor as AN ANGRY PERSON IS A PRESSURIZED CONTAINER is also used «to various degrees in English, Japanese, Chinese, Hungarian, Wolof, Zulu, Polish, and other languages» [7, p. 208].

Ersu Ding also explores the universal and near-universal metaphors which are formed in the result of cultural overlapping across languages. In fact, such metaphors as HUMAN IS BIRD or HUMAN IS ANIMAL have become meta-metaphorical formulas. As a consequence, such metaphorical expressions as «she is a lark; he is a vulture; Lisa galloped through the book in two days» [4, p. 53] and the like can be found in different languages.

Zoltán Kövecses attempts to find the roots of such an outstanding similarity across cultures. Firstly, the scholar suggests that diverse nations could have possibly developed similar conceptual understanding of such universal abstract notions as «happiness, time, or purpose» [4, p. 207]. Secondly, such conceptual overlapping could take place due to the process of borrowing of certain metaphors. The scholar also suggests that this phenomenon can be attributed to some kind of universal conceptual basis inherent to different cultures and languages. For example, HAPPINESS IS UP metaphor is associated with a certain physical basis: «drooping posture typically goes along with sadness and depression, erect posture with a positive emotional state» [8, p. 16]. As a matter of fact, Zoltán Kövecses argues that «when we are happy, we tend to be physically up, moving around, be active, jump up and down, smile (i.e., turn up the corners of the mouth)» [7, p. 208]. In other words, this natural emotion proves to be universal to humanity. Hence, the condition of happiness constitutes a shared conceptual metaphor.

Thus, a number of metaphors represent the most fundamental values and concepts which can potentially be transferred from one culture to another. In such a way they constitute a basic framework of reasoning. However, most of metaphors are «culturally variable concepts, formed in a cultural-specific environment» [4, p. 11]. As Ersu Ding remarks, «the same life situation» can be «metaphorically semiotized in different ways across languages and cultures» [4, p. 55]. As a matter of fact, the contrastive study of figurative devices in different languages is a productive field of modern research. **The aim of the article** is to investigate the conceptual metaphors and metonymies in terms of their role in the cross-cultural communication.

The main body of the research. According to the recent studies related to metaphors, these linguistic devices mirror the processes of thinking and cognitive system of humans. Moreover, metaphors epitomize the salient features of a culture, and therefore reveal the characteristic aspects of an ethnic group, or of a nation. As a matter of fact, «the way metaphorical concepts are formed varies from culture to culture» [3, p. 9]. In other words, conceptual metaphors highly depend on the cultural background of individuals. Metaphors are culturally-laden expressions, culturally specific scenarios which bear a strong charge of social identity. It is essential that their meanings can be disclosed as soon as one approaches the shared body of cultural knowledge and experience.

For example, the metaphorical concepts TIME IS MONEY, TIME IS A LIMITED RESOURCE and TIME IS A VALUABLE COMMODITY are typical of the modern Western culture. In fact, these concepts are widely represented in contemporary English («you are wasting my time; this gadget will save you hours; I have invested a lot of time in her; you are running out of time» and so on). As Lakoff and Johnson observe, the modern Western culture tends to associate work with the time it usually takes; «it has become customary to pay people by the hour, week, or year» [4, p. 9]. Thus, the conceptual metaphor actually structures the life of the modern Western culture, involving hourly wages, yearly budgets and so on. In fact, the TIME IS MONEY metaphor is relatively new for humanity. An important point is that not all cultures conceptualize time as a limited resource or a valuable commodity. Hence, it is widespread in the industrialized societies, while «many people in cultures around the world simply live their lives without being concerned about whether they are using their time efficiently» [7, p. 253].

As Martin J. Gannon remarks, the cultural metaphor is an effective innovative technique for understanding «the cultural mindset of a nation and comparing it to those of other nations» [6, p. 7]. For example, as the scholar remarks, the key features of the Italian opera (spectacle, pageantry, externalization) are usually attributed to the cultural mindset of Italy. In this context, Martin J. Gannon observes that although metaphors by no means can embrace the entire conceptual pattern of a nation, it certainly can be a reliable guide on the way to understanding a different culture; «a good starting point for interacting effectively with it» [6, p. 10].

In fact, the knowledge of conceptual metaphors can help foreigners to avoid cultural mistakes and feel comfortable in the process of communication. The point is that metaphors which are well-defined in one culture can have absolutely different meanings in other cultures. For instance, in the Western world, dragon is a symbol of evil, while in the Oriental world it is the traditional image of royal power.

As Lily I-wen Su contends, «metaphors reflect different cultural information» [9, p. 589]. In this context, the scholar explores the conceptual metaphor THOUGHT AS FOOD in the Chinese culture. The scientist also investigates «the current Chinese view of marriage» [9, p. 588] which is conceptualized in metaphors MARRIAGE IS AN ONGOING JOURNEY, MARRIAGE IS BUSINESS, MARRIAGE IS GAMBLING, and MARRIAGE IS BONDING. The primary objective of Lily I-wen Su is to distinguish the specific features of the Chinese culture through the analysis of the culturally-loaded ways of conceptualization, i.e., metaphors. For example, the MARRIAGE AS AN ONGOING JOURNEY; MARRIAGE AS GAMBLING; MARRIAGE AS A BONDING and MARRIAGE AS BUSINESS metaphors display that «some features of the source domain (i.e., «gambling», «bonding», and «ongoing journey») are more prominent and more often mapped in Chinese» [9, p. 610].

By means of analysis of conceptual metaphors, particularly, their linguistic realizations in proverbs and sayings, the scholar discloses the cultural view toward the concepts of food and marriage in the Chinese language. For instance, the archaic sayings «Yinyuan tian zhuding» («Marriages are pre-arranged») or «Nan pa xuan cuo hang, nü pa jia cuo lang» («A man's disaster is to choose the wrong career; a woman's misery is to marry the wrong husband») indicate that marriage was essentially predetermined, divorces were forbidden, and Chinese women regarded marriage as the most crucial decision in life.

Moreover, the MARRIAGE AS BUSSINESS metaphor still prevails in the contemporary Chinese society, although its implications have been modified: «Husband and wife are considered partners working for the benefit of their enterprise» [9, p. 598] which is manifested in the expressions «marriage can be managed»; «the quality of marriage» and the like. Thus, the ordinary language contains the explicit representation of the perspectives on marriage in the modern Chinese society.

The scholar also considers the peculiarities of the THOUGHT AS FOOD metaphor (in particular, its variations THE FORMATION OF THOUGHT IS THE PREPARATION OF FOOD; THE COMPREHENSION OF THOUGHT IS THE DIGESTION OF FOOD and the like). As a matter of fact, this metaphor indicates that the culinary art plays a prominent role in the Chinese culture; therefore, food has been chosen as a source domain for expression the abstract notions of thoughts and ideas. In other words, the cultural values of the Chinese society have been vividly reflected linguistically in the conceptual metaphors.

Likewise, Gladys Nyarko Ansah attempts to reveal the differences and similarities in the conceptualization of such emotions as love and anger across languages and cultures. More specifically, the scholar considers two conceptual metaphors (LOVE IS A JOURNEY and ANGER IS A HOT

FLUID IN A CONTAINER) and their implementation in Akan and English. The scholar detects the metonymic and metaphoric conceptualization principles in the anger metaphors of both English and Akan: «the human body is a key source domain in how anger is metaphorically understood in both languages. The physiological effects of anger on the body are used metonymically to stand for the emotion of anger» [1, p. 16]. The LOVE IS A JOURNEY metaphor also involves the conceptualization of love in terms of travelling in both cultures.

Zoltán Kövecses, as an adherent of «cultural embodied prototype view» [1, p. 22] distinguishes between the physiological embodiment and non-physiological embodiment (also known as culturally specific embodiment) of metaphors. In this context, the similarities between metaphors in Akan and English are the instances of physiological embodiment (the body is conceptualized as a container in both cultures). By contrast, the differences in Akan and English can be explained by means of culturally specific embodiment: «while the skin colour (redness around the face and neck area) is used metonymically to conceptualize anger in English, Hungarian and Chinese – all languages of light-skinned cultures» [1, p. 22], this principle does not operate for dark-skinned cultures (for instance, Akan or Wolof). Thus, the cultural influence on the two metaphors in question is significant indeed.

As to the metaphor LOVE IS A JOURNEY, it also reveals a number of differences which are determined by «specific cultural knowledge» [1, p. 23]. For example, land journeys, as well as overwater travelling are culturally appropriate for the English (since England is an island), whereas land journeys prevail in Akan, since the home of the Akans is the rainforest, for the most part riverless. Hence, the culturally-specific experience determines the peculiarities of metaphorical reasoning to a great extent. The analysis of conceptual metaphors provides the scholars with the possibility to gain understanding of different cultures.

Conclusions and prospects for further research. Thus, metaphor is not merely an ornamental phenomenon and a linguistic device as the ancient rhetoricians thought, but «more fundamentally, a conceptual and experiential process that structures our world» [9, p. 591-610], an integral component which reflects the peculiarities of a certain cultural thinking model. Basically, metaphors are the unconscious mechanisms of our interaction with the environment. Therefore, metaphors explicitly demonstrate the ways people of different nations tend to explain certain concepts, structure knowledge and experience, finally, the ways they develop their understanding of life. Metaphors are essentially the coagulates of cultural experience which express the stereotyped historical knowledge, the collective experience of the world, as well as the wide semantic content of different cultural codes. In fact, metaphors represent the way of reality dissection, the system of values, adopted in the ethnocultural community. Further, metaphors serve as a unified system of recording and transmitting the most significant cultural information. The studies on conceptual metaphors can potentially disclose the salient features of different cultures; reveal the peculiarities of mentality and world perception, as well as the unique attributes of communication in national languages.

REFERENCES

1. Ansah G.N. The Cultural Basis of Conceptual Metaphors / Gladys Nyarko Ansah // Papers from the Lancaster University Postgraduate Conference. – 2010. – 5. – P. 2–25.
2. Blake J.B. All About Language : A Guide / Barry J. Blake. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 352 p.
3. Callies M. Cross-Cultural Metaphors : Investing Domain Mapping across Cultures / Marcus Callies, Rüdiger Zimmerman. – Marburg : Philipps-Universität Marburg Press, 2002. – 252 p.
4. Ding E. Metaphor and Culture / Ersu Ding // Asian Social Science. – 2009. – 5 (1). – P. 47–69.
5. Evans V. Cognitive Linguistics : An Introduction / Vyvyan Evans, Melanie Green. – London : Routledge, 2006. – 169 p.
6. Gannon J.M. Understanding Global Cultures : Metaphorical Journeys Through 28 Nations, Clusters of Nations, and Continents / Martin J. Gannon. – Thousand Oaks : SAGE, 2004. – 634 p.
7. Kövecses Z. Metaphor and Culture / Zoltán Kövecses // Acta Universitatis Sapientiae, Philologica. – 2010. – 2 (2). – P. 197–220.
8. Lakoff G. Metaphors We Live By / George Lakoff, Mark Johnson. – Chicago : The University of Chicago Press, 2003. – 242 p.
9. Su L.I. What Can Metaphor Tell Us About Culture? / Lily I-wen Su // Language and Linguistics. – 2002. – 3 (3). – P. 589–614.

У статті розглядається роль концептуальних метафор і метонімії у системі когнітивної лінгвістики та міжкультурної комунікації. Універсальні метафори та метонімії є основою людського мислення. Крім того, метафори і метонімії є ефективними інструментами для

дослідження концептуальної системи мислення в різних культурах. Концептуальні метафори та метонімії концентрують культурний досвід, репрезентують стереотипні історичні знання, колективний досвід, а також широкий спектр різних культурних кодів. Метафори та метонімії вказують на шляхи концептуального «розтину» навколишньої дійсності, системи цінностей, прийняті у межах певної етнокультурної спільноти. Таким чином, метафори та метонімії утворюють уніфіковану систему запису і передачі найважливішої культурної інформації. Дослідження концептуальних метафор та метонімії уможливує розкриття характерних рис мислення у різних культурах, виявляє специфіку менталітету та особливості сприйняття світу, а також унікальні формули комунікації в національних мовах.

Ключові слова: метафора, метонімія, когнітивна лінгвістика, міжкультурна комунікація.

Бережанская Ю. Концептуальные метафоры и метонимии как объект межкультурной коммуникации.

В статье рассматривается роль концептуальных метафор и метонимий в системе когнитивной лингвистики и межкультурной коммуникации. Универсальные метафоры и метонимии формируют основу человеческого мышления. Кроме того, метафоры и метонимии являются эффективными инструментами для исследования концептуальной системы мышления в разных культурах. Концептуальные метафоры и метонимии концентрируют культурный опыт, олицетворяют стереотипные исторические знания, коллективный опыт, а также широкий спектр различных культурных кодов. Метафоры и метонимии указывают на пути концептуального «рассечения» окружающей действительности, системы ценностей, принятые в пределах определенной этнокультурной общности. Таким образом, метафоры и метонимии образуют унифицированную систему записи и передачи важнейшей культурной информации. Исследование концептуальных метафор и метонимий обеспечивает раскрытие характерных черт мышления в разных культурах, выявляет специфику менталитета и особенности восприятия мира, а также уникальные формулы коммуникации в национальных языках.

Ключевые слова: метафора, метонимия, когнитивная лингвистика, межкультурная коммуникация.

Berezhanska Yu. Conceptual Metaphors and Metonymies as a Challenge for Cross-Cultural Communication.

The article discusses the role of conceptual metaphors and metonymies within the framework of cognitive linguistics and cross-cultural communication. Universal metaphors and metonymies are the basis of human reasoning. Furthermore, metaphors and metonymies are the effective tools for the investigation of the conceptual system of thinking in different cultures. The article suggests that these conceptual devices are essentially the coagulates of cultural experience which express the stereotyped historical knowledge, the collective wisdom of the world, as well as the wide semantic range of different cultural codes. Metaphors and metonymies represent the way of reality decomposition, the system of values, adopted in the ethnocultural community. Thus, metaphors and metonymies serve as a unified system of registering and transmitting the most significant cultural information. The studies on conceptual metaphors and metonymies can potentially reveal the representative features of different cultures; disclose the peculiarities of mentality and world-view, as well as the unique attributes of communication in national languages.

Keywords: metaphor, metonymy, cognitive linguistics, cross-cultural communication.

Наталія Берестецька
(Хмельницький)

811.111-26

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРИКОРДОННОГО ДИСКУРСУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

З'ясовано особливості дискурсу службової діяльності офіцера-прикордонника з урахуванням варіативності службових завдань. Автор аналізує поняття «дискурсу» та акцентує увагу на множинності значень цього поняття. Особлива увага звертається на явище прикордонного дискурсу як комунікативної стратегії та комунікативної ситуації офіцера-прикордонника під час виконання

ним службових завдань засобами мови. Детально пояснено особливості прикордонного дискурсу в залежності від професійних завдань офіцера-прикордонника. Вивчено лексичні та граматичні особливості прикордонного дискурсу, а також труднощі його передачі з мови оригіналу на мову перекладу. З'ясовано, що для прикордонного дискурсу характерним є використання професійних термінів, типових мовних кліше, аббревіатур та скорочень. Серед граматичних особливостей можна назвати вживання інфінітива, герундія, дієприкметника та похідних конструкцій, а також умовного способу, пасивного стану та модальних дієслів. Усі особливості пояснено з використанням прикладів з англomовних текстів прикордонної тематики.

Ключові слова: прикордонний дискурс, офіцер-прикордонник, лексико-граматичні особливості, передача, комунікативна ситуація.

Постановка наукової проблеми. Поняття дискурсу є одним із основних проблем сучасної лінгвістики. Незважаючи на велику кількість філологічних досліджень, здійснених у напрямку розкриття цієї проблеми, на сьогодні не існує чіткого та загальноприйнятого визначення поняття дискурсу, який би задовольняв усі випадки його вживання. Крім того, виникає проблема дослідження галузевого дискурсу, а результати філологічних розвідок при реалізації фахівцями в галузі забезпечать підвищення ефективності виконання службових завдань засобами мови. В цьому і полягає **актуальність** дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що значна увага присвячена дослідженню поняття та структури дискурсу як лінгвістичного явища [6, 8, 9]. Крім того, окремі праці присвячені аналізу галузевих дискурсів, зокрема тих, що стосуються комунікації представників правоохоронних органів та військових формувань [3, 5, 14]. Проте існує потреба описати явище прикордонного дискурсу та пояснити його лексичні та граматичні особливості.

Мета статті – пояснити особливості прикордонного дискурсу в залежності від професійних завдань офіцера-прикордонника, з'ясувати лексичні та граматичні визначити особливості його передачі з мови оригіналу на мову перекладу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Філологія як наука гуманітарна, на відміну від точних наук, допускає множинність визначень того самого поняття. Це, зокрема, стосується терміну *дискурс*, для якого дослідники пропонують усе нові й нові визначення. Аналіз наукових праць дає нам можливість узагальнити існуючі визначення дискурсу. По-перше, дискурс – це текст [8]. По-друге, дискурс розуміють як когнітивний процес, пов'язаний із творенням мовленнєвої поведінки [9]. По-третє, дискурс розглядається як послідовність взаємозв'язаних висловлювань, об'єднаних спільністю цільового завдання [6]. крім того, дискурс визначається як засіб бесіди та мислення, які, як і жанри можуть ставати ритуалізованими, а також тлумачиться як мовленнєве утворення, одиниця вищого, ніж речення, рівня [10]; С. Канцельсон розглядає дискурс розглядається як форма мовленнєвого спілкування, яка передбачає взаємозв'язок між мовцем та слухачем, як міжособистісна діяльність [7]. Т. Ушакова та Н. Павлова розуміють дискурс як складна комунікативна подія чи соціолінгвістична структура, яка твориться адресатом у конкретних комунікативних, соціальних та прагматичних ситуаціях [12].

Зважаючи на посилену увагу до проблеми вивчення дискурсу різних галузей та видів діяльності варто говорити про існування прикордонного дискурсу, який обумовлюється особливостями професійної діяльності його суб'єктів.

Професійна діяльність офіцера Державної прикордонної служби України відбувається в тісних суспільних контактах та має свої особливості. Це означає, що професійна діяльність офіцера-прикордонника забезпечує реалізацію рольової структури діяльності правоохоронця та орієнтована на використання всіх резервів в організації цілеспрямованої взаємодії учасників правоохоронної діяльності (суб'єктів, що є прикордонниками та об'єктів – осіб, що перетинають кордон) для позитивного вирішення професійних завдань.

Ці особливості визначають виконання певних ролей офіцером-прикордонником з метою правильного використання прикордонного дискурсу. Так, офіцер ДПСУ може виконувати наступні ролі. Перш за все, офіцер ДПСУ – це керівник прикордонного підрозділу, який виконує керівні функції щодо управління персоналом здійсненням правоохоронної діяльності щодо охорони державного кордону України.

Водночас офіцер-прикордонник – підлеглий, який має виконувати накази командира, прослуховувати інструктаж, оперувати із документацією. Особливі вимоги в умовах виконання службових обов'язків висувуються не лише до керівника, а й до підлеглого, а саме: суворота підпорядкованість та дисципліна [4].

Також прикордонник постійно вступає в рівноправні комунікативні контакти у своїй професійній групі з колегами. Така взаємодія відбувається горизонтально і спрямована на створення позитивного клімату в колективі задля виконання службових завдань.

Крім того, офіцер-прикордонник спілкується з особами, що перетинають державний кордон України з метою перевірки їх документів, багажу та транспортних засобів. Також прикордонники повинні мати навички ефективного спілкування із місцевим населенням для налагодження позитивних стосунків та для інтенсифікації виконання службових завдань. Окреме місце займає виконання ролі оратора у якості учасника науково-методичних конференцій, прикордонно-представницьких зустрічей тощо.

У сучасних умовах розвитку ДПСУ професійна діяльність офіцерів-прикордонників відбувається в тісних міжмовних контактах. Так, офіцер-прикордонник бере участь у переговорах та нарадах за участю представників закордонних правоохоронних органів з метою вирішення проблем щодо охорони державного кордону. Він оформлює документацію, виконує письмовий переклад та реферування професійних текстів, перекладає матеріали радіопереговорів та здійснює синхронний переклад.

Отже, діяльність офіцера-прикордонника охоплює всі види та способи комунікації: письмові форми (письмове оформлення інформації, письмовий переклад уставів та документів, робота зі службовою кореспонденцією, реферування прикордонних, суспільно-політичних, юридичних та технічних текстів та ін.); усні форми (усні виступи, усний переклад під час радіообміну, двосторонній переклад під час бесіди на професійні теми тощо [2, 13].

Прикордонний дискурс має свої специфічні особливості. Основне його завдання – повідомлення службової інформації з певних позицій, тим самим у вирішення службових завдань засобами мови. Звідси важлива роль термінів, імен і назв, які однозначно вказують на предмет дискурсу. Правильна передача лексичних одиниць створює еквівалентний текст на мові перекладу або, іншими словами, текст, максимально орієнтований на оригінал. Це означає, що потрібно звертати увагу на лексичні особливості перекладу матеріалів прикордонної тематики, а саме: переклад власних назв, реалій, термінів, суспільно-політичних одиниць та ін., що тяжіють до сфери охорони кордону.

У матеріалах **прикордонної тематики** часто зустрічаються багатозначні терміни, терміни-синоніми, скорочені терміни та назви. Так, термін *state* в політичній термінології США може означати як держава, так і штат: *Both the state and Federal authority are Benton establishing a police state. The Law regulates state border protection, organization and method of protection.* У першому випадку термін *state* стоїть в одному ряду з визначенням «федеральний» і безсумнівно позначає уряд штатів на відміну від уряду всієї країни. У другому випадку *state* вжито в значенні держава.

Ще однією проблемою при передачі матеріалів **прикордонної тематики** є різні скорочення. Скорочення, що їх можна зустріти в пресі, можна розділити на кілька груп [15]. Перша і найбільш чисельна група включає в собі скорочення назв партій, організацій, різних посад: *FBI – Federal Bureau of Investigation, CBP – Custom and Border Protection.* Також дуже часто зустрічаються скорочення назв міжнародних організацій: *U.N. – United Nations; NATO – North Atlantic Treaty Organization* та багато інших.

При перекладі таких скорочень перекладач має дотримуватись таких правил, по-перше, багато скорочень назв міжнародних організацій мають свій еквівалент в українській мові, а якщо назва організації не відома реципієнту, то перекладач може подати скорочення перекладу назви, але в дужках подати повний варіант. Також перекладач має враховувати і те, що деякі скорочення можуть писатись однаково, але в повному варіанті будуть стосуватись різних організацій.

У сфері фразеології прикордонний дискурс послуговується «готовими формулами» та кліше: *It is reported..., It is claimed...mi in.*; стійкими поєднаннями з стертою образністю: *to set the tone; to throw light;* політичними штампами типу: *government reshuffle, vested interests, brain drain.*

Важливим аспектом є використання реалій. Так, реалії – це специфічні слова або назви предметів в духовній та матеріальній культурі, що притаманні тільки певному народу. Реалії

виступають означеннями предметів, понять, типових особливостей певного географічного місця, матеріального життя, соціально – історичних особливостей деяких людей, нації, країни, що являють собою національний, місцевий та історичний колорит. Такі слова не мають точних відповідників в інших мовах [15].

Існує чотири способи перекладу реалій: 1) транслітерація або транскрипція - безпосереднє використання даного слова, що означає реалію, або його кореня в написанні літерами мови перекладу або в поєднанні з суфіксами мови перекладу: *Michael C. Kostelnik, Major General*; 2) утворення нового слова або словосполучення для позначення відповідного предмету на основі елементів та морфологічних відносин, що вже існують в мові. У своїй основі цей переклад описовий: *International Relations Committee – Комітет із питань міжнародних відносин*; 3) використання слова, що має близьке значення, хоча і не тотожне, до значення реалії, яка перекладається: *Second lieutenant – лейтенант*; 4) гіпонімічний, або узагальнено-приблизний переклад, при якому слова мови перекладу, що називають поняття виду, передаються словом мови перекладу, що називає поняття роду.

Проте слід зауважити, що всі чотири типи перекладу не можуть використовуватися окремо один від одного, вони переплітаються. Адже при використанні лише одного способу перекладу текст може або втратити національну специфічність, або, навпаки, бути «перенасиченим» іншомовним розмовним матеріалом (наприклад, при застосуванні лише способу транслітерації).

Під час аналізу прикордонного дискурсу слід звернути особливу увагу на граматичні особливості. Так, граматики виявляє більш глибокі зв'язки, ніж елементи інших рівнів мовної структури, і найповніше відображає специфіку мови. Тому втрата граматичних особливостей відтвореного тексту внаслідок перекладу в багатьох випадках призводить до зміни характеру оригіналу та нівелювання змісту та мети повідомлення. Особливо це важливо при передачі службової інформації.

Розглянемо типові граматичні особливості, які найчастіше зустрічаються в прикордонному дискурсі.

Інфінітив — форма дієслова, яка висловлює присудок а також слова з присудковим значенням у позиції іменних членів речення. На відміну від особових форм дієслова, інфінітив не має абсолютного часу, способу, особи та числа. Завдяки цій «нейтральності», широко використовується в прикордонних матеріалах. Інфінітив здебільшого відіграє роль предиката: *the border to protect - кордон буде охоронятися*. Іноді він використовується: на позначення підмета та присудка: *to violate the border - порушувати кордон*; частини присудка: *Objective and mission of the project are to present external borders. – Завдання та мета цього проекту – презентувати внутрішні кордони*. Інфінітив широко використовується в заголовках для позначення майбутнього часу: *America To Resume Border Operations*.

Також не менш вживаним у прикордонному дискурсі є герундій. Герундій — одна з наявних у деяких мовах безособових форм дієслова. В українській мові герундій відсутній, тому це необхідно обов'язково врахувати під час перекладу газетно-інформаційних матеріалів. Герундій в англійській мові поєднує властивості дієслова та іменника.

Найбільш характерною позицією в реченнях прикордонного дискурсу для герундія є позиція прийменникового доповнення після присудка: *When the leaders brought it to light, they accused him of breaking the law. - Коли керівництво це виявило, вони звинуватили його в порушенні закону*. У цьому випадку герундій підставляється замість іменника, який міг би бути вжитий у цій позиції: *They accused him of state border violation. - Вони звинуватили його в порушенні державного кордону*.

Після деяких дієслів (англ. *like, dislike, loathe, start* тощо) герундій є найбільш складним для вивчення англійської, оскільки таке дієслівне управління має непередбачений характер і вимагає запам'ятовування.

Особливу групу дієслів, що вимагають після себе герундій, утворюють дієслова сприйняття (англ. *see, hear, feel* тощо). Після них герундій також уживається в позиції другого безприйменникового доповнення, а позицію першого безприйменникового доповнення займає іменник або займенник, що називає особу, що робить дію, названу герундієм: *The border guard*

noticed two illegal migrants violating the state border. - Прикордонник помітив двох нелегальних мігрантів які намагалися порушити державний кордон.

Можливою позицією для герундія є позиція підмету, а також позиція іменної частини складеного присудка: *New system of document checking may help us to faster the border control process. - Нова система перевірки документів може допомогти нам прискорити процес прикордонного контролю.*

В повідомленнях, що стосуються прикордонної діяльності, також нерідко зустрічається дієприкметник. Дієприкметник — особлива форма дієслова, що виражає ознаку за дією або станом і поєднує в собі граматичні особливості дієслова і прикметника. Із дієслівних граматичних ознак дієприкметник має вид — доконаний або недоконаний та час — теперішній або минулий. На відміну від прикметників, дієприкметники називають не постійну ознаку, а тимчасову, пов'язану з дією: *U.S. residents or citizens moving or transporting person albe longings through Canada to another state in the U.S.*

Речення з дієсловом-присудком у формі пасивного стану вживаються в прикордонному дискурсі тоді, коли головний інтерес для читача становить особа або предмет, на які спрямована дія (об'єкт дії), а не той, хто виконує дію (суб'єкт дії), як у реченнях із дієсловом у формі активного стану.

У реченнях з пасивним станом об'єкт дії виражається підметом, а суб'єкт дії або зовсім не згадується, або виражається прийменниковим додатком з прийменниками *by* або *with*.

Реченням такого типу в українській мові звичайно відповідають неозначено-особові речення, або, рідше, речення з дієсловом у формі пасивного стану. Часи пасивного стану мають в основному ті самі значення, що й відповідні часи активного стану. У сучасній мові матеріалів прикордонної тематики пасивний стан вживається порівняно рідко.

Умовний спосіб - складна форма, яка утворюється з допоміжних дієслів *should* і *would* і основи інфінітива відмінюваного дієслова: *If the flood of new immigrants can beslowed considerably, Obama certainly does a better job patrolling the borders in Canada.*

Також слід звернути увагу на передачу модальних та допоміжних дієслів, які вживаються в прикордонному дискурсі. На відміну від інших дієслів, модальні дієслова не позначають дію або стани, вони позначають відношення мовця до дії, яка виражається інфінітивом у сполученні з модальним складеним присудком.

Модальні дієслова в англійській мові по своїй суті виражають можливість, не можливість якоїсь дії, ймовірність або неймовірність, обов'язковість (*obligatory*), необхідність, бажаність, сумнів тощо: *The representatives of the EUBAM have to help Ukraine to develop the infrastructure of the state border.*

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, прикордонний дискурс розглядаємо як комунікативну стратегію чи комунікативну подія, що здійснюється офіцером-прикордонником під час виконання службових завдань. Ураховуючи інтенсивність міжнародного співробітництва та інтегрований підхід до охорони державного кордону, прикордонний дискурс рівноправно існує як в українській, так і в англійській мові та має певні особливості щодо використання термінів та професійних скорочень, специфічних граматичних конструкцій, мовних кліше тощо. У подальшому планується здійснити аналіз англомовного прикордонного дискурсу, використовуючи статистичні методи лінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабін В.В. Сучасний американський військовий сленг як проблема військового перекладу / В.В. Балабін. – К. : Логос, 2002. – 314 с.
2. Берестецька Н. В. Формування перекладацької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників / Н.В. Берестецька // Збірник наукових праць «Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності». - № 5. - 2011. - Ч. 2. – Львів : ЛДУ БЖД, 2012. – 268 с. – С. 37 – 41.
3. Бурячок А. Російсько-український словник для військовиків / А. Бурячок, М. Демський, А. Якимович. – К. : «Варта», 1995. – 384 с.
4. Военная психология и педагогика / под ред. И. М. Дьяченко. – Минск : Военная академия, 1999. – 155 с.
5. Гапонова В.М. Військовий переклад : навчальний посібник. / Гапонова В.М., Яремчук І.А., Блощинський І.Г. – Х : Вид-во НАДПСУ, 2006. – 440 с.
6. Ишмуратов А.Т. Логико-когнитивный анализ онтологии дискурса / А.Т. Ишмуратов // Рациональность и семиотика дискурса : сб. трудов // АНУ Институт Ф-и. - К. : Наук. думка, 1994. – 252 с.

7. Канцельсон С.Д. Речемыслительные процессы / С.Д. Канцельсон // ВЯ. - 1984. - № 4. – С. 50 – 54.
8. Колісник Ю. Текст і дискурс: проблеми дефініцій / Ю. Колісник // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології. - № 65. - Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vnulp/Ukr_term/2010_675/25.pdf
9. Лех О. С. Поняття дискурсу в сучасній лінгвістиці та лінгвістиці тексту / О. С. Лех, Г. Кислиця. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2009/Philologia/44919.doc.htm
10. Мороховский А.И. К проблеме текста и его категорий / А.И. Мороховский // Текст и его категориальные признаки : сб. науч. тр. – К. :КПІІІЯ, 1989. – С. 3-8.
11. Російсько-українсько-англійський військовий словник / уклад.: В. Я. Карачун, І.А. Черненко, С. М. Чиж, О.О. Карачун.– К. :Техніка, 2001. – 750 с.
12. Ушакова Т. А. Роль человека в общении / Ушакова Т. А., Павлова Н. Д., Заясова И. А. - М. : Наука, 1989. - 192 с.
13. Цвяк Л. В. Проблеми підготовки військових фахівців-прикордонників зі спеціальності «переклад» / Л.В.Цвяк // Електронний архів Сумського державного університету. Режим доступу: www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/10492/1/Tsviak.pdf
14. Янчук С. Особливості відтворення комунікативно-прагматичних характеристик англомовного миротворчого дискурсу в українському перекладі / С. Янчук // Наукові записки. Серія: Філологічні науки : зб. наук. праць Кіровоградського державного педагогічного університету. - № 89 (1). - Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/89_1/statti/53.pdf
15. Harvey M. A beginner's course in legal translation: the case of culture-bound terms. Retrieved April 3, 2007 - <http://www.tradulex.org/Actes2000/harvey.pdf>

Берестецкая Н. В. Компаративный анализ лексико-грамматических характеристик пограничного дискурса в украинском и английском языках

В статье объяснены особенности служебной деятельности офицера-пограничника с учетом вариативности служебных заданий. Автор анализирует понятие «дискурса» и акцентирует внимание на множественности значений этого понятия. Особенное внимание обращается на явление пограничного дискурса как коммуникативной стратегии и коммуникативной ситуации офицера-пограничника во время исполнения служебных заданий средствами языка. Детально объяснены особенности пограничного дискурса в зависимости от профессиональных заданий офицера-пограничника. Изучены лексические и грамматические особенности пограничного дискурса, а также трудности его передачи с языка оригинала на язык перевода. Определено, что для пограничного дискурса характерным есть использование профессиональных терминов, типичных языковых клише, аббревиатур и сокращений. Среди грамматических особенностей можно назвать употребление инфинитива, герундия, деепричастия и их конструкций, а также условного наклонения, страдательного залога и модальных глаголов. Все особенности объяснены с использованием примеров из англоязычных текстов пограничной тематики.

Ключевые слова: пограничный дискурс, офицер-пограничник, лексико-грамматические особенности, передача, коммуникативная ситуация.

Berestetska N. Comparative Analysis of Lexical and Grammatical Peculiarities of Border Discourse in the Ukrainian and English Languages.

The article concerns the explanation of peculiarities of service activity of officer-border guard taking into consideration variability of service tasks. The author analyses the notion of discourse and draws attention towards plurality of meanings of the notion. Special attention is drawn to the phenomenon of border discourse as communicative strategy and communicative situation of officer-border guard while carrying out service tasks using language instruments. The peculiarities of border discourse are explained in details depending on professional tasks. Lexical and grammatical peculiarities of border discourse, and difficulties of its rendering from the source language into target language are examined. It is established that professional terms, speech patterns, abbreviations and contractions are typical for border discourse. Among grammatical peculiarities there are the following ones: infinitive, gerund, participle, their constructions, conditional mood, passive voice and modal verbs. All peculiarities are explained by means of examples from English texts about border security.

Key words: border discourse, officer-border guard, lexical and grammatical peculiarities, rendering, communicative situation.

*Наталія Іваницька
(Вінниця)*

УДК 81'44:81'367:81'371

СИНТАГМАТИЧНА КОРЕЛЯТИВНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ ДІЄСЛІВНИХ СИСТЕМ У ПРЕДИКАТИВНО-ОДНООБ'ЄКТНІЙ МОДЕЛІ КАУЗОВАНОГО ВПЛИВУ НА ПРЕДМЕТНУ СУБСТАНЦІЮ

Установлено синтагматичні параметри української та англійської дієслівних систем крізь призму утворення ними предикативно-однооб'єктної моделі каузованого впливу на предметну субстанцію. Обрана модель речення виступає основою зіставлення, оскільки є сформованою на основі диференційних ознак моделей такого типу в обох мовах. У роботі використане положення розробленої в лінгвославістиці теорії номінативного мінімуму речення, який утрадиційнено розглядають як розширену схему, що включає мінімальну структурну схему речення (головні компоненти) та обов'язкові прислівні поширювачі, необхідні для реалізації реченням номінативної функції. Корелятивні ознаки реченнєвих структур обох мов, об'єднаних предикативно-однооб'єктною моделлю каузованого впливу на предметну субстанцію, відбито в тому, що структуру речень формують синсемантичні дієслова, які на рівні семантичних єдностей прогнозують одну сильну позицію для заповнення її відповідними (найчастіше іменниковими / займенниковими) структурами, що в реченні кваліфіковано обов'язковим придієслівним компонентом. Виявлені випадки часткової чи повної некорельованості мають переважно формальні показники в межах обов'язкових придієслівних компонентів об'єктної синтаксичної семантики і можуть бути пояснені особливостями граматичного ладу кожної із зіставляваних мов.

Ключові слова: українська та англійська дієслівні системи, предикативно-однооб'єктна модель каузованого впливу на предметну субстанцію, основа зіставлення (*tertium comparationis*), корелятивність.

Постановка проблеми, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями.

Контрастивні дослідження в сьогоденному мовознавстві набувають значного поширення. Ставлячи за мету встановлення спільних та відмінних рис у будові та функціонуванні мовних одиниць, дослідники не лише констатують виявлені розбіжності між різномовними системами, але й намагаються віднайти чинники (мовні та позалінгвальні) ізоморфізму та аломорфізму мовних зв'язків та відношень (В. Г. Гак, С. П. Денисова, Ю. О. Жлуктенко, М. П. Кочерган, А. В. Корольова, В. І. Кушнерик, В. М. Манакін, А. Е. Левицький, Б. О. Серебренников, О. В. Тищенко, С. О. Швачко, І. К. Юсупов, В. М. Ярцева, W. Croft, C. Lehmann, W. Nemser, J. Newman, G. Nickel, A. Wierzbicka). Зіставні праці є актуальними не лише з огляду на пізнання універсальності та ідіотетичності досліджуваних мов, що, безперечно, уточнює раніше виявлені особливості тієї чи іншої мовної системи. Результати міжмовного аналізу можуть бути успішно спроектовані на загальні процеси концептуалізації і категоризації позамовного світу, що, безсумнівно, поглиблює теорії типології та універсології, особливо коли в поле зору науковців потрапляють різноструктурні мови,

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Об'єктом міжмовного зіставлення неодноразово виступало дієслово, яке визнане однією з центральних частин мови з огляду на його «семантичні функції, морфологічні категорії та синтаксичне вживання» [2, с. 217; 3]. Однак, незважаючи на значні здобутки внутрішньомовної та міжмовної теоретичної інтерпретації дієслова (Ю. Д. Апресян, Ш. Р. Басиров, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, О. І. Леута, А. П. Муховецький, В. С. Огоновська, В. М. Русанівський, Г. Г. Сильницький, С. О. Соколова, С. М. Сухорольська, Є. М. Уздинська, Н. Ю. Шведова, M. Bierwisch, D. Crystal, R. Jackendoff, R. Jandor, H. Hiddowson, Ch. Hockett, E. Lehrer, B. Levin, E. Nida, S. Soames, R. Stockwell, St. Ullman та ін.), проблемні питання у сфері контрастивного дослідження дієслівних систем залишаються остаточно не розв'язаними. Більше того, контрастивістика і типологія граматичних систем української та англійської мов, здійснені переважно на основі одностороннього зіставного аналізу, отримавши наукове висвітлення в підручниках із порівняльної типології (граматики), останнім часом залишаються дещо на периферії. З огляду на зазначене, звернення до міжмовного опису дієслівної ланки української та англійської мов, пов'язане із системною

репрезентацією однакових і відмінних рис їхньої синтагматичної організації у формально-синтаксичному аспекті, видається своєчасним і **актуальним**.

У наших попередніх працях була обґрунтована можливість використання моделі простого речення дієслівної будови як надійного *tertium comparationis* (t.c.) у процесі двобічного зіставлення синтагматичних вимірів дієслівних систем української та англійської мов [5; 6]. Нами було з'ясовано металінгвістичне наповнення поняття "модель речення" та встановлено основні моделі простих речень дієслівної будови, утворених на основі синтагматичних властивостей дієслів [7].

Мета пропонованої статті – установити корелятивні та лакунарні відношення української та англійської дієслівних систем, формалізовані предикативно-однооб'єктною моделлю каузованого (розумового та психо-емоційного) впливу на предметну субстанцію. **Об'єкт** дослідження – дієслівні системи української та англійської мов. **Предмет** дослідження – корелятивні особливості зіставлених систем крізь призму предикативно-однооб'єктної моделі каузованого (розумового і психо-емоційного) впливу на предметну субстанцію як *tertium comparationis*.

Зіставний аналіз українських та англійських дієслів у проекції на предикативно-однооб'єктну модель каузованого (розумового і психо-емоційного) впливу на предметну субстанцію було проведено на матеріалі синсемантичних дієслів української та англійської мов [4, с. 16-22; 8, с. 45-59]. Для зіставлення було відібрано переважно дієслова в їхніх первинних значеннях із вербалізованими експлікаторами синсемантизму. Джерельною базою дослідження стали словникові джерела, а також авторська картотека реченневих конструкцій, дібраних із творів класиків художньої літератури та сучасних письменників, із публіцистичних Інтернет-джерел та з банку даних «Британський національний корпус».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Інтегрувальними параметрами виділення й об'єднання синсемантичних дієслів у реченнях предикативно-однооб'єктної моделі каузованого (розумового і психо-емоційного) впливу на предметну субстанцію послужили дві ознаки, властиві таким дієсловам: а) синсемантизм, експлікацію якого забезпечують як непередикативні форми, так і досить часто (приблизно в половині аналізованих речень) предикативні експлікатори; б) властивість дієслів, охоплених такими мікрокатегоріями, як «дія – розумова діяльність», «дія – мовлення», «відношення – ставлення», виражати спрямовану на предметну субстанцію дію, супроводжувану різного роду фізіологічними процесами у світі живого (людей, тварин), розумовою діяльністю людини і психо-емоційними процесами, пов'язаними з людською психікою. У дієсловах цієї групи загалом виражені властиві людині вроджені здатності до відчуття, сприймання, мислення чи ставлення до предметного світу речей, що її оточують.

Назви мікрокатегорій, на вираженні яких спеціалізуються досліджувані дієслова, відбивають ознаку інтелектуального стосунку особи до процесуального впливу на предметну субстанцію. Лексико-семантичні особливості таких дієслів було виявлено в межах різних лексико-семантичних полів (ЛСП). Найвиразніше семантика зазначених дієслів простежується в ЛСП, сформованому мікрокатегорією «відношення – ставлення» (напр., укр. *бентежити, бісити, веселити, ганьбити, дивувати, дурити, жалити, зневажати, кохати, критикувати, любити, мучити, ненавидіти, ніжити, ображати, нестити, поважати, радувати, сердити, соромити, тривожити, турбувати, хвалити, цінувати, шанувати* тощо; англ. *to affront, to hate, to humiliate, to insult, to love, to offend, to outrage, to slight* etc.). Інші дієслівні ЛСВ формують ЛСП мікрокатегорій «дія – розумова діяльність» та «дія – мовлення» (напр., укр. *аналізувати, думати, забувати, запам'ятовувати, пам'ятати, повторювати, пізнавати, придумувати, розуміти* та под.; англ. *to analyze, to deceive, to decide, to compare, to create, to forget, to see, to think, to remember, to understand* etc.).

Слід вказати на розмитість меж між цими полями, існування крайньопериферійних зон, вибудованих одиницями із синкретичною семантикою, що цілком логічно впливає зі складності, багатоаспектності та комплікативності когнітивної діяльності людини та її здатності до взаємодії з іншими індивідами як через вербальні, так і невербальні засоби. Усі вони номінують розчленовані процесуальні денотати й утворюють двохелементні семантичні єдності, на базі яких формуються речення, обов'язкові придієслівні компоненти яких вступають у предикативно-об'єктні відношення: укр. *Я забуваю сумніви і сум* (Л. Костенко); *Хто розуміє*

живопис, той належно оцінить і оце освітлення, і оцю соковитість барв (О. Гончар); *Семен забув за свої колишні турботи* (М. Коцюбинський); *Хтось тоді згадав, що в природі існує навіть пам'ятник гусені* (В. Скуратівський); *Ти рух вперед безумно любиш, ти любиш до кінця іти* (П. Тичина); англ. *George never forgave me* (S. Maugham); *Laurie bent, and whispered three words in Jo's ear which produced a comical change* (L. Alcott); *He saw a window that looked out on a river* (Т. Мо); *Teachers need not worry about becoming perfunctory readers* (R. Kee); *Knowlegable readers will recognize that I have also relied on philosophical premises derived from Aristotle's Rhetoric* (A. Grey).

Дієслова, що формують предикативно-однооб'єктну модель каузованого (розумового і психо-емоційного) впливу на предметну субстанцію нерідко виявляють ознаки некорельованості, підтверджені порівнянням регулярних реалізацій українських складнопідрядних речень із підрядними частинами, поєднаними з головними сполучниками *що, щоб, з тим, що, щоб, як та ін.*, які виконують роль предикативних експлікаторів дієслівного синсемантизму, із англійськими складнопідрядними реченнями безсполучникового типу: пор.: англ. *All that time I thought I was missing Jude* (Т. Morrison) – укр. *думав (що?)*; англ. *thought (what?) I was missing Jude*; англ. *I heard you was sick* (Т. Morrison) – укр. *чув (що?)*; англ. *heard (what?) you was sick*; англ. *I remember going into the pack every morning to drink the strange-tasting water, that they said was good for me* (R. Kent) – укр. *пам'ятаю (про що?)*; англ. *remember (about what?) going into the pack...*

Некорельованими виступають і подібні українські речення із синсемантичними дієсловами, яким відповідають англійські структури з Complex Object: пор.: укр. *Я б хотіла, щоб ви прийшли* і англ. *I'd like you to come* (E. Segal); *I'm thinking now of when Stradlater got back from his date with Jane* (G. Salinger) і укр. *думаю (про що?, над чим?)*; англ. *I'm thinking (about what?) – of when...*; *Years later people would quarrel about who had been the first to go* (Т. Morrison), а також англійські речення з прийменниковими предикативними експлікаторами, зокрема зі складеним герундіальним зворотом: укр. *Я почув, що твою дитину вбили* і англ. *I've heard about your boy being killed*.

Синсемантичні дієслова української та англійської мов у реченнях, об'єднаних у предикативно-однооб'єктну модель каузованого (розумового та психо-емоційного) впливу на предметну субстанцію, виявляють корелятивність у реченнях:

а) із обов'язковими придієслівними компонентами, вираженими: безприйменниковими іменниковими / займенниковими словоформами: укр. *Бачу я знову і знову хустку тернову твою* (П. Перебийніс); *Край самого лісу, до якого стікались ще не розквітлі гречки, він побачив хлопчика й дівчинку, що пригинцем збирали суниці* (М. Стельмах); *I раніше, двадцять років тому, усіх вражала краса цієї дівчинки* (О. Іваненко); англ. *Then we discussed the food question* (J.K. Jerome); *I have forgotten their names* (F. Fitzgerald); *Shadrack remembered the scene clearly* (F. Morrison); *In 1982 the International Astronomical Union established a special committee for exploring life in the Universe* (Т. Healy); *Bathsheba felt almost sure she knew the truth about Fanny and Troy, but she wanted to be certain* (<http://bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy=knew>); *At the hospital, in a cold tiled room, they asked questions and wrote down answers* (R. Anderson); *I am so pleased that we have solved the dilemma and we can feel morally superior!* (<http://bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy>);

б) із обов'язковими придієслівними компонентами, вираженими прийменниково-іменниковими / займенниковими формами: укр. *Ну ж, про вдячність забувають люди* (М. Луків); англ. *Later, sitting in the Lagonda with one hand on the steering wheel, Mungo tried to recall what he knew about the dead girl, apart from her name* (C. Kelly);

в) із неозначеною формою дієслова неозначеною формою дієслова / суб'єктивним інфінітивом у ролі обов'язкових придієслівних компонентів: укр. *Я не забуду, о ні, віддячити тобі* (Н. Гнатюк); англ. *... and he quite forgot to repeat his question* (A. Myers);

г) із предикативними експлікаторами дієслівного синсемантизму (з'ясувальними підрядними реченнями): укр. *Я вже й забула, що вони тоді обіцяли* (І. Нечуй-Левицький); англ. *Bobby explained that help us was on the way and asked if the other could see any sights of its arriving* (A. Christie).

Ознаки повної корелятивності дієслів виявляються, окрім випадків одиничних корелятивів дієслівних лексем, що номінують спільні процесуальні денотати, також у синонімічних рядах, зокрема у формальних експлікаторах дієслівного синсемантизму: пор.: укр. *сміятися, насміюватися, кепкувати, глузувати* (над ким-н., над чим-н.) і англ. *to laugh, to ridicule, to mock, to scoff, to jeer, to rail, to deride, to flout, to gibe, to sneer* (at smb., at smth.).

Ознаки формальної некорельованості виявляють українські та англійські дієслова, що утворюють речення предикативно-однооб'єктної моделі каузованого (розумового і психо-емоційного) впливу на предметну субстанцію) у таких випадках: а) якщо придієслівному обов'язковому компоненту, вираженому прийменниково-іменниковою словоформою в українському реченні відповідає герундіальний зворот у реченні англійської мови: укр. *Він скаржився на спеку в кімнаті* і англ. *He complained of the room being hot* (S. Shepherd); б) якщо синсемантичне дієслово утворює складнопідрядне речення української мови з підрядним з'ясувальним, якому в англійській мові відповідає об'єктний дієприкметниковий зворот: укр. *Усі побачили і пересвідчилися, що організатори тих безчинств були з інших областей* (З газ.) і англ. *I saw them driving and driving* (<http://bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy>); *But it's wonderful to watch her growing and changing* (<http://bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy=watch>); в) якщо синсемантичне дієслово утворює безособове речення в українській мові, якому в англійській мові відповідає структура двоскладного речення із оберненим порядком слів і прийменником в абсолютному кінці речення: укр. *Вам немає на що скаржитися* і англ. *You have nothing to complain of*; г) якщо в українській мові обов'язковий придієслівний компонент виражає прийменниково-іменникова / займенникова словоформа, якій у реченні англійської мови відповідає Accusative + Infinitive: укр. *Я сподіваюсь на ваше розуміння* і англ. *I don't expect you to understand this at your age* (M. Fraun); г) якщо в українській мові роль обов'язкового придієслівного компонента об'єктної семантики виконують підрядні з'ясувальні речення із сполучниками *що, щоб, на тому, щоб*, яким в англійській мові можуть відповідати частини речень у складних реченнях безсполучникового типу: укр. *Я сподіваюсь, що-таки настане справедливість і в цих питаннях* (З газ.); *Данило не зміг згадати, щоб коли-небудь його навідували вони на пасіці* (М. Стельмах); *Василь Іванович таки наполіг, щоб було по-його* (С. Васильченко) і англ. *I suppose no one wanted to see me or to speak to me* (E. Segal); *Now he could not remember that he had ever forgotten anything* (T. Morrison); *He insisted that the boy remain in bed* (A. Cronin); *I expect it was the war* (A. Christie); д) якщо в реченнях із дієсловами, що утворюють предикативно-однооб'єктну модель дії (розумового і психо-емоційного впливу на предметну субстанцію), у зіставлених структурах відбувається міжкомпонентний перерозподіл, який впливає на саму модель.

До специфічних особливостей дієслів, здатних реалізувати аналізовану модель, можемо віднести і простежену здатність українських дієслів, охоплених мікрокатегорією «дія – мовлення» на кшталт *казати, мовити, повідомляти*, утворювати речення як предикативно-двохоб'єктної моделі, так і досліджуваної предикативно-об'єктної, на відміну, наприклад, від англ. *to tell*, в якому уведена до його семантичного складу субстанційна об'єктна сема потребує обов'язкової позадієслівної експлікації, яку забезпечують структури предикативно-двохоб'єктної моделі: пор.: укр. *Він сказав мені (нам) правду* = *Він сказав правду*; *Він сказав мені (нам) усе, що думає*; *Він сказав мені (нам), що зробити (як зробити, кому зробити)* і англ. *He told me (us) the truth*; *He told me (us) all, he thought about it*; *He told me (us) what to do (how to do, when to do it)*.

Елементи некорельованості виявляють синсемантичні дієслова вказаних мікрокатегорій, коли мова йде про наявність / відсутність прийменників у вираженні обов'язкових придієслівних компонентів речення: укр. *Я шкодую про (за) свою помилку* і англ. *I regret my mistake*; укр. *Мандрівник розповів про свої пригоди* і англ. *The traveler related his adventures*; укр. *Він ні з ким не рахується (Він ні на кого не зважає)* і англ. *He regards nobody*; укр. *Я поскаржусь на тебе* і англ. *I'll report you*; укр. *Він уміє кататися на велосипеді* і англ. *He can ride a bicycle*; укр. *Я знаю, про що ви думаєте* і англ. *I know what you are thinking*; укр. *Він спостерігав за моїми діями* і англ. *He was watching my actions*.

Не можна, на нашу думку, залишити поза увагою деякі часто вживані синсемантичні дієслова англійської мови, які в реченнях предикативно-однооб'єктної моделі виявляють суттєві розбіжності щодо вияву ознак корелятивності з українською мовою. До таких можна віднести англійські синсемантичні дієслова, належні до різних субкатегорій, на кшталт *to like, to suggest, to try, to have, to forbid, to forget, to fancy, to regret, to decide, to care* та ін., інтегровані спільними ознаками – здатністю утворювати речення предикативно-однооб'єктної моделі дії (розумового і психо-емоційного впливу на предметну субстанцію), а також властивістю прогнозувати сильні позиції, що їх заповнюють неособові форми дієслова об'єктної синтаксичної семантики. Зупинимося на деяких із них.

Широка синтагматика англійського дієслова *to like*, що виявляється в сполучуваності з герундіальними формами лексем різної семантики, водночас засвідчує значну перевагу інфінітивних форм у порівнянні з герундіями: *to like to read smth. (to see smth., to go long walks, to have dinner together with smb. etc.)*. Досить часте вживання дієслова *to like* з дієсловами *should, would* у сполученні із залежними інфінітивами розширює контекст функціональних можливостей цієї предикативно-однооб'єктної моделі, у центрі якої в англійській мові перебуває інфінітив, а на периферії – герундій.

На ступінь корелятивності українських інфінітивних форм при укр. *любити*, англ. *to like, to prefer* англійським герундієм та інфінітивом може впливати характер „опредмеченої” дії (процесу) як частини розчленованого денотата, за умови якщо дієслово *to like* входить до мікрокатегорії „відношення – ставлення”. У такому разі спостережено, що герундіальні форми вживаються для вираження цілісних дій, тоді як інфінітиви (з *to*) позначають окремі конкретні дії (особливо якщо аналогічні дієсловоформи *to like* містять компоненти *should, would*): пор.: англ. *I like reading (swimming, playing football, singing, dancing etc.)* і укр. *Я люблю читати... (взагалі)*, з одного боку, та англ. *I should not like to read that book* і укр. *Мені не хотілося б читати цю книгу*, з іншого. Або: англ. *They prefer staying indoors when the weather's cold* і укр. *В холодну погоду вони люблять залишатися дома*; англ. *Would you prefer to stay at home this evening?* і укр. *Не хотілося б вам побути дома сьогодні ввечері?*

Спостережено також, що англ. *to suggest* утворює реченнєві структури, в яких герундіальний обов'язковий компонент співвідносний із предикативною частиною українського речення в предикативно-однооб'єктній моделі (англ. *He suggested her staying at home* і укр. *Він запропонував, щоб вона лишилась вдома*), або з інфінітивною формою, яка виконує в українському реченні функцію інфінітивного додатка (англ. *He suggested going to the theatre* і укр. *Він запропонував піти в театр*; англ. *She suggested writing that into the contract* і укр. *Вона запропонувала внести це в контракт*).

Англійське синсемантичне дієслово *to forbid* у предикативно-однооб'єктній моделі з герундіальним експлікатором його семантики найчастіше корелює з українським *забороняти (заборонити, не дозволяти)* у предикативно-двооб'єктній моделі: англійський присвійний займенник у ролі факультативного атрибутивного компонента співвідноситься з узагальненим особовим займенником у ролі обов'язкового придієслівного компонента: укр. *Моє здоров'я не дозволяє мені приїхати (Я не можу приїхати через стан здоров'я)* і англ. *My health forbids my coming*.

Типову синтагматику дієслів укр. *забувати* і англ. *to forget* (укр. *забути (кого-н., що-н.)*; англ. *to forget (smb., smth.)*) доповнює в англійській мові вживання при дієслові *to forget* герундія: *Try to forget seeing me; I'll never forget her quarreling with her neighbour*. Такі англійські речення корелюють із українськими підрядними структурами.

Англійські реченнєві структури із дієсловом *to fancy* (*уявляти, уявляти собі*) + герундіальні форми (*fancy doing smth.*) корелюють виключно з українськими реченнями з предикативними експлікаторами синсемантизму цих дієслів: пор.: англ. *I cannot fancy having to wait you after noon* і укр. *Не можу уявити, що доведеться чекати тебе до вечора*; англ. *It's impossible to fancy his saying a thing like that* і укр. *Неможливо уявити собі, як (же) він сказав це*.

У мовленнєвих реалізаціях речень, побудованих за предикативно-однооб'єктною моделлю каузованого (розумового і психо-емоційного) впливу на предметну субстанцію з можливим інфінітивним обов'язковим компонентом послідовно корельованими виявилася значна частина українських та англійських дієслівних ЛСВ, належних до мікрокатегорії «дія – розумова діяльність» (на кшталт укр. *ненавидіти, прагнути, пропонувати, пам'ятити, терпіти* тощо; англ. *to decide to dislike, to endure, to expect, to forget to intend, to remember etc.*)

Загалом в українських та англійських реченнєвих реалізаціях предикативно-однооб'єктної моделі із синсемантичними дієсловами, здатними утворювати двокомпонентні семантичні єдності із суб'єктивними інфінітивами, спостерігається закономірність щодо еквівалентності синтагматики дієслів, які моделюють такі структури. Найвищим є показник їхньої сполучуваності з інфінітивом, далі йдуть синтагматичні поєднання з предикативними одиницями, далі – синтагми з іменниковими (займенниковими) словоформами. Проілюструємо це прикладами кількох пар синсемантичних дієслів, семантику яких компенсують суб'єктивні інфінітивні форми в обох мовах.

Наприклад, синтагматика синсемантичних укр. *вирішувати* і англ. *to decide* у мовленні є однаковою: а) укр. *вирішувати* + *зробити* (щось) і англ. *to decide* + *to do smth.* (укр. *А ми вирішили мікату на батьківщину* (З. Тулуб) і англ. *The picture incident proved too much for the officer and he decided to retire* (К. Logan)); б) укр. *вирішувати* + *що...* і англ. *to decide (that)* (укр. *Експерти вирішили, що міліціонери не були полтавчанина* (З газ.); англ. *She had evidently decided that things were going to be all right* (М. Falk)); в) укр. *вирішувати* + *хто / що / як / куди / коли та ін. ...* і англ. *to decide* + *who / what / how / where / when etc.* (укр. *Хлопці ніяк не могли вирішити, хто ж буде основним у команді* (О. Донченко) і англ. *Michael Stockbrokers and unit trust managers have to decide how much of the VAT saving they can pass on to investors* (<http://bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy=decide>)); г) укр. *вирішувати* + *що-н.* і англ. *to decide smth* (укр. *Ми вирішували задачі під його керівництвом* (Л. Смілянський) і англ. *Whatever you decide I will consent to, my father's oldest friend* (Р. Wiat)).

Однаковою є також частота вживання відповідних синтагматичних груп з цими дієсловами. За частотою вживань перевагу мають три перші структури (а, б, в). Корелятивна пріоритетність у предикативно-об'єктній моделі належить реченням із присудками – дієсловами укр. *вирішувати*, англ. *to decide* + обов'язковий інфінітивний придієслівний компонент: укр. *Таки вирішив бідолаха змиритися, змовчати* (І. Багрянний); англ. *At last he decided to merry her* (L. Alcott).

Синсемантичні дієслова української та англійської мов, охоплені мікрокатегорією «дія – розумова діяльність», розглядувані крізь призму реченневих утворень предикативно-однооб'єктної моделі каузованого (розумовго і психо-емоційного) впливу на предметну субстанцію виявляють особливості формального вираження обов'язкових придієслівних компонентів безприйменниково-іменниковими / займенниковими словоформами в українській мові та прийменниково-іменниковими / займенниковими словоформами в англійській, напр.: укр. *цікавитись* (ким-н., чим-н.) і англ. *to care (for smb., smth.)*; укр. *слухати* (кого-н., що-н.) і англ. *to listen (for smb., smth.)*; укр. *шукати* (кого-н., що-н.) і англ. *to look (for smb., smth.)*; укр. *чекати* (кого-н., що-н.) і англ. *to wait (for smb., smth.)*. Таку невідповідність пояснює явище сильної чи помірної зв'язаності деяких прийменників із дієсловами, що виявляє специфічність дієслів, зокрема в англійській мові, і пов'язана з усталеними нормами, закономірностями граматичного ладу мови. Принагідно зазначимо, що, на відміну від української, в англійській мові прийменник може позиціюватися в кінці речення (зокрема в спеціальних питаннях, у структурі яких функцію обов'язкового придієслівного компонента виконує займенникове слово): англ. *What are you looking for?*; *What does they care for?*

Повну корелятивність виявляють українські та англійські дієслова в реченнях, у яких у ролі обов'язкового придієслівного компонента виступають напівпредикативні структури з інфінітивом, приєднані до синсемантичного дієслова сполучниковими словами (укр. *як, хто, що, коли, де, кому, чий / чийого, чийому, чому*; англ. *how, who, what, when, where, whom, whose, why*), а також сполучниками укр. *чи* та англ. *if, where*, які вводять пряму мову: укр. *Я не знаю, як туди пройти* (В. Канівець); англ. *When I got the letter, I knew how angry Isabel would be* (S. Hill); укр. *Я не зрозумів, де головна дорога кінчалася* (С. Васильченко); англ. *But I still don't understand where the boundary was.* (<http://bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy=understand>). Спостережено, що в корелятивні відношення в цьому варіанті розглядуваної моделі вступає значна частина українських та англійських дієслів, об'єднаних мікрокатегорією „дія – розумова діяльність” (укр. *думати, знати, пояснювати, розуміти, думати*; англ. *to ask, to consider, to decide, to discover, to explain, to guess, to observe, to perceive etc.*).

Своєрідність українських синсемантичних дієслів, що заповнюють розглядувану модель, становить їхня активність в утворенні фразеологізмів, які за структурою постають як двохелементні семантичні єдності, хоча у формально-синтаксичній структурі традиційно розглядають як один синтаксичний компонент (присудок чи головний член односкладного речення): *Хто мовчить, той двох навчить* (Н. тв.); *Хто спішить, той людей смішить* (Н. тв.); *Рибак рибака бачить* здалека (Н. тв.) та ін.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, зіставивши українські та англійські реченневі структури із синсемантичними дієсловами визначених мікрокатегорій, об'єднаних предикативно-однооб'єктною моделлю каузованого (психо-емоційного та розумового) впливу на предметну субстанцію, було встановлено такі

основні спільні та специфічні риси синтагматики української та англійської дієслівних систем. (1) Корелятивні ознаки реченнєвих структур обох мов, об'єднаних предикативно-однооб'єктною моделлю каузованого (розумовного та психо-емоційного) впливу на предметну субстанцію, відбито в тому, що: а) структуру речень формують синсемантичні дієслова, які на рівні семантичних едностей прогнозують одну сильну позицію для заповнення її відповідними (найчастіше іменниковими / займенниковими) структурами, що в реченні кваліфіковано обов'язковим придієслівним компонентом; б) обов'язковий компонент об'єктної семантики українського речення в типовій морфологічній формі знахідного відмінку відповідає формі непрямого відмінка англійського речення. (2) Виявлені випадки часткової чи повної некорельованості українських та англійських дієслів у реченнях предикативно-однооб'єктної моделі мають переважно формальні показники в межах обов'язкових придієслівних компонентів об'єктної синтаксичної семантики і можуть бути пояснені особливостями граматичного ладу кожної із зіставляваних мов. При цьому експлікаторами корелятивності виступають предикативні, непредикативні й напівпредикативні (в англійській мові) аналітичні/ синтетичні, прості/ускладнені форми. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в можливості застосування розробленої авторської методики двобічного зіставного аналізу дієслівних систем української та англійської мов для подальшого контрастивного дослідження одиниць у їхніх синтагматичних вимірах, зокрема для аналізу реченневотвірного потенціалу дієслів у сфері інших моделей дієслівних речень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л. С. Структура простого предложения современного английского языка / Л. С. Бархударов. – М. : Высш. школа, 1966. – 199 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики укр. мови / [за ред. І. Вихованця] / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пультсари», 2004. – 400 с.
3. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : Вид-во ДонДУ, 2006. – 378 с.
4. Іваницька Н. Б. Функціонально-семантична класифікація українських та англійських дієслів : [монографія] / Н. Б. Іваницька. – К. : КНТЕУ, 2004. – 196 с.
5. Іваницька Н. Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика : монографія / Н. Б. Іваницька. – Вінниця : СПД Главацька, 2011. – 636 с.
6. Іваницька Н. Б. Tertium comparationis у міжмовному зіставленні дієслівних систем / Наталя Іваницька // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 46–59.
7. Іваницька Н. Б. Модель простого речення дієслівної будови як tertium comparationis синтагматики дієслівних систем української та англійської мов / Н. Б. Іваницька // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. статей / відп. ред. Корольова А. В. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – Вип. 11. – С. 199-205.
8. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища шк., 1986. – 167 с.
9. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : [підручник] / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.
10. Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : [монографія] / О. І. Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
11. Почепцов Г. Г. Конструктивный анализ структуры предложения / Г. Г. Почепцов. – К. : Вища школа, 1971. – 191 с.
12. Fillmore C. J. Construction grammar course book // Charles Fillmore, Paul Kay. – Berkeley : University of California, 1992. – 113 p.
13. Fries Ch. The Structure of English / Charles Carpenter Fries. – Editeur Longmans, Green and Co, 1963. – 304 p.

Іваницька Н. Б. Синтагматическая корреляция украинской и английской глагольных систем в предикативно-однообъектной модели каузированного влияния на предметную субстанцию.

В статье установлены синтагматические параметры украинской и английской глагольных систем в плане образования ими предикативно-однообъектной модели каузированного влияния на предметную субстанцию. Выбранная модель предложения выступает основой сопоставления, поскольку является сформированной на основе дифференциальных признаков моделей такого типа в обоих языках. В работе использованы положения разработанной в лингвистике теории номинативного минимума предложения, который традиционно рассматривают как расширенную схему, включающую минимальную структурную схему предложения (главные компоненты) и обязательные присловные распространители, необходимые для реализации предложением номинативной функции. Коррелятивные признаки конструктивных структур обоих языков, объединенных предикативно-однообъектной моделью каузированного влияния на предметную

субстанцію, отражены в том, что структуру предложений формируют синсемантические глаголы, которые на уровне семантических единств прогнозируют одну сильную позицию для заполнения ее соответствующими структурами, квалифицирующимися в предложении обязательным приглагольными компонентами. Выявленные случаи частичной или полной некоррелированности имеют преимущественно формальные показатели в пределах обязательных приглагольных компонентов объектной синтаксической семантики и могут быть объяснены особенностями грамматического строя каждого из сопоставляемых языков.

Ключевые слова: украинская и английская глагольные системы, предикативно-однообъектная модель каузированного влияния на предметную субстанцию, основа сопоставления (*tertium comparationis*), коррелятивность.

Ivanytska N.B. Syntagmatic Correlation of Ukrainian and English Verb Systems in the Context of Predicative-one-object Model of Causative Influence on Substance.

The paper focuses on the syntagmatic characteristics of the Ukrainian and English verbs systems in the light of their capacity to form predicative-one-object model of causative influence on substance. The chosen model is the basis for comparison of the sentence, because it is formed on the basis of differential characteristics of models of this type in both languages. The investigation is based on the theory of nominative minimum of sentence that is traditionally viewed as an extended scheme which includes minimal structural scheme of the sentence (main components) and mandatory verbal radiators necessary for the implementation of the sentence nominative function. Correlative verbal features of the predicative-one-object model of causative influence on substance are reflected in the fact that the structure of sentences is formed by synsemantical verbs. They predict a strong position to fill it appropriate (usually noun/pronominal) elements at the level of semantic unities that effect obligatory verbal components in the sentence. Identified partial or complete lack of correlation is mostly measured by formal parameters. They were found in the sphere of obligatory components caused by verbs and had object syntax semantics. It can be explained by the peculiarities of grammatical structure of each contrasted language.

Key words: Ukrainian and English verbal systems, predicative-one-object model of causative influence on the substance, the basis of comparison (*tertium comparationis*), correlation.

Медведєва Світлана
(Вінниця)

УДК 811.111'42

**СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ЯВИЩ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ
ТА МУЛЬТИЛІНГВІЗМУ В АНГЛОМОВНИХ КРАЇНАХ**

У статті здійснена спроба проаналізувати тенденції мультикультуралізму та мультилінгвізму в сучасному світі. Враховуючи багатогранність цих питань, їх огляд здійснено у тісному зв'язку між політичним, історичним, соціологічним, психологічним, мовним та культурним аспектами сучасного політичного процесу. Окремим пунктом статті виділяється мовна політика держави, як чинник, який обумовлює панування тих чи інших настроїв в суспільстві та впливає на вироблення певної політичної позиції особистості та ступені її задіяності у соціально-політичних процесах країни. Аналіз процесу мультикультуралізму також представлено в історичному розрізі, що дає можливість прослідкувати динаміку та можливі наслідки цього процесу.

Ключові слова: мультикультуралізм, мультилінгвізм, глобалізація, мовна політика, етнокультурні спільноти.

Постановка наукової проблеми. Принципи мультикультуралізму та перспективи їх реалізації в політиці держав з демократичним устроєм є одним з найактуальніших питань, навколо якого розгортаються дискусії як суспільного, так і наукового характеру. Ці дискусії тривають вже протягом майже двох сторіч. Саме поняття мультикультуралізму з'явилося ще в 60-ті роки двадцятого століття на позначення характеристики соціальної політики в Канаді в умовах етнокультурного, расового та релігійного розмаїття країни.

Питання мультикультуралізму не втрачає своєї актуальності набуваючи нового звучання в сучасному світі. Наразі політика мультикультуралізму пов'язана з обговоренням таких дискусійних питань, як «криза ідентичності», «війна цивілізацій», міжкультурна комунікація. При цьому на перший план виходять проблеми переважно соціально-політичного характеру. Питання мультикультуралізму розглядається у співвіднесенні трьох рівнів: демографічного (опис змін демографічних та етнокультурних параметрів національних суспільств під впливом ендегенних та екзогенних факторів), ідеологічного (концепції, які відображають ідейно-політичні аспекти та аспекти світобачення парадигми мультикультуралізму) та політичного (аналіз питань практичного використання принципів мультикультуралізму в політиці сучасної держави) [2; с. 64].

До сфери інтересів мультикультуралізму в його найрізноманітніших проявах потрапляє перш за все проблема єднання та розмаїття, взаємовідносини між «своїми» та «іншими, чужими». Про це свідчать дослідження таких вчених, як К. Инглис, Э. Гутман, Г. Мансур, Дж. Эдвардса, Э. Смита, В. Кимлика, Дж. Смолич, Ф. Грена, С. ДеАлькантара, Р. Ставенхагена, Д. Корсона, С. Лежера. Зробили внесок у дослідження цього питання такі російські вчені, як Н.А. Алексахна, А. А. Борисов, М. В. Жеребкин, А. А Жириков, А.И. Куропятник, С. В. Михайлов, Г. Г. Новиков та інші.

Отже, поняття мультикультуралізму включає рівність расових та етнічних співтовариств, визнання державою прав за колективними етнічними утвореннями, співіснування цих утворень в будь-якій країні із включенням, але без асиміляції в загальну політичну культуру, відмову від панівного тиску культури корінного населення, при цьому поважного ставлення до мови та культури корінного населення. Іншими словами, поняття мультикультуралізму позначає політику держави, що спрямована на підтримку та правове забезпечення етнічно-культурного розмаїття за умов одночасного згуртування громадян для спільного вирішення проблем в державі. Однією з можливостей вирішення цих питань є правильне ведення мовної політики. Цей аспект підлягав ретельному вивченню такими вченими, як Ф. де Варенес, Р. Філіпсон, А. Эйде, Д. Кібе, а також У. Озолніс, Б. Булівант, Дж. Эдвардс.

Підставою для реалізації політики мультикультуралізму на сучасному етапі є міграційна хвиля обумовлена посиленням соціально-економічної нерівності між Північчю та Півднем. Стаття передбачає дослідження тісного взаємозв'язку між політичним, історичним, соціологічним, психологічним, мовним та культурним аспектами сучасного політичного процесу.

Поряд з тенденцією до об'єднання культур, процесами уніфікації та глобалізації спостерігається також протилежний процес – тенденція до відособлення та локалізації. **Метою статті** є дослідити переважання тієї чи іншої тенденції в країнах Західної Європи, зокрема Великобританії, та в Сполучених Штатах Америки. Мета дослідження реалізується в наступних завданнях: (1) окреслити сучасну інтерпретацію трактування поняття мультикультуралізму; (2) дослідити динаміку розвитку цього поняття в історичному розрізі; (3) проаналізувати ідеологічну позицію англосаксонських держав на сучасному етапі; (4) виявити загальну тенденцію сьогодення щодо мультикультуралізму та мультилінгвізму у їхньому зв'язку з політичними та культурними процесами. **Актуальність роботи** обумовлена підвищеною увагою політологів, соціологів, філософів, а також філологів до проблеми мультикультуралізму та шляхів її розв'язання високорозвиненими державами. Дослідження проводиться на матеріалі документів США та Великобританії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Вибір саме цих країн для проведення дослідження обумовлений рядом причин. Огляд історичних процесів у Сполучених Штатах Америки вказує на пошук можливого мирного співіснування різних етнічних груп в межах однієї держави. Ілюстрацією стають моделі «плавильного котла» (XIX – XX ст.), теорія «культурного плюралізму» (1915 р. розробник – Х. Коллэн), модель, яка отримала назву «томатний суп» та була сфокусована на припущенні, що іммігранти адекватно адаптуються до англосаксонських культурних традицій.

Водночас поруч з офіційною ідеологією універсалізації культурної ідентичності, спостерігається тенденція до самоізоляції та замикання в межах етнічних спільнот, як реакція на спробу багаторівневої уніфікації. Саме з такою проблемою, так званим реактивним мультикультуралізмом, стикнулися Сполучені Штати Америки у дев'яності роки минулого сторіччя. Йдеться про бажання етнічних, релігійних та інших меншин відокремитись, не

зливатись з більшістю. Сучасне поняття мультикультуралізму включає поняття інтеграції без асиміляції, існування багатьох етнічно-культурних осередків в межах однієї держави із одночасним домінуванням, проте не насадженням, культури етнічної більшості.

Проте, лідер консервативної партії Великобританії Д. Камерон трактує політику мультикультуралізму як таку, що базується на поділі людей за етнічною ознакою, що посилює фрагментацію суспільства: “We have allowed the weakening of our collective identity. Under the doctrine of state multiculturalism, we have encouraged different cultures to live separate lives, apart from each other and away from the mainstream” («Ми дозволили послабити нашу колективну ідентичність. В рамках доктрини державного мультикультуралізму ми заохотили різні культури жити окремим життям, поодаль одна від одної та від головної течії») (цит. за: [Johnson; с. 136]). Окремі науковці вбачають загальну тенденцію консерваторів до несхвалення політики мультикультуралізму з її завищеними вимогами та відсутністю врахування економічних та політичних умов країни. Проте, серед задач, які проголошувались партією консерваторів у передвиборчому документі “Built to Last” the aims and values of the conservative party, знаходимо: «taking action to ensure more women candidates, candidates from black and minority ethnic communities, and candidates with disabilities» [5; с. 6]. Отже, ідея мирного співіснування різних етнокультурних спільнот є досить привабливою, проте не завжди вдається її реалізувати практично. В США ідеологія мультикультуралізму також має чимало противників. Як пояснює Дрожжина С. «ця ідеологія явно суперечить „американській мрії“, найважливіший елемент якої – уявлення про єдину „американську націю” [2; с. 54].

Ідея мультикультуралізму нерозривно пов’язана з ідеєю мультилінгвізму, суть якої У. Бек вбачає «не в тенденції до мовної уніфікації, а в плутанині мов та ідентичностей». (цит. за: [Ушанова; с. 28]). Політика мультилінгвізму (багатомовності) передбачає здатність спілкуватися декількома мовами, що також відкриває можливість залучення до інших культур, іншого типу мислення, вироблення власного мислення, яке готове до відкритого діалогу культур.

З іншого боку, впродовж всієї історії існування людство відчувало необхідність у виробленні мови, яка б стала спільною для зустрічей на міжнародному рівні представників різних країн. Відмінною характеристикою сучасного суспільства є величезна кількість міжнародних контактів, а спільною, міжнаціональною мовою стала англійська. Про це свідчать й такі існуючі вирази, як “World English”, “International English”, “English as Lingua Franca”, “Global English” та “Globish”. Англійська мова є робочою мовою або однією з робочих мов всіх міжнародних організацій. Англійська мова також поза конкуренцією в сферах бізнесу, навчання, технологій та науки, також ЗМІ та індустрії розваг. Англійська мова стала символом сучасності та свободи слова та найпопулярнішою мовою, яка використовується у нових комунікаційних каналах (блоги, соціальні мережі). Говорити англійською означає вийти за межі національної культури та стати частиною глобальної культури.

Проте існує певний ризик такої експансії мовного світу однією мовою, адже мова є носієм культури, отже шляхом розповсюдження англійської мови відбувається насадження культури та цінностей англосовних країн (особливо США), відкриває шлях до економічного та політичного домінування цих країн, що в решті може призвести до втрати іншими країнами своєї національної ідентичності. Проте, численні дослідження зарубіжних дослідників вказують на те, що до вивчення мови людей спонукає бажання оволодіти лише комунікативними навичками, без урахування його соціокультурного нашарування.

Мультилінгвізм є необхідною умовою співіснування різноманітних етнокультур, проте виникає небезпека щодо збереження монолінгвальної культури. Саме збереження нації як єдиного цілого є причина, якою Д. Камерон керується з метою впровадження ідеологія «Єдина нація – єдина мова». Тобто, всі етнокультурні спільноти, які мешкають на території Великобританії, повинні залучатись до вивчення державної мови. Саме мова сприяє об’єднанню всіх громадян Великобританії у єдину силу. Така мовна політика в державі покликана укріпити політичну стабільність, сприяти ефективному використанню механізмів мовної комунікації з метою об’єднання громадян. Це ще раз доводить твердження про неможливість існування політики без мови. Розвиток гармонійних міжнаціональних та міжнародних відносин та політична стабільність в державі напряму залежать від правильно спланованої мовної політики.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Мультикультуралізм та тенденції до зближення націй, обмін інформацією, досвідом, культурою є невід'ємними рисами сьогодення. Неможливо охопити всі позитивні та негативні моменти цих процесів в межах однієї статті, проте варто відзначити, що створення умов для адекватного міжкультурного спілкування, зокрема на державному рівні, є вкрай важливим, і вирішальну роль у цьому відіграє відповідно вибудована мовна політика держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемьева, Елена Юрьевна Лингвокультурная составляющая современного политического процесса : Специфика англоязычных государств: дис. на присвоение науч. звания кандидата полит. наук : 23.00.02 / Елена Юрьевна Артемьева. – Нижний Новгород, 2003. – 241 с.
2. Дрожжина С. В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти: Монографія / С. В. Дрожжина. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2005. – 196 с.
3. Куропятник А. И. Мультикультуралізм : проблемы социальной стабильности полиэтнических обществ / А.И. Куропятник. – СПб. : Издательство СПбГУ, 2000. – 205 с.
4. Ушанова И. А. Мультикультуралізм и глобализация : пути развития / И. А. Ушанова. – Вестник Новгородского Государственного университета: зб. наук. праць. – НГУ, 2004. – Вип.27. – С. 24 – 29.
5. Built to Last: Aims and Values of the Conservative Party. – Polar Print Group Ltd, 2006. – 7 p.
6. Johnson David Cassels Language Policy / D. C. Johnson. – Houndmills, Basingstoke, Hampshire : Palgrave Macmillan, 2013. – 308 p.
7. Nick Clegg sets out vision of multiculturalism // [електронний ресурс].
8. Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-12638017>

Медведева С. Современные подходы к трактовке мультикультуралізма и мультилингвизма в англоязычных странах

В статье предложен анализ тенденций мультикультуралізма и мультилингвизма в современном обществе. Принимая во внимание многогранность этих вопросов, их рассмотрение подано в тесной связи с политическим, историческим, социологическим, психологическим, языковым и культурным аспектами политической действительности. Отдельным пунктом статьи выделяется языковая политика государства, в качестве составляющего, которое предопределяет наличие тех или иных настроений в обществе и влияет на формирование политической позиции личности и меры участия в социально-политических процессах в стране. Анализ политики мультикультуралізма представлен также в историческом разрезе, что дает возможность проследить динамику явления и возможные последствия.

Ключевые слова: мультикультуралізм, мультилингвизм, глобализация, языковая политика, этнокультурные сообщества.

Medvedeva S. The Modern Approaches towards the Interpretation of Multiculturalism and Multilingualism in English-Speaking Countries.

In the article the analysis of tendencies of multiculturalism and multilingualism in modern society is suggested. Taking into account the complexity of the notions, they are discussed in their close connection with political, historical, sociological, psychological, lingual and cultural aspects of political reality. Peculiar attention is given to the notion of language state politics as to the phenomenon that predetermines the existence of certain moods in the society and influences the formation of a complex of political views and the extent to which a person is ready to participate actively in socio-political life of the country. The notion of multiculturalism is also presented in its historical development, which gives the opportunity to follow the process of its development and the possibility to calculate the consequences.

Key words: multiculturalism, multilingualism, globalisation, language politics, ethnic-cultural unity.

*Людмила Мельник
(Вінниця)*

УДК 811.111'255.4

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АРХАЇЗМІВ ЯК ІСТОРИЧНО-ЗАСТАРІЛИХ ОДИНИЦЬ

У статті розглядаються архаїзми, їх види, стилістичні функції, які вони виконують у художніх творах. Встановлено найбільш вдалі лексичні трансформації, що трапляються в українських перекладах. Досліджено варіанти перекладу архаїзмів, перекладацькі трансформації та труднощі, які можуть виникати під час перекладу історично-застарілих слів у художньому тексті. Запропоновано шкалу оцінки перекладу архаїзмів, яка враховує передачу їх основних функцій. Проаналізовано погляди окремих лінгвістів на процес перекладу в контексті міжкультурної комунікації. З'ясовано, що архаїзми як елемент відображення дійсності мають вагомe стилістично-експресивне значення у текстах різних сфер використання та тематики, передаючи особливий відтінок значення, і завдяки своєму історичному підтексту формують специфічний експресивний фон.

***Ключові слова:** архаїзм, переклад, транслітерація, поняття, історизм, відповідник, англійська мова, адекватність, еквівалентність.*

Постановка наукової проблеми. Сучасна теорія перекладу виходить з того, що одним з важливих видів вербальної комунікації є обмін інформацією між людьми, що говорять на різних мовах і які належать до різних культур. Така міжмовна (або двомовна) комунікація може здійснюватися лише за участю посередника, який здатний сприймати повідомлення в письмовій або усній формі однією мовою й відтворювати її засобами іншої мови. Таке мовне посередництво може здійснюватися різними способами, головним з яких є переклад. З питанням перекладу архаїзмів у першу чергу пов'язане питання про збереження їх самобутності, зумовленої темпоральним сегментом слова, а саме: експресивних функцій, їх ролі, як ключових елементів діалогу та елемента, що створює динаміку подій, утворює розвиток сюжету.

Мета публікації – розглянути основні труднощі перекладу архаїзмів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Переклад художнього тексту розглядається як особлива форма функціонування мовної системи, сутність якої полягає в створенні комунікативної еквівалентності нового тексту по відношенню до оригіналу й по можливості передачі повного обсягу змісту твору. В таких випадках тільки комплексний підхід може забезпечити ефективність під час перекладу з однієї мови на іншу, яка враховує лінгвістичний, культурологічний, історичний, філософський аспекти. Переклад як вид творчої діяльності, нерозривно пов'язаний з мовою та передбачає внутрішнє зіткнення двох мов і двох культур, допомагає проникнути в світ культури того чи іншого народу, поглянути на духовні цінності очима представника тієї чи іншої культури і може стати невід'ємною частиною духовного виховання та становлення індивідів, націй. У той же час, переходячи з одного культурного пласту в інший, "культурні архетипи" [1] визначають динамічний, поступальний розвиток самої культури. При цьому перекладач, так само як і автор, являє собою певну особистість із певним світоглядом, певним ступенем образності мислення, емоційності тощо, яка прагне зрозуміти культурний фон мови оригіналу й реалізувати свій індивідуальний спосіб передачі задумів автора твору.

Мовний матеріал неодмінно впливає на характер переданого повідомлення. Сучасна теорія перекладу наполегливо підкреслює необхідність збереження національної й історичної специфіки оригіналу. І якщо національна специфіка вже сама по собі історична, то риси епохи не завжди виступають як складова частина національної специфіки: бувають історичні явища, міжнародні по самій своїй суті, наприклад лицарська культура епохи феодалізму, що вимагає від перекладача передачі історичних реалій (костюм, зброя), особливостей етикету, психологічних рис. Труднощі для перекладача при передачі історичного і національного колориту виникає вже з того, що тут перед ним не окремі, конкретно вловимі, що виділяються в контексті елементи, а якість, в тій чи іншій мірі властиве всім компонентам твору: мовного матеріалу, формою та змістом.

В. Гумбольдт зазначав, що кожен народ обвєдений колом своєї мови й вийти з цього кола може, тільки перейшовши в інше. Однак такий “прорив” представляється можливим тоді, коли ми намагаємося проникнути в таємницю “духу” іншої мови. “Мова, – говорить він, – являє собою безперервну діяльність духу, що прагне перетворити артикульований звук у вираження думки” [4].

Творче мислення перекладача виконує дві взаємопов’язані функції: по-перше, відтворюючи реальну дійсність іншомовного середовища, реалізує свій задум, по-друге, він як би переосмислює факти, явища, щоб їх опис задовольняло сприйняття українського й українськомовного адресата. Під час перекладу архаїзмів відтворюється історія культури мови. Переклад архаїзмів здійснюється за такими параметрами: дослівний переклад і закономірна відповідність (еквівалент, аналог, адекватна заміна). При перекладі текстів з архаїзмами виникає проблема адекватної передачі як самої форми даної одиниці, так і експресивно-змістового наповнення, а також повноцінне відображення контекстуального відтінку архаїзмів у тексті перекладу. Для чіткого вираження значення одиниць застарілої лексики важливо враховувати особливості впливу лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів на відтворення змісту оригіналу засобами цільової мови. Способи перекладу специфічних лексичних одиниць не є універсальними, однак можна виділити наступні відомі перекладацькі трансформації. Архаїзми перекладаються транскрипцією або транслітерацією, тобто одиницями національно-специфічної лексики, значення яких залежить від структури самих одиниць на фонологічному рівні. Коли в мові не можна знайти еквівалент одиниці мови оригіналу, який би повністю відтворював як семантичне, так і екстралінгвістичне значення слова, використовується експлікація або описовий переклад. Семантична аналогія застосовується при перекладі одиниць, які виражають схожі значення та виконують однакові функції в мові, хоч і відрізняються за своєю формою. Одним із найпоширеніших способів перекладу історичних реалій, відповідно, архаїзмів є дескриптивна перифраза. Контекстуальне розтлумачення реалії – такий вид відтворення семантико-стилістичних функцій реалій, який нерозривно пов’язаний з цілісністю художнього тексту і полягає в роз’ясненні суті реалії в найближчому контексті [6].

Г. Винокур вважає, що архаїзми – це застарілі й, які вийшли з обігу назви або назви застарілих, що пішли в історію предметів і явищ [5]. У сучасній мові архаїзми якщо й використовуються, то найчастіше в стилістичних цілях: для відтворення колориту минулої епохи, або щоб додати мови особливої урочистості й піднесеності.

Функції архаїзмів дуже різноманітні, і саме поняття архаїзм потребує деякого уточнення. Цей термін поєднує різноманітні поняття. Різноманітні шляхи розвитку лексики. Увесь час іде процес втрати мовою одних слів і появи в ній інших, одні слова виходять з тих чи інших причин з ужитку й можуть взагалі “випасти” з мови, інші ж, з’явившись, починають відігравати важливу роль у живому спілкуванні, завойовують собі поступово міцне місце в мові. Ці процеси мають місце й в українській, і в англійській мовах.

До архаїзмів відносять слова і вирази, які застаріли і не використовуються в сучасній мові тому, що мають відповідні “сучасні” синоніми, як, наприклад, *whilome – formerly, swain – peasant, methinks - it seems to me, yon – there, habit – dress, to trow – to think* тощо. З іншого боку, до архаїзмів відносять такі слова, які синонімів не мають тому, що поняття, висловлені цими словами, не відіграють жодної ролі в сучасному житті суспільства. Наприклад, в українській мові такі слова, як щит, булат, данина, терем, кольчуга; в англійській мові; *gorget, mace, thane, yeoman, goblet, baldric* тощо. Ці слова не зникають із словникового складу мови, вони тільки обмежені в своєму вжитку сферою історичних романів, нарисів і досліджень з історії відповідних періодів [10].

Отже, доцільно розділити архаїзми на слова старовинні або забуті, які представляють собою терміни старовини й застосовуються лише в особливих стилістичних цілях у сучасній літературній мові, і слова застарілі, які ще не втратили свого значення в системі лексики сучасної літературної мови.

Переклад архаїчних дієслів привертає увагу перекладача можливістю чи неможливістю відтворення їх хронологічного елемента, завдяки якому вони складають архаїзований фон твору, відтворюють приналежність дійової особи до певного часового періоду або створюють стилістично забарвлений відтінок твору. Слід враховувати, що дійовим особам художніх творів властиво особливо експресивно та вагомо висловлювати свою думку за допомогою архаїчних

дієслів, запитувати думку інших, звертатися за допомогою до інших персонажів щодо вирішення якогось питання: “*Richard arise from his bed, sayest thou?*” [9]

Важливим елементом, на який слід звертати увагу при перекладі віршу з архаїчними елементами, є експресивність слів автора, з метою виказати своє ставлення, наприклад, поважливе, охарактеризувати основний персонаж. У поезії використовуються архаїзовані дієслова, як засіб творення риторичних звертань до читача: “*Thou knowest the prayers and vigils of thy youth.*” [7, с. 12]. Архаїзовані дієслова посилено реалізують функцію відтворення динаміки подій твору, епізоду чи думки; спонукання чи заклику до дії у промові чи діалогічному мовленні; функцію зображення душевного стану чи відчуття особи, є сильним експресивним засобом і містять вагому інформацію про ціль висловлювання [2; 4].

Ефективність передачі часової інформації архаїчних дієслів у перекладі може бути досліджена за допомогою схематичної шкали, що градує ступінь її відтворення: архаїзація лексичного елемента у перекладі – модернізація та передача деяких основних функцій – нівелювання, втрата лексичного елемента. Під модернізацією розуміється передача архаїчного елемента сучасним лексичним відповідником і втрата хронологічної інформації під час передачі лексичної одиниці будь-яким способом.

У практиці перекладу В. Виноградов [7] виділяє два етапи роботи. Один з них пов’язаний з осмисленням тексту іноземною мовою, а інший – з відтворенням його рідною мовою. Перший етап перекладу, званий сприйняттям тексту, включає в себе сприйняття твору, коли перекладач намагається глибоко осмислити і відчутти текст ще до безпосереднього перекладу тексту, і власне перекладне сприйняття, тобто безпосереднє сприйняття конкретних слів, речень і виразів у процесі перекладу.

Беручи до уваги все вищесказане, слід уникати наступних помилок під час перекладу архаїзмів:

1. Автор зображує конкретну історичну епоху, старанно копіюючи її мову, описуючи реалії. Тут головним помічником перекладача є словники, і він буде застосовувати адекватний переклад. Під адекватністю слід розуміти не тільки відповідність даному перекладному слову, але і всьому словесному оточенню, тобто контексту. Адже зазвичай переводяться не окремі слова, а думки, виражені не одним, а кількома словами. Тому було б логічно вважати мінімальною “одиницею перекладу” не слово, а словосполучення або навіть смислову групу, яка має відносно закінчену думку. Існують дві категорії словникових відповідників: еквіваленти і варіантні відповідності. Оскільки еквівалент – це єдине постійне й рівнозначне відповідність, то при наявності еквівалента перекладач позбавлений права вибору. Але бувають випадки, коли для уникнення нудного повторення одного й того ж слова чи з інших стилістичних причин слід відмовитися від існуючого еквівалента і знайти йому заміну синонімічних у перекладі.

2. Автор зображує вигаданий світ, мова якого наближений до мови певної історичної епохи цього світу. У цьому випадку перекладачеві розумно вдаватися до непрямого перекладу. Наприклад, у перекладі роману В. Скотта “Айвенго” [8] опис кольчуги лицаря “... *curiously plaited and interwoven, as flexible to the body as those which are now wrought in the stocking-loom, out of less obdurate material*” виглядає наступним чином: “... вона була зроблена надзвичайно майстерно і також щільно прилягала до тіла, як наші фуфайки, сплетені з м’якої вовни”. Таким чином, типове англійське поняття “*stocking-loom*” (вид ткацького верстата) було перекладено на українську мову “фуфайка”, яка в українській мові позначає різновид робочого одягу, не маючи ніякого ставлення до лицарським зброї. Згадуваний в одному з епізодів роману англійська титул “*baron*” (“барон”) перекладений на українську мову як “поміщик”, що є грубим порушенням як тимчасового, так і національного колориту: “поміщик” – у Російській імперії до 1917 р: землевласник (зазвичай дворянин). Дія роману розгортається в 12 столітті, коли на Русі такого поняття ще не існувало.

Відмінності в мовах іноді вимагають певних доповнень під час перекладу. Так, англійське слово *industry* має форму множини – *industries*, тоді як український іменник “промисловість” є збірним і вживається в однині (the industries of Britain “промисловість Англії”). В інших випадках, коли необхідно зберегти у перекладі значення множини, перекладач має ввести додаткове слово “галузі”; наприклад, *delegates from various industries* “представники різних

галузей промисловості”. Додавання такого роду необхідні, інакше перекладач порушив би норми української мови або спотворив зміст.

3. Не менш серйозною помилкою є внесення вульгаризмів і просторіччя в авторський текст, написаний літературним стилем, або в мову персонажів, що належать до кола освічених людей. Такі помилки створюють у читачів неправильне уявлення про суспільне становище, характер і виховання даних персонажів, а також про соціальні відносини між ними.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Із усього вищесказаного слід зробити висновок про те, що перекладаючи архаїзми, перекладач повинен слідувати авторським задумом і за допомогою обраного методу перекладу намагатися максимально донести до читача не лише зміст твору, але і його колорит, особливості авторської мови. Уміле використання архаїзмів не тільки не шкідливо, але просто необхідне, незамінне, безцінне під час перекладу старих текстів, бо це найважливіший засіб художнього впливу і важливий арсенал вираження змісту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексєєва І.С. Професійний тренінг перекладача : навчальний посібник з усного та письмового перекладу для перекладачів і викладачів / І.С. Алексєєва. – СПб. : Союз, 2001.
2. Бархударов Л.С. Мова і переклад / Л.С. Бархударов. – М. : Міжнародні відносини, 1975.
3. Винокур Г.О. Про мову історичного роману / Г.О. Винокур. – М. Вища школа, 1991.
4. Гумбольдт В. Вибрані праці з мовознавства / Вільгельм фон Гумбольдт. - М. : Прогрес, 1984.
5. Винокур Г.О. Про мову історичного роману / Г.О. Винокур. – М. Вища школа, 1991.
6. Гальперін І.Р. Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження / І.Р. Гальперін. -- М., 1981.
7. Виноградов В.С. Тимчасова стилізація як перекладацький прийом / В.С. Виноградов. – М., 1997.
8. Скотт В. Айвенго / Вальтер Скотт // Бібліотека класики. – М. : Художня література, 1985.
9. Комісарів В.Н. Лінгвістика перекладу / В.Н. Комісарів. – М. : Міжнародні відносини, 1980.
10. Рецкер М.І. Теорія перекладу і перекладацька практика / М.І. Рецкер // Нарис лінгвістичної теорії перекладу. - М. : Міжнародні відносини, 1974.

Медведева Л. Особенности перевода архаизмов как исторически устарелых единиц.

В статье рассматриваются архаизмы, их виды, функции, которые они выполняют в художественных произведениях. Исследуются варианты перевода архаизмов, переводческие трансформации и проблемы, которые могут возникать при переводе устаревших слов. Рассматриваются наиболее удачные лексические трансформации, встречающиеся в украинских переводах. Предлагается шкала оценки перевода архаических глаголов, которая учитывает передачу их основных функций. Анализируются точки зрения отдельных лингвистов на процесс перевода в контексте межкультурной коммуникации. Выяснено, что архаизмы как элемент отражения действительности имеют большое стилистически экспрессивное значение в текстах различных сфер использования и тематики, передавая особый оттенок значения, и благодаря своему историческому подтексту формируют специфический экспрессивный фон.

Ключевые слова: *архаизм, перевод, транслитерация, понятие, историзм, соответствие, адекватность, эквивалентность.*

Medvedeva L. The Peculiarities of Archaisms as Historical Words Translation.

The article highlights archaisms, their types, stylistic functions that they perform in works of art. The ways of the translation of archaisms, translation transformations and issues that may arise in the translation of old words are analyzed. It concerns the most successful lexical transformations which occur in Ukrainian versions of archaic verbs translation. We suggest scale for evaluating their translation, which takes into account their main functions. We also define main tendencies for translating archaisms. It was found that the archaisms as part a reflection of reality have reasonable stylistically expressive meaning in texts using a variety of areas and topics, conveying a special shade of meaning and because of its historical connotations form a specific expressive form background.

Key words: *archaism, translation, transliteration, concept, historicism, correspondence, adequacy, equivalency.*

*Ірина Місягіна
(Івано-Франківськ)*

УДК 17.035.3:81:39

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У ПАРЕМІЙНИХ ОДИНИЦЯХ УКРАЇНСЬКОГО ТА АНГЛІЙСЬКОГО ЕТНОСІВ

Проаналізовано явище толерантності в паремійних одиницях англійського та українського етносів. Описано комунікативний та лінгвокультурний аспекти функціонування толерантності у паремійних одиницях обох етносів та виявлено її взаємозв'язок із максимами кооперативного спілкування. Здійснено порівняльний аналіз явища толерантності у паремійних одиницях на основі специфіки відображення ними максимумів Кількості, Якості, Відношення та Способу Вираження. Доведено, що степінь дотримання постулатів спілкування є культурно обумовленою у англійському та українському етносах, про що свідчить нерівномірна кількість знайдених паремій, їх смислове навантаження та інтенсивність. Визначені риси, що характеризують толерантну комунікативну особистість та здійснено їх порівняльний аналіз у англійському та українському етносах. Вказані основні навички комунікативної особистості, що впливають на ведення толерантної комунікації.

***Ключові слова:** толерантність, толерантна мовленнєва комунікація, толерантна комунікативна особистість, Принцип Кооперації, максими спілкування, паремійна одиниця.*

Феномен толерантної комунікації об'єктивно відображений у паремійних одиницях будь-якої мови. Народна мудрість та досвід спілкування попередніх поколінь розкривають основні загальноприйняті правила, норми та установки, що сприяють веденню толерантного спілкування. Ці правила є свідченням комунікативної компетенції людей і визначають їх поведінку під час толерантної комунікації.

Постановка проблеми. Паремії завжди відображають найважливіші та найбільш значимі фактори та константи комунікативної поведінки певного народу, як наприклад, толерантне ставлення до співрозмовника. На сьогодні вивчення феномену толерантності обмежувалось лінгводидактичними [7], комунікативно-прагматичними [1] та лінгвокогнітивними [14] розвідками, проте для здійснення комплексного дослідження необхідним вважаємо проведення порівняльного аналізу явища толерантності у паремійних одиницях англійського та українського етносів, що дасть можливість та доступ до глибшого розуміння універсальних механізмів відображення цього явища у картині світу обох етносів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Толерантність як об'єкт дослідження обрали такі вітчизняні та зарубіжні лінгвісти-науковці як, І.А. Стернін [8; 9], С.Г. Тер-Мінасова [10], Н.І. Формановська [11], А.Д. Шмельов [14], Ф.С. Бацевич [1], М.Я. Димарский [5], І.І. Просвіркина [7], Н.А. Бусова [3], І. Борисова [2], В.Ю. Хотинец [12]. Толерантна мовленнєва комунікація – це «мовленнєва форма взаємодії людей, яка при передачі інформації, спонукання до дії, вираженні почуттів, емоцій бере до уваги переконання адресата, розуміє та поважає культурні цінності адресата, не допускає жодних форм мовної агресії» [7, с. 25].

Особливістю толерантної комунікації є те, що спілкування між людьми у будь-якому випадку спрямоване на уникнення конфлікту цілей, установок та бажань комунікантів, навіть за умови невідповідності їх картин світу.

Феномен толерантності по-різному відображений у мовній картині світу різних етносів. Толерантність як феномен притаманний англомовному західному світу є лакунарним, для прикладу, у російській свідомості. На відміну від англійців, які будь-якими способами намагаються уникнути конфліктів, росіяни не намагаються уникнути конфліктних ситуацій. В умовах відмінності у поглядах для росіян характерна певна безкомпромисність. Для східного сприйняття компроміс межує з безпринципністю, а терпимість сприймається як негативна риса характеру. Нетерпимість до чужої точки зору супроводжується перенесенням такого негативного відношення на людину-носія іншої точки зору. Дискусія росіян носить некооперативний характер, оскільки, на відміну від англійців, які намагаються відкрито не висловлювати свою незгоду із висловленим, росіяни ідуть на відкрите протиріччя та допускають категоричне

вираження незгоди [9, с. 99-215]. До інакомислення росіяни відносяться надзвичайно негативно, вираження незагальноприйнятої точки зору зазвичай викликає нерозуміння та ворожість.

Англіїці ж, навпаки, мають дуже низьку степінь вираження критики, негативного відношення, конфліктності тематики та незгоди із співбесідником. Т.В. Ларіна вказує, що комунікативна дистантність, неімпозитивність (недопустимість здійснення прямого впливу на співрозмовника), комунікативна непрямота (непрямолінійність, некатегоричність, песимізм та суб'єктивність) є домінантними рисами поведінки англійців, які формуються через використання стратегій негативної ввічливості [6]. Ці стратегії ґрунтуються на дотриманні одного з основних принципів англійської етнокультури – „автономії особистості”, що полягає в соціальному дистанціюванні, повазі до особистої автономії, пом'якшенні впливу на адресата.

Стосовно українського етносу, припускається, що толерантність виступає «важливою передумовою успішного процесу спілкування, закріплена у ментальній концептосфері українського народу, відображена у прислів'ях та приказках, сентенціях та афоризмах, в етикетних конструкціях, поведінкових приписах вихованої людини» [13, с. 61-62].

Отже, **метою** даної статті є описати комунікативний та лінгвокультурний аспекти функціонування толерантності у паремійних одиницях англійського та українського етносів та виявити її взаємозв'язок із максимами кооперативного спілкування.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Здатність використовувати в процесі мовленнєвого спілкування толерантний досвід, вибирати найефективніші для досягнення розуміння засоби характеризують толерантну особистість.

Толерантна комунікативна особистість – «учасник толерантного комунікативного акту, реально діючий, здатний застосовувати в процесі мовленнєвого спілкування вербальні та невербальні засоби, які дають можливість досягти взаєморозуміння учасників даного акту» [7, с. 79].

Толерантна комунікативна особистість є одним із виявлень мовної особистості, обумовленим сукупністю рис, необхідних для ведення толерантної комунікації, наприклад, **справедливе відношення до людей** : «*Як стукне, так і грюкне*», «*Як гукнеш, так і відгукнеться*», «*Який голос, такий і відголос*», «*Який «добридень», таке й «доброго здоров'я*», «*As you sow, so you reap*», «*Kindness begets kindness*», «*Do unto others as you would others do unto you*»; **спрямованість на консенсус** («*Де згода, там вигода*», «*Згода дім будує, а незгода руйнує*», «*A bad compromise is better than a good lawsuit*», «*Many can argue – not many can converse*»); **повага до старших** («*Діти батька не вчать*»); **покірність та терплячість** («*Покірної голови меч не йме*», «*Patience is a virtue*», «*Speak when you are angry – and you'll make the best speech you'll ever regret*», «*Honey catches more flies than vinegar*», «*If you are patient in one moment of anger, you will avoid 100 days of sorrow*»); **ввічливість** («*All doors open to courtesy*», «*Civil denial is better than a rude grant*», «*Politeness costs little, but yields much*», «*Courtesy costs nothing*»).

Риси, що характеризують толерантну комунікативну особистість, формуються в процесі здобуття толерантного досвіду, тобто вмінням вибирати комунікативний код та когнітивний діапазон спілкування, а також ефективно застосовувати норми та правила толерантної комунікації: (1) добре володіти темою розмови: «*Не кажи те, що знаєш, а завжди знай те, що кажеш*»; (2) усвідомлювати, що до різних людей треба мати різний підхід, різне ставлення, залежно від вимог ситуації: «*Different strokes for different talks*»; (3) усвідомлювати шкоду, яку можна нанести нетолерантним спілкуванням: «*Язык, язиче, в мене сидиш, а мені добра не зичиш*», «*Язичку, язичку! Маленька штучка – велике лихо робиш!*», «*Вода все сполоще, злого слова – ніколи*», «*Гостре словечко коле сердечко*», «*Слово не стріла, а глибше ранить*», «*Рана загойтється, але зле слово - ніколи*», «*Many words hurt more than swords*», «*More is done with words than with hands*», «*The pen is mightier than the sword*», «*The tongue wounds more than a lance*», «*Thee is no venom like that of the tongue*», «*Walls have ears, shoes have tongues*».

В українських пареміях шкода від слова асоціюється із лихом, гострою зброєю (ніж, стріла) , раною, а в англійських – мечем та списом: (1) надавати пріоритетність мовчанню у деяких ситуаціях: «*В закритий рот муха не влізе*», «*Дурний як мовчить, то за мудрого уходить*», «*Мовчанка не пушить і черева не дме*», «*A close mouth catches no flies*», «*A silent fool is counted wise*», «*A still tongue makes a wise head*», «*Least said soonest mended*»; (2) підтримувати рівновагу між говорінням та мовчанням/слуханням: «*Менше говори-більше почувеш*», «*Think*

first and speak afterwards», «The great thing is to know when to speak and when to keep quiet», «Be swift to hear, slow to speak».

Паремії про мовчання українського та англійського народів свідчать про те, що потрібно менше говорити, або й взагалі мовчати, та більше слухати, особливо тим, хто не володіє інформацією; добре обдумати свою відповідь перед тим, як її озвучити, і знаходити підходящий момент для своєї відповіді: усвідомлювати необоротність слова: *«Скажеш – не вернеш, напишеш – не зітреш, відрубаси – не приточиш», «Слово не горобець, назад не вернеш», «Слово вилетить горобцем, а вернеться волом», «Слини не підхопиш, а слова назад не вернеш», «Сказаного і сокирою не вирубаєш», «A word spoken is past recalling».*

Велика кількість паремій про необоротність слова свідчить про надзвичайну актуальність цієї ознаки для українського народу, і порівняно меншу для англійського народу: намагатися зробити розмову приємною: *«Тоді дорога спішна, коли розмова втішна», «A soft answer turns away wrath», «Kind words are the music of the word», «Almost never killed a fly», «Use soft words and hard arguments», «Fair words break no bones», «Soft fire makes sweet malt».*

Очевидно, для англійців комфортне спілкування відіграє важливу роль, про що свідчать паремії, в яких м'які та добрі слова порівнюються із музикою, визначаються засобами, що допоможуть погасити гнів та уникнути критики співрозмовників: уникати багатослів'я та намагатися зробити розмову зрозумілою для інших: *«Багато галасу даремно», «Де багато слів, там мало діла», «Діла на копійчку, а балачок на карбованець», «Меле як порожній млин», «Городить таке, що й на вуха не налазить», «Городить таке, що й купи не тримається», «A tattler is worse than a thief».*

Український та англійський народ має досить негативне відношення до багатослівної пустої балаканини, а також невиконаних обіцянок (*«Казав пан – кожух дам, та слово його тепле», «Краще не обіцяти, як слова не додержати», «Promises are like pie crust».*

Крім цього, Ф. Бацевич виділяє також низку констант толерантного міжособистісного спілкування, під час якого українці повинні ухилитися від конфлікту, уникати пригнічення співбесідника, бути обережним до комунікативної тактики, враховувати критику адресата [1, с. 114].

Цікавим також є відношення українського та англійського етносів до правил та норм спрямованих на досягнення кооперації, оскільки співпраця під час спілкування є необхідною передумовою досягнення толерантності. Принцип Кооперації, введений Г.П. Грайсом [4], полягає в тому, що комунікативний вклад кожного учасника діалогу на певному етапі повинен відповідати спільній цілі діалогу. На основі Принципу Кооперації вчений виокремив категорії (Кількості, Якості, Ставлення, Способу) та постулати, яких необхідно дотримуватись для забезпечення успішної та ефективної комунікації. Ф.С. Бацевич стверджує, що ступінь дотримання постулатів може варіюватись у межах різних лінгвокультур, маючи різний ідіоетнічний вияв [1].

Категорія Кількості вимагає, що учасники комунікації висловлювались достатньо інформативно, тобто, щоб інформації було в необхідній кількості на певному етапі спілкування, а не більше чи менше.

Український народ є досить чутливим до надмірної інформативності повідомлення, про свідчать паремії *«Меле, як порожній млин», «Язык йому на веретені ходить», «Язык без кісток: що хоче, те й лопоче», «Хоч базіка, хоч деркач, - хоч не в лад, а деренчать», «Заторохтіла Солоха, наче бочка з горохом».* У них надмірна інформативність описується дієсловами на позначення швидких повторюваних рухів: *«молоти», «лопотати», «деренчати», «торохтіти», «ходити веретеном».* В англійських пареміях комуніканти, яким притаманна надмірна балакучість, порівнюються із негативними феноменами суспільства, наприклад, крадіями, злодіями чи неробами: *«A tattler is worse than a thief», «Great talkers are little doers»* та *«Loose lips sink ships».*

«Надвоє баба ворожила: або вмре, або буде жива», «Казала Настя, як удасться», «Правду баба казала, коли не брехала» - паремії, що виражають нетерпимість українців до недостатньої інформативності повідомлення. Англійських паремій, які б описували відношення англійців до недостатньо інформативного повідомлення не було знайдено. Очевидно, це є свідченням того, що англійці не вважають недостатню інформативність повідомлення серйозною перешкодою до здійснення комунікації.

Категорія Якості передбачає дотримання норми правдивості, тобто інформація, що надається повинна відповідати дійсності. Про нетолерантність до порушення цієї Категорії свідчать українські паремії: «Бійся не того собаки, що бреше, а того, що лащитьяся», «Інший в ноги кланяється, а за п'яти кусає», «На язичі мід, під язиком лід», «М'яко стеле, та твердо спати», «У вічі, як лис, а за очі, як біс», «Слова ласкаві, та думки лукаві».

Ф.С. Бацевич стверджує, що максима відвертості у спілкуванні росіян експлуатується активніше, ніж у спілкуванні українців. В українських пареміях більшою мірою підкреслюється важливість обережності суджень (Говори, та не проговорися; Говори, та назад оглядайся) [1].

Паремії «*Honesty is the best policy*» та «*Tell the truth and shame the devil*» свідчать про чутливість англійського етносу до дотримання правдивості повідомлення.

Категорія Ставлення виражена в українських пареміях «Я йому про цибулю, а він мені про часник», «Ти йому про Тараса, а він тобі півтораєста», «Ти йому печене, а він тобі смажене», «Їй каже овес, а вона каже гречка», «Ти йому про діло, а він тобі про козу білу», «Я йому про індики, а він мені про кури дику», «Бовкнув, як дурень у воду», «На городі бузина, а в Києві дядько». Англійських паремій, які б описували категорію Ставлення, не було знайдено.

Категорію Способу Вираження характеризує ясність та послідовність у висловлюваннях: «Городить таке, що й купи не тримається», «Городить таке, що й на вуха не налазить», «*Call a spade a spade*», «*Fine words butter no parsnips*». Хоча паремії, що пов'язані із категорією Способу вираження, можна знайти в обох мовах, можна стверджувати, що український етнос є більш чутливим до порушення цієї категорії, оскільки українські паремії є більш категоричними та інтенсивними по змісту. Англійські ж паремії мають більш неупереджений характер, функціонуючи, радше, як обережні поради, а не вираження негативного відношення до непослідовності у мовленні.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, можна стверджувати, що ступінь дотримання постулатів спілкування є культурно обумовленою у англійському та українському етносах, про що свідчить нерівномірна кількість знайдених паремій, їх смислове навантаження та інтенсивність. Категорії Ставлення та Кількості (недостатня інформативність повідомлення) у спілкуванні українців експлуатується набагато активніше, ніж у комунікації англійців. Очевидно, це означає, що англійська культура є більш «толерантною» до порушення саме цих категорій та постулатів, адже англійці, яким притаманний феномен *small talk* чи характерні розмови про погоду, повинні б відноситися до недостатньої інформативності повідомлення, безперечно, не так категорично, як українці, для яких відвертість та щирість є культурно обумовленими рисами. Перспективами подальших досліджень могли б стати наукові розвідки феномену толерантності у лінгво-когнітивному аспекті у площині фреймового та концептуального моделювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Лінгвокультурні аспекти комунікативної толерантності / Ф. Бацевич // Соціогуманітарні проблеми людини – 2010. – № 5. – С. 108-119.
2. Борисова И. Русский разговорный диалог: зоны толерантного и нетолерантного общения / И. Борисова // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2003. – С. 371-396.
3. Бусова Н.А. Толерантность – констатация факта или идеал? / Н.А. Бусова // Толерантность как культурная универсалия : сб. ст. – Харьков, 1996. – С. 49-50.
4. Грайс Г.П. Логика и речевое общение / Г.П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. Прагматика. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16 – С. 217-237.
5. Дымарский М.Я. Принцип толерантности и некоторые виды коммуникативных неудач / М.Я. Дымарский // Культурные практики толерантности в речевой коммуникации. - Екатеринбург, 2004. – С. 78-84.
6. Ларина Т.В. Доминантные черты английского вербального коммуникативного поведения / Т.В. Ларина // Філологічні науки. – 2007. – № 2. – С. 71-81.
7. Просвиркина И.И. Лингводидактический аспект толерантной речевой коммуникации / И.И. Просвиркина. – Оренбург : ИПК ГОУ ОГУ, 2006. – 247 с.
1. Стернин И. Толерантность и коммуникация / И.А. Стернин / Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности - Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2003. – С. 331-344.
8. Стернин И.А. Русские: коммуникативное поведение / И.А.Стернин, Ю.Е. Прохоров. – [3-е изд., испр.] – М. : Флинта ; Наука, 2007. – 238 с.
9. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация : учеб. пособие / С.Г. Тер-Минасова. – М. : Слово/Slovo, 2000. – 624 с.

10. Формановская Н.И. Ритуалы вежливости и толерантность / Н.И. Формановская // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2003. – С. 345–362.
11. Хотинец В.Ю. Этническая идентичность и толерантность / В.Ю. Хотинец. – Екатеринбург, 2002. – 121 с.
12. Шабат-Савка С.Т. Толерантне спілкування як спосіб вираження комунікативних інтенцій [Текст] / С. Шабат-Савка // Мандрівець. – 2010. – № 6. – С. 59-63.
13. Шмелев А.Д. Терпимость в русской языковой картине мира / А.Д. Шмелев // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2003. – С. 111-125.

Мисягина И. Толерантность в паремиологических единицах украинского и английского этносов.

В статье проанализировано явление толерантности в паремиологических единицах английского и украинского этносов. Описаны коммуникативный и лингвокультурный аспекты функционирования толерантности в паремиологических единицах обоих этносов и выявлена ее взаимосвязь с максимами кооперативного общения. Осуществлен сравнительный анализ явления толерантности в единицах паремий на основе специфики отражения ими максим Количества, Качества, Отношения и Способа Выражения. Доказано, что степень соблюдения постулатов общения является культурно обусловленной в английском и украинском этносах, о чем свидетельствует неравномерное количество найденных паремий, их смысловая нагрузка и интенсивность. Определены черты, которые характеризуют толерантную коммуникативную личность, и осуществлен их сравнительный анализ в английском и украинском этносах. Указаны основные навыки коммуникативной личности, которые влияют на ведение толерантной коммуникации.

Ключевые слова: толерантность, толерантная речевая коммуникация, толерантная коммуникативная личность, Принцип Кооперации, максимы общения, паремиологическая единица.

Misiagina I. Tolerance in Paremiological Units of the Ukrainian and English Ethnic Groups.

The phenomenon of tolerance in paremiological units of the Ukrainian and English ethnic groups is analyzed in the article. Communicative and linguo-cultural aspects of tolerance in paremiological units of the ethnic groups are described and its connection with the Maxims of Cooperation is revealed. Comparative analysis of tolerance in paremiological units is conducted on the basis of their describing the Maxims of Quantity, Quality, Relation and Manner. It was stated that the degree of observing conversational postulates in the Ukrainian and English ethnic groups is culturally specified. The proof of this can be found in the uneven quantity of the selected paremiological units, their meaning and intensity. Features characterizing a tolerant communicative personality are defined and their comparative analysis in the Ukrainian and English ethnic groups is performed. Significant skills of a communicative personality which influence tolerant communication are distinguished.

Key words: tolerance, tolerant communication, tolerant communicative personality, Principle of Cooperation, conversational maxims, paremiological unit.

Тетяна Олійник
(Київ)

УДК 413.13(43)

СЕМІОТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті показано, що семіотичний підхід враховує різні аспекти філологічного, лінгвістичного, комунікативного та інших підходів до перекладу. Розглянуто вчення С. Найди про соціосеміотику, П. Ньюмарка про функції мови, соціосеміотичну теорію мови М. А. К. Халлідея та семіотичний підхід до значення Ч. Морріса. Доведено, що соціосеміотичний підхід є необхідним для перекладу художньої літератури, оскільки пропонує по-новому розглянути авторський стиль і стиль тексту, діалектичний зв'язок між мовною формою і художньою реальністю, організацію художнього дискурсу. Унікальність підходу полягає у здатності виявити різні функції мовного середовища художньої прози.

Ключові слова: *семіотичний підхід, соціосеміотичний підхід, мова-джерело, цільова мова, значення, стиль твору, авторський стиль, функції мови, художній дискурс.*

Постановка наукової проблеми. Упродовж останніх десятиліть розробки в галузі трансформаційної граматики, загальної й порівняльної лінгвістики, семантики, теорії інформації, антропології, семіотики, психології та аналізу дискурсу великою мірою вплинули на загальну теорію перекладу. Це дало змогу розширити сфери дослідження дисципліни і розвинути концепцію відповідності передачі інформації між мовними і культурними системами. Відомо, що дихотомію між буквальним і вільним перекладом було замінено різними лінгвістично-орієнтованими сучасними опозиціями: “формальні” відповідники / “динамічні” відповідники (Є. Найда), “формальні відповідники” / “текстова еквівалентність” (Дж. Катфорд), “семантичний” переклад / “комунікативний” переклад (П. Ньюмарк).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом більше уваги було приділено процесу перекладу. Акцент зроблено на рівноцінну реакцію читача цільової мови. Такі нові погляди на теорію, а також вагомі напрацювання у порівняльних дослідженнях конкретних мов сприяли розумінню та оволодінню технікою і майстерністю перекладу [6]. Однак, вони видаються недостатніми, коли йдеться про переклад художньої прози. Перекладачів художньої літератури не задовольняють повністю дослідження із сучасної лінгвістики.

У порівняльному літературознавстві дедалі більше вчених стурбовані проблемою, що перекладу художньої прози як літературного жанру приділено недостатньо уваги. Шен Д., зокрема, підкреслює необхідність застосування літературної стилістики до перекладу художньої прози, що є значним внеском у вивчення художнього перекладу. Це вмотивовано тим, що конкретні проблеми, пов'язані з перекладом художньої літератури, такі як “оманлива еквівалентність”, можуть бути ефективно вирішені шляхом введення стилістичного аналізу. Спроба дослідника ввести літературну стилістику у переклад художньої літератури заслуговує на увагу, проте характер художнього перекладу не може бути обмежений літературно-стилістичним аналізом, який розглядає стиль тільки як штучно або тематично мотивований вибір і фокусується на перекладі особливостей переднього плану у художній прозі. “Оманлива еквівалентність” — не єдина проблема, яка виникає у процесі перекладу художньої літератури.

Прийнято вважати переклад художньої літератури складним процесом, що зазнає впливу різних чинників, як-от: переклад має бути орієнтованим на вихідну мову; переклад має бути орієнтованим на цільову мову; оригінал має бути адаптований для певних прагматичних цілей; оригінал не має бути адаптований для певних прагматичних цілей. Українська та англійська художня література не тільки написані різними мовами, але і представляють різні культури. Тому слід звернути особливу увагу не тільки на певні своєрідні способи, якими мова створює естетичний ефект в українській мові, і методи, які використовуються для досягнення виражальної тотожності в англійській, але й отримати уявлення про культурно-соціальні цінності в перекладі художньої літератури. Однак літературно-стилістичні і мовні підходи не в змозі повною мірою визначити природу художнього перекладу. Найкращим сучасним підходом до вивчення перекладу художньої літератури є соціосеміотичний підхід, який покликаний вирішити проблеми всіх аспектів художнього перекладу. **Мета нашої статті** — довести необхідність введення соціосеміотичного підходу до перекладу художньої літератури.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На нашу думку, переклад художньої літератури є набагато складнішим і тривалішим, ніж переклад інших жанрів, оскільки він має справу не тільки з двомовним, а двокультурним і двосоціальним перенесенням, включаючи весь комплекс емоцій, асоціацій та ідей, які пов'язують мови різних народів з їхнім способом життя і традиціями.

Переклад художньої літератури охоплює обмін соціальним досвідом людей в уявному світі з читачами іншої культури. У процесі художнього перекладу нами виділено соціальний і авторський (авторський індивідуалізм) чинники. Два види стилів (авторський стиль і стиль тексту) стосуються як соціальних, так і авторських чинників художнього тексту і відрізняють один твір від іншого. Таким чином, відтворення стилю (стилів) вважається основою в перекладі художньої літератури. Важливим завданням перекладача художніх творів є дослідити і стиль

твору, і авторський стиль, визначивши, як доноситься інформація про суспільне життя, людські стосунки та ін.

Відомо, що художня проза має набагато більший суспільний вплив, ніж інші жанри. Бестселер може мати мільйони читачів, іноді популярні романи адаптують у фільмах — це ще більше розширює аудиторію прихильників. Збільшити масштаб соціального впливу — мета письменників. Переклад художньої літератури має великомасштабний соціальний вплив, і саме тому зростає обсяг перекладу художньої літератури іншими мовами.

Слід наголосити, що переклад художньої літератури залежить від різних чинників, у тому числі естетичних уподобань, історичних та культурно-соціальних обставин, авторського індивідуалізму, світогляду автора. Відтворення стилю розглядається в якості основного. Жоден із окремо взятих підходів (мовний, комунікативний, філологічний) не може охопити всі особливості художнього перекладу. Хоча запровадження літературної стилістики в перекладі художньої літератури виявляє нові перспективи у вивченні художнього перекладу, зазначаємо, що стилістичний аналіз, хоч і обмежений вивченням перекладу стилю тексту має ширші сфери, пов'язані із соціальними, культурними та ідеологічними чинниками. Соціосеміотичний підхід враховує різні аспекти філологічного, лінгвістичного, комунікативного та інших підходів до перекладу.

Детальніше розглянемо особливості досліджуваного підходу. Є. Найда, американський перекладач Біблії, добре відомий своїми роботами із семантичної структури та теорії перекладу. Його коментарі про соціосеміотику дуже позитивні й пролили світло на природу соціосеміотичного підходу. Він зазначав, що повне розуміння процесу перекладу можна знайти в соціосеміотиці, дисципліні, яка розглядає всі системи знаків, які використовує людство. Великою перевагою семіотики перед іншими підходами до міжмовної комунікації є те, що вона має справу з усіма видами знаків і кодів, особливо з мовою як найбільш складною з усіх знакових систем, що використовуються людиною. Жоден цілісний підхід до перекладу не виключає семіотику як фундаментальну дисципліну в кодуванні і декодуванні знаків [5].

Соціосеміотичний підхід допомагає краще зрозуміти не тільки зміст слів, речень і дискурс структури, а й символічний характер відмінності між десигнативними та асоціативними значеннями.

Теоретичною основою соціосеміотичного підходу є соціосеміотична теорія мови М. А. К. Халлідея. Він підкреслює єдність тексту (мови), контексту (мовного чи немовного) і соціальної структури, відстоює думку, що мова є унікальною системою знаків із соціальною функцією, здатною виразити значення усіх інших знакових систем. Науковець пропонує класифікацію функцій мови, виокремлює ідейну, міжособистісну і текстову функції [див.: 2;3].

Класифікація П. Ньюмарка функцій мови на виразну, інформаційну, кличну, естетичну, фатичну та метамовну функції значно перевершує класифікацію М. А. К. Халлідея [4]. Також відомий семіотичний підхід Чарльза Морріса до значення. Він розглядає знак як тристоронню єдність і класифікує значення в трьох вимірах семантики, синтаксису і прагматики, а саме десигнативне / референтне значення, мовне значення і прагматичне / асоціативне значення. Найбільш суттєвою частиною цього підходу є те, що соціальна семіотика не тільки ідентифікує себе з тим, що люди говорять, роблять і як вони це роблять, але і фокусується на тому, коли (в якому контексті) і чому, тобто розглядає масштабні соціальні наслідки таких слів і дій [1].

Соціосеміотичний підхід до значення може бути застосований до перекладу художньої літератури. Переклад художніх творів не тільки відтворює повідомлення, а й стиль, тобто спосіб, в якому повідомлення передається. Згідно з соціосеміотичною теорією, словесні знаки мають три типи значення: десигнативне значення, яке вказує на зв'язок між словесними знаками і їх референтами, мовне значення, яке вказує на відносини між знаками, і прагматичне значення, яке вказує на зв'язок між словесними знаками та інтерпретантами. Текст може одночасно мати три типи значень, два чи тільки один тип значення.

Чітке розмежування цих трьох значень допомагає перекладачам художньої літератури встановити стиль художнього твору. Вивчаючи вибір автора слів і моделей речень, перекладачі художньої літератури можуть мати чітке уявлення про десигнативне і мовне значення, і таким чином можуть краще відтворювати стиль тексту оригіналу, досліджуючи задум автора, інтерпретацію читача і потенційні соціальні наслідки твору. Перекладачі можуть встановити прагматичне значення, яке вказує на зв'язок між автором і читачем. Отже, можуть правильно відтворити авторський стиль оригіналу.

Згідно із соціосеміотичним підходом, текст є семантичною одиницею, яка має значення і виконує певну функцію. Це продукт, тому що він синтезований і може бути представлений системно. Крім того, це процес вибору семантичних варіантів, рух через мережу потенційних значень. Класифікація П. Ньюмарка функцій мови підходить для дослідження єдності значення, стилю та функцій в перекладі художньої літератури. Він виділяє шість функцій мови:

1. Експресивна функція. Ядро експресивної функції – думка автора, його світогляд і наміри художньої прози.

2. Інформаційна функція. Ядро інформативної функції мови — зовнішня ситуація, факти теми, реальність поза мовою, в тому числі повідомлені ідеї або теорії в художній прозі.

3. Клична функція. Ядро кличної функції мови – читачі, очікувані соціальні наслідки роботи автора.

4. Естетична функція. Ця функція художньої мови призначена, щоб задовільнити почуття і забезпечити сприйняття за допомогою фігур мови, символів, дизайну сюжету та ін.

5. Фатична функція. Ця функція мови пов'язана з мовленням і діалогами у художній прозі, використовується для підтримки дружнього контакту з аудиторією, а не для розповсюдження інформації.

6. Металінгвальна функція. Вказує на здатність мови пояснити, називати і критикувати свої власні особливості. Ця функція рідко пов'язана із мовою художніх творів [4].

Більшість творів художньої літератури можуть містити всі три типи значень та п'ять функцій, згаданих раніше, за допомогою чого перекладачі можуть легко і ретельно проаналізувати прозовий твір мови-джерела і краще зрозуміти авторський текст і стиль твору, щоб досягнути еквівалентності значення і подібності стилю та функціональності в творі-перекладі.

Увесь процес, пов'язаний з перекладом художньої літератури, досить складний, включаючи кодування письменником повідомлення художньої прози, декодування і перекодування повідомлення перекладачем художньої прози. Повідомлення, в тому числі значення, стиль і функціональність, є те, що письменником бажає передати через твір на прагматичному рівні (намір автора або тема твору), семантичному рівні (вибір слів), синтаксичному рівні (вибір моделі речень та ін.) і дискурсивному рівні (інтеграція останніх трьох рівнів у весь дискурс). Це процес того, як письменник кодує його повідомлення. Те, як перекладач декодує повідомлення, іде в зворотному порядку. Спочатку перекладач стикається з усім дискурсом художньої прози, потім він аналізує його на синтаксичному, семантичному і прагматичному рівнях. Наприкінці перекладач сприймає послання, передане в тексті мови-джерела. Найголовніше в тому, як перекладач повторно кодує повідомлення, яке він сприйняв. Це лежить в основі перекладацької діяльності. Порядок дуже схожий на процес кодування письменником, але використовується інша мова.

Критерії перекладу, що впливають із соціосеміотичного підходу, а саме відповідність за змістом, подібність стилю і функцій, добре підходять для перевірки якості художнього перекладу. Відповідність за змістом — це насправді відповідність десигнативного значення, мовного значення і прагматичного значення; подібність стилю — це подібність авторського стилю і стилю тексту, подібність функцій — це подібність шести функцій, які визначив П. Ньюмарк. Отже, переклад смислів, відображення стилів і функцій повинні спиратися як на лінгвістичний, так і на позалінгвістичний контекст, тобто культуру та суспільство. Кваліфікований перекладач повинен володіти мовною та культурною компетенцією як вихідної мови, так і мови перекладу, намагатися зменшити втрати і спотворення в перекладі. Таким чином можна досягти критеріїв перекладу: відповідності за змістом, схожості стилю і функцій.

Висновки дослідження. Соціосеміотичний підхід є необхідним для перекладу художньої літератури, оскільки пропонує по-новому розглянути авторський стиль і стиль тексту, діалектичний зв'язок між мовною формою і художньою реальністю, організацію художнього дискурсу. Унікальність такого підходу полягає у здатності виявити різні функції мовного середовища художньої прози. **Перспективи подальших наукових розвідок.** Сподіваємося, що ознайомлення перекладачів із соціосеміотикою стане корисним для теорії перекладу художньої літератури, створить належне підґрунтя для застосування методу критики перекладу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Моррис Ч. Основания теории знаков [Текст] / Ч. Моррис // Семиотика: Антология / сост. Ю. С. Степанов;

- изд. 2-е, испр. и доп. — М. : Академический Проект; 2001. — 702 с.
- Halliday, M.A.K. Explorations in the functions of language [Text] / M.A.K. Halliday. — London: Edward Arnold, 1973.
  - Halliday, M.A.K. On Language and Linguistics [Text] / M.A.K. Halliday. — London: Continuum International Publishing, 2003.
  - Newmark P. A Textbook of Translation [Text] / P. Newmark. — Harlow: Pearson Education Limited, 2008. — 292 p.
  - Nida E. A. The Theory and Practice of Translation [Text] / E. A. Nida, Ch. R. Taber. — Leiden: Brill, 1969.
  - Shen D. Literary Stylistics and Fictional Translation [Text] / D. Shen. — Cambridge University Press, 1996.

Олейник Т. Семиотический подход к переводу художественной литературы.

В статье показано, что семиотический подход учитывает различные аспекты филологического, лингвистического, коммуникативного и других подходов к переводу. Рассмотрены учение Е. Найды о социосемиотике, П. Ньюмарка о функциях языка, социосемиотическую теорию языка М. А. К. Халлидея и семиотический подход к значению Ч. Морриса. Доказано, что социосемиотический подход необходим для перевода художественной литературы, поскольку предлагает по-новому взглянуть на авторский стиль и стиль текста, диалектическую связь между языковой формой и художественной реальностью, организацию художественного дискурса. Уникальность подхода заключается в способности выявить разные функции языковой среды художественной прозы.

Ключевые слова: семиотический подход, социосемиотический подход, язык-источник, целевой язык, значение, стиль произведения, авторский стиль, функции языка, художественный дискурс.

Oliynyk T. Sociosemiotic Approach to Translation of Fiction.

The article shows that the semiotic approach takes into account various aspects of philological, linguistic, communicative, and other approaches to translation. We consider the doctrines of sociosemiotics by E. Nida, of language functions by P. Newmark, sociosemiotic theory of the language by M. A. K. Halliday and semiotic approach to meaning by Ch. Morris. It is proved that sociosemiotic approach is necessary for translation of fiction as offering a new way to consider the author's style and the style of the text, the dialectical relationship between linguistic form and fictional reality, the organization of fictional discourse. The uniqueness of this approach is in the possibility to distinguish different functions of the language environment of fiction.

Key words: semiotic approach, sociosemiotic approach, the source language, the target language, meaning, style, author's style, functions of the language, fiction, discourse.

Людмила Прадівлянна
(Вінниця)

УДК – 81'1:[811.111/.112.2+811.161.1]

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ІМПРЕСІОНІСТИЧНОГО СВІТОБАЧЕННЯ В ХУДОЖНІХ
ТЕКСТАХ КІНЦЯ 19- ПОЧАТКУ 20 СТОЛІТТЯ**

Стаття присвячена аналізу вербальної складової імпресіоністичного ефекту в пейзажних та портретних описах російських, англійських, австрійських та німецьких письменників кінця ХІХ – початку ХХ століття, творчість яких позначено імпресіоністичною тенденцією. У результаті порівняльного дослідження були виявлені та проаналізовані домінуючі мовні засоби, за допомогою яких у різних мовах знайшло своє відображення імпресіоністичне світобачення залежно від екстралінгвістичних факторів (національної специфіки розвитку), а також лінгвістичних чинників (належність мови до певного структурного типу). З'ясовано лексико-семантичні механізми посилення виразності художнього слова, що створює імпресіоністичний ефект.

Ключові слова: художній текст, імпресіоністичний ефект, кольоропис, світлопис, синестезія, візуальна імпресія.

Постановка наукової проблеми. Текст імпресіоністичної спрямованості викликає науковий інтерес передусім як спосіб відображення нового типу мислення, сформованого на межі ХІХ-ХХ століть, коли виникла нова художня мова, покликана відобразити кризу

західноєвропейської культури і формування нової системи цінностей.

Творчість *письменників* імпресіоністичної спрямованості вивчали здебільшого літературознавці літературознавці (В. П. Агеєва, П. Генрі, С. С. Журба, В. Т. Захарова, Ю. Б. Кузнецов, С. М. Пригодій, В. І. Силантьєва та ін.). Основну увагу дослідники зосереджували на ідейному (тематичному) аналізі творів, характеристиці образів, жанровій своєрідності. Однак у контексті багатогранності імпресіонізму формальний, мовний аспект імпресіоністичних текстів залишився недостатньо дослідженим, що позначено на відсутності належної кількості наукових праць, присвячених аналізу імпресіонізму в мовностилістичному ракурсі. Окремі мовні аспекти імпресіоністичної поезики досліджували Л. В. Авдєєва, Т. О. Дегтярьова, Л. П. Іванова, Є. В. Коренькова, І. О. Кривенькова. Водночас саме індивідуально-авторське слово, трактоване і як засіб створення рухомих живописних імпресій, і як спосіб акцентування уваги читача на внутрішньому світі і настрої героя, постає особливо цінним у літературі імпресіоністичного напрямку.

Мета роботи встановити характерологічні риси імпресіонізму як типу художнього мислення через аналіз мовних і мовленнєвих особливостей художніх творів російських, англійських, німецьких і австрійських письменників. *Матеріалом для статті* обрано оригінальні тексти творів російських, англійських, австрійських та німецьких письменників кінця XIX – початку XX століття, у творчості яких виявлено імпресіоністичні тенденції.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

У всіх європейських культурах рубіж XIX-XX століть позначений схожими процесами – кризою традиційних методів як у живописі, так і в літературі, пошуком нових засобів відображення світу. Імпресіонізм став ключовою тенденцією у творчості багатьох тогочасних літераторів і живописців.

Принциповими категоріями імпресіонізму визначено такі, як враження, настрої, пленерність. Ключовими показниками імпресіоністичних текстів виступають: перенесення акценту оповідання в бік «внутрішнього космосу» людини (Ю. Б. Кузнецов), характерними рисами імпресіоністичної поезики стали мальовничість, яка проявилася у вишуканості візуальних картин, фрагментарність, ескізність, зникнення характеру, сюжету, емоційний принцип організації матеріалу [1, с. 171].

Одним з основних формальних показників імпресіонізму стало наповнення текстів портретними та пейзажними візуальними імпресіями. Такі критерії знайшли відтворення в імпресіоністичних текстах на різних рівнях мовної структури і стали підґрунтям для *мовних засобів створення* імпресіоністичного ефекту у візуальних замальовках. До них належать: широке використання лексики світлової і колірної семантики, емоційно й експресивно забарвлена лексика, посилена метафоричність мови, синестезія, синкретичні тропи, індивідуально-авторські оказіональні словосполучення.

За схожості «формальних» компонентів побудови візуальних імпресій імпресіонізм має *різний вияв* у російських, англійських і німецьких художніх текстах, що зумовлено як лінгвістичними, так і екстралінгвістичними чинниками. По-перше, у кожній із досліджуваних у нашій роботі культур імпресіонізм спирався на національні тенденції розвитку і виявився неоднаково:

1) У Росії основними ознаками нового мистецтва були: завищена «кольоровість», декоративність, близькість до традицій реалістичного зображення. Російські тексти вирізняє значна кількість комплексних кольорових, світлових, синестетичних пейзажів.

2) У Великобританії зацікавленість імпресіонізмом була викликана тими можливостями, які він надавав для передавання душевних переживань людини, її настроїв. Здебільшого сферою вияву імпресіонізму стала творчість модерністів. Англійські імпресіоністичні портрети є схожими до портретів, створених російськими письменниками передусім завдяки їх «штриховності», за якої мова йде про зовнішність персонажа. Проте англійські автори подають розгорнені «внутрішні» портрети, у створенні яких ключовим виступає світлопозначення.

3) Імпресіонізм у Німеччині та Австрії отримав теоретичне обґрунтування як одна з течій модерну в роботах мистецтвознавців і літераторів (Р. Гаманн, О. Вальцель, М. Бар). Тексти наповнені внутрішніми монологам, у них використано техніку потоку свідомості. Характеристика зовнішнього середовища, предметів, природи увиразнює психічні стани героїв,

передає їхній настрій. Деякі пейзажні імпресії, однак, відрізняються винятковою декоративністю, орнаментальністю і близькі до зображень у живописі.

Зазначені причини, індивідуальні стильові риси, а також структурні особливості досліджуваних трьох мов пояснюють деякі розбіжності в засобах створення імпресіоністичного ефекту в художніх текстах. Зупинимося на найбільш показових.

Текстовий аналіз російських візуальних імпресій засвідчив, що їх створено здебільшого колоративами яскравих тонів, а також лексемами на позначення світла, у групі яких важливе місце посідають назви світлових джерел. Російські письменники часто використовують словотвірні особливості російської мови, тому в текстах зафіксовано значну кількість суфіксальних дериватів на *-оват*, *-іст*, які вказують на приблизність, неточність ознаки. У процесі дослідження виявлено багато складних прикметників світлової, колірної, емоційної та синестетичної семантики, оказіональні поєднання, семантична ємність яких посилена низкою семантичних перетворень: насичення кольоро- і світлопозначень конотативними смислами за умови зближення в тексті з емотивами або за актуалізації емоційного компонента самого світлопозначення, доповнення візуального компонента тактильним (рідше акустичним, одористичним), посилення колірною або світловим враження динамічними компонентами.

Зазначену лексику автори використовують для створення комплексних колірних, світлових, синестезійних пейзажів, значно рідше – портретів, більшість з яких має характер штрихів, деталей, що нагадують імпресіоністичний мазок.

Німецькі автори – доволі яскраві колористи. Суб'єктивне враження з його приблизністю і неточністю в німецькій мові виражено за допомогою кольоративів на позначення відтінків, суфіксальних дериватів, складних прикметників та композитів із колірними або світловими компонентами, а також оказіональними словосполученнями, що виражають колірні ознаки імпліцитно. Диференціація колірних ознак у композитах колірної або світлової семантики – улюблений прийом німецьких письменників імпресіоністичної спрямованості. Особливістю німецьких ад'єктивних сполучень є значно менша порівняно зі складними російськими та англійськими прикметниками різноманітність світло-компонентів у композитах. Складні прикметники дають змогу авторам передати суб'єктивність, неточність колірною сприйняття, неоднозначність відтінку, слугують засобом художньої образотворчості. Як і в російських текстах, німецькі лексеми колірної семантики рідко зустрічаються в словосполученнях, що диференціюють колористичну ознаку, а також у сполученнях з емотивами.

Словотвірні можливості англійської мови не дозволяють авторам «розмальовувати» світ подібним чином, в їхніх текстах більше базових колоративів. Письменники рідко користуються ад'єктивами на позначення відтінків, надаючи перевагу при диференціації та збагаченні кольору ад'єктивам, що лише імпліцитно вказують на колір, а головне – розгорненій системі словосполучень колірної, світлової, синестетичної та емоційної семантики, що зовсім не характерно для російської та німецької мов.

Аналогічні висновки можна зробити і про використання світлопозначень, які використовують як опорне або модифікувальне слово у занадто розгорненій системі словосполучень світлової, колірної, емоційної, синестетичної семантики. Саме синтагматичне оточення колоративних лексем базових тонів і світлової лексики створює мальовничість англійських імпресіоністичних текстів. Особливо важливою в цьому контексті виступає лексика світла, яка завдяки своїм семантичним ознакам значно посилює експресивність і виразність тексту і уможливорює втілення ідеї імпресіоністичного враження, рухливості й мінливості світу.

Водночас в усіх досліджуваних мовах виразним є процес метафоризації. Імпресіоністична метафора, за А.Ф. Лосєвим, поєднує колірні тони, які традиційно не використовують разом, або традиційно не описують певні реалії [4, с. 52]; однак таке нестандартне використання кольору мотивовано особливостями імпресіоністичного світобачення. Спільною рисою імпресіоністичних візуальних картин стала і синестетична образність, при цьому всі автори надають перевагу дотиково-візуальній синестезії. Найбільш поширеною синестезія виступає в текстах російських письменників, виступаючи водночас і найбільш різноманітною за своїм характером.

Характерною є висока концентрація різноманітних мовних засобів у невеликих уривках тексту, що значно ускладнює аналіз імпресіоністичних творів. Наведемо приклад

імпресіоністичної плернерної замальовки: «*The white man came out of the hut in time to see the enormous conflagration of sunset put out by the swift and stealthy shadows that, rising like a black and impalpable vapour above the tree-tops, spread over the heaven, extinguishing the crimson glow of the floating clouds and the red brilliance of departing daylight*» [6, с. 279]. Мальовнича імпресіоністичність представленої замальовки виявилася в її кольоровій та світлової насиченості. Як на полотнах художників, світло і його ефекти стають головними об'єктами опису. Сонце, що сідає, все ще яскраво палає і охоплює весь небосхил (красу останнього додатково увиразнює поетичне слово *heaven*) величезною пожежею. Словосполучення *enormous conflagration of sunset* активізує також фонові знання та імпліцитно вказує на яскраві жовто-червоно-малинові колірні тони, які далі унаочнено в сполученні *crimson glow of the floating cloud*, що вказує одночасно на імпресіоністичну рефлексію кольору. Образ прийдешньої ночі рухливий і персоніфікований (*swift, stealthy*). Більше того, у контексті всієї повісті представлений пейзажний опис набуває символічного значення, оскільки проводить відповідні паралелі з життям і внутрішнім станом головного героя.

Приклад портретної імпресії з німецької мови: «*Fräulein Margarethe sitzt in ihrem Zimmerchen mit der kühlen Oktoberluft, den dunkelbraunen Tapeten mit den tausendgepressten goldenen Chrysanthemen und dem staubigen hellbraunen Thonofen mit den Goldlinien. Auf ihrem Antlitz liegen die Farben des «pleinair»*» [5, с. 41]. Портрет дівчини подано на тлі кімнати, яка «намальована» в коричнево-золотистих тонах, які корелюються із колірною гамою жовтня. Словосполучення *mit der kühlen Oktoberluft* відтворює не лише тактильну характеристику прохолоди, але й асоціативно викликає візуальні, колористичні образи. У пропонованому прикладі особливої експресивності набуває метафора: *Auf ihrem Antlitz liegen die Farben des «pleinair»*. Плернер – це живописна техніка зображення людей і предметів на тлі природного світла, яку часто використовували художники-імпресіоністи. У наведеному портретному описі створено колористично насичену імпресію.

Приклад імпресіоністичної синестезії: «*Солнце вставало пламенным и пахучим, глубокими ароматами дымились луга под ним, и скаты розовели, окровавившись «зарей», медвяно-липкой пурпурной травкой*» [2, с. 80]. Зорові образи – сонця, луку, трави – зазнають декількох метафоричних переносів. Традиційний образ – *пламенное солнце*, який одночасно містить семи температурного і зорового сприйняття та експлікує жовто-червоні тони. Незвичайний образ *пахуче солнце* актуалізує меліоративну емоційну конотацію і активізує уяву читача, який розуміє, що так пахне нагріта земля. Аналогічно метафоризовано зоровий образ луки за допомогою іншого дотиково-одористичного перенесення *глибокі аромати*, що набуває значення «вичерпно насичений ароматами повітря», при цьому повітря отримує нову візуальну характеристику – непрозорість: воно димить над луками. Такі синестетичні картини, в цілому характерні для текстів імпресіоністичної спрямованості, активізують всю сенсорну систему і уяву читача.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Аналіз вербальної складової літературно-художніх течій представляє певний науковий інтерес, тому що дозволяє точніше інтерпретувати літературні твори і повніше виявити їх художню цінність. Все вищезазначене дає змогу скласти уявлення про вияв імпресіоністичного світобачення в лінгвістичному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев Л. Г. Импрессионизм / Леонид Григорьевич Андреев. – М. : Из-во Моск-го ун-та, 1980. – 250 с.
2. Зайцев Б. К. Осенний свет: Повести, рассказы / Б. К. Зайцев. – М. : Советский писатель, 1990. – 544 с.
3. Кузнецов Ю. Б. Импрессионизм в українській прозі кінця XIX – початку XX ст. (проблеми естетики і поетики): автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.01; 10.01.06 / Кузнецов Юрій Борисович; Нац. акад. наук України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2004. – 40 с.
4. Лосев А. Ф. Проблема вариативного функционирования живописной образности в художественной литературе / Александр Федорович Лосев // Литература и живопись. – Л. : Искусство. – 1982. – С. 31-65.
5. Altenberg Peter. Gesammelte Werke in fünf Bänden. – Band I. Expedition in den Alltag. Gesammelte Skizzen 1895-1898. – Herausgegeben von Werner J. Schweiger / Peter Altenberg. – Wien und Frankfurt: Löcker/S.Fischer, 1987. – 390 s.
6. Conrad J. The Lagoon // Joseph Conrad. Tales of Unrest. – London : Eveleigh Nash & Grayson Ltd. – P. 272-297.

Прадивлянная Л. Вербализация импрессионистического мировидения в художественных текстах конца XIX – начала XX века.

Статья посвящена исследованию вербальной составляющей импрессионистического эффекта в пейзажных и портретных описаниях русских, английских, австрийских и немецких писателей конца XIX – начала XX века, в творчестве которых проявилась импрессионистическая тенденция. В результате сопоставительного исследования были выявлены и рассмотрены доминирующие языковые средства, с помощью которых в разных языках нашло свое отражение импрессионистическое мировидение в зависимости от экстралингвистических (национальной специфики развития), а также лингвистических факторов (принадлежность языка к определенному структурному типу). Проанализированы лексико-семантические механизмы усиления выразительности художественного слова, приемы цветописи, светописи и синестезии как ключевые элементы импрессионистических описаний.

Ключевые слова: художественный текст, импрессионистический эффект, цветопись, светопись, синестезия, визуальная импрессия

Pradivlyanna L. Verbal Constituent of the Impressionistic Outlook in the Texts of the late XIX - early XX century.

The article focuses on the study of the verbal constituents of impressionistic effect in the works of Russian, British, German and Austrian authors of the late XIX – early XX century who are renowned for the use of impressionistic technique in their writings. The author identifies and analyzes both extra-linguistic (national identity), and linguistic factors (language belonging to a particular structural type) of impressionistic effect in the Russian, English and German texts and studies lexical units of color and light semantics, synesthesia as the formal features of impressionistic descriptions which are used to evoke subjective and sensory impressions.

Key words: impressionistic effect, vocabulary of color and light semantics, synesthesia, visual impression

Nicolas Chabinski
(Луганськ)

УДК 811.133.1:81'373.45

LES ARABISMES COMME UN MOYEN D'OPTIMISATION DES COURS UNIVERSITAIRES DU FRANÇAIS POUR LES ETUDIANTS ARABOPHONES

Шабінський М. Арабізми як засіб оптимізації процесу навчання французькій мові арабомовних студентів. У статті розглянуто студії французьких і арабських лінгвістів щодо історії і механізмів проникнення арабських запозичень у французьку мову, а також визначено те місце, яке ці запозичення займають у словниковому запасі сучасної французької мови. Надано джерельну базу з проблем етимології французьких слів іношомовного походження взагалі, та запозичень із арабської, зокрема. Відносно високий рівень та доступність вищої освіти в Україні приваблюють до вступу у наші вищі тисячі молодих іноземців. Значна частина із них є вихідцями із арабомовних країн, які бажать поглибити свої знання з французької мови. Інформація щодо походження слів завжди була корисною для викладача будь-якої іноземної мови. Знання ж арабських запозичень дозволяє вчителям французької мови оптимізувати процес вивчення нової лексики студентами-іноземцями, вихідцями із країн, де арабська мова є мовою державною чи то однією із головних мов спілкування, а також із тих країн, де сповідують таку релігію, як іслам.

Ключові слова: арабський, вплив, запозичення, слово, французька мова.

Le français contemporain subit une forte influence de la part des langues en usage par de plusieurs communautés ethniques, qui constituent la palette multicolore de la société française. La langue arabe occupe dans ce phénomène une place particulière. Et il ne s'agit pas ici des mots multiples argotiques et familiers qui inonde le vocabulaire de rue et dépassent actuellement le cadre strict du français littéraire. Les emprunts arabes avaient enrichis le latin et le français depuis longtemps et les spécialistes doivent en rendre compte dans leurs études linguistiques [7].

L'apport de l'arabe à la langue française doit être pris en considération au cours des études universitaires compte tenant des étudiants arabophones qui suivent leurs études dans nos Universités et dont le nombre augmente constamment les dernières années.

Les arabismes en ukrainien et en russe font l'objet principal des publications de Fasmer M., Komlev N., Krymskyi A., Krysin L., Leontiev A., Nedel-Chervinskaia M., Ogienko I., Rybalkin V., Smirnov L., Tkachenko O., Tcherednitchenko O.I., Tyshchenko K., Zainul'din J., Zubkov M.

L'impact de la langue arabe aux autres langues du monde Al Khadradji, Caracausi G., Corriente F., Corominas J., Cortelazzo M., Denizeau C., Dozy R., Epalza M., Lokotsch K., Paolo Z., Pellegrini G. B., Siraziev I., Wehr, H., Wilhelm H. Le sujet des emprunts arabes en français a été scrupuleusement étudié dans l'œuvre de tels chercheurs que Arveiller R., Bencheikh O., Devic M., Kazimirski A., Lammens H., Lanly A., Laurieux B., Menager L.-R., Pihan A. P., Quemada B., Quinsat F., Reig D., Rodinson M., Sguitamatti-Bassi S., Wartburg W.

L'étymologie des lexèmes est un procédé effectif de la lexicologie comparative. Nous tenons d'utiliser les astuces de l'origine des mots communs pour deux langues afin de faciliter le processus de perception du français par les étudiants arabophones.

L'arabe est une langue tout à fait exotique par rapport au domaine roman, mais les aléas de l'Histoire ont mis cette langue en contact sur le long terme avec le latin médiéval dans un premier temps, puis avec les différentes langues romanes, et en particulier, de façon directe ou indirecte, avec le français. C'est ainsi, bien que les deux systèmes linguistiques concernent soient structurellement et fonctionnellement très différents l'un de l'autre, qu'un rapport durable de proximité s'est établi entre eux. Les mots d'origine arabe, plus précisément, en sont venus à occuper dans la Romania une place aussi importante que les mots empruntés à des langues appartenant à des familles voisines, voire aux autres langues romanes. Si ce n'est toujours quant à leur nombre, c'est au moins quant à la durée du phénomène et à la richesse de ses manifestations linguistiques [1].

Nos études s'appuient sur les données prises des sources multiples dont la majorité – des dictionnaires étymologiques. La place particulière y occupe le Trésor de la langue française informatisé (TLF(i) - la version informatisée telle quelle du Trésor de la langue française, qui est un dictionnaire de la langue française des XIXe et XXe siècles, imprimé en seize volumes, paru entre 1971 et 1994. Son directeur envisage d'y intégrer l'évolution de la langue^{1, 2}. Il est disponible en deux versions, l'une commercialisée sur disque optique, et l'autre en accès libre sur Internet.

Il a été créé par Analyse et traitement informatique de la langue française (Atilf), une unité mixte de recherche associée au CNRS et à l'université Nancy II. Alain Rey a participé à l'équipe à l'origine de sa création

Parmi les dictionnaires généraux de la langue française qui sont actuellement le plus largement utilisés, le TLF(i) est celui qui montre globalement le traitement le plus fiable, le mieux documenté, et le plus réfléchi quant à l'origine arabe de nombreux mots français et aux cheminements divers qui ont conduit à l'usage que nous connaissons aujourd'hui des arabismes de notre langue. Pour autant, quelques améliorations et mises à jour devraient être apportées, à court terme lorsque c'est possible, et à moyen terme lorsque l'amélioration d'une notice nécessite un travail de recherche un peu approfondi [1, 569-571].

Ici nous citons quelques notices consacrées aux mots d'origine arabe dont les origines se cachent dans une ou même quelques langues intermédiaires.

Alezan. – L'adjectif « alezan » « [en parlant d'un cheval] dont la robe et les crins sont de couleur fauve tirant sur le roux » est un des cas où le récent répertoire des arabismes ibériques de Federico Corriente (1999 : 115) vient apporter une contribution certaine pour préciser les étymologies des arabismes du français. Les filiations que rapporte le TLF (1973), citant notamment Lokotsch (1927) et von Wartburg (in FEW 19, 13b-14a, AZ'AR), semblent devoir être confrontées à la nouvelle donnée étymologique expliquée par Corriente. Celui-ci ne rattache plus l'espagnol « alazan », étymon direct du français « alezan », à l'arabe « az'ar » (von Wartburg in FEW) ou à « al-ḥiṣān » (Lokotsch), mais relie ce terme à une autre forme arabe « aṣḥab » « alezan (cheval) ; roux, fauve (chameau) » (cf. Kazimirski 1860 : I : 1379). Corriente s'appuie sur des arguments à la fois historiques et linguistiques, de même que sur les travaux de ses prédécesseurs [10].

Alidade. – Afin de préciser l'histoire du substantif « alidade » « règle orientable munie à ses extrémités de deux repères [...] » (TLF 1973), il convient de faire référence au latin médiéval comme

étape intermédiaire entre l'arabe et le français. Cette démarche devrait conduire à remonter jusqu'aux premières attestations chez le Pseudo Gerbert (fin 10e siècle), chez Fulbert de Chartres (fin 10e - début 11e siècles) et chez Hermann Contractus (première moitié du 11e siècle).

Allah. – L'étymon de l'interjection française « allah ! » « (exclamation, d'après le nom donné à Dieu par les Musulmans, traduisant divers sentiments comme la joie, la crainte, la surprise, etc. ou servant d'appel à la prière, au combat) » est l'arabe « Allāh » « Dieu ». Or le TLF (1973), suite à Steiger 1966 in FEW 19, 3b, présente cet étymon sans majuscule. Etant familière de la langue arabe et de la culture arabo-musulmane, bien que ne relevant pas de la religion musulmane par ma culture personnelle, je ressens peut-être plus directement qu'une personne moins rompue que moi à cet exercice culturel la difficulté présentée par l'option qu'a prise le rédacteur initial de la notice. Si, par exemple, dans une étude phonétique, le nom d'Allah est donné dans sa prononciation arabe entre crochets, il convient bien entendu de mettre une minuscule. En revanche, lorsque c'est l'étymon qui est cité sous une forme translittérée, il ne perd nullement son contenu linguistique et culturel et il convient de laisser à la forme transcrite la majuscule que lui confère son statut de nom propre. Imaginons qu'un texte rédigé dans une langue étrangère au français mentionne en cette langue l'existence dans la même langue d'un mot adapté de la forme française du nom de Dieu pour y désigner une divinité, il conviendrait de reproduire l'étymon français de ce nom propre avec une lettre majuscule à l'initiale. Une erreur formelle s'est par ailleurs glissée dans la translittération de l'étymon « Allāh », que la notice actuelle fait apparaître sans un trait sur le **a** de la deuxième syllabe, alors que celui-ci à cet emplacement doit matérialiser une voyelle longue.

Notons par ailleurs que l'article du TLF(i) est bancal dans la mesure où la description synchronique ne s'attarde que sur l'interjection, très minoritaire dans la langue par rapport au nom, alors que la notice étymologique procède à la datation de l'emprunt sur la base du seul nom « Allah », à l'exclusion de l'interjection qui en est issue par conversion [8].

Aman. – S.v. “aman” substantif masculin « octroi de la vie sauve ou amnistie concédée à un ennemi [...] », le TLF (1973) donne un étymon arabe « aman » « sécurité ». Un tel lexème n'existe pourtant pas en arabe. Deux noms formes d'après la même racine désignent dans cette langue la sécurité : « amn » et « amān » (Kazimirski 1860 ; Wehr 1976 ; Reig [6]). L'étymon du substantif français « aman » est le second terme, et il doit comporter dans sa forme transcrite un trait sur la voyelle **a** de sa seconde syllabe pour matérialiser la voyelle longue de la forme arabe.

Amin. – L'étymologie du substantif amin « (nom donné en Kabylie à un magistrat qui remplit des fonctions municipales, civiles, judiciaires) » n'est pas clairement énoncée par le TLF (1973), qui se contente de l'indication « probablement d'un mot arabe ». Cette notice a été rédigée avec trop de précipitation, et il faudrait au moins la compléter par la mention de l'étymon arabe amīn adj./subst. « sur, à qui on peut se fier ; personne de confiance, homme d'affaires, intendant ou secrétaire chargé des affaires de confiance » (Kazimirski 1860 : I : 57).

Amiral. – L'ouvrage de Léon-Robert Menager (1960), que mentionne von Wartburg in FEW 19, 5b (1966) et que ne retient pas le TLF (1973), permet d'observer la formation d'amiral et de ses variantes romanes, depuis les diverses formes du latin tardif. Elle conduit à constater que l'identité sonore et formelle entre la finale du mot français amiral et l'article arabe al- est fortuite. L'étude historique de Menager est aussi un outil indispensable pour amorcer l'étude des dérivés de l'étymon arabe « amīr », qui est à l'origine, notamment, des deux formes françaises « amiral » et « émir ».

Araba. – La notice étymologique du substantif araba « sorte de voiture légère utilisée essentiellement dans les pays du Proche-Orient et de l'Afrique du Nord pour transporter les personnes (surtout les femmes) et les bagages » — « mot turc passe en article classé avec le même sens » — est très lacunaire : le TLF (1974) ne mentionne même pas l'étymon (arabe). Le rédacteur de la notice ne semble avoir consulté ni les dictionnaires de l'arabe (ancien ou moderne, classique ou dialectal) ni les travaux sur les arabismes et orientalismes (Lokotsch 1927 ; Lanly 1970 ; etc.). Enfin, un élargissement de la base documentaire à travers la base textuelle Frantext, ici comme dans d'autres cas, semble aussi s'imposer [11, 18].

Aval. – Le TLF (1974) conteste l'étymologie arabe du substantif français aval « garantie par laquelle une personne s'engage à payer un effet de commerce en cas de défaillance du signataire » défendue par Dozy (1881 : II) et von Wartburg 1966 in FEW (19, 70a, ḤAWĀLA) : « l'hyp. d'un emprunte à l'arabe ḥawāla [...] fait difficulté en raison de l'apparition tardive du mot français. ». Mais

l'argument qui est employé n'est pas développé, d'une part, et, d'autre part, il est trop léger pour qu'on lui accorde du crédit (Quinsat 2005 : 328-329). Y aurait-il des dates au-delà desquelles un mot arabe ne peut plus être emprunté par la langue française ? Et pourquoi ? Cela n'est pas dit. Pour l'instant, il faut s'en tenir à Dozy, von Wartburg in FEW et Corriente (1999 : 102 et 510). Il est vrai que les conditions de l'emprunt n'ont pas été précisées et que les contextes historique et philologique n'ont pas été étudiés. L'histoire du français « aval » devra bénéficier des mêmes méthodes et orientations qui permirent de préciser celle de l'arabisme « risque » (cf. ci-dessous).

Couscous. – Un concours de circonstances a permis, en 2005, de trancher définitivement la question de la première occurrence du substantif français « couscous » substantif masculin « plat d'Afrique du Nord à base de [...] semoule [...] » et d'engager des réflexions sur son origine. Quelques conversations imprévues, d'abord, entre une historienne qui s'intéresse à l'histoire du couscous en tant que mets et une linguiste qui s'intéresse à l'histoire lexicale de la dénomination du plat. Ensuite, vint une interview de Claude Lévi-Strauss dans *Le Monde*, à l'occasion de l'Année du Brésil, à laquelle répondit prestement et efficacement Gilles Roques.

Il se trouve que le texte dont Raymond Arveiller avait extrait, dans un premier temps, la forme « couchou » comme première attestation française de couscous est un faux. Nous disposons à présent d'un compte rendu qui se tient autour du contexte d'apparition de la forme « couchou ». L'auteur du livre balaye la « réalité » historique du « couchou » de 1505 : il dénie l'existence du voyage de Gonneville, dont le récit est porteur du terme. Gilles Roques, de son côté, apporte une confirmation supplémentaire aux arguments historiques avec de judicieux arguments d'ordre philologique entraînant une retraduction du texte qui fut attribué précédemment au dit Gonneville. Néanmoins, on ne peut nier l'authenticité de la variante « couchou », quelles que furent les modalités de sa formation, et sa place parmi les variantes formelles du lexème couscous est celle qui correspond à la date que l'histoire et la philologie attribuent au texte.

Comme beaucoup de dictionnaires, le TLF (1978) fait par ailleurs un rapprochement entre l'étymon arabe « kuskus » et son correspondant en langue berbère (« ar. [...] kuskus [...] lui-même emprunté au berbère »), ce qui s'explique par le fait que le plat en question, tel qu'il est préparé dans sa version actuellement la plus répandue, remonte aux Berbères. Cette proximité n'est pas totalement clarifiée. Deux études sont en cours : elles tenteront de cerner la diffusion de l'arabisme lexical et la formation du lexème arabe. L'une comme l'autre seront utiles aux dictionnaires, et au TLF en particulier.

Echec. – La clarification nécessaire de l'histoire des plus anciennes formes de l'arabisme échecs substantif masculin pluriel « jeu dans lequel deux adversaires déplacent, sur un tableau de 64 cases, deux séries de 16 pièces » reviendra aux spécialistes de l'ancien français. Ses différentes graphies anciennes et le rapport de celles-ci avec les formes du latin médiéval n'ont pas fait l'objet d'une étude détaillée qui replacerait dans un bon ordre logique et chronologique l'articulation entre l'histoire des formes lexicales se rattachant à l'étymon arabe et l'histoire de la dénomination et de l'implantation du jeu en Occident médiéval.

Emir. – Le français moderne connaît un doublet étymologique, amiral « grade le plus élevé dans la marine de guerre » et « emir » substantif masculin « (titre porté autrefois et actuellement par des personnes importantes du monde musulman, turc et arabe) », remontant à l'arabe « amīr' (cf. von Wartburg in FEW 19, 4b-6b). Or en ancien français, le type lexical amiral avait un sens proche de celui que connaît actuellement « émir ». Ainsi la Chanson de Roland (fin 11e siècle) présente une multitude d'attestations (vers 850, 894, 967, 1269, 2602, 2615, 2767) du lexème amiral (sous la forme de plusieurs variantes formelles) au sens de « emir, commandant chez les peuples d'Orient ». Ainsi la notice historique de l'article emir pourrait utilement renvoyer à l'article amiral : l'histoire de ces deux unités lexicales est indéfectiblement liée durant la période ancienne par leur étymon commun et, sans faire preuve de redondance pour autant, nous sommes tenus de les croiser et de rappeler ce qui les unit dans chacune des notices [12, 38].

Hachisch. – Pour le TLF (1981), le substantif « hachisch » - « chanvre indien dont on extrait une substance enivrante et narcotique » est un arabisme direct (« emprunté à l'arabe « ḥašīš » - « herbe, foin ; chanvre indien »). Or la première attestation actuellement connue de ce lexème se trouve dans une traduction de l'italien (Description de l'Afrique de Jean-Léon l'Africain, traduit par Temporal [1556]), ce qui n'encourage pas à y voir un emprunt sans intermédiaire. Un court développement historique,

commente du point de vue philologique, devrait des lors étoffer la notice du TLF, qui est actuellement un peu simpliste dans sa formulation.

Laque. – Sachant que le substantif laque « substance résineuse rouge, semi-transparente, produite par la pique d'un insecte [...] et servant à faire de la cire d'Espagne, des teintures, des vernis » est cite par Constantin l'Africain (fin 11e siècle) et qu'on le relève dans des textes latins antérieurs, connus sous le nom de Mappae Clavicula, on peut envisager d'étendre jusque-là la perspective historique du parcours de ce terme. Le rapport au latin médiéval est, du reste, mis en valeur dans d'autres notices portant sur des arabismes anciens (« ambre », par exemple, et cf. alidade ci-dessus).

Losange. – Avec beaucoup d'honnêteté, le TLF (1983) présente les hypothèses possibles pour l'origine du nom losange « parallélogramme ayant des cotes égaux et dont les angles ne sont pas droits », y compris celle qui en fait un arabisme et qui est admise par plusieurs auteurs. Cependant le TLF ne tranche pas. Pour emporter la conviction dans l'un ou l'autre sens, il conviendra de procéder à une remise à plat de l'histoire de losange (comme de l'histoire de l'adjectif losange, atteste depuis ca 1200 selon le TLF) qui tentera de clarifier le parcours du mot, de façon plus explicite que n'avait pu le faire Maxime Rodinson, pourtant déjà fort précis. Nul doute qu'à ce stade, on tirera profit des données et des principes exposés dans les travaux de Bruno Lauriou; voir, pour l'instant, Corriente.

Niquer. – La translittération de l'étymon du verbe niquer « posséder charnellement », à la forme inaccomplie du verbe arabe, doit être améliorée par l'ajout d'un trait sur la voyelle **i** pour matérialiser une voyelle longue. Le succès en français de l'expression « nique ta mère », dont on sait qu'elle n'est la qu'une impertinence, plus ou moins grave selon les circonstances de son emploi, alors que dans la langue donneuse elle verbalise, de façon injurieuse et humiliante, l'expression d'un gros tabou, infléchira-t-il le sens de l'humour des rédacteurs du TLF, au point qu'ils la rajoutent, parmi les locutions, a la suite de niquer le burnous ? Ils enfreindraient ainsi, mais pour notre plaisir, comme ils le firent par ailleurs pour taboulé, atteste dans L'Express en 1975, la règle théorique fixant le terme du corpus exploite par le TLF à 1960 [8].

Risque. – A la suite de Corominas, Monique Chauvet a redoublé d'efforts pour tenter de prouver que le substantif français « risque » - « danger éventuel, plus ou moins prévisible, inhérent à une situation ou à une activité » ne serait pas un arabisme. Il est vrai que pour un lecteur néophyte rien n'y paraît, et l'explication qui est donnée la pourrait bien en valoir une autre. Heureusement qu'un de nos collègues, espagnol et arabisant, s'est ému du sort qui « risquait » d'être fait définitivement à l'espagnol « riesgo ». Reprenant quelques données exposées précédemment par Corriente, il nous a ouvert la voie vers une vision lucide et transparente du parcours de l'espagnol « riesgo » (lui-même apparenté au français « risque », qui a été emprunté à l'ancien italien « risco »). Plus tard, un collègue français arabisant (Bencheikh), spécialiste reconnu de l'arabe andalou, a signalé deux occurrences d'un emploi du mot en arabe, dans des textes mozarabes, qui s'harmonisent parfaitement avec les valeurs du substantif « resicum » lorsqu'il apparaît en Italie dans des documents rédigés en latin. Sylvain Piron (2004), historien médiéviste, a su démontrer cette filiation de façon solide et incontestable en battant en brèche le raisonnement sémantique du TLF, dont il faut bien accepter qu'il n'a pas de fondement historique et philologique. Seule, à présent, manque une petite mise au point portant sur des détails linguistiques pour parvenir à convaincre totalement les francisants qu'il faut tournebouler cette notice étymologique du TLF afin de la mettre en accord avec l'Histoire, d'une part, et avec les règles de la linguistique historique, d'autre part [6].

En attendant, on se reportera à Lokotsch, Pellegrini, Corriente. Marcel Devic avait déjà dit l'essentiel à propos de l'origine arabe du français « risque » et de ses congénères romans ; en revanche, Pihan, Dozy & Engelmann, Lammens et Nasser ne traitent pas ce lexème [9].

Sucre. – Selon von Wartburg substantif français sucre « substance alimentaire de saveur douce et agréable, généralement cristallisée, que l'on extrait de certaines plantes » remonte au 12e siècle : « cucre », « sucre », « sucre ». Dans ces conditions, on est étonné de lire que ce lexème serait un emprunt à l'italien « zucchero », « att. dep. le XIIIe s. » (plus précisément, depuis 1286 [1]).

Des lors, il faut revoir les conditions de l'emprunt du 12e siècle : s'agit-il d'un emprunt direct ou indirect ? La, comme dans beaucoup d'autres cas, la protohistoire de l'arabisme en français est liée, d'une manière ou d'une autre, aux représentants du même étymon en latin médiéval. Une transposition latinisée de l'arabe figure ainsi chez Constantin l'Africain sous la forme « zucarumi », et Bruno Lauriou nous rappelle une citation de l'arabe dans la chronique d'Albert d'Aix (1er tiers du 12e siècle ;

Flori, récit de la première croisade rédigé en latin, sous la forme « zucra ». Arveiller fournit d'amples compléments au FEW, dans un article paru en 1991, dont le TLF (1992) n'avait pas encore bénéficié et qu'il pourra exploiter pour sa prochaine version.

Suzanne Sguaitamatti-Bassi ne traite pas le mot « sucre », mais seulement « candi ». Incidemment, sans toutefois la commenter, elle mentionne une occurrence de « cucre », voisinant avec « camdi », dans l'Antidotaire Nicolas (13e siècle, traduction d'un texte latin plus ancien de Nicolaus de Salerne qui est perdu) [14]. Il est nécessaire d'étudier à nouveau le rapport du français « sucre » avec l'italien « zucchero », de même qu'avec les occurrences en latin médiéval, en distinguant les emprunts directs à l'arabe des emprunts passés par l'italien ou le latin. Une chose apparaît certaine : le lexème français n'a pas de lien avec la filière ibérique, car il n'est pas porteur d'une marque de l'article arabe préposé. Il est lié soit à la filière italique, en latin comme en français, soit directement à l'Orient, en latin comme en français également. Un document latin de 1194, émanant de Cefalu en Sicile, possède une forme « zuccaro », identique à celle de Constantin au Mont Cassin plus d'un siècle auparavant...

Taboulé. – La forme de l'étymon arabe que donne le TLF (1992) pour taboulé « mets originaire du Proche-Orient, à base de couscous mêlé d'un fin hachis de tomates, persil, oignons et feuilles de menthe fraîche, assaisonné d'huile d'olive et de citron, que l'on sert frais » (« emprunte à l'arabe libanais et syrien « tabbūla » ») est inexacte. En effet, le français a emprunté le terme à l'arabe dialectal parlé dans la zone du Liban, de la Syrie et de la Palestine. Dans cette région, la marque du genre féminin des noms et des adjectifs est le phonème [a] prononcé [-e]. Il convient donc de restituer l'étymon tel qu'il est pratiqué dans la variété d'arabe à laquelle l'emprunt a été fait : « tabbūle ». La classification de l'étymon, outre qu'elle constitue une erreur factuelle, contrevient à ce qui est exposé dans la référence dont se revendique le rédacteur de la notice (Denizeau 1960 : 58) : « tabbule » (ou « è = e final, entre e ferme et i »).

Outre le signifiant de l'étymon, son signifié gagnerait à être précisé aussi : contrairement à ce que laisse entendre la formule « emprunte à l'arabe libanais et syrien, même sens », l'étymon arabe désigne une préparation culinaire sensiblement différente, parce qu'elle comporte beaucoup plus de verdure, notamment du persil, et que la céréale utilisée est le boulgour et non pas le couscous.

Zédoaire. – En 1996, Raymond Arveiller faisait paraître le dernier article de ses « Addenda au FEW XIX (Orientalia) », qui comprend d'importants développements sur la famille lexicale de zédoaire substantif féminin « genre de plantes de la famille des Zingibéracées comprenant l'amome, le curcuma et le zérumbet ». Le dernier volume du TLF, qui traitait ce terme de botanique, était paru en 1994, de sorte que les remarques déterminantes d'Arveiller devraient pouvoir inspirer la mise à jour de la notice.

Littérature

1. Арабізми // Мала філологічна енциклопедія / Олександр Скопненко, Тетяна Цимбалюк. — К. : Довіра, 2007. — 478 с.
2. Данилюк Н. М. К вопросу исследования ориентальной лексики в украинском языке / Н.М. Данилюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 26 (65). № 1. – С. 200-208.
3. Мосенкіс Ю. Запозичена лексика східномовного походження в контексті контактологічної історії української мови (Матеріали до спецкурсу «Мовні контакти») / Ю. Мосенкіс, Р. Синишин. – К. : Альфа друк, 2007. – 45 с.
4. Павлученко О. А. Екзотична лексика сучасної української літературної мови: джерела, семантика, функції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.А. Павлушенко. – К., 1995. – 24 с.
5. Рибалкін В. С. Арабізм // Українська мова: Енциклопедія. — К. : Українська енциклопедія, 2000. ISBN 966-7492-07-9 — С. 31.
6. Светлова Р. М. Рецепция арабских прототипов в русском языке: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. фил. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык», 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Р.М. Светлова. – Казань, 2012. – 24 с.
7. Чередниченко О. І. Мовні контакти в сучасному світі / О. І. Чередниченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Іноземна філологія. – К. : Вид.-полігр. Центр «Київський університет», 2006. – Вип. 40. – С. 4–6.
8. Buchi E. Le projet TLF-Etym (projet de révision sélective des notices étymologiques du Trésor de la langue française informatise) / *Estudis romanics*, Nr 27, - 2005.
9. Devic M. Dictionnaire étymologique des mots d'origine orientale (arabe, hébreu, persan, turc, malais). In : *Supplément à Emile Littré, Dictionnaire de la langue française*. Paris : Hachette, - 2007.
10. Lammens Henri Remarques sur les mots français dérivés de l'arabe. Beyrouth : Imprimerie Catholique, 1890.

11. Nasser F. Emprunts lexicologiques du français à l'arabe des origines jusqu'à la fin du XIXe s. Beyrouth : Hayek & Kamal, 1966.
12. Pihan A. P. Dictionnaire étymologique des mots de la langue française dérivés de l'arabe, du persan ou du turc avec leurs analogues grecs, latins, espagnols, portugais et italiens. Paris : Imprimerie Impériale, 1862.
13. Reig D. Dictionnaire arabe- français, français-arabe, As-sabil. Paris : Larousse, 1986.
14. Sguitamatti-Bassi S. Les emprunts directs faits par le français à l'arabe jusqu'à la fin du XIIIe siècle. Zurich : Juris Verlag, 1974.

Шабинский Н.Е. Арабизмы как способ оптимизации процесса обучения французскому языку арабоязычащих студентов.

В статье анализируются исследования французских и арабских лингвистов, посвященные истории и механизмам проникновения арабских заимствований во французский язык, а так же определяется то место, которое эти заимствования занимают в словарном запасе современного французского языка. Представлены источники, раскрывающие проблему этимологии французских слов как иноязычного происхождения вообще, так и заимствований из арабского языка, в частности. Относительно высокий уровень и доступность высшего образования в Украине привлекают к поступлению в наши высшие учебные заведения тысячи молодых иностранцев. Значительную часть среди них составляют выходцы из арабоязычных стран, желающих повысить уровень своих знаний французского языка. Информация по происхождению слов всегда была полезной для преподавателя любого иностранного языка. Знания ж арабских заимствований позволяет учителям французского языка оптимизировать процесс изучения новой лексики студентами-иностранцами, выходцами из стран, где арабский язык является языком государственным или одним из основных языков межнационального общения, а так же из тех стран, где исповедуют ислам.

Ключевые слова: арабский, влияние, заимствование, слово, французский язык.

Shabinskyi M. Arabic words as the means of optimization of the process of teaching French language to Arabic speaking students.

The article analyzes the researches of French and Arab linguists, devoted to the history and mechanisms of entering of Arabic loanwords into the French language, and identifies the place of these loanwords in the vocabulary of modern French. The sources, which cover the issue of etymology of French words loaned from foreign languages, in general, and from the Arabic language, in particular, are given. Relatively high level and accessibility of higher education in Ukraine attract thousands of young foreigners to enter our higher educational establishments. The considerable part of them is made up by students of Arabic origin, who aspire to raise the level of their knowledge of French. The information on the origin of words has always been useful for the teachers of any foreign language. The knowledge of Arabic loanwords allows teachers of French to optimize the process of learning of new vocabulary by foreign students, who come from countries where the Arabic language is either national or one of the main languages of interethnic communication and the countries where Islam is the main religion.

Key words: Arabic, influence, loan word, the French language.

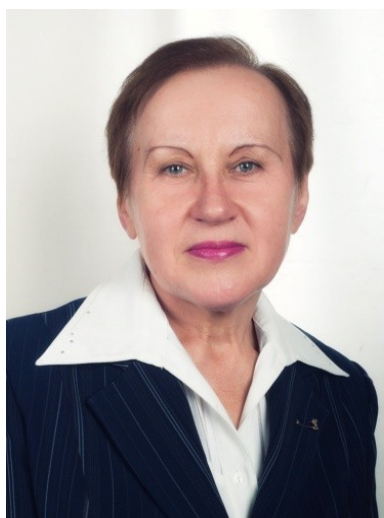

ВІТАЄМО!

Редколегія «Наукових записок. Серія: Філологія (мовознавство)», Інститут філології й журналістики, кафедра української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського щиро і вітають із днем народження наших дорогих колег, ***членів редакційної колегії збірника:***

НІМЧУКА ВАСИЛЯ ВАСИЛЬОВИЧА,

***члена-кореспондента НАН України,
доктора філологічних наук, професора,
завідувача відділу історії української мови
Інституту української мови НАН України;***

ГОРОДЕНСЬКУ КАТЕРИНУ ГРИГОРІВНУ,

***доктора філологічних наук, професора,
завідувача відділу граматики
Інституту української мови НАН України.***

Бажаємо міцного здоров'я, творчої наснаги, щасливого довголіття!

Проф. Іваницька Н.Л., головний редактор збірника.

Доц. Кононенко В.В., директор Інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Проф. Павликівська Н.М., завідувач кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бабічева Ганна Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національного Університету Оборони України імені І. Черняхівського.

Багрій Ганна Анатоліївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри перекладу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького.

Бакун Ольга Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу Хмельницького національного університету.

Бережанська Юлія Валеріївна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземних мов з латинською мовою та медичною термінологією Вищого навчального державного закладу України «Українська медична стоматологічна академія».

Берестецька Наталія Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького.

Білик Ольга Ігорівна, аспірантка кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Бойчук Валентина Михайлівна, аспірантка Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Брик Марина Мурманівна, асистент кафедри англійської філології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Брухаль Ярина Богданівна, аспірантка кафедри англійської філології факультету іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Бурдейна Олеся Романівна, аспірантка кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича.

Войцехівська Наталія Костянтинівна, кандидат філологічних наук, докторант Інституту мовознавства імені О.О. Потебні НАНУ.

Вжещ Яна Леонідівна, асистент кафедри теорії і практики перекладу германських і романських мов Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, аспірантка кафедри германської філології Донецького національного університету.

Володіна Тетяна Святославівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Волошина Оксана Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Вінницького аграрного університету.

Головська Ірина Василівна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Гошилик Володимир Богданович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології факультету іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гошилик Наталія Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології факультету іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Давиденко Ганна Віталіївна, кандидат філологічних наук, доцент, директор Вінницького соціально-економічного інституту Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», доцент кафедри соціальної роботи та загальноосвітніх дисциплін.

Дворянкін Віктор Олександрович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету.

Дунаєвська Ольга Валеріївна, аспірантка Київського національного медичного університету імені О.О. Богомольця.

Жукова Наталія Володимирівна, асистент кафедри іноземної мови Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Задорожна Ірина Петрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича.

Зубченко Валентина Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету.

Ільчук Ольга Андріївна, старший викладач кафедри іноземної мови Київського університету імені Б. Грінченка.

Іваницька Наталя Борисівна, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри сучасних європейських мов Вінницького торговельно-економічного інститут Київського національного торговельно-економічного університету.

Іваницька Ніна Лаврентіївна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Іщенко Ніна Григорівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України «КПІ».

Клименко Ольга Леонідівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Коваль Оксана Петрівна, асистент кафедри української та іноземних мов Львівського державного університету фізичної культури.

Ковальчук Людмила Володимирівна, аспірантка кафедри англійської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Ковбаско Юрій Григорович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника.

Коляденко Олена Олександрівна, молодший науковий співробітник відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України.

Колядич Юлія Володимирівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Кононець Юлія Василівна, асистент кафедри англійської філології та перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Косенко Катерина Олександрівна, кандидат філологічних наук, старший асистент кафедри гуманітарних та економічних дисциплін економіко-правового факультету Національного університету "Одеська юридична академія".

Костусяк Наталія Миколаївна, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Котова Ірина Анверівна, аспірантка кафедри англійської філології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Коханська Алла Олександрівна, старший лаборант кафедри технології машинобудування Хмельницького національного університету.

Кувшинова Наталія Мефодіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Куліш Тетяна Вікторівна, аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кухар Ніна Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Куц Олена Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Лебедь Юлія Борисівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Леонідов Олександр Сергійович, аспірант кафедри перекладу і загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Лужаниця Олена Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Запорізького національного університету.

Любімова Оксана Василівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри румунської та класичної філології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Лященко Олесь Анатоліївна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри англійської мови природничих факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Малащук-Вишневська Наталія Володимирівна, асистент кафедри англійської філології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Мартинова Ліля Борисівна, кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету економіки і менеджменту Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Матіяш Ірина Михайлівна, аспірантка кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Медведєва Світлана Анатоліївна, асистент кафедри англійської філології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Медведь Марія Миколаївна, директор Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету.

Межов Олександр Григорович, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Мельник Людмила Вікторівна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Місягіна Ірина Михайлівна, кандидат філологічних наук, завідувач кафедри української та іноземної мов Університету права імені Короля Данила Галицького.

Олійник Тетяна Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і практики перекладу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, докторант Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Онасенко Катерина, аспірантка кафедри іноземної філології та перекладу Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна».

Павлюк Ірина Богданівна, аспірантка Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Петренко Інна Петрівна, старший викладач кафедри англійської філології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Петрів Ольга Іванівна, аспірантка кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Пилячик Наталія Євгенівна, асистент кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Познанський Роман Васильович, асистент кафедри іноземних мов і країнознавства Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника.

Попко Катерина Олександрівна, аспірантка Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Прадівляна Людмила Миколаївна, асистент кафедри англійської філології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Радомська Людмила Анатоліївна, асистент кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету.

Радченко Олена Юріївна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри фонетики і граматики англійської мови Черкаського національного університету.

Ричагівська Юлія Євстахіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені професора К. Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету.

Романова Наталя Василівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри німецької мови Херсонського державного університету.

Романюк Наталія Михайлівна, магістрантка факультету іноземної філології Запорізького національного університету.

Сабат Наталія Олексіївна, асистент кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Семашко Тетяна Федорівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету.

Стадній Алла Сергіївна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства Вінницького національного технічного університету.

Сидоренко Олена Анатоліївна, старший викладач кафедри англійської мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Смоляна Анна Леонідівна, аспірантка кафедри англійської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Топачевський Сергій Костянтинівич, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології та перекладу імені проф. Д. І. Квеселевича ННІ іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Тхоровська Світлана Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка.

Фандуль Оксана Миколаївна, аспірантка Хмельницького національного університету.

Федорчук Людмила Юріївна, аспірантка кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Фісяк Ірина Євгеніївна, аспірантка Східноєвропейського університету імені Лесі Українки.

Хапіна Оксана Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Химинець Мирослава Дмитрівна, асистент кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Хижун Ярослава Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Черниш Оксана Андріївна, аспірантка кафедри англійської філології та перекладу імені Д. Квеселевича, асистент кафедри міжкультурної комунікації ННІ іноземної філології Житомирського державного університету імені І. Франка.

Чорна Світлана Сергіївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Запорізького класичного приватного університету.

Чорноус Оксана В'ячеславівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри правознавства Кіровоградського інституту державного та муніципального управління Класичного приватного університету.

Шабінський Микола Євгенійович, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практики іноземних мов Східноукраїнського національного університету імені В. Даля.

Шоповал Ірина Анатоліївна, аспірантка кафедри загального та германського мовознавства Інституту філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Щербицька Владислава Володимирівна, асистент кафедри іноземних мов Дніпропетровської державної фінансової академії.

ЗМІСТ

I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА.....	3
Костусяк Наталія. Формально-синтаксична валентність синтаксично вербалізованих відчислівникових дериватів.....	3
Межов Олександр. Обмежувально-видільні звороти у структурі простого ускладненого речення.....	9
II. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ КАТЕГОРІЙНОЇ ГРАМАТИКИ.....	15
Бакун Ольга. Контекстуальний аналіз структурної організації займенникової репризи в сучасній англійській мові (на матеріалі англійської прози).....	15
Гошилик Володимир. До проблеми когнітивно-дискурсивного опису граматичної категорії часу.....	19
Іваницька Ніна. «Ресурсоспроможність» іменникової словоназви «подія» (синтагматичні виміри).....	23
Іщенко Ніна. Словотвірне значення похідних іменників сучасної німецької мови.....	29
Ковбаско Юрій. Prepositions of Place from Historical Perspective and the Preconditions for their Tranposition.....	34
Косенко Катерина. Розподіл дієслівних невластне-зв'язок між морфологічними різновидами іменного складеного присудка.....	42
Кухар Ніна. Засоби вербалізації факультативних приприкметникових компонентів формально-синтаксичної структури простого речення.....	47
Куц Олена. Формально-граматична типологія простих речень із редукованим суб'єктом компонентом.....	51
Лебедь Юлія. Моделі вираження обов'язкових придієслівних безприйменниково-іменникових / займенникових компонентів формально-синтаксичної структури речення... ..	58
Леонідов Олександр. Структурно-семантичні та функціональні особливості конструкцій accusative cum infinito в середньоанглійській мові.....	63
Мартинова Лілія. Лексико-граматичні розряди однинних іменників: склад та принципи розмежування.....	68
Онасенко Катерина. Структурно-семантичні особливості іменної синтагми кількісного значення з іменником-квантифікатором nombre (на матеріалі французького публіцистичного дискурсу).....	75
Познанський Роман. Семантична структура типової словотвірної парадигми українських дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)»..	79
Ричагівська Юлія. Типи складного речення у віршовому мовленні.....	86
Топачевський Сергій. Реалізація тактики атрактивності в етикетизованих синтаксичних конструкціях англомовних рекламних текстів.....	90
Хижун Ярослава. Дієслова руху і розташування та їх синтаксична функція в сучасній англійській мові.....	95
Шаповал Ірина. Бажальність як основа мовної категорії оптативності.....	99
III. ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ. ТЕОРІЯ НОМІНАЦІЇ.....	104
Багрій Ганна. Інтра- та екстралінгвальні чинники функціонування англомовних запозичень у словниковому складі української мови.....	104
Володіна Тетяна. Лінгвістичний термін як мовний феномен (на матеріалі сучасної німецької мови).....	108
Дворянкін Віктор. Лексична реалізація сем «гладкий» і «гладун» в українських східностепових говірках південної Донеччини.....	112
Дунаєвська Ольга. Особливості номінації первинного агенса як агент атипової ситуації «хрещення дитини» (на матеріалі англомовного релігійного дискурсу).....	116
Задорожна Ірина. Засоби творення конотативного значення німецькомовних фразеологічних одиниць із компонентами-іменниками ««LIEBE» I «HASS».....	121

Зубченко Валентина. Про спроби «кодіфікації» української наукової мови.....	127
Ільчук Ольга. Словотвірна метонімія похідних суфіксальних іменників німецької мови.....	132
Клименко Ольга. Оказіоналізми в англійському художньому мовленні.....	138
Коваль Оксана. Структурні, семантичні та функціональні особливості термінології тенісу.....	142
Коляденко Олена. Термінопоняття «СТРАХ» у психологічній мовній картині світу: лексикографічна репрезентація	148
Коханська Алла. Гідронімія басейну річки Случ.....	157
Кувшинова Наталія. Німецькі лексичні запозичення та їхня семантична адаптація в російській мові XVII – XVIII століть.....	162
Лужаниця Олена. Соціальні умови вживання діалектів у диглосній лінгвальній ситуації північно-східної Англії наприкінці XIX – початку XX століть.....	166
Матіяш Ірина. Етнолінгвокультурні модуляції семантичної структури лексеми FREEDOM у контексті еволюції британської мовної картини світу.....	172
Медведь Марія. Неотермінологічна взаємодія видавничо-поліграфічної галузі та суміжних із нею галузей науки і техніки.....	181
Павлюк Ірина. Конверсія в терміносистемі фітнесу.....	187
Петрів Ольга. Структурно-значеннева організація лексико-семантичної групи на позначення фізичного (фізіологічного) стану істоти.....	191
Пилячик Наталія. Роль метеорологічної тропоїстики в англійському медіа-дискурсі... ..	197
Радомська Людмила. Антонімічні відношення в термінологічних іменниках-юкстапозитах.....	201
Романова Наталя. Семантичні акценти емотивної лексики німецької мови доби Відродження	204
Романюк Наталія. Фразеосемантичне поле «ДОЗВІЛЛЯ» як фрагмент діалектної картини світу.....	210
Сабат Наталія. Шляхи визначення терміна: диверсифікація підходів та концепцій.....	215
Семашко Тетяна. Вербальна організація лексико-семантичної парадигми відтінків синього кольору.....	220
Стадній Алла. Дієслівна конотація як наслідок емотивного сприйняття.....	225
Фандуль Оксана. Прізвіща центральної Хмельниччини з малопродуктивними поліфункціональними формантами.....	228
Федорчук Людмила. Конотація як прагматичний компонент значення політично коректних одиниць та псевдополіткоректних утворень.....	233
Фісяк Ірина. Варіативність міжособистісних відносин у системі фразеології.....	239
Чорноус Оксана. Лексико-семантичні типи ойконімів Кіровоградського району.....	243
 IV. КОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ.....	
Бабічева Ганна. Аксиологія та прагматика сучасного англійського військового дискурсу.....	249
Бойчук Валентина. Соціально-когнітивні засади лінгвістичного дослідження песиміста як комунікативної особистості.....	254
Брухаль Ярина. Категорія оцінки як об'єкт лінгвістичних досліджень.....	258
Бурдейна Олеся. Лінгвокультурний та корпусний методи аналізу концепту «INSULARITY».....	263
Гошилик Наталія. Актуалізація схемних образів «ШЛЯХ» та «ЦИКЛ» у наративному типі висловлювання.....	267
Давиденко Ганна. Когнітивно-прагматичний аспект дискурсу німецької народної казки.....	272
Жукова Наталія. Гендерна мовна політика французької держави.....	277
Ковальчук Людмила. Когнітивні особливості контекстуальних моделей у процесі комунікативної взаємодії.....	281

Колядич Юлія. Способи реалізації каузативності в англomовному конфліктному дискурсі.....	285
Котова Ірина. Поняття та ціннісна складові концептів ГЕРОЙ/АНТИГЕРОЙ в англomовному кінодискурсі.....	289
Малащук-Вишневська Наталія. Конструктивно-творче мапування в структурно-графічних і фонетичних засобах нонсенсу.....	295
Радченко Олена. Концептуальна метафора в англomовній терміносистемі маркетингу: процедура аналізу корелятивного домену.....	299
Сидоренко Олена. Лінгвокогнітивні аспекти суспільно-політичної термінології масмедійної сфери.....	303
Химинець Мирослава. Мовна репрезентація соціальної сфери як фрагмента концепту АМЕРИКА.....	308

V. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. СТИЛІСТИЧНІ ТА КОНТЕКСТУАЛЬНІ ВИЯВИ ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ..... 313

Білик Ольга. Підходи до вивчення політичного дискурсу	313
Брик Марина. Лінгвістичні втілення східних мотивів у літературному діалозі повісті А.С. Байетт «Джин у плящі зі скла «солов'їне око».....	318
Вжещ Яна. Тексти новин в електронних американських ЗМІ: функції, структура, синтаксична організація.....	322
Войцехівська Наталія. Моделі комунікативної поведінки в конфліктному дискурсі.....	327
Волошина Оксана. Стилiстичні особливості використання сенсорної лексики в романі О. Уайльда «Портрет Доріана Грея»	333
Головська Ірина. Застосування теорії інтертекстуальності в аналізі художніх текстів... ..	338
Кононець Юлія. Компресія вербальних елементів як засіб мовної економії та створення образів у рекламі.....	342
Куліш Тетяна. Вербалізація агональності в американському політичному дискурсі... ..	346
Любімова Оксана. Ямбічні розміри в західноукраїнській поезії 80-х років XIX століття.. ..	350
Лященко Олеся. Експресивність як іманентна ознака наукового тексту (на матеріалі англomовних статей геологічної тематики).....	357
Петренко Інна. Паратекстуальність сучасного англomовного медіа тексту.....	362
Попко Катерина. Лексические и синтаксические особенности аффективной речи (на матеріалі англomовного художественного дискурсу).....	366
Смоляна Анна. Рекламно-інформаційний колаж як жанр.....	370
Тхоровська Світлана. Дихотомія „свій” – „чужий” у комунікативному просторі ідеологічного дискурсу (на прикладі використання пасиву в текстах редакційних статей “The New York Times” та “The Daily Telegraph”).....	375
Хапина Оксана. Роль речі в реалізації комунікативної інтенції (на матеріалі англomовного діалогічного дискурсу).....	380
Черниш Оксана. Структура мовної особистості як основа дослідження проявів індивідуально-авторського стилю журналіста.....	385
Чорна Світлана. Метафорична образність у німецькому публіцистичному тексті.....	389
Щербицька Владислава. «Родина» як ключовий блок спогадів у жіночих романах.....	393

VI. ЗІСТАВНЕ ВИВЧЕННЯ МОВ. ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ..... 398

Berezhanska Yulia. Conceptual metaphors and metonymies as a challenge for cross-cultural communication.....	398
Берестецька Наталія. Компаративний аналіз лексико-граматичних характеристик прикордонного дискурсу в українській та англійській мовах	402
Іваницька Наталя. Синтагматична корелятивність української та англійської дієслівних систем у предикативно-однооб'єктній моделі каузованого впливу на предметну субстанцію.....	408

Медведєва Світлана. Сучасні підходи до трактування явищ мультикультуралізму та мультлінгвізму в англомовних країнах.....	415
Мельник Людмила. Особливості перекладу архаїзмів як історично застарілих одиниць.....	419
Місягіна Ірина. Толерантність у паремійних одиницях українського та англійського етносів.....	423
Олійник Тетяна. Семіотичний підхід до перекладу художньої літератури.....	427
Прадівлянна Людмила. Вербалізація імпресіоністичного світобачення в художніх текстах кінця 19- початку 20 століття.....	431
Chabinski Nicolas. Les arabismes comme un moyen d'optimisation des cours universitaires du français pour les étudiants arabophones.....	435
Вітаємо.....	442
Відомості про авторів.....	443

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

СЕРІЯ: ФІЛОЛОГІЯ (МОВОЗНАВСТВО)

Випуск 18

Збірник наукових праць

Головний редактор – **Н.Л. Іваницька**

Підписано до друку 2.12.2013 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Друк різнографічний.
Ум. др. арк. 47,8. Обл.-видавн. арк. 50,64.
Наклад 100 прим. Замовл. №

Видавець і виготівник ТОВ «фірма «Планер»
Реєстраційне свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців
серія ДК № 3506 від 25.06.2009
21050, м. Вінниця, вул. Визволення, 2
Тел.: (0432) 5208-64; 52-08-65
<http://www.planer.com.ua>
E-mail: sale@planer.com.ua